11. 19. '02

From the Library of

Professor William Henry Green

Bequeathed by him to

the Library of

Princeton Theological Seminary

PJJ
.M391

W. Henry Green
Princeton N.J.

May 1857

ספר הרקמה

Marwān ibn Janāh, Abu al-Walīd, called Rabbi Jona

Sefer Harikma

Grammaire hébraïque

de

Jona ben Gannach

(Aboul-Walid Merwan Jbn-Djanah)

Traduite de l'arabe en hébreu par Jehuda Ibn Tabbon.

Publiée pour la 1ère fois d'après les deux manuscrits de la bibl. impériale de Paris

par

B. Goldberg.

Revue et corrigée

par

Raphaël Kirchheim.

Accompagnée de notes et d'additions du correcteur, de Mr. S. Baer
et de Mr. le Prof. S. D. Luzzatto, à Padoue.

Francfort sur le Mein

1856.

ספר הרקמה

חברו בלשון ערבי הרופא והמדקדק רבינו

יונה מרון אבן גנאח

ומתורגם עברית מאת החכם יהודה אבן תבון ·

הוצאתיו עתה לאור ע"פ כתבי יד אשר באוצרות ספרי פאריס

אני

דוב גאלדבערג ·

מתוקן ומוגה ומצוינים כל הפסוקים על מקומות מושכותם

על ידי

רפאל בן שמעון קירכהיים ·

ונספחו אליו הערות והוספות מאת המגיה ומאת החכם יצחק בער בעל תורת אמת
ועוד מקצת חקירות והשגות מאת החכם המפואר שמואל דוד לוצאטו יחוה דעת בפאדובה ·

פראנקפורט

תרי"ו

Typographie de J. Lehrberger & Comp. à Rödelheim.

קול תודה׃

לכבוד גבר חכם פאר עמו, נודע בישראל גדול שמו,
שוע ונדיב איש אמונה, חטר מגזע הכהנה,
הטפסר הגדול הר"ר **אברהם כהן** נרו יאיר כשמש ממזרח.
מקום משכן כבודו **פארים** הבירה.

הֵן הַיּוֹם הַזֶּה בְּנַפְשִׁי עוֹז הִרְהַבְתִּי,
מִנְחַת רָשׁ מִפְּרִי עֵטִי לְךָ הִקְרַבְתִּי,
כְּפִי מָךְ עֶרְכִּי, לֹא כְּפִי רוֹם תְּהִלָּתֶךָ׃
רוֹב צִדְקוֹתֶיךָ בְּזִכְרוֹנִי תַּעֲלֶינָה,
וּבְקִרְבִּי קוֹל תּוֹדָה לְךָ תַּשְׁמִיעֶנָה,
עָצוּם מִסַּפֵּר פָּרָשַׁת גְּדֻלָּתֶךָ׃

דֶּגֶל חַסְדְּךָ עַל עַם אֶבְיוֹן הֲרִימוֹתָ,
בְּעִיר כְּלִילַת יוֹפִי בֵּית מִדְרָשׁ הֲקִימוֹתָ,
לְהָרִים קֶרֶן הַתּוֹרָה יָרְדָה פְּלָאִים׃
שָׁם זָרְמוּ עָבוֹת גִּשְׁמֵי נִדְבוֹתֶיךָ,
בַּקֹּדֶשׁ דַּרְכְּךָ, נוֹדְעוּ עִקְּבוֹתֶיךָ,
לְהַחֲיוֹת רוּחַ שְׁפָלִים, לְהַרְנִין נִדְכָּאִים׃

כְּפֶלֶג בְּצִיּוֹן מַעְיְנֵי יְשׁוּעָה בָּקַעְתָּ,
סָבִיב לִבְאֵרְךָ עֵץ חַיִּים נָטַעְתָּ,
יַךְ שָׁרָשָׁיו יִפְרַח מֵרֵיחַ מָיִם׃
אַשְׁרֶיךָ אַבְרָהָם! אַב הֲמוֹן נִקְרֵאתָ,
כֹּהֵן צֶדֶק לְעוֹלָם מְאֹד נִתְעַלֵּיתָ,
יֶתֶר שְׂאֵת וָעֹז לְתוּשִׁיָּה כִּפְלָיִם׃

* * *

וְעַתָּה בְּנָדִיב לִבְּךָ הִגְדַּלְתָּ מְזִמּוֹת,
הָיִיתָ בְעוֹזְרַי לְהוֹצִיא אוֹר תַּעֲלֻמוֹת,
סֵפֶר רִקְמָה לְרַב יוֹנָה גְּדוֹל כְּנָפָיִם:
עַל זֶה יוֹדְעֵי לָשׁוֹן כְּבוֹדְךָ יָרִימוּ,
נְבוֹנִים עֲטֶרֶת צְבִי עַל רֹאשְׁךָ יָשִׂימוּ,
בִּרְכָתָם שַׁי יוֹבִילוּ מְלֹא חָפְנָיִם:

בָּרוּךְ אֲשֶׁר לֹא הִשְׁבִּית לִשְׂפַת עֵבֶר גּוֹאֵל,
הֵקִים גְּבִיר כָּאָז בְּדוֹר הַנָּגִיד רַב שְׁמוּאֵל,
כָּמוֹךָ תָּמַךְ דּוֹרְשֶׁיהָ בְּרוּחַ נְדִיבָה:
אוֹר תִּפְאַרְתָּהּ עוֹד יָהֵל שִׁבְעָתַיִם,
הוֹד יָפְיָהּ יָפִיץ כְּאוֹר נֹגַהּ קַרְנַיִם,
לֹא תֵלֵךְ עוֹד קֹדֶרֶת שַׁמָּה עֲזוּבָה:

בִּתְשׁוּאוֹת חֵן כּוֹנַנְתִּי שִׁיר עַל יֶתֶר,
וִיקַר שִׁמְךָ אָשִׁית לְרֹאשׁ רִקְמָה כְּכֶתֶר,
לְעֵינֵי נְבוֹנֵי עָם לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת:
כָּלְתָה נַפְשִׁי לְשַׁחֵר פָּנֶיךָ בִּתְשׁוּרָה,
תֶּעֱרַב לְפָנֶיךָ וְתִכּוֹן כְּמוֹר וּקְטוֹרָה,
אַתָּה כֹּהֵן לְעוֹלָם תַּעֲמוֹד לְמִשְׁמָרֶת:

יובל שי בנפש להבה, למנחת זכרון מזכרת אהבה,

מאת

דוב בער גאלדבערג.

* * *

אומר המגיד, מעת אשר חכמי בני ישראל ודורשי פקודת ה׳ לא ישוטו עוד כל ימי חייהם במי ים התלמוד האדירים, והם וצעיריהם אוהבים לנוע בכל עבי יער החכמות והמדעים, נתגלה לנו תושיה מחכמות אבותינו בימי קדם, אשר הלכו גם הם בשבילי הידיעות בזמן אשר חשך ואפלה היה בארצות המערב, והם אנשי השם אשר חיו בערי הגרנדיא, בארץ מצרים ובספרד תחת ממשלת הערביים, ועלו להשכיל עד למעלה בחכמת הלשון וההגיון והתכונה והרפואה. ובניהם אשר קמו אחריהם והדור הקרוב אליהם הלכו בעקבותם ובנו יסוד חכמתם על יסודם, והם פרחו על מי התבונה עד כי באו ימי גלותם והצרות השיגום ונהלות רבות אפפום, אז נתמעטו הידיעות אחת לאחת ואין שיור רק התורה הזאת עם התלמוד ופירושיו, וחבורי הראשונים אזלו ונטלטלו מיד אל יד עד כי הוסגרו במאסר ובבתי כלאים הוחבאו ולא נגה עוד אורם אלינו והיו כמשוס בוסס. — אך לכל זמן ועת לכל חפץ, וקם דורנו דור דעה והזמן הופיע אשר אומר לחבורים היקרים ההמה, צאו ממסגר, כי באה שנת גאולתכם, שנת פקודתכם מגינת עולמים. ויצאו כבר מקבריהם מספרי ראשי המדקדקים אשר אמרו ללשוננו קום צא מתוך ההפכה: ספרי ר׳ יהודה חיוג, מחברת מנחם בן סרוק ודונש, מחברת הפרחון, פתרון תשעים מלות לר׳ סעדיה גאון, ס׳ השם וס׳ שפת יתר להראב״ע; ומפרושי התורה, פירוש הקצר על שמות ומגלת אסתר להראב״ע, פי׳ רד״ק על בראשית; ומחכמת עיונית: ס׳ האמונה הרמה להראב״ד, העתקת המורה מאלחריזי, פירוש הכספי והנרבוני על המורה נבוכים, ס׳ יקוו המים לר״י אבן תבון; ומחכמת התכונה: ס׳ העבור לר׳ אברהם בר חייא, ומלבד אלה עוד קבוצי העתקות שונות לאין מספר אשר קבצו חכמי דורנו בבכורי העתים ובחמדת כרמים ובאבני ציון ובבית האוצר ובחלוצי צבא ובספרי אסופות כאלה. וגם חכמי העמים אשר לא מבני ישראל המה שמו בספרי קדמונינו הכתובים בלשון ערבי וקטפו מלילות מפרושי רבי סעדיה גאון ורבנו יונה ור׳ תנחום הירושלמי. —

גם אנכי מילדי העברים זה דרכי בקדש לטהר העומדים מקבריהם משמץ ודופי ולהלבישם אותם מחלצות למען יבואו טהורים בעדת ה׳ בקהל קדושיו, ולכן כאשר הקרה ה׳ לפני **ספר הרקמה** לר׳ יונה בן גנאח אשר נפשי חשקה בו זה ימים לא כבירים, לא שלותי ולא שקטתי עד אשר יצא לאור וישמחו אוהבי לשון עבר בבגדי רקמות החמודים האלה.

ואתם בני עמי! אל תשמעו אל קול הסכלים והטפשים אשר בתיהם מלאים זהב וכסף ואומרים אל המוציאים לאור חבורי קדמונים: „מה לכם תדכאו את אחיכם בחבורים אשר כבר שבענו מטובם ואכלנו את פריהם, הלא את כל חמדתם לקחו הדורות הבאים אחריהם והם הראנו את כחם ועצמם, ולמה תרגיזו ארץ ועצומיה לעורר ישני עולם אשר תחייתם לא לעזר ולא להועיל?“ כי לא מחכמה פערו הבוערים את פיהם וזה דרכיהם כסל למו. כי זה דרך כל חכמה וקנין וענין, כל איש ואיש אשר יולד על ברכם ויונק מחלבם ילך משביל אל שביל וישיג מעלה אשר לא השיגו הוריו ומולידיו, כי הם סקלו המסלה למען יבואו הבאים אחריהם אל החכמות פנימה, וכל שרשי הידיעות אשר שתלו האבות בעמל ויגיעה, פרחו פרח בימי בניהם והם קצרו את פרי עמל אבותם; וזה גם תהלוך לשון עברי, השרשים והצמחים אשר נטעו ר׳ יהודה חיוג ור׳ יונה בן גנאח בכרם ישראל היו לגפן אדרת להקמאים ולהבאים אחריהם והם אכלו יגיעת אבותם והצליחו בעבודה אשר החלו אחרים; הלזה נאמר, דברי האבות לָמָּה הם לנו? אם יאמר איש אל איקלידוס אשר הניח יסוד חכמת ההנדסה ובצלו עוד נחיה בחכמה הזאת, מה לך פה, כי ישנת, ובחק כבר אכלו זרים? הכי נאבד ספרי ארסטו על הטבע בעבור כי רוב דבריו בטלים ומבוטלים כעת? הלא כל עם ועם אל חכמיו ידרוש ואל זקני דור ודור, אף אם אין עוד רוח בהם, ולמה נגרע אנחנו ולא נביע אל מקור חכמת חכמינו ולהחיותו כיום הזה? זאת תשובתי בכלל על החבורים של ישני עפר הקדושים אשר הקימו והרימו אוהבי החכמה וקדמוניות ישראל מבתי כלאם, ועתה אדבר בפרט על החבור היקר הזה אשר אנכי נותן לפניכם היום, ואומר כי זה המקרה קרה לכל ספרי חכמי ישראל הנכתבים בלשון ערבי, אשר למיעוט ידיעת הלשון הזה ליהודים היושבים בארצות הנוצרים לא נתפשטו חבורים האלה ונשארו כחמדה גנוזה בידי יחידי סגולה — אף אם קצתם נעתקו ללשון הקדש — וזאת הסבה כי נאבדו מאתנו כמה וכמה חבורים מספרי ר׳ שמואל בן חפני ור׳ שמואל הנגיד ורב שרירא ורב האיי ורב סעדיה ואחרים. והבאים אחריהם קמו וזרעו זרועיהם על אדמתם ועשו גנות ושתו מיינם ולא זכרו הראשונים אשר מטובם שבעו טוב, ומהם עושים באמונה וקראו

* * *

בשמות הנעלים כל מה שהעתיקו מחבורי זולתם, ורק ס' האמונות והדעות וס' חובות הלבבות וס' המורה וס' הכוזרי לגודל חביבתם והוד תפארת מחבריהם הם לבדם נשארו מיתר הפלטה והנם היום בידי עם ועם. ולכן נחזיק טובה לרד"ק אשר אזן וחקר ושאב מבאר חפרוה שרי הדקדוק ר' יהודה חיוג ור' יונה גנאח, כי בלעדו נשכחו הם וספריהם, והוא עשה עיסה בלולה מקמחם ודבשם כמו שאמר עליו חכם אחד „קימחא טחינא טחין.“ ואם רוב דבריו במכלול ושרשים לא לו המה ונלקחים מחבורי ר' יהודה ור' יונה וכמו שכתב בעצמו בפתיחת ספרו, בכל זאת יראה הקורא כמה דברים נחמדים נמצאים בחבור הזה אשר לפנינו בדקדוק הלשון בפירושי המקרא ודברי חז"ל אשר לא העתיקם הרד"ק אשר ירש את כל כבודו וגדלו. ולכן לא יאמר אדם עוד חבורי הראשונים המה למותר, כי דרך כל מעתיק דבר מן הדברים כדרך מלקט שבלים ופרחים מן שדה לא לו אשר לא ילקט רק למלא בטנו כי ירעב ויקטוף אורות אשר נחמדו רק למראה עיניו, ואחרים יבואו אחריו במעולל אחרי הבוצר וימצאו די והותר לרוות נפש. וכאשר נגלו בספר הרקמה הזה דעות וסברות בחכמת הלשון ובבאורי המקראות אשר נתפזרו בזמננו כדבר החדש, אף כי אמר הרד"ק בפתיחת ספרו מכלול „יש בהם דברים הרבה שלא לצורך ושילמוד המלמד בלתם מה שיצטרך לו“, כמו כן יגלו עוד מטמוני מסתרים בדרך בינה אם חכמי זמננו לא יתרשלו במלאכתם ולא ירפו ידיהם להנחילנו ירושת אבותינו. —

והנה החבור הזה העתיקו מוציאו לאור החכם דוב גאלדבערג נ"י מן כתב יד המונח בפאריש No. 490 וערך העתקתו עוד הפעם למול כ"י השני אשר שם No. 473 וכתב לו כל השנויים על ספר, אכן רוב השנויים הללו אינם כי אם השמטות אשר השמיט הכותב הראשון או האחרון ולזה שתלתי אותם בשדה הרקמה בלתי שום להם ציונים להכירם והמעט מהם ובפרט בעמודים הראשונים הציב להם יד המוציא לאור והנחתים כמו שהיו. ועל אודות מקצת מאמרים קשים להבינם וניכר בהם חסרון דבר או טעות כתבתי כפעם בפעם אל המ"ל לעיין היטב בשני הכ"י, ועיין ולא מצא דבר מאומה למלאות החסרון, אשר על כן קרוב לי לגזור אומר כי כל הכ"י האלה הן של N. 473 הן של No. 490 נעתקים מכ"י אחד ושבשתא כיון דעל על. והסופרים מעלו מעל בדברי המחבר מחסרון ידיעה או מהתרשלות ידים ובזה השגיאות והחסרונות הרבו להכיל, ותקנתי הכל כפי אשר חנני ה' דעה, וציינתי המלות היתרות בסמן ( ) והחסרות בסמן [ ] למען יכיר הקורא למי הם ויעשה בהם מה שלבו חפץ. ועל השגיאות במקראות שמתי עיני עליהם לתקנן ולא העירותי עליהן כי רבים הן, אך במקום הצורך ובמקום הנראה וניכר לעין שהיתה לפני המחבר נוסחא אחרת במקראי קדש לא שלחתי את ידי לתקן והעירותי על נוסחתו. כל דבר קטן שהוספתי בחבור לבאר הדפסתי באותיות מיוחדות — הנקראות אותיות רש"י — למען לא יתערבו דברי עם דברי המחבר, ולכל דבר גדול שמתי לו מקום בתוך הערותי. על המאמרים הקשים העירותי באצבע וגם שאלתי עליהם ליודעי לשון, ובפרט אהובי החכם יצחק בעער, בעל תורת אמת, עמד על ימיני לסעדי, והערותיו המשכילות ימצאו חן לפני מביני דעת, ואשלם לו בזה תודה — כי זה פרי עמלו — לעיני בני עמי.

עוד היה לסעדי הספר היקר מעשה אפד להחכם האפדי, ובא לידי כאשר כבר הודפסו כ"ד שערים הראשונים ולכן קבלתי באוריו והשגותיו על השערים הראשונים האלה ואספתים הביתה בההוספות אשר בסוף החבור, ושאר באוריו והשגותיו העמדתי על מקומם הראוי להם בגוף החבור, ולא הרימותי מן הספר ההוא רק הנוגע לדברי ר' יונה, אף כי כל דבריו קודש קדשים הם לה' וראוים להעלותם על מזבח הדפוס. וקראתי גם ס' מנחת שי כי ר' אלישע בר אברהם חבר ס' מגן דוד אשר השיג בו על ס' מעשה אפד, אך לא ראיתי ספר זה ואיננו בעירי ולא ידעתי אם דחה גם השגות של האפודי על ר"י כמו שדחה את השגותיו על רד"ק. וכן איננו מצוי בעירי הס' הנכבד Thesaurus שחבר געזעניוס והעתיק בו העתקות רבות מן ס' השרשים של ר' יונה.

ולסוף מלין עוד אגלה בקהל את צדקת החכם אברהם כהן בפאריש הנודע לעמוד לימין אביון וחסדיו עברו ארחות ימים בקרית דוד, כי הוא הוא אשר מצא את יונה ממצולת ים השכחה, ומכספו וזהבו נדב ואמר לצפון הגלה. על זאת החכמים יהללוהו, וה' יברכהו ויגדלהו לעולם ועד.

פראנקפורט על המיין חדש מרחשון תרי"ו לפ"ק.

רפאל בן שמעון קירכהיים.

תולדות רבינו יונה.

מן קורות ותולדות וארץ מגוריו של ר' יונה לא ידענו דבר, מלבד מה שספר לנו בספריו, והמקרה הזה קרה לרוב חכמי ישראל, אשר קורות חייהם ותהלוכתם עלי אדמות נדמה נדמה בתהפוכת הזמן, ורק רוחם ומדעם, מחשבותם ורעיונם קמו נצבו בחבוריהם אשר הניחו לברכה בקרב הארץ. והנה החכם המפואר שלמה מונק בפאריס כבר הפיץ בשנת 1851 הקדמת ר"י בלשון ערבי עם העתקה צרפתית ולוה אליה הערות שונות ומועילות על תהלוכת לימוד הדקדוק ועל חכמינו אשר גדלו והצליחו בחכמה הזאת ממאה השביעית לד' אלפים, על ספרי הקראים וידיעתם, על תולדות ר"י וחבוריו ועל קורות ר' שמואל הנגיד ובנו ר' יוסף הלוי; על כל אלה כתב בעוצם חכמתו וידיעתו, וכאשר ספרו זה אשר העתיק גם ללשון אשכנז החכם פירסט „בעלי המזרח" הוא בידי רוב חכמי ארצנו, לכן לא אריך את כל חבורו הזה עוד הפעם מלשון אל לשון. רק אלך אל העינה לשאוב מבורו מה שנוגע אל ר' יונה ואוסיף בו כהנה וכהנה ממה שמצאתי בספר הרקמה אשר עמלתי בו להפיצו בישראל.

רבינו יונה, המכונה בלשון ערבי אבו אלוליד מרואן אבן גנאח, היה מקום מושבו בקרטבה אשר בספרד [1]) ונולד במאה השמינית לד"א (990 — 985) וזה העלה החכם מונק ממה שכתב (רקמה 185) „וכאשר גזר האלהים בגלותנו מקרטבה אל סרקסטה מפני המלחמות אשר באו עליה"; כי המחבר היה בזמן ר' שמואל הנגיד, כאשר נאמר אחרי כן, והוא ברח למליקה „לאחר שנפסקה מלכות בני בן אביעמר וגברו סרני פלשתים ונדלדלה מדינת קורטבה וברחו יושביה, יש מי שברח לסרקסטה — ועוד זרעם שם עד היום — ויש מי שברח לטליטלה — וזרעם נכר שם עד היום" (ס' הקבלה להראב"ד), וזה היה בלי ספק בשנת 402 לחשבון הישמעאלים — 4772 — כאשר זולימן בן אלחכם וחילו הברברים צרו על קרטבה והדבר והרעב כבד בעיר, ולכדוה בשנת 403. וסופרי קורות הערבים כתבו כי מספר גדול מן יושבי העיר ברחו משם בעת המצור (דה"י מן אבן אלאתאר כ"י) ואז ברח גם ר' יונה מקרטבה לסרקסטה, וכבר יצא אז שמע גדלו בעולם באשר שאלוהו שם פרושי המקראות (רקמה שם); ולפי ההערה הזאת היה אז גדול בשנים כבן עשרים או יותר, וא"כ נולד המחבר קרוב לשנת 4752, אבל לא הרבה לפנים, כי בס' הרקמה מכנה את שם רב האיי אשר מת בשנת 4799 בכנוי „זכרונו לברכה", א"כ בהכרח כתב את חבורו זה לאחר מות רב האיי, וסמוך לימי זקנתו, כאשר אמר (XI) „ולהיות לי עוד לעזר לעת הזקנה אשר השקפנו עליה", ואם נשער כי היה אז כבן ששים שנה, א"כ נולד ר"י באמצע מאה השמינית לד' אלפים.

---

[1]) רקמה 185, ושם 11 אמר: ומהם אנשי ארצנו ר"ל ספרד, וכן קראו אותו האפדי „הרופא ר' יונה בן גנאח מקרטבה".

*

* * *

ר' יונה ירד במצולת החכמה וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובדעת, ויהגה בתורת אלהים, בספרי התלמוד ובספרי לשון עברים וערבים בהגיון ובחכמת הרפואה[1]; גם חכמת השיר והמליצה למד בנעורתו לפני המשורר יצחק בן סהל (רקמה 123), אכן משך את לבו ממנה כאשר ראה כי לא נצחה עליו רוח גבורה בדרכי השירים, כאשר אמר (שם 185) „שאתם יודעים שהשיר אינו ממלאכתי והפיוט איננו מעסקי ואינני מתיחס אליו ולא ידוע בו[2], אך אמרתי בימי הבחרות חרוזים הם נמצאים אצלי ונודעים לי". חכמת הפלוסופיא הידוע בזמנו לחכמת אריסטו לא מצאה חן בעיניו[3] כנראה מבאורו על הפסוק עשות ספרים הרבה אין קץ (שם 161), אכן עוצם שקידתו וחריצתו מימי עלומיו היה במקראי קדש ודקדוק לשון עברי, וכנראה מההערה אשר כתב החכם עוואלד בהעתקותיו מזקני לה"ק (127) היה רבו ר' יצחק בן גקטליה[4]. בדקדוק לשון עברי הלך בדרך סלולה אשר דרך ר' יהודה בן דוד המכונה אבו זכריה חיוג בפעלים הנחים והכפלים, ויגדלהו וינשאהו מכל חכמי הלשון אשר היו לפניו „וסמך על דברי ר' יהודה בשתי המשפחות הנזכרות ולא זכר מהם בתוך ספריו כי אם קצת דברים במקום הצורך" (דברי ר"י אבן תבון

---

1) ונודע את שמו בין הרופאים הערבים כמו שכתב מונק בשם אבן ביתר ואציבעה, וחיבר בחכמת הרפואה כתאב אלתחיאץ — ספר כולל הקצר — על הסמים הנפרדים ועל המדות והמשקלות הנמצאות בידי המרקחים. — ודע כי רוב חכמי ישראל אשר על פיהם אנו חיים בעדן גן החכמות היו רופאים, והחכמה הזאת נתנה טרף לביתם, ועד דור אחרון אם נתמנה רב ודיין לא קבלו שכר, וכן כתב הרב החכם רשב"ץ במגן אבות „וידוע הוא כי תחלת תשמישנו לפני חכמים לא היה כדי לישב בראש, כי נכסים היה לנו ומלאכת הרפואה היה לנו אשר החכמה היא תחיה בעליה דרך כבוד בארץ אדום, אבל בעון הדור נגזר שמד באותן ארצות והלכו כל נכסינו שם — ודי לנו בזה פתח היתר במה שנהגנו בו כדי שתהיה תורתנו אומנתנו — ואלו היה מלאכת הרפואה מספקת בארץ הזאת אשר נשתקענו בה לא באנו לידי מדה זו" עכ"ד. ועל מקצת רבני זמננו השוכבים על מטת שן ותשוקיהם כסף ואין תורה ואין עבודה כבר אמר חכם אחד (עלי המזרח משנת 1849 עמוד 810) כי אין לוקחים אלא שכר בטלה.

2) ונראה מזה כי טעה מי שמיחס הפיוטים הנמצאים בסדור תלמסאן וראשי חרוזיהם מרון לר' יונה בן גנאח.

3) החכם מונק כתב בהערותיו לרס"ג כי ראה באקספרד מורה הנבוכים בכ"י בלשון ערבי, והוא נכתב בחמשים שנה אחרי מות הרמב"ם ובסוף ח"א אחרי דברי המורה „ואחרי כן אשוב להכנס עם הפלוסופים במה שאמרוהו מקדמות העולם" כתוב בגליונו מידי הכותב את הכ"י — אבל לא החליט מונק אם הם באמת דברי הרמב"ם או נעתקים מדברי זולתו — אלה הדברים בלשון ערבי „ואינני מתפאר להיות היחיד אשר השתדל להשיב על דבריהם, כי כבר קדמוני בזה אחרים כמו רבינו האי, אהרן בן סרגאדו, אבן גנאח, אבן אלעאקי ובן חפני הכהן ור' דוסא ואביו רבינו סעדיה גאון זכרם כלם לברכה, וגם אנכי בעזרת שדי אשיב עליהם בראשון משני אשר תחלתו ההקדמות". ונראה מזה כי ר' יונה כתב מאמר כנגד המאמינים בקדמות העולם.

4) ורד"ק הביאו במכלול בשרש יצק, והחכם שטיינשניידער מצא את שמו בפרוש ר' יהודה בן בלעם עה"ת, כ"י באקספורד (אלוץ ח"ב 61), ור' משה בן עזרא בספרו הערבי הזכיר חרוז זה ממנו — הביאו החכם דוקעס „בנחל קדומים"

אהב והם ישנאו אשלים וילחמו, אשק על יד והם יכו לחיים.

גם נזכרו בכ"י באקספרד האזהרות אשר חיבר ר"י גיקטליה.

* * *

בהקדמתו) וכן אמר ר"י (XIII) „ובעבור דעתנו שסברתו היא האמת יצאנו בעקבותיו והלכנו אחריו ולא אזלנו לבוא עד תכלית במה שזכרו והטיב בו"; אכן לא כסה על שגגותיו וכתב עליו השגות בספר ההשגה, ועל זה חרו עליו חכמי דורו וכתבו השגות על השגותיו[1]) כנראה מן הספרים אשר כתב להשיב על הקמים עליו, ובתוכם החכם ר' שמואל הנגיד כמו שכתב הפרחון בהקדמתו „והיה בדורו אדם גדול בישראל שמו רבינו שמואל הנגיד חרה לו עד מאד על שתפש את רבו וגלה הנחותיו ושגגותיו ומהר להשיב על דבריו", ועל זה כתב ר"י אבן תבון בהקדמתו לס"ה „ויתאזרו חיל למלחמה, להוציא לאור תעלומה, ויהיו מנצחים במלאכה, ויערכו בה מערכה לקראת מערכה". ור' שמואל הנגיד הוא המקנא אשר אמר עליו ר' יונה (שם 185) אבל „המקנא החולק עלי בשאלות ההשגה הוא מיחס קצת הענינים אשר הבאתי אל אנשים מאנשי מזרח אשר לא נבראו עדנה".

ר' יונה היה הראשון אשר הביא חכמת לשון עברי על מתכונתה ואל השלמות הזה אשר מתפארים בה האחרונים וכמו שכתב החכם דוקס „ר' יהודה יסד דקדוק לה"ק ור' יונה הציב דלתיה" (נחל קדומים 11); כלליו וגדריו בנוים על הכתוב בספרי הקדש, על מלאכת הגיון ודרכי החכמה (בדרשי בכתב התגלות). המדקדקים הערבים היו לו לעינים, אבל לא בא אל שעריו כי אם זכרון שם סבוייה (רקמה 157), ולו העמיק החכם עוואַלד גם בספר הרקמה לא היה מביא מופת שספרי דקדוקי הערבים היו שגורים בפיו מן המשל אשר הביא ר"י (50) „עמר הכה את זיד, (כמו שכתבתי שם בשמו), כי בכל כלל חדש בעמק הלשון אשר הניח בספרו דרש דרש אל הערבים, כי אחים הם, וכשר בעיניו להתגלל על זה בעיני חכמי דורו כמו שכתב בענין סמיכת השמות שדרך העברים לידחק המם אחרי נפלה בהסמך כאשר ידחקו הערב גם כן הא הנקבה בקריאה אחרי נפלה ויש שידחקו עוד בה מלה שלמה ואמר: ואל תחשוב עלי כי אני מביא דברי הערב ודעותם בלשונותם בספרי זה ובזולתו להתחזק בהם על דעת העברים, אך להראות הפתאים וזולתם מן המתחכמים אשר הם סבורים בעצמם כי הם יודעים והם ערומים כי זה אשר אומר שיתכן בלשון העברית יתכן גם כן בזולתה מן הלשונות. — בכל חכמתו ורוחב בינתו לא סמך על השערתו ויסודותיו וכלליו והשתדל מימי עלומיו להתאבק בעפר הבקיאים בלשון (142) ואמר „כי יצטרך האדם אל בעלי הגרסא ואנשי הקבלה אשר נעדרו ממנו בפאה הזאת" (197) ולכן המסורה היתה בעיניו ליתד במקום נאמן; וגם לקח לפעמים מופת על הנחותיו וכלליו משמוש הלשון בתלמוד (207 ועוד) ומנקודותיו (124) וזה כנגד מה שכתב ר' זרחיה בספר הצבא[2]), ומן התלמוד הביא ראיה על גדל מעלת החכמה הזאת ויקר ערכה כנגד אנשי דורו המתרשלים בידיעת לה"ק

---

[1]) וגם בדור אחרון כתב ר' מאיר בר' יהודה השגות על ס' ההשגה כמו שהערותי על זה (185)

[2]) על מה שאמר ר"ת שיש לומר מן בגד שהוא טלית בְּבֶגְדוֹ בסגול תחת הב' כמו בעמדו בְּמֶרְדּוֹ כתב ר"ז בס' הצבא במדה ח' „ולא הבינותי בדקדוקו זה ואנו אין גורסין אלא במרדו בחירק תחת המם ואין לנו קבלה בנקוד המשנה והגמרא"

* * *

"בעבור גאותן במזער אשר יבינו מחכמת התלמוד" ואמר עוד: אבל חכמת השמוש והדבור היא להם מן הדברים אשר מנחשים בהם וכמעט שלא ישימוה מן האפיקורסות[1] (V).

ר' יונה כתב ספריו הנודעים לנו ואשר קראם בשמם בס' הרקמה בלשון ערבי, וכולם נמצאים באוצרות ספרי אקספרד[2] מלבד ס' ההכלמה.

1. כתאב אלמסתלחק — ספר ההשגה — השגות על ספר הנוח והכפל מר"י חיוג.
2. כתאב אלתשויר — ספר ההכלמה — בו השיב אחור כל טענות אשר טען ר"ש שמואל הנגיד על ס' ההשגה. ור' יונה נשא מאד מעלת ספרו זה "אשר נתגלגלו בו סדורים רבים מסדרי הלשון אשר לא יוכל המעיין בחכמת הלשון לעמוד בלעדיו".
3. רסאלה אלתנביה — ספר ההערה — כתב לאחד מאוהביו להשיב לאיש ריבו, לא נודע שמו — על טענותיו בכתאב אלאסתיס — ספר השלמה — אשר כתב כנגד ס' ההשגה.
4. כתאב אלתקריב ואלתסהיל — ספר הקרוב והישר — לפרוש למתחילים בחכמת הדקדוק מה שנראה להם עמוק וקשה להבין בספרי ר"י חיוג. כן כתוב תוכן הספר הזה בראש הכ"י (מונק).
5. כתאב אלתסויה — ס' ההשואה — להשיב על טענות שונות כנגד ס' ההשגה.

כתאב אלתנקיח — ספר דקדוק — וחלקהו לב' חלקים כמו שעשה אחריו גם הרד"ק, והם:

6. כתאב אללמע — ספר הרקמה — והוא החבור הזה.
7. כתאב אלאצול — ספר השרשים.

---

[1] וכן אמר האפדי על חכמי זמנו "וזמן הזה רואה אני חכמי ישראל וגדוליהם מתרשלים מאד מהמקרא ודי להם לקרא הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום ועדיין אולי, ואם תשאלם על פסוק אחד לא ידעו מקומו איו וגם יחשבו לסכל מי שיטריח זמנו במקרא כי התלמוד הוא העיקר, והחולי הזה כבד מאד בצרפת ואשכנז". והצרעת הנושנת הזאת פרחה עוד לפני מאה שנים בארצנו עד שמעט היתה יד רבני ארץ גוברת להחרים את הפילוסוף האלהי רבינו משה בן מנחם ז"ל על אשר תרגם את התורה בשפה נקיה בלשון ארצנו, ובימיו חכמת דקדוק ל"ע החלה למצוא מקום בלב העברים והיה למשל בפה הרבנים: כל מדקדק רשע ואפיקורס.

[2] ובקונץ כ"י באוצרות ספרי באודל נמצא אגרת מן ר' יעקב אבן נקודה המכונה רומאן הספרדי אורת קושטנדינא אשר כתב להחכם יוחנן בוקסדארף מיום ב יז שבט שנת ירוין מדשן ביתך (שכ"ד) ובידי החכם ברמולי העתקה מן האגרת הזאת וז"ל שם "וספרי הר' יונה והם ס' הקרוב והישר וספר ההשגה וספר ההערה וס' ההשואה, הנם בידי מועתקים על ידי מלשון ערבי לעברי." — ועוד שם "אלו הם הספרים אשר בידי: ס' הנוח והכפל להר' יהודה חיוג, ערבי ולה"ק, ס' הקרוב והישר וס' ההשגה וס' ההשואה להר' יונה ערבי ולה"ק, ס' הרקמה וס' השרשים להנזכר לשון הקודש וכתיבת יד", וההעתקות האלה לא נודעו אנה הם נמצאים.

* * *

מאלה שבעה[1]) חבוריו נעתקו ס' הרקמה והשרשים מר' יהודה אבן תבון, והעתקתו מס' הרקמה נמצאה באוצרות ספרי פאריס ופרמא והעתקתו מס' השרשים לא נמצאה כי אם בוואטיקאן חסר ברומא והשיר הזה כתב המעתיק בראשיתו[2]).

הן כתבתי לך שלישים   על מחברת השרשים
לעות אחרי אל לדעת   דעת עליון בם וקדושים
היו בלשון קדר נכתב —   בים על ספר ומפורשים
העתקתים ללשון עברי   כי היא לאל קודש קדשים
מאל אשאל לעזור כי בו   מסעד ועזור לנפשים
ליהודה בן שאול עבדו   כי הוא הנדרש לדורשים
הנותן ליעף כח   און וגבורה לחלשים.

ובסוף העתקתו אמר[3]) „ואומר כי ראיתי לספר הזה שהוא ספר השרשים שלש העתקות העתיק ממנו החכם ר' יצחק ב"ר יהודה ברצלוני ז"ל מאלף עד למד גם הרב ר' יצחק הלוי ז"ל העתיק ממנו גם כן מאלף עד למד גם ראיתי ממנו העתקה שלישית למעתיק נקרא ר' שלמה בן פרחון ז"ל העתיקו כלו ואינני יודע מאיזה מקום היה אך אמר שהעתיקו בפלרמו וראיתי כי זה ר' שלמה ערבב סדרי הספר והוסיף בו דברים מעצמו שאינם דברי המחבר ממדרשות ורפואות וענינים אחרים כפי שעלה ברעתו ולא הבדילם מדברי המחבר וכל מי שמעיין בספר הוא סבור שהם דברי המחבר וזאת חטאת גדולה ועול כי היה לו להעיר על זה ולזכור את כל אשר איננו מדברי המחבר בפרוש כי אינם מן הספר ועוד כי חסר מדבריו ומפרושיו ומדקדוקיו ומליצותיו במקומות רבות ושנה גם כן דבריו במקומות והפסיד מליצתו וראיתי להעיר על זה כדי להציל המחבר והמעיין בהעתקתנו זאת יעמד על מה שזכרתי גם הרב ר' יצחק הלוי[4]) לא העתיק כל דבריו על סדר במה שהעתיק אך היה כמלקט מדבריו מה שהיה רוצה ומניח מה שהיה רוצה להניח אבל לא הוסיף על דבריו ולא שנה במה שהעתיק והעתקת החכם ר' יצחק ב"ר יהודה הולכת על סדר דברי המחבר יותר משתיהן כי לא הוסיף על עניני דבריו ולא גרע אע"פ שהיה מקצר המליצות במקומות מעט והעתקתו טובה מההעתקות אשר זכרתי מפני שהעתיק כסדר ולא שנה ואומר עוד כי ראיתי שנמלט למחבר הספר הזה משער בחר בנין הנפעל שהוא כסף נבחר לשון צדיק ותבואתי מכסף נבחר גם משער שמט נשמט לו בנין הפעיל שהוא תשמט ידך לא נמצאו בספרי החבור ואינני יודע אם נמלטו למחבר או לסופר הראשון כי אין מצל השגגה והשכחה עכ"ד.

ונראה מזה וגם מהקדמת הפרחון כי מחברתו הוא ההעתקה מס' השרשים לר"י עם החסרונים הנזכרים מר"י אבן תבון, וגם מקצת דברים מס' הרקמה מצאו בו מקום, אבל העתקתו לא תואר ולא הדר לו

---

[1]) הראב"ע בראש יסוד מורה כתב „מספר ספריו עשרה" והחכם מונק ראה ב"י מיסוד מורה וחסר בו התיבה עשרה.

[2]) השיר הזה העתק החכם דוקעס מקובץ אחד מספרי ר"ד אפענהיים.

[3]) נעתק מהכ"י בוואטיקאן להחכם מונק מאת ערנעסט רענאן.

[4]) ר"י אבן תבון בהקדמתו לרקמה הזכיר ממנו ס' המקור.

* * *

ביחוס העתקת אבן תבון. ורד"ק העתיק אף הוא במכלול ובשרשים יסודותיו וכלליו וקיצר במכלול במקום שהאריך ר' יונה כמו באותיות השמוש והכנויים והאריך במקום שקיצר והוא בשער הפעלים, וכן ביופי סדורו ודרך השערים הפשיט רד"ק בגדי רקמתו וכל דבריו — מלבד שרשי הפעלים והשמות — באו בעירבוביא ולא סדר לעניניו. ואם ספרי הקמחים חשכו מאור ספרי ר"י וחופשה לא ניתנה להם עד היום הזה, בכל זה דברי ר"י נזכרים ועשו רושם בספרי הלשון למן היום אשר זרח שמשו על הארץ — מימי הר"י בן בלעם*) עד ר"ש מנורצי, וכל הפותרים דברי התורה על פי חכמת הלשון והגיון עלו בשעריו (שער כד — לה) ולקחו פרי חמדותיו. גם חכמי הקראים לקחו מפיו תורה כנראה מס' המבחר. והנה החכם האפדי הלך עם הר"י משער לשער ושקע דבריו באפדו כאבני חפץ ואמר: „ר"י העלה פנינים מים החכמה וחבר בה ספרים כספירים", אבל השיג עליו בקצת יסודותיו ובפרט על כללי שמוש אותיות התוספות בשער ו' ועל חלופו מלה במלה בכתבי קודש בשער כ"ח, כי תהלוכת הלשון וגדרו והסכמתו לטבע הנמצא הם היו לר"י ליסוד בנינו, ולא לקח מעלה יתירה ללשון המקרא לאמר לא נמצא בדבריו לא חסיר ולא יתיר וכפל הדברים כדרך המליצה והשיר, ובזה האפדי נטה את אהלו מחוץ למחנו, כאשר כתבתי דבריו בהערותי ובהוספות. —

ואלה שמות החכמים והספרים המובאים בס' הרקמה:

רבינו סעדיה הפיתומי ראש הישיבה, וממנו: ספר חכמת הלשון — כתאב אללגה —; פתרון שבעים מלה — תפסיר אלסבעין — והחכם דוקס המוציאו לאור מצא בהעתקתו תשעים מלה והחכם גייגר מצא צ"א (ראה בצייטשריפט שלו ח"ה 324); פירושו לס' יצירה.

רב שרירא, רב האי, רב שמואל בן חפני ראש הישיבה, חפץ ראש כלה, מנחם בן סרוק, ר' יהודה בן דוד וספריו: אותיות הרפיון וספר בעלי הכפל, דונש בשם המשורר, אבו אלוליד בן חסדאי, יצחק בן סהל, יעקב ובניו, ר' יהודה בן'חניגא, ר' יצחק בן כלפון המשורר והוא אשר נזכר לשבח מן אלחריזי בתחכמוני פי"ח, אבו יוסף בן חסדאי, אבי שירה פיתומה אשר הוציאה לאור החכם דוקס בנחל קדומים, מר יעקב החוגג הליוני, ודברי תלמידי מנחם (126) בלי הזכרת שם (ראה בהוספות).

ספר הקולות – כתאב אל מצותאת — (7) והביא ר"י מאמר ממנו בס' הקרוב והישר, העתקתיהו בהערה 3 עמוד 51, ונראה משם כי ר"י לא ידע שם מחברהו.

---

*) ר' יונה לא פתח שער מיוחד למלות הענינים, אבל עניניהם ואופן תשמושיהם נמצאים מפוזרים בשעריו ור"י בן בלעם קבץ אותם איש איש ממקומו וסידר אותם בספרו הקטן ספר אותיות הענינים.

מכתב

מהרב הנכבד החכם המפואר מוהר"ר **שמואל דוד לוצאטו** הי"ו מורה חכמה ודעת בעיר פאדובה·

לכבוד אלופי ומיודעי הר"ר רפאל קירכהיים, נרו יאיר שבעתים, כשמש בחצי השמים, אמן.

ברוך ה' אלהי ישראל, אשר לא השבית גואל, לחכמת אבותינו, ולבינת קדמונינו, ויקרא דרור לכל ספר כָּלוּא, ולאשר בחשך אמר הִגָּלוּ, ויצאו ממצפוניהם אשר שם נסתרו, ועלו מקבריהם אשר שם נקברו, המונים המונים, ספרי הראשונים, אמוראים וגאונים, פוסקים ומדקדקים, מפרשים ומבארים, וחוקרי מחקרים, ומגידי הקורות, ובעלי שירים וזמירות, תהי ברכת ה' על כל חכם לב העמל בהם להעתיקם, ומשגיאות המעתיקים לזקקם, ועל כל נדיב לב אשר על כספו לא יחוס, להביאם לבית הדפוס, למען מעין החכמה יפוץ.

ומי לנו גדול כר' יונה אבן גנאח, אשר היה חכם בחכמת הרפואה והפילוסופיאה, וגדול בחכמת התורה והתלמוד והעמיק הרחיב חקירתו בכל חלקי חכמת לה"ק, ובכל חלקי ספרי הקדש, וכתב ספרים גדולים ונכבדים, אשר היו לתהלה ולתפארת בפי כל הקדמונים, וגם גדולי חכמי האומות בדורנו זה חפשו דבריו כמטמונים, ונטעום בספריהם כנטעי נעמנים.

אפס כי לבב ר' יונה היה תמים עם אלהינו אלהים אמת, ולא היה מן הצנועים, על כן לא נמנע מלחוות דעתו על קצת מלות הנמצאות בספרי הקדש, אשר לפי דעתו היה ראוי להיות שם מלות אחרות, וראב"ע (אשר כתב דברים אחרים הרבה יותר מזה קשים ומרים) כתב בכמה מקומות מספריו כי ספרו ראוי להשרף, וזה היה בלי ספק אחת מן הסבות שלא נתפשטו ספרי ר' יונה ולא נדפסו, וקצתם נאבדו (ראה עמוד 149).

ועתה ברוך החכם העני הר"ר דוב גאלדבערג אשר העתיק הספר היקר הזה ספר הרקמה לר' יונה מתורגם עברית על ידי ר"י אבן תבון, מן הכ"י אשר בעיר פריס; וברוך החכם המפואר, נדב נדיבות יעץ, הר"ר אברהם הכהן נ"י אשר פזר נתן לצורך ההדפסה; וברוך אתה לה' ידידי היקר, אשר בחריצות ושקידה נפלאה הארת מחשכי הספר בהערות מלאות בינה ותושיה, יראו משכילים וישמחו. וברוך החכם המופלא ר' שלמה מונק אשר סלל ופנה הדרך לפניך בספרו מלא חכמה וכליל יופי על ר' יונה ושאר מדקדקים קדמונים; ירחם ה' עליו ואור עיניו ישיב לו, למען ישוב להאיר עינינו בחכמתו הרחבה והעמוקה, אמן.

ואני אבוא אחריך ומלאתי את דבריך בתוספת קצת הערות כה וכה, וברשימת קצת טעיות שנפלו בדפוס או בכ"י למען טהר מכל סיג וצלאה, מלאכת אביר המדקדקים זלה"ה.

עמוד II שיטה י"ב „והתעשקו בה עשק מעט בשין כמו בפסוק שם הבאר כי התעשקו עמו. גם כי לא הרי העסק ההוא כעסק הזה, ור"י אבן תבון היה מעט פידאנטי (ואולי מזה נמשך שבנו ר' שמואל לא היה נוהג בו כבוד כראוי, כמו שהתרעם עליו בצוואתו) ואע"פ שלא היה בורח מלשון חכמים בשעת ההכרח (וכמו שהעיד למטה) מכל מקום כל מה שהיה יכול לתפוש בלשון המקרא היה עושה, וכן תראה למטה עמוד VIII שו' ח, נשתפק, שהשתפקו בשין ולא בסמך, ובעמוד XIV ויחש בשין, לא ויחס.

עמוד 5 ולענין המסרה שהבאת בהערתך בדף הזה, אין ספק אצלי כי מלות דתקנתא לתקנתא לא עבדינן אינן על פי דרכן ודבורן של בעלי המסורות, ואין זו מסרה, אלא תוספת המגיה יעקב בן חיים, וידוע כי לא כל ההגהות הגליוניות מבעלי המסרה יצאו; ועל פסוק לא יהיה לך אלהים אחרים כתב בעל אור תורה: והמדפיס כתב על מלת פני בן דינו למאן דיליף רזא, ודברי רוח הן עכ"ל. הרי מבואר שהיה ידוע לו כי מה שכתב בגליון אינם תמיד דברי המסרה אך הם לפעמים דברי המדפיס (המגיה הנ"ל). ואחר שר' יונה אומר (עמוד מא) שבעלי המסורת הביאו המלות שלא ישתנה בהן הפתח באסף, ולא העירו על סבת הדבר, הרי זו ראיה שאין למעלה ממנה שהמלות דתקנתא וכו' אינן מן המסרה, אבל נוספו אחרי זמנו של ר' יונה. וגם יעקב בן חיים אולי לא מלבו אמרן, אבל לקח אותו מס' הפרחון שכתב בריש דף ד': חוץ מן ויאמַר וילַד כי כבר נשתנו מן

* *
*

ויאמר וילך ותקנתא לתקנתא לא עבדינן, ובסוף חלק הדקדוק כתב: הוי יודע כי המקרא לא תשנה המלה שני שינויין כגון ויאמר וילך וכו' ודומה הוא למה שאמרו תקנתא לתקנתא לא עבדינן עכ"ל. סוף דבריו מוכיחין כי לא מצא כן במסרה אבל הוא (הפרחון) אחר שלמד הדבר מספרו של ר' יונה, מדמה ענין לענין, ואומר כי זה דומה למה שאמרו (בתלמוד) תקנתא לתקנתא וכו'. וכבר טעה בזה גם בעל סייג לתורה, והביא (דף יב) מלות דתקנתא וכו' כאלו הן דברי המסרה.

לשער א. בקיאות המחבר בפילוספיאה היונית הביאתו לידי טעות בעניני גזרת המלות, כי חשב שהפשוט הוא קודם תמיד למורכב, וא"כ השם המופשט המורה על המקרה לבדו הוא קודם לשם התאר המורה על העצם ועל המקרה יחדיו, ולפיכך אמר כי אפל נגזר מאפלה וקודר מקדרות ואלמן מאלמנות וקֵרֵחַ מן קרחת וגבח מן גבחת, וכן כל כיוצא בזה, וכל זה יצדק בחכמת ההגיון, המדברת על המושכלות (בעגריפפע Idee) בבחינת מה שהן בעצמן, ולא יצדק בחכמת הלשון המדברת על המושכלות בבחינת הוצאתן בדבור. והנה המדקדק ישיב לבעל ההגיון ויאמר: ממקום שבאת; אם הפשוט קודם למורכב אם כן אלמן קודם לאלמנות, כי אלמנות הוא שם מורכב מן התאר אלמן ומן ות המורה על המקרה המופשט מנושאו, ואפל קודם לאפלה וחכם לחכמה, כי אפלה וחכמה כוללים ה"א נוספת, המורה גם היא לפעמים על המקרה המופשט מהעצם. ומה לי אם הקדרות היא מושכל אחד פשוט, והשחור היא מושכל מורכב מעצם ומקרה? הנה להיות המקרים בלתי עומדים בעצמם, ולא יתראו לנו אלא מחוברים עם נושאיהם, היה בהכרח שבני אדם התבוננו תחלה על המקרה המחובר לעצם וקראו לו שם, והוא שם התאר, ואחר זמן הפשיטו המקרה מנושאו וקראו לו שם, והוא שם המקרה; ומזה נמשך כי שמות התאר הם על הרוב יותר פשוטים משמות המקרה, כי תחלה אמרו שחור ואח"כ שחרות, ותחלה אמרו חכם ואח"כ חכמה. והנה שם המקרה נגזר משם התאר, הפך מה שאמרת. וזו ראיה גדולה על היות הלשון המצאת בני אדם, ולא בריאת הבורא; שאם היתה הרכבת המלות פעולת הבורא, היה עושה כדבריך, והיה גוזר המורכב מן הפשוט, והיה עושה שמות המקרה בלי שום אות נוספת על אותיות השרש, ומהם היה בונה שמות התאר בתוספת קצת אותיות שמושיות — וגם השמות המורים לא על המקרים אלא על העצמים כגון שור, חמור, בגד, צמר, הם לדעת ר' יונה בלתי נגזרים, זולתי שמות בני אדם, כגון שמעון לוי יהודה, והאפדי אמר כי שבא גלעד והמצפה ואבן העזר וזולתם. והאמת הוא כי לא היה לו לר' יונה להוציא מן הכלל שמות בני אדם, אבל היה לו להבדיל בין שם דבר, המורה על כל אישי המין בשוה, כמו שהם שור חמור בגד צמר, ובין שם פרטי המיוחד לאיש מאישי המין, כמו שהם שמעון לוי יהודה גלעד והמצפה וחבריהם. כי אמנם כשבאו בני אדם לקרוא שם לאדם מיוחד או למקום מיוחד, לא הוצרכו להמציא לו שם חדש מכל וכל, אבל קראוהו על שם איזה מאורע, או על שם תכונה פרטית שהיתה באיש ההוא ובמקום ההוא, ושם אשר כזה הוא בהכרח נגזר ממלה אחרת הנוהגת בלשון; אבל כשבאו לקרוא שם לכל הבהמות והעופות ולכל איבריהם ולכל הצמחים והמתכות והאבנים, ולכל שאר העצמים המפוזרים בעולם, ועדיין לא היו יודעים תבונות העצמים ההם, יתכן שהוצרכו לחדש לכל אחד מהמינים שם חדש ובלתי נגזר ממלה אחרת. ועם כל זה אין להכחיש שקצת משמות העצמים הם נגזרים ממלות אחרות; אבל דעת רבים מחכמי הגוים, האומרים כי כל השמות נגזרים מן הפעלים, היא בטלה בלא ספק. והנכון כי יש שמות הנגזרים מן הפעלים, ויש פעלים הנגזרים מן השמות, ויש שמות ופעלים הנגזרים מן הקולות שאדם מוציא מפיו בטבעו, לפי מעמד גופו ונפשו, ויש נגזרים מן הקולות שהגופות אשר סביבותיו משמיעים לאזניו.

מאמר בָּעֵלָה וכו'. גם כאן ר' יונה הולך בשיטתו שהפשוט קודם למורכב, ולפיכך המקור המורה על הפעולה בלי הגבלת שום זמן, הוא לדעתו יותר קדמון מהמלות המורות על הפעולה עם הגבלת זמנה אם עבר ואם עתיד. אבל אנו רואים בהפך בהרבה לשונות, שהמקור איננו החלק היותר פשוט מהפעל, כגון בארמית המקור מן הקל יש בראשו מ"ם נוספת (מִקְטַל), ובשאר בנינים יש בסופו ה"א נוספת (לְקַטָּלָה, לְהִתְקַטָּלָה), ובלשון רומי יש בסופו אותיות RE ובלשון פרס ואשכנז אות נו"ן. ובלה"ק הצווי הוא המלה היותר קצרה בין מלות הפעל (פְּקֹד, לֵךְ, רֵד), והעבר יותר קצר ויותר קדמון מן העתיד, כי יִפְקֹד יש בו אות נוספת, ולא כן פָּקַד.

* * *

עמוד 8 שיטה לא לפנימה (מ"א ו ל). אגב ריהטא לא ראית כי מלת לפנימה היא כתובה ביחזקאל מ' י"ו אחר מלת אליהמה, ואין כוונת ר' יונה על הפסוק אשר ציינת, וצריך למחוק (מ"א ו ל), כי אמנם מלת לפנימה אין בה ה"א נוספת אחר אותיות הכנוי, כמו שהוא הענין במלת אליהמה. וכאן שכח ר' יונה להביא מלת גויותיהנה (יחזקאל א יא), שיש בה ה"א נוספת אחר הכנוי הֶן. ויש עוד ה"א נוספת אחר הם והן באותיות השמוש: בָּהֵמָּה בָּהֵנָּה, כָּהֵמָּה כָּהֵנָּה, לָהֵמָּה לָהֵנָּה, מֵהֵמָּה מֵהֵנָּה, אלא שבכל אלה המ"ם דגושה והה"א בצירי כמו בכנוי הנפרד הֵמָּה הֵנָּה. ואחר שמצאנו בָּהֵמָּה כָּהֵמָּה וחבריהם, ולא בָּהֵמוֹ כָּהֵמוֹ, רחוק הוא מה שר' יונה אומר שיתכן לומר ג"כ אֱלֵהֵמוֹ וְרַגְלֵהֵמוֹ והדומה לזה.

גם שיטה ט' וי"ג הוא עושה היוד שרשית במלת יַעַן, והמ"ם שרשית בְּלְמַעַן, ולדעתי גם יען למען משרש עָנָה, עיין משתדל שמות כא י.

גם שיטה י"ט אמירת עֲבוּר תחת בַּעֲבוּר איננה השבת הדבר אל עיקרו, כי המלה מעיקרה לא היתה אלא בבי"ת, והיא מלשון ויאכלו מעבור הארץ, ואמרו שאדם עושה דבר מה בעבור דבר מה, כגון ויוצא עמו בששון ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו, והכוונה כדי שיבואהו ממעשהו הפרי הזה, והוא שישמרו חקיו, ואח"כ הרחיבו שמוש המלה, ואמרוה גם במקומות שאין הכוונה על הפרי העתיד, אלא על הסבה הקודמת, כמו בעבור אברהם עבדי. ויתכן ג"כ שאמרו לפעמים עבור תחת בעבור, כמו שאמרו ראשונה יסעו, במקום בראשונה, ששת ימים עשה ה' במקום בששת, וכן בלשון המשנה גְּלַל תחת בגלל.

גם שיטה כ"א הוא גוזר זוּלָתִי משרש זלת, והיו"ד נוספת, ולדעתי המלה נגזרת מן זוּ לא, כי כמו שאמרו לוּלֵא ולוּלֵי תחת לוּ לא, כן אמרו בְּלִי תמורת בְּלֹא, ואח"כ אמרו בִּלְתִּי תמורת בְּלִי, וכן אמרו זוּלָתִי תחת זוּ לא. וטעם זוּ לא כמו אֲשֶׁר לֹא, (כי זוּ נגזר מן הארמי דִּי שענינו אֲשֶׁר), ואח"כ השמיטו לפעמים היו"ד ואמרו זוּלַת. והנה לא נשאר זולת דלת עם הארץ, ענינו לא נשאר דבר שאיננו דלת עם הארץ. ואח"כ הרחיבו שמוש המלה, ואמרוה במקומות שלא יצדק בה הפירוש הזה.

עמוד 10. ר' יונה גוזר מַדּוּעַ מן מַה־דּוּעַ, כלומר מה דעתך בעשותך הדבר הזה וגיזיניוס באוצרו גוזר מדוע מן מַה־יָּדוּעַ (quid edoctus ?), ואיוואלד בדקדוקו (עמוד 592) מפרש מה ידוע, מה נודע לך ומה נראה לך. וכל אלה דברי הבל, כי אמנם שמוש מלת מדוע איננו לדעת הסבה התכליתית (causa Finalis) אשר הניעה את רצון העושה (כי זה שמוש מלת למה), אבל הוא לדעת הסבה הפועלת (causa efficiens) איך היה שנהיה הדבר הזה, כגון מדוע לא יבער הסנה, מדוע בושש רכבו לבוא מדוע אחרו פעמי מרכבותיו (עיין אוצר השרשים לבן זאב), ואין כאן מקום כלל לשאלת מה ראית, או מה דעתך. ודעת גיזיניוס היא בטלה ג"כ מצד אחר. והוא כי יָדוּעַ יקרא הדבר הנודע, לא האיש היודע (edoctus), ואיוואלד תקן זה ופירש מה היה ידוע לך, כלומר מה ראית — וסוף סוף מה היא גזרת מלת מדוע? לא ידענו.

עמוד 12 שיטה י"ב וי"ג לאשמת העם טעמו על דרך אשמת העם. הפירוש הזה הבל הוא (והוא הפירוש השני שהביא ראב"ע), והנכון באופן שיאשם העם, שחטאת הכהן הגדול גורמת עונש על העם, וזה יתכן להבינו באחד משני פנים, אם שהעם נושא עון מנהיגיו ונענש על ידם, כטעם כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה, ואם (כפירוש רש"י) שהעם תלויים בו שיכפר בעדם ויתפלל עליהם, ואם הוא עצמו חוטא, הרי הוא מקולקל, וכפרתו ותפלתו לא תועיל להם.

גם שיטה ט"ו וי"ו ונשאו בדרך מצרים, ר"ל על הדרך שעשה במצרים. כך פירשו גם יונתן ורש"י ורד"ק, ולדעתי הכוונה בדרך מצרים ממש, והשוט הוא תרהקה מלך כוש, ומלך אשור שמע עליו שיצא להלחם אתו, ואז אמר בלבו להתרחק מירושלים, ואז הכה ה' את מחנהו. והנה ישעיה אומר כי ה' יעורר שוט על אשור, ויטה מטהו על ים סוף וישא את השוט על אשור בדרך מצרים, כי משם יצא עליו תרהקה. והזכיר מטהו בדרך מצרים. כנגד מה שאמר למעלה (פסוק כ"ד) ומטהו ישא עליך בדרך מצרים, כי אשור בא על יהודה ללכת משם מצרימה, וה' הביא עליו אויב נורא בדרך מצרים, ואיננו מלך מצרים שהיה נבזה בעיני סנחריב, ושהיה בדעתו לעלות עליו ולכבשו, אבל הוא מלך כוש שהיה מפורסם בדור ההוא בגדולה וגבורה.

**

מבוא השערים.

שער.		עמוד.
	הקדמת המתרגם	I
	הקדמת המחבר	IV
א	על חלקי הלשון בכלל . .	1
ב ג	בזכרון מוצאי האותיות וספור קצת מה שמתיחדות בו .	5
ד	זכרון המעט בשרשי השמות והפעלים ומלות הטעם והשב שבהם	8
ה	דעת האותיות השרשיות והנוספות	10
ו	באור רב עניני האותיות התוספות וזכרון מקומותם . . .	
	אות ש. ל.	12
	ו	20
	מ	25
	י	27
	א	28
	כ	29
	ת	30
	ב	31
	נ	35
	ה	37
ז	באור תמורת קצת האותיות בקצתם	44
ח	במה שישתנה תנועות מן קצתם	50
ט	שער אחר מהתמורה . . .	52
י	זכרון רב בניני השמות המוספים ואשר אינם מוספים הנגזרים ואשר אינם נגזרים . . .	53
יא	ידיעת הבנינים ומקצבם בפעלים	55
יב	בניני רב שמות הרבעים .	74
יג	בניני רב שמות החמשיים .	76
יד	כולל בשמוש בדרך קצרה .	77
טו	זכרון מה שיקרה בפעלים ובשמות אשר תבאנה בהן אות הגרון .	97
טז	בזכרון התעברות הפעלים והמקורים	107
יז	הכנויים	109
יח	זכרון משפטי ואו העטוף . .	118
יט	שער הסמיכה	120

שער.		עמוד.
כ	במחבר ובנפרד ובזכרון מה שישתנה ומה שלא ישתנה .	135
כא	שער הסמיכה היחשית . .	137
כב	זכרון ההבלעה וטעמה ומאיזה ענין התחיבה	140
כג	ממה שבחרו בו להראות יותר מהבלע ולהשלים יותר מחסר	147
כד	הקבוץ והמשנה	148
כה	מה ששמשו בו בחסרון . .	150
כו	ממה שהוסיף בו לנחץ ממה שאין צרך בדברים אליו . .	168
כז	ממה שנשנה לצרך או דומה לצרך	175
כח	ממה שנאמר במלה והחפקבו זולתה	177
כט	שער אחר ממנו	194
ל	זכרון כלל ממלות זרות יוצאות חוץ מן ההקשה	195
לא	נזכר בו ענין הזרות . . .	206
לב	מן ההפוך	207
לג	מן המוקדם והמאוחר . . .	212
לד	ממה שהובא מן הדברים על הרחוק לא על הקרוב . .	214
לה	בשאלה לדעת	218
לו	נזכר בו משפטי הא השאלה לדעת	221
לז	ההודעה והסתם	222
לח	בלשון הזכר ולשון הנקבה .	224
לט	ממה שנהגו בו הנקבה מנהג הזכר	229
מ	ממה שנהגו בו הזכר מנהג הנקבה	230
מא	ממה שנאמר בלשון אחר לזכר ולנקבה	231
מב	ממה שאמרוהו בלשון הנקבה בעבור הפעלה	231
מג	הא כנוי הנקבה שאיננה במעמד	232
מד	שער המספר	232
מה	בהודעת המספר	238
מו	שער אחר ממנו	239
„	באורים והשגות והוספות . .	240

תקונים.

אחלה את פני הקורא לתקן את השגגות והשבושים הנמצאים בספר על פי התקונים האלה ועל פי התקונים אשר תקן החכם שד"ל.

עמוד.	שורה.	טעות.	תקון.
V	29	ומאמר עוד	ואמר עוד
VI	15	אנשים	אנשיה
"	16	רבותי	רבותינו
"	21	בועה	נבעה
VIII	1	התרא	תראה
"	10	ממנוע	ממנוע מה שאין בו מנועה ומלרחות וגו'
IX	10	העבריים	כאשר עשו העבריים
"	21	ומשאל	ושאמל
"	23	וללדקעלו	וללדקעא
"	24	ללעבר	לעבר
X	15	כ"ל אפכת אלרגל על אלאמר	
XI	15	סימן הפרוד לפני התיבה כמהו צ"ל לאחריה	
"	16	הפעלים	הפעמים
"	18	שוב השמוש	שרוב השמוש
XII	10	פעלי הכפל	בעלי הכפל
"	13	מהשריש	מהשרש
"	15	לקחנו	קחנו
XIII	2	אינם טורח	איננו טורח
"	"	חלקיה	חלקיו
"	21	ואותיות גדולים	ואותות
XIV	1	מיעד	מעיר
"	8	אלתנעיח	אלתנקיח
"	23	החברים	החבורים
8	28	ואל אליהמה לפנימה כליון אחד וכן לקמן 40 שורה 6	
9		להעלה 2 וגם הודה לו ר"י לקמן 221	
11	26	ר"ל ספרד הם דברי המחבר	
13	7	דה"א יב ג	דה"ב ב ג
14	8	אל אאל	אל חאל
19	21	סימן ( ) תמחה	
31	18	מתחיל אות ב	וכ"ל ב. והבית
33	1	ונסע	ויסע

* * *

עמוד.	שורה.	טעות.	תקון.
34	11	ואמר לא	ואמר לו ראה לקמן 217
46	סוף אות ה חסר הציון „ראה במכלול קכג"		
51	24	בעברות המדבר צריך להוסיף ראש המקרא אל תלן הלילה והוא עיקר ההקשה	
68	35	בן אמרי	בן עמרי
86	בהערה 2 נתחלף צחות במאזנים וצ"ל: ובצחות צ"ב כתוב ר' חסדאי הלוי		
95	2	כי איש	כי אין
102	14	צ"ל: וכן אם תהיה הא הפעיל נופלת על אות גרונית	
109	בהחרוז ודעותן		ורעותן (וראה 177)
124	22	צ' לנקד אֵבֶל	כבר אָבֵל מצרים
"	23	אָבֵלָיו	אֲבֵלָיו
145	2	יבטל התקון [אביעזר] וצ"ל בירמיהו הענתתי (ירמיה כט כז)	
157	בהערה 2 צ"ל וכן פי' רד"ק		
159	21	ולהקדמים	ולהקדמים (ש"א יג כא) וההערה שם נטלה
194	בסוף ההערה צריך להוסיף ראה לעיל XI ושם הביא המחבר ג"כ ראיה הזאת מלשון ערבי		
217	בהערה 1 צ"ל: וכ"כ ר' יונה לעיל 34 גם צ"ל שם „ואמר לו"		
208	9	צ"ל: מלבד נשי בני יעקב [שעורו לבד מנשי יעקב כמו] לבד מאיל	
"	10	צ"ל: הוא חרות על הלחות [שעורו חרות הוא] חתר נא בקיר [שעורו נא חתר בקיר].	

תקונים מן החכם שד"ל.

עמוד V שיטה 1 ומונה בסחורתו, צ"ל ומונה את עצמו בסחורתו (ענין הונאה ומרמה). או יְמוּנֶּה (בנין הפעל) VI 15 מהכנתם צ"ל והכנתם. שם 20 טאי טעמו צ"ל מאי טעמא. שם 22 נשתנו — נשתנה. שם 25 נעו — נעיו VII 22 על פי — על פירוש. VIII 10 ההתעקשות — התעקשות. שם 13 ופרשוהו צ"ל יפרשוהו, והכוונה שאם לפעמים אנשי החכמה אומרים דבר נפלא שחדשוהו מדעתם. או פירוש נחמד שפירשוהו בדבר שאין בו נפקותא לענין דינא, אבל איננו מסכים עם מה שנמצא במדרש ובאגדה, הקנאה מביאה את המקנאים להתעולל עליהם ולומר כי החדוש ההוא הוא חולק על דברי רז"ל. —

שם 15. אותם מאמרות, צ"ל מאומרי, כלומר המקנאים מונעים ומרחיקים את עמי הארץ מאותם החכמים האומרים הדברים ההם (הבלתי מסכימים עם המדרש) וגורמים להם למאוס החכמים ההם. כך תקנתי מסברה, ואח"כ עיינתי באוריגינאל ובהעתקת החכם מונק. וראיתי כי צ"ל מַאֲמִתַּת. —

שם 32 כלאים פ"ד צ"ל פ"ב. IX 10 השומי — השימי 24 שינהוגו — שינהיגו. X 11 רצו לומר — רצוני לומר. שם בהערתך נדפס בטעות מאכת, וצ"ל מאכם. XI 7 ורצונו זווג המלות, צ"ל ורצו. 21 ועמד באשר עמדו צריך לקרוא וְעָמַד. ש ם. להגאות — להתגאות. 24 תשיגם — תשיגני. XII 4 נופלת — נופלות. 19 המחסר — המחוסרים. 22 רצו לומר. צ"ל רצוני לומר. XIII ונעור צ"ל ונעיר. 23 ולבל — ובכל. 24 ומי שראה הקדמתי לר' יהודה: הכונה מי שראה שאני נותן קדימה לר' יהודה אע"פ שהיה בזמן קרוב אלינו, ואני מרומם אותו על שאר המחברים הקדמונים ממנו.

שם 26 הפליאנו צ"ל הִפְלֵאנִי, והכוונה עשינו דבר זר ובלתי נכון.

שם 27 משכח צריך לקרוא משובח, והכוונה כי לפי מה שמחייב הצדק והמשפט, הוא (ר"ל חיוג) משובח בדרכו וכו' מכל אשר היו לפניו.

XIV שיטה ד' מכבד על הזמן צ"ל מְכַבֵּד הזמן, והכוונה על המצוקת והדוחק שהזכיר למטה. שם שיטה י' ויאש במה צ"ל מה. שם שיטה יז עצמו צ"ל ע צ מ י.

הקדמת המתרגם·

אחי מוסר קנה בינה ולמדה   ולשמוע פקח אוזן כבדה
למודים ערכו לך מערכת   יסוד דקדוק במחברת חמודה
ישלם אל גמול טוב למחבר   ולמליץ לבן שאול יהודה
רצני אל ותן לי עז והבה   לסמכני בפי רוח נדיבה
והורני נתיב חכמה ובינה   להתהלך בדתך ברחבה
ועזרני ולצדקה חשב לי   עבודתי וזכרה לי לטובה

(השיר הזה בכ״י פארים a. F. 490)

אמר המתרגם. ברוך (אתה) יי אלהי ישראל, אשר לא השבית לחכמה גואל, דורש להבין דרכה ודעת נתיבה שואל; ואם מעטו דורשיה, ומטו ידי שוחריה ומבקשיה, ותהי כאשה געולה ועזובה, ואשת כסילות בעולה ואהובה, ויום יום האולת הרה ויולדת, והחכמה עקרה ואיננה נפקדת, ויד הסכלות חזקה ורגל השכל מועדת, ואֵם התבונה, שכולה וגלמודה, וזוללה ומרודה, יצאו בניה, ופסו אמוניה, וספו מביניה, תחת היותה דגולה מרבבה, מגברת חילים וצבא, ותלך האולת הלוך וגבור והחכמות היו הלוך וחסור, ויותר מהמה חכמת הלשון אשר היא ראש לכל החכמות, וסלם אל כל המעלות הרמות, ואם איננה קודמת במנין היסודי, היא הארן העמודי, וקודמת בסדר הלמודי, פרצו אוילים גדריה, והורידו לארץ שעריה, וקרקרו קירותיה, וערו יסודותיה, ושברו בריחיה ודלתותיה, עד רדת חומותיה, והסיגו גבוליה, והשחיתו יבוליה, ושונים שנו טעמה ושועלים חבלו כרמה, כרמה הסמדר, ופריה פרי עץ הדר, נחמד למראה ולהשכיל, וטוב למאכל ולהאכיל, ועבטו ארחותיה, ועותו נכוחותיה, ועקלו נתיבותיה, ועבתו מלותיה ותיבותיה, ויתעללו בה כרצונם, ויכחידוה תחת לשונם, ושחתו דבריה הנעימים, ולא עשו עמה באמת ובתמים, כי לא הבינו אל פעולותיה, ולא הכירו מעלותיה, ויהיו מלעיבים באנשיה, ומלעיגים לנוחליה ויורשיה, ויחשבוה כדברי התהו אשר לא יועילו ולא יצילו, אשר על כן סרו מאחריה ואת דרכיה לא השכילו, עד אשר העיר האלהים את רוח אנשי מלחמותיה וגבורי מערכותיה, המה שרי צבאות ישראל חכמי גלות ירושלם אשר בספרד. וכראותם כי נעלמה ונבצרה, ויקנאו לה כי נסתרה, וגלו תעלומותיה, ובצרו חומותיה, והציבו גבולותיה, וסקלו מסלותיה, ויסדו יסודיה, ובנו ביתה וחצבו עמודיה, וגדרו פרצותיה, וקבצו נפוצותיה, והשיבו פזוריה, אל מושבותם, למשפחותם לבית אבותם. אך ארבעת ילדי הרפה רפתה רוחם מעליהם, ונעלמו מעיניהם, ובני שדה המכפלה לא באו בכפל רסנם, ולא נערו עליהם חצנם. ואלה שתי המשפחות נסתרה מהם דרכם, ולא ידע אנוש ערכם, עד בא המורה הגדול מורה צדק, ומחזיק הבדק, מגלה עמקות החכמה, גבור חיל ואיש מלחמה, יודע דעת קרושים, יועץ וחכם חרשים, ר׳ יהודה בן דוד המכנה חיוג ז״ל. ואשתכחת ביה חכמה יתירה, ורוח עצה וגבורה, הבין דרכם וידע מקומם, ועשה להם כאשר זמם, נלחם עמהם ויוכל, ומכל אשר היו לפניו שכל, משכם בעבותות תבונתו, ויביאם במסורת בריתו, ונגלו לו תעלומותם, ונתכנו לו עלילותם, וראה הליכותם, ובא עד תכונתם, והכיר מעבדיהם, ועמד בסודיהם והושיבם על כניהם, והניחם על מכוניהם, והרים מכשול מדרכיהם, וישר הדורי מהלכיהם, ורפא הרוסי בניניהם, וסתם פרוצי עניניהם.

ותשלם כל מלאכת עבדת הקדש, על ידי שומרי משמרת הקדש, בעזרת נאדר בקדש. ואחריו באו שני שרי צבאות החכמה, בכח גדול ויד רמה, רבנא שמואל הלוי הנגיד שר צבא ישראל ז"ל והחכם המורה ר' יונה המכנה מרון בן גנאח. ויצאו בעקבותיו, וישאו מדברותיו, ויאור להם באורו, ויהיו גבורי כח להבין דברו, ויתאזרו חיל למלחמה, להוציא לאור תעלומה, ויהיו מנצחים במלאכה, ויערכו בה מערכה לקראת מערכה, ותכן מלחמותם ודבריהם, הלא הם כתובים על ספריהם, ונזכרים בחבוריהם. ואחר אשר שבתו המלחמות, ונראה להם במלאכה עז ותעצומות, חבר החכם ר' יונה מחברת בדקדוק לשון הקדש וחלק אותה לשני חלקים; האחד קרא ספר הרקמה והשני קרא ספר השרשים, כלל בהם רוב הליכות הלשון ועניניו ובניניו וסבותיו ועלילותיו ומוצאיו ומובאיו וסמך על ספרי ר' יהודה בשתי המשפחות הנזכרות ולא זכר מהם בתוך ספריו כי אם קצות דברים במקום הצרך. והספרים האלה חברם בלשון ערבית כלשון העם אשר היה יושב בקרבם, כי כן היו רוב חבורי הגאונים והחכמים בכל מלכות ישמעאל, בעבור שהיא לשון רחבה וצחה ולא יחסר המדבר כל בה ולשון הקדש אין בידינו ממנה כי אם הנמצא בספרי המקרא ואיננו מספיק לכל צרך המדבר, ועוד שאין ההמון מבינים אותה כי אם היחידים, וכל בני דורם היו מכירים בלשון ערבית, ועל כן בחרו לחבר את דבריהם בה. אך בני גלות החל אשר בצרפת ובכל גבול ארץ אדום אינם מכירים בלשון הערבית ויהיו להם הספרים האלה כדברי הספר החתום ולא יכלו להגיע אליהם כי אם אחרי העתקתם אל לשון הקדש. וזה כמה שנים נדבה רוח החכם ר' משה ב"ר שמואל הכהן בן גקטליה אותו והעתיק את שני ספרי ר' יהודה בן דוד הנזכרים בלשון הקדש לאחד מחבריהם ומבני נשיאיהם ויהיו בידם למשמרת לאות ולמזכרת עד אשר בא החכם ר' אברהם בן עזרא בארצותם ועזר להם גם הוא בענין הזה בחבורים קצרים, כלל בהם דברים נחמדים ויקרים, וגם החכם ר' יצחק הלוי נלוה אליו וחבר להם ספר המקור אסף בו כללים מועילים בשמוש הלשון ובניני הפעלים, ומאז נטו קצתם אחרי המלאכה הזאת והתעשקו בה עשק מעט. אך פגעתי מהשוקדים על דלתותיה, אשר שמו אותות אותותיה, אנשים החלו לדרשה, וטעמו טעם דבשה, וכאשר ראו כי אורו עיניהם, ונפקחו אזניהם, נמשכו אחריה, ונכספו לעמוד על ספריה, ועלי שמו פניהם, להעתיק להם את שני הספרים האלה והרבו עלי רעים, למלאת את שאלתם, ולעשות את בקשתם, והם פגעו בי, עד אשר הטו את לבבי, ואני ידעתי כי העבדה כבדה והמלאכה קשה בעבור הדברים אשר זכרתים כבר בפתיחת העתקת ספר חובות הלבבות אשר יצטרך אליהם המעתיק והדברים ההם עם קצר הלשון קשים להעשות כי אם על ידי תחבולה גדולה ומחשבה ארוכה לבעבור סבב את פני הדבר, משני קצותיו וחבר. וכאשר הסכמתי לעשות רצונם נהגתי בהעתקת הזאת המנהג אשר נהגתי בהעתקת ספר חובות הלבבות והעתקת ספר תקון מדות הנפש וזולתם מן ההעתקות אשר העתקתי, ולא נמנעתי מהשתמש בלשון רבותינו ומכנות כבניניהם במקומות אשר לא הייתי יכול בהם לנטות מעליהם כפי אשר שמה מחשבתי בפי בעת ההיא, ובניתי גם כן במקומות מעטים בנינים שאינם נמצאים במקרא, אך אינם חוץ לדרך הסברא וההקשה, עשיתי זה בעבור הדחק המביא אליהם במליצה, כי קצר הלשון הנמצא בידנו דוחק את המעתיק להרחיב מעט גבולו ולרשת משכנות לא לו כדי שיובן ענין מליצתו על אפניו ותכנותיו, כי ראיתי אשר טוב למעתיק

לרחוק עצמו מעט בבנינים, מאשר ירדף אחרי המלות ויסתם הענינים, כי החפץ הנרצה מן ההעתקה הוא הגעת המליצה על אפניה מן הלשון אשר יעתיקוה ממנה אל הלשון אשר יעתיקוה אליה ושלא ישתנה בה כי אם הלשון לבדה, אך ישאר הענין כאשר הוא ככחו אז וכחו עתה, ואינם יכולים להזהר בזה כי אם המשכילים הנאמנים בשתי הלשונות ואשר כח בהם לדעת לעשות, כל שכן בהעתקת לשון הקדש, ומלאכת עבדת הקדש כי פעמים רבות באו המעתיקים, וישנו דברים עתיקים, וישלחו יד בספרי החכמים, וישחיתו דבריהם הנעימים. וישימום סתומים וחתומים, האלהים ישימנו מהנזהרים בדבריהם, הנשמרים מחטאת פיהם. ואל יאמר הקורא בספר הזה בלבו בקשות עליו מליצה או ענין כי לשון ההעתקה סתמתהו והיא העלימתהו כי הנו רואה אשר ספר עליו מחברו מעמק דבריו ורחק דרכיו ודקות עניניו כאשר הוא אומר בפתיחתו „והמעמיקים בחכמת לשון הערב מן העבריים והמהירים בה יודעים את זה.״ ואמר במקום אחד „ואשר יועיל בחכמתנו זאת תועלת גמורה הוא אשר יסיר העצלה מעליו ולא יקוץ ויהיה איש מוסר ושכל טוב משכיל ומבין ויהיה בטבעו ומוסרו הראשון נבחר מהרבה בני אדם״. וגם אמר עוד „ואני יועץ למעיין בספרי זה שלא יניח לקרא ספרי ר׳ יהודה ומה שקדם לנו אנחנו מן הספרים בענין הזה.״ ואמר על ספר ההכלמה כי לא יוכל המעיין בחכמה הזאת לעמר בלעדיו. וסדרתי הדברים האלה הנה בעבור שראיתי קצת אנשים אשר אינם יודעים לקרא מלות הספרים לבדם מבלי רב, ימלאם לבם להבין דברי החכמות מבלי מורה, וכאשר לא יבינו הדברים הם תולים בקשי לשון ההעתקה ואינם תולים בקצר דעתם וחסר בינתם, וזאת אולת גדולה וגאוה, כל שכן כאשר ישנו המלות ויסלפו התיבות, ואין ספק כי בהשתנות המלות ישתנו הענינים; כי הם הנושאים והמה הנשואים ודומים בזה למי שנאמר עליהם חטאת פימו דבר שפתימו וגו׳. ואני מבקש מן המעיינים בספרים האלה שאם ימצאו בקצת מלות ההעתקה טעות שיבינו שהיתה מחמת שגגה וטרדת המחשבה שיתקנוה וידונוני לזכות בראותם כי הטעות ההיא לא עברה עלינו בעבור קצר בינה וחסר הכרה, כי אם מפני השגגה וטרדת הלב במליצה, כל שכן עם שגרת הלשון הערבי בפינו וברעיוננו והיותו לפנינו ונגד עינינו בעת העתקתנו. ואפשר שתהיה מחשבתנו טרודה במלאכה ונביא לשון זכר במקום לשון נקבה או לשון יחיד במקום לשון רבים או הפך זה והדומה לו ממה שהיה כן בלשון הערבי ולא שמנו לבנו עליו מפני המרוצה וטרדת המחשבה עם ארך המליצה. ומן הדין לדוננו לזכות בזה וברומה לו בעבור מה שאמרנו, כי באגרת קטנה שכתב הכותב החכם תקרה הטעות מחמת השגגה וטרדת הלב, כל שכן במלאכה ארוכה וקשה כזאת. והאלהים יורנו דרך הישרה ויחננו שפה ברורה וזה החלי בדברי המחבר אחרי אשר אשאל מאלוה האמצה והעזר.

עזרני אל נותן חכמה — במליצת ספר הרקמה
הנותן ליעף כח — ולאין אונים ירבה עצמה
בימי חרפי דחך על פי — ובשרעפי תהיה שומה
ורצה נדבות פי וסלח לי — על כל עון ולכל אשמה.

הקדמת המחבר·

אמר המחבר· תהלה לאלהי עולם אשר ברא את האדם ולמדו ההגיון והדבר, והורהו בם להודות באלהותו ולהשמיע אחדותו, והראהו דרך הטובה ופדעהו מדרך הרעה, ויחד הלשון העבריה מבין הלשונות ביתר שאת ומעלה יתרה, ונתן בה תורתו הקדושה, ובאר בה מצותיו הטהורות. אהללנו תהלה נשיג בה רצונו ותקרבנו אליו ותגיענו אל רחמיו; ואחרי כן אומר, כי בעבור אשר היתה מלאכת חכמת הלשון כלי לכל נדרש ומבוא אל כל נחקר, היתה היגיעה לגעת אל תכליתה ולעמוד על כל עניניה, והחפץ לבא עד קצה, ולדעת השלם ממנה ואשר איננו שלם, והמלא והחסר, והלשון האמתי ולשון ההעברה, והנוהג והזר וזולת זה מתמורותיה חובה ודבר צרך; כי בעמוד על זה תהיה העמידה על כל הענינים הנחקרים, וכפי אשר מצאנו מן הקצר והחסרון יהיה חסר הבנת הנחקר בה וקצר דעת הנדרש. ועוד כי בעבור שהיה גמול הבורא יתעלה הטוב בכל אשר יקנהו האדם בעולמו, והנכבד בכל אשר יעתדהו לאחריתו, וההגעה אליו לא תשלם כי אם בעמוד על הכתוב בספרי הנבואה וקיום מצותם והזהרותם, ולא יתכן לעמוד על הכתוב בספרים האלה כי אם בחכמת הלשון, היתה חובת יגיעת האדם בתקון החכמה הזאת והתחזקו להשיגה ולהטיבה ולדקדק עניניה ולדעת עלילות מלותיה חובה גדולה יותר, והצרך אליה חזק מאד כפי יקרת מעלת הנדרש וגדלת ערך הנחקר, וכפי אשר התקים בנפשותינו והתברר בדעותינו מרוממות נותנם וגדלתו יתעלה ויתרומם. ובכל עת היו גדולי רבותינו ז"ל משתדלים בענין הזה ומזהירים עליו ומצוים להתעסק בו, כאמרם במה שחיבים בו האבות לבניהם „יודע לדבר אביו חיב ללמדו שמע ותורה צוה לנו ולשון הקדש"[1]. והראיה על שהבנת ספרי הנבואה לקיום התורה כמשפט לא תהיה כי אם בהבנת חכמת הלשון היטב והגעת התכלית מן הבאור עם מה שיעיד בו השכל מזה, הוא מה שאמרו רבותינו ז"ל (עירובין נ"ג) בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקימה תורתם בידם בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקימה תורתם בידם, ונאמר עוד (שם) בבני יהודה, שאנחנו אנשי הארצות האלה מהם ואנחנו חייבים ללכת בדרכיהם וללמוד ממעשיהם, מתוך שהקפידו על לשונם ומתנחי להו סימני נתקימה תורתם בידם. ואמרם ומתנחי להו סימני רצו בו קביעת הדקדוק והודעת העלות. וענין ההקפדה הנה היא השמירה והזהירות כמו שאמרו (סוף ב"ק) תנו רבנן מפסקי אילנות מפסקי גפנים מנקפי הגא מנקשי זרעים ועודרי ירקות בזמן שבעל הבית מקפיד עליהן הרי זה של בעל הבית[2]. ומה יקרה חכמה תהיה זאת תועלתה,

---

[1]) כ"ה בתוספתא חגיגה פ"א, ובסוכה מ"ב חסר בנוסחתנו „ולשון הקדש".

[2]) החכם המתרגם דלג פה דבר אחד מה שנמצא בדברי המחבר בלשון ערבי וז"ל „ובמקום אחר אמרו (ב"מ ע"ה) אמר רב יהודה אמר רב בני חבורה המקפידים זה על זה עוברין משום מדה ומשום מנין משום לווין ופורעין בי"ט ובדברי ב"ה ומשום רבית; כלומר אם בני חבורה המקפידין מזמנין זה את זה בסעודה לפעמים שהאחד נותן

ומסחר יהיה זה שכרו, כי המוכרו ואיננו קונהו מפסיד במכורתו ומונה בסחורתו, האלהים יצילנו מכזה וראיתי את העם אשר אנחנו עומדים ביניהם מחזקים להגיע אל תכלית הכמת לשונם כאשר זכרנו, ממה שמחיב אותו העיון וגוזרת בו האמת; אבל אנשי לשוננו ברורנו זה כבר השליכו החכמה הזאת אחרי גויהם ושמו הענין הזה מחוץ לאזניהם והקלו בו ויחשבוהו מותר שאין צרך לו ודבר אין ראוי לפנות אליו ונשארו ערומים מחמודותיו ורקים מיפיו והתנצלו עדיו וחליו, עד אשר כל אחד מהם בוטה כחפצו ומדבר כרצונו, אינם משגיחים אל זה ולא מקפידים עליו כאלו אין ללשון סדר לשוב אליו ולא גבול לעמוד עדיו; רצו מן הלשון מה שהוא קל עליהם מענינו והספיק להם ממנו הדבר הקרוב אליהם לקחתו ולדרשו, אין מדקדקים בשרשיו ולא נזהרים בענפיו, ויש להם בלשון נאצות נמאסות ואמרות נתעבות. ואשר הקל מהם בחכמה הזאת יותר, ובזה לענין הזה, הנוטים מהם אל מעט מחכמת התלמוד בעבור גאותם במוער אשר יבינו ממנו, עד אשר הגיעני על אחד מגדוליהם שהוא אומר על חכמת הלשון שהוא דבר שאין לו טעם, והעסק בה אין בו תועלת ולא הנאה ובעליהם ייגעו לריק, ודורשה עמל לבלי פרי שישיג ממנה. והקלו זה על נפשם בעבור שהם לומרים מה שלומרים מן התלמוד מוטעה וגורסים מה שגורסים ממנו מסלף, והם אינם מרגישים, בעבור שנעדרה מהם הקבלה ולא למדוהו מאנשי ההוראה; וכבר גרם זה לרבם להקל גם כן במסרת המקרא וההפרש אשר בין הקמץ והפתח ומלעיל ומלרע, אבל חכמת השמוש והדבור היא להם מן הדברים אשר מנחשים בהם וכמעט שלא ישימוה מן האפיקורסות. ולא כן ידענו גדולי גאוני התלמוד לפנים, כי הנה רבנו סעדיה גאון ז"ל היה משתדל ומגיע אל התכלה אשר היה יכול להגיע אליה ומשים מגמתו לעומת הענין אשר יוכל להשיגו בבאור הלשון והצעת שרשיו והודעת תולדותיו ברבים מחבוריו מה שהוא מיוחד לענין הזה בספרו הידוע בספר הכמת הלשון ומה שאיננו מיוחד לו. והנה רבנו שמואל בן חפני ראש הישיבה ז"ל מזהיר על הענין הזה הזהרה גדולה ומביא עדים בשבח אנשי הצחות והמהירים בחכמת הלשון והמכירים עלילותיו והמבינים מחלקותיו ואפני שמושיו ממה שאמר החכם [1] (איוב ל"ג ג') ישר לבי אמרי ודעת שפתי ברור מללו, וממה שאמר הנביא (ישעיה נ' ד') ה' אלהים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר, ומאמר עוד (שם מ"ט ב') וישם פי כחרב חדה, ומדברי החכם (תהלים מ"ה ב') לשוני עט סופר מהיר, וממה שאמר הנביא (ישעיה ל"ב ד') ולשון עלגים תמהר לדבר צחות, ומגנה המרפים ידיהם מן הענין הזה ומדמה אותם למי שנאמר עליהם (נחמיה י"ג כ"ד) ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם, ומחרפם כארמיים אשר ספר עליהם שלא רצו להניח לשונם, והם מתמידים עליה. והצחות בדבור והמהירות בחכמת הלשון לא תהיינה כי אם בעמוד על שרשיו ותכן שמושיו אשר אין חברינו משגיחים עליהם. ואמר ז"ל

לפני חברו פת קיבר והאחר פת יפה, או זה הביא לפני חברו יין טוב והאחר יין רע או שנהגו כן בדברים אחרים הרי הם ראוים לקרותם עוברין על כל אלה". על זה העיר החכם מונק בספרו Notice sur Abulwalid וממנו העתקנו ההערות אשר נקראו בשמו.

[1]) בערבי ולי, והוראתו לפעמים איש קדוש, ידיד ה', ובשם זה חכמינו ז"ל הכותבים חבוריהם בלשון ערבי מכנים גדולי הראשונים ובכלל ספרי כתובים להבדילם מן הנביאים (מונק).

בחכמת השמוש, מאשר לא יוכל האדם לעמד שלא יצטרך לדעת הנפעל וההתפעל והמקור וזאת היא חכמת השמוש עצמה אשר נשבחנה אנחנו ונשבח אנשיה. וראיתי אותו עם גדלתו ויקר מעלתו סומך על אנשי הדקדוק ברב המקומות ומודה להם ומביא ראיה מדבריהם כל שכן שלא היה מחטיאם ובוזה את חכמתם. ודינו אנחנו מה שהביאונו מדברי רבותי ז"ל באמרם בני יהודה שהקפידו על לשונם נתקימה תורתם בידם בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נתקימה תורתם בידם. ודי לענין הזה יקר וגדלה ורוממות מה שיעד האלהים בו לנשא את עמו לעתיד בצחות והוא אמרו: ולשון עלגים תמהר לדבר צחות, ולא רצה באמרו ולשון עלגים הלועזים אשר אינם מדברים בעברית כלל, כי אלו היה זה היה אומר תמהר לדבר יהודית, אבל רצה הנלעגי לשון רצוני לומר הטועים בדבריהם, אשר אינם יודעים חכמת שרשי הלשון ואינם בקיאים בשמושיה כאשר הם רב אנשי דורנו זה, עם שאינם מכירים זה מעצמם, ועל כן אמר תמהר לדבר צחות, כלומר יהיה דבורה צח. והצחות לא תהיה כי אם בעמוד על מה שזכרנו מתקון חכמת שרשי הלשון והכרת שמושיה. והתמה הגדול מהם בהקלם בחכמה הזאת ובזותם אנשים ובמעוט הכרתם, כי קיום המצות כמשפטם מהבנתם ועשייתם לא יהיה כי אם אחרי העמידה על הדקדוק, והם רואים כי רבותי ז"ל משתמשים בו וטוענים בו בדבריהם וטענותם, כאמרם (ב"ק ג') מאי מבעה רב אמר זה אדם ושמואל אמר זה השן, רב אמר זה אדם דכתיב אם תבעיון בעיו שובו אתיו ושמואל אמר זה השן דכתיב איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו מאי משמע דלשנא דגלויי הוא כדמתרגם רב יוסף אכדין אתבליש עשו אתגליו מטמורוהי, ורב מאי טעמו לא אמר כשמואל אמר לך מי קתני בועה. ובטענות האלה סוד גדול מסודות הלשון, והוא שמבעה פועל ונבעו מצפוניו אשר הביאו שמואל נפעל, וכאשר נשתנו ממנו בבנין השנוי הזה, רצוני לומר שלא היה המבעה מבנין נבעו, כלומר שלא היה נבעה, מאן רב לגזור אותו ממנו, והוא אמרו מי קתני נבעה; וכן מפני שהיה אם תבעיון בעו פעל קל והיה המבעה כבד מאן שמואל לגזרו ממנו, והוא אמרו מי קתני בועה והיה השנוי אשר בין הכבד והקל אצל שמואל יותר רחוק מהשנוי אשר בינו ובין הנפעל אע"פ שהנפעל לא יהיה כי אם מהלשון הקל, וזה מפני שהפעל הקל לא יצא אל הכבדות כי אם בתוספת כאשר הנפעל לא יהיה כי אם בתוספת, ובעבור שהתדמו בתוספת היו אצלו קרובים בבנין; אבל רב מפני שהיה המבעה מתעבר והיה נבעו בלתי מתעבר היה אצלו משונה ממנו, וכל אחד מהם נטה אל דעת בפני עצמה. וזה מדקות הדקדוק ותעלומותיו היו רבותי ז"ל יודעים אותו ועומדים עליו ונזהרים בו, ואינני יודע מחכמי התלמוד בדורנו זה מי שעמד על מה שגלינוהו מסוד הטענות האלה. ואמרו רבותינו ז"ל במה שאמרה המשנה וכשהזיק חב המזיק, חב חיב מבעי ליה? אמר רבא האי תנא תנא ירושלמאה הוא דהאני לישנא קלילא (ב"ק ו'); וגם זה מחכמת הדקדוק רצוני לומר ההפרש בין הקל והכבד. ובדבריהם הרבה כזה יש בו ראיה על גדל מעלת החכמה הזאת ויקר ערכה. ומה שיש בו ראיה עוד על זריזות רבותינו בלשון ודקדוקם בדבור אמרם אמר ר' אי איכא דמשייל להו לבני יהודה דדיקי לישנא מאברין תנן או מעברין תנן אכוזו תנן או עכוזו תנן (עירובין נ"ה) ואמרו על בני יהודה דדיקי לישנא ראיה על השגחתם עליה, וחייבין בה המתעצלים בענין הזה ללמוד מבעלי המסורת וללכת אחריהם ברב זריזותם וגדל חקרם ועצם טרחם ויגעם נפשם במנותם

המלא והחסר והכרתם הלעיל והלרע עד שהטריחו עצמם למנות הפסוקים אשר יתקבצו בהם אותיות אלפא ביתא, וזולת זה ממה שהשגיחו עליו מהקפדתם להזהר בספרים האלה הקדושים כאשר נמצאו בצורתם, כל שכן החכמה הזאת היקרה הנכבדת הגורמת להבין דברי אלהים העוזרת לעשות מצותיו המקרבת אל גמולו והמרחקת מענשו. ובעבור שהיה מעלת חכמת הלשון המעלה אשר ספרנו ומדרגתה המדרגה אשר זכרנו, הסכמנו לחבר בה ספר נקבץ בו שערים כוללים רב חכמת הלשון וסובבים רב שמושיה והעברותיה ותהלוכותיה ונזכר בו עוד רב שרשיה הנמצאים אצלנו במקרא ונבאר עמקיה ולא נניח במקרא מן המקורים ושמושי הפעלים דבר שתצא ממנו תועלת שלא נזכר אתו בספרנו זה ונבארהו באר היטב כפי יכלתנו והשגת כחנו. ואני מסכים להביא ראיה על פרוש קצת השרשים ממה שיזדמן לי מן הנמצא במקרא, ומה שלא אמצא עליו עד מן המקרא אביא עליו עד ממה שיזדמן לי מן המשנה והתלמוד והלשון הארמי, כי כל זה ממנהגי העבריים ללכת בזה על דרך ראש הישיבה הפיתומי ז"ל בהביאו עדיו על השבעים מלה[1]) המיוחדות במקרא מהמשנה והתלמוד ועל דרך זולתו מן הגאונים כרב שרירא ורבנו האיי ז"ל וזולתם; ומה שלא אמצא עליו עד ממה שזכרתיו ואמצא עליו העד מן הלשון הערבי לא אמנע להביא עד מן הגלוי ולא אזהר מקחת ראיה מהנראה ממנו, כאשר יזהר מזה מי שרעתו חלושה והכרתו מעטה מאנשי דורנו זה, כל שכן מי שהראה מהם הכשרות והתעטף ברדיד החסידות עם מעוט הבנת אמתת הדברים. וכבר ראיתי ראש הישיבה רבנו סעדיה ז"ל נוהג המנהג הזה ברב פרושיו, רצוני לומר שהוא מתרגם המלה הנכריה במה שדומה לה מן הלשון הערבי; וראיתי רבותינו ז"ל, והם העקר בכל דבר, מביאים עדים על פי המלה הזרה בלשוננו מן הדומה לה מזולתה מן הלשונות. ראיתי אומרים אמר ר' שמעון בן לקיש כל המגדל כלב רע בתוך ביתו מונע חסד מתוך ביתו שנאמר למס מרעהו חסד שכן בלשון יוני קורין לכלב למס (שבת ס"ג[2]) ואמרו עוד (יבמות כ"ד) במה שאמר הבורא באש ישרפו אותו ואתהן ואת אחת מהן שכן בלשון יוני קורין לאחת הן (ע"ש) ואמרו עוד אמר ר' יוחנן משום ר' אלעזר ב"ר שמעון אין להקב"ה בעולמו אלא יראת שמים בלבד שנאמר ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה שכן בלשון יוני קורין לאחת הן (שבת ל"א) ואמרו עוד במה שאמר הכתוב במשך בקרן היובל מאי משמע דהאי יובל לישנא דדכרא הוא דתניא אמר ר' עקיבה כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא (ר"ה כ"ו), לגליא היו קורין לנדה גלמודה כלומר גמולה דא מבעלה, לאפרקיא קורין למעה קשיטה לפרושי במאה קשיטה דאוריתא, לכרכי הים קורין למכירה כירה לפרושי בקברי אשר כריתי לי, ואמר ר' שמעון בן לקיש כשהלכתי לתחום קן נשריא היו קורין לכלה נינפי ולתרנגול שכוי לכלה נינפי רב יהודה ואיתימא ר' יהושע בן לוי מאי קראה יפה נף משוש כל הארץ ולתרנגול שכוי אמר רב ואיתימא ר' אלעזר מאי קראה מי שת בטוחות חכמה או מי נתן לשכוי בינה מי

---

[1]) החיבור הזה יצא לאור ע"י אהובי החכם דוקעס.

[2]) ועד היום כלאו חכמי הלשונות למצוא מלה זו בל"י והיותר קרוב מכל מה שנאמר על זה מה שכתב הרב ליפסער בעלי המזרח משנת 1848 דף 750 כי λαιμός הוא לשון תואב לטרוף טרף ור"ל מתאר בשם הזה כלב רע (מונק).

שת בטוחות חכמה אלו הכליות או מי נתן לשכוי בינה זה תרנגול. הלא התרא אותם שהם מפרשים ספרי האלהים מן הלשון היוני והפרסי והערבי והאפריקי וזולתם מן הלשונות. וכאשר ראינו זה מהם לא נמנענו מהביא עֵד על מה שאין עליו עד מן העברי ממה שמצאנוהו דומה לו ונאות מן הלשון הערבי, מפני שהוא אחר הלשון הארמי דומה ללשוננו יותר מכל הלשונות, אבל עלילותיו ושמושיו והעברותיו ותהלוכותיו הוא בכל זה קרוב ללשוננו מזולתו מן הלשונות, ידע זה מן העבריים המעמיקים בחכמת לשון הערב והמהירים בה וכמה הם מעטים. ולא נשתפק אנחנו במה שנביא ממנו עד מזה בכמו שהשתפקו בו רבותינו ז״ל מאשר זכרנוהו מעדיהם, אבל במה שראיתו יותר מבוארה ומופתו יותר חזק, לדעתי ההתעקשות אנשי דורנו ורוב התעוללם ומה שמביאתם אליו הקנאה, ממנוע מה שאין בו מרחה. כי רבים מן המקנאים באנשי החכמה בזמננו זה ובלבד בארצנו זה מביאה אותם הקנאה בהם עם הסכלות להתעולל עליהם בענין נפלא יחרשוהו ובפרוש נחמר, ופרשוהו בזולת הדברים התלוים במצות, ממה שאיננו כדברי המדרש וההגדה, והם אומרים זה חולק על מה שאמרו רבותינו ומגדילים זה עליהם ומנשאים אותו ומבהילים בו נגד עמי הארץ, עד שמונעים אותם מאמרות הדברים וגורמים להם למאסם מקנאתם באנשי החכמה, וסכלותם במה שאמרו רבותנו ז״ל אין מקרא יוצא מידי פשוטו ואמרם עוד פשטיה דקרא להוד והלכה להוד; כי אין נמנע שיסבל הלשון האחד שני ענינים נכונים ויותר מזה כאשר אמרו ז״ל (סנהדרין ל״ד) מקרא אחד יוצא לכמה טעמים ואין טעם אחד יוצא לשני מקראות[1]) דבי ר׳ ישמעאל תנא הלא כה דברי כאש נאם ה׳ וכפטיש יפוצץ סלע מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים. ועוד בעבור מעוט השקפתם על פרושי רבנו סעדיה ופירושי רבנו שמואל בן חפני ז״ל הפשטיים ואם הם מגדילים כמו זה עליהם כל שכן שיגדילו מה שמביאים אותו לעד מן לשון הערבי. ויותר נפלא ומגנה מזה ממעשיהם ונגלה מסכלותם מה שהם תופשים עלינו עדת המפרשים ספרי האלהים בהביאנו עד מן המשנה, בעבור שהם מגנים אותה במה שנמצא בה ממלות זרות יוצאות חוץ להקשת הלשון כמו מה שנאמר לא יתרום ואם תרם תרומתו תרומה, אמרו כי זה טעות כי התו מן תרומה איננה שרשיה וכבר הנהיגוה בתרם ויתרום מנהג השרשיה, כי משקלם פָּעַל יִפְעוֹל וטענו עוד באמרם התחיל ויתחיל, כי התיו בתחלה נוספת, כי הוא מן החל הנגף (במדבר י״ז); וכן אמרו באמרם (תענית פ״ג מ״ח) מתריעין ותריעו מן תרועה כי הם מן וירע העם (יהושע ד׳ כ׳) וטענו עוד באמרם לא יופך בענין יהפך כאשר אמרו (כלאים פ״ד מ״ג) היתה שדהו זרועה חטים ונמלך לזרעה שעורים ימתין לה עד שתתליע ויופך ואחר כן יזרע ואם צמחה לא יאמר אזרע ואחר כך אופך אלא הופך ואחר כך זורע. ואמרו עוד במה שאמרה המשנה (חולין קי״ג) מדיח ומליח[2]) שהוא טעות בשמוש וטעות בגזרה והוא שמליח ראוי להיות מענין במלח תמלח (ויקרא י״ב י״ג) והמם בבמלח תמלח שרשיה והיא במליח נוספת מורה על הפועל הנלקח מן הפועל הכבד אשר על

---

[1]) כן הגי׳ בשתי כ״י וגם בכ״י ערבי וגרסת הגמרא דלן „מכמה מקראות״ (מונק).
[2]) הגי׳ הזאת הביאה גם הראב״ע בצחות מ״ד ובפרושו לאסתר ח׳, י״ז, והספרחון ערך נוא וערך דוח, ורד״ק במכלול קע״ד, ב׳. ומצאה החכם מונק באלפסי כ״י.

בנין הפעיל, והיה ראוי להיות ממליח על משקל הנני ממטיר לכם לחם; ואמרם מליח על דמיון מריח אם כן טעות כי מריח עלול העין מן ידיחו את העלה (יחזקאל ל"ע ל"ח) והמם בו נוספת, ומליח אצלם מענין במלח תמלח וזה שנוי. כן טענו במלות האלה ובמה שדומה להם ביציאתם מן הנהוג בלשון. וגרמה להם זה עצלתם ופתיותם והתעלמם ממה שנפל במקרא מכמו הזרות הזה עם רובו ומעוט הקצתם והתעוררם לו. וכבר זכרנו אנחנו ממנו כלל מורה על זולתו בשער יהדנוהו לו בחלק הזה הראשון מחבורנו זה (פרק ל') ואנחנו מרוממים מעלת המשנה ממה שחרפוהו בו מהטעות במלות האלה ונבאר דעת הקדמונים ז"ל ואפני מנהגם בהם ונאמר כי מהעברות בעלי הלשונות ומאשר מקלים על עצמם בהן כאשר ירבה שמושם בדבר אפשר שיגרעו משרשו להקל כאשר העבריים בתן והך והט וצו וזולת זה הרבה, מאשר כבר נתברר בספר אותיות הרפיון[1] וספר בעלי הכפל ובארנוהו אנחנו בספר ההשגה וזולתו ונבארהו עוד בספרנו זה. ואפשר שיוסיפו במלה על שרשה כהוספתם האלף המונעת באשמאילה (בראשית י"ג ט') ובכי תשמאילו (ישעיה כ' כ"א) יורה על זה אמרו השומי השמילי (יחזקאל כ"א כ"א) ואמרם שמאל בואו המשך ואם היא נכתבת אלף בלתי מונעת; וכהוספתם הלמד בשלאנן ושלו (איוב כ"א כ"ג) והמם בנמבזה ונמס (ש"א י"ה ט') אשר היה משפטו להיות נבזה אף על פי שאפשר בו פנים אחרים אני עתיד לזכרם בזולת המקום הזה (לקמן דף 25) וכהוספתם זולת אלה מאותיות התוספת ממה שאני עתיד לבארו והמנהג הזה נהגו הערב גם כן בלשונם מן החסרון והתוספת החסרון באמרם גד ורד והדומה להם ופרושם גד ורד והתוספת כהוספתם האלף המונעת באמרם שמאל ומשאל (רוח לפון) כי הוא מן שמלת אלריח (הרוח נסף מן לפון), תשמל (יסופף) וכהוספתם היוד באמרם בהקטין לילה ליילה וכהוספתם המם באמרם לאזרק (נחש) זרקם וללדקעלו דקעם (עפר אאינו מגדל למחים) וכהוספתם הלמד בזה באמרם ללעבד עבדל. ואפשר שינהוגו העבריים האות אשר איננה שרשיה מנהג האות השרשיה כהנהגתם יוד יהודים והיא נוספת בו כי הוא נגזר מן אודה את ה' (בראשית כ"ט ל"ה) מנהג יוד יעץ באמרם מתיהדים כאשר נאמר ויתיעצו על צפוניך (תהלים פ"ג ד'); ושמו יוד מתיהדים והיא נוספת ולא שרשיה פא הפעל כמו יוד ויתיעצו כי כאשר רב שמושם ביהודים ורצו לגזור ממנו פועל שמו היוד שלו כשרשיה ואמרו מתיהדים על משקל מתפעלים ושמו היוד ממתיהדים לנכח הפא ממתפעלים והיוד מן מתיהדים הוא יוד יהודה, ויוד יהודה והיא המה יוד והא על כן יהודוך (תהלים מ"ה י"ח) ושתיהן נוספות, כי היוד לעתידות וההא היא הא הודה הפעל החולף הכבד (הפעיל) והעתיד מן הודה יהודה לתפלה (נחמיה י"א י"ז) ויהודה השם הנקרא נלקח מזה העתיד, אך הנהיגו היוד במתיהדים מנהג פא הפעל, והנהיגו ההא הנוספת המורה על הכבד מנהג עין הפעל, והנהיגו הדלת מנהג הלמד, והיא על האמת עין הפעל והפילו פא הפעל האמתית אשר היא הו"ו כיהודה לתפלה, והפילו עוד למדו האמתית. וכן עשו בעלי המשנה בלא יתרום ואם תרם, כי כאשר רב שמושם בתרומה אמדוהו אומד הגמולה הזאת (ש"ב י"ט ל"ז) ואמרו תרם ויתרום כאשר נאמר גמל ויגמול. וזאת היתה דעתם במתריעין

---

[1]) הוא ספר אותיות הסתר או הנח לר"י חיוג אשר הוציא לאור החכם דוקעס עם ס' הנקוד מן הכ"י אשר באוצרות ספרי מינכען.

ומתחילין ויתריעו ויתחילו, כי כאשר הנהיגו תרומה מנהג הגמולה הזאת ומנהג גבורה והנהיגו תחלה מנהג קהלה גדולה (זס זס ז׳) ודומים להם, שמו השתי תוין מהם כשרש ואמרו יתריעו ויתחילו על משקל ויקהילו משה ואהרן (במדבר כ׳ י׳) ועל משקל יגבירו מן לשוננו נגביר (תהלים י״ב ה׳) אבל יופף היתה דעתם בו שראו להמיר הא הפך באלף ובא אפף על דמיון אמר, ובא עתידו יופף כאשר בא עתיד אמר יאמר ועתיד אכל יאכל וכתבם אותו בוו כאשר נכתב כי יוכלו אתיקים (יחזקאל מ״ב ה׳) בוו על המבטא והוא מן אכל. וזה דומה למה שעשו העבריים באתחבר יהושפט (דה״ב כ׳ ל״ג) וכל מלבושי אגאלתי (ישעיה מ״ג ג׳) וזולתם בהמירם ההא מהם באלף. וכבר נראה כי דעת אנשי המשנה בתרם ויתרום וזולתם הדומים להם הוא דעת העבריים במתיהדים בשוה וכי דעתם ביופף רצו לומר בהפכם הא הפך לאלף הוא כדעת העבריים באגאלתי וזולתו, ומי שידין אלה לזכות ידין אלה לזכות, ואם לא, יהיה חומס ואיננו אוחז דרך הצדק ולא מודה באמת כי הם לומדים מהם ועושים כמעשיהם והולכים אחריהם בדבור ובמעשה. ואיננו רחוק שיהיה אפף דומה ללשון הערבי רצוני לומר אמרם אפכתאל הגלען אלאמר בענין הפכתיו מעליו, וקורים לרוחות אל מתפכאת מפני שהן הופכות. וכבר מצאתי כהעברות האלה בלשון הערב, והוא שהם מסכימים שגזרת מכאן מן כאן יכון ושמשקלו מפעל, כי עקרו להיות מַכְוַן והניחו הו״ו בעבור שכבדה הנעתה עליהם והניעו הכף בפתחות ונהפכה הו״ו לאלף בעבור הפתח אשר לפניה עם נוחה. אבל הנהיגו מנהג פְּעַאל פתוח הפא ושמו ממו כשרשיה בעבור רב שמושם בו, ואמרו מְכֻן וַאמְכִנָה על דמיון פְּעַאל וַאפְעִלָה ועוד אמרו תְּמַכַּנְת פי אל מְכַאן והנהיגו מנהג תְּפַעַּלְת והוא בעקר תְּמַפְעַלְת, כי עקרו תַמַכְּנְת במקום תְּכַוַּנְת כמו אמרם תְּמַדְרַעְת במקום תְּדַרַּעְת (והיא הלבשה כמין מלבש הנקרא מדרע. מונק) ואמרם תְּמַסְכַּנְת במקום תסכנת כי הוא נגזר מן סכן (ל׳ עוני) וכמו אמרם עוד תַוְב מְמַרְגַל במקום מְרַגַּל כלומר על מלאכת המַרְגַל כי המַרָאגִיל אצלם בגדים ממין בגדי השרד והיתה ההקשה לומר מְרַגַּל, כי משקלו מְפַעַּל ואמרם מְמַרְגַל הוא מְמַפְעַאל על משקל מְדַחְרַג אלא שמדחרג מְפַעְלַל וממרגל מְמַפְעַל, ושמו המם השניה מן ממרגל והיא נוספת כמו הדלת מן מדחרג והיא שרשיה והוציאו ממפעל ועקרו מְפַעַּל מוצא מְפַעְלַל, וזאת היא ההקשה בתְּמַסְכַּנְת ותְמַדְרַעְת. ואלו היו מקבצים מְכַאן כמשפטו ודינו, היו אומרים מְכַאוִן כי משקל מְכַאן כאשר אמרתי על העקר מַפְעִיל וקבוץ מַפְעַל הוא מַפָאעַל, אך הנהיגו מנהג קְדַאל וַאקְדִלָה. וזה הוא עוד העברת מאמר העברים (נדרים כ״ח) נודרין לחרמין ולהרגין ולמוכסין בשם הפועלים מן מכס בעבור שדמו מכס למה שאמר הכתוב מביאים דאג וכל מכר (נחמיה י״ג י״ו) אע״פ שאיננו נמנע שתהיה המם במכס שרשיה ושיהיה מענין תכסו על השה ולא יהיה משרשו[1]. ואינם מדברים בדבר שלא כהקשה הנמצא במקרא עד שהם מכונים בו פנים אחרים. אבל אמרם מדיח ומליח רצו בזה השוות המלות ווזגם כי ממנהג העבריים לעשות כן, כאמרם את מוצאך ואת מובאך (ש״ב ג׳ כ״ה) ומוצאיו ומובאיו (יחזקאל מ״ג כ״א) נהגו מובא

[1] ואין זה רחוק, כי כמו כן בערבי השמות מכס ומאכסת אינן משרש כסס, וכן בל׳ סורי. אבל בכל ספרי השרשים השם מכס הוא נגזר מכסס על משקל ממר נגזר מן מרר (מונק).

והוא עלול העין מנהג מוצא והוא עלול הפא לזוג המלות, ועקר מובא מבוא; וכאמרם גם כן הרו והגו מלב (ישעיה נ"ט י"ג) ונהגו הגו והוא מקור פעל קל עלול הלמד, כי הוא מן והגיתי בכל פעלך (תהלים ע"ז י"ג) מנהג הרו והוא מקור פעל כבד (הפעיל) עלול הפא והלמד, כי הוא כמו ולהורות את בני ישראל (ורד"ק הביא ספרה זאת בשם אביו), והערב עושים גם הם כן באמרם אני לאתיה באלעשאיא ובאלגדאיא (אלך אליו בכל ערב ובקר) וכקבץ קצתם[1]) ביז מזאוראת והוא מן אל וזר ובין מאגוראת לזוג המלות והיה משפט הדבור להיות מזורא״ת ורצונו זווג המלות כאשר רצו כן באמרם אל גדאיא בעבור שנהגוהו מנהג מלת אל עשאיא ומאמר בעלי המשנה אם כן מליח הוא נהוג על מלת מדיח בעבור מה שזכרנוהו מדעת אנשי הלשונות בהשוות הדבור ואיננו טעות כאשר חושב מי שאיננו יודע דקדוק הדברים. ועקרו ממליח וגרעו המם השרשיה לזוג הדבור. ואלו היו יודעים האנשים האלה מהעברות הלשונות ושמושיהם מה שנדעהו, לא היו מונעים מה שהכשרנוהו. ובעבור סכלות הרבה אנשים אשר לא למדו חכמת לשון הערב במה שעובר אצלם בלשונם מההעברות וההשאלות ותשומת הדבר בזולת מקומו וזולת זה ממנהגיהם ממה שנוהגים גם כן העבריים בלשונם. כמוהו אתה רואה אותי בעת אבאר שמוש נכרי ששמשו בו העבריים שאומר ברב הפעלים „וכבר עשו הערב גם כן באמרם כך וכך" כדי להראות למי שאיננו רגיל ולא ישתומם ממה שהכשירוהו העבריים. ואינני אומר שכל מה שוב השמוש בו יכון בו החסרון ולא שהתוספת נכונה בכל מקום, ולא אחשב כי בכל דבר יכון לנהוג בכמו הזווג הזה וההשואה, אך זה מושב אל העברים ומעמד על מנהגם. על כן לך באשר הלכו ועמד באשר עמדו. ואני, יצליחך האלהים, עוזב האנשים האלה להגאות באולתם והסרון מוסרם ושב אל מה שיש בו תועלת בעזרת האלהים. — ואיננו נעלם מאחד מאנשי החכמה עצם הטרח אשר ימצאני בחבור הזה ורב היגיעה אשר תשיגם בו, וידע מי שתכונתו זאת כי לא עשיתי זה להתפאר ולא כונתי בו לקנות שם, אבל היתה כונתי בו להתקרב אל האלהים ולהגיע אל גמולו הטוב במה שאועיל מעניניו למי שאיננו יודעם, ואבאר מטעמיו למי שאיננו מכירם, ולהיות לי עוד לעזר לעת הזקנה אשר השקפנו עליה והיה קורא אותה אפלטון אֵם השכחה[2]) ואשר יועיל בחכמתו זאת תועלת גמורה הוא המרחיק מעליו העצלה, ולא יקוץ ויהיה איש מוסר ושכל טוב רגיל בחכמה משכיל ומבין ויהיה בטבעו ומוסרו הראשון נבחר מהרבה בני אדם; כי אני לא הגעתי אל החכמה הזאת כי אם בהתמדת החקירה והעיון ובטרח תמיד לילי ויומי ובחשק שהיה נכנס לה בלבי וכאלו הייתי מתנבא בה בנבואה. וכבר קבצו רב שרשי הלשון אנשים רבים לפני, אשר נדבה רוחם לבקש החכמה ולחקר עליה וכל אחד מהם משבח על טרחתו ומהלל על יגיעתו אע"פ שכלם סרו מני דרך הנכונה ונטו מני ארח הישרה בהניחם רב השרשים על בלתי מכוניהם ושומם אותם בזולת מקומותם, והוא

---

[1]) זהו מחמד באמרו ארגען מאזוראת עיר מאגוראת, שהו מלאי עון ולא קבלו שכרם (מונק).

[2]) אפלאטון כתב זה בפהעדרס בסופו וכאשר חבורו זה לא נעתק אל לשון ערבי לא קרא המחבר המאמר הזה אלא בדברי זולתו, ואיננו רחוק כי העתק זה ממ׳ גאלינוס אשר כתב בספרו De Pulsuum differentiis „ואני כותב זה החבור להתעסק בדברי שחוק שיש בו תועלת גם להבין לעצמי זכרונות לימי השכחה, לימי זקנותי" (מונק).

מן הפעלים אבא עד תכליתם ואגיע עד קץ מגמתי בם, כפי הכח והיכלת. ואני מיער עוד בספרי זה על מה ששגה בו ר׳ יהודה והקשתיו עליו בהשגה ומבאר עוד מה ששכחתי להקשותו עליו שמה. ולא אקבל על עצמי להביא כל השרשים ולא לזכור כל התולדות, כי מה שאנו בו מכבד על הזמן אפשר שיבהילנו מהביא מעט ממנו ויטרדנו מזכור מקצתו. אבל אנחנו מקוים שיהיה ספרנו זה כולל רב מה שכוננו אותו והיתה מגמתנו אליו, ומאלהים נשאל לישרנו ועליו נבטח וממנו נבקש להורות אותנו ובו נעזר בזה ובכל דבר.

וקראנו ספרנו זה (כתאב אלתנעיח) ספר הדקדוק אשר ענינו החקירה והחפוש. ואני שואל מכל הקורא בו והמעין בעניניו לעזב מה שתלו בו אנשי דורנו זה מן הקנאה והעקשות והחזק בשקר ודבר בבני אדם והתעולל על החכמים, ויחש במה שמחרשים אותו מענין נפלא אל זולתם למען חמסם ועשקם. כי מי שיהיו בו המדות האלה המגנות הוא נמאס מאלהים ומגנה מבני אדם. ואינני חושב להנצל מן הטעות ולהמלט מן השגגה, כי טבע האדם חסר וכחו קצר, אך דיי שאשתדל ואגיע היכלת בו. ומה גדלה גנות הקורא בספרנו זה מאנשי התבונה, אם לא ידינני לזכות בטעות שיראה, וימחול לי משגה שימצאהו, והוא ראה עצם עמלי וטרחי בו. ואיננו דבר גדול שיפל בספר הזה הנכבד טעות מחמת המשגה וטרדת לבי בעצם מה שאטריח עצמו בו ואל יטרף החסר לב מני טרף בהיות מעלתו נשאת מן הטעות ההוא, כי הרבה פעמים כותב הסופר המהיר ספר, וכאשר ישוב לראותו ימצא בו הטעות ותהיה מחמת המשגה וטרדת הלב כל שכן במה שהוא עובר על האדם בכמו החבור הגדול הזה אשר עניניו רבים ודרכיו עצומים, כי מי שנכנס במה שנכנסתי בו מן הדין לדונו לזכות אם ישגה ושלא להאשימו אם יטעה. והביאני להרבות בענין הזה מה שארעהו מרע מוסר אנשי דורנו ומעוט הכרתם במצוקות בעלי החברים ודחק אנשי הסדורים והתמכרם לדבר בחכמים, כל שכן ממה שנסיתי באולתם ולא נמלטתי מרעתם. וחלקתי ספרי זה לשני חלקים, החלק הראשון נזכר בו שערים מן החכמה יתבאר מהם הרבה משמוש הלשון והעברותיו ומנהגיו ובניניו וזולת זה מעניניו וקראתי אותו בעבור רבי עניניו ספר הרקמה (כתאב אללמע) לדמות שעריו אל רקמות האדמה והמה המקומות אשר יהיה בהם מינים שונים מן הפרחים נלקה מרקמת הבגד אשר תהיה מצבעים רבים. והספר השני נזכר בו רב השרשים הנמצאים במקרא ועל כן קראתי החלק השני ספר השרשים (כתאב אלאצול). וזה החלי בזכרון כל אשר קבלתיו על עצמי בעזרת האלהים ואמצתו.

שער א·

אמר מרון בן גנאח, דע כי התחלות הדבור כולו, עברי וערבי וזולתם מן הלשונות, שלש, והם שמות ופעלים ומלות הטעם, אין לשון חסר מהם, ולא ימצא בו יותר מהם ולא יהיה בפחות מהם כאשר שמהו הטבע עליו. והשמות כמו בגד, צמר, קבר, שור, חמור, סוס והדומה לזה. והפעלים כמו אמר, בחר, שמר, הרג, נתן, שאל, יאמר, יבחר, ישמר, יהרג, יתן, ישאל, וזולתם. ומלות הטעם כמו גם, כי, רק, אך, והדומה להם. ונבאר העלה המחייבת לתשומת השם והסבה המביאה אליו והמצריכה אל הקדמתו ואחר כן נזכר העלה המחייבת לתשומת הפעל ונסמך לה העלה המחייבת גם כן לתשומת מלות הטעם. ונאמר כי כבר נתברר בעדות הדעות הברורות ונתקיים בראיות המחשבות הזכות, כי אין דבר זולת הבורא יתעלה כי אם עצם ומקרה בלבד, וכבר נודע כי העצם הוא העומד בעצמו הנושא את המקרים ושהמקרה הוא הנשוא בעצם בלתי עומד בעצמו. ונצטרכנו לשם, נשימהו לכל אחד מן העצמים להבדיל בו בין קצתם לקצתם, כאשר אמרנו שור, חמור, סוס, בגד, צמר, וזולתם. ועוד הצטרכנו לקרא שמות למקרים להבדיל בהם בין קצתם לקצתם, כאמרנו במקורים רצוא ושוב (יחזקאל א׳ י״ד), שמע שמע עבדך (שמואל א׳ כ״ג י׳), ירד ירדנו (בראשית מ״ג כ׳); ובשמות שאינם מקורים קדרות, עבדות, אפלה, קרחת, גבחת, הרג רב, אלמנות חיות והדומה לזה לספר בו על מה שיקרה העצמים מהמקרים. ואלה שני המינים מהשמות מושמים בהסכמה אינם נגזרים מדבר ולא נלקחים מדבר. ובעבור שהיה העצם יותר קדמון מהמקרה קדימה טבעית מפני שהוא הנושא אותו או המחדשו וידחקנו הצורך לשום שם לכל אחד מהעצמים להבדילו בו מזולתו, הקדמנו השם בסדר. ואם קריאת השם משתתפת לעצם ולמקרה יחד ומהשמות שמות מושמים בגזר, והם השמות הנגזרים לעצמים מהמקרים הנשואים עליהם, כאמרנו קדר הלכתי בלא חמה (איוב ל׳ כ״ח) הנגזר מקדרות (ישעיה נ׳ ג׳), כי לא אלמן ישראל ויהודה (ירמיה נ״א ה׳) הנגזר מאלמנות חיות (שמואל ב׳ כ׳ ג׳), ואפל לא נגה לו (עמוס ה׳ כ׳) הנגזר מחשך ואפלה (יואל ב׳ ב׳), קרח הוא (ויקרא י״ג מ׳) הנגזר מן וכי יהיה בקרחת (שם), גבח הוא (שם) הנגזר מן או בגבחת (שם), עבד ארמתו ישבע לחם (משלי כ״ח י״ט) הנגזר מן עבדות, שמע אנכי (שמואל ב׳ כ׳ י״ז) מן והיה אם שמוע תשמעו (דברים י״ב י״ג), יורדי הים (תהלים ק״ו כ״ג) הנגזר מן ירד ירדנו (בראשית מ״ג כ׳), להוציא אל הורג בניו (הושע ט׳ י״ג) ועצומים כל הרוגיה (משלי ז׳ כ״ו) הנגזרים מן ביום הרג רב (ישעיה ל׳ כ״ה), וכבר נקבץ הגזר ואשר נגזר ממנו באמרו אם כהרג הרוגיו הורג (ישעיה כ״ז ז׳), והדומה לו ממה שיהיה שמות לפועלים או לפעולים, כי השמות האלה מושמים לעזר בגזר מן המקרה הדבק בו, והמין הזה מהשמות מורה על העצם ועל

המקרה ביחד בעוד התחברות העצם עם המקרה והדבקו בו. אבל שני המינים הראשונים כל אחד מהם מורה על עינו מבלי עין חבירו אע"פ שאינו נפרד ממנו, כי אמרנו סוס מורה על עצם מבלי שיורה על מקרה אע"פ שהעצם אינו נפרד מהמקרה, ואמרנו הרג על משקל ארץ מורה על מקרה מבלי שיורה על עצם אע"פ שהמקרה אינו נפרד מהעצם. ומין שלישי מהשמות נקרא תואר מפני שמתארים בו כל אחד משני המינים הראשונים, כאמרנו זהב טהור (שמות כ"ה י"א), כל מום רע (דברים ט"ו כ"א), ביום הרג רב (ישעיה ל"א כ"ה); הלא תראה איך תארנו זהב, והוא שם [עין] העצם באמרנו טהור והוא שם הפעל [גי' אפודי אשר הביא פרק זה במעשה אפוד כפ"ז „לתואר“] הנגזר לזהב משם מקרהו והוא טוהר כאמרנו וכעצם השמים לטהר (שמות כ"ד י'), וכן תארנו המום והוא שם עין המקרה ברע והוא שם הפעל [גי' אפודי לתואר] הנגזר למום משם מקרהו והוא רעה לא תמצא בך (שמואל א' כ"ה כ"ח), ותארנו הרג והוא שם עין המקרה ברב והוא שם הפעל הנגזר להרג משם מקרהו והוא כבוד עשרו ורוב בניו (אסתר ה', י"א). וכן נתאר אותם בשם הפעול גם כן, ונאמר בעצם ועל בגדים חבולים יטו (עמוס ב' ח'), ונפשו קשורה בנפשו (בראשית מ"ד ל"א); ובמקרה אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה (תהלים כ"ז י"א), ותארם בזרוע והוא פעול בו, אלא שאע"פ שהוא תואר הוא עומד מעמד ההגדה והשעור באמרו ולישרי לב שמחה, שיהיה שמחה זרועה; וכמוהו כל חשך טמון לצפוניו (איוב כ"א כ"ו) וכן כשחר פרוש על ההרים (יואל ב' ב'). —

אמר מרון בן גנאח, בעבור שקדם מאמרנו ששמות העצמים אינם נגזרים והיה מאמרנו בזה סתם, צריך שנבאר הנה, כי כוונתנו היתה על שמות העצמים שאינם מדברים בלבד; אבל שמות העצמים המדברים הם על שני דרכים, שיהיו מועתקים או נגזרים, המועתקים כמו ערב וזאב (שופטים ז' כ"ה) שרי מדין, נחש העמוני (שמואל א' י"א א') חלדה הנביאה (מלכים ב' כ"ב י"ד) ודבורה אשה נביאה (שופטים ד' ד') והדומה לזה; והנגזרים כמו שמעון לוי יהודה זבולן נפתלי יצחק יעקב והדומה לזה.

מאמר בעלה המחייבת לתשומת הפועל והסבה בו.

אומר לשון הספר הוא לשון האם והלשון הנראה יותר. אומר כי העצם כיון שהוא מחדש את המקרה אינו נמלט חדושו לו מהיותו בזמן חולף או בזמן עתיד, ונצטרכנו בעבור זה לשום ממלות החדוש והוא המקרה, רצוני לומר המקוה, שתי תכונות שונות מתחלפות תהיה כל אחת מהנה מורה בצורתה על הזמן אשר בו חדוש העצם למקרה ועשותו אותו, ושמו [ועשו] לזמן החולף אמר, שמר, גדל, יכול, יגור, יקוש, דִּבֵּר שִׁבֵּר, הגדיל, הקריב, וזולת אלה מהבנינים המורים על החליפה ממה שנתבאר בספר הזה. ושמו [ועשו] לזמן העתיד יאמר, ישמור, יאכל, יגדל, ידבר, ישבר, יגדיל, יקריב וזולת אלה מהבנינים המורים על העתידות, ואם כן המקור אשר הוא עין המקרה הוא יותר קדמון משתי תכונות הנלקחות ממנו לזמן החולף והעתיד, רצוני לומר הפועל החולף והעתיד; כי לא יעלה בלב שנאמר אָמַר או יאמר אלא אחרי הקדמת אֹמֶר מלעיל, ותגזר אֹמֶר ויקם לך (איוב כ"ב כ"ט) ולא שנאמר שָׁמַר או יִשְׁמֹר אלא אחרי שעלה במחשבה שֶׁמֶר על משקל אֶרֶץ, או מִשְׁמָר מכל משמר נצר לבך (משלי ד' כ"ג), או שָׁמוֹר

כי אם שמר תשמרון (דברים י"א כ"ב), וכן לא נאמר גָּדֵל או יְגַדֵּל אלא אחר שעלה במחשבה גִּדֵּל מלעיל, את גדלך ואת ידך (שם מ"ה ב'). אם כן הפעלים הם נלקחים ממקוריהם לא המקורים מהפעלים, וכן הפועל והפעול נלקחים מהמקור אשר הוא שם המקרה, אבל אי זה מאלה שתי התכונות קודמת, רצוני לומר, החולף והעתיד, הענין זה סובל שתי תשובות, האחת שיהיה החולף הוא הקודם, כי הפועל הנופל, ר"ל החולף, הוא ראוי, ר"ל כבר יצא אל ההויה, ואשר לא נפל עדין, ר"ל העתיד, הוא באפשר לא נודע היהיה אם לא, והראוי קודם לאפשר, כמו שאמר ארסטאטליס בעל חכמת ההגיון. והתשובה השנית היא מאמר אנשי הדקדוק הערבי, אשר ישימו העתיד קודם לחולף ויאמרו שלא יהיה חולף עד שיהיה עתיד, תאמר הוא יפעל, וכאשר ישלם פעלו תאמר כבר פעל. ובאלה שני הזמנים, רצוני לומר בחולף ובעתיד יהיה חדוש העצם למה שיחדשהו מהמקרים מפני שאין זמן שלישי עמהם. אך מה שזוכרים בעלי הדקדוק מהפועל הנמצא אשר הוא בעת הענין [בעת שקוראים אותו בלשון ערבי אלחאל] ויחדשהו העצם לדעתם בזמן עומד לא יהיה חולף ולא עתיד ויחשב ענין שלישי, איננו כי אם על דרך ההצעה והקרוב לתלמידים לא על האמת והברור, כי הפעל החולף נפרד מהעתיד בעתה [שהוא אלאן בלשון ערבי] אשר הוא הגבול בין שני הזמנים, ועתה לא יתחלק כי הוא כנקודה במלאכת חכמת השעורים, הנקראת הנדסה, אשר לא תתחלק, כי היא במחשבה עולה, ומה שהוא קודם עתה הוא חולף כבר, נפל וחלף, ומה שיהיה ממנו אחר עתה הוא העתיד, לא נפל ולא חלף.

המאמר על העלה המחייבת לתשומת מלת הטעם והצורך המביא אליו.

נאמר כי מלות הטעם כלים וקשרים לדבור אשר לא יתחבר כי אם בהם, והוא שחבור הדבור והרכבתו על שלשה דרכים, שיהיה עצם עם עצם, ר"ל שם עם שם, כאמרך ראובן אביך, שמעון אחיך, לוי דודך והדומים לזה; או עצם עם מקרה, ר"ל שם עם פועל, כאשר תאמר ראובן ברח, יעקב שמע, לבן הלך, לוי יבא, זבולן יצא והדומה לזה. ואלה שני הדרכים מהגזרות [מההגדות] נתחבר הדבור מהם בלתי מחבר, ר"ל בלתי מלת טעם. אחד מהם הדרך אשר התחבר בו העצם עם העצם, ר"ל השם עם השם, כאמרך ראובן אביך ושמעון אחיך, כי השם עומד בעצמו איננו חסר לזולתו; והשני הדרך אשר התחבר בו העצם עם המקרה, ר"ל השם עם הפועל, כאמרנו ראובן ברח, ויעקב שמע, ולבן הלך, כי המקרה כאשר ידבק בעצם ישפק לו [יהיה די לו] ויעמוד בו ויהיה נמצא עמו. אבל הדרך השלישי מהדבור הוא החסר [הצריך] אל מלות הטעם, כאמרנו ראובן בבית, שמעון בחוץ, ולא היה אפשר להתחבר ראובן לבית ולא שמעון לחוץ אע"פ שהוא עצם עם עצם אלא במלת טעם באמצע, בעבור הענין אשר ברבור, והמלה ההיא היא הבית. וכמוהו ראובן לא יצא, שמעון לא הלך, לא היה אפשר שיתרכב הנה העצם עם המקרה אלא במלה מרכבת אותם והיא מלת ההרחקה. וכבר התבאר כי הרכבת המאמר וחבורו על שלשה דרכים, אחד מהם אין צריכין בו אל פועל ולא אל מלת טעם, השני אין צריכין בו אלא מלת טעם, והשלישי אי אפשר לו בלתי מלת טעם. ודע כי לא יתחבר

ולא יתרכב שם עם מלת טעם ותהיה מהם גזרה [הגדה] עומדת בעצמה, לא יאמר ראובן לא, שמעון מן, לוי עם והדומה לזה, והיה זה בעבור שמלת הטעם מחברת לא מחוברת, ומרכיבה לא מורכבה, ואין באחת מאלה הגזרות שם אחר תחברהו המלה אליו ותסדרהו עמו, כי החבור לא יהיה כי אם משני דברים ומעלה. וכן לא יתרכב פעל עם פועל בלבד ותהיה מהם גזרה עומדת בעצמה, לא יאמר יצא עבר, ולא הלך שמר, ומה שמבטל את זה, כי הפועל מקרה אין שם עמו, ר"ל אין עצם בגזרה ימצא עמו והמקרה איננו נמצא כי אם עם עצם ואם לא לא ימצא כלל. ואין מה שאמר הכתוב חמק עבר (ש"ה ה' ו'), חלף הלך לו (שם ב' י"א) שובר מה שאמרנו, כי הפועל לא יתרכב עם הפועל מבלי שם שימצא עמו, כי בחמק שם נסתר בו והוא כנוי שב אל ודודי וכן הוא בעבר, ובחלף עוד שם נסתר שב אל הגשם וכן הוא בהלך. וכן המאמר בויקח ויתן את העדת (שמות מ' כ'), ויקם וילך מנוח (שופטים י"ג י"א), ויבא ויעש ה' כאשר דבר (ירמיה מ' ג') וכל הדומה לזה ממה שיתקדם לו זכר ישוב אליו כנוי. וכן לא יתרכב הפועל עם מלות הטעם בלבד, לא יאמר הלך מן ולא בא עם, ובטול זה לשני פנים, אחד מהם הפנים אשר בטל בהם התרכב הפועל עם עצמו והוא שהפועל אין עמו שם, ר"ל שהמקרה אין עצם עמו והמקרה איננו נמצא כי אם בעצם, והשני הפנים אשר בטל בהם התרכב השם עם מלת הטעם והוא שהפועל אשר בגזרה הזאת אין עמו דבר אחר שתתחברהו עמו המלה המחברת, כי הלך איננו כי אם דבר אחד וכן בא, וכבר קדם כי האחד אין לו חבור כלל. וכן מלת הטעם לא תתרכב עם מלת הטעם, לא יאמר מן לא, ולא עם אל ולא הדומה לו, כי כל אחת משתי המלות מחברת ואין בגזרה דבר שיחברהו המלה האחת כל שכן מה שתחברנה שתיהן. והנה נראה ממה שהקדמנו זכרו כי השם מעלתו גדולה מהפועל כי השם ממציא הפעל והשם מתרכב עם השם מבלי הפועל ומבלי המלה. והתבאר עוד כי הפעל מעלתו גדולה מן המלה, כי המלה איננה כי אם בגלל השם והפעל בעבור שיתחברו ואם כן המה עלותיה והעלה מעלתה גדולה ממעלת העלול, ושהשם מתרכב עם הפעל מבלי מלת טעם כלל. ואין כונתנו באמרנו הנה כי השם ימציא הפעל, ולא כונתנו גם כן באמרנו בתחלת השער הזה כי חבור הדבור והרכבתו יהיה על שלשה דרכים, שיהיה עצם עם עצם, ר"ל שם עם שם, כאמרך ראובן אביך, שראובן המדובר הוא ממציא הפעל ושהוא העצם, אבל ר"ל האיש הנקרא בו וזה ממנו על דרך הרחבה. ודע כי הדבור המורכב יחלק לשני חלקים, שיהיה הגדה או שלא יהיה הגדה, ואשר איננו הגדה, יחלק לששה חלקים, שיהיה שאלה לדעת, כאמרך הקלך זה (ש"א כ"ד, י"ו), הכתנת בנך (בראשית ל"ז ל"ב); או קריאה, כאמרך הדור אתם ראו (ירמיה ב' ל"א), האשה המנאפת (יחזקאל י"ו ל"ב), האמור בית יעקב (מיכה ב' ז'), ויש שקוראים שמות הסתם מבלי הא כאמרו ארץ ארץ ארץ שמעי (ירמיה כ"ב כ"ט), ויהיה קריאת הידועים מבלי הא כמו אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה, שמואל שמואל, יהודה אתה יודוך אחיך (בראשית מ"ט ח'), שמע ישראל, עמי מה עשיתי לך (עמוס ו' ג') שמעוני אחי ועמי (דהי"א כ"ח ב'); או משאל [תאוה] כמו מי יתן החרש תחרישון (איוב י"ג ה'), מי יתן ידעתי ואמצאהו (שם כ"ג ג'), מי יתן כל עם ה' נביאים (במדבר י"א כ"ט); או בקשה למי שהוא גדול ממך, כאמרך הושיעה אדוני המלך (ב' מלכים ו' כ"ו), והתפלה אל

האלהים נוהגת המנהג הזה; או צווי כמו שמע ישראל (דברים ו׳ ד׳), עשה לך (במדבר כ״א ח׳); אשר תמצא אכול (יחזקאל ג׳ א׳), אמר לנער ויעבר לפנינו (ש״א ט׳ כ״ז), קום לך פדנה ארם (בראשית כ״ח ב׳); או הזהרה, כאמרם אל תלך בדרך אתם (משלי א׳ ט״ו), אל תעשה את הנבלה (ש״ב י״ג י״ב), ולא תביא תועבה (דברים ז׳ כ״ו). וכבר הוסיפו אנשים מבעלי הדקדוק על הענינים האלה ענינים אחרים הגיעו בהם חלקי הדבור המורכב עשרה חלקים, והחלקים ההם המוספים נכללים בכלל אלה הששה חלקים על כן עזבנו זכרם. וכבר גרעו אנשים והם בעלי הדבור מאלה הששה חלקים, והשוה שבדברים מה שבחרנוהו אנחנו.

ובעבור שהיו אותיות אלפא ביתא יסודות מיני הדבור, ר״ל השמות והפעלים ומלות הטעם, ראינו לזכרם ולזכור מוצאיהם. ודע כי קריאת השמות והפעלים ומלות הטעם בתחלת השער הזה התחלותם איננה על הדרך הזה אבל על דרך אחר, והוא שכונתי היתה שמה בדבור כולו, הדבור המורכב בכל כלליו, והיה דעתי שמה ביסודותיו ההגדה ושאיננה הגדה, ושמתי התחלות אלה שני החלקים: השם והפעל ומלות הטעם. ואתה דע לך.

שער ב׳

בזכרון מוצאי האותיות וספור קצת מה שמתיחדות בו.

האותיות העבריות עשרים ושתים אותיות, ואין אנו צריכים לזכרם על סדרם בעבור שהן נודעות. ויש להן חמשה מוצאים, הרחוק שבהם אל הפנים אותיות הגרון והם ארבע, מקבץ אותם אחהע; והקרוב שבהם לחוץ אותיות השפה והנה ארבע, וקבצם בומף; ובין שני המוצאים האלה שלשה מוצאים, הקרוב שבהם אל הגרון מוצא אותיות החך והם ארבע, וקבצם גיכק; והקרוב שבהם לשפה אותיות השנים וקבצם זסצרש; ובין שני המוצאים האלה מוצא האותיות החמש אשר יקבצם דטלנת. ככה חלקו אותם הראשונים על אלה החמשה המוצאים מבלי הפרש ולא הגבלה אבל בקצת הקרוב, והוא שעם דקדוק העיון ימצא קצת אותיות כל מוצא מאלה המוצאים יותר עליונה מקצתם, והוא שאותיות כל מוצא מהמוצאים האלה אינם שוות במוצא ההוא אשר יחוסם אליו, ואם לא היה כן לא היה לכל מוצא מהמוצאים זולתי אות אחת. והדמיון בזה כי אותיות הגרון והם אחה״ע כאשר נבחנם בצאתם מן הגרון נמצאם על שלשה פנים, רצוני לומר שיש להם שלשה מוצאים בגרון אחד, מהם קצה הגרון כמו מוצא האלף אשר איננה רפה שקוראים אותה הערב המזה. והוא שהאלף על שני דרכים, האחד מהם תהיה האלף בו נראת מוחשת כמו אלף אמר ואלף אכל ואלף ואל תאטר (תהלים ס״ט ט״ז) פן יאנף (שם ב׳ י״ב) וקראהו אסון (בראשית מ״ד כ״ט), וכללו של דבר כל אלף שהיא נראת ראיה מבוארת תהיה נחה או נעה באיזה תנועה שתהיה, והיא נקראת המזה. והדרך השני הוא אשר תהיה אלף שלו נסתרת רפה כמו האלף אשר היא עין הפעל בהחמס קם (יחזקאל ז׳ י״א), רצוני לומר האלף הרפה אשר בין הקוף והמם, והיא הנראת במכתב בוקאם שאון בעמך (הושע י׳ י״ד) וכמו האלף הנסתרת בולרש אין כל (ש״ב, י״ב ג׳) הנראת במכתב באחד עשיר ואחד ראש (שם י״ב א׳) וכמו האלף הנסתרת בדברו אל דוד בלט (ש״א י״ח כ״ב) הנראת במכתב בותבוא אליו בלאט (שופטים ד׳ כ״א) וכמו האלף הנסתרת בויאמר ה׳ לדג (יונה ב׳ י״א) הנראת

במכתב במביאים דאג וכל מכר (נחמיה י"ג י"ו), ובכל פועל קל שעינו מאותיות האלה נפרד אלף נסתרת במכתב נראת כדבור כמו ושב אל המחנה (שמות ל"ג י"א) רר בשרו (ויקרא ט"ו ג׳) והדומה להם; וכאלה האלפין תקרא אלף בסתם. והאלף הנקראת המזה היא אשר מוצאה יותר רחוק מכל אותיות הגרון וסמוכה לה ברחוק המוצא ההא. ואלה הם הפנים השניים מאותיות הגרון במוצאיהם והאלף מרחפת באויר שמה. והפנים השלישים מאותיות הגרון במוצאיהם הוא מוצא החת, והעין קרובה ממנה. ועל הדמיון הזה נוהגים אותיות שאר המוצאים כי קצתם למעלה מקצתם ביחוסיהם, ואלו היתה מעלת כל אותיות כל מוצא במוצאם מעלה אחת לא היו מתחלפות והיו כולם על צורה אחת, רצוני לומר קול אחד. והדמיון בזה כי אילו היתה מעלת החת במוצאה ומדרגתה מהגרון היא מעלת האלף הנקראת המזה היתה החית היא האלף והאלף היא החית, ואם לא, מה היא המחלוקת ביניהם, אם איננו כאשר אמרנו כי קצת האותיות אשר הם ממוצא אחד גבוה למעלה מקצת במוצא ההוא. ודע כי הריש ואם היא משתתפת עם אותיות השריקה שהם הזין והסמך והצדי ואם היא משתתפת גם כן עם אות הפריצה שהיא השין בשהיא נשמטת שמוט כי מוצאה קרוב למוצא הלמד והנון והם שלשתן, רצוני לומר הלמד והנון והרש, מכלל אותיות הדליקה, ואותיות הדליקה שבע, אלה השלש, רצוני לומר הלמד והנון והרש, והאותיות השפה שהם בומף, כי הדליקה בדבור איננה כי אם בקצה הדוק הלשון והוא סופו החד ובשפתים. ובאור זה כי מוצא הלמד מקצה הלשון נוגע בשרשי השִּׁנַּיִם המשנים הנקראים בלשון ערבי תְּנַאיָא. והקרוב שבמוצאים אליו מוצא הנון הנעה, אבל הנון הנחה מוצאה מהנחירים. ותבחן את זה אלו היית מחזיק באפך בדברך בה היית מוצא אותה מתקלקלת. והריש בין מוצא הלמד והנון, ומוצא הלמד והריש והנון קרובים קצתם מקצתם אלא שהנון הנעה מִשְׁקָה בגנון (בלשון ערבי גֻּנָּה והוא קול מן הנחירים), והנון הנחה מהנחירים לבד ונקרא לשתיהן שם אחד בגלל מה שזכרתי לך ורצוני לומר בעבור קדמות שני הקולות, ואם איננו בעבור הם אינם ממוצא אחד אבל היתה הריש ראויה אצל הראשונים לשומה במוצא אותיות השריקה ואות הפריצה בעבור השתוף אשר זכרתי לך. אך הדלת והטית והתיו אע"פ שמוצאם מקצה הלשון ושרשי המשנים כמוצא הלמד והנון והריש הקצה ההוא איננו הדוק הלשון אך למעלה מן ההדוק מעט. ודע כי כאשר תרצה לבחון את האותיות במוצאיהם ומדרגותם, אפני המעשה בזה שתפתח פיך באלף ואחר כן תראה האות אשר תרצה לבחון אותה. והדמיון בזה כשתרצה לדעת מוצא העין תאמר אַע, ואם תרצה לדעת מוצא הבית תאמר אַבְּ, ואם תרצה לדעת מוצא הקוף תאמר אַק, ואם תרצה לדעת מוצא הסמך תאמר אַס, ואם תרצה לדעת מוצא הלמד תאמר אַל. ודע כי קשה עליהם הרבה לסמך במלה אחת שתי אותיות שתהיינה ממוצא אחד לקשי הניב [הדבור] כו אך המנהג הנוהג סמיכת האותיות המתחלפות במוצאיהן כי זה יותר קל על הלשון. והדמיון בזה כי אינם מדברים בז"ס ולא בס"ז, ויש שימצא שצ ולא ימצא צש ויש שימצא חע ולא ימצא ע"ח ויש שימצא ט"ד ולא ימצא ד"ט, ואם ישמשו בו יהיה כבד, וזה יהיה כפי שיכבד עליהם או שיקל עליהם. ודע עוד כי לקצת האותיות ענינים מתיחדים בהם מבלי זולתם מן האותיות, כמו שהחית והעין לא ידגשו כלל מבין שאר האותיות, וכמו הבגדכפת שהיא בא בלשון העברית על שני פנים האחד קל והשני כבד וכמו

שאותיות יהוא תרפינה מה שנופלת עליו מאותיות בגד כפת אלא מלות ידועות, וכבר בארו זה חכמי הסופרים על כן אין זכרו מועיל בספר הזה, וכמו מה שיש לאחהער מן העניינים המתחלפים והפנים המרחיבים, וכבר רמז רבינו סעדיה ז"ל לזכרון מעט ממנו בפרושו לספר יצירה וספר שמה כי יש לו בזה חבור כולל ולא ראינוהו אנחנו ולא הגיע אל ארצנו, על כן לא עזבתי לזכר בספר הזה קצת מאפניו בעבור שהוא נקשר בשמוש, וכמו מה שיש לאותיות ובכל מהמעשה בלשון ארונות וזה נכתב במסרה[1], וכמו מה שיש לחית ולעין מהמעשה במלת מה כשהיא סמוכה להם וזה גם כן נמצא במסרה[2] ואין טעם להאריך בספרנו זה בו. ולריש גם כן ענינים מתיחדים בתקונם אנשי טבריה, כי הם הצחים בלשון מכל העברים ויותר באור מכולם וכבר נזכר זה בספר הקולות הנקרא בערב כתב אַל מֻצַוְּתאת ועל כן נעזבנו אנחנו. ומהענינים שמתיחדים בו האותיות עוד, כי קצתם לא תהיה לעולם כי אם שרשיה עצמיה במלה אשר היא בה, ומקצתם יש שתהיה שרשיה במלה אחרת ותהיה נכרית נוספת או משרתת הטעמים [הענינים], וכאשר תפל שרשיה תהיה במעלת זולתה מהאותיות אשר לא תהיה כי אם שרשיה בכל מקום שהיא נופלת בו, ועוד שקצת האותיות יש שתהיה תמורה לקצתם ויהיה זה לצורך דוחק לא יתכן זולת זה, ויש שיהיה קצתם תמורת קצתם לבלי צורך, ואתה עתיד לראות קצתם מן הענין הזה בספרנו בעזרת האל.

שער ג׳

דע כי לא ידבר באות אחת לבדה נפרדת, כי התחלת הדבור לא יהיה כי אם בתנועה כי לא יחלו בנח ותכליתו יהיה בנע כי לא יעמדו כי אם על נח. ואלה השני דברים לא יתקבצו באות אחת ולא תהיה המלה הנפרדת פחותה משתי אותיות, אות שיחלו בה ואות שיעמדו עליה. ורוב מה שמצאנוה מגעת אליו במקרא עשר אותיות כמו האחשדרפנים (אסתר ח׳ ט׳) למשפחותיהם (יהושע י"ח כ"א) והגיע בואו התוספות עשתי עשרה כמו והאחשדרפנים (אסתר ט׳ ג׳) וכעלילותיכם (יחזקאל כ׳ מ"ד) וכתועבותיהן (שם ט"ז מ"ז) ואם יוסיפו על „וכעלילותיכם" אשר בו כנוי מי שאינו נמצא הואו, אשר יש שיוסיפיה העברים אחר מם הרבים שאינם נמצאים, הגיע המלה שתים עשרה אותיות ותהיה „וכעלילותיהמו". וכן אם יוסיפו על „וכתועבותיהן" ההא אשר יוסיפו אותה העברים אחרי נון קבוץ הנקבות תהיה המלה גם כן משתים עשרה אותיות „וכתועבותיהנה" ומעט הוא שיניחו במלה ההא אשר לכנוי עם תוספות הואו כאשר אתה עתיד לראות אותו בעזר האל. ודע כי השתי אותיות לא יתרכב מהם כי אם שתי מלות בלבד כמו שמתרכב מן המם והגימל מג גם, ולא עוד. וכן השלש אותיות יתרכב מהם שש מלות ואפשר שיהיה קצתם מונח, כאשר יתרכב מן העין והבית והריש עבר, בער, ערב, ברע, רבע, רעב. וכן הארבע אותיות יתרכב מהם ארבעה ועשרים מלה משמשים במעט מהם ומניחים [ועוזבים] רבם כאשר יתרכב מהכף והריש והסמך והמם כרסם, כרמס, כסרם, כסמר, כמרס, כמסר, רכסם, רכמס, רסמך, רסכם, רמסך, רמכס, סמכר, סמרך, סרמך, סרכם, סכמר, סכרם, מכרס, מכסר,

1) מסרה פ׳ ויגש מ׳, א׳.
2) מסרה פ׳ ויצא ל"א ל"ב. ודניאל ד׳ ל"ב.

מרכס, מרסך, מסכר, מסרך; וכאור זה בעבור שתתרכב מהשתי אותיות שתי מלות כאשר נכה השתי אותיות בשלש והוא מספר אותיות המלה השלישית יתרכב מהנה שש מלות וכן כאשר נכה השש מלות בארבע והוא מספר אותיות המלה הרביעית יתרכב מהנה עשרים וארבע מלות, ואלו היינו מכים העשרים וארבע מלות בחמש, רצוני לומר במספר ואותיות המלה החמשית, היה מתרכב מהם מאה ועשרים מלה, והיא ההקשה במה שמוסיף על המספר הזה.

שער ד׳.

זכרון המעט בשרשי השמות והפעלים ומלות הטעם והרב שבהם.

דע כי הרכבת אותיות אלפא ביתא תהיה כאשר זכרנו על שלשה חלקים לשמות ולפעלים ומלות הטעם לא ימלט דבור מאלה החלקים ולא ימצא בו יותר מהם. והשמות מה שראוי להיותם פועלים או פעול בהם, ומהם נפרדים כמו אדם, שת, אנוש, דוד, שלמה, משה, אהרן, מרים, גמל, חמור, אבן, סלע, בגד. ומהם מורכבים כמו חצר מות, יששכר, אברהם, בנימין, אביהוא, אבירן, אביעזר, אחימלך, אחירע, צלמות, עבטיט, קיקלון, בליעל, והדומה לו. והפעלים מה שיורה על זמן חולף או עתיד כמו אמר, יאמר, עבר, יעבר, שמר, ישמר, והדומה לזה. ואותיות הטעם הם מה שיורה על ענין בזולתו כמו אל, על, כי, גם, רק, אך, והדומה להם. והמעט שבשרשי השמות הנפרדים שתי אותיות כמו יד, עי שם עיר, יובל שי, גג, ווי העמודים, פה, שה, והדומה להם. והרוב שבהם חמש אותיות כמו צפרדע, צלפחד, שעטנז; ולא יעבור השם המספר הזה אלא אם יהיה בו תוספות. ויהיו עוד השמות הנפרדים על שלש אותיות כמו ארץ, בגד, צמר, גמל. ויהיו על ארבע אותיות כמו פלדש, פתגם, סרפד, ספרד, והדומה לזה. אבל השמות הנדבקים יהיו על אות אחת והם הכנוים כמו יוד עבדי וידי ורגלי ואזני; ואו עבדו וידו ורגלו ואזנו; וכף עבדך וידך ורגלך ואזנך בדברך עם הנקבה האחת; והא עבדה וידה ורגלה בספרך על הנקבה האחת שאיננה נמצאת עמך; וכמו המם אשר תספר בה על הרבים שאינם נמצאים עמך כמו תורידם לבאר שחת (תהלים נ״ה כ״ד), נבלעם כשאול חיים, (משלי א׳ י״ב) ופעמים יוסיפו עליה ואו כמו שאמרו הניעמו בחילך והורידמו (תהלים נ״ט י״ב), שיתמו כגלגל (שם פ״ג י״ד). ויהיו על שתי אותיות כמו נון ואו אוננו וידנו ורגלנו, וכמו הא מם ארוניהם ורגליהם ועבדיהם. ויש שיוסיפו על ההא והמם האלה הא כמו שאמרו ואל אליהמה (יחזקאל מ׳ ט״ו), לפנימה (מ״א ו׳ ל׳), ואיננו רחוק אצלי שיתכן לומר גם כן אליהמו ורגליהמו ועבדיהמו והדומה לזה, ואע״פ שאיננו נמצא במקרא הקשה מאמרו אל אליהמה; אבל כאשר הם רוצים בזה יגרעו ההא כמו שאמר עלימו, פנימו, אלימו, הרס שנימו בפימו (תהלים נ״ח ז׳), והעיקר שניהמו, בפיהמו, עליהמו, פניהמו, אליהמו, ואיננו נמנע שיושב הדבר אל עקרו. וכמו הא ואלף עליהא וידיהא ורגליהא אשר על אחריה ואתיקיהא (יחזקאל מ״א ט״ו). וכמו כף והא עמכה, וידכה, ורגלכה, בדברך עם הזכר האחד. ותכלית מה שיגיע אליה השם השלישי בתוספות שבע אותיות כמו השתחויה, רצוני לומר בהשתחויתי בית רמון (מ״ב ה׳ י״ח) אבל הרביעי יגיע עד חמש אותיות כמו עכשוב, שרביט, זרזיף ארץ,

כרכוב המזבח, כרמיל, פרעוש, פילגש. ויגיע עד שש אותיות כמו שקערור משקערורות, פתיגיל. אך החמישי לא יגיע בתוספות יותר משש אותיות כמו ארפכשד, מפני שהחמש אצלם תכלית השרשים ולא סבלו רוב התוספות כאשר סבלו השלש בעבור מעט מספרם, ועוד מפני שהגיעו אצלם השלשים עד שבע אותיות בעבור שבאו אל פעלים שסיים בתוספות כמו השתחוה. והמעט בשרשי הפעלים שלש אותיות והרב בלי תוספת ארבע אותיות. והמעט בשרשי מלות הטעמים אות אחת ולא תהיה כי אם נדבקת כמו בית הדבק ולמד הקנין וכף הדמיון, כאמרך בי״י יצדקו ויתהללו (ישעיה מ״ה כ״ה) לי״י הארץ ומלואה (תהלים כ״ד א׳) כי״י אלהינו (שמות ח׳ ו׳) ותהיה על שתי אותיות כמו אל, על, ותהיה על שלש אותיות שרשיות כמו יען אשר עזבוני (מ״א י״א ל״ג) ולא תעבר השלש אותיות כי אם בתוספות וחסרוה אות אחת מתכלית בנין הפעל כאשר חסרו הפעל אות אחת מתכלית בנין השם כי הפעל יותר חזק ממלת הטעם כאשר השם יותר חזק מהפועל כאשר התבאר קודם לזה. ומן הבא ממלות הטעם השלישים בתוספות אמרם למען כי הלמד בו תוספות; ואמרם בגלל, הבית תוספות; ואמרם ביען, הבית בו נוספת על יען; ואמרם לעמת, הלמד בו נוספת על כל עמת שבא (קהלת ה׳ ט״ו), וכל עמת פנים אחרים אני עתיד לזכרם במקום אחר. והלמד עם הפנים אחרים גם כן נוספת בו. ואמרם בעבור לבעבור כי הואו בהם למשך והלמד והבית נוספת. וכבר נהגו המשוררים לומר עבור במקום בעבור כמו שאמר המשורר והצדק בקש, ואל תהיה עקש. עבור לא תנקש. בלבות המורים. ויש אנשים מבעלי הדקדוק שתפשו עליו בזה[1], ואין לתפוש בהשבת הדבר אל עקרו לצרך השיר וכן גם עושים בעלי לשון אחרת. ומן הבא עוד ממלות הטעם בתוספות אמרו זולתי כלב בן יפנה (דברים א׳ ל״ו) הואו למשך והיוד תוספות. עוד בו יורה אותך על זה אמרם זולת דלת עם הארץ (מלכים ב׳ כ״ד י״ד) מבלי יוד. ואמרם עוד עין לא ראתה אלהים זולתך (ישעיה ס״ד ג׳). ואני חושב כי היוד בבלתי גם כן נוספת כאשר היא בזולתי, הלא תראה אותה נופלת גם כן באמרו אין קדוש כי״י כי אין בלתך (ש״א ב׳ ב׳) ונפלה יוד זולתי ויוד בלתי מן ואלהים זולתי לא תדע ומושיע אין בלתי (הושע י״ג ד׳) בעבור התקבץ שני נחים נסתרים ואלה השני יודין הם למדבר והוא האלהים יתעלה, אבל בלעדי רק אשר אכלו הנערים (בראשית י״ד כ״ד) אומר שהיא מלה מורכבת וטעמה התנאי, ופרושה חוץ מכך וכך וזולת כך וכך ואין כך וכך, כי טעם בל אין וטעם עד התכלית, והיה בבלעדי רק אשר אכלו הנערים והדומה לו טעם התכלית המותנה בו והיוד בו תוספות ותפל בחבר המדבר המלה לעצמו כמו שנאמר היש אלוה מבלעדי (ישעיה מ״ד ח׳), ואין מבלעדי מושיע (שם מ״ג י״א), פרושם חוץ ממני. וכאשר יחבר בלעדי עם שם נראה יאמר בלעדי, מבלעדי מזבח ה׳ אלהינו (יהושע כ״ב י״ט) בלעדי אחזה (איוב ל״ד ל״ב) כי שעורו בלעדי אשר אחזה. וכן מדוע אצלי מורכב מן מה אשר היא לשאלה ומן דוע[2], ואם

---

1) עיין אבן עזרא בפ׳ לך לך על פסוק וחיתה נפשי בגללך. והאחרון שהזכיר פה הוא משיר דונש אשר בראש השגותיו נגד מנחם בן סרוק. עיין ליט. אָריענט 1843 צד 228.

2) והחכם מונק בספרו Notice sur Aboulwalid p. 43 העיר על מה שכתב ר׳ יהודה בן בלעם בספרו מן המלות כ״י וז״ל: „מדוע מלה מורכבת מן מה ומן דוע שהוא שם הדעה . . . וזה שאמרתי שהוא מורכב על דעת המדקדק שהיה בבית המקדש (ירושלים) וגם הודה לו ר׳ יונה נ״ע.״ והמדקדק הזה הוא לדעת מונק החכם ירושלמי „לא ידענו שמו״ אשר מנה הראב״ע בין זקני לה״ק. ואוסיף אני על

לא ימצא דוע, ופרושו מה דעת בכך וכך. ואיננו רחוק אצלי שיהיה מענינו אשא דעי למרחוק (איוב ל"ו ג'), כלומר אשוט במחשבתי, ויהיה דעי על משקל וישמע יהושע את קול העם ברעה (שמות ל"ב י"ז), וכאלו טעם מדוע מה נראה לך בעשותך זה, כלומר מה דעתך בו. וכבר הרכיבו העבריים עד והנה באמרם: אשר הם חיים עדנה (קהלת ד' ב'). וכבר חסרוהו יותר מחסרון הזה באמרם: את אשר עדן (שם שם ג'). וכבר הרכיבו עוד את עם הם ואם הן באמרם: והזהרתה אתהם (שמות י"ח כ'); באש ישרפו אותו ואתהן (ויקרא כ' י"ד).

שער ה׳

דעת האותיות השרשיות והנוספות׳

כבר נודע כי אותיות לשון העבריות עשרים ושתים אותיות. וצריך לדעת כי עשתי עשרה מהן שרשיות לא תפיל אחת מהנה תוספות בשום מקום, וכי עשתי עשרה מהן יש שתהיינה משרתות, רצוני לומר שיוספו על שרשי השמות והפעלים, ולא תהיינה שרשיות בשמות ההם או בפעלים אשר הם כהם אע"פ שהיו שרשיות במקומות אחרים. אבל האותיות השרשיות אשר לא תהיינה נוספות בשום מקום כלל הם הגימל והדלת והזין והחית והטית והסמך והעין והפא והצדי והקוף והריש. והאותיות אשר תהיינה נוספות הן משאר העשרים ושתים אותיות והן: האלף והבית והואו והיוד והכף והלמד והמם והנון והשין והתיו. ואלה הם תוספות השמות והפעלים, אלא שהאלף והואו והיוד מהן אמות התוספות, בעבור שהן אותיות המשך. ומיחדים קצתם בשמות מבלי הפעלים, כמו הבית והכף והלמד והמם, כי לא יאמר: באמר ולא באכל ולא כאמר כאכל ולא לאמר לאכל ולא מאמר מאכל, כאשר יאמר בבגד צמר (ויקרא י"ג מ"ז), וכבגד עדים (ישעיה ס"ד ה') לאיש העשיר (שמואל ב' י"ב ד'), מאיש ועד אשה (יהושע ו' כ"א). ומה שאמר הכתוב אבל ארון האלהים העלה דוד מקרית יערים בהכין לו דוד כי נטה לו אהל בירושלים (דה"י ב' א' ד'), רצוני לומר בהכין לו דוד יש בו כנוי נסתר ושעורו העלה דוד מקרית יערים ויניחהו באשר הכין לו, כלומר במקום אשר הכין לו; וחסר המקום ונשאר אשר ועמד התאר מעמד המתואר כמו ובאשר חללים שם הוא (איוב ל"ט ל'), באשר כרע שם נפל (שופטים ה' כ"ז) ואחר כן חסר אשר כאשר יחסרוהו הרבה מזולת זה, כמו לכל יבא גבורתך (תהלים ע"א י"ח) לכל העיר האלהים (עזרא א' ה'). והראיה על ברור השעור הזה מה שאמר (ד"ה א', ט"ו א') ויכן מקום לארון האלהים ויט לו אהל, ואמר עוד (שם) ויקהל דוד את כל ישראל אל ירושלים להעלות את ארון ה' אל מקומו אשר

דבריו כי אולי הוא הוא המחבר של ס' הוריית הקורא כ"י אשר הביאו ר' יוסף בן חייא הסופר מירושלים מתורגם בלשון ערבי ור' נתנאל בר משולם העתיקו מלשון ערבי ללה"ק בעיר מיינצא (ואיננה העיר מגנצא על נהר רינוס כאשר חשב החכם צונץ בספרו zur Geschichte S. 111. כי אם מאלייא בארץ יון ונזכרה בס' שבט יהודה דף כ"ד) כמו שכתוב בראש ס' הוריות הקורא הזה. אולם הוריית הקורא הזה אשר באו בראשיתו דברים הנזכרים הוא באמת רק קיצור מס' טעמי המקרא, ואולי שניהם נלקחים מהוריית הקורא הראשון של מדקדק הירושלמי ולכן נשארה גם ההערה הנ"ל בראשיתו. וגדול הערבוב בזה מה שהוזכר ס' הוריית הקורא ב' פעמים בספר הזה עצמו.

הכין לו, והענין בזה כלו אחד, אם כן אין הבית נופלת על הפועל החולף כאשר חשב זולתנו, אף לא על השם הנסתר אלא שהוא ניכר, וביח בהשמה מהם (ויקרא כ"ו מ"ג) גם כן כמוה; ואתה עתיד לראות באור זה בשער באור עניני אותיות התוספות, בבארנו מקומות הבית מהם. וכן מה שאמר הכתוב כטוב לב המלך ביין (אסתר א׳ י׳) איננו פועל חולף כאשר חשבו אנשים אך הוא מקור, והוא כמו וכבא השמש צוה יהושע (יהושע ח׳ כ"ט), וכשוב דוד מהכות (ש"א י"ז כ"ז), ואלו היה ראוי להכנס הכף על הפעלים לא היה נאמר ויהי כמשיב ידו (בראשית ל"ח כ"ט) אך היו אומרים כהשיב ידו, ולא היה נאמר גם כן והיא כפורחת עלתה נצה (בראשית מ׳ י׳) אך היו אומרים והיא כפרחה פועל חולף, כי הפעל חולף יותר ראוי למקום הזה מהשם, אבל לא היה אפשר כי הלשון לא יכשירהו. ומה שמחזיק הדעת הזאת אמרו וכמו השחר עלה (שם י"ט ט"ו), כי אלו היה נוהג כמו זה היה אומרים וכעלה השחר וכמו עלה השחר[1]), כי המם והואו בכמו נוספות, כי הכף לקרוב ואין אמרו וכמו הנה לדמיון כאשר הוא באמרו כמו אש (תהלים ע"ע ה׳), כמו שבלול (שם נ"ח ט׳) וזולתם אע"פ שהמם והואו ג"כ נוספות שמה, אבל השעור ובעלות השחר כלומר עם עלות השחר; ואלו היה אומר וכמו עלות השחר היה נכון. וכאשר הביאו הפעל החולף במקום המקור הפרידו בינו ובין כמו, כאשר תראה כי לא תכנס הכף על הפעלים החולפים; ואין המם והואו בכמו מפריד חזק, בעבור שהן נוספות אין עושין מעשה בענין ולא יתכן לומר וכמו עלה השחר. וכבר באה מלה אחת זרה מהסדר הזה, יתברר לך בשער שלה מספר השרשים, והיא לברם אלהים (קהלת ג׳ י"ח). ועל דרך הזה מהזרות, ר"ל לברם אלהים וזרות בהכין לו דוד אין צריך לתפוש על המשורר[2]) מה שהביאו הדחק אליו באמרו ואל תתאו חמר, זמן ארוך נשמר, וריחו לא נמר, כשקט בשמרים ר"ל אמרו כשקט, כי המשקל מביא דוחק והשעור כאשר שקט.

וכבר קבצו האותיות השרשיות והאותיות המשרתות הרבה מהמחברים אשר היו לפני במלות (חברו בהם), מהם מאנשי המזרח ומהם מאנשי ארצנו (ר"ל ספרד) ושמו לכל מין מהם סימן בעבור שיקל על התלמידים לזכרם, ואחד מן המקבצים אותם מאנשי ארצנו מנחם בן סרוק כי הוא קבץ אותיות השורש על חט ספר גזע צדק וקבץ אותיות התוספות שמלאכתו בינה. וכבר טעה קצת המחברים בזה (והוא דונש בן לברט) ושם הדלית והטית מאותיות התוספות בעבור שראה אותם נוספות במה נצטדק, הזדמנתון. ולא ידע כי הם מאותיות התמורה ושהם באלה השתי מלות תמורת תו התפעל. וכבר בארנו איכות זה והדחק שהביא בעלי הלשון אליו באר היטב בשער זכה מספרנו ההשגה (אל מסתלחוק) ובקש שמה לדעתו. ואין אנחנו מניחים ספרנו זה בלק מרמוז אליו בו. וכבר הייתי מסכים לסמוך על שני הסימנים האלה ר"ל חט ספר גזע צדק ושמלאכתו בינה ולהסתפק בהם מפני שאין טעם בסימן אלא להקל זכרון האותיות על התלמידים, אלא שבקשו ממני קצת הבחורים לחדש להם סימנים אחרים והעליתי הדבר על עצמי מבלתי שאחשב שאביא בהם דבר חדש

---

[1]) על זה השיג הראב"ע „וזכת ורנו כמו רנו" (זכריה י׳ ח׳).
[2]) דונש, נשיר, הנזכר למעלה דף 9, נהערה 1).

וקבצתי אותיות השרש על טקס עז גד חף צה וקבצתי אותיות התוספות על שלומי אך תבנה. ואנחנו זוכרים בשער הסמוך לזה מעט מנפילת אותיות התוספות בשמות ובפעלים על סדר נפלם בסימן הזה ומבארים עניניהם בעזרת האל.

שער ו׳

באור רב עניני האותיות התוספות וזכרון מקומותם׃

ש. השין תבוא במקום אשר, בכמו: שככה השבעתנו (שיר השירים ה׳ ט׳), שבשפלנו זכר לנו (תהלים קל״ו כ״ג), שעלו מן הרחצה (ש״ה ד׳ ב׳), שאתה מדבר עמי (שופטים ו׳ י״ז), מי משלנו אל מלך ישראל (מלכים ב׳ ו׳ י״א), עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל (שופטים ה׳ ז׳), ומן הנתינים שנתן דוד (עזרא ח׳ כ׳), ובמה שדומה לזה.

ל. אבל הלמד יביאוה על השמות מבלתי הפעלים ותבוא לרמיזן ולהודעת עין הדבר, כמו שאמר: אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם (ויקרא ד׳ ג׳), טעמו על דרך אשמת העם; וכמהו ובמים לא רחצת למשעי (יחזקאל י״ו ד׳), ואתה עתיד לראות פרושו במקומו בספר השרשים, והוא אצלי הנה תמורת הבית כי הבית היא משמשת בענין הזה, כאשר נאמר ומטהו על הים ונשאו בדרך מצרים (ישעיה י׳ כ״ו) ר״ל על הדרך שעשה במצרים וכבר באה הלמד בזולת המקום הזה ובזולת הענין הזה עוד במקום הבית, כמו שאמר וישבו אתו לארץ (איוב ב׳ י״ג) ר״ל בארץ; ונפלו לפניכם לחרב (ויקרא כ״ו ח׳) ר״ל בחרב; כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי (בראשית ד׳ כ״ג) ר״ל בפצעי, בחבורתי; ואולם לוז שם העיר לראשונה (שם ז׳ י״ט) כמו בראשונה; לאחרונה יסעו (במדבר ב׳ ל״א) ר״ל באחרונה; ונשמרתם מאד לנפשותיכם (דברים ד׳ ט״ו) כלומר בנפשותיכם כמו שאמר השמרו בנפשותיכם (ירמיה י״ז כ״א), ונשמרתם ברוחכם (מלאכי ב׳ ט״ו) נגפו ה׳ במעיו לחלי לאין מרפא (ד״ה ב׳ כ״א י״ח) מקום בחלי; וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וללא כהן מורה וללא תורה (שם ט״ו ג׳) ר״ל בלא אלהי אמת ובלא כהן מורה ובלא תורה; ויחפהו זהב טוב לככרים שש מאות (שם ג׳ ח׳) כמו בככרים שש מאות; ואיש משך בקשת לתמו (מ״א כ״ב ל״ד) כלומר בתמו; לרקמות תובל למלך (תהלים מ״ה ט״ו) כלומר ברקמות; והיה לפנות ערב ירחץ במים (דברים כ״ג י״ב), לעת ערב והנה בלהה (ישעיה י״ז י״ד), ותבא היונה לעת ערב (בראשית ח׳ י״א), לכלות דבר ה׳ מפי ירמיה (עזרא א׳ א׳) כמו בפנות ערב, בעת ערב, בכלות דבר ה׳, כלומר בעת הזאת; וכמוהו: והיה לפתע פתאום (ישעיה כ״ט ה׳) הוא כמו וכי ימות מת עליו בפתע פתאום (במדבר ו׳ ט׳); וכמוהו: משגב לעתות בצרה (תהלים ט׳ י׳) כלומר בעתות, והשעור הזה בבית כמו בלילה ההוא (אסתר ו׳ א׳) ביום ההוא (שם ח׳). ויעמד שופטים בארץ בכל ערי יהודה הבצרות לעיר ועיר (ד״ה ב׳ י״ט ה׳) כלומר בעיר ועיר; למכמש יפקיד כליו (ישעיה י״א כ״ח) כלומר במכמש; מתהלך בגן לרוח היום (בראשית ג׳ ח׳) בעת רוח היום, ורוח היום הוא קרות אוירו, וגזרתו מן ורוח לשאול (שמואל א׳ י״ו כ״ג), וכבר אמרתי בספר ההשגה כי ההלוך הזה הוא לאדם, והשעור וישמעו את קול ה׳ אלהים והאדם מתהלך בגן לרוח היום [נ״א כלומר בעת רוח היום], ואם תרצה לומר בהשבת רוח היום, או בפנות היום כי הרוח יהיה בו או קרות האויר. לשרת לפני הארון תמיד

(ד"ה א' י"ו ל"ו), לדבר יום ביומו (ד"ה ב' ח' י"ד), כלומר בדבר יום ביומו, כי עבודתם היתה מתחלפת כפי התחלפות הימים מחול וחדש ושבת ומועד; להעלות עלות — לבקר ולערב (דה"י א' י"ו מ'), כלומר בבקר ובערב; ושמרת את החקה הזאת למועדה (שמות י"ג י') כלומר במועדה, וכמהו למועד חדש האביב (שמות ל"ד י"ח) כלומר במועד; על אשר מריתם את פי למי מריבה (במדבר כ' כ"ד) כלומר במי מריבה; הנה אני בונה בית — לבקר ולערב לשבתות ולחדשים ולמועדי ה' אלהינו (דה"י ב' ב' ג') כלומר בבקר ובערב בשבתות ובחדשים ובמועדי ה' אלהינו; ותוכחתי לבקרים (תהלים ע"ג י"ד) ר"ל בבקרים כלומר בכל בקר, וכמהו וחרדו לרגעים (יחזקאל כ"ו י"ו) ר"ל ברגעים; לקול צללו שפתי (חבקוק ג' ט"ז) כלומר בקול. ואמר במנין ביום אחד לחדש (נחמיה ח' ב') כלומר בחדש; ביום עשרים וארבעה לעשתי עשר (זכריה א' ז') כלומר בעשתי עשר כמו שנאמר הוא חדש התשיעי בעשרים בחדש (עזרא י' ט'). ותבא הלמד על הפעלים בהרבה מקומות כמו לכלכם ישים שרי אלפים (ש"א כ"ב ז'); פתחת למוסרי (תהלים קי"ו י"ו); וישובו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה (שמות י"ד כ"ח) כי אמרו לכל חיל פרעה תמורת אמרו את הרכב ואת הפרשים, וכמהו ויואב ואבישי הרגו לאבנר (ש"ב ג' ל'); וישאל המלך לאשה (מ"ב ח' ו'); ויקח רב הטבחים לירמיהו (ירמיה מ' ב'); ואשלחה לאליעזר לאריאל לשמעיה וגו' ולאלנתן מבינים (עזרא ז' י"ו) כלם פעולים באמרו ואשלחה, וכמהו אל ישיא לכם חזקיהו (ישעיה ל"ו י"ד) הוא כמו אל ישאך אלהיך (שם ל"ז, י'), וכמהו ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלם (נחמיה י"א ב'), כי כל האנשים פעולים באמרו ויברכו העם; ועוד ויברכו כל הקהל וגו' וישתחוו לה' ולמלך (ד"ה א' כ"ט כ'), כי מלת ה' במקום פעול, כי כן נפל הפעל עליה והוא ויברכו; וכבר חשבו קצת ראשי חכמי התלמוד[1]) כי לשון ברכה לא יתעבר בלמד בעבור מעוט מה שימצא ממנו במקרא ומנע בעבור זה לומר בברכת המזון נברך לאלהינו בלמד אע"פ שהלמד כתובה בו במשנה, אמר ברכה בלמד לא אשכחן, והסכים לדעתו בזה זולתו מראשי החכמים ואמר וכן הלכה. וכבר אתה רואה אותה במקרא בלמד בשתי המלות האלה. ומן הבא עליו הלמד מהפעולים אומרו: וישם את הים לחרבה (שמות י"ד כ"א), כי החרבה פעול שני, וכמהו כי שמת מעיר לגל קריה בצורה למפלה (ישעיה כ"ה ב') שעורו ושמת קריה בצורה למפלה. ושמתי נהרות לאיים — אשים מחשך לפניהם לאור ומעקשים למישור (ישעיה מ"ב ט"ו ט"ז), כי כל אחד מאלה פעול שני. וכמהו וימשחו לה' לנגיד ולצדוק לכהן (דה"א כ"ב כ"ט) ר"ל למר לנגיד ולמר לכהן, והשיעור וימשחו אותו לה' לנגיד ואותו הפעול הראשון אלא שהוא מחוסר; וכן ולצדוק פעול ראשון אבל לנגיד פעול שני וכן לכהן; וכמהו ויחשבה עלי לשכורה

[1]) כוונתי למה שהובא בס' הפרדס ל"א ב' וז"ל: הכי אמרי משמיה דמר רב ניסי בריה דרב שמואל דכי הוו עשרה ומזמנין צריך למברך לאמר נברך אלהינו שאכלנו משלו, ולא מיבעי לומר לאלהינו, מ"ט דכתיב שירו לה' גדלו לה' זמרו לה' בלמד וגם ברכה אשכחן דכתיב ברכו את ה' ויברך דוד את ה', ברכה [לא] אשכחן בלמד וכן הלכה והא דכתיב ברוכים אתם לה' לא תיקשי דהתם לא מצי למימר בענין אחר. וכן כתב תוס' ברכות מ"ט ב' נברך אלהינו גרסינן ול"ג לאלהינו בלמד (כמו שהיתה הגי' במשנה לפני ר' יונה) דדוקא גבי שיר והודאה כתיב למד כמו שירו לה' אבל גבי ברכה לא מצינו זה הלשון וכן מפרש בסדר רב עמרם.

(ש"א ח' י"ג), ושעריך לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ (ישעיה נ"ד י"ב). ומן הדומה למין הזה בא הלמד על הכלים הנקראים בלשון ערבי טרוף אשר הביאו עליהם הפעלים לבד מביאים אל (על) הכלים אשר הלמדים שלהם תמורת הבית כאשר זכרנו כבר, כי כמו הכלים האלה דומים לפעולים כי הם פעול בהם, וזה באמרו: כה עשו ליום ביום (דה"ב כ"ד י"א), למחר יהיה האות הזה (שמות ח' י"ט), ויאמצו את רחבעם בן שלמה לשנים שלוש כי הלכו בדרך דויד ושלמה לשנים שלוש (דה"ב י"א י"ז).

ואפשר שתבא על הענין [נ"א על תוכן הנקרא אל אאל בערבי] כי הוא גם כן פעול בו, אמרו: וחברת את חמש היריעות לבד ואת שש היריעות לבד (שמות כ"ו ט'), נפרדות, כלומר כל שש לבדם, והוא מחוסר מבדד ישב (ויקרא י"ג מ"ו) כמו שנאמר שכני לבדד (מיכה ז' י"ד), כי אתה ה' לבדד לבטח תושיבני, (תהלים ד' ט'), לבדד ישכון (במדבר כ"ג ט'). אלה הלמדין כלם לענין וכן הוא למר לבטח תושיבני, וכמהו בעיני: אשר החזקתי בימינו לרד לפניו גוים (ישעיה מ"ה א'), שוטח לפניו גוים, וגזרתו מן הרודד עמים תחתי (תהלים קמ"ד ב'). ומן הענין אמרו וישימם כעפר לדוש (מלכים ב' י"ג ז') אין ענינו להיות כך אבל שמם כעפר לדישה; לעבד ולמשא (במדבר ד' כ"ד), עבודה ומשא; ואתם תלקטו לאחד אחד (ישעיה כ"ז י"ב); וכל העם יצאו למאות ולאלפים (ש"ב י"ח ד') בענין הזה; ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני ולשפך דם חנם ולהושיע אדני לו (ש"א כ"ה ל"א), ענין אחר ענין כלומר שופך דם ומושיע לנפשו. וכמו הלמדין אלה, למד: גרסה נפשי לתאבה אל משפטיך (תהלים קי"ט כ') פרושו גרסה נפשי תאבה על משפטיך. — ותבא על ההכרה מפני שבה ענין הפעול, כמו שנאמר ותהי בפי כדבש למתוק (יחזקאל ג' ג') כדבש מתיקת: ויגדל המלך שלמה מכל מלכי הארץ לעשר ולחכמה (מלכים א' י' כ"ג), עשר וחכמה; כשקמים אשר בשפלה לרב (שם כ"ז), רב; וכעצם השמים לטהר (שמות כ"ד י'), טהר: לא ראיתי כהנה בכל ארץ מצרים לרע (בראשית מ"א י"ט), רע; האם תמנו לגוע (במדבר י"ז י"ג) גוע; לאברהם למקנה (בראשית כ"ג י"ח), מקנה. כל זה הכרה פעולה; — ותבא עוד על המקור כי הוא הפעול האמתי כמו שנאמר לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה לקחת מוסר השכל — לתת לפתאים ערמה — להבין משל ומליצה (משלי א'); לדעת בארץ דרכך (תהלים ס"ז ג'); להגיד בבקר חסדך (שם צ"ב ג'); להיות פקידים בית ה' (ירמיה כ"ט כ"ו); היתה כל אחת מאלה המלות פעולה במה שיש בענין מהצווי והזרוז וההערה כאשר הוא מבואר בהם, וחושבים בני אדם שמאמרו להיות פקידים בית ה' מחבר בענין מה שיש לפניו ר"ל באמרו ה' נתנך כהן כלומר נתנך כהן בעבור כך וכך, ואין הדבר כן, אבל אמרו לו: ה' נתנך לראש ושמך כיהוידע כגדולתו ויקר מעלתו היות פקידים בבית ה' כלומר הפקר פקידים בית ה', מזהירו על זה. — וכמו הלמדין האלה שהם במקורים עשו בהם פעלים נראים והיו פעול בהם, אמרו: לא אוסיף לקלל עוד את האדמה ולא אוסיף עוד להכות את כל חי (בראשית ח' כ"א), מאן לשלח את העם (שמות ז' כ"ז), עד מתי מאנת לענות (שמות י' ג'); הלא תראה אומר לא אוסיף עוד ראות פניך (שם כ"ט), מאן בלעם הלוך עמנו (במדבר כ"ב י"ד) בלא למד. ומן הבא עליו הלמד מהמקורים אמרו: אמש אמר אלי לאמר (בראשית ל"א כ"ט), תרגומו אמר אלי אמור, והוא כמו אומרים אמור

למנאצי (ירמיה כ"ג י"ז) וכמהו וידבר ה' אל משה לאמר, ועוד אשר ברא אלהים לעשות (בראשית ב' ג'), אשר בראם אלהים עשה, כי ברא איננו יוצא מענין עשה כמו שדבר איננו יוצא מענין אמר ועל כן נאמר וידבר ה' אל משה לאמר כאילו אמר ויאמר ה' אל משה אמר או לאמר כמו שנאמר למה יאמרו מצרים לאמר (שמות ל"ב י"ב) כלומר אמור או כאלו אמר וידבר ה' אל משה דבר, מקור, כמו הנה לא ידעתי דבר (ירמיה א' ו') וכאלו אמר גם כן אשר ברא אלהים בָּרִיא או בְּרִיא או כאלו אמר אשר עשה אלהים (שמות י"ח א') עָשֹׂה או עֲשׂה. ומן הבא עליו הלמד מן הדבור העברי במקומות אשר הם בדבור הערבי מוטעמים בטעמי הפעול אמרם: אם תהיה לטוב לעם הזה (דה"י ב' י' ז'), אם תהיה טוב. הלא הכושים והלובים היו לחיל לרב לרכב ולפרשים להרבה מאוד (שם י"ו ח') הוא תבנית לאמרו רכב ופרשים שנקרא בלשון ערב נעת והוא מוטעם בטעם הפעול כמהו ובלשון ערבי מנצוב; ועוד ואתה היה להם למלך (נחמיה ו' ו'), ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב (ש"א כ"ה ל"א) כל זה בלשון ערבי מוטעם בטעם הפעול שהוא בלשון ערבי מנצוב כאשר מליצים בעדו אצלינו במליצת הפעולים או בהבאת הלמד עליו. — ותבא גם כן הלמד על המוחל בו, אמרו: ולשרים למשפט ישורו (ישעיה ל"ב א'), ר"ל ושרים, וכמהו להקשיב מחלב אלים (ש"א ט"ו כ"ב). ותבוא עוד על הגדת המוחל בו כאשר נאמר השלשי לאבשלום בן מעכה (דה"י א' י"ג); כנף האחד לאמות חמש (דה"י ב' ג' י"ב) וחרב אויבך למשגת (דה"י א' כ"א י"ב); ועמהם כהנים למאה ועשרים (דה"י ב' ה' י"ב), אנוש לשברך (ירמיה ל' י"ב) אפניו שיהיה אנוש שברך כמו אנוש מכאובך (שם ל' ט"ו). — ותבא על הפועל לדמותו במוחל בו בעבור שלכל אחד מהם ראשית הדברים אמרו: ולא יעבר עליו לכל דבר (דברים כ"ד ה'), ועוד: ויתנדבו שרי האבות וג' ולשרי מלאכת המלך (דה"י א' כ"ט ו'), ועוד: ויקומו ראשי האבות ליהודה ובנימין והכהנים והלוים לכל העיר האלהים את רוחו (עזרא א' ה'); והיו למאורת ברקיע השמים להאיר על הארץ (בראשית א' ט"ו) תרגומו ויתחדשו מאורת וכמהו והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים (שם) תרגומו ויתחדשו אותות ומועדים וימים ושנים, כלומר כי אלה הדברים יתחדשו במצוע המאורת על כל פנים והאותות הם עלות שני המאורים ובואם בכל יום והתחדש הקדרות והדומה לזה, אבל המועדים הם זמני השנה מקר וחם וקיץ וחרף, והוא כשהשמש חונה ברובע מרבעי הגלגל יתחדש זמן זולת הזמן אשר יתחדש כשהיא חונה ברובע אחר ממנו; וכאשר תסובב כל רבעי הגלגל תשלם השנה ותחל לסובב מן הנקודה אשר החלה ממנה בתחלה ויתחדשו הזמנים ההם בעיניהם. והיום והלילה יהיו בזריחת השמש ובבואה, אם כן שני המאורת הם עלת הדברים כלם. ומה שאמר הכתוב והיו למאורת ברקיע השמים הוא כמו מאמרו בתחלה יהי מארת ברקיע השמים שוה אבל שנה אותם לנחץ. — ותבא הלמד עם לשון היה בזולת הפנים שהקדמנו לזכור אך לשנוי ולהעתקה כמו שנאמר ויהי לנחש, ויהי למטה בכפו, והיה לדם (שמות ד'), והיה לכנים (שם ח' י"א). ויש שתבא לענין הזה בעצמו (עם) זולת היה כמו וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות (ישעיה ב' ד'). ותהי הלמד לקנין כמו לאברהם למקנה (בראשית כ"ג י"ח), ר"ל למד לאברהם; לך אני וכל אשר לי (מ"א כ', ד'); ולך ה' חסד (תהלים ס"ב י"ג); לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד), השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (שם קט"ו ט"ו).

ותהיה כענין הויו העוטפת כמו ויועץ דוד עם שרי האלפים והמאות לכל נגיד (דה"י א' י"ג א'), ר"ל וכל נגיד; הלוים בני ישוע לקדמיאל (נחמיה ז' ג') ר"ל וקדמיאל כאשר נאמר בנוסחא הראשונה (היא עזרא ב' מ'); לבני הודויה (שם) כלומר ובני הודיה. וכמו זה אמרו כי עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם (ישעיה נ"ט ב') כלומר ובין אלהיכם; וכמהו ויכתב משה את מוצאיהם למסעיהם (במדבר ל"ג ב') כלומר ומסעיהם, ועוד ואלה מסעיהם למוצאיהם (שם); ואפשר שיהיה כמותם להקשיב מחלב אלים (ש"א ט"ו כ"ב) כלומר והקשיב; ועוד לכל העיר האלהים את רוחו (עזרא א' ה') כלומר וכל העיר האלהים. וממה שהלמד בו לעטף אמרו ויען עפרון החתי וג' לכל באי שער עירו לאמר (בראשית כ"ג י'). — ותהיה בענין על כך וכך או בעבור כך וכך כמו ואמר פרעה לבני ישראל (שמות י"ד ג') כלומר עליהם; וכמהו פן יאמרו לי אשה הרגתהו (שופטים ט' כ"ד); אמרי לי אחי הוא (בראשית כ' י"ג); למתי אעתיר לך ויאמר למחר (שמות ח' ו') והטעם על מתי אעתיר לך ויאמר על מחר; וישאל המלך לאשה (מלכים ב' ח', ו'), שאל עליה; וכמהו וישאל דוד לשלום יואב ולשלום העם ולשלום המלחמה (ש"ב י"א ז'); ויצעק העם אל פרעה ללחם (בראשית מ"א נ"ה); הכפירים שאגים לטרף (תהלים ק"ד כ"א); ללכת אופירה לזהב (מלכים א' כ"ב מ"ט); על שרפו עצמות מלך אדום לשיד (עמוס ב' א') איננו רוצה ששם אותם כשיד בלבד ותהיה הלמד לתכלית, אבל ששד בהם בנינו על דרך הנקמה, והלמד במקום בעבור, ואלו היה רוצה במאמר הזה תכלית שריפה בלבד, היה אומר לדשן או לעפר לא לשיד, אבל אמר לשיד מפני שהכנים עפרם בבנינו במקום השיד[1]. כי שאל נא לימים ראשונים (דברים ד' ל"ב); ושאלו לנתיבות עולם (ירמיה ו' י"ז); איש איש כי יהיה טמא לנפש (במדבר ט' י'), בעבור המתים; תריבון לבעל — אשר יריב לו יומת — הוא ירב לו (שופטים ו' ל"א), בעבור עצמו. לנביאים נשבר לבי בקרבי (ירמיה כ"ג ט'), עליהם ובעבורם; הן לצדק ימלך מלך ולשרים למשפט ישורו (ישעיה ל"ב א') ר"ל למד לצדק ולמד למשפט. — ותהיה בענין מן, כמו למד הבאים למלחמה (במדבר ל"א כ"א) ר"ל מן המלחמה; ויבא שלמה לבמה אשר בגבעון ירושלם (דה"י ב' א' י"ג), בא מהבמה אל ירושלים; וכמהו נסו לקולם (במדבר י"ו ל"ד), כל כלים לזהב ולכסף (עזרא א' י"א), מן הזהב ומן הכסף; לעוף ולבהמה (ויקרא ז' כ') מן העוף ומן הבהמה; או בדרך רחוקה לכם או לדורותיכם (במדבר ט' י') הטעם מכם או מדורותיכם; ומכיר לקח אשה לחפים ושפים (דה"י א' ז' ט"ו) הטעם מחפים ושפים, ואשה הנה במקום נשים; בעשא בן אחיה לבית יששכר (מלכים א' ט"ו כ"ז) כלומר מבית יששכר: אלף למטה אלף למטה לכל מטות ישראל תשלחו לצבא (במדבר ל"א ד'), הטעם אלף ממטה מכל מטות ישראל; חדל להשכיל להיטיב (תהלים ל"ו ד') במקום מהשכיל מהטיב; ויחדלו לבנות העיר (בראשית י"א ח') במקום מבנות העיר כמו שנאמר ויחדל מבנות את הרמה (מלכים א' ט"ו כ"א) וכן ומבהלים אותם לבנות (עזרא ד' ד') במקום מבנות; ברוך אברם לאל עליון (בראשית י"ד י"ט) כמו מאל עליון; ברוך הוא לה' (רות ב' כ') כלומר מה'; כי את ה' עזבו לשמר (הושע ד' י') כלומר משמר; ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (ש"א ל' י"ז) ר"ל ממחרתם, והענין

---

[1]) וכן תרגם המתרגם: על דאוקידו גרמי מלכא דאדום וסדינון נגירא בכיתא.

שהוא הרג בהם מתחלת הלילה עד ערב מחרתם כאשר אמר ברומה לזה ויקם העם כל היום ההוא וכל הלילה וכל יום המחרת (במדבר י"א ל"ב). ונאמר במנין ביום אחד לחדש (חגי א' א') כלומר מהחדש, וכמהו ביום עשרים וארבעה לחדש (שם) הלמד הנה במקום מן, וכמהו עוד ותשלם החומה בעשרים וחמשה לאלול (נחמיה ו' ט"ו); ויתכן שתהיה הלמד במנין במקום הב̇ית כמו שנאמר הוא חדש התשיעי בעשרים בחדש (עזרא י' ט'). וממה שהלמד בו עוד במקום מן אמרו יזקו מטר לאידו (איוב ל"ו כ"ז) פרושו יזק המטר מן אידו. — ותהיה במקום אל כמו למד כי לימים עוד שבעה (בראשית ז' ד'); לנכח הצאן (שם ל' ל"ח) כלומר אל נכח הצאן, וכבר נאמר נכחו תחנו (שמות י"ד ב'), נכח ה' (שופטים י"ח ו') בלי למד, ובלא אל כמו שנאמר מול הגלגל (דברים י"א ל') ונאמר אל מול פני המנורה (במדבר ח' ב'). ונאמר עוד לעמת המסגרת (שמות כ"ה כ"ז) ונאמר כל עמת שבא (קהלת ה' ט"ו). ונאמר עוד והנה איש עומד לנגדו (יהושע ה' י"ג) ונאמר ויעל כל והעם איש נגדו (שם ו' כ"ו). וכמו הלמד הזאת למד עברו ושובו משער לשער (שמות ל"ב כ"ז) כלומר משער אל שער. וימלא בית הבעל פה לפה (מ"ב י' כ"א) כמו בתועבותיהם אשר מלאוה מפה אל פה (עזרא ט' י"א); מלפנים ולחיצון (מ"א ו' כ"ט) כלומר ואל החיצון; ויהיו הרצים עברים מעיר לעיר (דה"ב ל' י'), מדור לדור תחרב (ישעיה ל"ד י') דור לדור ישבח מעשיך (תהלים קמ"ה ד'), כלומר מדור אל דור. והקמצות בלמד הזאת והשוא שוים. והענין באמרו מדור לדור הוא הענין באמרו מן העולם ועד העולם (דה"א ל"ו) כלומר תכלית העולם. וישליכו לארון עד לכלה (דה"ב כ"ד י') כמו אל הארון, ואפשר שיהיה הענין וישליכו בארון. וידברו הכשדים למלך ארמית (דניאל ב' ד') כלומר אל המלך, וכמהו ואשר דבר לי ואשר נשבע לי (בראשית כ"ד ז'), לי דבר צור ישראל (ש"ב כ"ג ג'), ותדבר גם אל בית עבדך למרחק (דה"א י"ז י"ז); מן הים הגדול הדרך חתלן לבוא צדדה (יחזקאל מ"ז ט"ו), כלומר אל מקום כך; וידעו כל שארית יהודה הבאים לארץ מצרים לגור שם (ירמיה מ"ד כ"ח) הוא כמו ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים (בראשית כ"ב ט'). ותהיה הלמד דחוקה אין לה מקום, כמו זאת תורת הבהמה והעוף וכל נפש החיה הרמשת במים ולכל נפש השרצת על הארץ (ויקרא י"א מ"ו) הטעם וכל נפש השרצת (נ"א וכל נפש כי הוא עטוף על כל נפש החיה), וכלי כסף מאה לככרים (עזרא ח' כ"ו) אפניו מאה ככרים; ואני ישב משומם עד למנחת הערב (עזרא ט' ד'); ולא לך לכבוד מה' אלהים (דה"ב כ"ו י"ח); מדוע אדום ללבושך (ישעיה ס"ג ב'); אנוש לשברך (ירמיה ל' י"ב); וארבעת האפנים למתחת למסגרות (מ"א ז' ל"ב) ר"ל מתחת; ויעל מעל ליונה (יונה ד' ו'); מעל לגבול ישראל (מלאכי א' ה'); מעל למדיו (ש"א י"ז ל"ט); מעל לחומה (נחמיה י"ב ל"ח), מעל למגדל התנורים (שם), לשער אפרים (שם); מתחת לבית אל (בראשית ל"ה ח'); עד מתחת לבית כר (ש"א ז' י"א), עד להשיב חרון אף אלהינו ממנו (עזרא י' י"ד); למשפחות לבני קהת (יהושע כ"א כ"ו); מהר בעל חרמון עד לבוא חמת (שופטים ג' ג') אפניו עד בוא חמת כמו שנאמר עד בואך עזה (שם ו' ד'); ויתנבאו עד לעלות המנחה (מ"א י"ח כ"ט); עד לכלות כל מלאכת עבדת בית ה' (דה"א כ"ח כ'); עד לכלות העלה (דה"ב כ"ט כ"ח); וישליכהו לארון עד לכלה (שם כ"ג י') ר"ל למד לכלה; והכינותי את מלכותי עד לעולם (שם א' כ"ח ו'); ועל טהרת לכל קדש (שם כ"ג כ"ח); והמתנשא לכל לראש (שם כ"ט י"א) ר"ל למד לראש.

וכבר הוסיפו באמצע השם ללא טעם שתחרשהו בו. אמרו שלאנן ושליו (איוב כ״א כ״ג), ואין הוספתה הנה נוהגת תמיד. וכבר הוסיפו במלות הטעמים בלמען ובלבלתי ובלבעבור, אלא שאפשר להתחרש בקצתם טעם שלא היה בו זולתה. — ותהיה הלמד בענין התמורה והחלף במקום אמרך תחת כמו למד ותהי להם הלבנה לאבן והחמר היה להם לחמר (בראשית י״א ג׳) כאלו אמר ותהי להם הלבנה תחת אבן והחמר היה להם תחת החמר כמו שנאמר תחת הנחשת — אביא זהב (ישעיה ס׳ י״ז) וכמהו לקשש קש לתבן (שמות ה׳ י״ב) כלומר תחת התבן אשר היו נותנים; וקרוב לענין הזה למד על שרפו עצמות מלך אדום לשיד (עמוס ב׳ א׳) כלומר תחת שיד. וכמו הלמד הזאת בעיני הלמד והעלהו שם לעלה על אחד ההרים (בראשית כ״ב ב׳), כי אני חושב שהאל ית׳ ויתעלה כאשר רצה להראות לברואים סבל אברהם ע״ה ולגמלו על סבלו דבר אליו בדבור משתתף לשני ענינים, אחד מהם מה שיבינוהו ההמון והשני מה שיבינוהו היחידים, הוא מה שאמר לו והעלהו שם לעלה, ענינו ההמוני הוא שנראה מפשט הכתוב ר״ל והקריבהו קרבן, ותהיה הלמד על הדרך הזה הלמד הבאה על הפעולים והיא כמו למד ויעלהו לעלה תחת בנו, אבל ענינו היחידי שיהיו ענינו והעלהו שם על אחד ההרים תחת עולה כלומר שארצה ממך העלותו אלי אל ההר כרצותי קרבן שתקריבהו לי[1]. וקדם לדעת אברהם הענין ההמוני, וכבר קדמה דעת האלהים יתברך כי הענין ההמוני אשר הוא יקדים אליו, אבל רצה להראות בני אדם סבלו ולגמלו עליו. וכאשר הגיע אברהם אל הענין שרצה האלהים ממנו והוא העלותו בנו אל ההר קראו יתברך מן השמים רב לך אברהם הרפה מן הנער. זאת היא, יצליחך האלהים, דעתי בו, והוא ענין נאה דק ומופלא לא הרגיש בו זולתי, נאות לחכמה, ומסכים למה שנוהג בו הלשון, וידחה בו מעלינו ערבוב מי שמחייב אותו בו המרת התורה. ויש אצלי בו ענין אחר נאה, והוא שאומר כי מין צווי הוא מה שאינו גזירה גמורה וחתומה, אך הרצון בו להתגולל לדבר ההוא בלבד לא שיהיה הרצון בו לגמרו ולהשלימו, ואם יהיה לשונו לשון חתימה וגזר דין על מה שהוא נוהג בלשון ולא יודע הסוד הזה מהמלות רק שיהיה בהערה מן המציה או בבחינה מן המציה. והדומה לזה מה שאמר אלהים לירמיה על בני יונדב והשקית אותם יין (ירמיה ל״ה ב׳), אשר אין ענינו מבלי ספק והשקם, אך ענינו והראה עליהם לשתותו. ויהיה ענין והעלהו שם לעלה על הדרך הזה התגולל לדבר הזה, כלומר החל עשותו, אלא שהוא ענין נסתר לא הרגיש בו אברהם אבל הרגיש בענינו הנגלה, והיה רצון הבורא ית׳ מה שזכרנו בפנים הראשונים להראות סבל אברהם ושכרו.

ותבא הלמד על המקומות בענין למען והוא בערבי כי׳, כמו לסור, לשוב, להרגו בערמה (שמות כ״א י״ד), להטיבך באחריתך (דברים ח׳ י״ו) והדומה לזה כלומר למען היות כך וכך. אך למד אשר נטה לשבת ער (במדבר כ״א י״ד) למשנת בענין אל כלומר המגיע אל ישוב ער. ולמד מקץ עשר שנים לשבת אברם (בראשית י״ו ג׳) בענין מן כלומר מעת כך. ותהיה הלמד בענין בית בכמו אמרו והיה לפתע פתאם (ישעיה כ״ט ה׳) כלומר בפתע פתאם (במדבר ו׳ ט׳), כמו ואם בפתע בלא איבה (שם ל״ה כ״ב); על אשר מריתם את פי למי מריבה (שם כ׳ כ״ד)

---

[1]) וזו דעת אחרים אצל הגאון הראב״ע.

כלומר במי מריבה כמו שנאמר במי מריבת קדש (דברים ל"ב נ'). וכבר התגולל לנו זכרון כמו הלמד הזאת בתוך זכרון מה שתבא הלמד בו לדמות ולהכיר. ותהיה הלמד בענין הכף כמו באמרו ולכל הכתוב בתורת ה' (דה"א י"ו מ') ר"ל וככל הכתוב. ותבא הלמד להגעת התכלה ולרבוי ולהפלגה בכמו אמרו ויפל מכושים לאין להם מחיה (דה"ב י"ד י"ב), וינצלו להם לאין משא (שם כ' כ"ה), ועבדו לעולם (שמות כ"א ו') לכלות דבר ה' מפי ירמיה (עזרא א' א'), נגפו ה' במעיו לחלי לאין מרפא (דה"ב כ"א י"ח) ר"ל למר לאין מרפא; כי הכהנים לא התקדשו למדי (שם ל' ג') כלומר כפי תכלית הדי, והמם גם כן נוספת על די ושעורו למן די, כי מן תהיה גם כן להגעת התכלה כמו ויהי מימים בימי קציר חטים (שופטים ט"ו א') ועוד ויהי מימים וילחמו בני עמון (שם י"א ד'); ותפתח המם[1] כהפתח מם: כי למבראשונה (דה"א ט"ו י"ג) אשר עקרו להיות למן בראשונה. לדורותיכם חקת עולם תחגהו (שמות י"ב י"ד), עד סוף דורותיכם, וכמהו שמרים לכל בני ישראל לדורותם (שם י"ב מ"ב), תהרגו למשחית (יחזקאל ט' ו'); וכמהו אומרו מקץ ימים לימים אשר יגלח (ש"ב י"ד כ"ו), כלומר תכלית הזמן ההוא; הרק לעפר (מ"ב כ"ג ט"ו) עד שהגיע אל התכלית הזאת, וכמהו ויצר לאמנון להתחלות (ש"ב י"ג ב') כלומר הצר לו הענין עד שהגיע אל החלי. — ויש שתבא הלמד להתחלת התכלה בכמו אמרו למימי אבתיכם סרתם מחקי (מלאכי ג' ז'); כי למבראשונה (דה"א ט"ו י"ג); וראמה וישבה תחתיה למשער בנימן (זכריה י"ד י'), וכמהו מלבוא המת עד נחל מצרים (מ"א ח' ס"ה); אך זה מאשר נקבצו שתי מלות הטעם (כ"א שני מסרתים), ר"ל מן, והיא להתחלת התכלה, והלמד, והיא למר התחלה (ומאשר נקבצו שתי מלות הטעם); ואם לא יהיה להתחלת התכלה אמרו מהר בעל חרמון עד לבוא חמת (שופטים ג' ג'), כי אם היו אומרים עד בוא חמת היה גם כן נכון או אם היו אומרים מהר בעל חרמון לבוא חמת בלא עד היה נכון גם כן כמו שנאמר מן הים הגדול הדרך חתלן לבוא צדדה (יחזקאל מ"ז ט"ו), כי אלה הלמדין להגעת התכלה והם כעין אל וכמו למד אשר נטה לשבת ער (במדבר כ"א י"ו) כלומר אל ישוב ער; וידעו כל שארית יהודה הבאים לארץ מצרים (ירמיה מ"ד כ"ה) כלומר אל ארץ מצרים. ומאשר נקבצו בו שתי מלות הטעם עוד אמרו וישליכו לארון עד לכלה (דה"ב כ"ד י') כי אם היו אומרים עד כלה בלא למד או לכלה בלא עד היה נכון; וכמהו והכינותי את מלכותו עד לעולם (דה"א כ"ח ז'). אלה הלמדין כלם הגעת התכלה אבל שמנו מקצתם במה שקדם מדברינו (לעיל דף 17) דחוקה אין לה מקום, מפני שהיתה טענתינו אמרו עד, אשר הוא בתחלת הדבר, והגענו הנה לדבר עליה עד סוף הדברים כדי שלא נשאר דבר ממה שיש בו תועלת שלא נזכרהו. — ותבוא הלמד לשבועה בכמו לתורה ולתעודה (ישעיה ח' כ') נשבע ית' שמו בתורה כאשר נשבע בשמים באמרו כי אשא אל שמים ידי (דברים ל"ב מ'), וזה ממנו להגדיל מעלתה אצלינו. ומאשר הוא אצלי גם כן שבועה בלמד, אמרו וישלח אבנר מלאכים אל דוד תחתו לאמר למי ארץ (ש"ב ג' י"ב), נשבע בארון העולם על מה שבא אחריו, ואמרו תחתיו רוצה בו בסתר (וכ"כ רד"ק). — ותהיה הלמד במקום על בכמו ושרט לנפש (ויקרא י"ט כ"א) ענינו על נפש, כלומר על מת,

---

[1] ר"ל מי"ם של לא התקדשו למדי, ועיין רד"ק ביואל א', י"ג.

וכמהו לא תשימו קרחה בין עיניכם למת (דברים י"ד א'); ולנו הסגירו ביד המלך (ש"א כ"ג כ') כלומר ועלינו כמו שאמר ועלי לתת לך עשרה כסף (ש"ב י"ח י"א); לנפש לא יטמא בעמיו (ויקרא כ"א א'); ואיש על דגלו לצבאתם (במדבר א' כ"ב); לצבאתם אתה ואהרן (שם א' ג') ר"ל על צבאתם; אשר יצאו מארץ מצרים לצבאתם (שם ל"ג א') כלומר על צבאתם וכמו שנאמר הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם (שמות י' כ"ו), וכמו שנאמר ויתילדו על משפחתם (במדבר א' י"ח); והנה דגון נפל לפניו ארצה (ש"א ה' ג') כלומר על פניו וכמהו ויפל לאפיו ארצה (ש"א כ' מ"א), ועוד וישבה לפתח ביתה (משלי ט' י"ד) ר"ל על פתח ביתה כמו שנאמר על כסא מרומי קרת (שם); זבולן לחוף ימים ישכן (בראשית מ"ט י"ג); אחד הנה לשפת היאר (דניאל י"ב ה') כלומר על שפת היאר; והמתנשא לכל לראש (דה"ב כ"ט י"א) ר"ל למר לכל כלומר על כל ראש, ולמר לראש דחוקה כאשר זכרנו במקומו (לעיל דף 17); אשר יקריב קרבנו לכל נדריהם ולכל נדבותם (ויקרא כ"ב י"ח) על כל אפני נדריהם ונדבותם; ולקרנות מזבחותיכם (ירמיה י"ז א') כלומר ועל קרנות מזבחותיכם; והיה לכם לציצת (במדבר ט' ל"ט) כלומר על ציצת ר"ל על ציצת הכנף כמו שאמר ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת; ובאמרו והיה לכם לציצת כנוי שב אל אמרו פתיל תכלת ושעורו והיה לכם פתיל תכלת על ציצת הכנף, והוא שפתיל תכלת היה כרוך על הציצת. ויתכן שיהיה עוד שעורו והיה לכם ציצת ותהיה הלמד כמו הלמד הבאה על הפועלים כמו למד והיו למאורת ברקיע השמים וזולתו (לעיל דף 15) על דרך שיקרא הכל ציצת ר"ל הפתיל עם הציצת. והענין הראשון יותר חזק אצלי, ועוד כי מלת והיה לשון זכר והציצת לשון נקבה. ויכשר להיות מהשער הזה על אשר מריתם את פי למי מריבה (במדבר כ' כ"ד) כלומר על מי מריבה. — ותהיה הלמד במקום הא הידיעה בכמו אמרו אשר למלך נשען על ידו (מ"ב ז' ב') ר"ל אשר המלך; עד להשיב חרון אף אלהינו ממנו עד לדבר הזה (עזרא י' י"ד) ענינו על הדבר הזה, ועד הנה במקום על. עד לשמים הגיע (דה"ב ט' כ"א) במקום השמים. ואפשר שיסבל זה שיהיה ענינו עד הגיע לשמים. וארבעת האופנים למתחת למסגרות (מ"א ז' ל"ב) במקום המסגרות. שיר למעלות (תהלים קכ"א א') ר"ל המעלות כשאריתם. לזהב במשקל לזהב לכל כלי עבודה ועבודה (דה"א כ"ח י"ד), ר"ל הזהב אבל לזהב השני ענינו למלאכת הזהב וכמהו הזהב לזהב והכסף לכסף (שם כ"ט ב') הענין הזהב למלאכת הזהב והכסף למלאכת הכסף וזה הוא ענין והנחשת לנחשת הברזל לברזל והעצים לעצים (שם) כלומר למלאכת העצים, והראיה על ברור זאת המליצה, ר"ל שיעירנו למלאכת הזהב למלאכת הכסף וזולתם, מה שאמר ולכל מלאכה ביד חרשים (שם כ"ט ה'). ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה (במדבר ל"ה ל"ג) הענין הדם. האזרח בבני ישראל ולגר הגר בתוכם תורה אחת יהיה לכם לעשה בשגגה (שם ט"ו כ"ט) שעורו והגר הגר בתוכם. — וכבר שמשו בלמד במקום הא הקריאה באמרו שובו לאשר העמיקו סרה (ישעיה ל"א ו'). ויכשר שיהיה עוד האזרח בבני ישראל קריאה וכן לגר הגר בתוכם. — ותהיה הלמד במקום אחר כך וכך בכמו אמרו אחרי הראתו אל הכהן לטהרתו (ויקרא י"ג ז') כלומר אחר טהרתו.

ן. אבל הואו יביאוה בתחלת המלות לעטף בכמו את השמים ואת הארץ; גרן ויקב לא ירעם (הושע ט' ב'); מלאתך ודמעך לא תאחר (שמות כ"ב כ"ט);

כי אכלו את יעקב ואכלהו ויכלהו (ירמיה סוף י') ויו ואכלהו בענין כמו אחרי כן, כאלו אמרת אכלו ואחר כך אכלהו ויכלהו על דרך ההפלגה, ולויו העטוף משפטים נזכר אותם בשער ניחדהו בספר הזה. ותהיה נוספת למשוך בשמות כמו גבור שכור ובכמו אומר שומר ובפעלים גם כן כמו שופט וחונן וסובב החולפים, על דמיון אשר עולל לי (איכה א' י"ב), ואת הנערים יודעתי (ש"א כ"א ג') ובישמור וביעבור ויזכור וזולתם מהפעלים העתידים. ותהיה דחוקה בתחלת המלה לבלי עטוף על הענין אשר לפניה באמרו עבד אביך ואני מאז ועתה ואני עבדך (ש"ב ט"ו ל"ד) משפט שניהם אני. ואת עמוד האש בלילה להאיר להם ואת הדרך אשר ילכו בה (נחמיה ט' י"ט); תת וקדש וצבא מרמס (דניאל ח' י"ג); ואיה וענה (בראשית ל"ו כ"ד); וחמש עשרה אמה קלעים לכתף (שמות כ"ז י"ד); ואלה ראשי בית אבותם ועפר וישעי (דה"א ה' כ"ד); אליהם ויניחו את הכלים (יחזקאל מ' מ"ב); הן עד ירח ולא יאהיל (איוב כ"ה ד'). ותהיה בענין כמו עם בכמו אמרו כי היה ארון האלהים ביום ההוא ובני ישראל (ש"א י"ד י"ח) כלומר עם בני ישראל; לא אוכל און ועצרה (ישעיה א' י"ג) כלומר עם עצרה על טעם שונא גזל בעולה (שם ס"א ח'), וכמו הויו הזאת ויוסף היה במצרים (שמות א' ה') כלומר עם יוסף אשר היה במצרים. — ותהיה בענין כמו הפא אצל הערב וענינה קרוב לאז בכמו טמאו את הבית ומלאו את החצרות חללים צאו ויצאו והכו בעיר (יחזקאל ט' ז') כלומר אז יצאו והכו; עלו הפעם כי הגיד לי את כל לבו ועלו אליה (שופטים ט"ז י"ח), אז עלו אליה; וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו (ויקרא כ"ה ל"ה), אז תחזיק בו; בצר לך ומצאוך וג' ושבת עד ה' אלהיך (דברים ד' ל'), אז תשוב; כי יהיה לאיש בן סורר וג' ותפשו בו (שם כ"א י"ט), אז יתפשוהו; ככל אשר אני מראה אותך וג' וכן תעשו (שמות כ"ה ט'), אז תעשו כן; והתעמר בו ומכרו ומת הגנב ההוא (דברים כ"ד ז'), אז יומת; שור או כשב וג' והיה שבעת ימים תחת אמו (ויקרא כ"ב כ"ז), אז יהיה עם אמו שבעת ימים; הנה חנית המלך ויעבר אחד מהנערים ויקחה (ש"א כ"ו כ"ב) כמו יעבר עתה שהוא קרוב בענין; אשה כי תזריע וילדה זכר וטמאה (ויקרא י"ב ב') אז תטמא; הלא מעט ימי וחדל (איוב י' כ') הרפה ממני אם כן, שהוא גם כן קרוב לענין. ושמואל ראה את שאול וה' ענהו (ש"א ט' י"ז), וכאשר ראה שמואל את שאול; בלא ולא אצא (תהלים פ"ח ט') קרובה לענין. ותנהג מנהג הפא עוד ויו בשערי החצר הפנימית וביתה (יחזקאל מ"ד י"ז) לביתה; מקיר העיר וחוצה (במדבר ל"ה ד') לחוצה; ופיהו מבית לכתרת ומעלה (מ"א ז' ל"א); מהיום ההוא ומעלה (ש"א ל' כ"ה); מן המלוא וביתה (ש"ב ה' ט'). ויהיה ענינה ההיה כך וכך כמו הלא ארחץ בהם וטהרתי (מ"ב ה' י"ב), האין אני רוחץ בהם תמיד הטהרתי, כלומר הנרפאתי, זה הוא אצלי הענין האמת לא שהוא מספר מה שיעשה אחר כן כאשר חושבים אנשים, והראיה על בטול זאת המחשבה, שאין נעמן ולא זולתו מודה שיש בטבע המים וכחם לעשות זה, ועל כן הכחיש דברי הנביא, מפני שחשב עליו שהוא בטבע המים היה מרפא אותו, ואלו היה מודה נעמן שבטבע המים לעשות כמו זה, היה דברו הלא ארחץ בהם על העתיד ונכון (וכן פירש רד"ק בשמו). ויהיה ענינה כל שכן כך וכך כמו לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ח י"ז) הטעם לא יערכה הזהב כל שכן הזכוכית. ותהיה בענין כמו על כמו ובניהו בן יהוידע והכרתי והפלתי (ש"ב ח' י"ח), על הכרתי; הרב

נתנה משכו אותה וכל המוניה (יחזקאל ל"ב כ') כלומר על כל המוניה ר"ל המוני מצרים אשר קדם זכרה. ותהיה לתנאי ותהיה אם נסתרת עמה ותצטרך אל תשובה ישלם בה הדבור כמו ואמרו לי מה שמו (שמות ג' י"ג) שעור הענין ואם אמרו לי מה שמו תשובת מה אומר אליהם; ואמר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו (שם ד' כ"ג) ואם תמאן לשלחו התשובה הנה אנכי הרג; ואמרתם במה אהבתנו (מלאכי א' ב'), אם תאמרו במה אהבתנו אומר לכם הלא אח עשו ליעקב; ולא יתן נא לעבדך (מ"ב ה' י"ז), אם לא תקח יתן נא לעבדך; ויאמר יהונדב יש ויש תנה את ידך (שם י' ט"ו) ואם יש תנה את ידך; ולא ילך נא אתנו אמנון (ש"ב י"ג כ"ו), ואם לא תלך ילך נא אתנו אמנון; ואמר אך חשך ישופני (תהלים קל"ט י"א), ואם אמר אולי החשך יכסני; ודפקום יום אחד (בראשית ל"ג י"ג), ואם ידפקום; וכמהו ונתן לכם ה' לחם צר ומים לחץ (ישעיה ל' כ'), ואם נתן ה' לכם ותשובתו ולא יכנף עוד מוריך ומה שלאחריו: ונתן מטר זרעך אשר תזרע את האדמה עד אחרית הענין, כלומר אם האלהים יסר אתכם בכך וכך יתן לכם המורה כך וכך. ותהיה תשובת התנאי עם הפעלים בלבד, בכמו ואם בכלי נחשת בשלה ומרק ושטף במים (ויקרא ו' כ"א), ימרק וישטף; אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה (בראשית י"ג ט'), תרגומו אם תשמאיל אימין ואם תימין אשמאיל; ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך (ויקרא י"ט י"ב), זה אע"פ שהוא אזהרה יש בו ענין התנאי, כי השעור לא תשבעו וג' ואם תשבע וחללת; ואם תסיר שקוציך מפני ולא תנוד (ירמיה ד' א'); ואם נקבה תלד וטמאה שבעים (ויקרא י"ב ה'); ואם טהרה מזובה וספרה לה (שם ט"ו כ"ח); ואם עמדו בסודי וישמיעו דברי את עמי (ירמיה כ"ג כ"ב), ישמיעו; אם בניך חטאו לו וישלחם ביד פשעם (איוב ח' ד') כבר שלחם ביד פשעם. ותהיה הויו כמו קודם כך כמו ויו ותבואת הכרם (דברים כ"ב ט'); ואני עתיד לבאר זה היטב באות הקוף מספר השרשים בזכרי פן תקדש המלאה הזרע. ותהיה הויו בענין כמו אחר שהיה כך באמרו וישא אהרן את ידו אל העם ויברכם וירד מעשת החטאת והעלה והשלמים (ויקרא ט' כ"ב) ענינו אחר שירד כמו שאמרו רבותינו ז"ל באמרם (מגילה י"ח) ומה ראו לומר ברכת כהנים אחר הודאה דכתיב וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם ולימרה מקמי עבודה מי כתיב לעשות מעשות כתיב ולימרה בתר עבודה, דכתיב זובח תודה יכבדנני. — ותהיה להתחלה ופתיחת דברים בכמו ויהי בימי אחשורוש; ויהי בימי שפט השפטים (רות א'); ולו גוענו בגוע אחינו (במדבר כ' ג'); ולו אנכי שקל על כפי אלף כסף (ש"ב י"ח י"ב); ויתן לך האלהים מטל השמים (בראשית כ"ז כ"ח); ויאמר וקחו קמח (מ"ב ד' מ"א); ויען השליש את איש האלהים ויאמר והנה ה' עשה ארבות בשמים (מ"ב ז' י"ט); ועתה כבא הספר הזה אליכם (שם י' ב'); ויאמר אל בנתיו ואיו (שמות א' כ'); ובשנת אחת לכורש (עזרא א'); והן לא יאמינו לי (שמות ד' א'); ויאמר שמואל ולמה תשאלני (ש"א כ"ח י"ו); ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו (במדבר ט' ב'). ותהיה הויו במקום או בכמו ומקלל אביו ואמו (שמות כ"א י"ז) ר"ל או אמו; וילך ויעבד אלהים אחרים וישתחו להם ולשמש או לירח (דברים י"ז ג') ר"ל או לשמש או לירח;

וגנב איש ומכרו ונמצא בידו (שמות כ״א ט״ז) ר״ל או נמצא בידו; עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבת (נחמיה ח׳ ט״ו) הווין במקום או. תנור וכירים יתץ (ויקרא י״א ל״ה), ר״ל או כירים; וכל מנחה בלולה בשמן וחרבה (שם ז׳ י׳) ר״ל או חרבה. ותהיה הואו בענין כמו וכאשר היה כך וכך כמו ויואל משה לשבת את האיש (שמות ב׳ כ״א), וכאשר הואיל לשבת את האיש ויתן לו את צפורה בתו לאשה; וארע כי דבר ה׳ הוא ואקנה את השדה (ירמיה ל״ב ח׳) פרושו וכאשר ידעתי כי דבר ה׳ הוא ואקנה את השדה; ורומז באמרו וארע כי דבר ה׳ אל מה שקדם מדבר אלהים אליו: הנה חנמאל בן שלם דדך בא אליך לאמר קנה לך את שדי אשר בענתות, והוא כאשר בא אליו חנמאל כאשר אמר לו האלהים קנה המקנה בעבור שידע כי דבר ה׳ הוא. וכמהו וישמע אברם כי נשבה אחיו (בראשית י״ד י״ד), וכאשר שמע כי נשבה אחיו הריק חניכיו כלומר הכינם למלחמה; ועברה העברה לעביר את בית המלך (שמואל ב׳ י״ט י״ט), וכאשר עברו העברים את הירדן נפל שמעי לפני המלך; ויראו אנשי אשדוד כי כן ואמרו (ש״א ה׳ ז׳), וכאשר ראו הענין אמרו כך וכך. ועוד והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח ה׳ (מ״ב ג׳ ט״ו), ועוד ויבא יהוא יזרעאלה ואיזבל שמעה (מ״ב ט׳ ל׳) וכאשר שמעה; ונירם אבד חשבון (במדבר כ״א ל׳) וכאשר ירונו אותם אבדו. ותהיה הואו להשוות בין שני דברים בכמו אמרו מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק (משלי כ״ה כ״ה), כלומר שהם שוים בערבות נפשם על הנפש העיפה; וכמהו דלף טורד ביום סגריר ואשת מדינים נשתוה (שם כ״ז ט״ו); חוח עלה ביד שכור ומשל בפי כסילים (שם כ״ו ט׳); הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (שם כ״ו י״ד) דמה התהפכת העצל על מטתו עם התמדתו עליה ושאינו קם ממנה לעסוק בדבר כמו הדלת על צירה אשר תסוב עליו ולא תפרד ממנו. כעבור סופה ואין רשע (שם י׳ כ״ה), דמה מהירות אבוד הרשעים כמהירות עבור הסופה. ויש שמחסרים הואו הזאת וישלימו הענין זולתה כמו שנאמר ארי נהם ודב שוקק מושל רשע על עם דל (שם כ״ח ט״ו). ותהיה הואו בענין כמו כשיהיה כך וכך יהיה כך וכך, כמו שנאמר וחם השמש ונמס (שמות ט״ז כ״א) כשיהיה חם השמש היה נמס. ותהיה בענין כמו אבל הדבר כך וכך, כמו שנאמר ויאמרו אליו לא אדני ועבדיך באו לשבר אכל (בראשית מ״ב י׳), אבל אין הדבר כאשר אתה חושב אבל באנו לשבר אכל. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת וג׳ (דברים י״א י״א), כאשר אמר להם כי הארץ וג׳ לא כארץ מצרים היא וג׳ אבל היא ארץ הרים ובקעות. אם גמלתי שלמי רע ואחלצה צוררי ריקם (תהלים ז׳ ה׳), אם גמלתי השולמים עלי רע אבל חלצתי הצורר אותי ריקם, ירדף אויב נפשי וישג, אמר כי לא שלם לשונאו כפעלו כל שכן שיגמול אוהבו רע; ואמרו ריקם, הוא תלוי בצוררי כלומר בלי חטא שאחטא לו ואמרו ואחלצה צוררי ריקם נכנס בין התנאי ובין תשובתו, ר״ל בין אם גמלתי ובין ירדף אויב נפשי. ותהיה בענין כמו אע״פ שהדבר כך וכך, כמו ואו וחכמת המסכן בזויה (קהלת ט׳ ט״ז). ותהיה סימן הרבים בפעלים החולפים והעתידים, בחולפים כמו אמרו שמרו, מה גדלו מעשיך (תהלים צ״ב ו׳) ובחולף אשר לנקבות גם כן או לבניהן אשר ילדו (בראשית ל״א מ״ג), ובעתידים יאמרו ילכו מחיל אל חיל (תהלים פ״ד ח׳) והוא בצווי כן. ותהיה הואו כנוי האחד שאיננו עמך, כמו חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר (משלי י״ג כ״ד). ותבא הואו בתחלת הפעלים

החולפים ותעתיק עניניהם ברוב המקומות אל העתידות כמו ויצאו וראו בפגר האנשים (סוף ישעיה), ונפקחו עיניכם (בראשית ג׳ ה׳) ופרו ורבו (שם ח׳ י״ז) והתגדלתי והתקדשתי (יחזקאל ל״ח כ״ג); ושמעו לקלך ובאת וג׳ ואמרתם אליו (שמות ג׳ י״ח). ויש שתהיה באה על הפעלים אשר המה חולפים חליפה גמורה כמו כאשר ראה כל הבא עליו ועמד (ש״ב כ׳ י״ב), והיה האיש ההוא תם וישר (איוב א׳) והלכו בניו ועשו משתה בית איש יומו ושלחו וקראו וג׳ והשכים בבקר והעלה עלות וג׳ וברכו אלהים בלבבם (שם א׳ ד׳); והיה כאשר נלכדה ירושלם (ירמיה ל״ח כ״ח); והעמיד בבית אל את כהני במות אשר עשה (מ״א י״ב ל״ב); והיה לכם הדבר הזה (ירמיה מ׳ ג׳); ואכלהו ויכלהו (שם י׳ כ״ה); ובא ולן ושכב ארצה (ש״ב י״ב י״ו); ויצא אותה משרתו החוץ ונעל הדלת אחריה וג׳ והלך הלוך וזעקה (שם י״ג י״ח); והיה בהעלות חיל כשדים (ירמיה ל״ז י״א); ונתץ את במות השערים — וטמא את התפת — וירץ משם והשליך את עפרם אל נחל קדרון — ושבר את המצבות ויכרת את האשרים — ושרף אשרה (מ״ב כ״ג ח׳ — ט״ו); והיה ה׳ עמו בכל אשר יצא ישכיל (מ״ב י״ח ה׳) לא עזבתם את אחיכם זה ימים רבים עד היום הזה; ושמרתם את משמרת מצות ה׳ אלהיכם (יהושע כ״ב ג׳); ואמרו לא ישב ארון וג׳ (ש״א ה׳ ז׳). ובמקצת אלה הווין תהיה הפא הערבית ראויה. ותבא על הפעלים העתידים וחולפים ותשיב עניניהם חולפים ולא תהיה אז כי אם פתוחה על הרוב כמו ואו ויהרגו בשושן (אסתר ט׳ ט״ו); ויחפרו כל מצרים (שמות ז׳ כ״ד); ויגברו המים (בראשית ז׳ י״ח) ויסכרו מעינת תהום (שם ח׳ ב׳); ויבאו אילמה (שמות ט״ו כ״ז). ואפשר שתהיה בשבא והם חולפים בענין כמו ואעידה לו עדים נאמנים (ישעיה ח׳ ב׳); ואבוס עמים באפי — ואוריד לארץ נצחם (שם ס״ג ו׳). וכבר בארנו זה בספר הקרוב והישר (כתאב אלתקריב ואלתסהיל) ואנו עתידים לבאר אותו עוד בשער ויו העטוף (לקמן פ׳ י״ח) מהספר הזה. ותהיה נוספת לבדה באחרית המלות כמו בנו בעור (במדבר כ״ד ג׳), וחיתו ארץ (בראשית א׳ כ״ד) והליו וקצף (קהלת ה׳ י״ו), ואם יתקפו האחד (שם ד׳ י״ב) בבאו האיש (יחזקאל י׳ ג׳), וחבלתו חוב ישיב (שם י״ח ז׳) שעורו חבולת חוב ישיב. והיא נוספת עוד באמרו, דבר יום ביומו (מ״א ח׳ נ״ט); להלל ולשרת נגד הכהנים לדבר יום ביומו (דה״ב ח׳ י״ד); עלת שבת בשבתו (במדבר כ״ח י׳), עלת חדש בחדשו (שם), הלא תראה שאמרו ובדבר יום ביום להעלות כמצות משה (דה״ב ח׳ י״ג), דבר שנה בשנה (מ״א י׳ כ״ה). ויוסיפו הואו באחרונה בפעלים העתידים אחר סימן הרבים כמו יאכלמו כקש, תביאמו ותטעמו (שמות ט״ו), ובחרונו יבהלמו (תהלים ב׳ ה׳). ויוסיפוה עם הנון בכמו ששון, ולצון, התשים אגמן באפו (איוב מ׳ כ״ו) כי הוא מן ואת האגמים[1] שרפו באש (ירמיה נ״א ל״ב); ורדף שלמנים (ישעיה א׳ כ״ג). ויוסיפו בכמו הקימותי, השיבותי, השיבונו, הקימונו, עד אשר אם הביאנם (במדבר ל״ב י״ז). וכבר הוסיפוה ביחדו, בענו מאד (במדבר י״ב ג׳), בלשון שקר ישנא דכיו (משלי כ״ו כ״ז) ובמקללוני (ירמיה ט״ו י׳) להפלגה. ואפשר שתהיה הואו בענו ודכו למד הפעל כאשר היא בשלו (איוב ט״ז י״ב). — ומהווין מה שיאמר לה ואו העת כמו ויבא חושי רעה דוד העיר ואבשלם יבוא ירושלם (ש״ב ט״ו ל״ז) כלומר עת בא

---

[1]) ורד״ק הביא בשמו כי האגמים פרושו כמו מבצרים.

אבשלום ירושלים ובשעה שנכנס שם; ונח בן שש מאות שנה והמבול היה (בראשית ז׳ ו׳), עת שהיה המבול; כי זכר אני ואתה את רכבים צמדים אחרי אחאב אביו וה׳ נשא עליו את המשא הזה (מ״ב ט׳ כ״ה), עת שגזר עליו בכך ר״ל מה שאמר לו אליהו במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך. ויבא המעגלה והחיל היצא אל המערכה והרעו במלחמה (ש״א י״ז כ׳), כלומר בעת צאתם אל המערכה והרעותם במלחמה. ויהיה ענינה אם לא, ענין כילא בערבי שהוא שלא יהיה כך וכך ואפשר שנאמר שהוא כמו פן יהיה כך וכך כמו אמר אל אחאב אסר ורד ולא יעצרכה הגשם (מ״א י״ח מ״ד) שלא יעצרכה. ותהיה במקום כי כמו שאמר (מ״א י״א כ״ב) כי מה אתה חסר עמי והנך מבקש ללכת אל ארצך, כלומר כי הנה אתה מבקש או כי הנך מבקש. ותהיה במקום הבית כמו ומראה ולא בחידת (במדבר י״ב ח׳); ותצאנה הנשים מכל ערי ישראל לשור והמחלות (ש״א י״ח ו׳) ר״ל במחלות כאשר נאמר (שם כ״א י״ב) הלא לזה יענו במחלות, ועוד (שם כ״ט ה׳) אשר יענו לו במחלות; ועוד (ישעיה י״ג ה׳) ה׳ וכלי זעמו, ר״ל בכלי זעמו; ועוד (דה״א י״ו י״א) דרשו ה׳ ועזו ר״ל בעזו; ועוד (ישעיה מ״ח י״ו) שלחני ורוחו ר״ל ברוחו, כאשר נאמר (זכריה ז׳ י״ב) ולבם שמו שמיר — אשר שלח ה׳ צבאות ברוחו; וזה פסוק וישלח חירם מלך צר מלאכים אל דוד ועצי ארזים (ש״ב ה׳ י״א) ר״ל בעצי ארזים מפני שלא זכר לשלחם אליו בפנים אחרים, ולולי זה היה אומר וישלח [עצי ארזים].

מ. והמם תבא בתחלת השמות הכנויים על פעליהם לענין כמו משליך ומושלך, מקטיר ומוקטר, והמשכילים יזהירו (דניאל י״ב ג׳) המגלים בבלה (ירמיה מ׳ א׳) מגישים על מזבחי (מלאכי א׳ ז׳), היה מעמד במרכבה (מ״א כ״ב ל״ה), כל ראש מקרח (יחזקאל כ״ט י״ח), למשפטי אתחנן (איוב ט׳ ט״ו). ותבא עוד בתחלת השמות אשר אינם כנוים על פעליהם ממה ששמשו בו וממה שלא שמשו בו כמו שאמרו והעביר אותם במלבן (ש״ב י״ב ל״א) עגל מרבק (ש״א כ״ח כ״ד) במרצע (שמות כ״א ו׳); במלמד הבקר (שופטים ג׳ ל״א); ילד מסכן (קהלת ד׳ י״ג) וזולת זה ממה שיתבאר בזכרנו ענייני השמות השלישים. וכבר באה המם נוספת בנמבזה ונמס (ש״א ט״ו ט׳) ועקרו נבזה; אלה הם דברי כל מי שהיה לפני, והטוב בעיני בו שאומר כי מבזה תאר למלאכה, על משקל מרבה להכיל (יחזקאל כ״ג ל״ב) אשר הוא תואר לכוס, ואחר כן הכניסו כנפעל על התאר, ואם הוא בתוספת המם על הדעת שיש להם בהכנסתם הנפעל על השמות כמו שנאמר כי היתה נסבה (דה״ב י׳ ט״ו) והכניסו נון הנפעל על סבה, ואמרנו בכמו זה נפעל הוא על דרך העברה כי על דרך האמת איננו נפעל, רק הוא על בנין הנפעל, כי הנפעל הוא פועל הפועל בעצמו ואין בשמות זה הענין. ויוסיפו המם באחרונה ללמד על הענין שנקרא אלחאל בערבי בכמו (שמות ג׳ כ״א) והיה כי תלכון לא תלכו ריקם, כלומר ריקים, והטעם לא תלכו בענין רקות ר״ל ריקים מהממון. ועוד (ישעיה נ״ב ג׳) חנם נמכרתם הוא בעיני נגזר מן הילדים אשר חנן אלהים (בראשית ל״ג ה׳) אשר פרושו נתן ומן חנונו אותם (שופטים כ״א כ״ב) אשר פרושו תנו אותם לנו, וטעם חנם מתנה בלא מחיר (וכ״כ הפרחון ורד״ק). — ומהממין המורות על הענין בעיני ותהי הכנם באדם ובבהמה (שמות ח׳ י״ד), כלומר היה הענין הזה כולל את כלם. ויכשר בעיני מאד שיהיה

כמוה מם שבי דומם ובאי בחשך (ישעיה מ"ז ה') כי הוא כאלו אמר שבי דומה כמו שנאמר (תהלים צ"ד י"ז) שכנה דומה נפשי, אלא שהמם לענין, ואמר בחשך ר"ל בקבר כמו שנאמר (איוב י"ז י"ג) בחשך רפדתי יצועי, ועוד בטרם אלך ולא אשוב אל ארץ חשך וצלמות (שם י' כ"א), אבל טוב ויחיל ודומם (איכה ג' כ"ו), עורי לאבן דומם (חבקק ב' י"ט) הוא מבעלי הכפל בענין אחר. — והוספה המם על המקור באמנם (בראשית י"ח י"ג) והיא תמורת הא אמנה. ותהיה המם לבדה סימן לרבים בכמו (ש"ב כ"ב מ"ג) כטיט חוצות אדקם ארקעם, ויש שמחברים אליה הואו בכמו תמלאמו נפשי תורישמו ידי (שמות ט"ו ט'), ותהיה נוספת (עם הנון) בכמו מאשר שמנה לחמו (בראשית מ"ט כ"א) כלומר אשר שמנה לחמו, וכמו מאל אביך ויעזרך (שם שם כ"ה); ואני לא אצתי מרעה אחריך (ירמיה י"ז ט"ז) תרגומו ואני לא החלותי להתנבא בשמך, כלומר אתה הכרחתני על זה ולא התאויתיהו ולא חפצתי בו, ולמה הם מבקשים את נפשי ושונאים אותי על הנבאי; וכמו זה (מ"א י"ח ה') ולא נכרית מהבהמה, משפטו בהמה, אבל תרגומו הוא שלא תפסק ממנו הבהמה, והעקר מזה בהם כלם מכך. ויוסיפוה עוד עם הנון בממנו וממני וממך, כי הואו והיוד והכף הם השמות הנסתרים ובאה עליהם מם כפולה, הראשונה מהם נוספת כי אמרך ממני הוא כאמרך (ישעיה כ"ב ד') שעו מני, דברי עונות גברו מני (תהלים ס"ה ד'); ובאה מם נוספת על מני ושבה ממני, והיא ההקשה בממנו כי העקר מנו והובא עליה מם ושבה ממנו, והראיה על זה אמרם שמץ מנהו (איוב ד' י"ב), מאויבים מנהו (תהלים פ"ח כ"ד) כי אלו היו מחוסרים ההא היה נשאר ממנו; אבל ממך הוא מחיסר הנון מהשניה. ורגשות הנון אשר במאויבים מנהו לעמד עליה, כי אפשר שעושים זה במקומות כדי שתחזיק הסמיכה על האות ההיא הרגושה. וכבר נוספה עוד עם הנון מטרם שום אבן אל אבן בהיכל ה' (חגי ב' ט"ו), לא יהיה משם עוד עול ימים וזקן (ישעיה ס"ה כ') (בו) ומלפנים ונאמר צדיק (שם מ"א כ"ו), עד ממחרת השבת השביעית (ויקרא כ"ג י"ו), כי משפטם טרם שום אבן, לא יהיה שם, ולפנים כמו שאמר לפנים בישראל (רות ד' ז'), עד מחרת השבת כמו שנאמר וכל היום המחרת (במדבר י"א ל"ב). והוסיפו עוד במאין כמוך ה' (ירמיה י' ו') מאין כמהו (שם ל' ז') אלא שהבלע איננו נראה. ויש שיסתירו אחריה בין ויובן הענין זולתו באמרו (תהלים מ"ה ח') על כן משחך אלהים אלהים שמן ששון מחברך, כלומר מבין חבריך, אם היה רצונו מבין חבריך הקבוץ כי הוא בלי יוד והרבה מן הקבוצים יכתבו בלי יוד כמו שאמרתי, ואם הוא רוצה בו אחד, הוא כמו דעת אלהים מעלות (הושע ו' ו') כלומר הרבה מעלות וכמו הנחמדים מזהב ומפז רב (תהלים י"ט י"א), כלומר יותר מחברך, וכדומה שהוא רמז אל שאול. ובתברך מנשים יעל — מנשים באהל תברך (שופטים ה' כ"ד) ר"ל מבין נשים. ויוסיפוה עם הואו להגיע בה אל הכנוים האלה בכמוני, כמוך, כמוהם יהיו עשיהם (תהלים קט"ו ח'), גם לי לבב כמוכם (איוב י"ב ג'). ואפשר שיגיעו אל קצת הכנוים האלה זולתם כמו שנאמר (במדבר ט"ו ט"ו) ככם כגר יהיה, ככם אלף פעמים (דברים א' י'). ויש שיגיעו בהם עם כף הדמיון אל השמות הנראים כמו שאמר (איוב כ"ח ה') כמו אש; כמו עשב (תהלים ל"ב ה'); כמו שבלול (שם נ"ח ט'); ויבן כמו רמים מקדשו (שם ע"ח ס"ט). וכבר הוסיפוה בוכמו השחר עלה (בראשית י"ט ט"ו) להפריש בין הכף ובין הפועל החולף, כי השיעור קדמת עלה השחר ולא תבא

הכף על הפועל החולף; ואין הכף הנה לדמיון כאשר הוא בכמו אש כמו שבלול, אבל היא לקרוב (ראה להלן לד 29). ויש שישמשו בה עם הנון במקום הבית בעבור שמוצאם אחד מהשפתות, ר"ל מוצא הבית והמם, אמרו והנה עם רב הולכים מדרך אחריו (ש"ב י"ג ל"ד), כלומר בדרך[1]) ונאמר עוד (יחזקאל כ"ז כ"ב) זאת הארץ אשר תפילו מנחלה לשבטי ישראל, במקום בנחלה כאשר אמר בתחלת הענין (שם מ"ז כ"ב) והיה תפילו אותה בנחלה לכם ולהגרים.

י. והיוד יוסיפוה ראשונה בפעלים העתידים אשר יספר בהם על מי שאינו נמצא במעמד ליחיד ולרבים, כמו ישמר, ישמרו, יעשו, ילך, ילכו. ויוסיפוה מעט בפעלים אשר יספר על הנקבות שאינן נמצאות במעמד כמו וישרנה הפרות (ש"א ו' י"ב), מגוי יעמדנה (דניאל ח' כ"ב), ויחמנה בבאן לשתות (בראשית ל' ל"ט). ויוסיפוהו בראש השמות כמו יגאל בן יוסף (במדבר י"ג ז'), ירמיהו, יחזקיהו, ואת ידלף (בראשית כ"ב כ"ב). והוסיפוה באמצע המלות בלדריוש הדבר (עזרא י' י"ו) ובנלכה דתינה (בראשית ל"ז י"ז) בהאמינון אחיך (ש"ב י"ג כ'), בותגבהינה ותעשינה תעבה לפני (יחזקאל י"ו כ'), ובוקראו למקוננות ותבואינה (ירמיה ט' י"ו) והדומה להם. ויוסיפוה ליחס בכמו משפחת האשריאלי, העזיאלי, השמעוני, הזבלוני (במדבר כ"ו) והדומה להם. ויוסיפוה בכמו המקום הזה לבלי יחוס בכמו לבני ושמעי לשוני לאזני ואראלי (שם), זכרי גבור אפרים (דה"ב כ"ח ז'). ויוסיפוה סימן לרבים עם המם או הנון בכמו מלכים ומלכין (משלי ל"א ז') וחיים וחיין (איוב כ"ד כ"ב) ואיים ואין (יחזקאל כ"ו י"ח) והדומה לזה. ויוסיפוה באחרית שמות הפועלים ואחרית המקורים בכמו מקימי מעפר דל, להושיבי עם נדיבים, המגביהי לשבת, המשפילי לראות (תהלים ק' י"ג), הישבי בשמים (שם ק"א ג'), ההפכי הצור (שם קי"ד ח'), שכני בחגוי הסלע תפשי מרום גבעה (ירמיה מ"ט י"ו); חקקי בסלע (ישעיה כ"ב י"ו), עזבי הצאן (זכריה י"א י"ו), אסרי לגפן (בראשית מ"ט י"א); לא אבה יבמי (דברים כ"ה ז'), כלומר לא אבה יבם, זאת היא דעתי בו, כי כנוי הפעל הדבוק במקור לא יהיה כי אם נון ויוד[2]) כמו הלהרגני אתה אמר (שמות י"ג י"ד), המה יקרבו אלי לשרתני (יחזקאל מ"ד ט"ו) ואין נכון לומר להרגי ולא לשרתי ואלו היה רוצה זה היה אומר יבמני. והוסיפוה על בן באמרו בני אתונו (בראשית מ"ט י"א) והוסיפוה על הנפעל העומד בנאדרי בכח (שמות ט"ו ו'). והוסיפוה על התאר בביד כל נביאי כל חזה (מ"ב י"ז י"ג) ומשפטו ביד כל נביא; וכמהו ואתה תדבר אל כל חכמי לב (שמות כ"ח ג'), משפטו אל כל חכם לב כמו שנאמר (שם) אשר מלאתיו רוח חכמה. ויוסיפוה לסימן הנקבה כאשר תספר על הנקבה האחת ותדבר עמה כמו תשמרי, תלכי, ויש שיביאו עליה הנון ויאמרו תשמרין תלכין וכה תדבקין (רות ב' ח'), עד מתי תתחמקין (ירמיה ל"א כ"ב), עד מתי תשתכרין (ש"א י"ד). ויוסיפוה אחר סימן הנקבה בכמו רבתי עם, שרתי במדינות (איכה א'), אהבתי לדוש (הושע י' א'). ויוסיפוה על הכף שהוא כנוי הנקבה כמו הסלח לכל עונכי הרפא לכל תחלואיכי

[1]) בכ"י שני יש בזה הוספה זרה מן המתרגם וז"ל: אך מפני שהיה לשון הספר בערבי כן רצ' שאינו נמצא במעמד הלכנו עליו והלשון הזה שידקנו הוא הגדר הנכונה וכל הנמצא בספר זה כמשפטו. ונאמר עוד וגו' (כדלעיל).

[2]) וזהו ג"כ דעת ר' משה הכהן הספרדי. וכתב על זה הראב"ע בפ' בלק (כ"ג י"ג) והנה שבת לתתי להלוך עמכם.

הגואל משחת חייכי המעטרכי (תהלים ק״ג ג׳ ד׳). ויביאוה למשך בכמו פליט ושריד (איכה ב׳ כ״ב) והדומה להם. וכבר הוסיפוה עם אותיות העתידות בקצת הפעלים אשר פאיהם יוד וכאלו כפלו הפאים ההם; אמרו (ישעיה ט״ו ב׳) על נבו ועל מידבא מואב ייליל, ובייליל שלש יודין סמוכות זו לזו במדבר, הראשונה יוד העתידות והשניה פ״א הפעל מונחת על דעת ר׳ יהודה[1], ויש לנו אנחנו בו מאמר אחד אנחנו עתידים לזכרו במקום אחד מהספר הזה, והשלישית היא קימת במדבר בלבד לא במכתב, כי היא נח רפה נסתר, והיא גם היא פא הפעל, וראוי שתחשב כפולה אם היא היוד הנעה אשר לפניה פא הפעל כאשר אמר ר׳ יהודה, אבל היוד הזאת הנסתרת לא זכרה ר׳ יהודה, וכמהו כלו ייליל ירד בבכי (שם ט״ו ג׳), לכן ייליל מואב למואב כלו ייליל (שם ט״ז ז׳). וכבר טעה ר׳ יהודה בקריאתו לכן יְיֵלִיל מואב בנח היוד השניה ובצירי תחת בראשונה, אך הראשונה בשבא והשניה בצירי. וזה מאשר שכחנו לספק אותו עליו בהשגה; וכמהו על כן על מואב איליל (ירמיה מ״ח ל״א) האלף למדבר ושני היודין המה פא הפעל כפול; ומשבר רוח תילילו (ישעיה ס״ה י״ד); כי יְיֵלִילוּ על משכבותם (הושע ז׳ י״ד) כגרסת בן אשר, אבל בן נפתלי הוא קורא אותו יְיֵלִילוּ ברפית היוד על העקר על משקל הלא דברי יְיטִיבוּ (מיכה ב׳ ז׳), וכמהו וגבה ממרחק יְיֵדָע (תהלים קל״ח). — וַיְּיִף בגדלו (יחזקאל ל״א ז׳) בשוא תחת היוד הראשונה אשר היא לעתיד ובחירק תחת השניה והיא האחת משתי הפאים והיוד[2] השניה הכפולה נחה רפה נסתרת איננה במכתב והיא נמצא בהילה (איוב כ״ט ג׳), וזה קריאת בן אשר אבל בן נפתלי קרא אותו וַיִּיף על משקל ויז מדמה על הקיר (מ״ב ט׳ ל״ג). והוסיפוה עוד בואחרי מות משה, אשרי האיש. והוסיפוה בהוא ירה החצי, עד מקום החצי (ש״א כ׳ ל״ו) וכאלו היא תמורת הכפל הנופל. וכבר הוסיפיה על מן באמרם סורו מני דרך הטו מני ארח (ישעיה ל׳ י״א), העמסים מני בטן הנשאים מני רחם (שם מ״ו ג׳). ותהיה כנוי לאחד המדבר בכמו עשיתי, ראיתי, שמרתי, אמרתי (ובכמו עבדי אבשלום (ש״ב י״ד ל׳) בכ״י שני: בני בני שם י״ט א).

א. והאלף תבוא בראשי הפעלים העתידים לענין כשיספר האחד על עצמו אם זכר אם נקבה כמו שאמרו אעשה, אעלה ואגידה לפרעה ואמרה אליו (בראשית מ״ו ל״א). ויוסיפוה עוד בראשונה ללא ענין באדוש ידושנו (ישעיה כ״ח כ״ח), כי אם אסוך שמן (מ״ב ד׳ ב׳), ובאזרוע (ירמיה ל״ב כ״א) ואגרף (שמות כ״א י״ח) ואקדח (ישעיה כ״ד י״ג), והאזניחו נהרות (שם י״ט ו׳) ובאבעבעת (שמות ט׳ ט׳) ובמי אפסים (יחזקאל מ״ז ג׳), וראיתן על האבנים (שמות א׳ י״ו) ובאספי השערים (נחמיה י״ב כ״ה) וזולתם. ויוסיפוה בואשמאילה (בראשית י״ג ט׳) וכי תשמאילו (ישעיה ל׳ כ״א) משקלם אפעילה תפעילו, כי הם משמאול בעשתו ולא אחז (איוב כ״ג ט׳), השימי השמילי (יחזקאל כ״א כ״א), אם איש להימין ולהשמיל (ש״ב י״ד י״ט). אבל האלף הכתובה בשמאל היא במקום ואו המשך כאשר כתבוה ג״כ במקום ואו המשך בוהיו שאסיך (ירמיה ל׳ י״ו), ובאחם נשאים

---

[1]) בס׳ אותיות הנוח שרש ילל (דף מ״ז): והנעלם לבן ייליל מואב, והמתנועע ומשבר רוח תייליו. וראה רדק במכלול דף ק״ד ב׳ אשר השיג על דברי ר׳ יונה.

[2]) ראה רד״ק במכלול דף קל״ח ובמנחת שי על יחזקאל שם. ומה שכתב ר״י היוד השניה נמלאת בהילה איננו כן בספרינו.

(נחמיה ה׳ ז׳). וכבר נכתבה האלף עוד במקום יוד המשך מימינים ומשמאלים באבנים (דה״א י״ב ב׳). והוסיפו עוד האלף בשני דודאי תאנים (ירמיה כ״ד א׳) כי היא כמו וישימו את ראשיהם בדודים (מ״ב י״ז) הלא תראה שהוא אומר הדוד אחד — והדוד אחד (ירמיה שם). והוסיפוה עוד בללאת חמשים (שמות כ״ו) כי היא כמו ובלולים יעלו על התיכנה (מ״א ו׳ ח׳), אע״פ שפרשו ובללים חלונות, מפני שהיה עולה מחלונות ההם אל זולתם ומזולתם אל מה שאחריהם דמות לוליות אשר יתחבר בהם מה שהם בו במה שיש אחריו וקראו להם שם כשם הלולאות.

כ. והכף יוסיפוה בראשונה לדמיון, בכמו והייתם כאלהים (בראשית ג׳ ה׳) כשמות אשר קרא להן אביו (שם כ״ו י״ח), כצבי מדח (ישעיה י״ג י״ד), והנה שבה כבשרו (שמות ד׳ ז׳), ותהיה להשוות בין שני דברים או דברים רבים ואז תהיה שנייה על הרוב כמו והיה כצדיק כרשע (בראשית י״ח כ״ה), כחטאת כאשם (ויקרא ז׳ ו׳), כחשכה כאורה (תהלים קל״ב י״ב), כקטן כגדול תשמעון (דברים א׳ י״ז), כי כמוך כפרעה (בראשית מ״ד י״ט) כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסיך (מ״א כ״ב ד׳), ככם כגר יהיה (במדבר ט״ו ט״ו) כי כחלק הירד למלחמה וכחלק הישב על הכלים (ש״א ל׳ כ״ד), ויש שיהיה להם די בכף האחת כאמרם כמוני כמוך וכעמך עמי (דה״ב י״ח ג׳), ויש שישוו בין הדברים בלא כף כאמרם נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת טעם (משלי י״א כ״ב). ותהיה לקרוב כמו ויפל מן העם ביום ההוא כשלשת אלפי איש (שמות ל״ב כ״ט), כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים (שם י״א ד׳), ויהי כמשלש חדשים (בראשית ל״ח כ״ד), וכעת מותה ותדברנה (ש״א ד׳ כ׳), וכמו השחר עלה (בראשית י״ט ט״ו), וקרוב מזה ויהי כמשיב ידו (שם ל״ח כ״ט), כלומר כשיעור שהשיב ידו ובשעה שהשיב ידו, ועוד והיא כפרחת עלתה נצה (שם מ׳ י׳) כלומר בשעה שפרחה עלתה נצה. וממה שדומה למין הזה כמעט אויביהם אכניע (תהלים פ״א ט״ו), כלומר בזמן קרוב, וכמהו לולי ה׳ צבאות הותיר לנו שריד כמעט כסדום היינו (ישעיה א׳ ט׳), לולי חסד האלהים היינו בזמן קרוב כסדום, וכמהו כמעט יעבר עבדך את הירדן (ש״ב י״ט ל״ז), כלומר כמעט שאהיה מת אחר עברי את הירדן ואמות בגרות, ויש בו הסתר, ובעבור זה אמר: ולמה יגמלני המלך הגמולה הזאת ישב נא עבדך ואמת בעירי עם קבר אבי ואמי; וכמהו עוד כי יבער כמעט אפו (תהלים ב׳ י״ב). ותהיה לאמתת הדבר בכאלפים אמה במדה (יהושע ג׳ ד׳), אמרו במדה מורה כי הוא דבר ברור לא מקורב. ויתכן שנאמר בכמו זה עוד במה שאמר הבורא ית׳ כחצת הלילה אני יוצא (שמות י״א ד׳), ומה שמחזק הענין הזה אמרו ויהי בחצי הלילה (שם י״ב כ״ט) ברור ומקוים; וכמהו כי הוא כאיש אמת (נחמיה ז׳ ב׳) לא יכשר שיהיה אלא ברור. ומה שהוא דומה למין הזה אמרה והיה כשכב אדני המלך עם אבתיו (מ״א א׳ כ״א) בעבור שרצתה לומר אחרי מותו ולא רצתה לקרוב זאת המות אבל אחר המות. ויכשר שיהיה כמהו ראו נא כטוב לב אמנון ביין (ש״ב י״ג כ״ח), לא רצה לומר כי אם אחר השלמתו טוב לבו ושמחתו, לא כאשר יהיה קרוב לכך. ותהיה נוספת איננה נותנת טעם בדברים באמרו ולאדם לא מצא עזר כנגדו (בראשית ב׳), כשגגה שיצא מלפני השליט (קהלת י׳ ה׳), ותדבר אליו כדברים האלה (בראשית ל״ט י״ז) כלומר הדברים האלה, וכמהו ותקראנה אתי כאלה (ויקרא י׳ י״ט), ר״ל האלה, הקורות האלה או הצרות האלה או הדומה לזה; והשער סגרו אחרי כאשר יצאו הרדפים (יהושע ב׳ ז׳) הענין אשר

יצאו הרודפים; כמעט וגרים בה (דה"א ט"ז י"ט) הכף נוספת; והיא נוספת גם כן באמרו המה כדוי לחמי (איוב ו' ז') ואנחנו עתידים לפרש הפסוק הזה בשער הנון והגימל והעין מאות הנון. והיא עוד נוספת בכל עמת שבא (קהלת ה' ט"ו), כי המשפט שיהיה לעמת והוספה הכף עם הלמד והפרידוהו. ויוסיפוה באחרונה בדברם עם האחד הזכר בכמו עבדך ורגלך ובנך, הקלך זה בני דוד (ש"א כ"ד י"ז), ויוסיפוה לבדה בדברם עם הנקבה האחת ויהא מעמדה כשבא. ויוסיפוה עם המם בדברם עם הזכרים הרבים בכמו ידיכם ורגליכם אביכם; בין עיניכם (דברים י"א י"ח); ועם הנון בדברם עם הנקבות הרבות באביכן התל בי (בראשית ל"א ז'), ויתכן להוסיף ההא הנה עד שיהיה אביכנה כמו ולא תעשינה כזמתכנה (יחזקאל כ"ג מ"ח), הנני אל כסתותיכנה (שם י"ג כ'). וכבר הוסיפוה באחרונה מבלי שיהיה לה מקום בכסף ערכך, כערכך הכהן (ויקרא כ"ז י"ב ט"ו), כי השיעור כסף הערך, כערך הכהן, אבל הוספה בעבור המדובר עמו בלבד. ודע כי אע"פ שהיא למדובר עמו היא אות ואיננה שם ואין לה חלק בשמוש, כי השמוש לא יהיה כי אם בשמות; ורצוני לומר אין לה חלק בשמוש ואיננה שם כלומר שאיננה מצטרפית אליה כמו כף עבדך ובנך אבל היא נוספת. והוסיפוה לזרז את המדבר אליו, וכמהו בעיני עד בואך עזה (שופטים ו' ד'[1]) ועד בואך מנית (שם י"א ל"ג); אין הכף הזאת הכף שמחברים אליה, אבל הענין בדבור הזה כענין באמרם עד לבוא חמת (שם ג' ג') והטעם עד מבוא חמת ועד מבוא עזה ועד מבוא מנית. ויוסיפוה על אני ויאמרו אנכי.

ת. והתיו יוסיפוה ראשונה בפעלים העתידים לענין כאשר תספר על מי שאתה מדבר עמו אם זכר אם נקבה אם זכרים אם נקבות, ותאמר תשמר, תשמרו, תשמרי, תשמרנה, או כאשר תספר על נקיבה שאינך מדבר עמה. כמו מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר מכל אשר יצא מגפן היין לא תאכל ויין ושכר אל תשת וכל טמאה אל תאכל כל אשר צויתיה תשמר (שופטים י"ג י"ג), או כאשר תספר על נקיבות שאינן עמך כמו והדברנה הנצבות עליה (ש"א ד' כ'), ותבאנה אל קרבנה (בראשית מ"א כ"א). ויוסיפוה בראש השמות ובאחריתם כמו תלבשת ותפארת. ויוסיפוה בראש השמות בלבד בכמו ותכריך בוץ (אסתר ח' ט"ו), מבין עם תלמיד (דה"א כ"ה ח'), תאניה ואניה (ישעיה כ"ט ב'). ויוסיפוה בסוף המקורים בכמו לכת, שבת לדת, יום הלדת את פרעה (בראשית מ' כ'), בצדקתך אחיותך (יחזקאל ט"ז נ"ב), ולקחת גם את דודאי בני (בראשית ל' ט"ו), ולקחת רצון מידכם (מלאכי ב' י"ג), זולת למד ולקחת אותנו לעבדים (בראשית מ"ג י"ח) לקחת לו משם אשה (שם כ"ח ו'), כי למד ולקחת אתנו ולקחת לו משם היא למד בעבור שיהיה כך וכך או כדי שיהיה כך, ואין לטעם הזה בולקחת גם את דודאי בני ולקחת רצון מידכם פנים כל עקר; הלא תראה כי לא יכשר לומר המעט קחתך את אישי ובעבור שתקחי דודאי בני, אך יכשר: המעט קחתך את אשי עד שנתת את לבך שתקחי גם דודאי בני או לקחת דודאי בני, וכן לא יכשר לומר [כי אתם מרבים בכי ואנקה מאין עוד פנות את המנחה ובעבור לקחת רצון מידכם], אך אשר יכשר לומר: אתם מרבים בכי ואנקה להעדר פנותו אל מנחתכם וקבול הרצון מידכם, כלומר והעדר קבול הרצון מכם. וכבר התבאר, כי ולקחת גם את

---

1) ודעת הרא"ב"ע בס' צחות שהוא לנוכח אשר ידבר במספע המדברים.

דוראי בני ולקחת רצון שני מקורים עטופים על שני מקורים, ושהלמד בהם היא פא הפעל והיה קודם תוספת בהם לקוח כמו לקוח את ספר התורה (דברים ל״א כ״ו[1]) וכאשר הוסיפו התיו חסרו הואו בעבור שכבדה עליהם עם התיו; ואפשר שיתכן להיות הענין בהם אחד על פנים אחרים. וכן התו בצדקתך אחיותך תוספת על המקור, ר״ל על כי חפצתי צדקך (איוב ל״ג ל״ב), ומשפטו בְּצִדְקָתְךָ אחיותך, אבל הלדת את פרעה היה קודם תוספת התו בו על משקל הֻגַּד הֻגַּד לעבדך (יהושע ט׳ כ״ד) והחתל לא חתלת (יחזקאל י״ו ד׳). — ויוסיפו התו לבנין התפעל בכמו והתגדלתי והתקדשתי (שם ל״ח כ״ג), התהלך לפני (בראשית י״ז). ותהיה התיו תמורת הא הנקבה בכמו אם אתן שנת לעיני (תהלים קל״ב ד׳), שפעת אני רואה (מ״ב ט׳ י״ז) מכת בלתי סרה (ישעיה י״ד ו׳), נפל אשת (תהלים נ״ח ט׳), אשת יפת תאר (דברים כ״א י׳), ושבת לנשיא (יחזקאל מ״ו י״ז), או בקלחת או בפרור (ש״א ב׳ י״ד). ותהפך הא הנקבה גם לתיו בהצטרפה בכמו מלכת שבא (מ״א י׳ ד׳), יפת תאר, וסרת טעם (משלי י״א כ״ב) ומה שדומה לזה. וכבר באה התיו תמורת הא בתרגלתי לאפרים (הושע י״א ג׳) משפטו הרגלתי מדברי רבותינו הרגילני לדבר מצוה, ואל תרגילני, כאשר המירו התיו בהא באמרם מאין הפגות (איכה ג׳ מ״ט) ומשפטו תפוגות על משקל תבונות. והמירו עוד ההא בתיו בתפוצותיכם (ירמיה כ״ה ל״ד). וכבר קבצתי המלות הזרות מן הספר הזה (שער ל״ט). והבית יוסיפוה בראש השמות לענין כלי או מחזיק כמו בבית אחד יאכל (שמות י״ב מ״ו), בשבתך בביתך (דברים י״א י״ט), בבגד צמר או בבגד פשתים (ויקרא י״ג מ״ז), והכה בכיור או בדוד או בקלחת או בפרור (ש״א ב׳ י״ד). ואמרו מום בו (ויקרא כ״ד כ״א) מן השעור הזה, הושם ככלי למום והדבור יהיה לו שרש ואחר כן ירחב במה שדומה לשרשו. ומן המין הזה אמרם עלה ראש הפסגה (דברים ג׳ כ״ז), ענין עליה, ישתרגו עלו על צוארי (איכה א׳ י״ד) ר״ל כי העונות גברו עליהם ורבו, ואמרו מטרף בני עלית (בראשית מ״ט ט׳), גדלת ורבית, וכמהו ותעל אחד מגריה (יחזקאל ט׳ ג׳), כלומר גדלה אותו ורבתהו. ושרש אלה המלות אחד והוא נרחב בענינים כאשר אתה רואה הנה וכאשר תראה עוד במקומות מהספר הזה בעזרת האל. ואשר יסתעף מהבית אשר יהיה בענין הכלי אמרו למען תצדק בדברך תזכה בשפטך (תהלים נ״א ו׳), והיה באכלכם מלחם הארץ (במדבר ט״ו י״ט), כלומר בעת דברך ובעת שפטך ובעת אכלכם. ועוד בהתודע יוסף (בראשית מ״ה א׳) בעת שהתודע אליהם. בכלות בשרך ושארך (משלי ה׳ י״א). וכמו הביתין האלה בית בהשמה מהם (ויקרא כ״ו מ״ג), אבל נפלה על שם מְחַסֵּר, כי לא יתכן שתפל הבית על הפעלים, כי השמה פעל שלא הוזכר שם פועלו כמו כל ימי השמה תשבת (שם כ״ו ל״ה), והועתקה קמצות ההא אל הבית והונח להא כדי להקל. והטוב בעיני שאומר כי בעבור שהוסרה מההא תנועתה והיא הקמצות נשארה נחה בטבעה, כי האותיות כלם נחות עד שיניעו אותם, וכאשר שבה ההא נחה הקלו השין ברחק בעבור הקבץ שני נחים; והשעור בעת השמה. ואיננו רחוק בעיני על הדרך הזה שיוכל המשורר לומר מאין דחק:

כשקט בשמרים. (דונש בחרוז הנזכר למעלה דף י״א)

כלומר עת אשר שקט על שמריו. — ויוסיפו הבית גם כן בענין מן כמו והנותר

---

[1]) זהו כנגד המסורה בירמיה ל״ב, י״ד. וידמה שצ״ל לקוח את הספרים (ירמיה שם).

כבשר ובלחם (שם א׳ ל״ב), הענין מן הבשר ומן הלחם; ואם מעט נשאר בשנים (שם כ״ה נ״ב) הענין מן השנים. ואת כל נפש החיה אשר אתכם בעוף בבהמה ובכל חית הארץ אתכם (בראשית ט׳ י׳) הענין מן העוף ומן הבהמה ומן כל חית הארץ. בגר ובאזרח הארץ (שמות י״ב כ׳) ר״ל מן הגר ומן אזרח הארץ, וכמהו אשר תאכל נבלה וטרפה באזרח ובגר (ויקרא י״ז ט״ו); בקרשים לא יאכל (שם כ״ב ד׳) הענין מן הקדשים, וכמו לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט׳ ה׳). ועוד כי שבעה ברעות נפשי (תהלים פ״ח ד׳), ישבע בחרפה (איכה ג׳ ל׳), הענין מן חרפה, מהרעות. ואע״פ שאין אנחנו מוצאים מן עם רוב הלשון הזה לא חסרוהו אלא לקצר הלשון. והחזקה שבראיות שהבית הזאת במקום מן בלי ספק אצלי בזה אמרם מדרכיו ישבע סוג לב (משלי י״ד י״ד) וכן ממעצתיהם ישבעו (שם א׳ ל״א). — על כן תאבל הארץ ואמלל כל ישב בה בחית השדה ובעוף השמים (הושע ד׳ ג׳), ענינו מחית השדה ומעוף השמים; והנותר בשמן (ויקרא י״ד י״ח) כמו מן השמן; באשרי כי אשרוני בנות (בראשית ל״ו י״ג), כלומר מרוב אשרי, עתקה בכל צררי (תהלים ו׳ ט׳), הענין מכל צוררי כלומר בעבורם, וכמהו הנשא בעברות צוררי (שם ז׳ ז׳) כלומר בעבורם; ואסרוך בהם ולא תצא בתוכם (יחזקאל ג׳ כ״ה) כלומר מתוכם; והוצאת בו (שם י״ב ה׳), בקיר יחתרו להוציא בו (שם שם י״ב) ענינו ממנו. — ותהיה הבית במקום הא ההודעה בשמחו לפניך כשמחת בקציר (ישעיה ט׳ ב׳) משפטו כשמחת הקציר, וכמהו אם עוד רבות בשנים (ויקרא כ״ה נ״א), שעורו אם עוד רבות השנים, וכמהו ואף כי היום יקדש בכלי (ש״א כ״א ו׳), משפטו יקדש הכלי, וכמהו לראתכם בדרך אשר תלכו בה (דברים א׳ ל״ד), ועוד ויהי בדבר הזה לחטאת בית ירבעם (מ״א י״ג ל״ד), משפטו שיהיה הדבר הזה כמו ויהי הדבר הזה לחטאת וג׳ (שם י״ב ל׳). ותהיה בענין כמו על, כמו כי אם הבהמה אשר אני רכב בה (נחמיה ב׳ י״ג) ר״ל עליה, כי הדם הוא בנפש יכפר (ויקרא י״ז י״א) ר״ל על הנפש, ויתכן שיהיה כמהו כשמחת בקציר כלומר על הקציר, והתיו בכשמחת על הפנים האלה תמורת הא. או הודע אליו חטאתו אשר חטא [בה (שם ד׳ כ״ג) משפטו] עליה כמו שנאמר ונודעה החטאת אשר חטאו עליה (שם ד׳ י״ד); וישאהו במוט בשנים (במדבר י״ג כ״ג) כלומר על שנים. ותהיה הבית עוד לדביקה ולהעזר; היותה לדביקה כמו בית ותדבק נפשו בדינה (בראשית ל״ד ג׳); פה על פה אדבר בו (במדבר י״ב ח׳), כלומר ארביק דברי בו פנים בפנים; וכמהו רוח ה׳ דבר בי (ש״א כ״ג ב׳) כלומר דבק בי; לא דבר ה׳ בי (דה״ב י״ח כ״ז). ומן השעור הזה בעיני בי ה׳ מה אמר וג׳ (יהושע ז׳ ח׳), בי אדני ויש ה׳ עמנו (שופטים ו׳ י״ג) והיא לתחנה ולבקשת רחמים. ויש בדברים הסתר בו יהיה הדבוק והשעור, פנה בי כענין פנה אלי וחנני (תהלים כ״ה כ״ו) כאשר נאמר ועתה הואילו פנו בי (איוב ו׳ כ״ח). אבל היותה לעזר בכמו ואני כותב על הספר ובדיו (ירמיה ל״ו י״ח), ופעל בפחם ובמקבות יצרהו (ישעיה מ״ד י״א), ואם בשנאה יהדפנו — ואם באיבה הכהו (במדבר ל״ה כ׳), בכסף וזהב ייפהו (ירמיה י׳ ד׳), ולבי נהג בחכמה ולאחז בסכלות (קהלת ב׳ ג׳). ומה שהוא עוד מהעזר אמרו (ש״ב כ״ג י״ח) הדם האנשים ההלכים בנפשותם, כאלו נעזרו על הליכתם בנפשותם כלומר סכנו בהם, וכמהו כי בנפשו דבר ארניהו (מ״א ב׳ כ״ג). ותהיה הבית ללא ענין בכמו בראשית ברא אלהים את השמים וג׳ כי ענינו ראשית ברא אלהים את השמים וגו׳ היה כך וכך, ואלו היה אומר ראשית ברא אלהים היה גם כן

נכון, כמו שאמרו ונסע דגל וג׳ בראשנה (במדבר י׳ י״ד) והוא כמו אמרו וישם את השפחות וג׳ ראשנה (בראשית ל״ג ב׳) וכמו אמרו והקריב את אשר לחטאת ראשנה (ויקרא ה׳ י׳); ויהי בתחלת שבתם שם (מ״ב י״ז כ״ה) הוא כמו תחלת דבר ה׳ בהושע. ועוד בטרם לא יבוא עליכם (צפניה ב׳ ב׳) הוא כמו אני טרם אכלה לדבר (בראשית כ״ד מ״ה); הן בעודני חי עמכם (דברים ל״א כ״ז) הוא כמו עודנו מדבר עמם (בראשית כ״ט ט׳); ויכשר שיהיה כמהו לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט׳ ה׳) כמו שאמר אל תלחם את לחם רע עין (משלי כ״ג ו׳) שתה מים מבורך (שם ה׳ ט״ו); ויתירו בית יוסף בבית אל (שופטים א׳ כ״ג) כלומר בית אל כמו שנאמר ויתורו את ארץ כנען (במדבר י״ג ב׳). הנה ה׳ אלהים בחזק יבוא (ישעיה מ׳ י׳) הבית תוספת וכמהו אך בה׳ לי אמר (שם מ״ה כ״ד), והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כ״ג י״ג) ענינו והוא אחד; וצמחו בבין חציר (ישעיה מ״ד ד׳) ענינו בין חציר. אראנו בישע אלהים (תהלים נ׳ כ״ג) הבית תוספת, והיא גם כן תוספת באמרו כי התעיתם בנפשותיכם (ירמיה מ״ב כ׳), כי לא נפלה לו וג׳ בנחלה (שופטים י״ח א׳) הבית תוספת, וכמהו ובכל קהלך אשר בתוכך (יחזקאל כ״ז כ״ז) משפטו וכל קהלך; ויתנבא עד באו בניות ברמה (ש״א י״ט כ״ד) משפטו עד באו ניות ברמה. וכמהו בעיני בכל אשר תרמש האדמה ובכל דגי הים (בראשית ט׳ ב׳) ענינו כל אשר תרמש האדמה וכל דגי הים, אלא שאמרו תרמש האדמה הוא מן הדברים ההפוכים אשר ינהגו בהם הפועלים מנהג הפועלים, ואמתת הדבר שיהיה כל אשר ירמש האדמה ושיהיה בירמש כנוי שב אל כל ותהיה האדמה פעול בה והפכו הדבור ושמו האדמה פועלת, וכמהו ישרצו המים שרץ נפש חיה (שם א׳) ושם המים פועלים בישרצו והאמת שיהיו פעול להם, ואתה עתיד לראות מזה הרבה בספר הזה. ותהיה הבית בענין כמו למען או בעבור כך וכך כמו התשחית בחמשה (שם י״ח כ״ח) כלומר בעבורם, באדם דמו ישפך (שם ט׳ ו׳) בעבור האדם ההוא הנהרג, וכמהו ונמתהו בנפש אחיו (ש״ב י״ד ז׳), ונמכר בגנבתו (שמות כ״ב ב׳) בעבור גנבתו ויתכן לומר בדמי גנבתו, והוא נחש ינחש בו (בראשית מ״ד ה׳) בעבורו, כלומר כבר עיין בנחשו בעבורו וידע כי הוא אצלכם ואל הענין הזה כון יוסף באמרו הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני (וזה הביא הרא״ב״ע בשמו). את אשר עשה ה׳ בבעל פעור (דברים ד׳ ג׳) כלומר בעבורו ועל דברו רומז אל מה שזכר סמוך לזה כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור וג׳, — ותהיה הבית בענין תמורת כך וכך באמרו (עמוס ג׳ י״ב) בפאת מטה ובדמשק ערש, כלומר תמורת המטה וחלף הערש, והוא גם כן המטה, יאמר כי הנצל מאויבם תהיה כהנצל מה שינצל מטרף הארי, כלומר לא ינצל מהם כי אם מכה או הרוג, הוא אמרו כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים או בדל אזן כן ינצלו בני ישראל הישבים בשמרון, והנה השלמת הדברים, ואחר כן אמר בפאת מטה ובדמשק ערש, כי זה תמורת מנוחתם ובטחתם וארך עמדם במטותם בתענוג ושלוה כמו שנאמר עליהם (שם ו׳ ד׳) השכבים על מטות שן וסרחים על ערשותם ושני המאמרים לעמוס. והערביים גם כן משתמשים בבית בענין הזה; אמר קצת משורריהם כאלו הוא מדבר עם אחד הבתים והוא בק מיושביו:

פלין ראיתך מוחשא לבמה אראך ואנת אהל[1])

כלומר זה תמורת זה. והוסיפו העברים הדלת בדמשק ערש כאשר יוסיפו הערביים מא במלות האלה והדלית הזאת בלשון הארמית כענין אשר והוא ענין מא[2]). ויכשר שיהיה מן השער הזה בנפשנו נביא לחמנו (מיכה ה' ח') כלומר נסכן בנפשותנו בהבאת הלחם וכאלו נתנוה תמורתו; ועוד הדם האנשים ההלכים בנפשותם (ש"ב כ"ג י"ז), כי בנפשותם הביאום (דה"א י"א י"ט), כי בנפשו דבר אדניהו (מ"א ב' כ"ג); ועוד בכסף מלא יתננה לי (בראשית כ"ג ט') כלומר תמורה וחלף ממנו, וכמהו אכל בכסף וג' ומים בכסף (דברים ב' כ"ח). ותהיה הבית לשבועה[3]) באמרו וארא אל אברהם וג' באל שדי (שמות ו' ג'), ובאור זה כי הבורא ית' כאשר רצה להוציא את ישראל ממצרים ראה שיעמוד משה ע"ה על עלת הדבר ואמר לא נראתי לאברהם וליצחק וליעקב וכרתי אתם ברית לתת להם את ארץ כנען ועתה כאשר שמעתי את צעקת בני ישראל זכרתי בריתי ובשרם שיצאו מעבדות מצרים. אלא שהבורא ית' כאשר הודיע את משה ע"ה בהראותו לאבות ע"ה נשבע לו בשמו הנכבד כדי לחלוק לו מעלה ולגדל אותו אצל עצמו, כי לא נגלה אליהם מבלי מסך כאשר נראה למשה, והוא מה שאמר לו: באל שדי, ושמי ה' לא נודעתי להם, נכנס בין אמרו וארא אל אברהם וג' ובין אמרו וגם הקמתי את בריתי אתם ושאר הענין, והשבועה נכנסת בין שני הדברים כאשר תראה. ותהיה במקום ואו העוטפת בעבור שהיא ממוצאה כמו בית במחקק במשענתם (במדבר כ"א י"ח) הענין ומחקק במשענתם, וכמו בית ופקדתי על כל מול בערלה (ירמיה ט' כ"ה) משפטו וערלה, כלומר ואיש ערלה, ותרגום ואפקד על כל מול וכל איש ערלה חטאתם, וכמהו לאברהם למקנה לעיני בני חת בכל באי שער עירו (בראשית כ"ג י"ח) כלומר וכל באי שער עירו. ותהיה עוד בענין כמו עד כך וכך כמו שהיתה הואו בענין עד אשר יהיה כך וכך כאשר זכרנו לפנים (דף 23), וזה בכמו אמרו (איכה ד' י"ד) בלא יוכלו יגעו בלבשיהם, באור זה שהוא מספר הרחקת הגוים לנו ושהם חושבים אותנו כטומאה כאשר אמר סורו טמא קראו למו אבל הפליג בזה והגדיל באמרו נעו עורים בחוצות נגאלו בדם בלא יוכלו יגעו בלבושיהם, יאמר כי הפחות שבגוים והטמאים שבהם כמו העורים אשר הם נעים בחוצות והם מגואלים בדם עד שלא יוכל אדם לנגוע בהם ולא להגיע בלבושיהם מטומאתם סורו טמא קראו למו; והפליא בספור העורים מפני שהעורים יותר קרובים אל הגאול מזולתם בעבור שאינם רואים ממה שיזהרו. ותהיה בענין קודם כך וכך באמרו ויכל

---

[1]) כפי הנשמע מבואר ומבורר החלק הזה משיר ערבי על ידי החכם מונק בפרושו על חבקוק, והנה אין בידי החבור הזה וע"כ אשים תרגומו כפי העתקת אוהבי החכם ד'. יואל „הלא רואה אנכי אותך רק מיושביך תחת אשר ראיתיך ואת מיושב". ובמלות לבמא אראך נמצאה מא אשר הזכיר המחבר, והדלת בדמשק היא בלשון ארמית כמו מא בערבית ואשר בעברית.

[2]) ודמשק הוא לשון שקידה כמו ובן משק ביתי וכן פרשו הרא"בע ורד"ק.

[3]) הרא"בע הביא בשם ר"י כי הואו בושמי ה' לא נודעתי היא לשון שבועה כי בלשון ערבי יש ואו לשבועה, והשיג עליו כי שמוש הואו כזה לא מצינו בלה"ק, ונראה מזה כי נוסחא אחרת היתה לפני הרא"בע, כי רק תשמיש הלמד והבית הוא לשון שבועה (לעיל דף י"ט).

אלהים ביום השביעי (בראשית ב׳ ב׳) ובאמרו עוד (שמות י״ב ט״ו) אך ביום הראשון תשביתו שאור, ולרבותינו ז״ל בו פירוש אחר קרוב מזה (אך חלק). ותהיה אחר כך וכך באמרו בשבעתיכם מקרא קדש (במדבר כ״ח כ״ו) כלומר אחר שבעתיכם; ובדבר יום ביומו (דה״ב ח׳ י״ג) כלומר יום ביום, כלומר יום אחר יום; ובעלת שבת בשבתו, זאת עלת חדש בחדשו (במדבר כ״ח), והווין האלה נוספות, הלא תראה שאמרו (ד״ה שם) ובדבר יום ביומו להעלות כמצות משה; דבר שנה בשנה (שם ט׳ כ״ד), כלומר חק שנה בשנה, כלומר שנה אחר שנה; כי לעת יום ביום יבאו על דוד לעזרו (דה״א י״ב כ״ב) וכן אומרים הערב. —

נ. והנון יוסיפוה בראשי הפעלים העתידים לענין כשמספרים המדברים או המדברות על עצמן כמו נעשה ונשמע (שמות כ״ד ז׳); נחנו נעבר חלוצים (במדבר ל״ב ל״ב). ויוסיפוה לבנין הנפעל כמו נמצאו חמשת המלכים נחבאים (יהושע י׳ י״ז). ויוסיפוהו בתחלת השמות כמו נמרוד, מי נפתוח (שם ט״ו ט׳), כי היתה נסבה (דה״ב י׳ ט״ו) ויוסיפוה בסוף הפעלים העתידים אחר ואו הרבים כמו ישובון, יקומון, והיה כי תלכון (שמות ג׳ כ״א). וכבר הוסיפוה בעתיד המושב חולף בואו העוטפת הפתוחה נאמר (שופטים י״א י״ח) ויחנון בעבר ארנון. ויוסיפוה בפעל הנקבה האחד עתיד בכמו וכה הדבקין (רות ב׳ ח׳), עד מתי השתכרין (ש״א א׳ י״ד), עד מתי תתחמקין (ירמיה ל״א כ״ב). ויסיפוה בסוף הפעלים העתידים לאחד הזכר, כמו יסובבנהו, יצרנהו (דברים ל״ב י׳), ולא יעברנהו (ירמיה ה׳ כ״ב) וארממנהו (שמות ט״ו ב׳), זבח תודה יכבדנני (תהלים נ׳ כ״ג), כל היום יברכנהו (שם ע״ב ט״ו), תברכני נפשך (בראשית כ״ז י״ט), משפטו תברכנני, והבלעה האחת מהאותיות הכפולות בשנית; כי משם אתקנך (ירמיה כ״ב כ״ד). ואם יאמר אומר כי הנונין האלה אשר ביסבבנהו, יצרנהו, יעברנהו, וארוממנהו, כל היום יברכנהו הם כמו הנונין אשר בקראנו אסון (בראשית מ״ב ד׳), אם לא אביאנו אליך אנכי אערבנו (שם) ולא ישמרנו בעליו (שמות כ״א ל״ו), ושאר השאר, ר״ל שהם לכנוי כמו אלה הנונין האחרות בעבור שהם שמים לפעמים כנוי האחד שאינו נמצא במעמד ואו לבדה כמו וזה שמו אשר יקראו (ירמיה כ״ג ו׳), אויב ירדפו (הושע ח׳ ג׳), והא ואו כמו ישמרהו ויחיהו (תהלים מ״א ג׳) וישערהו ממקומו (איוב כ״ז כ״ג) ונון ואו בכמו המלות האלה הנזכרות, ואינו נמנע שישימו גם כן כנוי נון והא ואו? נאמר לו אלו היה הדבר כאשר אתה אומר היה נמצא הרבה כנוי מי שאינו נמצא במעמד נון והא ואו כהמצאו נון ואו הרבה, והלוך רב הכנוי על נון ואו ראיה על הנונין האלה במלות האלה אשר הבאתים נוספות גם כן כאשר הם ביכבדנני וזולתו. — ותבוא על הפעלים החולפים לאחד ולרבים, ובואה על הפועל האחד כמו יסור יסרני יה (תהלים קי״ח י״ח), משפטו יסרנני והבליע הנון הראשונה בשניה, וכמהו דנני אלהים (בראשית ל׳ ו׳), ועוד שאנן מואב (ירמיה מ״ח י״א) ושקט ושאנן (שם ל׳ י׳) וכפתו לא רעננה (איוב ט״ו ל״ב) ועל כן היה מלעיל (לפי שהוא פועל עבר) ואיננו רחוק שיהיה כמו אף ערשנו רעננה (ש״ה א׳ י״ו) אשר היא מלרע (כתבונת שם תואר), כי הטעמים יוציאו המלות מדרך באורם כמו (ירמיה כ״ב כ״ג) תשעים וששה רוחה, מלעיל, משפטו שיהיה מלרע כמו בושה ודוגה ועוגה והדומה לזה מן השמות אשר עיניהם אות עלה[1]; ואפשר

---

1) מלה ערבית, חלה בעברית, ומכנה בזה אותיות הנוח.

שיהיה עלת זה היותם בסוף פסוק. וכבר נאמר אללי לי (מיכה ז׳) מלעיל ונאמר (איוב י׳ ט״ו) אם רשעתי אללי לי, מלרע. אבל הוספתה בפעל הרבים כמו אשר לא ידעון אבותיך (דברים ח׳ י״ו), צקון לחש (ישעיה כ״ו י״ו) ופרושו שפכו שיחם, והיא מלה שאולה מיצוק נחושה (איוב כ״ח ב׳) וצור יצוק עמדי (שם כ״ט ו׳) על דרך ולפני ה׳ ישפך שיחו (תהלים ק״ב א׳). ויוסיפוה על המקורים באבדן מולדתי (אסתר ח׳ ו׳), לתתן שם את ארון ברית ה׳ (מ״א ו׳ י״ט). וכבר דברתי בספר ההשגה בשער קבב במלת לתתן שם וג׳ מה שאיני צריך לשנותו הנה. והוסיפוה על התארים בידי נשים רחמניות (איכה ד׳ י׳), נטעי נעמנים (ישעיה י״ז י׳), ערשנו רעננה (ש״ה א׳) לעשתות שאנן (איוב י״ב ה׳), השאננים בציון (עמוס א׳), נשים שאננות (ישעיה ל״ב ט׳). ואין אלה השמות רבעים כאשר חשבו האנשים, כי הפעל הכפל לא יהיה בשמות הרבעים על הפנים האלה אבל הם נכפלים ממקום הפא והעין כמו קדקד ובקבק וערער והדומה לזה או שנכפל מהם הלמד השנית לבדה, כי כל שם רבעי הוא בעל שני למדין שונות זו מזו ואם תכפל הלמד השניה מהם תהיה המלה מחמש אותיות וזה כמו הכפל שקערורות (ויקרא י״ד), אשר היא הלמד השניה, כי הלמד הראשונה שלה היא העין ממנה ומשקלה פעלולות בדגשת הלמד הראשונה, כי עקרו פעללולות בשלש למדין על דרך הרמיזן, הראשונה מהם נחה והבלעה בעבור נוחה בשניה הנעה, אבל במלה עצמה העין היא הלמד הראשונה והריש הראשונה היא הלמד השניה והריש השניה היא הלמד הכפולה. ואם יאמר כי שקערור שם חמשי, לא ימצא בחמשי כפול כמהו; והוא אם כן רבעי כפול הלמד השניה, וכן אומר ברעמסס כי הוא כמו כן רבעי כפול הלמד השניה ורענן ושאנן כל אחד מהם שלשי כפול הלמד להשיג גזבר וטפסר. וממה שעוזר את דברינו בשאנן ורענן ושקערור ורעמסס שהם כפולים מהבנין השלשי ומהבנין הרבעי, כי השלשי הוא נכפל להגיע בו אל הבנין הרבעי כאשר הגיעו ברענן ושאנן בנין גזבר וטפסר ושהרבעי הוא נכפל עוד להגיע בו אל הבנין החמשי כאשר הגיעו ברעמסס בנין תחפנס ואשכנז והגיעו בשקערר בנין אגרטל (עזרא א׳) ואחשתר (דה״א ד׳ ו׳) ואתראל (דה״א ד׳ י״ו) ואם שקערור הוא בואו המשך, אבל הבנין החמשי אין טעם לכפלו וזאת ראיה קיימת, וכבר עמד המופת בו כי רענן שלשי, כפול למד. ואוסיף את זה מופת, שאומר כי הכפלו כהכפל יום באמרו יומם ולילה, ואם אין אנחנו מוצאים רענן זולתי כפול כמצאנו יום; ואין האומר ברענן שהוא רבעי כי אם במאמר ביומם. ואם יאמר אומר למה לא תשים הכפל רענן ושאנן ורעמסס ושקערור וזולתם אשר כמהם כהכפל סבב ושעורו, ותאמר ברענן שהוא רבעי וברעמסס שהוא חמשי כאשר תאמר בסבב שהוא שלשי, נאמר לו, כי המאמר המדוייק בסבב ושערו הוא שהוא שניי כפול, ואע״פ שלא מצאנו השער הזה כי אם כפול כאשר לא מצאנו רענן בלתי כפול. וכן דעת הערב גם הם בכמו סבב שהוא שניי כפול. ואתה דע לך. — והוסיפו אותה בתרחיב צעדי התחתני (ש״ב כ״ב ל״ז) ובשבענה בנים (איוב מ״ב י״ג), כי הענין שבעה, ובבשנה אפרים יקח (הושע י׳ ו׳) והיא כמו בושה והוא כנוי לבעל כמו שנאמר עליו וינזרו לבשת (שם ט׳ י׳). וכאשר הוסיפו הנון והניחו לשין מפני שהוא יותר קל עליהם, נפלה האות ההפה אשר היא עין הפעל ר״ל הואו, ופרוש הענין יבוש ישראל בעצתו בקחתו הבושת ר״ל הבעל. — והוסיפוה בכי את אשר ישנו פה

(דברים כ"ט י"ד), וזה להפריש בה בין שני הנחים, ר"ל השין והואו, אשר היא כנוי לאשר אינו נמצא במעמד, בעבור שהיה זה יותר קל עליהם מרגשת השין אם לא הוסיפוה או מהוספת נח רפה בין היוד והשין. והוסיפו הנון עם היוד אשר היא כנוי הפעל המדבר בכמו אכלני הממני (ירמיה נ"א ל"ד), ושמרני בדרך הזה (בראשית כ"ח כ'), ישקלני במאזני צדק (איוב ל"א ו'), יהלמני צדיק חסד ויוכיחני (תהלים קמ"א ה') השם הוא היוד לבדה והנון נוספת להשען עליה הפועל שלא יכנס בה שבר. ויוסיפוה בהשיב המדבר המקור בכמו הלהרגני אתה אמר (שמות ב' י"ד), אל תאיצו לנחמני (ישעיה כ"ב ד'), ואלהים אמר לבהלני (דה"ב ל"ה כ"א), אשר עשית עמדי לשלחני (ש"ב י"ג י"ו). וכבר הסירוה מן שתי מלות מהמין הזה, אין ההקשה נוהגת בהם, והם לא אבה יבמי (דברים כ"ה ז'), והיתה ההקשה על המנהג בשמוש יבמני, וכמהו בעיני לבלתי עצבי (דה"א ג' י'), ר"ל עצבני [1]). ויתכן שתהיה היוד ביבמי נוספת ושיהיה השעור לא אבה יבם כאשר אמרתי קודם לזה. ואומר הנה עוד בלבלתי עצבי שיהיה השעור בו לבלתי הביא עצבי או מה הוא שדומה; אך כאשר יחבר המדבר המקור אל פעלו יהיה המקור ההוא בלא נון ועין השעור בכמו בשלחי את חצי הרעב (יחזקאל ה' י"ו), בפתחי את קברותיכם (שם ל"ז י"ג), בקבצי את בית ישראל (שם כ"ח כ"ה); וכבר באה מלה אחת בשער הזה בנון, והיא בשובני והנה על שפת הנחל (שם מ"ז ז') והיתה ההקשה על המנהג בשובי. והערותי על זה שלא יטעון עלינו טוען במלה הזרה, ויראה שזה שובר לשעור. ויש אצלי במלת בשובני ענין אחר מופלא ונכבד אני עתיד להעמידך עליו בשער הכנויים מהספר הזה, ובשער השין והואו בבית מספר השרשים מהחבור הזה בע"ה (ראה רד"ק שרש שוב). — ויש שיוסיפו הנון במלה תמורת הנופל ממנה כאשר הוסיפו במעזניה (ישעיה כ"ג י"א) כי משפטו מעזיה בדגשת הזין, כי הוא קבוץ על הראש המעוז (שופטים ו' כ"ו), ומעוז מן בעלי הכפל מן בעזוז עינות תהום (משלי ח' כ"ח), ה' עזוז וגבור (תהלים כ"ד ח'), והיתה הנון במעזניה תמורת הזין הדגושה בולאלה מעזים (דניאל י"א, ל"ח) והיתה ההקשה שיהיה מעזיה בדגשת. וזה הוא דעתם באמרם (איכה ג' כ"ב) חסדי ה' כי לא תמנו, כי הנון הזה בעיני תמורת הכפל, הדגש בתמו נכרתו (יהושע ג' י"ו), והראיה כי משפטו תַּמּוּ אמרו אחריו כי לא כלו רחמיו, כי החלק השני שב על הראשון. ואין פנים להיות הנון והואו בתמנו כנוי המדברים כאשר יחשב מי שאינו מבין ההקשה הזאת. וכן הוסיפוה עוד בשם ידבר עמנו (הושע י"ב ה'), ענינו ידבר עמו, בראית בית אל ימצאנו ושאר הענין. וכבר הוסיפוה עם ההא. בירה ליתד תשלחנה (שופטים ה' כ"ה), ברגלים תרמסנה עטרת וגו' (ישעיה כ"ח ג') משפטו תרמס כי הוא ספור על העטרה, ונאמר והיה כי תקראנה (שמות א' י') משפטו תקרא. ואם תושם מלחמה במקום מלחמות כאשר נאמר מפני המלחמה אשר סבבהו (מ"א ה' י"ז) יהיה תקראנה על אפניו ומשפטו. וכבר הוסיפוה בדבר עם הזכר אמר ואל תשלחנה בחילו (עובדיה א' י"ג) ר"ל ואל תשלח בחילו כי מדבר הוא עם הזכר ויתכן שיהיה כמהו תעוגינה לעיניהם (יחזקאל ד' י"ב) כלומר תעוג.

ה. וההא יוסיפוה על הפעלים השלישים הקלים ותעתיקם מהקלות אל הכבדות כלומר תגרם לבא המם על פועליהם ופעוליהם ותחדש ברובם ענין התעברות כמו

---

[1]) וכ"כ הראב"ע כי היוד סימן הפעול וכל פעול לעולם נכון חוץ מן ב' מלות האלה.

הגדיל, הקריב, השמיד, השליך, הגביר. ותהיה ההא עוד סימן לנקבה בפעלים ובשמות. בפעלים כמו כי חכמה מאוד (זכריה ט' ב'), חגרה בעז מתניה, ידיה שלחה בכישור (משלי ל"א), ובשמות כמו אשה חכמה (ש"ב י"ד ב') שחורה אני ונאוה, איומה כנדגלות (ש"ה ו' ד') ובחכמה, תבונה, מהומה, מבוכה והדומה לזה גם כן, כי אלה השמות בנויים על לשון נקבה. ויש שיוסיפו ההא על השמות הזכרים לבלי ענין הנקבה וללא טעם שתחדש בהם בכמו אמרו (יחזקאל מ' י"ט) וימד רחב מלפני השער התחתונה, ההא תוספת בו לבלי ענין הנקבה; ואיננו רחוק כי הטעם שבמלעיל להעיד על הענין הזה כאשר הוא אם לא תהיה בו הא והמסרה עליו „לית דכוותיה בטעם מלעיל". וכמהו ואת מבוא המלך החיצונה (מ"ב ט"ז י"ח) ההא ללא ענין הנקבה, כי מבוא לשון זכר, והטעם בו גם כן מלעיל, והמסרת עליו „לית דכוותיה בטעם מלעיל", וכמהו נחלה עבר על נפשינו (תהלים קכ"ד ה') ר"ל נחל וההא בו נוספת; וכמהו עוד (יחזקאל כ"ה י"ג) ודרנה בחרב יפלו, ההא נוספת על דדן ועל כן שב הטעם בו מלעיל, ר"ל בדלית וזה בונפשו (ר"ל נחלה עבר על נפשינו); וכמהו ויבא דוד נבה (ש"א כ"א ב') ההא נוספת על נב עיר הכהנים לבלי ענין הנקבה והוא גם כן מלעיל, וכמהו בטרם יבא החרסה (שופטים י"ד י"ח) ר"ל החרס ועל זה ספר עליו בלשון זכר באמרו יבא. ונאמר מחורב חורבה, אל הר האלהים חרבה (שמות ג' א'), והוסיפוה על נטעתיך שרק (ירמיה ב' כ"א) בולשרקה בני אתנו (בראשית מ"ט י"א), ועל יהץ (ישעיה ט"ו ד') בויהצה וקדמת (יהושע י"ג י"ח) ועל קרית בעל (יהושע ט"ו ס') באמרם (שם ט"ו ט' י') ותאר הגבול בעלה — ונסב מבעלה; ועל אפק (יהושע י"ב ח') באמרם (שם ט"ו נ"ג) וינים ובית תפוח ואפקה; ועל לוז באמרם אל כתף לווה (שם י"ח י"ג); ועל אתה סתר לי (תהלים ל"ב ז') באמרם יהי עליכם סתרה (דברים ל"ב ל"ח), ובזולת זה רב מאד, והוספה ההא בצנה ואלפים (תהלים ח' ח'), והוספה עוד באשה ריח נחוח (ויקרא א') ובצחה צמא (ישעיה ה' י"ג), והוספה על נגב באמרם נגבה לנחל (יהושע י"ז ט') ומן הכת הזאת הלוך ונסוע הנגבה (בראשית י"ב ט') ר"ל הנגב, ואין ההא הזאת במקום אל כאשר חושבים רב בני אדם ומשערים אותו אל הנגב כי כבר נאמר (דה"א כ"ו י"ז) לצפונה ליום לנגבה ליום, השיעור מזרחה, והשעור להנגבה להצפונה להמזרחה; [וכן] ישובו רשעים לשאולה (תהלים ט' י"ח) וקימו ההא עם הלמד אשר היא כמו אל בענין; וכמו זה בהקבץ הלמד עם ההא, אמרו ולשרקה בני אתנו ההא נוספת בנטעתיך שורק, וכאילו נאמר: ישובו רשעים לשאול, ולשורק בני אתנו. ומה שמחזק זה אמרם (ש"א כ"ג י"ו) וילך אל דוד חרשה ואמרו גם כן בחרשה (שם שם ט"ו) בהודעה. ואמרו עוד ועבר הר הבעלה (יהושע ט"ו י"א) ואין טעם לאל במקום הזה, ואמרו (שם ט"ו כ"א) אל גבול אדום בנגבה; [ואמרו הלוך ונסוע הנגבה (בראשית י"ג ט')], ושעורו בנגבה, וכבר התבאר כי ההא הזאת איננה במקום אל אך המקור והוא ונסוע מתעבר אל הנגבה בלי מלת טעם.

וממה שהוסיפו בו ההא ללא ענין ונהפכה בו לתו אמרו (בראשית ל"ט כ"ה) החתמת והפתילים, הוסיפוה על ושמתיך כחותם (סוף חגי), ואפשר שהיה דעתם בו להפיל על החותם לשון נקבה. וממה שהוסיפו בו ההא עם הא ההודעה אמרו (יהושע ט"ו מ"ז) הימה הגדל וגבול, וכאלו אמר הים הגדול וגבול (כמו במדבר ל"ד ו'). וכבר נראה כי ההא נוספת במלות האלה ללא ענין נקבה וכי איננה בהנגבה ומה שהוא דומה לו במקום אל, אבל היא כמו שהיא באמרו

הנה ימים באים וג' מארץ צפונה (ירמיה כ"ג ח'), וכמהו עוד שומר מה מלילה (ישעיה כ"א י"א), כי הוא כמו שומר מה מליל, וכמו שיתי כליל צלך (שם י"ו ג') והראיה על זה אמרם בלילה הוא (בראשית ל"ב כ"ג) בלשון זכר. וכבר סר הספק כי היא נוספת ללא ענין תחרשהו, אבל מנהג ממנהגי העברים כי לא יתכן לסבור בהא מארץ צפונה שהיא מקום אל ולא שהיא לנקבה. ויש שיביאו ההא הזאת על המקורים בכמו רגזה בטחות פשטה וערה וחגרה על חלצים (ישעיה ל"ב י"א), בבא רגליך העירה (מ"א י"ד י"ב), רעה התרעעה (ישעיה כ"ד י"ט) השעור כבא רגליך, רוע התרועעה, רגז בטחות, מקור על דמיון שלח אצבע (שם נ"ח ט'), כי אם היה רוצה לדבר עמהן מלת הצווי היה אומר רגזנה על דמיון כי שמענה נשים (ירמיה ט' י"ט) והיה אומר פשטנה וערנה וחגרנה על דמיון לכנה שבנה (רות א' ח'), חגרנה שקים ספדנה (ירמיה מ"ט ג'). ויש לנו בזה בזולת הספר הזה ר"ל ספר ההכלמה הנקרא כתאב אלתשויר בערבי דברים ארוכים מאד. וכמו זה אמרו ולדבקה בו (דברים י"א כ"א), לטמאה בה (ויקרא כ"ב ח'), לקרבה אל המלאכה (שמות ל"ו ב'), לרחקה מעל מקדשי (יחזקאל ח' ו') וגם אמנה (בראשית כ' י"ב) לאשמה בה (ויקרא ה' כ"ה) ליראה את ה' (דברים י' י"ב) מיראתו אותו, לאהבה את ה' (שם י"א י"ג), ויספתי ליסרה אתכם (ויקרא כ"ו י"ח), כי טוב זמרה אלהינו (תהלים קמ"ז). ויביאוה גם כן על הצווי בכמו זכרה לי אלהי (נחמיה ה' י"ט), שמעה תפלתי (תהלים פ"ד ט') אספה לי (במדבר י"א י"ו), שלחה הנער אתי (בראשית מ"ג ח'), קרבה אל נפשי גאלה (תהלים ס"ט י"ט). ואפשר שתחרש ההא הזאת טעם זולתי, טעם הפלגה והנהץ כמו הא לנועדיה הנביאה (נחמיה ו' י"ג), ההא הנביאה להפלגה, כי נועדיה זה הוא שמעיה בן דליה (שם ו' י') וקראוהו נועדיה בעבור אמר לו נועד אל בית האלהים כאשר כנו שמעיה המתנבא הנחלמי (ירמיה כ"ט כ"ד), וסבר אני כי היה זה לרב מה שהיה תולה מבדיאתיו אל החלום על ענין חלמתי חלמתי (שם כ"ו כ"ה); וכמהו מכשפה לא תחיה (שמות כ"ב י"ז) אינו רוצה בו הנקבה מבלעדי הזכר; וכמהו ובעד נכריה חבלהו (משלי כ' י"ו) ר"ל נכרי. ומהמין הזה ההא הבאה במספר הזכר בשלשה וארבעה וחמשה עד עשרה, כי היא להגעה ולחוק בלבד לא לנקבה כי לא יתכן שיפל מספר הנקבה על הזכרים; וכמהו אמרה קהלת (כ' ט') התו בקהלת תמורת ההא אשר להפלגה, אבל באמרה נכנסה על מלת קהלת. ואפשר שיהיה גם כן הטעם בהא; וגם לנועדיה הנביאה הטעם הזה (ראה ראב"ע שם). ודומה לתיו קהלת התיו אשר בהלא בעז מדעתני (רות ג' ב'), כי הוא כמו ולנעמי מודע לאשה (שם ב' א'). וממה שבא עליו ההא להפלגה אמרו השפלה הגבה (יחזקאל כ"א ל"א) והראיה ע"ז ועל שאינה לנקבה אמרו והגבה השפיל בלשון זכר; וכמהו עוד נורא עלילה (תהלים ס"ו ה'), כי נורא עלילה תאר אחרי תאר ופרושו הנורא העליון על בני אדם כמו שנאמר ונורא על כל סביביו (שם פ"ט ח'), ועלילה נגזר מן ועוללתי בעפר קרני (איוב י"ט ט"ו) כי פרושו אצלי והעליתי עפר על ראשי, ומשרשו ומענינו אצלי במעל ידיהם (נחמיה ח' ו') על משקל והבאתי מרך בלבבם (ויקרא כ"ו ל"א) אשר עקרו רכך וחסרו הכפל האחד ושמו ויו המשך תמורתו וכן עשו בבמעל ידיהם, והטעם בו כטעם בבנשאי ידי (תהלים כ"ח ב'), שאו ידיכם קדש (שם קל"ד ב') (ראה לחות לראב"ע אות ה'). וממה שהוא ג"כ להפלגה אמרו ומאכלו בראה (חבקוק א' י"ו) משפטו בריא, תאר למאכל, ולא

יתכן שיהא תאר לנקבה מחסרת כמו שה (ויהיה כמו שה בריאה כמו שפי׳ הראב״ע) או הרומה לה, כי החפץ בו הנה הכלל לא הפרט. וכבר הוספה ההא עוד באמרו קול מלאככה (נחום ב׳ י״ד) וכאילו היא הנה תמורת היוד, ר״ל היוד אשר בשובי נפשי למנוחיכי (תהלים קי״ו ו׳) והדומה לזה ומשפטו מלאככי. והוסיפוה עוד עליהם המדברים באמרו (ש״א ע״י א׳) המה עלים במעלה, ואין מקבר להמה (ירמיה י״ד י״ו), ונאמר ואל אליהמה (יחזקאל מ׳ ט״ז), לפנימה (מ״א ו׳ ל׳) הוסיפו ההא על אליהם [ועל פנים]. והוסיפוה עוד על הן באמרם לרבות הנקבות והעברת את נחלת אביהן להן (במדבר כ״ז ז׳) ואמרו ולהנה כנפים (זכריה ה׳ ט׳), ואמר ואתֵּנה צאני צאן מרעיתי (יחזקאל ל״ד ל״א) ונאמר עוד ואתנה ידעתן[1] (בראשית ל״א ו׳) ואמרו זמתכן (?) וזמתכנה (יחזקאל כ״ג מ״ט). וכבר הוסיפו ההא על הא הנקבה והפכו הא הנקבה לתיו בעבור הקבץ שני נחים רפים וזה בכמו אמרם ישועתה לה׳ (יונה ב׳ י׳), ארץ עפתה (איוב י׳ כ״ב), ולא עולתה בו (תהלים צ״ב י״ו), וסופתה יקצרו (הושע ח׳ ו׳), בצרתה לי (תהלים ק״כ א׳), כי היית עזרתה לי (שם ס״ג ח׳), נפלאתה אהבתך לי (ש״ב א׳ כ״ו), כי החבאתה את המלאכים (יהושע ו׳ י״ז) דינו להיות החביאה וחסרו היוד ממנו והוא פועל חולף בעבור שהיה קל עליהם, כאשר יחסרוה הרבה פעמים מהפעלים העתידים בעבור שהיה קל עליהם גם כן ר״ל מן וַיַּדְבִּקוּ גם המה (ש״א י״ד כ״ב) שדינו להיות וַיַּדְבִּיקוּ מפני שהוא נלקח מהדביק בראית פתחת היוד המורה בו על הכבדות ובמה שדומה לו, ומיעשרנו המלך (שם י״ז כ״ו) אשר דינו להיות יעשירנו, ומן ויכום ויכתום[2] (במדבר י״ד מ״ה) בקצת הפנים אשר זכרתים בו בספר הקרוב והישר (כתאב אלתקריב ואלתסהיל). ומן וידרכו את לשונם (ירמיה ט׳ ב׳) אשר הוא מן הדריך בראית פתחת היוד ממנו. וכאשר חסרו היוד מן החביאה נשאר החבאה והוסיפו עליה ההא כאשר הוסיפו אותה בנפלאתה, והפכוה לתו בעבור הקבץ שני נחם רפים; וטוב מהמליצה הזאת שאומר שהפכו הא החבאה לתו כאשר הפכו ושכרת ולא מיין (ישעיה כ״א כ״א) מן הא, ותו היא נפלאת (תהלים קי״ח כ״ג), ותו גשור ומעכת (יהושע י״ג י״ג) ותו שפעת אני ראה (מ״ב ט׳ י״ז) ותו עוד תהלת (ירמיה מ״ח ב׳), ותו אם אתן שנת לעיני (תהלים קל״ב ד׳), ותו כי אזלת יד (דברים ל״ב ל״ו) ושבת לנשיא (יחזקאל מ״ו י״ז) מן הא, והיא ההקשה ג״כ בישועתה וסופתה ועולתה והדומה לזה; וכאשר המירו התוין מההין ואמרו ישועת וסופת ועולת כמו היא נפלאת, כי החבאת, והתיו אות חזקה, שָׂבָה כאילו מן השורש והוסיפו עליה ההא כאשר מנהגם להוסיפה הרבה על השמות ואמרו ישועתה וסופתה ועולתה, כי החבאת, נפלאתה אהבתך לי; והמשפט באלף היא נפלאת בעינינו הרפה, להראות, כהראות אלף נפלאתה אהבתנו והרפוה. אבל מה שאמר ר׳ יהודה בכי החבאתה הוא יוצא מדרך ההקשה, ושאינו יודע לתו בו ענין, היה בעבור שנעלמה הקשתנו ממנו, כאשר נעלם הרבה ממה שזמן לנו האלהים הבנתו והקרה לנו ידיעתו והעמידה עליו. ולא ישרו בעיני דברי האומר בפעלים האלה, אשר אנחנו אומרים שהם מוקלים מהפעיל, שבנינם הפעל בלתי מוקל ר״ל הִדְבִּק וְהִדְרִךְ וְהֶחְבָּה וישים הפעל עקר בבנינים, כי הרמיון הזה לא בא

---

[1]) גם כתוב ואתנה לאני (יחזקאל ל״ד י״ו).

[2]) שדינו להיות ויכיתום והראב״ע כתב כזה בשם ר׳ משה הכהן.

אלא בפעלים אשר הלמד שלהם מאותיות העלה כמו הרבה הראה הרוה הרוה העלה והדומה לזה; והעקר בפעלים האלה הפעיל, ונמנע זה שלא ידמו לפעלים בעלי האלף ר"ל הפלא עצה (ישעיה כ"ח כ"ט), השגיא, משגיא לגוים (איוב י"ב כ"ג) והדומה לזה, ובא במעט מזעיר מהפעלים אשר העין שלהם מאותיות העלה, הדמיון הזוים (ישעיה כ"ו י') גם כן ר"ל באת בריתי הפר (בראשית י"ז י"ד), והצר לך (דברים כ"ח נ"ב), הרע לעם הזה (שמות ה' כ"ג). והנכון בעיני שיאמר בכמו הצר הפר הרע כי הפתח בהם במקום הצירי כי התנועות פעמים רבות מתחלפות קצתם בקצתם, אע"פ שיש אשר יהיו דברים לבנין העלול לא ירמה לו בהם השלם. ומן הראיות החזקות על שהדין בהפר הצר והרע שתהיה בצירי כמו וְהֵפֵר ברית (יחזקאל י"ז ט"ו), נמלט היות הפר באתנח וסוף פסוק פתח, כי ממנהג העברים שלא יעתיקו הפתחות הנעתקות מהצירי בתוך הדברים, כמו פתחין ואתה בתוך ערלים תִּשָּׁבֵר ותשכב (יחזקאל ל"ב כ"ו), אשר היא נעתק מן הצירי אל הקמצה, לא באתנח ולא בסוף פסוק, וזה ברוב שמושיהם כאשר עשו בוישכב וַיֵּרָדַם (יונה א' ה') שעקרו להיות בצירי על משקל עד אשר לא יֵרָתֵק (קהלת י"ב ו') והעתיקוה אל הפתח ולא נשתנה בעמוד עליו; וכאשר עשו בויגדל הילד וַיִּגָּמַל (בראשית כ"א ח') והוא באתנח, ובשבת וַיִּנָּפַשׁ (שמות ל"א י"ז), ובויחנק (ש"ב י"ז כ"ג), וַיֵּאָנַשׁ (שם י"ב ט"ו) ובזולת הרמיון הזה, כי כל וילך הוא פתוח באתנח וסוף פסוק וכן וירד וכן ויאמר ויאכל, ואלה הפתחים כלם נעתקים מצרי וכן פתחות ואון ותרפים הַפְצַר (ש"א ט"ו כ"ג), ומתניהם תמיד הַמְעַד (תהלים ס"ט כ"ד) נעתקות מצרי על משקל הַשְׁכֵּב אותם ארצה (ש"ב ח' ב'), הרכב ידך על הקשת (שם י"ג י"ו). וכבר הביאו בעלי המסורות אלה המלות בכלל מה שלא ישתנה האתנח וסוף פסוק ולא הרגישו אל העלה הזאת אשר זכרנו אנחנו והעירונו עליה המונעת מהקמצות במלות האלה, ר"ל העתקת הצירי אל הפתח. וזה מכלל מה שנעורר מן התועלות ונחדש מן העניינים אשר לא ישתתף עמנו בהם זולתנו ולא קדמנו אליהם בלעדנו. ונמנעו העברים מהשיב מה שיצא מן הצרי אל הפתח אל הקמצות, מפני שרעתם בהעתקת שער ארץ וזולתו מהפתחות אל הקמצות לפאר המלה ולהעתיקה אל מדריגה עליונה ובצרי חלק לפאר כי הוא קמץ קטן כאשר יש בסגול חלק לפתחות כי הוא פתח קטן, וכאשר ירד מה שיצא מהצרי אל הפתח ממדרגתו לא ראו שישיבוהו אליה בעמוד עליו ובהפסק בו לדעת כי הוא יוצא משערו, כן הוא רוב דבריהם, אלא אם ימלט מהם המעט איננו שובר השער כמו עשני עָשָׂהוּ (איוב ל"א ט"ו) אין ראוי בקמצות (רק בצירי כמו לא ירחמנו עשהו (ישעיה כ"ז י"א) והוא בעמידה ועקרו הצירי, ואמרו (שם ס"ג י"ו) וישראל לא יַכִּרָנוּ בקמצות והוא באתנח ועקרו הצירי כמו ולא תַשְׂגֵּא צדקה (שם כ"ט ט'), ה' יצילנו (מ"ב י"ח ל'). ואפשר שתהיה פתחת הרע לעם הזה מפני העין ולזה ראיה על שהפעל איננו נוהג כי אם בהרבה בלבד (?). ודע כי הפיר והפר והציר והצר והריע והרע בצרי ובחיריק אחד אצלם. וכן אמר ר' יהודה (ערך רוע) בזכרו ורעה עיניך (דברים ט"ו ט'): והככר הריע או הרע. ואמר (בערך סית) באשר הֵסַתָּה אותו (מ"א כ"א כ"ה) שרגשת התו בו יוצא מדרך ההקשה והרפיות היא ההקשה (ר"ל והיה ראוי להיות ברפה) הֵסַת או הֵסִית לזכר הֵסִיתָה לנקבה. והכשיר לומר הסת בפתח ככשרון הסית או הסת. וזה כלו קורא בשער. נשוב אל מה שהיינו מדברים בו. — וכבר הוסיפו עוד ההא על

ותבאתה[1]) לקראתי (ש"א כ"ה ל"ד) או על ותקרב ותבואה (ישעיה ה' י"ט), ואמרו תבואתה לראש יוסף (דברים ל"ג ט"ז) וכבר בארתי זה בהשגה. ופעמים רבים יוסיפו ההא על הפעלים העתידים אשר יספר בהם האחד על עצמו ואשר יספרו בהם הרבים על עצמם כמו אשמעה מה יצוה ה' (במדבר ט' ח'), אשמרה לפי מחסום (תהלים ל"ט ב'), אלכה לי אל הגדלים (ירמיה ה' ה'), ואקחה פת לחם (בראשית י"ח ה') ונשאלה את פיה (שם כ"ד נ"ז), הבה נרדה (שם י"א ז'); אבל בספר על האחד שאיננו נמצא במעמד או האחת מעט הוא שיוסיפוה, אלא שכבר אמרו ימהר יחישה מעשהו (ישעיה ה' י"ט), ותעגבה עליהם (יחזקאל כ"ג ט"ז), ותקרב ותבואה (ישעיה ה' י"ט), ואין זה נוהג. ואפשר שיהיה ותחמרה בחמר (שמות ב' ג') כמו ותעגבה עליהם. ויוסיפוה עוד על מלות הטעם כמו נגדה נא לכל עמו (תהלים קי"ו י"ז) כלומר נגד כל עמו והלמד דחוקה בלכל כאשר היא בוהמתנשא לכל לראש (דה"א כ"ט י"א), עד למנחת הערב (עזרא ט' ד'), מאה לככרים (שם ח' כ"ו), ויעל מעל ליונה (יונה ד' ו'). והוסיפוה עוד במי האיש הלזה (בראשית כ"ד ס"ה), כי העיקר האיש הלז. והוספה על אל נולדו להרפא (דה"א כ' ח'), לאנשים האל (בראשית ה' ז') באמרו אלה בני המדינה (נחמיה ז' ו') וזולתו, ואפשר שיהיה אל מחוסר מאלה. והוסיפוה באכזיבה (יהושע י"ח כ"ט) על אכזיב (שם ט"ו מ"ד). ויוספו ההא לקריאה בכמו הצבי ישראל (ש"ב א' י"ט) אשר פרושו פאר ישראל; האמור בית יעקב (מיכה ב' ז') תרגמו הנקרא בית יעקב; הדור אתם ראו (ירמיה ב' ל"א) האשה המנאפת (יחזקאל י"ו ל"ב); האויב תמו חרבות (תהלים ט' ז') בן מי אתה הנער (ש"א י"ז כ"ח); יגער ה' בך השטן (זכריה ג' ב'); הישבת בגנים; (ש"ה ה' י"ג); הקהל חקה אחת לכם (במדבר ט"ו ט"ו); באי הרוח (יחזקאל ל"ז ט'); האזינו השמים (דברים ל"ב א'); עלו הסוסים והתהללו הרכב (ירמיה מ"ו ט'). ותהיה להערה מקוצרת מן הא לכם זרע (בראשית מ"ז כ"ג) כמו האם תמנו (במדבר י"ז כ"ח) תרגומו הא תמנו גויעה ומות, ופירוש אם במקום הזה אן הכברה בלשון ערב והוא במקום כי בלשון עברי אשר היא להגדה כמו כי ה' אלהיך (דברים כ"ג ט"ו), כי הגוים האלה (שם י"א י"ד), כי את כל הארץ (בראשית י"ד ט"ו) וכמו אם זכרתיך על יצועי (תהלים ס"ג ז'), וההא להעיר כאשר אמרנו; וכמהו האם אין עזרתי בי (איוב ו' י"ד) תרגומו האם כי אין עזרתי בי. וכמו ההא הזאת הא „הקבר איש האלהים אשר בא מיהודה" (מ"ב כ"ג י"ו), והוא כאשר אמר המלך מה ציון הלז אשר אני ראה, והוא לא היה יודע מה הוא, ענהו הקבר איש האלהים, והביאו ההא תחלה להעיר אותו על מה שהם עתידים להודיע אותו ואיננה להודעה. והנה לך ראיה שאמר מה הציון הלז ולא אמר מה הקבר הלז שהיה להם לענותו הקבר בהודעה, ולא אמר גם כן למי הציון הלז אבל אמר מה הציון הלז לדעת מהותו ונאמר לו כי קבר הוא; הלא תראה

---

[1]) בספרים כתיב ביוד ולא בהא והוא עפ"ה וגם לפי עצמו לקמן דף 46 שמביא שם מלה הזאת שנית ולא דבר מאומה מתוספת הא, ולכן נראה לאהובי החכם בעטר כי הוא ט"ס, כי גם אם היה בהא נוספת לא היה לו דמיון עם ותבואה ותבואתה כי לא היתה אז ההא רק במכתב ולא בקריאה כהא ואביאה אתכם (יהושע כ"ד ח') ועל קרי וכתיב לא יחוברו כללי דקדוק. ולכן גם הפרחין אשר העתיק תמיד דברי ר"י במנהגו השמיט הפסוק. ועוד כי רא"ב בס' ההרכבה תמה על ר"י אשר אמר כי התו מקום יוד סימן הנמצאת אבל על תוספת הא של ר"י לא תמה, מזה נראה כי לא היה בנוסחתו.

כי מי שיאמר מה הציון הלז שאין עונין אותו: הקבר הוא לפלוני, בהא ההודעה, אך אשר יכשר לענותו בו שיאמר לו קבר פלוני. — ומההערה עוד אמרו העוד הזרע במגורה (חגי ב׳ י״ט) ענינו עוד הזרע במגורה כמו שאמר ועד הגפן והתאנה והרמון וג׳ וההא להערה; והזמן הזה היה חדש כסליו והוא קודם עת גמר הזריעה וקודם עת טעינת האילנות, והוא מה שאמר להם: שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה מיום עשרים וארבעה לתשיעי וג׳. — ויוסיפוה לשאלה לדעת, בכמו היש בלשוני עולה (איוב ו׳ ל׳) הרב רב עם ישראל (שופטים י״א כ״ה), ולהא השאלה לדעת משפטים אנחנו עתידים לזכרם בשער ניחד אותו לה (שער ל״ו). ותהיה להוכיח, בכמו המן העץ אשר צויתיך (בראשית ג׳ י״א), המלך תמלך עלינו (שם ל״ז ח׳) הבוא נבוא (שם), האמור למלך בליעל (איוב ל״ד י״ח). ותהיה לקיים דבר ולאמתו, בכמו הנגלה נגליתי (ש״א ב׳ כ״ז), התשפט התשפט את עיר הדמים (יחזקאל כ״ב ב׳) הרואה אתה שבה העיר (ש״ב ט״ו כ״ז), ויהי הנקל לכתו (מ״א ט״ז ל״א), הזאת ידעת מני עד (איוב כ׳ ד׳), הכי קרא שמו יעקב (בראשית כ״ז ל״ו), הכי אחי אתה (שם כ״ט ט״ו), היש בלב הנבאים (ירמיה כ״ג כ״ו), התעיף עיניך בו (משלי כ״ג ה׳). ויתכן שיהיה הא העוד הזרע במגורה כמו ההאין האלה. ויתכן שיהיה ענין הרואה אתה שובה העיר התראה שתעשה זה. ותהיה להודעה כמו הנער הלז (זכריה ב׳ ח׳), העבד העברי (בראשית ל״ט י״ז). ולהא ההודעה משפטים אנחנו עתידים לזכרם בשער (לו) ניחדנו לה. ותבוא על הפעלים ההולכים בענין אשר, בכמו ההרימו המלך (עזרא ח׳ כ״ה), ההשיב נשיב נכריות (שם ט׳ י״ד), העיר ההללה (יחזקאל כ״ו י״ז), וכל ההקדיש שמואל (דה״א כ״ו כ״ח), ההלכוא אתו (יהושע י׳ כ״ד), השבה עם נעמי (רות ב׳ ו׳), הבאה מצרימה (בראשית מ״ו כ״ז). וכבר באה לענין הזה בעצמו על זולת הפעלים, אמרו ההוא יקרא ארץ רפאים (דברים ג׳ י״ג), ענינו אשר הוא יקרא, את השוק והעליה (ש״א ט׳ כ״ד) ענינו ואשר עליה כלומר ומה שעליה. ותהיה דחוקה בראש המלה אין לה מקום בותכן כל מלאכת שלמה עד היום מוסד בית ה׳ (דה״ב ח׳ ט״ז), פרושו מיום מוסד בית ה׳ ועד הנה במקום מן. והיא עוד דחוקה בויחלטו הממנו (מ״א כ׳ ל״ג). ואפשר שיהיה משפטה דבקה בויחלטו ותהיה (ויחלטה) כנוי ללשון הנקבה ר״ל להפיל לשון הנקבה על אמרתו אחי הוא. ותהיה במקום הבית אשר היא לכלי, באמרם (עזרא ח׳ כ״ט) הלשכות בית ה׳ כלומר בלשכות בית ה׳, כאשר נאמר עליו (שם) להביא לירושלים לבית אלהינו. ותהיה תמורת התו הנוספת בתחלת השמות אשר עיניהם מאותיות העלה במאין הפוגות (איכה ג׳ ס״ט) המשפט שיהיה תפוגות כמו תרומות תבונות. ויתכן שתהיה דחוקה כמו הא עד היום מוסד והא ויחלטו הממנו.

אמר המחבר, הנה זכרתי בשער הזה רוב מקומות אותיות התוספות ועניניהם והראיתיך איך יוסיפום על הפעלים והשמות ומלות הטעם, ובעבור זה קראו אותן אותיות התוספות לא שהן נוספות בכל מקום שנמצאות, אך בעבור שהן נוספות בקצת המקומות אע״פ שהן שרשיות במקומות אחרים; אבל האותיות אשר יקראו אותיות השרש בסתם לא תמצא מהן אות נוספת בשום מקום, אבל היא שרשית בכל מקום שהיא בו. ודע כי ברב שרעפי בקרבי (תהלים ל״ד) אם הוא בענין כמו שעיפי ישיבוני (איוב כ׳ ב׳) אינו כמהו בשרש, כי שעיפי שלש ושרעפי הריש בו שרש, כי איננה מאותיות התוספות; וכן אומר בותרבינה סרעפתיו (יחזקאל ל״א ה׳) כי אין שרשו כשרש בסעפתיו קננו (שם ל״א ו׳) אע״פ שהוא בענין כמהו.

ואומר עוד בדלת עמדי שהיה שרשה בה כי אין הדלת מאותיות התוספות, אך היא מאותיות התמורה כאשר יתבאר לך בשער הסמוך לשער הזה; ועמדי לשון אחר בענין עמי. ואתה דע לך.

שער ז׳.

באור תמורת קצת האותיות בקצתם.

דע כי אמות אותיות התמורה הן אותיות הרפיון, וכבר הובאו הדמיונים בתמורת קצתם בקצתם בספר אותיות הרפיון ובספר ההשגה. ויש שתמצא התמורה בזולתם מהאותיות אם מפני שהם קרובים במוצאיהם או שהם מתדמים בצורתם או בעבור אשר האות ההמורה בה יותר קלה עליהם או לזולת זה מרעותם.

א. האלף המירה אותה מההא באתחבר יהושפט (דה"ב כ׳ ל"ה) שעקרו התחבר כמו את האלהים התהלך נח, ובהאדרש אדרש להם (יחזקאל י"ד ג׳) אשר עקר ההדרש כמו הנתן תנתן (ירמיה ל"ח ג׳), ובאשכים ודבר[1] (שם כ"ה ג׳) כי הוא מקור השכים, ובויקראו לפניו אברך (בראשית מ"ב מ"ג) אשר עקרו הברך, כי הוא מקור מן ויברך את הגמלים (שם כ"ד י"א), והענין שהיו קוראים להשתחות לפניו כאלו היה אומר לעם קרעו על ברכיכם כרעו; ובאשתוללו אבירי לב (תהלים ע"ו ו׳) אשר עקרו להיות השתוללו פעל חולף, ובכל מלבושי אגאלתי (ישעיה ס"ג ג׳) עקרו הגאלתי כמו הגדלתי, השמעתי; ובאת יהר האמון (ירמיה נ"ב ט"ו) אשר עקרו ההמון, ובאזכרה (ויקרא כ"ד ז׳) אשר עקרו הזכרה על דמיון הַפְּלָה כי הוא מהזכיר כמו הכרת פניהם (ישעיה ג׳ ט׳) מהכיר וכמהו רוח והצלה מהציל, ומשקל הכרה והצלה, הפעלה, כי הפאים שלהם והמה נונין נבלעות, יורה אותך על זה אמרם יִנָּכֵר שונא (משלי כ"ו כ"ד) וַיִּתְנַכֵּר אליהם (בראשית מ"ב ז׳), יְנַצְּלוּ נפשם (יחזקאל י"ד י"ד), וכמו הבנין הזה מאשר העין שלו מאותיות העלה כמו והנחה למדינות עשה (אסתר) עקרו הֲנָחָה ע"מ הפעלה, וכאשר היתה היוד עלולה (נסתרה) העתיקו תנועתה אל הנון, וכמהו עוד להנפה גוים בנפת שוא (ישעיה ל׳ כ"ח). — וכבר המירו האלף מההא במצאתי און לי (הושע י"ב ט׳) ר"ל הון, הלא תראה שהוא אומר אך עשרתי. וכבר המירו אותה מהוו בונדמו נאות השלום (ירמיה כ"ה ל"ז) כי הוא כמו נְוֹת כרת רעים (צפניה ב׳ ו׳) והוא קבוץ נוה משלת (ישעיה כ"ז י׳). ואומר כי האלף כבר המירוה מן היוד ומן הואו בפעלים הקלים אשר עיניהם מאותיות העלה ובשמות אשר עיניהם מאותיות העלה גם כן, כמו שב וקם וחש ודש מהפעלים[2]) וכל השער שלהם, וכמהו דג ורש מן השמות, ונהפכו אלה העינין לאלף בעבור שהוא במקום תנועתם וכבר נפתח מה שלפניה, ויש שתתקיים האלף הזאת במכתב במקצת המלות כאשר היא קיימת בדבור כמו וקאם שאון (הושע י׳ י"ד), ראמות לאויל חכמות (משלי כ"ד ז׳) ורמה בנויה על רם. והתקיימה עוד באחד עשיר ואחד ראש (ש"ב י"ב א׳) מביאים דאג

---

[1]) ודעת הראב"ע בפ׳ מקץ (מ"א, מ"ג) שהוא אלף איתן ובטעות נדפס שם אשכם ושלוח תחת אשכם ודבר כמו שהגיה המלקט באוהל יוסף.

[2]) והמירו הוו בשוב קום וחוש והיוד בדיש באלף במכתב וכן בשמות רוש דוג אל אלף במכתב רש ודג.

(נחמיה י"ג י"ו) ווזולתם מהשמות שהעין שלהם עלולה (לעיל דף 5 — 6). וכבר המירו האלף מאחת אותיות הכפל בימאסו כמו מים (תהלים כ"ח ח') אשר עקרו שיהיה כמו וימסו אסוריו (שופטים ט"ו י"ד) והוא על השלמות וימססו, והבליעו הנח בנע בוימסו אסוריו והמירו אותו באלף בימאסו כמו מים, וזה הוא דברי בעורי רגע וימאס (איוב ז' ה') ר"ל עקרו שיהיה כמו וימס לבב העם (יהושע ז' ה') ועקרו על השלמות וימסס, וכאשר רצו להשלים בנינו ראו שהמרת אחד מן הכפלים באלף יותר קל עליהם מהראותו. וכן אומר באשר בזאו נהרים ארצו (ישעיה י"ח ב') שעקרו בזזו והמירו אחד מהכפלים באלף, והוא דברי בבלא יומו תמלא (איוב ט"ו ל"ב) שעקרו תמלל, כלומר תיבש ותכרת מוקטפה מלילת בידך (דברים כ"ג כ"ו) וממה שאמרו בברייתא מוללו ומריח בו (נדה נ"א). וכבר המירו האלף מהיוד באלפי שנאן (תהלים ס"ח י"ח) עקרו שנין כמו קנין כלומר שונים אלה מאלה, ובשגיאות מי יבין (שם י"ט י"ג), כי עקרו שיהיה כמו עליות מרוחים (ירמיה כ"ב י"ד). וכבר המירו האלף במכתב מהא ואע"פ שהדבור בהם שוה בכמו ושנא את בגדי כלאו (מ"ב כ"ה כ"ט), קראינה לי מרא (רות א' כ'). וכבר באר זה רבי ר' יהודה במאמרו הראשון מספר אותיות הסתר [נ"א ס' הרפיון] (דף ט') והביא שמה בכלל המין הזה ר"ל מה שיכתב באלף במקום הא כי תפושו כעגלא דשא (ירמיה נ' י"א) ואיננו נכתב כי אם בהא והמסורת עליו לית דכוותא וכתב הא, אבל מפני שהגיענו על אחד הגדולים שהוא תופש על ר' יהודה בחשבו כעגלה דשא שהוא מדש חטים (דה"א כ"א כ') ואם הוא אצלו כתוב באלף, והוא חושב אותו מכי דשאו נאות מדבר (יואל ב' כ"ב) וישים האלף אשר טעה בה שרשיה לא מומרת מהא כמו שאמר ר' יהודה, ויאמר כי פרוש דשא שהוא רועה הדשא וטועה בזה, ראיתי ואבאר לך אופן הטעות בזה, ואומר כי התאר לזכר מן הפעלים אשר הם מבעלי האלף יבא על משקל פָּעֵל כמו טמא, מלא, צמא, ויבא ממנו לנקבה ע"מ פְּעֵלָה כמו מלאה טמאה, צמאה, ורוח נכאה (משלי י"ז כ"ב) וכי דשאו נאות מדבר מן המין הזה מהפעלים, ויוצא מזה שיהיה התאר לנקבה מכי דשאו דְּשֵׁאָה לא דשא, והתברר מההקשה הזאת כי כעגלה דשה מן דש חטים ואפילו אם יכתב באלף כאשר חשב ר' יהודה[1]. ודע כי זכרוננו תמורת האלף בהא במכתב אין אנחנו חייבים בו ולא מוטל עלינו, כי כונתינו אינה אלא מה שהוא אומר בדבור ובמכתב יחד לא במכתב בלבד ולא הביאנו אותו הנה אלא בעבור מה שנתגלגל בו מן התועלת הזאת. — וכבר המירו עוד האלף מהוו העוטפת הנופלת על הבית והמם והפא בין שתהיה אחת האותיות האלה נחה בין שתהיה נעה, והומרה עוד מהוו העוטפת הנופלת על כל אות נחה איזו אות שתהיה[2]; ואלה השתי תמורות אינם כי אם בדבור בלבד ולא במכתב.

---

[1]) המחלקת הזאת היא מחלקת דונש עם מנחם בן סרוק, אשר הביא כעגלה דשא בערך דש והשיג עליו דונש בעבור שהוא כתוב באלף, וגם מפני הענין, כי אם נבנה שם דשא מדוע היתה העגלה דלה נחה ורעה, ולזה אמר כי העגלה האוכלת הדשא נקראה דשא כאשר נקרא השור האוכל באבוס אבוס ככתוב משור אבוס (משלי ט"ו י"ז). והראב"ע בלחות מסכים עם הדונש מבלי להזכירו, ואמר דשא ע"מ מלא ולנקבה דְּשֵׁאָה וכאשר האלף היא נח נעלם אסרו ההא בהתחברו שני נחים נעלמים.

[2]) ר"ל אם אחד מאותיות בומף יבא אחר או החבור והוא מקובץ בשורק יקרא כמו אלף מקובץ, כמו וּפָתַח אהל מועד, ובה' אל תמרדו, וּמָטָה ידו, וכן בשיהיה אחריו

ב. הבית הומרה מהפא בשובך (ש"ב י' י"ו) ושופך (דה"א י"ט י"ח; ראה סוטה מ"ב ב').

ג. הגימל הומרה מהכף באל יחסר המזג (ש"ה ז' ג') משפטו המסך, ממסכה יינה (משלי ט' ב').

ד. הדלת הומרה מתיו התפעל בהזדמנתון למאמר קדמי (דניאל ב' ט'), וכבר בארתי בספר ההשגה בשער זכה ממנו בזכרי רחצו הזכו (ישעיה א') שעקרו הדזכו והמירו הדלת בזין והבליעוה כאשר בארתי בספר ההשגה והעמדתי המופת עליו[1], יבקש מה שנאמר בו שמה. ויתכן לומר בדלית וריש הדר (בראשית ל"ו ל"ט) והדד (דה"א א' נ'), דדנים (בראשית י' ד') ורדנים (דה"א א' ז'), חמרן (שם א' מ"א) וחמדן (בראשית ל"ו כ"ה) וריפת (שם י' ג') ודיפת (דה"א א' ו'), דעואל (במדבר א' י"ד) ורעואל (שם ב' י"ז) שהאחד מהם תמורת האחר כאשר קרה מהם בהדאה והראה, כי אשר נאמר בהם בתורת כהנים (י"א י"ד) בדלית ואשר במשנה תורה (י"ד י"ג) בריש שניהם שני שמות למין אחד בדברי קצת החכמים (חולין ס"ג); ואני עתיד לבאר זה באות הריש מספר השרשים.

ה. ההא המירוה מאלף ואתכם הוציא מתוכה (יחזקאל י"א ז') ר"ל אוציא; הושיע את עמי ישראל (ש"ב ג' י"ח) ר"ל אושיע. ובהתיו לאכל (ישעיה כ"ו ט') כי הוא מן אתא בקר (שם כ"א י"ד), ובהיך יוכל (דניאל י' י"ז) ובלהטיהם (שמות ז' י"א) כאשר באר אותו ר' יהודה במאמרו הראשון מספר אותיות הסתר כשאמר בלהטיהם כמו שהוא בלאטיהם כי הוא מן לאט את פניו (ש"ב י"ט ה') ודבר נכונה בזה; אבל חשבו עליו אנשים שרצה בדבר הזה כי בלאטיהם נמצא במקרא וישימוה טועה, ולא רצה אלא שעקרו בלאטיהם „ושהוא" כמו בשוה, כי הוא מלאט את פניו, והומרו האלף בהא, ואחר כן אמר ויש שירפו האלף הזאת ויאמרו בלטיהם (שמות ז' כ"ב). וכבר המירו ההא פעמים רבות מאחד הכפלים בכמו זכה, חיה וחרה כאשר בארנו בפעלים שהלמד שלהם מאותיות העלה אשר הביאונום בספר המסתלחק (כ"א ההשגה), כי רחצו הזכו (ישעיה א') מענין זכו נזיריה משלג (איכה ד' ז') ואע"פ שאיננו מעקרו כאשר בארנו שמה, וכי וחיית ורבית (דברים ל' י"ו) מענין חיים כלכם היום ואע"פ שאיננו מעקרו, וכי כל הנחרים בך (ישעיה מ"א י"א) וחרה אף ה' מענין ושכן חררים (ירמיה י"ז ו') ואם איננו מעקרו. וההא המירוה עוד מתיו במאין הפוגות (איכה ג' מ"ט) משפטו תפוגות כמו תרומות תבונות תשובות, והוא נגזר מן ויפג לבו (בראשית מ"ה כ"ו) על כן תפוג תורה (חבקוק א' ד') אשר פרושו רפיון וחלושת וספק. והמירוה עוד מהנון בלכל זנות יתנו נדה (יחזקאל י"ו ל"ג) משפטו נדן כי הוא אחד מואת נתת את נדניך (שם). והמירוה מן היוד אשר הוא כנוי הנקבה באמרו (נחום ב' י"ד) קול מלאככה כאלו אמר מלאככי, בעבור שההא גם כן לנקבה, וכאשר המירו עוד להיוד הזאת בתו באמרם (ש"א כ"ה ל"ד) ותבאת לקראתי, ומשפטו ותבאי.

ו. הואו הומרה מההא בכמו (משלי כ"ג ה') כי עָשׂה יעשה לו כנפים,

---

אות נח איזהו אות שיהיה כמו וּשְׁמַרְתֶּם וּקְרָאתֶם וְזָרַקְתֶּם. ור' יהודה כתב הטעם בעבור היות הואו ככד על הלשון „וכן ירכס מקדמונינו דור אחר דור".

[1]) ומופתיו הטה בלי ספק הראיות אשר הביא ר"ש פרחון שרש זכה מלשון התלמוד ע"ש.

בָּנֹה בניתי[1]) (מ"א ח' י"ד) כאשר בארנוהו וקרבנוהו בספר הקרוב והישר. ופעמים שיכתבו אותה ואו על המבטא. והומרה עוד מההא בלא שלותי (איוב ג' כ"ו) וזולתו.

ז. הזין הומרה מהסמך באל יחסר המזג (ש"ה ז' ג') עקרו המסך מן מסכה יינה (משלי ט' ב'), כלומר לא יעמד מבלי בשם. והומרה עוד מהריש בכמראה הבזק (יחזקאל א' י"ד). והומרה מהדלית אשר היא תמורת התו של התפעל ברחצו הזכו.

ט. הטית הומרה מתיו התפעל בכמו וילכו ויצטירו (יהושע ט', ד'), הצטידנו, אותו (שם ט', י"ב); מה נצטדק (בראשית מ"ד י"ו). וכבר הביאנו המופת הגמור על זה בשער זכה מספר ההשגה.

י. היוד הומרה מתו בארבע מלכיות (דניאל ח' כ"ב) והוא שהיוד הזאת היא בעיני תמורת תו מלכות ועקר המלה מלכותות והיה זה כבד עליהם. וכבר שמשו אנשי המשנה בכמו זה ואמרו בקבוץ פרפרת פרפריות (אבות סוף פ"ג) ועקרו פרפרתות והמירו התו ביוד, וכבר המירו היוד הזאת באלף ואמרו פרפראות ובדבריהם שלש אוּמָּנִיּוֹת עושין מלאכה בע"פ עד חצות (פסחים פ"ד מ' ו') והוא קבוץ אומנות ועקרו אומנותות והפכו ואו אומנות ליוד והבליעוה ביוד המומרת מתו אומנות ונדגשה בעבור זה והניעו מה שלפניה בשבר כי השבר מהיוד ואלו היו משאירים הואו כאשר היא כמו שעשו העבריים במלכיות היה נכון. ואפשר שיהיה זה נמצא בקצת הגרסות, אבל גרסתנו כאשר ספרתי לך. ואמרו בקבוץ תענית, תעניות, המירו התו ביוד והבליעו בה יוד תענית. וזאת היא הקשתי באמרם גלת עליות (יהושע ט"ו י"ט) בקבוץ את גלת עלית (שופטים א' ט"ו) ועקרו עליתות, והמירו והבליעו התו בעליות על הפנים האלה מומרת בהא אשר היא למד הפעל. וכמהו עוד ואבדתם את כל משכיותם (במדבר ל"ג נ"ב), בקבוץ ואבן משכית (ויקרא כ"ו א'), ועקרו משכיתותם והמירו והבליעו. ויש לנו בתענית ועלית ומשכית הקשה אחרת עוד היא יותר ראויה להם, והיא שנאמר כי משפט תענית להיות תעניה ע"מ תאניה ואניה (ישעיה כ"ט ב'), וקרה לה מה שקרה באמרם שערוריה (הושע ו' י') ושערורות (ירמיה י"ח י"ג), יהודיה (דה"א ד' י"ח) ויהודית (נחמיה י"ג כ"ד), תחתיה (תהלים פ"ו י"ג) ותחתית (דברים ל"ב כ"ב), והיא ההקשה בעליה ועלית ומשכיה ומשכית. ומשקל עליה פעילה כמו בצפיתנו צפינו (איכה ד' י"ז) ומשקל מַשְׂכִּיָּה מַפְעִילָה על דמיון אני מנגינתם (שם ג' ס"ג), והבליעו יוד המשך ביוד הנהפכת מהא אשר היא למד הפעל. ועל הדרך הזאת יהיה עליות על אפניו, כי הוא קבוץ עליה, והיא ההקשה במשכיותם ותעניות וזולתם; אבל מלכיות היוד שלו תמורת תו מלכות. ואתה דע לך.

[1]) לפי הנראה יש בזה ט"ס וצ"ל לדברי ר"י, אשר אמר כי בשני הפסוקים האלה הואו הומרה מהה"א, עשו בואו וכן בנו, ונאמת מנה המסורה בנו בניתי מן חד חד ואו בסוף; אבל לא נמצאה נוסחא הזאת לא בכ"י ולא בספרי הדפוס, וגם ר"ש מנורלי אשר ידיו רב לו בעניינים האלה לא העיר מאומה על זה, גם רד"ק מביא בנה בהא במכלול קל"ד. ורי' חיוג כתב להפך ,,ויכתב הא תמורת ואו כמו בנה בניתי, כי עשה יעשה לו כנפים. ושאלתי את פי אהובי החכם בעל הבקי במסורה, ואמר לי, כי אין לסמוך על המסורה אשר תמכתי בה יתדתי לפי שיש בה כמה טעיות כמו שמנה ג"כ אלה וכאלה וג', ודעתו בזה, כי נתחלף להסופר הפסוק במשלי עם אותו דיחזקאל ל"א י"א, עשו יעשה לו כרשעו, והוא מן ד' דכתיבין ואו עפ"ה, וכן נתחלף לו כך בנון בהפסוק השני וצ"ל בנו בנו (ירמיה כ"ב י'.)

כ. הכף הומרה מהבית בכי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם (זכריה ב׳ י׳) משפטו בארבע בבית, וכמהו כרוח קדים אפיצם (ירמיה י״ח י״ז). והומרה עוד מהבית באמרו באשר ילכו (הושע ז׳ י״ב) משפטו באשר ילכו, כלומר באיזה מקום שילכו, ובאמרו עוד וכרמי בניך (יחזקאל ט״ז ל״ו). ויתכן שיהיה כמוהם כחצות הלילה אני יוצא (שמות י״א ד׳) והראיה על זה אמרו (שם י״ב כ״ט) ויהי בחצי הלילה. וכבר הומרה מן גימל בוכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ׳) ומשפטו וגנה. —

ל. הלמד המירוה מן הבית בוישבו אתו לארץ (איוב ב׳ י״ג), ונפלו לפניכם לחרב (ויקרא כ״ו ז׳) והרבה זולתם, והמשפט בארץ, בחרב; וכבר זכרנו מהדומה לזה כלל מספיק בשער אשר לפני זה. והומרה מן הריש החרע מפלשי עב (איוב ל״ז י״ו) הוא אצלי כמו אם יבין מפרשי עב (שם ל״ו כ״ט) ר״ל הברקים המתפרשים ממנו.

מ. המם הומרה מן הנון בהתנים הגדול (יחזקאל כ״ט ג׳) ר״ל התנין. והומרה ממנה עוד במף תקברם (הושע ט׳ ו׳) הוא כמו נף (ישעיה י״ט י״ג), ובית הרם (יהושע י״ג כ״ג) הוא כמו הרן (במדבר ל״ב ל״ו), וכמהם (ש״ב י״ט ל״ח) הוא כמהן (שם י״ט מ״א), ובאמרו אנה המה מוליכות את האיפה (זכריה ה׳ י׳). והומרה מהא בכמו אמרם אביה (דה״א ג׳ י׳) ואבים (מ״א י״ד ל״א) שם איש.

נ. הנון הומרה מהמם באמרו והנה באו עד תוך הבית (ש״ב ד׳ ו׳), המשפט המה; ובמלכין (דניאל ב׳) וחיין (שם ז׳ י״ב), את קול הרצין העם (מ״ב י״א י״ג), לעשתרות אלה צדנין (מ״א י״א כ״ג), קח לך חטין (יחזקאל ד׳ ט׳), הנה ידעתין (ישעיה מ״ח ז׳), הלהן תשברנה — הלהן תעגנה (רות א׳), ובשפופם (במדבר כ״ו ל״ח) שפופן (דה״א ח׳ ה׳), גרשום וגרשון (בראשית מ״ו י״א דה״א ו׳ א׳) והומרה מן הלמד בלשכה ונשכה (נחמיה י״ג ז׳ וח׳) ובמעין גנים (ש״ה ד׳ ט״ו) משפטו להיות גלים כמו גלת מים (יהושע ט״ו י״ט), והראיה על זה אמרו באר מים חיים והענין בהם אחד, אך ספר המעין בגלים לרוב המים היוצאים ממנו; וכן אומר בגן נעול (ש״ה ד׳ י״ב) שמשפטו שיהיה גל נעול כמו שנאמר מעין חתום, הענין אחד, ואם המלות חלוקות, וזה יאמר במלאכת הצחות ההרמות ר״ל השתנות המלות עם הרמות הענין. וכבר המירוה עוד באתנן זונה (דברים כ״ג י״ט) מן הא אתנה המה לי (הושע ב׳ י״ד). וכבר הומרה הנון מאחד הכפלים בלשמיד מעוניה (ישעיה כ״ג י״א) משפטו מעזיה ברגשות קבוץ על ראש המעוז (שופטים ו׳ כ״ו) והמירו הנון מאחד הכפלים, כי מעוז נגזר מעזוז וגבור (תהלים כ״ד ח׳), בעזוז עינות תהום (משלי ח׳ כ״ח). וכן אמרם חסדי ה׳ כי לא תמנו (איכה ג׳ כ״א), ר״ל כי הנון בו תמורת המם והעקר בו תמו ברגשות. וכבר המירוה בריש בנחום בענה (נחמיה ז׳ ז׳ ורחום נענה דה״א כ׳ ב׳). ויש שתומר בהא הנקבה בכמו חנית מסע ושריה (איוב מ״א י״ח), וילבש צדקה כשרין (ישעיה נ״ט י״ז), אתנה המה לי (הושע ב׳ י״ד) מן אתנן זונה.

ע. העין הומרה מהחית בעושו ובאו (יואל ד׳ י״א) רצה חושו.

צ. הצדי הומרה מזין ביחפץ זנבו כמו ארז (איוב מ׳ י״ז), רצה יחפז מכי לא בחפזון תצאו (ישעיה נ״ב י״ב), כלומר כי הוא ממהר תנועתו ואם הוא גדול כמו ארז; ואמרו כמו ארז ספור לזנב.

ק. הקוף הומרה מהגימל בויצקו את ארון האלהים (ש״ב ט״ו כ״ד) משפטו ויציגו, וזאת היא דעת התרגום באמרו ואקמו ית ארונא [1]).

---

[1]) אכל ויצקם לפני ה׳ ביהושע ז׳ גם הוא מגזרת צוק או יצק ולכן תרגם המתרגם ואתיכונון.

ש. השין הומרה מתו התפעל בלמה תשומם (קהלת ז׳ י״ו) כאשר אמרנו בהשגה יבוקש שמה לדעתו.

ת. והתו הומרה מאלף בבנוי לתלפיות (ש״ה ד׳ ד׳) כי הוא נגזר מפן תאלף ארחותיו (משלי כ״ב כ״ה) ופרושו למורים, כלומר שבנה אותו בנין עליון שיהיה למוד לעוברי דרכים; ועקרו אלפיות על משקל תחתיות ארץ (ישעיה מ״ד כ״ג). והערב גם כן עשו מה שדומה לזה באמרם תראת מן ורת והמירו הואו לתו, ובאמרם תכמה ותכאה [1]) כי התווין האלה מומרת מווין. והומרה התו מהא באנכי תרגלתי (הושע י״א) כי הוא ממין מה שאומרים רבותינו ז״ל מפני הרגל עברה, כאשר הומרה מכמו ההא הזאת עוד במלת ותפוצותיכם (ירמיה כ״ה ל״ד) שעקרו והפיצותיכם כאשר אני עתיד לזכרו בשער המלות הזרות. והומרה מהא הנקבה בשפעת אני רואה (מ״ב ט׳ י״ז), אם אתן שנת לעיני (תהלים קל״ב) ושכרת ולא מיין, (ישעיה נ״א כ״א) ושבת לנשיא (יחזקאל מ״ו י״ח), כי אזלת יד (דברים ל״ב ל״ו) ובקטרת כי העקר ישימו קטורה (שם ל״ג י׳), ובתפארת כי הוא כמו מקל תפארה (ירמיה מ״ח י״ז), ובאיך לא עזבה עיר תהלת (ירמיה מ״ט כ״ה), ובנשאת זהב וכסף (מ״א י׳ כ״ב), ובמלת כמוצאת שלום (ש״ה ח׳ י׳), העקר נושאה זהב, מוצאה שלום, כמו הלכה היא (ירמיה ג׳ ו׳) ובזולת זה הרבה. ותומר מן הא הנקבה עוד בסמוך. והמירו התו מיוד כנוי הנקבה באמרם ותבאת לקראתי (ש״א כ״ה ל״ד) המשפט ותבאי (לעיל דף 42), כי התו עוד לנקבה. כבר התבאר ממה שהביאונו תמורות האותיות קצתם בקצתם, אבל מה שהוא כמו פזר נתן לאביונים (תהלים קי״ב ט׳) ובזר עמים (שם ס״ח ל״א) וכמו עלץ לבי בה׳ (ש״א ב׳ א׳), נתעלסה באהבים (משלי ז׳ י״ח), ותעלוזנה כליותי (שם כ״ג ט׳) וכמו מכף מעול וחומץ (תהלים ע״א ד׳), וחטאי חמס נפשו (משלי ח׳ ל״ו), וכמו שחק וצחק, צעק וזעק, מצער ומוער וכל אשר ימצא לו שמוש וגזר ממה שדומה לזה, הנכון אצלי לאמר בו שהם לשונות שונות מאשר יושמו מומרים קצתם בקצתם, כי הכל משמש בו ואין מתיחדת אחת משתי המלות בדבר זולת האחרת. כי אחת מהנה ראויה שתהיה מומרת בחברתה יותר מן האחרת, ועל כן היה נכון אצלי שיהיו לשונות שונות, והוא הדין במה שיראה בו ההפך, רצוני לומר כאשר נמצא פעל שמשתמשין בו על איזה סדר שיהיה מאותיותיו ומצאנו פועל אחר בענינו משתמשין בו גם כן ויראה מסדר השני פעלים כי האחד מהם הפוך מהשני, הנכון אצלי שיאמר בהם שתי לשונות שונות כי אין האחד יותר ראוי שיהיה הפוך מחברו מן האחד, כאשר נאמר רגע הים ויהמו גליו (ישעיה נ״א ט״ו), בכחו רגע הים (איוב כ״ו י״ב), למען הרגיע את הארץ (ירמיה נ׳ ל״ד) שהיא לשון בפני עצמה ואינה הפוכה מן גוער בים (נחום א׳ ד׳). וכן נאמר עוד בלשון גוער בים שאינה הפוכה מן רגע הים, ואם המלות קרובות אלה לאלה וענינם אחד. ואינני אומר שהוא מונע מן ההפך לגמרי, אבל אני בוחר בזה ובדומה לו מה שאמרתי לך; אך שלמה ושמלה, כשב וכבש וזולתי ממה שדומה לו מה שאין לו שמוש יאמר בו כי אחד מהם הפוך מן האחר. ואם יאמר בכל אשר תראה בו התמורה שהוא מומר קצתו בקצתו ובכל אשר יראה בו ההפך שהוא הפוך קצתו מקצתו, אינו מזיק. ואנשים מאנשי עיון מקפידין שתהיה מלה הפוכה מאחרת ושתהיה עוד מומרת מאחרת,

---

[1]) ורת ירש תראת ירושה; וכן עלב תכמה לשון עליבות; ובא סמך תכאה לשון סמיכה.

ומה שבארנוהו בחלפיות, בהפוגות, וזולתם ממה שלא יתכן בו לומר שהוא לשון בפני עצמו, ומה שהראינוהו מתמורות הטית והדלית בתו התפעל יבטל דבריהם ודוחה טענתם ואין להם טענה, ואתה דע לך.

אמר המחבר, מפני שהשתנות התנועות קצתם בקצתם מין תמורת האותיות קצתם בקצתם ראינו לסמוך לשער הזה זכרון קצת ממנו עד שיהיה חבורנו זה כולל רוב דיני הלשון בעזרת האל.

שער ח׳.

במה שישתנו תנועות מן קצתם אל קצתם.

דע כי מה שישתנה מהתנועות קצתם אל קצתם בא הקמץ במקום הפתח בכמו וְהָמְלֵחַ לא המלחת וְהָחְתֵּל לא חתלת (יחזקאל ט"ז ד') משפטו שיהיה כמו הַשְׁכֵּב אותם ארצה (ש"ב ח' ב'), ועוד נוסו הָפְנוּ (ירמיה מ"ט ח') המשפט בהפנו שיהיה ההא בפתח כי הוא צווי מהפנה ערף (שם מ"ח ל"ט) ועוד וְהָפְדֵּה לא נפדתה (ויקרא י"ט כ') בקמץ במקום הפתח כי הוא מקור הפדה ועוד כי מִשְׁקָל הכסף והזהב[1] (עזרא ח' ל') וּסְנַת המלך מן רכושו (דה"ב ל"א ג') הם קמוצים ואם הם סמוכין והשעור שלהם פתח. וכבר שמו הקמץ במקום הסגול בכי היום ה׳ נִרְאָה (ויקרא ט' ד'). וכבר שמו הקמץ במקום חירק בְּמָשְׁכִי אותה (יחזקאל ל"ב כ') משפטו שיהיה כמו משכו וקחו לכם (שמות י"ב כ"א), וכמהו ושערו חרבו מאד (ירמיה ב' י"ב) ועוד מָלְכִי עלינו (שופטים ט' י') שמחי וְעָלְזִי (צפניה ג' י"ד) קָרְחִי וגזי (מיכה א' י"ו) ועוד קָרְבָה אל נפשי גאלה (תהלים ס"ט י"ט). וכבר שמו הקמץ במקום השורק אך במה שלא הוזכר פועל הרבה מאד כמו שֻׁדְּדָה נוה (נחום ג' ז') הָכְרַת מנחה ונסך (יואל א' ט'), כל ימי הָשַׁמָּה (ויקרא כ"ו ל"ד) כליל תָּקְטָר (שם ו' י"ו), שש מָשְׁזָר (שמות כ"ו), הָרְאֵתָ לדעת (דברים ד' ל"ה). וכבר שמוהו במקום הסגול בּוּאשָׁה בחקיך תמיד (תהלים קי"ט קי"ז), כד הקמח לא תִכְלָה (מ"א י"ז י"ד) ונִשְׁתָּעָה ונראה יחדו (ישעיה מ"א כ"ג). וישימו השורק במקום הקמץ בכמו הללוהו כרב גדלו (תהלים ק"נ ב') מלא קמצו (ויקרא ב' ב') ולקרבן העצים (נחמיה י' ל"ה). ושמוהו במקום הפתח בכי גנב גנבתי (בראשית מ' ט"ו), זכר ה' לדוד את כל ענותו (תהלים קל"ב), משפט גנב שיהיה כמו יסור יסרני יה (שם קי"ח י"ח) וענותו שיהיה על דמיון וכסיתי בכבותך שמים (יחזקאל ל"ב ז'); ויתכן שיהיה כמהו ואמר חלותי היא (תהלים ע"ז י"א). ודע כי כף וכסיתי בכבותך שמים איננה דומה בענין לכף בכלתך מחטא (יחזקאל מ"ג כ"ג) ואע"פ שהמקורים סמוכים לשניהם, והוא שהמכנה בכבותך פעול בו והמכנה בכלתך פועל בו, אבל נשתוה המבטא בהם בעבור הסמוך אליהם, וגם כן קורה בלשון הערב[2]. ושמוהו במקום

---

[1]) בהעתקה אשר העתיק החכם עוואלד מן ס' הרקמה בלשון ערבי בספרו Beiträge ꝛc. השיג על מה שהביא המחבר משקל הכסף בקמץ מה שלא מצא בשום ספר, ולא ראה מה שכתב ר' שלמה נורצי במ"ש „בספרים מדוייקים כ"י הקוף בקמץ וכן כתבו ר"י בספר הרקמה וג'.״

[2]) בהעתקת החכם עוואלד כתוב פה „עהבת מן צרב זיד עמרא אשתומם על כי זיד הכה את עמר ונאמר כמו כן — מן צרב זיד עמרו על כי עמר הכה את זיד.״ והעיר המעתיק כי המשל הזה נמצא מלה במלה בספרי דקדוק הערבים ונראה מזה כי אלה הספרים היו שגורים בפי ר' יונה.

החולם בתהומות יכסיומו (שמות ט"ו ה'), וגם לא תעבורי מזה (רות ב' ח') ובישפטו הם (שמות י"ח כ"ו) ובתשמורם (משלי י"ד ג'). וככר שמו הצרי במקום הפתח כתְאֵהֲבִי פתי (משלי א' כ"ב), כאשר בארנו בספר ההשגה וזולתו; ובמקום החירק בכמו ותלך יְתֵתַע (בראשית כ"א י"ד) יתֵכֶה מכעס עיני (איוב י"ז ז'), הֵנֵצוּ הרמונים (ש"ה ו' י"א), הֵפֵרִי ביה ישראל (ירמיה י"א י') הֵרֵעִי האנשים האלה (שם ל"ח ט') הקרו רעתה (שם ו' ז') והצרתי לאדם (צפניה א' י"ז), אשר הרעתי (מיכה ד' ו'), משפטם הניצו, הפירו, הריעו, הקירו, והצירתי ואשר הריעתי על משקל הקימו והשיבו והביאו והקימותי והשיבותי. וככר שמו החירק במקום הסגל במלת ובפרשכם כפיכם (ישעיה א') ארממך ה' (תהלים ל' ב'), וכבוד יערו וכַרְמִלּוֹ (ישעיה י' י"ח), וַתִּרֶץ את גלגלתו (שופטים ט' נ"ג) מאַסִּפְכֶם אלהי ישראל (ישעיה נ"ב י"ב) רוח אלהים רעה מְבַעִתֶךָ (ש"א י"ו ט"ו), יהושע בִּן נון, שבן לילה היה (יונה ד' י') והיה אם בן הכת הרשע (דברים כ"ה). ושמוהו במקום הפתח במלת וגלגליו כסופה (ישעיה ה' כ"ח) והתגדלתי והתקדשתי (יחזקאל ל"ח כ"ג), ואך את דמכם (בראשית ט' ה') יבמתו (דברים כ"ה) שבה יבמתך (רות א'); הרב עם שדי יִסּוֹר[1]) (איוב מ' ב') הוא מקור ועקרו שיהיה כמו יסור יסרני וכמהו החלו הערמות ליסור (דה"ב ל"א ז') והערמות פעולות באמרו ליסוד ושעורו החלו ליסוד הערמות; עד הִשְׁמִדוֹ כדבר ה' (מ"ב י' י"ז) בחירק במקום פתח, ועוד גנון והציל פסוח והמליט (ישעיה ל"א ה'), אחרי הקצות את הבית, אחרי חלץ את האבנים (ויקרא י"ד ל"ג), והטוב בעיני בחלץ שיהיה מקור ושיהיה החירק בו במקום הפתח, וכמהו אפס כי נאץ נאצת (ש"ב י"ב כ"ד). ושמוהו במקום הקמץ בִּנְצָרָה על דל שפתי (תהלים קמ"א). ושמוהו במקום השורק בְּמִשְׁחַת מאיש מראהו (ישעיה נ"ב י"ד), כי מאתנן זנה קבצה (מיכה א' ז'), ופתחו שעריך (ישעיה ס' י"א) ובויישם בארן (בראשית נ' כ"ו). וככר שמו הפתח במקום הסגול בותתנה לזרע אברהם אֹהַבְךָ (דה"ב כ' ז'), בוראך יעקב גואלכם קדוש ישראל (ישעיה מ"ג א' י"ד), כַּעֲבָרוֹת המדבר (ש"ב י"ז י"ו) וּבְשַׁאתֶהָ[2]) מדבר עמי (שופטים ו' י"ז) ועוד בשגם הוא בשר (בראשית ו' ג') ובקולי אל אלהים והאזין אלי (תהלים ע"ז ב'). ושמוהו במקום השבא לרחק הצורך בכמו וַאֲמִיתֵתֵהוּ (ש"ב א' י'), ואני אסבל וַאֲמַלֵּט (דברים מ"ו ד'), ואשלם נחומים לו ולאבליו (ישעיה נ"ז י"ח). וככר בארתי עלת זה בסוף מחברת הקרוב והישר[3]). ושמוהו במקום החירק לרחק האות הגרונית בכמו כַּאֲהָלִים —

---

[1]) בהעתקת עוואלד כתוב פה: ואפשר כי יסור הוא שם כמו שכור גבור, ומלת טוב היא כמו הטוב טוב (שופטים י"א כ"ה) ושעורו הדרך מוסר הוא שיריב האדם עם אל. וזה כתב ר"י כמו כן בספר הקירוב והישר, כתאב אלתקריב ואלתסהיל, אשר העתיק החכם הזה. והפרוש הזה הביא רד"ק בשרשיו בשם אביו ונמצא ג"כ בפי' לראב"ע על איוב.

[2]) „כ"ה בכ"י ונכתב עליו בגליון יפה בפתח בשין" כ"כ במנחת שי, ושוא השגת עוואלד.

[3]) וזה דבר ר"י שם בהעתקה קלרה הנזכרת: ומאשר כתב בפתח אמר איש אחד בספרו על התנועות כתאב אלצותאת כי לא כתיב בקמץ לפי שבזה ולא המיתהו רק שאול נפל על חרבו (וזה הביא רד"ק בשם הקדמונים) ועל זה מתלונן ר"י ואמר אם כן למה כתוב ואכסך משי (יחזקאל ט"ז י"א) בפתח? ודעתו בזה כי העתיד יבוא על הפועל החולף אשר איננו חליפה גמורה כמו תהמת יכסימו וכן עם הואו בשבא ויהיה כפי ענינם עתידים וחולפים (כמו לעיל 24) וכן בזה משפט הואו בשבא אך לפי שבאה לפני אָ קשה על המנעה ונתהפכה לפתח כמו ואברכהו (ישעיה נ"א ב').

כארזים (במדבר כ"ד ו'), לאשר על ביתו (בראשית מ"ג י"ו), אם אעשה וג' לאדני (ש"א כ"ד ו'), באדני (שם), חסד לאלפים (שמות כ' ו'), תהיה לאדניה (שם כ"א ד'), אך בה' (במדבר י"ד ט'). וכבר שמוהו לבלי רחק במקום החירק עוד בּוּיַרא והנה באר בשדה (בראשית כ"ט ב'). וכבר שמוהו במקום השורק בעבור הרחק הזה בעצמו בכמו וְאהבך וברכך (דברים ז' י"ג) והרגוני על דבר אשתי (בראשית כ' י"א), עקרם שהיו כמו ושמרך, ומצאהו צרות רבות (דברים ל"א י"ז); וכן ואמרתם כה לחי (ש"א כ"ה ו'), והלכתם בכל הדרך (ירמיה ז' כ"ג), ואסרנוה לענותו (שופטים י"ו ה'), עקרם שיהיו כמו וזכרתם את כל מצות ה' (במדבר ט"ו ל"ט), ושמרתם את משמרת (מ"ב י"א ו'). ושמוהו במקום הצירי בהָשֵׁב אל תערה (יחזקאל כ"א ל"ה) וביאהבני אישי (בראשית כ"ט ל"ב), הבדל יבדילַני (ישעיה כ"ו ג'); ומהמין הזה הוא וישראל לא יכירָני (ישעיה ס"ג י"ו) אלא שהוא קמץ בעבור שהוא אתנח, וממנו עוד אין ראָני (שם מ"ז י') אלא שהוא קמץ בעבור שהוא זקף. וכבר שמהו הסגול במקום החריק במלת אל תְּמחי (ירמיה י"ח כ"ג) ואל תמח חסדי (נחמיה י"ג י"ד), צור ילדך תשי (דברים ל"ב י"ח) ובאהבו את ה' (תהלים ל"א כ"ד), אחזו לנו שועלים (ש"ה ב' ט"ו) ובאספה לי (במדבר י"א י"ו). ושמוהו במקום הקמץ במבית אל מבטֶחם (ירמיה מ"ח י"ג); ומקום הפתח במלת ובן אדם ויתנֶחם (במדבר כ"ג י"ט) ובלמטות אבתיכם תתנחלו (במדבר ל"ג כ"ד) ובמלת והטהרו (שם ח' ז') ובשכל אדם האריך אפו (משלי י"ט י"א), החזיקי בידם (ירמיה ל"א ל"ב), העמיקו לשבת (שם כ"ט ח') הסגול בהעמיקו במקום הפתח. ושמוהו עוד במקום הפתח בגש הלאה (בראשית י"ט ט') וייקץ נח (שם ט' כ"ד) ובויישם בארן (שם נ' כ"ו) וזולתם. וכבר שמו החולם במקום הקמץ במלת ולכה זעמה (במדבר כ"ג ז'), במצאכם אותו (בראשית ל"ב כ'). וכבר זכרתי בספר ההשגה וזולתו מהשתנות התנועות קצתם מה שאינני צריך להאריך הדברים הנה.

שער ט׳

שער אחר מהתמורה.

יש שימירו העברים הדבר מן הדבר והן לעין אחת וזה יחלק לשתי מחלקות. האחת מהן תמורת הכל מן הכל והשניה תמורת הקצת מהכל. ותמורת הקצת מן הכל בכמו אמרו ויתן להם אביהם מתנות רבות (דה"ב כ"א ג'), כלל באמרו מתנות רבות ופרט באמרו לכסף ולזהב ולמגדנות, על דרך הבאור, והמיר הקצת מהכלל. ועוד (שם כ"ג א') ובשנה השביעית התחזק יהוידע ויקח את שרי המאות לעזריהו בן ירחם ולישמעאל בן יהוחנן וג' בברית. ועוד לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשנו (יהושע י' כ"א). ומנת המלך מן רכושו לעלות הבקר והערב (דה"ב ל"א ג') וכמו זה הרבה. אבל תמורת הכל מן הכל כמו אמרו ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפרשים (דה"א כ"ח י"ח) כאלו אמר ולתבנית הכרובים. ועוד וישובו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה (שמות י"ד כ"ח), ועוד תחת פטרת כל רחם בכור כל מבני ישראל (במדבר ח' י"ו), אמרו בכור כל תמורת פטרת כל רחם כאלו אמר תחת כל בכור כל. ומהתמורה עוד מה שיומר בו הנראה מהנסתר (פי' כינוי עם הידיעה) כמו אמרו ואתה כי הזהרתו צדיק (יחזקאל ג' כ') השעור ואתה כי הזהרת צדיק; ועוד בבאו האיש

(שם י׳ ג׳), ויבדילם אמציהו להגדוד (דה״ב כ״ה י׳); ויכן להם עזיהו לכל הצבא (שם כ״ו י״ד), עונותיו ילכדנו את הרשע (משלי ה׳ כ״ב), ויכו האחד את האחד (ב״ב י״ד ו׳), ישנו עם אחד (אסתר ג׳ ח׳), יביאה את תרומת ה׳ (שמות ל״ה ה׳), לא היה משקל לנחשתם כל הכלים האלה (ירמיה נ״ב כ׳), ותפתח ותראהו את הילד (שמות ב׳), אשר אנכי נתן להם לבני ישראל (יהושע א׳ ב׳), ויעשו גם הם חרטמי מצרים (שמות ז׳ י״א), את אשר בו הנגע (ויקרא י״ג נ״ז), ועמהם הימן וידותון חצצרות ומצלתים (דה״א י״ו מ״ב) ר״ל ועם הימן וידותון, והסתיר בתחלה ואחר כן המיר הנראה מהנסתר אלא שכבר זכרם בפסוק הראשון.

שער י׳.

זכרון רב בניני השמות המוספים ואשר אינם מוספים הנגזרים ואשר אינם נגזרים.

קודם שאזכר מאומה מדמיוני השמות ובניניהם אומר שאינני מקבל על עצמי שאזכור בשער הזה מבניני השמות והתארים אשר להם פעלים מה שבא מהם על פעליהם, כמו אומר ועושה ובוחר ונאסף אל עמו ומתכבד ומדבר למשופטי ומשליך ומכלים והדומה לזה, מפני שהם מושגים בהקשה, אבל אזכור בו מה שהוא יוצא חוץ מהדרך הזה, ר״ל השמות אשר לא באו על פעליהם, כי תבונתם לא תשוגנה כי אם בשמע, ועוד השמות אשר אין להם פעלים. ואומר כי כאשר תמצא בראש המלה אשר אינך יודע גזרתה אלף או מם או הו או יוד או נון ותהיה המלה אשר בראשיתה אחת מאלה האותיות שלש אותיות עמה ר״ל עם האות ההיא שימנה שרש בה כמו תלח והחן (דה״א ז׳ כ״ה) שמות אנשים, אצם הששי (שם ב׳ ט״ו) ואצר (בראשית ל״ו), יהיץ (ישעיה ט״ו ט׳), ותבן, ונחר, ובן משק ביתי והדומה לזה. ואם תהיה מארבע אותיות באות ההיא אל תשים האות ההיא שרש במלה אשר היא בא אלא בראיה גמורה בעבור שהיא מאותיות התוספות, וכיון שהדבר כן מהזריזות שלא תשים אלפי אבנט וארגז ואחלמה וארגב ואצבע ואשנב ואשכר ואשפר ואת אחבן ואת מוליד (דה״א ב׳ כ״ט) וארפר (ישעיה ל״ו י״ט) ואשבל (בראשית מ״ו כ״א) ומה שהוא כמוהם שרש עד שיתבאר לך הגזר והדע הדבר ברור שהוא מן השרש, ושתעשה גם כן במו זה בתו תענך (יהושע י״ב כ״א) ותארע (דה״א ח׳ ל״ה) ותדעל (בראשית י״ד א׳) ותחמס (ויקרא י״א ט״ו) ותרחנה (דה״א ב׳ מ״ח) שם איש והדומה לזה, והיוד ינשוף ויחמור (ויקרא ט״ו) ויורחע (דה״א ב׳ ל״ד) ויעקן (שם א׳ מ״ב) והדומה להם. ובנון נפתוח (יהושע ט״ו ט׳) נפתחים ונמרוד (בראשית י׳ י״ג) ובמם מכמס (עזרא ב׳ כ״ז) ומה שהוא דומה לו. ושמתי אלפי ארגז ואחלמה וארפד נוספות על משקל אפעל עם שהם מאותיות התוספות וכן אלפי אבנט וארגב ואצבע וזולתם מן השמות אשר לא נודע להם גזרה, בעבור ריב בא האלף נוספת בשמות ובפעלים השלישים, כמו ואשמורה בלילה (תהלים צ׳ ד׳), באשמרת הבקר (שמות י״ד כ״ד), אגרף, אזרוע, אפרוחים, אתמל, אקדח, אזרח, אכזב, האדרש אדרש, אשכים ודבר (ירמיה כ״ה ג׳), אזכרה, אע״פ שאלפי האדרש אשכם אזכרה מומרות מהאין על קצת ההקשות (אבל בפעלים כמו הפעלים העתידים אשר יספר בהם המדבר על עצמו כשיאמר אעשה, אעלה, אומר אלי (תהלים ק״ב כ״ה), ואבלה מציד בני (בראשית כ״ז כ״ה)

וכמו אלף אתחבר יהושפט (דה"ב כ' ל"ה) וכל מלבושי אגאלתי (ישעיה ס"ג ג'), אשתוללו אבירי לב (תהלים ע"ו ו'), אכביד את עלכם ואני אסיף (דה"ב י' י"ד[1]), כי האלפין האלה נוספות בפעלים האלה בתוספת ההאין בהם באו על שמוש הארמיים בהם כמו אתכרית רוחי (דניאל ז' ט"ו), אשתיו חמרא (שם ה' ד'), וצלם אנפוהי אשתני (שם ג' י"ט), אשתומם כשעה חדה (שם ד' י"ו), ואם תרצה אמור בהם שהם מומרות מהאין. וכאשר תמצא אות מאותיות התוספות מלבד האלף והואו והיוד במלה שיגזר מענינה מה שיסיר ממנה האות הנוספת שימנה נוספת כמו נון קרבן ומם אמנם כי הם מהקריב ומן אמנה אמן (ישעיה כ"ה א') וזאת ראיה קיימת. ואם תראה המלה אשר בראשיתה אחת האותיות אשר זכרנו ר"ל האלף והנון והמם והיוד והתו בת חמש אותיות באות ההיא גוזר על המלה ההיא שהיא חמשית ושהאות ההיא משרשה כי התוספת לא תבאנה על בעלי הארבע מהשמות בראשונה אלא השמות הנגזרים מפעליהם כמו מכרסם מן יכרסמנה (תהלים פ'), מכרכר (ש"ב ו' י"ו), דק מחספס (שמות י"ו י"ד), ודוד מכרבל (דה"א ט"ו) אכרסם אכרכר והדומה לזה. ואין למתעקש שיקשה עלינו בכמו מגפיעש (נחמיה י' כ') ומכנדבי (עזרא י' א') עד שיעמידנו על הגזרה וכיון שהדבר כאשר ספרנו הנכון שתחשב אלף אגרטלי (עזרא א' ט') משרשיה ושתהיה המלה חמשית, וזה דברי באחשתרן (אסתר ח' י') שהאלף שלו שרש אבל הנון אינה מהשרש והמלה חמשית. וכן אלגביש (יחזקאל י"ג י"א) מלה חמשית וכן אשכנז (בראשית י' ג') ואמרפל (שם י"ד א') וארגמן (שמות כ"ה ג') וארגון (דה"ב ב' ו'), כולם חמשים וכן האחשדרפנים מלה חמשית גם כן, אבל היא מלה מורכבת ר"ל כי אחשדר מלה חמשית ענינה השר הגדול או מה שדומה לזה אלא שהתרכבה עם פנים והיה ענין השתי מלות שרי הפנים כלומר היושבים לפני המלך ורואים אותו תמיד[2]) על ענין ראי פני המלך. ואם תהיה אחת מאלה האותיות שתגיע בה אל שש אותיות היא בה תוספת. ואם יחשוב חושב כי אחשתרנים מלה ששית אותיותיה כלם שרשיות ושאחשדרפנים מלה שבעית אותיותיה כלם שרשיות או שהיא ששית והאלף שלה מן השרש ונונה נוספת, יהיה זה רחוק מפני שהבנין החמשי הוא מעט בדבריהם בעבור שהוא כבד עליהם ולא היו עוברים ממנו אל הששי כל שכן השביעי; ואם יאמר שהם מלות פרסיות אפילו אם תהיינה כן לא ננהג בהם כי אם מנהג המלות העבריות בעבור שדברו בהם ולא היו מביאים בדמיוניהם מה שאיננו נוהג אצלם, ואלו היה כאשר חשב החושב היה הדין עליהם לחסרם ולהשיבם אל מנהג לשונם בהחסירם אותם מהדרך שהם עליו, וכל שכן שזה צריך להיות דבר כולל לכל הלשונות, כי כולם בנויות על דרך החכמה הנכונה אע"פ שלקצתם מעלה ויתרון על קצתם בענין הזה. ומה שמחזיק היות האחשתרנים עברי שם חמשי, משמשימים אותו שם באמרם ואת האחשתרי (דה"א ד' ו') כי לא לא קראו אלא בדבר נודע; וזה דברי בתחפנחס (ירמיה ב' י"ו) שהוא חמשי ושהתו שלו נוספת, ואת כדר לעומר (בראשית י"ד א') מלה מורכבת (חולין ס"ה). וצריך שתדע כי מן השמות מה שהוא על שני אותיות כמו עי גי שי יד ומהם מה שיהיה על שלש אותיות כמו אבן וקבר וגבר, ומהם מה שיהיה על ארבע אותיות

---

[1]) בספרינו אני הכביד את עלכם ובכל נוסחאות הישנות מלא ר"ש כורלי כנוסחת ר"י.

[2]) וגדים האלה קראו היונים עיני המלך, ראה חיי אפאללאניאוס א' כ"א.

כמו ברקר (מ״ב ט׳ כ״ה) ושנער (בראשית י׳ י׳) ובדלח (שם ב׳) ומהם מה שיהיה על חמש אותיות כמו שמאבר (שם י״ד ב׳) פתשגן (אסתר ג׳) צלפחד (במדבר כ״ו ל״ג) צפרדע (שמות ח׳ ב׳), אגרטל (עזרא א׳ ט׳), ואין בדבריהם מלה ששית כלה שרש. ודע כי השם השלשי יגיע בתוספת אל שבע אותיות כמו השתחויה והרבעי יגיע אל שש אותיות כמו פתיגיל (ישעיה ג׳ כ״ג) שקערורות (ויקרא י״ד ז׳) ולא יעברום. והחמשי לא יעבר השם בתוספת כי החמש אצלם תכלית השרשים ואין סובלת רוב התוספת, ועוד בעבור שלא עברו בארבע עם התוספת על שש מפני שהוא כבד עליהם היו על החמש יותר ראוים לכך והם יותר כבד עליהם; ויתבאר לך כל זה במה שאנו עתידים לזכור מן הבנינים בעזרת האל. ואראה שאסמוך למה שזכרתיו קודם זכרון הבנינים וזכרון איכות מקצבם בפעלים ואיך תבחן בהם שרשם ותוספתם.

שער יא׳

ידיעת הבנינים ומקצבם בפעלים.

דע כי כאשר תרצה לשקול מאומה מבניניהם בפועל, ר״ל כאשר תרצה לקצור מלשון פעל כמו בנינים ותהיינה אותיות כלם שרשיות, תשים לעומת האות הראשונה מן הבנין ההוא פא ושים עין לעומת אות השנית ושים למד לעומת אות השלישית, והקרא האות הראשונה מהבנין ההוא פא הפעל כי היא נכח פא פעל ותקרא השנית עין כי היא נכח עין הפעל ותקרא השלישית למד שלו מפני שהיא נכח למד פעל, ותהיינה תנועות דמיונך בתנועות דמיונם עד שישתוה משקלך עם משקלם בעבור שאתה עושה דמות דמיוניהם. הדמיון בזה שתשים דמיון אמר מהפעל פעל ותקרא האלף מן אמר פא הפעל, המים עינו והריש הלמד שלו מפני שאלה האותיות נכח אותיות פעל כאשר אתה רואה: אמר, פעל. ותשים דמיון וה׳ שמע פֵּעַל בצירי תחת העין. ואם יהיה דמיונם מבעלי הכפל כמו סבב ושדד תאמר גם כן פעל כי הכפל הראשון אצ״ם עין הפעל והשני למד שלו ולא נשארה ממנה שארית כדי שתכפול אתה אחת האותיות לעמת המותר, אבל אם יהיה בדמיונם מותר על פעל תכפל אתה דמיונך עד שתשים בו מותר כמותרם. הדמיון בזה כאשר יאמר לך, בנה לנו מפעל דמות חמרמרו או דמות הפכפך דרך איש (משלי כ״א ח׳), כבר נאמר לך הוסף על אלה השלש אותיות שתי אותיות ומשפט הדבר הזה שתשתנה העין והלמד, כי כבר ידעת שכפלו הם עין הפעל והלמד שלו בחמרמרו ובהפכפך, ר״ל ששנו המם והריש אשר המה העין והלמד בחמר ושכפלו הפא והכף אשר המה העין והלמד בהפך ונצטרכת אתה לכפול עין ולמד פעל ותאמר בחמרמרו פעלעלו ובהפכפך פעלעל, ותאמר בסגריר (שם כ״ז ט״ו) פעליל ובינופף (ישעיה י׳ ל״ג) יפעלל, כי הואו הוא עין הפעל והפא אשר היא הלמד כפולה. ואם יהיה דמיונם מלה רביעית כלה שרש, תכפל אותה בדמיונך למד הפעל פעם אחת כפי תוספת אותיותם על אותיות פעל כי אותיות הפעל יתמו קודם תם דמיונם. והדמיון בזה כאשר תרצה להביא מן הפעל כמו דמיון יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ׳), תאמר יפעללנה תכפיל הלמד בעבור יתרון המלה על הפעל באות אחת והיא המם ותביא אות העתידות וכנוי הנקבה שאינה נמצאת עמך על הדרך אשר הביאו הם. וכן תאמר רטפש בשרו (איוב ל״ג כ״ה) פעלל, ובדמיון עכבר פעלל

ובדמיון חלמיש פ ע ל י ל, תכפיל העין בפעליל ותדגש כאשר כפלו הם הלמד בחלמיש ודגשו. ותאמר בדמיון חבצלת פ ע ל ל ת ותאמר בהאחשתרנים הפ ע ל ל ל נים בשלש למדין, הראשונה למד הפעל והיא לעמת השין והשתים נוספות לעמת התו והריש, כי אתה מביא בתחלה דמיון תחלת בנינים מלשון פעל, ר"ל שתביא דמיון האחש ותאמר בו הפעל ואחר תכפל את הלמד שתי פעמים במקום מה שחסר לך מאחריה דמיונם, ר"ל התו והריש, אבל אתה מבליע אחת מהשלש למדין והיא למד הפעל באחת משתי הלמדין הנוספות בעבור נוחה ולרוב הלמדין במלה, ואחר תוסיף הנון וסימן הקבוץ כאשר עשו הם. ולא כפלת הלמד והעין ותאמר הפעלעלנים, כי תשים התו מן האחשתרנים במקום עין מן פעל והעין מן פעל כבר נשלמה בחית, כי דמיון האחש הפעל וכבר תמו אותיות פעל כלם ולא נשאר לך דבר שתשקול בו ונצטרכת לכפול הלמד עד שהגיעך אל הדמיון אשר כונת אליו. הלא תראה כי הפכפך מלה שלשית כפלות העין והלמד הגיעה בכפל חמש אותיות ואתה אומר במשקל פעלעל ותכפל עוד הלמד והעין מן פעל, וכן כל אחד מן אגרטל וצלפחד מלה חמשית ואתה אומר במשקלה פעלל ופעלל בשלש למדין ותדגש הראשונה מהם בשניה, ואלו היית כופל ותאמר פעלעל, היה אצלך אגרטל וצלפחד על דמיון הפכפך וזה אינו דבר מקובל ולא נכון. ותאמר באחשרפנים הפעללפנים, בשלש למדין ותבליע הראשונה הנחה בשניה הנעה, כי משקל האחשדר הפעלל, ואחר תרכוב עמו פנים כאשר עשו הם. ואם יהיה בדמיונם אות דגושה תדגש גם כן האות אשר לעומתך בדמיונך. והדמיון בזה שתאמר במשקל דבר ושבר דגושים פעל ברגשות העין מפני שאתה כופל העין ומבליעה כאשר עשו הם בבית וכאשר עשית מלפנים בדמיון חלמיש. ואם יהיה בדמיונם אות רפה נוספת למשך תביא אותה אתה בדמיונך במקום אשר הביאוה הם ותשים השרשיה לעמת השרשיה והנוספת לעמת הנוספת. ודמיון זה שתשקול הבדיל והקריב בהפעיל ותביא היוד בין העין והלמד כפי עשאוה בדמיונם. ואם תרצה שתשקול תלמיד ותרשיש תאמר תפעיל ותוסיף תו ויוד כאשר הוסיפום ובמקום שהוסיפום. ואמרנו במשקל תרשיש תפעיל בעבור שאין אנו יודעים גזרתו ושהתו מאותיות התוספות נוהגים בזה על הסדר אשר קבענו לפנים. ואם תרצה לשקול פליט ושריד תאמר פעיל ותאמר בשכור וגבור פעול ברגשת העין, ותאמר בדמיון כרכמיש פעלליל ובדמיון תינוק תפעול ובדמיון ילקוט יפעול ותאמר בדמיון מדבר ומשבר מפעל, וזאת היא ההקשה בכל אשר יבא לידך מזולתם מהדמיונים.

ואחר אשר הקדמנו אלה הקדמות אחל לחבר מה שיעדתיו לחברו מן הדמיונים והבנינים ונזכר בשער הזה מהם המון מספיק ומורה על מה שלא זכרנו, כי לא הספקנו לכלול את כולם. וכבר אמרתי כי מן הדמיונים אשר אינם נוספים שלשים וארבעים וחמשים. ואומר עתה כי הבנין השלשי יבא על דמיונים נחלקים, יש ממנו מה שיבא על פעל מלעיל אך שיהיה בשש נקודות והוא הרב, אם בחמש והוא המעט, והיא היתה ההקשה בכל כאשר זכר ר' יהודה בספרו הנקוד (דף 183) ושם העלה בזה רוב הצרי על הנחים הרפים אלא שפתח גדול ופתח קטן יש שיפלו גם כן על נח רפה כאשר רמז בו ר' יהודה במאמרו הראשון מספר אותיות הסתר ובארנוהו אנחנו בס' הקרוב והישור ונבארהו עוד בספר הזה בשער אשר נזכר בו המלות הזרות היוצאות חוץ מדרך ההקשה.

פֶּעֶל וממה שבא על פעל בשש נקודות ארץ אבן ערב ועליו רוב השער, ומן השער הזה זרע וקמח אלא שהריש והמם פתוחות בעבור העין והחית שהן גרונית. ומאשר בא בחמש נקודות והוא דרך ההקשה פֵּעַל אל עֵבֶר האפוד (שמות כ"ח כ"ו) וחשב אפדתו (שם כ"ח ח'), מצח אהרן (שם כ"ח ל"ח) ולצלע המשכן (שם כ"ו), אלא שהצדי והלמד פתוחות בעבור החית והעין, ונסך רביעית (שם כ"ט) אצל המזבח (ויקרא ח' י"ו), או בשתי או בערב (שם י"ג מ"ח), או לעקר משפחת גר (שם כ"ו מ"ח), עקב אשר עשה (ש"ב י"ב ו'); והתאר ויבא הלך (ש"ב י"ב), ויקרא שמו פ ל א[1]) (ישעיה ט' ו'), גדול יתר מאד (ישעיה סוף נ"ו). ארך אפים (שמות ל"ד) ארך האבר (יחזקאל י"ז ג') לא נשתנו, כי שער ארץ לא נשתנה בסמוך כי אם מעט.

פֶּעֱלָה ומן הבנין הזה פיעלה בשבר הפא ופעלה בפתחותה כי לשון נקבה יבא על הזכר כמו ב ל ג ה (נחמיה י"ב ה') שם איש, שמלה, חמאה, שטנה, פטדה, ונתתי את הר שעיר לשִׁמְמָה ושממה (יחזקאל ל"ה ז'), ושלמה (בראשית ל"ו ל"ז) וסלכה (דברים ג' י') שם מקום. ומן הבנין הזה אצלי ממה שעינו מאותיות העלה, וג י ד ברזל (ישעיה מ"ח ד'), רביעית ה ה י ן, ותר ו ס י ס (ירמיה ח' ז') והדומה להם, משפטם שיהיו על משקל ארץ והניחו היוד ושמוה עלולה והניעו מה שלפניה בשבר להורות עליה בעבור העלמה, כי השבר מן היוד; וממה שיברר אצלך הדעת הזאת, אמרם בקבוץ עַיִר ושלשים עְיָרִים להם (שופטים י' ד') וקבוץ על פעלים כמו בגד בְּגָדִים. ומן הבנין הזה עוד ממה שהלמד עלולה בו הרבה בָּכֶה (עזרא י' א') והתאר פתי יאמין לכל דבר (משלי י"ד ט"ו) היוד בו תמורת הא; ומן הבנין הזה עוד נ ר ד וכרכם (ש"ה ד' י"ד), כי אני חושב אותו שהוא מוקל מבנין ארץ וחבריו; ועוד ולא תשא עליו חטא (ויקרא י"ט י"ז) אלא שהאלף רפה, ועוד א ר ד ונעמן (במדבר כ"ו מ'), ושמא השתנות תנועת הפא שלו בעבור שהיא אלף. ואפשר שיהיה פֶּעֶל בנות העין בנין מבניניהם השלשים, ואיננו מוקל מבנין ארץ אך בנין בפני עצמו יצא על דמיון הערבי. —

פֶּעֶל ויבא על פעל דגוש העין מלעיל באמרם ושם האחד סֶנֶּה (ש"א י"ד ד'), אֵלֶּה הדברים, ואפשר שתהיה ההא באלה נוספת.

פֵּעֶל ויבא השם על פעל מלרע ולא יהיה כי אם בארבע נקודות כשהוא שלם כמו תֵּבֵץ (שופטים ט' נ') שם מקום ותבל שם משמות העולם, ואפשר שיהיה כמוהם ואין קול ואין קָשֶׁב[2]) (מ"ב ד' ל"א) בעבור שלא היה על משקל והקשיב קשב רב קשב (ישעיה כ"א ז') והיתה הקוף בקמץ גדול בעבור שעמדו בו. ואפשר שיהיה שם משמות הפועלים ופרושו ולא מקשיב, כלומר ולא שומע כאלו אמר לא מדבר ולא שומע. והתואר הֵילֵל בן שחר (ישעיה י"ד י"ב). ומעלולי הלמד על כל גאה ורם (ישעיה ב' י"ב), רעה דוד (מ"א ד') אלא שהם בחמש נקודות ושניהם תוארים. והשם הגמור חלפו עם אניות אבה (איוב ט' כ"ו).

פֶּעֶל ויבא על פעל כמו זאב, שכם, והסנה איננו אכל (שמות ג' ב') ויתחפש באפר (מ"א כ' ל"ח), והתואר אל גוי שליו (ירמיה מ"ט ל"א), ואפשר שיהיה מוקל מן שלו הייתי (איוב י"ו י"ב). ונכנס בבנין הזה דבלה, תאנה, לבנה, תכלת,

---

[1]) ובספרינו בשש נקודות, ראה מ"ש שם.

[2]) כ"ה היא הנוסחא בספר ירושלמי אשר סמך עליו המחבר כמו שכתוב רד"ק בשרש קשב.

שחלת (שמות ל׳ ל״ד). ויש שיגיעו תחלת הבנין בקמץ חטף לפאר המלה כאמרם חֳרָם ובית ענת (יהושע י״ט ל״ח).

פֶּעֶל ויבא על פעל כמו דבש, פרת, קנז (בראשית ל״ו י״א) חדד (שם כ״ה ט״ו) ותעל השלו (שמות ט״ז י״ג), כי הנה הסתיו (ש״ה ב׳ י״א), בגדי השרד (שמות ל״ט מ״א), נאחז בסבך (בראשית כ״ב י״ג), על ערש דוי (תהלים מ״א ד׳), ופניך הלכים בקרב (ש״ב י״ז י״א) וישב דוד במצד (דה״א י״א ו׳), וירד הגבול משפם (במדבר ל״ד י״א), אחרי הספר (דה״ב ב׳ י״ו), אין נחלת לחמם (ישעיה מ״ז י״ד) יחכה ה׳ לחננכם (ישעיה ל׳ י״ח). ונכנס בבנין הזה עלטה, קערה, חטאה גדלה (שמות ל״ב ל׳); ויתכן שיכנסו אלה והדומה להם בבנין אבק ועפר, ונכנס בהם שפטיה (ש״ב ג׳ ד׳), עזריה (ירמיה מ״ג ב׳), חסדיה (דה״א ג׳ כ׳).

פֶּעֱלִי בשבר הפא כמו איתי בן ריבי (דה״א י״א ל״א) חצרי הכרמלי פערי הארבי (ש״ב כ״ג ל״ה), נחרי הבארתי (שם שם ל״ז), והשתנת התנועה אפשר שהיא בעבור האותיות הגרונית. והתאר מוכיח אדם אחרי (משלי כ״ח כ״ג). ואתה עתיד לראות פרושו בשערו מספר השרשים מחבור הזה בעזרת האל; ואנחנו עתידים לזכרו עוד בשער הזה בזולת הדמיון הזה בעבור הפתח בו.

פְּעְלָנָה כמו חשבנה (נחמיה י׳ כ״ה).

פֳּעָלָה כמו בני חֲבָיָה[1]) (עזרא ב׳ ס״א, נחמיה ז׳ ס״ג).

פָּעָל כמו אבק ועפר (דברים כ״ח כ״ד), דגן, אטד, ברד. והתאר חכם, רשע, איש חלק (בראשית כ״ז י״א). ונכנס בבנין הזה דג, ותשם בסד (איוב י״ג כ״ז) והתאר רש עשה כף רמיה (משלי י׳ ד׳).

פַּעָל בדגשות כמו אכד וכלנה (בראשית י׳ י׳), מפדן ארם (שם כ״ה), ופנג ודבש (יחזקאל כ״ז י״ז), בני גזם (עזרא ב׳ מ״ח), בני הרמכים (אסתר), כרוב אדן (עזרא ב׳ נ״ט). ונכנס בבנין הזה בלהה, בלהות אתנך (יחזקאל כ״ו כ״א), וקלסה, ועוד ונתתי יארים חרבה (יחזקאל ל׳ י״ב), מכל אשר בחרבה (בראשית ז׳ כ״ב), עקרו הדגשת לולא הריש; וכמהו אצלי ישא מדברתיך (דברים ל״ג ג׳) על משקל בלהות צלמות (איוב כ״ד, י״ז) אלא שבבלהות מוקל הלמד ועקרו הדגשת. והתאר גנב, וסלח, האשפים (דניאל א׳ כ׳). ויש מי שחשב כי וחרש לא ימצא (ש״א י״ג י״ט) וחרשים המה מאדם (ישעיה מ״ד י״א) כמו גנב וגנבים והוא נמנע מן הדגשת בעבור הריש, והביא ראיה על זה ממשיכת חת חרשים בקמצות, ויאמר לולא שהוא על דמיון גנב וגנבים לא היתה החת נמשכת בקמץ, אך היה על משקל חכמים המה (ירמיה ד׳ כ״ב), ואני אומר כי משיכת החית בקמץ איננו מודיע מהיות חרש על דמיון חכם, והוא שיהיה דעתם במשיכת חית חרשים בקמץ כדעתם במשיכת שין שלשים (שמות י״ד ז׳) וסמך סריסים (ישעיה ל״ט ו׳) בקמץ, אשר העקר בהם שיהיו בשבא, כי הם קבוץ שליש וסרים, כמו פליט פליטים, ושריד שרידים; והראיה שזה הוא הדין בסריסים ובסריסי והמלך (אסתר ב׳ כ״א) אמרו סריסי פרעה (בראשית מ׳ ז׳) בשבא. והמופת הפוסק על חרש שהוא על דמיון חכם ושדעתם בחרשים מה שזכרתי לך אמרם אבי גיא חרשים כי חרשים היו (דה״א ד׳ י״ד) בשבא ופתח בשניהם על העקר, וגם כן אומר בחרשי משחית (יחזקאל כ״א ל״ו),

---

[1]) בספרי הדפוס קדמא חֲבַיָּה ותנינא חֳבָיָּה החית בח״ק, ובספרי ספרדים הביאם ר״ש במנחת שי, שניהם החית בח״ק. ובכ״י של כ״ד (ביד ר״מ גאלדשמידט) שניהם חֲבַיָּה.

כי הסברא בו כסברא באלה, והראיה על זה אמרו יועץ וחכם חרשים (ישעיה ג׳ ג׳) בשבא ופתח תחת החיות (ראה לוחות ל״ז).

פֶּעֶל כמו ענר ונמר וחצר, גרב היתרי (ש״ב כ״ג ל״ח), על גבעת גרב (ירמיה ל״א ל״ט), יוחנן בן קרח (מ״ב כ״ה כ״ג) או בגזל (ויקרא ה׳ כ׳), ולכתף השנית (שמות כ״ז ט״ו) גדר מזה (במדבר כ״ב כ״ד), מנעי רגלך מיחף (ירמיה ב׳ כ״ה), בני פסח (עזרא ב׳ מ״ט) מלוש בצק (הושע ז׳ ד׳) בני אטר (עזרא ב׳ י״ו), אצל בנו (דה״א ח׳ ל״ז). והתאר ערום ויחף (ישעיה כ״ב), מקל שקד (ירמיה א׳ י״א) ובשל מבושל (שמות י״ב ט׳), ובל יאמר שכן (ישעיה ל״ג כ״ד), כבד מאד (שמות י׳ י״ד). ונכנס בבנין הזה ואת עלמת ואת מגרשיה (דה״א ו׳ מ״ה), ויהועדה הוליד את עלמת (שם ח׳ ל״ו). ויכנס בו עוד אבדה, חשכה, טרפה, והוא גם כן דומה לתאנה ודבלה. ויכנס בו עוד קהלתה (במדבר ל״ג כ״ב) שם מקום, כי הסברא בקהלתה כסברה בישועתה ועיפתה וזולתה. ואפשר שיהיה נר אחד (יהושע ג׳ י״ג), עט סופר (תהלים מ״ה ב׳) ועץ ארז (ויקרא י״ד ד׳) עלולי העין מהבנין הזה, אבל איני גוזר בזה, בעבור העדר הגזר בהם. ומן הבנין הזה מת והדומה לו והוא תואר ועקרו מֵּוֶת על משקל שָׁמֵן.

פֵּעֶל ויבא על פעל רגש העין כמו ובית פצץ (יהושע י״ט כ״א) את כלי השרת (במדבר ד׳ י״ב), העקר בריש הדגשת כי פעלו כבד. והתאר ושבח אני את המתים (קהלת ד׳) וכמהו ואם מאן אתה (שמות י׳ ד׳) קרוב ומהר מאד (צפניה א׳ י״ד) העקר בהם הדגשת, כי הם נלקחים משני פעלים כבדים ר״ל מאן בלעם (במדבר כ״ב י״ג) והאיש מהר (ש״א ד׳ י״ד) ולשונו כלו כבד ר״ל לשון מהר (אלא) [ולא] מה שאמרו אחר מהרו (תהלים י״ו ד׳), ואולי יהיה מהר מאד (צפניה י״ד) ממנו. ויכנס בבנין הזה אדרת שער (בראשית ו׳ כ״ה) שחפת דלקת (דברים כ״ח כ״ב). יבלת (ויקרא כ״ב כ״ב), ועל דבשת גמלים (ישעיה ל׳ ו׳), והעקר בו הדגשת, וכן בקרחת (ויקרא י״ג מ״ב), ונפתחה הריש בו בעבור החית, וכן נפתחה הדלת בקדחת (דברים כ״ח כ״ד) בעבור החית וכן הפא בצפחת המים (ש״א כ״ו י״א) והלמד בצלחת (מ״ב כ״א י״ג). והתאר תהי נא אזנך קשבת (נחמיה א׳ ו׳). וראוי שיהיה קשבת משער גנב וסלח; וכמהו ועל שפתיו כאש צרבת (משלי י״ו כ״ז) בא בקמץ מפני שהוא סוף פסוק, ופרושו כאש בוערת כי תרגום והיתה לבער (ישעיה ו׳ י״ג) ויהון לצרבא אע״פ שדעתנו אנחנו בלבער זולת זה.

פֶּעֶל ויבא על פעל מלעיל בקמצה הפא ובסגול תחת העין כמו און יחשב על משכבו (תהלים ל״ו ה׳) לא תעשו עול (ויקרא י״ט ל״ה), ויבתר אתם בתוך (בראשית ט״ו י׳), ואפשר שיהיה חטוף משער ענר ונמר, וכבר זכר ר׳ יהודה אלה השלש מלות (ואמר דף 186 ושמור אלה השלשה ואין להם רביעי) ואנחנו מחברים עמם מלה רביעית והיא מות והיים ביד לשון (משלי י״ח כ״א).

פֵּעֶל ויבא על פעל מלרע כמו קדר (בראשית כ״ה י״ג), יהונדב בן רכב (מ״ב י׳ ט״ו), והצלעות צלע אל צלע (יחזקאל מ״א ו׳) וחמר, ושכר, וענב, בכשיל וכלפות (תהלים ע״ד ו׳), כל בן נכר (שמות י״ב מ״ג) ומיד בן נכר (ויקרא כ״ב כ״ה) פרושו בעל דעת נכריה, וכמהו ויסר את מזבחות הנכר (דה״ב י״ד ב׳) כלומר הנכריות מעבודת אלהים, אלהי נכר (יהושע כ״ד ב׳), ובעל בת אל נכר (מלאכי ב׳ י״א), ולא תשתחוה לאל נכר (תהלים פ״א י׳). והתאר נצבה שגל לימינך (שם מ״ה י׳). ויתכן שיהיה מן השער הזה ואת נהמתי בעניי (שם קי״ט נ׳).

פְּעָל ויבא על פעל הגש העין כמו גחלים בערו ממנו (ש"ב כ"ב ט') לולי שהעקר בו הדגשת היתה הגימל בשבא כמו והצלעות צלע אל צלע (יחזקאל מ"א ו'). והתאר בנים כחשים (ישעיה ל' ט'). ואפשר שתשתנה תנועת הגימל והכף בעבור החית (הקמוצה) ולא היה עקרה הדגשת כמו שנאמר בקבוץ נאצה נֶאָצוֹת גדולות (נחמיה ט' י"ח) בעבור האלף. ועוד שמעתי את כל נאצותיך (יחזקאל ל"ה י"ב) במשיכת הנון והאלף (ראה לקמן במשקל פִּעָל).

פֵּיעָל ויבא על פיעל בתוספת יוד. ואפשר שיהיה להשיג את פעל הרביעי כמו היכל ה' (ירמיה ז' ד'), ויבן היכלות (הושע ח' י"ד), עילם (בראשית י"ד), עיבל (דה"א א' כ"ב). ואפשר שתהיה יוד עיבל תמורת ואו עובל (בראשית י' כ"ח).

פִּיעָל ויבא על פיעל בחירק וביוד להשגה גם כן כמו עירד (בראשית ד' י"ח) שם איש, אלוף עירם (שם ל"ו מ"ג).

פִּיעֵל ויבא על פיעל ביוד להשגה כמו ואת חילן ואת מגרשיה (דה"א ו' מ"ג).

פֵּעֵל ויבא על פיעל בדגשת כמו ויצר ושלם (בראשית מ"ו כ"ד), והדבר אין בהם (ירמיה ה' י"ג), הלא את הקטר (שם מ"ד כ"א), כסא שן (מ"א י' י"ח), בן אמר (דה"א ט' י"ב). והתואר עור ופסח (ש"ב ה' ח'), איש אטר (שופטים ג' ט"ו), דור עקש (דברים ל"ב ה'), אשר ארחתיהם עקשים (משלי ב' ט"ו), על שלשים ועל רבעים (שמות כ' ה'). ומהבנין זה אצלי המאנים לשמע את דברי (ירמיה י"ג י'), סעפים שנאתי (תהלים קי"ט קי"ג) על משקל העורים והפסחים (ש"ב ה' ו'). ונכנס בבנין הזה ים כנרת (במדבר ל"ד י"א), יפריש אולת (משלי י"ג ט"ז).

פִּעָל ויבא על פעל בדגשת כמו לאסר אסר (במדבר ל"ג), בני גבר (עזרא ב' כ'). והתאר הנני יסד בציון[1] (ישעיה כ"ח ט"ז) ואכר וצמדו (ירמיה נ"א כ"ג). וכבר בא הרמיון הזה בעין במקום הפא כמו כִּכָּר. ואם יאמר כי גחלים, בנים כחשים מדמיון הזה ע"מ ככרים ויהיו שנוי תנועה הגימל והכף בעבור החית לא יזיק (וכ"כ רד"ק במשקל הזה).

פֶּעֶל ויבא על פעל מלעיל כמו בקר, גפר (בראשית ו' י"ד), רתם (מ"א י"ט ד'), נפך (שמות כ"ח) קשט סלה (תהלים ס' ו'), בבגדי חפש (יחזקאל כ"ז כ'). ויכנס בזה הבנין צרעה ואשתאול (יהושע י"ט מ"א) וקרחה, וכרות שפכה (דברים כ"ג ב'), אני חכמה שכנתי ערמה (משלי ח' י"ב) או הפשה לא נתן לה (ויקרא י"ט כ'), וחמטה וקרית ארבע (יהושע ט"ו נ"ד), טמאה (במדבר ה' י"ט) לחמלה עליך (יחזקאל ט"ז ה') מלוש בצק עד חמצתו (הושע ז' ד'), כי לשון הנקבה יכנס על לשון הזכר. ויתכן שאומר בְּקֹשְׁטְ אמרי אמת (משלי כ"ב כ"א) כאשר אמרתי (דף 57) בנרד וכרכם, ר"ל שהוא מוקל מִקֹּשְׁטְ סלה, וכי פְּעָל גם כן [נ"ל ואפשר שיהיה גם כן כי פִּעֵל] החטיף הפא ונח העין והלמד דמיון מהדמיונים השלישים בלתי מוקל כאשר אמרתי גם כן בנרד וכרכם. וכמו קשט אמרי אמת מהעלול תהו ובהו (בראשית א' ב'), תחו בן צוף (ש"א א' א') אלא שהרפו הלמדין, והן הואוין, והניע העינין מהם בשורק להורות על הווין הרפים, כי הקבוץ מהואו, והיה זה יותר קל עליהם מנח העינין והראות הלמדין עם נחם; וכאשר הניעו העינין נמשכה הקמצות אשר היתה בפאין כאשר היא בקוף קשט אמרי אמת

---

[1]) בספרינו בפתח וכ"ה על פי מסרה, ורד"ק במכלל מנה יסד בתוך קמצים וכתב במקצת ספרים הוא פתח.

ושבה חלם[1]). ותיטב בעיני בקשט אמרי אמת שיהיה מוקל מן קשט סלה, וכי בעבור שהקלו אותו, ר"ל הניחו עינו, נרחק החלם ושב קמץ גדול [חטוף], וכן הוא הטוב בעיני בתהו ובהו, תחו בן צוף שתהיינה משער בקר אערך לך, וכאשר הרפו הווין הנעו אשר לפניהם בקבוץ להורות עליה. ויתכן עוד בעיני בתחו בן צוף, תהו ובהו שתהיינה הווין בהם נוספות ושתהיינה למדיהם נופלות ויהיו עקרם תהיו בהיו על דמיון עזריקם בֹּכְרוּ (דה"א ח' ל"ח), ויהיה פֹּעֲלוּ דמיון מן דמיוני השמות השלישים; אך נרד וכרכם הטוב שיאמר בו שהוא דמיון בפני עצמו כמו ארד ונעמן (במדבר כ"ו מ'). — ומבנין בקר אצלי עוד כוש ופוט ולובים (נחום ג' ט'), אלא שנעלמו עיניהם ונקבצו שני נחים רפים, הואו הנוספת למשך בפעל והואו הרפה אשר היא העין וחסרו הואו הנוספת ונשארה הואו אשר היא עין השם וכן קרה בגיד וסים והדומה להם משער ארץ, ר"ל שהניחו העינין (ואמר העלולים) [עלולים]. והראיה על כי כוש ופוט והדומה להם משער בקר אערך לך אמרם בקבוץ שור שְׁוָרִים זבחו (הושע י"ב י"ב), ובקבוץ והכה בכיור או בדוד (ש"א ב' ד') בסירות וּבַדְּוָדִים (דה"ב ל"ה י"ג), וקבצו על דמיון לבקרים אצמית (תהלים ק"א ח') אשר הוא קבוץ בקר אערך לך ועל דמיון כפרים אשר הוא קבוץ אשכל הכפר (ש"ה א' י"ד). — ומשער קשט אמרי אמת, גוי אחד בארץ (ש"ב ז' כ"ג), אוי לך מואב (במדבר כ"א כ"ט).

פוֹעֵל מלרע כמו ואנכי נטעתיך שורק (ירמיה ב' כ"א), ואת כל ערב (דברים י"ד י"ד), רב החבל (יונה א' ו'), זוחת ובן זוחת (דה"א ד' כ'). ויתכן בעיני שיהיה ואת היותר החרמנו (ש"א ט"ו ט"ו) שם לא פועל. ויכנס בענין הזה החתמת והפתילים (בראשית ל"ט כ"ה), ואת היתרת על הכבד (שמות כ"ט י"ג), כי התו הנה תמורת הא, כי הדמיון הזה כבר בא בתוספת הא נאמר ולשרקה בני אתונו (בראשית מ"ט י"ב). ולשון הנקבה נכנס על לשון הזכר. וכמהו כי תועבה הוא (בראשית מ"ג ל"ג), וסוחרה אמתו (תהלים צ"א ד'), וממנו סוללה (ש"ב כ' ט"ו) והוא תאר גובר; והתאר חַתָּו משה, יותר ממני (אסתר ו' י'), עולל ויונק (איכה ב' י"א). ואפשר שיהיה סחרה תאר גובר.

פוֹעֵל פּוֹעָל בחלם ובשרק קל כמו לוטן ושובל (בראשית ל"ו כ') ר"ל ושובל, ועובל (שם י' כ"ח), האמונים עלי תולע (איכה ד' ה'), שופר, שועל, גוזל, כומז, צוער, ויתנהו בסוגר (יחזקאל י"ט ט') בגרסת בן אשר, כי בן נפתלי יקראהו מלעיל. ואפשר שיהיה ואהלים כאשר המה (מ"ב ז' י'), ויששכר באהליך (דברים ל"ג י"ח), איש לאהליו (שופטים ז' ח') מזה המין. ומה שמחזיק הסברא הזאת[2]) שיהיה ואהלים ע"מ עוללים שאלו לחם (איכה) ושיהיה האחד אֹהֶל ע"מ שופר ועולל, שפך על עולל בחוץ (ירמיה ו' י"א) וזאת היא ההקשה בבאהליך; ועוד איש לאהליו ע"מ ועל גוזליו ירחף ולולי זה לא היה ואהלים באהליך לאהליו אבל (היא) היה כמו כי בָאֳהָלִים תשבו (ירמיה ל"ה ז') לָחֳדָשָׁיו יבכר (יחזקאל מ"ז י"ב). ומן הדמיון

---

[1]) נראה מזה כי ר"י קרא קשט אמרי אמת בקמץ או בק"ח ולא מצאתי הנוסחא הזאת לא בספרי הדפוס ולא בכ"י של כ"ד וגם המ"ש לא הביאה.

[2]) בכ"י שני יש בזה הוספה משובשה: אמרם כי באהלים תשבו בקבוץ אהל ע"מ חדש וחדשים צריך שיהיה על הסברא הזאת. וזאת היא סברה שניה, הביאה רד"ק במכלול, שיהיה אהל ע"מ קדש חדש.

הזה וארות לכל בהמה ובהמה (דה"ב ל"ב כ"ח). והתאר לב הותל הטהו (ישעיה מ"ד כ') אע"פ שהוא פתוח, עורי לאבן דומם (חבקוק ב' י"ט), טוב ויחיל ודומם (מיכה ג' כ"ו), אלכה שולל (מיכה א' ח'), להכרית עולל מחוץ (ירמיה ט' כ'), כתאנים השערים (שם כ"ט י"ז), ורגל מועדת (משלי כ"ה י"ט), כהם יוקשים (קהלת ט' י"ב).

פֹּעֵל כמו ויעבר אלישע אל שונם (מ"ב ד' ח'). ויבא על פועל בצרי ודגש כמו ואת אֻזֶּן שארה (דה"א ז' כ"ד). ונכנס בבנין הזה כסמת (שמות ט', ל"ב) קבעת (ישעיה נ"א י"ז).

פָּעַל דגש, כמו והנה סלם (בראשית כ"ח י"ב), חפר גומץ (קהלת י' ח'). והתאר מעשה ידי אמן (ש"ה ז' ב'), והסנה איננו אכל (שמות ג' ב'), לקח מאתך (מ"ב ב' י'), לנער היולד (שופטים י"ג ח'). ואפשר שיהיה לב הותל (ישעיה מ"ד כ') מהבנין הזה ויהיה עקרו הדגשת והוקל כמו שהוקל פעלו והוא: התל בי (בראשית ל"א ז'), ועקרו הדגשה כמו ויהתל בהם אליהו (מ"א י"ח כ"ז). ואין היות לב הותל נפתח מונע מהיותו כמו דומם (חבקוק ב' י"ט) או כמו ידי אמן (ש"ה ז' ב') כאשר היות יון תובל ומשך (בראשית י' ב') והוא ע"מ לב הותל בגרסת בן אשר בפתח בלתי מונע לו מהיותו שם ומהיותו משער שועל (נחמיה ג' ל"ה) ועוגב (בראשית ד' כ"א) והושם (שם ל"ו ל"ד) וכומז (שמות ל"ה כ"ב) בן צוער (במדבר א' ח') קמוצים; והתארים שמות גם כן, אבל הם שמות נגזרים ממקרים.

פָּעִיל מלרע כמו צעיף (בראשית כ"ד ס"ה), סדין (משלי ל"א כ"ד), יושבת שפיר (מיכה א' י"א), הלכי רכיל (ירמיה ו' כ"ח), ורביד על גרונך (יחזקאל י"ו י"א) בחריש ובקציר (שמות ל"ד כ"א) וחג האסיף (שם). ומן הדמיון הזה צפה הצפית (ישעיה כ"א ה') התו תמורת ההא אשר היא למד הפעל כאשר אמרו ובנתיו בשבית (במדבר כ"א ל') והמירו מן הא שבה תו; ואמרו ויעברו ימי בכיתו (בראשית נ' ד'). והתאר איש שעיר (שם כ"ז י"א), אם שכיר הוא (שמות כ"ב י"ד), שריד ופליט (ירמיה מ"ב י"ז), בליל חמיץ (ישעיה ל' כ"ד). ואם איש עני הוא (דברים כ"ד י"ב), משקלו פעיל היוד הפוכה מהא בעבור רפיון ההא ושבר מה שלפניה ויוד המשך נסתרת בין הנון והיוד. ויבא הדמיון הזה כמו שהוא עינו מאותיות העלה חטוף ע"מ פַּעִל מלעיל שבור העין כאשר בא ותרץ את גלגלתו (שופטים ט' נ"ג) חטוף מתריץ, ואפשר שלא יהיה חטוף מן פעיל, אבל היה בנין מבניניהם מפני שהם מיחדים העלול פעמים בבנין שלא יהיה בשלם, והענין בדמיון הזה שלמים כמו זית ושית ויין ואיל ועיש וקיץ, ואפשר שיהיה השבר בותרץ תמורת סגול.

פַּעִיל דגש העין כמו פטיש, לפיד, ספיר, בכשיל וכלפות (תהלים ע"ד ו'), בני חטיל (עזרא ב' נ"ז). ויכנס בבנין הזה כצפיחת בדבש (שמות י"ו ל"א). והתאר וצי אדיר (ישעיה ל"ג כ"א), הן אל שגיא (איוב ל"ו כ"ו), אביר (ש"א כ"א ז'), כביר (איוב א' כ'), העיר העליזה (צפניה ב' ט"ו), עליזי גאותך (שם ג' י"א).

פְּעִיל הפא שבורה והעין דגושה כמו אשר נתנו חתיתם (יחזקאל ל"ב כ"ד), כי נתן חתיתם (שם). ויתכן שיהיה משקלו פעילת על שתהיה דגשת התו להבלע התו אשר היא עין הפעל בה; אך בעבור שנאמר כי נתן חתיתם בלשון זכר היה הטוב לומר, שמשקלו פעיל לא פעילת. ויתכן לומר בגלת עלית

(שופטים א׳ ט״ו) שמשקלו גם כן פעיל על התו מומרת מהא עלה, כאשר אמרנו בצפה הצפית ותהיה הסברא בעליות (ירמיה כ״ב י״ד) על הדרך הזה כסברה אשר זכרנו במלכיות (לעיל דף 47), ר״ל שתהיה היוד הדגושה במקום שתי יודין אחת מהנה יוד המשך והשני תמורת תו עלית ויהיה משקלו פיעילות. ויכנס בבנין הזה בצפיתנו צפינו (איכה ד׳ י״ז) יוד המשך נבלעת ביוד ההפוכה מן ההא אשר היא למד הפעל.

פְעִיל בשבא תחת הפא כמו מעיל, חזיר, שחין, ודביר בתוך הבית (מ״א ו׳ י״ט), בליל חמיץ (ישעיה ל׳ כ״ד), חנית, ספיר, ובנותיו בשביה (במדבר כ״א ל׳) התו תמורת ההא אשר היא למד הפעל; אך אמרם בשבי ילכו (ירמיה ל׳ י״ו) המאמר בו כמאמר אשר קדם במלת ואם איש עני (לעיל דף 62). ויכנס בבנין הזה קשיטה (בראשית ל״ג י״ט), והכפירה (יהושע ט׳ י״ז), שמיכה (שופטים ד׳ י״ח). ויכשר להיות מן הבנין הזה ארי, צבי, וגדי, והראיה על זה אמרם בנקבה תאמי צביה (ש״ה ז׳ ג׳) וגדיה ע״מ פעילה בהבלע יוד המשך בואו השרש ורעי את גדיתיך (שם א׳ ח׳); אבל אמרו אריים וגדיים וצביים, ואריות על חסרון יוד המשך מן האחד. והתאר הוה גביר (בראשית כ״ז כ״ט).

פֵעִיל בצרי תחת הפא כמו משלם חזיר (נחמיה י׳ כ׳), לוי ויהודה, ושמעי ורעי (מ״א א׳ ח׳), הר שעיר.

פוֹעִיל כמו ואט אליו אוכיל (הושע י״א ח׳), אופיר ואת חוילה (בראשית י׳ כ״ט), אוביל הישמעלי (דה״א כ״ז ל׳), דוכיפת (ויקרא י״א י״ט) ולא דומיה לי (תהלים כ״ב ז׳), יוד המשך נבלעת ביוד אשר היא למד הפעל. וכמהו תושיה (משלי ב׳ ז׳), ועוד תפיני מנחת פתים (ויקרא ו׳ י״ד), ועוד אתה תומיך גורלי (תהלים י״ו ה׳) על ענין מנת חלקי וכוסי (שם). והתאר לך דמיה תהלה (שם ס״ה ב׳), פריה וענפה (יחזקאל י״ט י׳).

פְעָלָל כפול הלמד להשיג גזבר (עזרא א׳ ח׳) וכמו פרחח (איוב ל׳ י״ב) והוא תאר.

פְעָלוּל כפול הלמד כמו ופעלו לניצוץ (ישעיה סוף א׳), ריח ניחוח (ויקרא)

פַעֲלוּל בפתחות הפא כפול הלמד כמו ונאפופיה (הושע ב׳ ד׳), קבצו פארור (יואל ב׳ ו׳) כי הוא מן פאר אע״פ שנרפתה האלף והטעם בו כטעם כוכבים אספו נגהם (שם ד׳ ט״ו) כאשר זכרתי בספר ההשגה. ועוד ראיתי שערורה (ירמיה כ״ג י״ד), שערורת עשתה מאד (שם י״ח י״ג). והתאר הרים גבנונים (תהלים ס״ח י״ו). ויתכן שיהיה גבנונים פעלונים. ומן הדמיון הזה דגוש כמו שבלול (שם נ״ח ט׳). ויבא על פְעַלּוּל כפול כמו חבקוק. ויבא על פַעְלִיל כפול כמו סגריר (משלי כ״ז ט״ו). והתאר חכלילי עינים (בראשית מ״ט י״ב). ויבא על פועלל כפול כמו אומלל (ישעיה י״ו ח׳) והוא תאר.

פְעֶלֶה כמו עליו עלפה (יחזקאל ל״א ט״ו), כי הוא מן ויתעלף (יונה ד׳ ח׳), תתעלפנה הבתולות (עמוס ח׳ י״ג), והוא תאר. וכמהו תפתה (ישעיה ל׳ ל״ג) כי הוא מן ותפת לפנים אהיה (איוב י״ז ו׳) והוא שם. וכבר בארנו זה בס׳ השרשים.

פְעֶלֶה בשבר הפא כמו תחת אלון ולבנה (הושע ד׳ י״ג), מקל לבנה (בראשית ל׳ ל״ז) הוא הלבני בערבי והוא אילן גדול. ואפשר שיהיה כמהו אריה טרף (נחום ב׳ י״ג), והתאר צחה צמא (ישעיה ה׳ י״ג) ולולי החית, היתה דגושה

נראה בעבור ההבלעה כי הוא מן צחיחה. ואפשר שיהיה כמהו אשה ריח ניחוח (ויקרא כ' כ') והוא שם.

פְּעוֹל בחלם כמו ערב כבד (שמות ח' י"ח), בחון נתתיך בעמי (ירמיה ו' כ"ז), לאגורת כסף (ש"א סוף ב'). והתאר נקד וטלוא (בראשית ל' ל"ב), יתום, וחסון הוא (עמוס ב' ט), מרוע אדם (ישעיה ס"ב ב'), ערום שאול נגדו (איוב כ"ו ו').

פָּעוּל בשורק כמו ויחנו באלוש (במדבר ל"ג י"ג), חמול (בראשית מ"ו י"ב), ממשק חרול (צפניה ב' ט'); והראיה על שחרול מן הדמיון הזה לא מן הדמיון הדגוש ר"ל תנור ועמוד כאשר חושבים אנשים, אמרם בקבוץ חֲרֻלִּים (משלי כ"ד ל"א) בהניע החית בשבא ופתח, ולו היה העקר ברגשת הריש היתה תנועת החית בפתח כמו עמודים ותנורים או בקמץ בעבור המנע הדגשת בגלל הריש. והתאר שרוע וקלוט (ויקרא כ"ב כ"ג), נקד וטלוא, והנחש היה ערום (בראשית ג' א'), מחשבות חרוץ (משלי כ"א ה'). ונכנס בבנין הזה ענות גבורה ענות חלושה (שמות ל"ב י"ח), הגמולה הזאת (ש"ב י"ט ל"ז), העזובה (ישעיה ו' י"ב). ויבא מן עלול הלמד מוקל חטוף כמו ותרעינה באחו (בראשית מ"א ב') עקרו שיהיה ע"מ פַּעִיל והוקל ויתכן שיהיה בלתי מוקל מפעול אבל ע"מ ארד ונעמן (במדבר כ"ו מ') והרפו הואו והניעו מה שלפניה בקבוץ להורות על הואו הרפה כי הקבוץ מהואו. ויתכן עוד שיהיה בנין בפני עצמו ואיננו על בנין ארד ונעמן ולא מוקל גם כן מן פעול. וממין הבנין הזה, ר"ל בנין פעול, ובית לבאות ושרוחן (יהושע י"ט ו') משקלו פָּעוּלֶן.

פִּעוֹל בחולם ובשרק, שבור הפא, ודגש העין, כמו כנור, צפור, קמוש וחוח (ישעיה ל"ה י"ג) וכיור, וצנור (ש"ב ה' ח'), פגול הוא (ויקרא י"ט ז'), את הקשואים (במדבר י"א ה'), עד קירות הספן (מ"א ו' ט"ו), שקוץ שמם (דניאל י"ב י"א), צפוי למזבח (במדבר י"ז ג') ותרבי רקחיך (ישעיה כ"ז ט'), קבוציך (שם כ"ז י"ג) לשום חתול (יחזקאל ל' כ"א). ומן הדמיון הזה וכראש שבלת ימלו (איוב כ"ד כ"ד). וכבר הפילו הואו הזאת בקבוץ והורו עליה בקמצות שבע שבלים (בראשית מ' א') וזולתו; ואפשר שיחסרו הקמצות להקל כאשר עשו בשבלי הזיתים (זכריה ד' י"ב) ושמא היה זה להפריש. והתאר גבור ושכור, כל הבן הילוד (שמות א' כ"ב), בני שכליך (ישעיה מ"ט כ'), לשמע כלמודים (שם נ' ד'), למודי ה' (שם נ"ד י"ג). ויש לנו בערום שהוא תואר שתי סברות האחת שיהיה מהשער הזה הרגש יורה על זה אמרם בקבוץ כי עֵירֻמִּים הם (בראשית ג' ז') בהשאיר תנועת העין כאשר היא; והשנית שיהיה כמו עָרוֹם שאול נגדו (איוב כ"ו ו') ואם נשתנה התנועה כאשר היה. כי נעור ממעון קדשו (זכריה ב' י"ז) כמו נאור אתה אדיר (תהלים ע"ו ה') בדברי ר' יהודה וכמו ולא יכל יוסף (בראשית מ"ה א') בדברנו אנחנו, אבל ומאה צמוקים (ש"ב י"ו א') הוא תאר גובר[1]. ויכנס בבנין הזה

[1]) אגבר הוא בלשון ערבי שם תאר בסתם (ראה דקדוק לשון ערבי מן די זאצי ח"ב דף שפ"ב) והמחבר קרא ביחוד תואר גובר השמות אשר נקראו על שם אחד מהמקריים אשר נמצא בעצם ההוא ולא יפרד ממנו כמו שכתב המחבר לקמן: אקדח הוא תאר גובר, כי הוא נגזר מן אש קדחה באפי וזה בעבור קדיחותו וזכותו; ארמון הוא תאר גובר כי הוא נגזר מן רמה ידך, ובשם תאר גובר הביא למוקים, זכוכית, נחשתן, לבן, ירקרק, יקוש, ימין, שפיפן ועוד רבים כאלה; וכמו כן קרא רא"ב בפרק המינים שם המתגבר לשם אשר יתגבר בו אחד מהמקריים ומרוב התגברותו בו יקרא העצם ההוא בשם המקרה ההוא במלת לבנה בעבור רוב הלבנת, השמש נקרא חמה בעבור התגברת החום וזכוכית בעבור זכותו.

בקרת תהיה (ויקרא י"ט כ'). ויבא בתוספת נון על הדמיון הזה כמו בצפר שמיר (ירמיה י"ז א').

פְּעוֹל קל בחלם ובשרק כמו אפוד, אזור, אטון מצרים (משלי ז' י"ו), אבוס בר (שם י"ד ד'). ואפשר שיהיה כמוהם ובעירם ובחסר (דברים כ"ח מ"ח). והתאר כי עירם אנכי (בראשית ג' י"א), בנים לא אמן בם (דברים ל"ב כ'), גם אמונים נוצר ה' (תהלים ל"א כ"ד). וכבר בא הדמיון הזה חטף עלול העין והוא אמרם (למקום שכו) עד בור הגדול אשר בשכו (ש"א י"ט כ"ב).

פַּעּוֹל פתוח הפא דגש העין בחלם ובשרק כמו עשה הרתוק (יחזקאל ז' כ"ג), וכמן יזרק (ישעיה כ"ח כ"ה), טבור הארץ (שופטים ט' ל"ז), הקטפים מלוח (איוב ל' ד') והוא כמדומה לי שם העשב שאומרים לו בערבי מלאח וטעמו מלוח בדברי רוב המדברים. תנור וכירים (ויקרא י"א ל"ה), חמוקי ירכיך (ש"ה ז' ב'), חנניה בן עזור (ירמיה כ"ח א'). ויכנס בבנין הזה חבורה תחת חבורה (שמות כ"א כ"ה), ובשנת בצרת (ירמיה י"ז ח'), כפרת, פרכת לולי הריש היה נדגש. והתאר ובטחות למרגיזי אל (איוב י"ב ו') ושעורו משכנות מבטחות למרגיזי אל על ענין ובמשכנות מבטחים (ישעיה ל"ב י"ח); רחום וחנון ה' (תהלים ק"ג ח'), קנא ונקם (נחום א' ב'), אלוף נערי (ירמיה ג' ד'), תהיינה אזניך קשבות (תהלים ק"ל ב'), כדוב שכול (ש"ב י"ז ח'), נשיהם שכלות (ירמיה י"ח כ"א), חלקי אבנים (ש"א י"ז מ'). ואפשר שיהיה כמו המין הזה וְשֵׁרוּתָיו (יהושע י"ט ו') ונמנעה הדגשת בעבור הריש. ויתכן שיחשב מהבנין הזה בחור ובתולה (יחזקאל ט' ו') בעבור המנע שנוי ביתו בקבוץ ובסמוך. אך בחורי ישראל (ש"א כ"ו ב') הוא פעול לא תאר והוא בענין אחר כלומר מבחר ישראל, והוא קבוץ רכב בחור (שמות י"ד ז').

פְּעוּל בחלם ובשרק כמו שאור לא ימצא (שם י"ג י"ט), כיאור מצרים (עמוס ט' ו'), יוציא אליך את העבוט (דברים כ"ד י"א), ככלוב מלא עוף (ירמיה ה' כ"ז), כרוב, סתור בן מיכאל (במדבר י"ג י"ג), צפו וגעתם (בראשית ל"ו י"א). ויתכן שיכנס בבנין הזה גבורה, חלושה, אנשי נטפה (עזרא ב' כ"ב), ישימו קטורה (דברים ל"ג י') והדומה לו. ויכנס בו עוד וכתבת קעקע (ויקרא י"ט כ"ח), כתנת, קטרת, נחשת; ועוד צלחית חרשה (מ"ב ב' כ'), זכוכית (איוב כ"ח י"ז) והוא תאר גובר. ועוד ואת דם ואת כלובי (דה"ב ב' ט'). ומן השער הזה פרות, כסות, זנות, כי אם ראות עיניו (קהלת ה' י'), התו תמורת הא.

פְּעֻלְתָּא כמו נחשתא בת אלנתן (מ"ב כ"ד ח'). ויבא על פעלתן כמו נחשתן (שם י"ח ד') והוא תאר גובר.

פִּיעוֹל בתוספת היוד — ואפשר שיהיה להשגת הבנין הרביעי ר"ל גבעל (שמות י' ל"א), גלבע (ש"א כ"ח ד') — כמו קיטר (בראשית י"ט כ"ח), צינק (ירמיה כ"ט כ"ו), שיחור (דה"א י"ג ה'), מי השלח (ישעיה ח' ו'), שלחה בכישור (משלי ל"א י"ט), אריות ותמרת (מ"א ז' ל"ו).

עֲפוּל הפוך מפעול, ומחיתי את כל היקום (בראשית ז' ד'), כי הוא אצלי נגזר מן קם יקום ר"ל כל הקמים בעולם כלומר כל הנמצאים והוא תאר גובר.

פְּעֻלָּה בדגש הלמד וקבוץ העין כמו סגלה (שמות י"ט ה') ועבדה רבה (בראשית כ"ו י"ד), קמה אלמתי (שם ל"ז י"ז), ואת הכבודה (שופטים י"ח כ"א), לאגדה אחת (ש"ב ב' כ"ה). והתאר פרה ארמה, עקבה מדם (הושע ו' ח'), אלה עבתה (יחזקאל ו' י"ג), כבודה בת מלך (תהלים מ"ה י"ד). ויבא על פְּעֻלָּה בשבר העין

ודגשות הלמד כמו שמטה, קהלה (נחמיה ה׳ ז׳). ויבא על פְּעִלּוֹת בשבר העין ודגשות הלמד כמו כלמות עולם (ירמיה כ״ו ל״ד). ויבא על פְּעֻלֶּת כמו וינהגהו בכבדת (שמות י״ד כ״ה).

פְּעִילֶת ביוד וקלות הלמד כמו ושם בעל פקדת (ירמיה ל״ז י״ג), ספר כריתת (דברים כ״ד ג׳), ובמרירות (יחזקאל כ״א י״א), וארץ הריסתך (ישעיה מ״ט י״ט), עליצתם (חבקוק ג׳ י״ג).

פַּעְלוּת בפתחות הפא כמו עבדות, מרדות, מלכות, ילדות, פחזות, אלמנות חיות (ש״ב כ׳ ג׳), בני בצלות (עזרא ב׳ נ״ב).

פְּעִלוּת בשבר הפא וקלוה העין כמו רפאות (משלי ג׳ ח׳), סכלות מעט (קהלת י׳ א׳), שפלות ידים (שם י׳ י״ח); ויבא הדמיון הזה בדגשות העין כמו עקשות פה (משלי ד׳ כ״ד).

פַּעְלָנוּת במשך הלמד בקמצות כמו אלמנות חיות, וחרפת אלמנותיך (ישעיה כ״ד ד׳) והם סמוכים. והרחמנות פושטות בלשון עמנו. ותרגם אלמנות חיות, אלמנות החיים, על הענין, כלומר היו אלמנות בחיי בעליהן בעבור שנפרדו מהם. ויבא על פְּעִלּוּת בפתחות העין ודגשות הלמד, פתיות (משלי ט׳ י״ג). ויבא על פעלילות כמו חכלילות עינים (שם כ״ג כ״ט). ויבא על פעליליות כמו קוממיות (ויקרא כ״ו י״ג).

פועל קל[1] כמו ואת חוקק (דה״א ו׳ ס׳) ונאמר עוד חוקקה (יהושע י״ט ל״ד).

פוּעל דגש כמו את הכתנת (שמות כ״ט ה׳), וכמהו אצלי כי את עול סבלו (ישעיה ט׳ ג׳) ועל כן בא בקמצות הבית כאשר בא כמלקט שבלים (שם י״ז ה׳) קמץ הבית מפני שחסרו ממנו ואו וכראש שבולת ימלו (איוב כ״ד כ״ד); וראוי שיהיה קודם הסמכו סֻבֹּל. ויכשר שיהיה מהדמיון הזה כי גנב גנבתי (בראשית מ׳ ט״ו), את כל ענותו (תהלים קל״ב), התו בו מומרת מן ההא אשר היא למד הפעל. והטוב בעלה אריה מסבכו (ירמיה ד׳ ז׳) שיהיה גם כן מהדמיון הזה ושיהיה הקבוץ מחסר ממנו כאשר חסרוהו גם כן מן והלבשת אתם כתנת (שמות מ׳ י״ד), וישאום בכתנתם (ויקרא י׳ ה׳), כי האחד מהם כתנת, ויטבלו את הכתנת (בראשית ל״ז ל״א). ומהדמיון הזה עוד לעמות אחר החלקים (יחזקאל מ״ה ז׳).

פְּעַלְעַל והוא תאר או תאר גובר כמו ירקרק, ארמדם, לבנה אדמדמת (ויקרא י״ג מ״ג), ארחות עקלקלות (שופטים ה׳ ו׳), כחלקלקות באפלה (ירמיה כ״ג י״ב), הפכפך (משלי כ״א ח׳).

פְּעַלְעוּל כמו והאספסוף (במדבר י״א ד׳), שחרחרת (ש״ה א׳ ו׳) ושניהם תוארים. והשם הגמור ולאסורים פקח קוח (ישעיה ס״א א׳) אך המלה נחלקת לשני חלקים במכתב והיא בעקרה אחת. וטעה המשורר באמרו:

יען לכל דורש, היה נר ונברש, באר ויפרש, ויפקח קוחי

וחשב אותם שתי מלות.

פְּעַלְעִיל עגלה יפה־פיה (ירמיה מ״ו כ׳) והיא גם כן מלה חלוקה במכתב ועל כן לא נהפכה בה ההא אשר היא למד הפעל ביוד על ההקשה, אך נשארה במכתב ובדבור יחד, ועקרה שתהיה מלה אחת כי היא כפילת העין והלמד והיא תאר ויוד המשך מובלעת בלמד הכפולה.

פְּעַלְנִית והיא תכונה מורה על הענין כמו וילכו אחרנית (בראשית ט׳ כ״ג), וכי הלכנו קדרנית (מלאכי ג׳ י״ד).

---

[1]) בספרינו חקקה בקבוץ ודגוש ובכ״י של כ״ד בקבוץ ורפה.

פעלוֹן [בסגול ובשבר] כמו חברון, שמעון, פתרון, זכרון, זפרנה (במדבר ל"ד ט') ופישון וגיחון (בראשית ב'), כי גזר פישון אצלי מן הארמי ר"ל פשו וסגו (תרגמו של פרו ורבו), וענינו הרבוי, וגזר גיחון בעיני מן יגיח ירדן (איוב מ' כ"ג), מגיח ממקומו (שופטים כ' ל"ג) וענינו היציאה והפריצה והמה שני תארים גוברים. והתאר הגמור שלטון, אביון, עליון, והבריח התיכן (שמות ל"ו), המים הזידונים (תהלים קכ"ד ה'), וראשון, וחיצון. ויבא פ ע ל ו ן בדגשות העין כמו וכל ישראל צרים על ג ב ת ו ן (מ"א י"ו כ"ז), דניאל ג נ ת ו ן (נחמיה י' ו') ולשלש ק ל ש ו ן (ש"א י"ג כ"א), ותאר הגבול שכרונה (יהושע ט"ו י"א), והנה עלה כלו קמשונים (משלי כ"ד ל"א). והתאר אוב וידעני (דברים י"ח י"א). ויבא על פ ע ל ו ן בפ ת ח ו ת הפא כמו ורדף שלמנים (ישעיה א' כ"ג), התשים אגמן באפו (איוב מ' כ"ו), בעד החלון (בראשית כ"ו ח'), כי גזר חלון אצלי מן ובמחלות עפר (ישעיה ב' י"ט) ומדברי התרגום חליל לוחין (שמות כ"ז ח') ומזה אמרו נקבים נקבים חלולים חלולים. ומשקל חלון על הדרך הזה פעלון והלמד שלו במקום שתי למדין כי הוא על דמיון בחצצון תמר (בראשית י"ד ז') והבליעו האחת בשנית והוא על השלמות ח ל ל ו ן כמו חצצון. והתאר ארמוני (שם כ"ה כ"ה), הרים גבנונים (תהלים ס"ח י"ז). ומעלולי העין הנני אליך זדון (ירמיה נ' ל"א), בא זדון (משלי י"א ב'). ומ ע ל ו ל הלמד קלון, גאון. ומן הבנין הזה חשמנה, צלמונה ועברנה (במדבר ל"ג). ויבא על פְּעָלְמוֹן דרכמונים (עזרא ב' ס"ט).

פְּעָלוֹן בשבר הפא וקמצות העין כמו שכרון, עורון, שדפון, גליון גדול (ישעיה ח' א'), קנמון (משלי ז' י"ז). ובפתחות הפא בעמק אילון (יהושע י' י"ב), שבת ש ב ת ו ן (שמות ל"ה ב'), מלך לשרון (יהושע י"ב י"ח), ואפשר שיהיה כמוהם מצפן ח נ ת ן (שם י"ט י"ד).

פְּעָלוֹן כמו היא כסלון (שם ט"ו י'), לבנון, והוא תאר גובר נגזר מכשלג ילבינו (ישעיה א' י"ח) בעבור שהוא מלבין בשלג היורד עליו. וכמהו הבוז לגאיונים (תהלים קכ"ג ד') ואם תנועת העין שונה, וגזרתו מן על כל גאה ורם (ישעיה ב' י"ב), ופרושו לגדולים והוא תאר, והוא אצל בעלי המסורת על דרך אחרת, מפני שאמרו בו: „כתיב מלה חדא וקרי תרתי", והוא אצלנו כאשר ספרתי לך.

פְּעֲלוֹן ברגשות הלמד כמו א ב ד ו ן ומות (איוב כ"ח כ"ב). ויש שיפילו הנון ממנו להקל ויהיה על פ ע ל ו כמו שאול ו א ב ד ה (משלי כ"ז כ').

פְּעִלוֹן בשבר העין כמו בבקעת מגדון (זכריה י"ב י"א), ויבא בלי נון כמו מלך מגדו (יהושע י"ב כ"א), בבקעת מגדו (דה"ב ל"ה כ"ב).

פַּעֲלוֹן כמו ותפר האביונה (קהלת י"ב ה') יוד המשך נבלעה ביוד אשר היא למד הפעל והוא נגזר מן אם תאבו ושמעתם (ישעיה א' י"ט) כאשר יתבאר לך. ויבוא על פ י ע ל י ו ן כמו קיקיון (יונה ד').

פַּעֲלָן כמו גרזן [ואינו מן הרביעים] כי גזרתו מן נגרזתי מנגד עיניך (תהלים ל"א כ"ג) אשר פרושו נגזרתי ונכרתי והוא הפוך.

פַּעֲלַנְיָה כמו ואקח את יאזניה בן ח ב צ נ י ה (ירמיה ל"ה ג') ויתכן שיהיה משקלו פ ע ל ל י ה ויהיה רביעי על בנין ח ב צ ל ת השרון (ש"ה ב').

פְּעָלְתּוֹן כמו ויקבר בפרעתון (שופטים י"ב ט"ו).

פִּעְלָן בשבר הפא או בפתחותה כמו כבשן (בראשית י״ט כ״ח), זמרן (שם כ״ה ב׳), יתרן (שם ל״ו כ״ו), בן שפטן (במדבר ל״ד כ״ד), בן עינן (שם א׳ ט״ו), אבצן (שופטים י״ב ח׳), קרתן (יהושע כ״א ל״ב), פלטיאל בן עזן (במדבר ל״ד כ״ו), לפנות בקר לאיתנו (שמות י״ד כ״ז), והוא תאר גובר, והתאר הגמור על גנת הביתן (אסתר ז׳ ז׳) והוא תאר למתואר מְחסר, שעורו החצר הביתן או הדומה לזה. ועוד גוי איתן (ירמיה ה׳ ט״ו), נטעי נעמנים (ישעיה י״ז י׳), זית רענן (ירמיה י״א י״ו), ערשנו רעננה (ש״ה א׳ י״ו) כי לא אלמן (ירמיה נ״א ה׳), אלמנה, נשים רחמניות (איכה ד׳ י׳). ואפשר שיהיה פתחות אלה הפאין בעבור שמקצתן אותיות גרוניות ובעבור שאחרי מקצתם אותיות גרוניות. ואמרתי ביתרן שהוא פעלן אע״פ שיש בתחלת אות מאותיות התוספות ולא אמרנו שהוא יפעל, לשני פנים, האחד מהם שגזרנוהו מן יתר שאת ויתר עז (בראשית מ״ט ג׳), והשני ראינום שקראו איש יתרן, ואחר כן אמרו עליו ובני יתר (דה״א ז׳ ל״ח) בחסרון הנון, וידענו כי היוד שורש. ויתכן שיכנס בבנין הזה חלבנה (שמות ל׳ ל״ד). ויתכן שיהיה מהדמיון הזה קנין, בנין, וענין, וזה על זולת מה שזכר בהם ר׳ יהודה, כי הוא אמר בנון זאת האחרונה מכל אחת מהן שיהיה העין כפולה ומשקלה אצלו פִּעְלַע ועל דעתו בהגיגי (תהלים ל״ט ד׳), וזה גם כן נכון אלא שאני נוטה אל היות המלות האלה פעלן מהיותם פעלע. ומה שמאמץ זה אצלי המרתם נון בהא כאשר נאמר והגזרה והבניה (יחזקאל מ״א י״ג) ר״ל והבנין, כאשר נאמר (שם) והבנין אשר אל פני הגזרה — וקיר הבנין — ומדד ארך הבנין; והומרה ההא מנון מפני שהיא נוספת כמוה.

פָּעְלָן הפא בקמץ או בשורק כמו קָרבּו וְקֻרבּו (נחמיה י״ג ל״א) ושלחן.

פָּעְלָם, פֻּעְלָם בקמץ ובשורק כמו אָמנם ה׳ (מ״ב י״ט י״ז), כי האֻמנם (מ״א ח׳ כ״ז), ואת הסלעם (ויקרא י״א כ״ב); ומן הדמיון הזה יומם ולילה. ויתכן שתהיה המם בו כפולה ויהיה משקלו פעלל על משקל אמלל.

פְּעָלָם בשבר על הרוב כמו שבו [כליהם ריקם (ירמיה י״ד ג׳)], חנם נמכרתם (ישעיה נ״ב ג׳), כי הוא אצלי מן חנונו אותם (שופטים כ״א כ״ב), אשר פרושו חנו אותן לנו, וענינו מתנה הנתונה מבלי דמים ולא גמול. וכמהו ותהי הכנם (שמות ח׳ י״ד), ומשקלו פעלם הקשה על חנם וכאלו המם הזאת בריקם וחנם וכנם מורה על הענין. ואפשר שיהיה שבי דומם (ישעיה מ״ז ה׳) כמוהם על שתהיה הואו עין הפעל ותהיה המם לענין; ואפשר שיהיה המם כמו דומה נפשי (תהלים כ״ד י״ז) ותהיה המם תמורת הא הנקבה, אבל לאבן דומם (חבקוק ב׳ י״ט), טוב ויחיל ודומם (איכה ג׳ כ״ו) המה פועל (ראה לעיל דף 25, 26).

פִּעְלוֹם כמו פתאום והמם בו גם כן לענין וכמהו ולמלכם תועבת בני עמון (מ״ב כ״ג י״ד) והוא תאר גובר, והתאר כתמול שלשום (בראשית ל״א ב׳).

פעלי בקבוץ הפא בקמץ או בשורק כמו אחאב בן אמרי (מ״א י״ו כ״ט), חפני ופינחס (ש״א א׳ ג׳), נחבי בן ופסי (במדבר י״ג ט״ו), שן והבנים (יחזקאל כ״ז ט״ו), בקי בן יגלי (במדבר ל״ד כ״ב). ומן הדמיון הזה נעמי (רות) אלא שקבוץ הפא נהפך אל העין. והתאר נכרי, ונכרים באו שעריו (עבדיה א׳ י״א). ונכנס בבנין הזה גפרית ומלח (דברים כ״ט כ״א), ומדדו את תכנית (יחזקאל מ״ג י׳), ברית (ירמיה ב׳ כ״ב), העיקר בריש הדגשות כי הוא נגזר מן יתבררו ויתלבנו (דניאל י״ב י׳) וכאשר הפילו הדגשות להקל נמשכה הקמצות ושבה חולם על סברת

ר׳ יהודה (ס׳ הכפל דף 164) במרת רוח (בראשית כ״ו ל״ה) והיא תמורת הרגש. — ויבא בלתי קמץ כמו לבני ושמעי חצרון וכרמי (שמות ו׳ י״ז), פלטי (במדבר י״ג י׳), תבני בן גינת (מ״א י״ו כ״א), זמרי (במדבר כ״ה י״ד). נחבי (שם) גדי (שם י״ג י״ב). והתאר או מי נתן לשכוי בינה (איוב ל״ח ל״ו) והוא תאר גובר.

פְּעֲלִיָּה ואפשר שיהפכו ההא תו כמו תחתיה (תהלים פ״ו י״ג) ותחתיה (דברים ל״ב כ״ב) ובקבוץ תחתיות (ישעיה מ״ד כ״ג) ומן הדמיון הזה אצלי בצל דליותיו (יחזקאל י״ז כ״ג), האחת דליה ומשפטו דָּלִיָּה ע״מ תחתיה, והניחו היוד הראשונה מן דליה והטילו תנועתה על הלמד ואחר חסרוה וקבצוהו על דליותי והתאר והריותיו יבקעו (הושע י״ד א׳).

פַּעֲלִי בפתחות הלמד ובפתחות הפא ובשברה כמו מהרי הנטפתי (ש״ב כ״ג כ״ז), רדי (דה״א ב׳ י״ד), שמי וידע (שם ב׳ כ״ח), הדי מנחלי געש (ש״ב כ״ג ל׳), חצרי הכרמלי פערי הארבי (שם כ״ג ל״ה), נחרי (שם ל״ז). והתאר ולכילי לא יאמר שוע (ישעיה ל״ב ה׳) ועוד וכילי כליו רעים (שם ז׳), מוכיח אדם אחרי חן ימצא (משלי כ״ח כ״ג) פרושו מוכיח האדם האחורני ימצא חן יותר מהמחליק לו לשון.

פְּעָלִית בלי קמוץ כמו באחרית הימים (בראשית מ״ט א׳). אבני גזית (מ״א ה׳ י״ז) העקר ברגשת הזין והניחו אותה להקל, והוא נגזר אצלי מן כי נגזו ועבר (נחום א׳ י״ב) כי ענינו מהכריתה לא מהעברה כאשר חושבים אנשים (ר״י חיוג שרש גזז) וענין גזית פתות וכריתה, והראיה על זה לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת (שמות כ׳ כ״ה) כלומר מסתתה חצובה בברזל, ובין הענין הזה ובין ענין הנה נא גוזים (ש״ב י״ג כ״ד), ויגז את ראשו (איוב א׳ כ׳), גזי נזרך (ירמיה ז׳ כ״ט) קרבה במין כי הכל כריתה. ויש שיפילו גם כן רוב חכמי הערב הגוזזה על כל כריתות. ויבא על פְּעִלִית בשבר הפא כמו אשר נתנו חתיתם (יחזקאל ל״ב כ״ד), ואין רחוק שיהיה כמהו גלת עלית (שופטים א׳ ט״ו), כי כבר מצאנו הענין הזה בעלל כאשר יתבאר לך במקומו.

פִּיעוֹל כמו תירוש; והתאר תינוק, ויכנס בבנין הזה תלבשת (ישעיה נ״ט י״ז).

תִּפְעָל כמו תדהר ותאשור (ישעיה מ״א י״ט) וכמהו ולתימן אל תכלאי (שם מ״ג ו׳) כי הוא נגזר מן ימין והוא תאר גובר. ויכנס בבנין הזה ולצפירת תפארה (שם כ״ח ה׳), תפארת, תפלצתך (ירמיה מ״ט י״ו) על משקל כי לא תהיה תפארתך (שופטים ד׳ ט׳), והוא בלתי סמוך, תפלצת ע״מ תפארת, והתאר תושב ושכיר (שמות י״ב מ״ה), ומן הדמיון זה אצלי תבל עשו (ויקרא כ׳ י״ב) עקרו תבלל נגזר מן בעמים הוא מתבולל (הושע ז׳ ח׳) ומן בלל ה׳ (בראשית י״א ט׳) אשר ענינו הפסד ושנוי. וכבר טעה בו ר׳ יהודה בספרו (ס׳ הנקוד דף 184) ששקלו בארץ. ודמיון תבל עשו אצלי מבעלי הכפל גם כן תמס יהלך (תהלים נ״ח ט׳) עקרו תמסס כי הוא מן כמסס נסס (ישעיה י׳ י״ז), וימס לבב העם (יהושע ז׳ ה׳). ויבא על תִּפְעֵל כמו תלשר (ישעיה ל״ז י״ב) שם עיר.

תִּפְעוּל כמו תדהר ותאשור (ישעיה מ״א י״ט), תבלול בעינו (ויקרא כ״א כ׳).

תַּפְעִיל כמו תרשיש. תכריך; והתאר מבין עם תלמיד (דה״א כ״ה ח׳). ונכנס בבנין זה תאניה ואניה (ישעיה כ״ט ב׳). ויכנס בו עוד החזיקו בתרמית (ירמיה ח׳ ה׳). תכלית שנאה שנאתים (תהלים קל״ט כ״ב) והדומה לזה התו תמורת הא (לעיל דף 30).

תַּפְעֵל כמו וכתנת תשבץ (שמות כ"ח ד'). ויכנס בבנין הזה תרדמה ותוכחה ואפשר שיהיה תוכחה כמו תושב ושכיר.

תְּפַעֲלֵל כמו ובתקוממיך אתקוטט (תהלים קל"ט כ"א), שרה תחוללכם (ישעיה כ"א ג') ושניהם תארים.

תַּפְעוּל כמו לא נאוה לכסיל תענוג (משלי י"ט י'), תמרוק ברע (שם כ' ל'), ונתון תמרוקיהן (אסתר ב' ג'), תחנונים ידבר רש (משלי י"ח כ"ג), תהפכות בלבו (שם ו' י"ד), ואת תחלואיה (דברים כ"ט כ"ב). ויכנס בבנין הזה ותעלמה יוציא אור (איוב כ"ח י"א), והתאר ותעלולים ימשלו בם (ישעי ג' ג'), ותהלכת לימין (נחמיה י"ב ל"א), ואת בני התערבות (מ"ב י"ד י"ד). והקרוב אצלי בוהנה תחלואי רעב (ירמיה י"ד י"ח) שיהיה תאר לא שם כמו ואת תחלואיה. ויכנס בבנין הזה תרבות אנשים חטאים (במדבר ל"ב י"ד) ותזנות והדומה לזה התו תמורת הא.

יַפְעֵל בחולם ובשורק כמו בכלי הראים ובילקוט (ש"א י"ז מ') הינשוף (ויקרא י"א י"ז) ויהלום (שמות כ"ח י"ח).

יִפְעָל כמו יצחק, ידלף (בראשית כ"ב כ"ב), יגאל (ש"ב כ"ג ל"ג), יבחר ואלישוע (שם ה' ט"ו), וישמא וידבש (דה"א ד' ג'), ישבק (בראשית כ"ה ב') תירוש ויצהר (דברים כ"ח כ"א). ויכנס בבנין הזה וידאלה ובית לחם (יהושע י"ט ט"ו) ויזרחיה (דה"א ז' ג'). ויבא על יִפְעֲלַי כמו יאתרי (דה"א ו' ו').

יְפוּעַל כמו ירוחם (ש"א א' א'), כלב בן יפונה (במדבר י"ג ו').

יְפְעִילָה בשבר היוד כמו יזליאה (דה"א ח' י"ח) שם איש.

יַפְעֹל, יַפְעֲלָה כמו יעקב ויעקבה (שם ד' ל"ו) ותפתח היוד בעבור העין כי הוא פעל עתיד כמו יעמד.

יַפְעֵל כמו ארץ יעזר (במדבר ל' כ') ויפלט (דה"א ז' ל"ב).

מַפְעֵל כמו והעביר אתם במלבן (ש"ב י"ב ל"א), במרצע (שמות כ"א ו'), והמזלג (ש"א ב' י"ג), המכתש אשר בלחי (שופטים ט"ו י"ט), ויקח המכבר (מ"ב ח' ט"ו), עגל מרבק (ש"א כ"ח כ"ד), משען ומשענה (ישעיה ג' א'), מסוה (שמות ל"ד ל"ג), ויביאו מטוה (שם ל"ה כ"ו). ויכנס בבנין הזה בסתר המדרגה (ש"ה ב' י"ד), והמכשלה הזאת (ישעיה ג' ו'), משטמה (הושע ט' ז'), המכפלה, מרחשת, המהפכת (ירמיה כ' ב'). ויכנס בו עוד מתת אלהים (קהלת ג' י"ג) ועקרו מנתת, כי הוא מנתן והבליעו הנון הראשונה וחסרו השניה להקל. וממנו עוד מוקש, מופת ומועד (לקמן דף 71). והתאר לא יבא ממזר (דברים כ"ג ג').

מַפְעַל כמו במלמד הבקר (שופטים ג' ל"א) מתן, מצב, מרע, משאבים (שופטים ה' י"א) מרבדים (משלי ז' י"ו), מטעמים (בראשית כ"ז ג'), מנעמיהם (תהלים קמ"א ד'); והתאר מלאך מלאכים. ודגשות הלמדין בקצת הבנין הזה כאשר יהיו בקבוץ, והנחתה מהקצת הוא לבלי עלה אך כפי אשר יקל עליהם או יכבד. ויכנס בבנין הזה ממלכה, אנשי המצבה (ש"א י"ד י"ב). ויש שמקילים הדמיון הזה ומניעים עינו בשבא ופתח כמו מרעלה (יהושע י"ט א') שם מקום. דבשת (שם שם י"א),

מִפְעָל בשבר המם, כמו מכמש (ש"א י"ג ב'), משכן, משכב, גזר ממכלה צאן (חבקוק ג' י"ז) ומשקלו מפעל ונכתב בהא במקום אלף, וקבוצו ממכלאת צאן (תהלים ע"ח ע'). ויכנס בבנין הזה מלחמה וממשלה ומרכבה, עד המפשעה

(דה"א י"ט ד'), מסגרת (שמות כ"ה כ"ה), מפלצת (מ"א ט"ו י"ג). ויכנס בו מורש ומורשה והדומה להם. ויכנס בו עוד ועליו כמבנה עיר (יחזקאל מ' ב'), ומחנה. והתאר מלצר (דניאל א' י"א), מצער (בראשית י"ט כ'), וחרש מצל (יחזקאל ל"א ג'), עקרו מצלל ע"מ מכלל יפי (תהלים נ' ב') אשר הוא תאר מבניך כללו (יחזקאל כ"ז ד'), כי הוא מן ונסו הצללים (ש"ה ב' י"ז), כאשר צללו (נחמיה י"ג י"ט); ועוד והיית להם למשמר (יחזקאל ל"ח ז') על ענין לכן שמר לראשי אשימך (ש"א כ"ח ב'). ויכנס בבנין הזה עוד והוא תאר, אמרו יובילו שי למורא (תהלים ע"ו י"ב), והוא מוראכם (ישעיה ח' י"ג), וכל מושב בית ציבא עבדים למפיבשת (ש"ב ט' י"ג) ותרגומו כל השוכני בבית ציבא; וכמו מורע לאישה (רות ב' א'), הלא בעז מדעתנו (שם ג' ב'), מולדת בית או מולדת חוץ (ויקרא י"ח ט'), ומולדתך אשר הולדת (בראשית מ"ח ו'), התו במולדת ובמודעתנו להפלגה. ומן הדמיון הזה והם תארים ושמות פועלים אמרו הם מעזרים אתם (דה"ב כ"ח כ"ג), אשר אתם מחלמים (ירמיה כ"ט ח'), ויהרג במשמניהם (תהלים ע"ח ל"א), במשמניו רזון (ישעיה י' י"ז), והערים המבדלות (יהושע י"ו ט'), פרש מעלה (נחום ג', ג'), מעלה במה ומקטיר לאלהיו (ירמיה מ"ח ל"ה), כי האלהים מענה בשמחת לבו (קהלת ה' י"ט) משנה למלך אחשורוש (סוף אסתר), תחת מעשה מקשה (ישעיה ג' כ"ד), במעבה האדמה (מ"א ז' מ"ו), מרבה להכיל (יחזקאל כ"ג ל"ב), תבנית לשון נקבה לכוס. ואפשר שיהיה מהמין הזה המצפצפים והמהגים (ישעיה ח' כ') רצוני והמהגים. וככבר זכרנו בו בהשגה פנים אחרים שיתכנו בו גם הם, אבל אלה הפנים יותר ראוים לו. ומן העלול העין חנף ומרע (ישעיה ט' י"ז).

מִפְעֵל כמו מזבח, והתאר ילד מסכן (קהלת ד' י"ג). ואפשר שיהיה מן הבנין הזה שער מוקש ומופת. ויתכן שיהיה ממנו ועליו כמבנה עיר (יחזקאל מ' ב') ותחת מעשה מקשה (ישעיה ג' כ"ד) והדומה לו, אבל מאור והדומה לו מהשמות העלולי העין אשר פאיהם גרוניות יתכן שיהיו מבנין מִפְעַל הפתוח הפא ושיהיו עוד מבנין מְפִעָל השבור הפא. והתאר מן הדומה לזה ה' מעון אתה (תהלים צ'), מענה אלהי קדם (דברים ל"ג כ"ז); אבל מכון (שמות ט"ו י"ז) ויהיה מנון (משלי כ"ט כ"א) הוא מבנין מַפְעֵל בפתחת המם וגזרת מנון מן ינון שמו (תהלים ע"ב י"ז) ונין ונכד (ישעיה י"ד כ"ב). ויבא על מִפְעֲלוֹת כמו אשר לא במסכנות (דברים ח' ט').

מִפְּעָל דגש הפא, מקדש ה' (שמות ט"ו י"ז), השבת מטהרו (תהלים פ"ט מ"ה), והתאר מנזריך כארבה (נחום ג' י"ז). ויבא על מִפְּעָלָיו כמו ויצא המסדרונה (שופטים ג' כ"ג).

מְפָעֵל דגש העין כמו ימך המקרה (קהלת י' י"ח), והוא המעזבה ולמכסה עתיק (ישעיה סוף כ"ג), האליה — המכסה (שמות כ"ט כ"ב), היעים ואת המזרקות (שם ל"ח ג') ואת המנקית (במדבר ד' ז'), ומבשלות עשוי מתחת הטירות (יחזקאל מ"ו כ"ג), אלה בית המבשלים (שם), ר"ל הקדרות ופעם זכרם בלשון נקבה ואמר ומבשלות עשוי ופעם זכרם בלשון זכר ואמר בית המבשלים כי הבית היא מקום לקדרות ולא מקום למבשלים ולא מעין להם שיתיחס להם, וראיה אחרת עוד, כי אמרו אלה אינו נופל כי אם על המבשלים לא על הבית כי לא יספר באלה על אחד אלא על רבים וכאשר יהיה הדבר כן אמרו המבשלים אינו רוצה כי אם הקדרות לא המבשלים וראיה עליהם אמרו: אשר יבשלו שם משרתי הבית את זבח העם, והרמז בשם אל המבשלים אשר הם הקדרות לא אל הבית, אבל בא ביה בין

אלה וכין המבשלים הוא רחוק ואלו היה רוצה הבית היה זה בית המבשלים, והשעור אלה המבשלים כלומר הקדרות ואמרו בית רחוק (פי' מיותר). — ואת כל המקטרות הסירו (דה"ב ל' י"ד), רוצה המחתות אשר היו מקטרים בהם לבעל. ונחלו מקדשיהם (יחזקאל ז' כ"ד) העקר בו הרגשות והוקל. ואפשר לומר בו שאיננו מוקל מדגשות שהיה ראוי, אך הוא בנוי על הקלות וכי מזוינו מלאים (תהלים קמ"ד י"ג) כמהו, אבל קלות ימך המקרה בעבור הריש, ומזה אמרו לא יהיה משם עוד מות ומשכלת (מ"ב ב' כ"א); בענין שכול כמו שכול ואלמן (ישעיה מ"ז ט'). והתאר ואיש דעת מאמץ כח (משלי כ"ד ה') כלומר אמיץ, ועוד והוא ממלא על כל גדותיו (דה"א י"ב ט"ו) ענינו וענין והירדן מלא על כל גדותיו (יהושע ג' ט"ו) אחד.

מֻפְעָל כמו מקטר מגש (מלאכי א' י"א) רציתי מקטר, והעיר מלאה מטה (יחזקאל ט' ט'), כלומר הטות משפט, מטות כנפיו (ישעיה ח' ה'), מוצק אחד (מ"א ז' ל"ז) יציקה אחת כלומר שהם שוים, שבעה ושבעה מוצקות (זכריה ד' ב') פרוש יציקות, יצוקים ביצקתו (מ"א ז' כ"ד). ואין מעמד (תהלים ס"ט י"ג) עקרו מועמד על משקל מוקטר כלומר ואין מעמד, ויש לנו בו פנים אחרים תראה אותם.

מְפָעָל כמו ומיסד אבנים (מ"א ז' י') רוצה היסוד, מגפיעש משלם (נחמיה י' כ"א), מישר על המחקה (מ"א ו' כ"ה) כלומר על החקק. והתאר אלופי ומידעי (תהלים נ"ה י"ד), ואסף המצרע (מ"ב ה' י"א), ואפשר שיהיה פעול ואפשר שיהיה שם החלי עצמו.

מַפְעִיל כמו תהרגו למשחית (יחזקאל ט' ו'), מימין להר המשחית (מ"ב כ"ג י"ג), והודי נהפך עלי למשחית (דניאל י' ח'), ואת מוליד (דה"א ב' כ"ט), לדוד משכיל (תהלים ל"ב א'), וכטל משכים (הושע ו' ד'), ואני עתיד לבאר אפניו בשערו מאות השין. מפיץ וחרב (משלי כ"ה י"ח) ויכנס בבנין הזה ואבן משכית (ויקרא כ"ו) משקלו מפעיל והתו תמורת ההא אשר היא למד שלו, וכמהו כי מרבית העם רבת מאפרים (דה"ב ל' י"ח) חצי מרבית (שם ט' ו'), ועוד ועד הנה מרביתם (דה"א י"ב כ"ט), וממחצית בני ישראל (במדבר ל"א מ"ז) התוין תמורת ההאין אשר הם למדי הפעלים. ויכנס בזה עוד אני מנגינתם (איכה ג' ס"ג). והתאר והוא מעריצכם (ישעיה ח' י"ג) פי' נעריצכם כלומר אשר מאמינים עריצותם. כלב אשה מצרה (ירמיה מ"ח מ"א) בעלת צירים וחבלים, נגזר מן צירים אחזוני כצירי יולדה (ישעיה כ"א ג'), ועקרו מצירה על משקל מפעילה כאשר נאמר וכרקב בעצמותיו מבישה (משלי י"ב ד'), אך נבנה על מֵצַר כמו מפר אתות בדים (ישעיה מ"ד כ"ה) שעקרו מפיר. ועוד רחם משכיל (הושע ט' י"ד) בעל שכול. ועוד יתן אכל למכביר (איוב ל"ו ל"א), מכביר תאר לאכל והלמד בו היא הלמד הבאה על הפעולים.

פַּעֲלָתוֹן נחש עקלתון (ישעיה כ"ז א') והוא תאר נגזר מן על כן יצא משפט מעקל (חבקוק א' ד'). ויבא מן העלול העין על פְּלִילִיָּו בנפול העין ממנו בעבור עלילותו כמו שפיפן (בראשית מ"ט י"ו), וגזרתו מן ישופך ראש (שם ג' ט"ו) והוא תאר גובר. ויבא על פעעל בכפל העין כמו אררט (בראשית ח' ד').

פעועל כמו שפופם (במדבר כ"ו ל"ט) חצוצרה ברמה (הושע ה' ח'), ואפשר שיהיה כמוהם גאואל בן מכי (במדבר י"ג י"ו) ואפשר שיהיה מורכב כמו רעואל, פנואל (דה"ב ד' ד').

פְּעוֹפֵל כמו בלחם הקלקל (במדבר כ"א ה') כי הוא אצלי מן נחשת קלל (יחזקאל א' ו').

פְּעֶלְלוֹן כמו ושם אחתם הצללפוני (דה"א ד' ג'); ואפשר שיהיה מורכב, רצוני לומר שיהיה תחלתו מן ונסו הצללים (ש"ה ב' י"ז) ואחריתו מענין פנה או מה שדומה לזה.

אֶפְתְּעוֹל בשבא תחת התו אשתמוע (יהושע כ"א י"ד) ובקמצות התו עד אשתָּאול (שם ט"ו ל"ג) ואפשר שתהיה הקמצות בעבור האלף, ואפשר שיהיה אשתמוע מוקל מדמיון אשתאול.

מַפְעוֹל בחלם ובשורק, ופתוח המם כמו מטמון, משקוף, אם יתגדל המשור (ישעיה י' ט"ו), ויהי המבול (בראשית ז' י"ז) כאשר בארנו בספר ההשגה, מסלול ודרך (ישעיה ל"ה ח'), כפות המנעל (ש"ה ה' ה'), המה רכליך במכלולים (יחזקאל כ"ז כ"ד), במחלויים רבים (דה"ב כ"ד כ"ה). והתאר וכל מערומיהם (שם כ"ח ט"ו).

מִפְעוֹל בשבר המם כמו מזמור לדוד, במשקול עשרים שקל (יחזקאל ד' י'), מכשול עונם (שם ז' י"ט), כמשלש חדשים (בראשית ל"ח כ"ד), ופרשי מכמרת (ישעיה י"ט ח'). והתאר מגדול ישועות מלכו (ש"ב כ"ב נ"א), וכל עיר מבחור (מ"ב ג' י"ט); ויתכן שיהיו שניהם שמות. אבל ממגדל סונה (יחזקאל כ"ט י') שם כמו מגדול (ירמיה מ"ו י"ד).

נִפְעוֹל בשבר הנון כמו נמרד (בראשית י' ח') ובסגול תחתיה כמו מי נפהוח (יהושע ט"ו ט') ובפתחותה כמו נפתולי (בראשית ל' ח').

אֶפְעוּל כמו אגרוף, אזרוע, אפרוחים, אחמל; ובשורק גם כן כמו ואתמול עמי (מיכה ב' ח'). אך אמרם ויהי כל יודעו מאתמול (ש"א י' י"א) ברגשות, נהגו בו מנהג הדבור הארמי. ודומה למין הבנין הזה ויהי באשמרת הבקר (שמות י"ד כ"ד), ואשמורה בלילה (תהלים צ' ד').

אֶפְעָל כמו אשפר אחד (ש"ב ו' י"ט), אשנב (שופטים ה' כ"ח), אקדח (ישעיה נ"ד י"ב) והוא תאר גובר, רצוני אקדח, כי הוא נגזר מן כי אש קדחה באפי (דברים ל"ב כ"ב), וזה בעבור קדיחותו וזכותו. ויכנס בבנין הזה אצעדה וצמיד (במדבר ל"א נ') והתאר אזרח (שמות י"ב י"ט). ויש שתהיה פתוח האלף כמו קרית ארבע (בראשית כ"ג ב'), ארפד (ישעיה ל"ו י"ט). אכשף (יהושע י"א א'), באשמנים כמתים (ישעיה נ"ט י'). ויכנס בבנין הזה אזכרה (ויקרא כ"ו ז'). וכבר בא במשנה אתקנה באמרם (גיטין פ"ג מ"ב) הכותב טופסי גיטין צריך שיניח וג' מפני האתקנה (בספרינו התקנה בלא אלף). ויתכן לומר באזכרה ואתקנה שאלפיהם מומרות מן ההין. והתאר ארבע במנין הנקבה, ואכזר (דברים ל"ד ל"ג) ואכזב (ירמיה ט"ו י"ח).

אֶפְעָל כמו אלסר (בראשית י"ד א'). ואפשר שיהיה אלסר מורכב כאשר אליחבא השעלבני (ש"ב כ"ג ל"ב) מורכב.

אַפְעִיל כמו בתי אכזיב (מיכה א' י"ד), מחבל אכזיבה (יהושע י"ט כ"ט), הלא תראה שאמרו והיה בכזיב (בראשית ל"ח ה') לאור עמים ארגיע (ישעיה נ"א ד'), ועד ארגיע (משלי י"ב י"ט) בענין רגע. אתיק אל פני אתיק (יחזקאל מ"ב ג') עקרו אנתיק כאשר אבאר אותו בשערו בספר השרשים בע"ה. ויבא על אפעיל דגש העין פתוח הפא ואת האבטחים (במדבר י"א ה'). ויבא אל אֶפְעָלִי כמו אדרעי (במדבר כ"א ל"ג). ויבא על אַפֶּעֶל כמו אהלי אפדנו (דניאל סוף י"א). ויבא על אַפִּעְלְיוֹן כמו אפריון (ש"ה ג' ט').

אֲפַעְלוֹן כמו אדרכנים (עזרא ח׳ כ״ז) [ויתכן שהאלף נוספת] והראיה ע״ז שהאלף נופלת בדרכמנים (שם ב׳ ס״ט וראה לקמן דף 77) ושניהם שלשים. וכמהו מעלול העין כי ארמון נטש (ישעיה ל״ב י״ד) כי הוא נגזר מן רמה ירך (שם כ״ו י״א) והוא תואר גובר ועקרו על השלימות ארומון ע״מ אדרכון. ויתכן שיהיה עלול הלמד ושיהיה עקרו ארמיון אך יהיה מענין אחר.

אֲפַעְלַי כמו אחסבי (ש״ב כ״ג ל״ד) ויבא על אֲפַעְלַת כמו אנחרת (יהושע י״ט י״ט).

אֲפַעְפוּעָה כפול וחסר הלמד כמו אבעבעת (שמות ט׳ י׳) והוא אצלי נגזר מן בעה והוא שענין אבעבעת בועות מענין מים תבעה אש (ישעיה ס״ד א׳) כאשר תבעה האש את המים, כי דמו מה שתעשה הרתיחה במים מהנפח לבועות, ודומה לענין הזה אמרו נבעה בחומה נשגבה (שם ל׳ י״ג), כי דמו צאת החומה לחוץ מאמצעיתה לנפח הקורה במים מחום האש. ויבא על אפעליות כמו אכזריות חמה (משלי כ״ז ד׳).

יוֹפֶעֶל כמו יוכבד (שמות ו׳ כ׳) יועזר (דה״א י״ב ו׳) והעיקר יהוכבד ויהועזר.

יוֹפָעָל כמו יוחנן (עזרא ח׳ י״ב), יוזבד (דה״א י״ב ד׳), יוידע (נחמיה ג׳ ו׳), ועקרם יהוחנן (עזרא י׳ ו׳), יהוזבד (מ״ב י״ב כ״ב) יהוידע (ירמיה כ״ט כ״ו). ויבא על יְפַעְלָה כמו יגבהה (במדבר ל״ב ל״ה).

תוֹפַעְלָה כמו תוגרמה (יחזקאל כ״ז י״ד).

הַפְעָלָה כמו הכרת פניהם (ישעיה ג׳ ט׳), רוח והצלה (אסתר ד׳). ומן העלול העין והנחה למדינות (שם ב׳ י״ח), להנפה גוים (ישעיה ל׳ כ״ח) עקרם הניחה הניפה. ומעלול הלמד הרבה ארבה (בראשית י״ו י׳) עקרו הרביה, ובמשנה ורמן טעון הזיה (זבחים פ״ה מ״א).

שער י״ב·

בניני רב שמות הרבעים·

השמות הרבעים יבאו גם כן על דמיונים שונים אבל מספרם מעט מן הדמיונים השלשים. ויבא השם מהם על:

פַּעְלָל שבור הפא כמו פלדש (בראשית כ״ב כ״ב), פתגם (אסתר א׳ כ׳), בדקר שלישו (מ״ב ט׳ כ״ה), סרפר (ישעיה סוף נ״ה), שנאב ושנער (בראשית י״ד א׳ וב׳), דנהבה (שם ל״ו ל״ב) הנון בזה ובדומה לו שרשיה כי לא מצאתי ברמיונם השלשים אשר גזרתם ידוע פִּעֲלְ; והתאר טפסר (ירמיה נ״א כ״ז) מתרדת הגזבר (עזרא א׳ ח׳): ויבא אל המשקל הזה הלמדין שלו כפולות מן מקום פא ועינו כמו בחר הגדגד (במדבר ל״ג ל״ב), צנצנת (שמות י״ו ל״ג). ויתכן לומר במין השני מן השמות וכדומה לו מן הפעלים שהוא שלשי ולא רצו לקבץ בין הכפלים והפרידו ביניהם. ויבא על פיעלל בתוספת יוד כמו פינחס; ואפשר שיהיה זה להשיג בנין החמשי ר״ל נשתון (עזרא ד׳ ז׳) ואשכנז (בראשית י׳ ג׳) וארגון (דה״ב ב׳ ו׳). פִּעְלֵל כמו כסלו (נחמיה א׳ א׳); ואם נאמר בכסלו שהוא שלישי מוסף ומשקלו פעלו איננו נמנע. ויבא פתוח הפא כמו וגנזכיו (דה״א כ״ח י״א), ברב שרעפי (תהלים צ״ד י״ט) פרנך (במדבר ל״ד כ״ה), שמגר בן ענת (שופטים ג׳ ל״א); והתאר כרפס (אסתר א׳) ותכלת (שמות כ״ה ד׳). פַּעְלָל כמו ברזל, כרמל, ופרדס; ומן הבנין הזה סבתכא (בראשית י׳ ז׳). פעליל, כמו כרמיל (דה״ב ב׳ ו׳) שרביט (אסתר ה׳ ב׳) זרזיף (תהלים ע״ב ו׳) שחצימה (יהושע י״ט כ״ב). ויבא על פעלל בפתח או בצירי

תחת הלמד כמו סמדר (ש"ה ב' ט"ו) ספרד (עובדיה א' כ'), חנמל (תהלים ע"ח מ"ז) עמלק, פִּלֵּל כמו ערפל, עטלף (ויקרא י"א) חבצלת (ש"ה ב').

פְּעלוּל בשבא תחת הפא, דגש, הלמד כפולה בעבור הבלע למד השורש בה כמו

שקערורות (ויקרא י"ד ל"ז) עקרו פעללול בשלש למדין הראשונה מן השורש והיא הובלעת והשתים כפולות. ויבא על פעליל כמו סנפיר (ויקרא י"א). פעיליל כמו פתיגיל (ישעיה ג' כ"ד). פעילל כמו שמירע (במדבר כ"ו ל"ב); ואפשר שיהיה השם הזה מורכב. פעליל בפתחת הפא ודגשת העין כמו עכביש (ישעיה נ"ט ה') והתאר חלמיש (דברים ח' ט"ו). פעלול פתוח הפא ובחולם או בשורק, כמו כפתר (שמות כ"ה ל"ג) רפסוד (דה"ב ב' ט"ו), חרגל (ויקרא י"א כ"ב), פרעש (ש"א כ"ד ט"ו), ברכב (שמות כ"ז ה') כרכם (ש"ה ד' י"ד), עכשוב (תהלים ק"מ ד'), קרסל (ש"ב כ"ב ל"ז), פשחור (דה"א ט' י"ב) חרצבות למותם (תהלים ע"ג ד'). והתאר גלמוד (איוב ג' ז'). ויבא על הדמיון הזה כפול השתי למדין ממקום פאו ועינו כמו בני בקבוק — בני חרחור (עזרא ב' נ"א). קרקר (שופטים ח' י'), ובערעור ובבנותיה (שופטים י"א כ"ו). ויבא מקובץ הפא ולקדקד נזיר אחיו (בראשית מ"ט כ"ו), גרגדה (דברים י' ז'). ויבא בשבר הפא כמו גלבע (ש"ב כ"א ד') והתאר גבעל (שמות ט' ל"א). פעולל כמו בני חרומף (נחמיה ג' י'), חמוטל (מ"ב כ"ג ל"א) מרדך בלאדן (ישעיה ל"ט). ויבא הדמיון הזה בדגשות כמו עדלם יבא (מיכה א' ט"ו). פעליל (הפא נחיריק) כמו כתליש (יהושע ט"ו מ'), ואפשר שהוא כמהו בעלים (ירמיה מ' י"ד) ויהיה פתחות הפא בעבור העין. פעולל מלרע, כפול ממקום הפא והעין שלו כמו ערער (דברים ב' ל"ו). ויבא על פעלל מלעיל כמו בדלח (בראשית ב'); ובפתח הפא ודגשת העין כמו דמשק, ובשבר הפא חדקל (שם). פיעלל בשבר הפא ויוד אחריה וקלה העין כמו פילגש, ואפשר שנכנסה היוד הנה להשיג שמאבר (בראשית י"ד ב') והרנפר (דה"א ז' ל"ו) החמשיים. פועלל מוקל העין כמו שותלח (במדבר כ"ו ל"ה) ודגש העין (עוד) כמו דומשק (מ"ב י"ו י'). פַּעֲלָלִין העין בשבא ופתח ודגשת הלמד השניה כמו ושעלבין (יהושע י"ט מ"ב).

וכבר הקלו ממנו הבית והניעו העין בפתח גדול ובא דמיון אחר במקץ ובשעלבים (מ"א ד' ט') ועוד באילון ובשעלבים (שופטים א' ל"ה). ואין השם הזה מקובץ ולא צעננים (יהושע י"ט ל"ג) גם כן מקובץ, אך שניהם על תכונת הקבוץ כאשר אמרו לאחד מצרים, ואפרים, ומפים וחפים והשים (בראשית מ"ו כ"א) והמה על דמיון הקבוץ. ונאמר לבני ושמעי (שמות ו' י"ז) והם על תכונת היחוש ואינם מיוחשים. והמם בשלעבים מומרת בנון כאשר הומרה בכמהם וכמהן (ש"ב י"ט ל"ח ומ"א) והרם (יהושע י"ג כ"ז) והרן (במדבר ל"ב ל"ו). וסבר אני כי אליחבא השעלבוני (ש"א כ"ג ל"ג) מיוחש אליו והמירו בו יוד שעלבין בואו מפני שהיה כבר עליהם להקבץ שני שברים ושני יודין בו (ואפשר שאמרו בשעלבון שעלבין והמירו היוד בואו ויחסו אליו השעלבוני) והוא יותר ראוי מכל מה שנאמר בו, והוא מה שיורה ששעלבין איננו מקובץ והשאירו הנון והואו בו ביחוש כאשר השאירו בחצרון כשיחשו אליו ואמרו החצרוני (במדבר כ"ו ז'). פעלל כפול ממקום פא ועינו יירש הצלצל (דברים כ"ח מ"ב). פעללל כפול כמו רעמסס (שמות י"ב ל"ז), האחת משני הלמדין שלו כפולה. ואפשר שיהיה כן להשיג בנין תחפנים (מ"א י"א י"ט) החמשי, ויש שיניעו העין הזאת הנחה ויאמרו רעמסס ויהיה אז על דמיון שעטנז אלא ששעטנז חמשי.

שער יג׳

בניני רב שמות החמשיים׳

והשמות החמשיים יבואו ג״כ על בנינים שונים אבל הם מתי מספר יותר מהשמות הרבעים ובא השם מהם על:
פעלּלל בפתחות הפא או בסגול תחתיה ובנוח העין ובשלש למדין על הדמיון תחת הראשונה מהם צרי ותחת השניה סגול כמו שמאבר (בראשית י״ד ב׳), חרנפר (דה״א ז׳ ל״ו) פתשגן (אסתר). ויבא על פעלּלל בשלש למדין הראשונה מובלעת בשניה על הדמיון ובשבא תחת הפא בהשתנות תנועת העין כמו צפרדע, צלפחד (במדבר כ״ו ל״ג), בעשתרא (יהושע כ״א כ״ז), אגרטלי (עזרא א׳), אחרחל (דה״א ד׳ ח׳), אחשתרי (שם ד׳ ו׳); ויש שיהיה הדמיון הזה בתוספת נון כמו אחשתרן (אסתר ח׳). ויבא בפתחות הפא ובנוח העין ובשלש למדין האחת מהנה מקובצת והשניה דגושה כמו וצלמנע (שופטים ח׳ ה׳). ויש שתהיה הראשונה פתוחה כמו ובקבקר (דה״א ט׳ ט״ו). פעללּיל כמו כרכמיש (ישעיה י׳ ט׳). פעלּלל בשלש למדין הראשונה מהם נבלעת על הדמיון בשניה כמו שעטנז (דברים כ׳ ב׳) שעשגז (אסתר ב׳ י״ד). ויתכן שיאמר בשתי המלות שהן משער אשכנז, תחפנס אלא שהתנועה נשתנת בעבור העין. אפעלּלל בשלש למדין הראשונה מובלעת בשניה על הדמיון ובנוח הפא ובפתחות העין כמו ארפכשר (בראשית י׳ כ״ב). פעלּלל בשבר הפא ובשלש למדין, הראשונה מונעת בקמץ או בשבא (מישה אל הפתחא) כמו אמרפל, ארגמן, ארגון (דה״ב ז׳) אשכנז (בראשית י׳ ג׳) תחפנים הגבירה (מ״א י״א י״ט), וכתב הנשתון (עזרא ד׳ ו׳); העקר באלפין האלה ובתו תחפנים השבר על דמיון הנשתון. ושמתי אלפי אשכנז ואמרפל וארגמן והאחשתרי ואגרטלי זהב ואחרחל ותו תחפנס שרשיות ולא אמרתי שהן נוספות מפני שהתוספת אינה נכנסת על בנות ארבע מן השמות ובלבד בתחלה אלא אם נוהגים על פעליהם כאשר קדם זכרנו. ואם יאמר אומר למה לא תשים הנון בארגמן וארגון נוספת ונאמר בהם שהם רבעים, נאמר לו, מפני שמצאנו דמיון ארגמן במלה שאין בה נון ולא היה לנו מנוס מלומר במלה ההיא שהיא חמשית כמו אשכנז ותחפנס, ושמנו נונו לעמת הזין והסמך מהן ובעבור שהיה ארגמן לשון בארגון אמרנו גם כן בנונו שהיא שרשיה כמו נון ארגמן. ועוד כי בעבור שהיה ארגמן על משקל אמרפל שמנו נונו לעומת למד אמרפל. ואם יאמר אומר למה לא תשים נון אחשתרן שרשיה ותאמר במלה כי היא שישית, נאמר לו מפני שאין בדמיוני השמות דמיון שישי מבלי תוספת, כי הדמיון החמשי מעט בדבריהם בעבור כבדותו והששי כל שכן יותר כבד אצלם וקשה עליהם, ואלו היה בדמיוניהם דמיון ששי לא היינו חסרים ממנו בדבריהם במלה שאין בה אות מאותיות התוספות, ואז היו נוהגים באחשתרן מנהגה או היינו מוצאים על דמיונו מלה שאין בסופה נון אפילו אם יהיה בתחלתה אלף או זולתה מאותיות התוספות כאשר מצאנו אשכנז ואמרפל ותחפנס, ונהגנו בארגמן וארגון מנהגם בדמיון ששמנו נוניהם במקום הזין והלמד והסמך. ועוד כי אלו היו משתמשים בשמות בדמיון שישי היו משתמשים בפעלים בדמיון חמשי כאשר אנחנו רואים אותם שהשתמשו בפעלים רבעים מפני שהשתמשו שמות חמשיים, כי הפחיתו הפעל מן השם אות אחת בעבור שהשם יותר חזק מן הפעל כי איננו צריך לו, ואין הפעל יכול לעמוד שלא יצטרך אל השם כאשר

בארנוהו קודם זה. ואין רחוק בהקשה שיהיה האחשתרי בגזרתו מעין האחשתרנים כאלו הוא מיוחס אליו ויורה גם כן עוד עם מה שהקדמנו כי נון האחשתרן נוספת. ואם יאמר למה לא תשים אלפי ארגמן וארגון ונוניהם נוספות ויהיו שלשיים כאשר היתה אלף אדרכנים ונונו נוספת, ואלף ונון אפריון ואלף ותו אנחרת (יהושע י״ט י״ט), נאמר, חייך! טענת בטענה שאינה נמנעת בדרך הקשה ואין אומרה אומר דברים בטלים, אבל בחרנו היותם חמשיים בעבור בואם על דמיון אשכנז ואמרפל, ושהאלף איננה נופלת מאחד מהם במקום מהמקומות כנפול אלף אדרכנים (עזרא ח׳ כ״ז) מן דרכמנים (שם ב׳ ס״ט). ואתה דע לך. ויבא על תפעלל בשלש למרין הראשונה נבלעת בשניה על דמיון כמו התחפנס שם מקום [1] (ירמיה ב׳ ט״ו), ויש שתראנה השלש למדין כאשר נשקל אמרם ובתחפנחס חשך היום (יחזקאל ל׳ י״ח) ונאמר בו בפעל ובתפעללל.

שער יד׳

כולל בשמוש בדרך קצרה.

דע כי הפעלים יחלקו למיניהם על שני דרכים, אחד מהם שלשי והשני רבעי. והפעל השלשי יחלק לשני חלקים אחד מהם מוסף והשני בלתי מוסף וכל אחד מן המוסף ושאינו מוסף יחלק לשני חלקים למתעבר ושאינו מתעבר, והמתעבר יהיה על שלשה דרכים, ממנו מה שיתעבר אל פעול אחד וממנו מה שיתעבר על שני פעולים ויש לך לסמוך על האחד מהם בלעדי השני, וממנו מה שיתעבר אל שני פעולים ואין לך לסמוך על האחד מהם בלעדי השני. ויחלק עוד השלשי מחלוקת אחרת על ארבעה דרכים, ממנו מה שהפא והעין והלמד שלו שונים זו מזו שלשתן, והוא הרוב, כמו אמר שמר ובחר והדומה לזה, וכמו המין הזה בשמות דבר ועפר ואדם; וממנו מה שהלמד שלו ממקום עינו והוא מעט מן הראשון, כמו סבב ובלל ושלל וכמו המין הזה מן השמות ושלל רב עמם (ד״ב ג׳ כ״ב), ונפל חלל (יחזקאל ו׳ ז׳), צחיח סלע (שם כ״ד ז׳). וממנו מה שהלמד שלו ממקום פא והוא מעט יותר משער סבב, כמו ושלשת תרד (ש״א כ׳ י״ט) ותשרש שרשיה (תהלים פ׳ י׳), וכמו המין הזה מן השמות שמש ירח (חבקוק ג׳ י׳), ותכריך בוץ (אסתר), אשר בו מום (ויקרא כ״א י״ו). וממנו מה שעינו מקום הפא וזה יותר מעט משרש ושלשת, כמו אדדם עד בית אלהים (תהלים מ״ב ה׳), וששיתם את האיפה (יחזקאל מ״ה י״ג), וכמו המין הזה משמות כוכב אלהיכם (עמוס ה׳ כ״ו) והיו לטוטפת (דברים י״א י״ח), ששי ותלמי (במדבר י״ג ל״ב) חקקים בששר (יחזקאל כ״ג י״ד) ככר זהב (שמות כ״ה ל״ט), ככר לחם (משלי ו׳ כ״ו), ואלה המינים הכפולים הם אצל קצת חכמי לשון הערב שניים כפולים. והפעל השלשי אשר איננו מוסף הראוי ממנו על שלשה דמיונים, שיהיה על פָּעַל שמר גדל בחר או על פָּעֵל כמו והוא ידע ואשם (ויקרא ה׳ ג׳), כי זקן יצחק (בראשית כ״ז). כאשר אהב (שם כ״ז ט׳), לו חפץ ה׳ להמיתנו (שופטים י״ג כ״ג), עיני גבהות אדם שפל (ישעיה ב׳ י״א). או על פָּעֹל כמו ולא יכל יוסף (בראשית מ׳ ה׳) קטנתי מכל החסדים (שם ל״ב י״א), כאשר שכלתי (שם מ״ג י״ד), כי יגרתי (דברים ט׳ י״ט),

---

[1]) כן כתיב והקרי הוא תחפנחס נחית והוא מן ד׳ מלין דקריין ח׳ ולא כתיבין.

יקשתי לך (ירמיה נ׳ כ״ד). וכל אחד מאלה יקרא קל. והראיה על שפעל בצירי תחת העין קל כי פעל הפתוח העין הרבה פעמים ישיב בעמוד עליו פעל בצירי. ועוד כי העתיד מן פעל בצירי יש שיהיה על יפעל ויש שיהיה על יפעול, ואפשר שיהיה על שניהם יחד מפעל אחד כאשר אמרו מן אם חפץ בנו ה׳ (במדבר י״ד ח׳) אם לא יחפץ האיש (דברים כ״ה ז׳) ואמרו גם כן ודרכו יחפץ (תהלים ל״ז כ״ג). וכן משתמשים הרבה מפעל הפתוח העין כאשר אמרו מן שבת ישבות וישבת, ועוד כי פעל אשר בצירי כאשר לא תהיה הלמד שלו אלף ויחברו אליו כנוי המדבר ישיב אל פעל בפתחות העין כמו שאמר כי חפצתי צדקך (איוב ל״ג ל״ב), כי חפצת בי (תהלים מ״א י״ב) ונאמר מן כי זקן יצחק (בראשית כ׳ ז׳) הנה נא זקנתי (שם), הנה אתה זקנת (ש״א ח׳ ה׳); אך אם תהיה הלמד שלו אלף אפשר שישאר כאשר שהיה, כמו כי מלתי מלים (איוב ל״ב י״ח), כי צמאתי (שופטים ד׳ י״ט). והראיה על כי פעול גם כן קל כי העתיד שלו יהיה יפעל כאשר נאמר מן קטנתי, ותקטן עוד זאת (ש״ב ז׳ י״ט). אבל אמרם בעתיד ולא יכול יוסף (בראשית מ׳ ח׳), ולא יכול לראות (ש״א ד׳ ט״ו) המירו בו היוד בואו והיה זה יותר קל עליהם במלה הזאת, כי ההקשה היתה נותנת שיהיה ייכל על משקל ייבש ייטב כי לא יירש (בראשית כ״א יו״ד) או ייכול על משקל יאותו לנו (שם ל״ד כ״ב), לא יצוק עליה שמן (במדבר ה׳ ט״ו). אבל מה שאמר ר׳ יהודה (דף כ״ח) כי הפעל מה שיבא על בנין פעלתי מבלי שידקדק הדקדוק הזה ויחלק החלוק הזה, אין זה טעות ממנו אע״פ שלא זכר גם כן ולא יכול יוסף, וזה היה ממנו להקל בענין. — והפעל השלשי אשר איננו מוסף, המתעבר (הוא פועל יוצא), כמו אמר שמר בחר אהב, ושאיננו מתעבר ממנו (הפועל עומד) הוא כמו גדל, צחק, ובין כתפיו שכן (דברים ל״ג י״ב), כי זקן יצחק, קטנתי. אך הפעל השלשי המוסף הוא מה שאין בנינו כבנין הקל כמו הפעל ופועל ופיעל ופֵּעֵל כאשר ימנע הדגשות בעבור עלת אהחע״ר כי האותיות האלה פעמים רבות ימנעו מהדגשות. וכל אחד מהמינים האלה יקרא כבד כאשר בארו ר׳ יהודה בספר אותיות הסתר. ודמיון הפעיל, השליך, הקריב. ומן הפעלים עלולי הפא הוביש, הודיע, הוציא; ומן הפעלים עלולי העין הקים, השיב, הבין, ועקרם הקיים, השייב הביין. וכבר זכר עלתם ר׳ יהודה בס׳ אותיות הסתר. ויש שיבואו עוד בצירי כמו והפר ברית (יחזקאל י״ז מ״ו), הפרו בית ישראל (ירמיה י״א י׳) הקרה רעתה (שם ו׳ ז׳), הנצו הרמונים (ש״ה ז׳), הרעו האנשים האלה (שם ל״ח ט׳) והרעו במלחמה (ש״א י״ו כ׳). ואפשר שימירו הצירי בפתח כאשר עשו ביאהבני אישי (בראשית כ״ט ל״ב) הבדל יבדילני (ישעיה כ״ו ג׳) וזולתם. ואמרו והצר לך (דברים כ״ח נ״ב), את בריתי הפר (בראשית י״ז י״ד), הרע לעם הזה (שמות ה׳ כ״ג), אשר הסתה (מ״א כ״א כ״ה), הכנו והקדשנו (דה״א כ״ט י״ט). וכל אחד ממיני הפעל המוסף יחלק עוד לשני חלקים למתעבר ושאיננו מתעבר. והמתעבר מן הפעיל כמו כי לא המטיר ה׳ (בראשית ב׳ ה׳), והגביר ברית (דניאל ט׳ כ״ז), הפלא עצה הגדיל תשיה (ישעיה סוף כ״ח). ואשר איננו מתעבר ממנו כמו ופרעה הקריב (שמות י״ד י׳), מרעידים על הדבר (עזרא י׳ ט׳), עמדתי מרעיד (שם י׳ י״א), החפיר לבנון (ישעיה ל״ג ט׳), צרות לבבי הרחיבו (תהלים כ״ה י״ז), ויאכלו וישבעו וישמינו (נחמיה ט׳ כ״ה), אל תירא כי יעשיר איש (תהלים מ״ט י״ז), אם יזקין בארץ (איוב י״ד ח׳), הלבינו שריגיה (יואל א׳ ז׳), והמשכילים יזהירו (דניאל י״ב ג׳).

והמתעבר מן פועל כמו ואת הנערים יודעתי (ש"א כ"א ג'), מלשני בסתר (תהלים ק"א ד') עקרו מלושן מן לושן, לושנתי החולף, וחזרו הואו להקל והורו עליה בקמצות, ועוד למשופטי אתחנן (איוב ט' ט"ו) מן שופט, שופטתי החולף, ועוד זרמו מים (תהלים ע"ז י"א) והוא פועל חולף על דמיון אשר עולל לי, כאשר עוללת לי (איכה א'). והקשה באחד מן וימררהו ורבו (בראשית מ"ט כ"ג) שיהיה רובב בחולף, [ומן] יסובבה על חומתיה (תהלים נ"ה י"א) סובב. ופרוש זרמו מים עבות התיכו העבים מימיהם ועבות כמו עבים כאשר נאמר גם כן בקר לא עבות (ש"ב כ"ג ד'). ואשר איננו מתעבר מהבנין הזה בושם ומקורו יען בושסכם על דל (עמוס ה' י"א), ואיננו רחוק שיהיה מתעבר ולא יגיע התעברו אל הפעול שלו אלא באמרו על ואם איננו מתעבר [לא] בא על עמו (כבאו ב"ו) כמו ועתה שחקו עלי (איוב ל'), ומה שלא גזרנו בו באחת משתי הסברות להתעלם גזרתו ממנו. ודע כי פִּעֵל בצירי תחת העין או בפתח תחתיה הדגושים יִפְעֵל בצירי תחת הפא ופתח תחת העין או בצירי תחת שניהם עם קלות העין הם כולם בנין אחד, והמתעבר מהם מה דבר ה' (ירמיה כ"ג ל"ה), מי בקש זאת (ישעיה א' י"ב), וכבס בגדיו (ויקרא י"ג ו'), ומלט הוא (קהלת ט' ט"ו), ושבר את המצבות (מ"ב י"ח ד'), עוד למד דעת (קהלת י"ב ט'), ברך את אברהם (בראשית כ' ד') ושרת את אחיו (במדבר ח' כ"ו), אויב חרף ה' (תהלים ע"ד י"ח). ואשר איננו מתעבר מהם פתח הסמדר (ש"ה ז' י"ג), ופתחו שעריך (ישעיה ס' י"א), לא פתחה אזניך (שם מ"ח ח') ושערך צמח (יחזקאל י"ו ז'), כי רותה (ישעיה ל"ד ה'), ורותה ארצם (שם שם ז') — ואם יאמר אומר כי שומך הפעיל מוסף כבר התבאר מתוספת ההא בו, אבל אמרך בפִעל ופִעל הדגושי עין שהם מוסיפים וכן פועל, ארצה לשמיע טענתך בזה? נאמר לו, כי הפעל דגש העין אמרתי בו שהוא מוסף בעבור הכפל עינו, כי כל אות דגושה תחשב לשתים, אחת מהנה נבלעת בשניה. וכבר נחלקה חכמי הערב במוסף מכמו אלה שני הדמיונים ומקצתם שמוהו הראשון ומקצתם שמוהו השני, אבל פועל אמרתי בו שהוא מוסף בעבור תוספת הואו בו. ואם יאמר למה לא אמרת בפעל הקל גם כן שהוא מוסף בעבור תוספת האות הקלה והוא הנח אשר בין הפא ובין העין והוא אף במבטא, וכן הוא עוד בפעל החולף, רצוני לומר קטנתי ויכולתי ויבפָּעֵל ר"ל חפץ וה' שמע והדומה להם? נאמר להם, כבר ביאר ר' יהודה בס' אותיות הסתר (דף 28) הטענה בשומו פעל הקל שבבנינים, ואמר שזה בעבור נפל הנח אשר בין הפא והעין ממנו בעתיד (ותזיב פא הקמוצה בזנא נחה ותאמר אפעל) ושהפועל והפעול ממנו בלא מם, ושם פועלתי ופעלתי אשר דגש העין ופעלתי אשר איננו דגש בעבור עלת אהחע"ר כבד, בעבור שהנח קיים בעתידים או הדגשות בעיניהם, ועוד בעבור היות הפועל והפעול ממנו בתוספת מם; ושם הפעיל כבד בעבור תוספת ההא בו ושהפועל והפעול ממנו בתוספת מם. וכבר התבאר כי הפועל הכבד הוא המוסף, כי מה שנוסף בו יותר כבד ממה שלא נוסף בו, וכאשר הדבר כן מה שהקשה לנו האומר בקריאת פעל מוסף איננו בדין, כי הנח אשר בין פא ועינו יפול ממנו בעתיד וכן יפול עוד מעתיד קטנתי והוא ותקטן (ש"ב ז' י"ט) ומן עתיד חפץ והוא יחפץ (דברים כ"ה ז'), אבל זולתם מן הבנינים ממה ששמנוהו אנחנו מוסף הנחים יתקיימו בעתידיהם או הדגשות אשר בעיניהם.

ויחלק השלשי עוד מחלוקת שלישית לשלם ולעליל, והשלם הוא אשר

נמלט מאחת מאותיות העלה, והם האלף והואו והיוד וההא, כמו שבר ושמר ובחר וגרל. והעלול הוא מה שלא נמלט מהם והוא על ארבעה דרכים שיהיה עלול הפא בלבד כמו אמר ואבד וירד וישב, או שיהיה עלול הפא והלמד כמו ולא אבה ה׳ (דברים י׳ י׳), ומצות אפה (בראשית י״ד ג׳) ירה בים (שמות ט״ו ד׳), ויעה ברד (ישעיה כ״ח י״ז), מה יפית ומה נעמת (ש״ה י׳ י׳), וכבר זכר ר׳ יהודה כי ההא לא תרפה כשתהיה פא אך היא נרפית כאשר היא למד הפעל; ודומה למין הזה העלול קצות הדמיון ר״ל מה שנעללה פא ולמד שלו מה שהיה מהפעלים פאו יוד והלמד שלו אלף ר״ל יצא, ירא, והוא שהפעלים אשר למדיהם א הם דומים לפעלים אשר למדיהם ה, ברפיון הלמד בלבד, ואינם דומים להם בהתהפך א בפעלתי מהם אלי כהתהפך ה אליה ובנפלה מן המבטא בפעלו; כי תאמר מן אפה וירה אפיתי ויריתי, יתהפך הה אל י, ותאמר מהם אפו וירו ותפול ההא מן המבטא ומשפטם אפיו ויריו כמו דליו שוקים (משלי כ״ו ז׳), צור חסיו בו (דברים ל״ב ל״ז), נטיו רגלי (תהלים ע״ג כ׳), ותאמר מן מצא וקרא מצאתי וקראתי ותשאר האלף הרפה והיא נמצאת במבטא ובמכתב, ותאמר מצאו קראו ותראה הלמד אשר היתה רפה. או שיהיה הפעל עליל הלמד בלבד כמו עשה, ראה, בנה, קנה ודומה למין הזה עוד שער קרא וברא ומצא וחטא על הפנים אשר זכרתים קודם זה, ר״ל ברפיון בלבד לא בהפוך בפעלתי, אלא שאפשר שתהפך האלף הא בקצת הפעלים החולפים ותהפך אז ההא ההיא ליוד בפעלתי וינהג הפעל מנהג בעלי ההא כאשר קרא בוצמת והלכת (רות כ׳ ט׳) וזולתו. או שיהיה עין הפעל מאותיות העלה כמו קם, שב, רץ והדומה להם.

ויחלקו השלשיים עוד מחלוקת רביעית למשיג ולבלתי משיג. ואשר הוא בלתי משיג הוא מה שבא על הבנין השלשי ולא יצא אל בנין אחר בתוספת שתוסף בו, כמו אמר שמר ובחר; והמשיג הוא מה שהוסיפו בו מן הפעלים השלשים אות מאותיות הסתר או זולתם מן האותיות, והוצא בתוספת ההא אל הבנין הרביעי כהוספתם ההא על שפר באמרו ברוחו שמים שפרה (איוב כ״ו י״ג), כי שרש המלה שפר כי הוא מן אף נחלת שפרה עלי (תהלים י״ו ז׳), הנותן אמרי שפר (בראשית מ״ט כ״א), אך ההא נוספת בו להשיג הבנין הרביעי, ר״ל כרסם, מחספס, והוא כלכל את המלך (ש״ב י״ט ל״ג), ובתוספת ההא עוד על תחר באמרם תחרה, מתחרה בארז (ירמיה כ״ב ט״ו), ואיך תתחרה את הסוסים (שם י״ב ה׳), כי מתחרה ותתחרה משיגים בהא בנין מכרסם תכרסם, יכרסמנה חזיר (תהלים פ׳ י״ד) מכרבל במעיל (דה״א ט״ו כ״ז); ובתוספת הא גם כן בהשתחוה להשיג התמהמה, שהשרש בהשתחוה היא שחה, כי הוא מן ישחנה (משלי י״ב כ״ה) ונהפכה בו הא שחה ואו כאשר נהפכה הא שלה לואו בלא שלותי (איוב ג׳ כ״ה), ואחר כך הובאה עליו תו התפעל וכפלו הלמד בעבור ההשגה ונאמר השתחוה להשיג התפעלל כמו חשתי ולא התמהמתי (תהלים קי״ט ס׳), ובתוספת ההא גם כן בלחלכה יצפנו (תהלים י׳ ח׳) להשגה ועקרו אלף כי הוא אחר מן חלכאים (שם י׳ י׳). ובתוספת הלמד בואמלל (הושע ד׳ ג׳) להשיג רטפש בשרו (איוב ל״ג כ״ה), כי הוא מן מה אמלה לבתך (יחזקאל י״ו ל׳), וככפלם למדי רב הפעלים עלולי העין להשגה גם כן כמו כונן למשפט (תהלים ט׳ ח׳) חללה ידו (איוב כ״ו י״ג) והדומה לזה. ודע כי ההקשה בעתיד שפרה שיהיה ישפרה וכן הוא עתיד תחרה, מתחרה בארז, יתחרה, ואיך תתחרה את הסוסים על דמיון יכרסמנה.

ואין ידשנה סלה (תהלים כ׳ ד׳) מן השער הזה ר״ל שההא איננה להשיג כאשר אמרנו בו בספר ההשגה, כי אין בבנין הרביעי מה שעינו דגושה כמו שין ידשנה, אבל ההא נוספת בו על ידשן לבלי השגה כאשר הוספה בואקראֶה (ש״א כ״ח ט״ו) על ואקרא. ואין דעתם גם כן בתוספת ההא הזאת הנה כדעתם בואשלחה (בראשית ל״ה כ׳), אשמעה מה ידבר (תהלים פ״ה ט׳), אשאלה מכם שאלה (שופטים ח׳ כ״ד), אך כהוספת ההא בהשפלה הגבה (יחזקאל כ״א ל״א), מכשפה לא תחיה (שמות כ״ב י״ז) וזולתם ר״ל להפלגה (לעיל דף 39). ויתכן שנאמר עוד כן בהא ואיך תתחרה את הסוסים והא מתחרה בארז, ר״ל שתהיה בהם להפלגה לא להשגה ושתהיה הסברה בהם שהעקר בחית הרגשת כמו ידשנה. וזה מה שצריך לסבור בידשנה סלה כאשר הוציאו לנו ארך המחקר ורב הדקדוק ברבור. וכבר מצאתי בדברי רבותינו ז״ל מה ששמשו בו בהוספת ההא להפלגה וזה באמרם שמא יתעלפה (שבת ע׳) ר״ל שמא יעטף כי הוא כמו אמרם מי שיש לו חולה בתוך ביתו ונתעלף וכדומה שמת (נ״ב קיו?), אבל המוסיף מן הפעלים אשר עיניהם מאותיות העלה יהיה על שני דרכים, אחד מהם בכפל הלמד כמו כונן למשפט (תהלים ט׳ ח׳), בססו מקדשיך (ישעיה ס״ג י״ח), כי בושש משה (שמות ל״ב), חוללה ידו (איוב כ״ו י״ג) ומה שדומה להם, הווין הן העיינין ומשקלם פעלל משיג כרסם, כלכל את המלך (ש״ב י״ט). והדרך השני יהיה בכפל הלמד והפא, והעין אובדת עם הכפל הזה כמו טלטל, הנה ה׳ מטלטלך טלטלה גבר (ישעיה כ״ב י״ז), כלכל, חלחל, כמו לא יכלכלוך (דה״ב ו׳ י״ח), ומי מכלכל (מלאכי ג׳ ב׳), נלאתי כלכל (ירמיה כ׳ ט׳), ותתחלחל המלכה (אסתר ד׳), כי מטלטלך מן ויטילו את הכלים (יונה א׳ ה׳), ומי מכלכל את יום בואו מן ולא יכילו גוים זעמו (ירמיה י׳ י׳), ותתחלחל מן אם מפני לא תחילו (שם ה׳ כ״ב).

והפעל הרביעי יחלק מחלקת ראשונה לשני חלקים אחד מהם כפול והשני בלתי כפול ואשר איננו כפול הוא מה שיהיה כמו מכרבל (דה״א ט״ו כ״ז), יכרסמנה (תהלים פ׳ י״ד), פרשז (איוב כ״ו ט׳) רטפש (שם ל״ג כ״ה). והכפול הוא מה שהלמד שלו ממקום פא ועינו כמו מפזז ומכרכר (ש״ב ו׳ י״ו) והוא כלכל את המלך (שם י״ט ל״ג), וכלכלתי אתך (בראשית מ״ה י״א) וטאטאתיה במטאטא השמד (ישעיה י״ד כ״ג) וסכסכתי מצרים (שם י״ט ב׳), לולי התמהמהנו (בראשית מ״ג י׳) וקרקר כל בני שת (במדבר כ״ד י״ז) המצפצפים (ישעיה ח׳ י״ט), כי כל אחד מאלה הפעלים והדומה להם הושמה הלמד שלו ממקום פא ועינו, כי משקל כולם פעלל ע״מ כרסם כאשר הושמה הלמד בסבב ושלל וכל השער שלהם מן הפעלים השלישים ממקום העין ואלה בבעלי הארבע דומה לאלה בבעלי השלש. ואנשים מאנשי דקדוק הערב ישימו הדומים לפעלים האלה בלשונם שלשים וחושבים כי כפל הפא בעבור שלא רצה לחבר בין שתי כפלים, ואל הדעת הזאת עשינו אנחנו בספר ההשגה במלת וגלגלתיך מן הסלעים (ירמיה נ״א כ״ה) ומה שרומה לו ממה שיש לו גזרה מן השלשי, אך מה שלא מצאנו לו גזרה מן השלשי אנחנו שמים אותו רבעי על כל פנים כמו וכלכלתי וסכסכתי והדומה להם, ואנשים מהם ישימום שניים כפולים ממקום הפא והעין. ויחלקו עוד הפעלים הרבעים לשני חלקים אחרים למתעבר ולבלתי מתעבר, והמתעבר מהם הוא כמו יכרסמנה חזיר מיער, פרשז עליו עננו, מכרבל במעיל בוץ, רטפש בשרו, וכלכלתי אותך, וסכסכתי מצרים, וטאטאתיה במטאטא השמד. ואשר איננו מתעבר הוא כמו ביום נטעך תשגשגי

(ישעיה י"ז י"א), מכרכר בכל עז (ש"ב ו' י"ד). ודע כי אותיות הסתר לא תהיינה כל עקר בבעלי הארבע אלא אם יכפלו הפעל ההוא כמו וטאטאתיה וכמו וכלכלתי. ויחלקו הפעלים כולם מחלקת אחרת לשני חלקים לאשר חלף מן הזמן ולאשר לא חלף, וכאשר תאמר עבר, שמר, כרסם, יצא, שב, קם, בנה. ודע כי כל אחד מהבנינים האלה לאשר חלף מן הזמן וכאשר תאמר ישמור, יעבור, יכרבל, יכרסם, יקום, ישוב, בתוספת היוד, או אעבור אשמור בתוספת האלף, או נעבור בתוספת הנון, או תעבור בתוספת התו, יודע כי הבנינים האלה לאשר לא חלף מן הזמן, כי אית"ן הם אותיות העתידות מיוחדים לעתיד, ויתכן שיהיה בזמן העומד והיוחם עתידים על המנהג הנודע מהם, אבל היותם בזמן העומד כמו אמרו ויבוא חושי רעה דוד העיר ואבשלום יבוא ירושלים (ש"ב סוף ט"ו) כלומר בעת באו ירושלים (ראה לעיל 24), כי הפעל הוא נבנה על הזמן בדמיונים פעל לחולף ויפעל, לאשר אתה בו ולאשר לא היה עדין, וכן אפעל ונפעל ותפעל, כי התוספת הארבע במציאת הפעל בלתי חולף אלא שהוא ראוי לשני עתים למה שאתה בו ולמה שעדין לא היה. תאמר ראובן יאכל, ויתכן שיהיה בענין אכלו ושיאכל לעתיד כאשר יאמר ראובן אוכל כלומר שהוא בענין האכילה וראובן אוכל מחר, וכל אחד מהם בפני עצמו, אך בין הפעל העתיד ובין שם הפועל השתוף הזה אשר אתה רואה.

ודע כי אישי הפעלים נחלקים על שלשה דרכים, כי מהם מה שלא יהיה לעולם כי אם עובר כמו אמר, שמר, בחר, שבר, ומהם מה שיהיה עומד לעולם, לא יתכן שיהיה מתעבר כל עיקר כמו גבר, גדל, צחק, צמח, צץ המטה פרח הזדון (יחזקאל ז' י'), וגלתי בירושלם וששתי בעמי (ישעיה ס"ה י"ט); ומהם מה שיהיה על שני פנים שיהיו מתעברים במקום ולא יהיו מתעברים במקום אחר ויאמר בהם פעלתי הדבר ופעל הדבר עצמו, כמו נטיתי ידי (משלי א' כ"ד) זה מתעבר, וכארחת נטה ללון (ירמיה י"ד ח') בלתי מתעבר; כי בקקום בקקים (נחום ב' ג') מתעבר, גפן בוקק (הושע י') בלתי מתעבר; וקרמתי עליכם עור (יחזקאל ל"ז ו') מתעבר, ויקרם עליהם עור (שם שם ח') בלתי מתעבר, אמרו הנה עור הוא פועל בויקרם והוא אם כן בלתי מתעבר, הלא תראה שהוא אומר והנה עליהם גידים ובשר עלה ויקרם עליהם עור מלמעלה, וכאשר בשר הנה פועל וכבר היה פעול באמרו והעליתי עליכם בשר, כן עור הנה פועל אע"פ שהיה פעול בוקרמתי עליהם עור. ורב הפעלים המתעברים הם מתעברים לפעול אחד, ויש שמתעברים קצתם אל שני פעולים כאשר נאמר המצמיח הרים חציר (תהלים קמ"ז י"ח), הודע את ירושלם את תועבותיה (יחזקאל י"ו ב'), הודיעני ה' קצי (תהלים ל"ט ה'), ויחשבה עלי לשכרה (ש"א א' י"ג), אשים מחשך לפניהם לאור ומעקשים למישור (ישעיה מ"ב י"ו), לא ישלם הדבר בכל אחד מאלה הפעלים בפעול האחד בלתי השני בעבור הענין אשר היתה אליו, הכונה בהם שיתכן בדברים לסמוך בקצתם על פעול אחד, ר"ל כי אלו היה בדברים: המצמיח הרים בלבד היה זה מספיק מבלי חציר, כי הוא יתעלה מצמיח ההרים חציר ועצים כאשר נאמר ויצמח ה' אלהים מן האדמה כל עץ נחמד למראה (בראשית ב' ט'), ואם יאמר אומר המצמיח הרים בלבד יהיה הדבר מספיק בעצמו. — וימצא מן הפעלים המתעברים אל פעולותיהם אל פנים אחרים ר"ל שלא יגיע הפועל אל הפעולים מפעל אחד אבל משני פועלים, וזה כמו אמרו מוצאי בקר וערב תרנין (תהלים ס"ה ט'), אין הרננה במוצאי בקר וערב אבל היא לבני אדם במצוע הבורא

ית'; והטעם שהוא יתעלה שמו מביא בני אדם במה שהוא מחדש בכל ערב ובקר מן האותות לשבח ולרנן לו, כלומר שהוא משים אותם לשבחו ולרנן לו בערב ובבקר, והרננה לא נגמרת [אלא] במצוע שני פועלים ר"ל הבורא ית' והנבראים; וכמהו תכין לבם תקשיב אזנך (שם י' י"ז), פירוש תשים אזנך שתקשיב, וההקשבה תגמר מהבורא ומהאזן; וכמוהו עוד להקשיב לחכמה אזנך (משלי ב' ב'), גם אויביו ישלם אתו (שם י"ו ו'), כלומר ישימם שישלמו אתו, וההשלמה תגמר במצוע הבורא ית'; ועוד החושבים להשכיח את עמי שמי (ירמיה כ"ג י"ז) והשכחה תגמר מן המשכיחים והשכחים.

ויחלקו אישי הפעלים גם כן מחלוקת אחרת לשני חלקים לנגזרים מן החרושים ולנגזרים מן השמות אשר אינם חרושים. והנגזרים מן החרושים כמו ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג' ז'), יסר יסרני יה (תהלים קי"ח י"ח), אכל תאכל (בראשית ב' י"ו), שתה תשתו (ירמיה כ"ה כ"ח), כי אלה הפעלים נגזרים מחרושיהם, ר"ל מן מקוריהם (ראה לעיל דף 3) והוא שראיתי נגזר מן המקור ראה, ויסרני מן יסר ותאכל מן אכל ותשתו מן שתה, אבל הנגזרים מן השמות אשר אינם חרושים כמו בין שורתם יצהירו (איוב כ"ד י') הנגזר מן זית יצהר, כלומר ידרכו יצהרם, וכמו וירם תולעים (שמות י"ו כ') הנגזר מן ורמה תכסה עליהם (איוב כ"א כ"ו) וכמו ונבתם אותם (יהושע י' י"ט), ויזנב בך (דברים כ"ה י"ח) הנגזרים מן זנב, לא תעולל אחריך (דברים כ"ד כ"א) הנגזר מן ונשאר בו עללות (ישעיה י"ז ו'), ויעפלו לעלות (במדבר י"ד מ"ד) אשר נגזר מן עפל ובחן (ישעיה ל"ב י"ד), כי יבער איש (שמות כ"ב ד') מן ושלח את בעירה (שם) וטענו את בעירכם (בראשית מ"ה י"ז), ודשנו את המזבח (במדבר ד' י"ג) הנגזר מן הדשן מן המזבח (מ"א י"ג ה') וכן ידשנה סלה (תהלים כ' ד') נגזר ממנו, ועוד לבבתני אחתי (ש"ה ד' ט') הנגזר מן לב ותרגומו פלחת לבי בחצי עיניך; אמרתי אפאיהם (דברים ל"ב כ"ו) הנגזר מן פאה, והטעם אפזרם ואגלם על כל פאה; וברגליהם תעכסנה (ישעיה ג' י"ו) הנגזר מן העכסים (שם שם י"ח), יהמו יחמרו מימיו (תהלים מ"ו ד') הנגזר מן היה להם לחמר (בראשית י"א ג') ותרגומו יהמו מימיו עד שיחמרו כלומר יתערבו מימיו בחמר וימוו בו לרב המיתם; מאלמים הנגזר מן אלמים (שם ל"ז ז'); ויבם אתה (בראשית ל"ח ה'), ויבמה (דברים כ"ה ד') הנגזרים מן יבמה יבא עליה (שם).

העתיד. ודע כי הפעל העתיד מן הפעל הקל, הנמלט עינו ולמדו מאותיות הגרון, כבר בא על יפעול בואו המשך כמו ישמור ויזכור ויעבור, אשר לא יבושו קוי (ישעיה מ"ט כ"ג), ויבוש מקורו (הושע י"ג ט"ו); ובא גם כן על יפַעַל בלי ואו כמו ישכב, ויגדל, ויפטר מפני שאול (ש"א י"ט י') ויפצר בם מאד (בראשית י"ט ג'), עם גדי ירבץ (ישעיה י"א ו'), ולא ירגז עוד (ש"ב ז' י'), מזרם הרים ירטבו (איוב כ"ד ח') ירפד חרוץ (שם מ"א כ'), ועל קל נרכב (ישעיה ל' י"ו) ותקטן עוד זאת (ש"ב ז' י"ט), כי לא יירש (בראשית כ"א י'). ואפשר שישתמשו בשניהם בפעל אחר, ר"ל שיהיה העתיד מקצת הפעלים יפעול ויפַעַל יחדיו כאשר נאמר בעתיד נשך אם ישֹׁך הנחש (קהלת י' י"א) וגם כן כנחש ישׁך (משלי כ"ג ל"ב); ונאמר בעתיד שבת וישבֹּת המן (יהושע ה' י"ב) וגם כן למה תשבַּת המלאכה (נחמיה ו' ג'); בעתיד נדר טוב אשר לא תדֹר משתדור (קהלת ה' ד') ונאמר גם כן וידַּר ישראל נדר (במדבר כ"א ב'); בעתיד חפץ כי לא אחפֹּץ במות המת (יחזקאל י"ח ל"ב) וגם כן ודרכו יחפָּץ (תהלים ל"ז כ"ג); בעתיד טרף פן יטרֹף

כאריה (שם ז׳ ג׳) ונאמר ג״כ זאב יִטְרָף (בראשית מ״ט כ״ז); בעתיד יבש זרעו יבוש תִּיבָשׁ (זכריה סוף י״א) וגם כן נאמר ויבוש מקורו (הושע י״ג ט״ו); בעתיד נדד ידוד ממך (נחום ג׳ ז׳) משקלו יפעול כי הנון נבלעת בדלת ועקרו ינדוד, ונאמר גם כן וַתִּדַּד שנתי (בראשית ל״א מ׳) משקלו יתפעל ועקרו וַתִּנַּדֵּד ושתי המלות בענין אחד ואינם שני ענינים כאשר חשב ר׳ יהודה (ס׳ הכפל דף 164); ונאמר בעתיד בגד אל הבגוד (מלאכי ב׳ ט״ו) ונאמר גם כן מדוע נִבְגַּד (שם ב׳ י׳); בעתיד פשט ואת בגדי רקמתם יִפְשֹׁטוּ (יחזקאל כ״ו י״ו) ונאמר וַיִּפְשַׁט גם הוא בגדיו (ש״א י״ט כ״ד); בעתיד הלך מפיו לפידים יַהֲלֹכוּ (איוב מ״א י״א) ונאמר ולשונם תִּהֲלַךְ בארץ (תהלים ע״ג ט׳), וזה יורה על ששני הפנים נכונים בכל פעלי שלישי אשר עינו ולמדו נמלטות מאותיות הגרון וששניהם דבר אחד ואין אחד מהם יותר ראוי מן האחר. ואין הפרש בו אצל העבריים זולתי כפי שייטב בעיני המדבר או יקל עליו. אבל מה שעינו או למדו מהרמיון הזה אות גרונית לא יהיה עתידו כי אם יפעל בלא ואו על הרוב כמו יקרא, יסלח, ישמע, יגבה לב (משלי י״ח י״ב), יכאב לב (שם י״ד י״ג), יכעס, יבחר, ויגהר עליו (מ״ב ד׳ ל״ד), ואפשר שימלט מן הדרך הזה מעט מה שעינו בלבד מאותיות הגרון ובא על יפעול בואו המשך כמו נאות לכם (בראשית ל״ד ט״ו), יאותו לנו (שם שם כ״ב) עתיד, כי לך יָאָתָה (מלוכה) (ירמיה י׳ ז׳); ומה אֶזְעֹם (במדבר כ״ג ח׳) עתיד ולא זָעַם (שם); וַיִּנָּחֵם עליו (ישעיה ה׳ ל׳) עתיד, נחם (משלי י״ט י״ב). ואשר יצטרפו אלה הפעלים עם כנויי הפעולים מה שבא מהם על יפעול בואו המשך יהיה רכם בהדבקו בכנוי הפעול בו מנוקד עינו בשבא ותפל ואו המשך כמו ולא ישמרנו בעליו (שמות כ״א ל״ו), ואמרתי לא אזכרנו (ירמיה כ׳ ט׳), כי קבור תקברנו (דברים כ״א כ״ג), הן יקטלני (איוב י״ג ט״ו), יך ויחבשנו (הושע ו׳ א׳), ויתשם ה׳ (דברים כ״ט כ״ח), יפרצני פרץ (איוב י״ו י״ד), יתצני סביב (שם י״ט י׳). ואפשר שיבא מעט מהם בואו על עקרו כמו ושפתי חכמים תשמורם (משלי י״ד ג׳), ועל דרך הרגיל בו כי תשמרם (שם כ״ב י״ח). ויבא קצת השער הזה בקמץ חטף בעין להורות על הואו כמו הוא יֶהְדָּפֵם (יהושע כ״ג ה׳), וָאֶצְרְנֶהָ עקב (תהלים קי״ט ל״ג), אשר פי ה׳ יִקֳּבֶנּוּ (ישעיה ס״ב ב׳), באותי וְאֶסֳּרֵם (הושע י׳ י׳), ודם יִרְדֳּפֶךָ (יחזקאל ל״ה ו׳) בגרסת בן אשר אבל בן נפתלי קורים אותו יִרְדְּפֶךָ בשבא ופתח. אך מה שבא מהם על יפעל בלי ואו עינו יהיה בהדבקו בכנוי הפעול בו נמשך בקמץ גדול; ואיש אחר יִשְׁכָּבֶנָּה (דברים כ״ח ל׳); יִלְבָּשֵׁם הכהן (שמות כ״ט ל׳); ואתה תירשנה (שופטים י״א כ״ג); בצהרים יגרשוה (צפניה ב׳ ד׳); ישקני מנשיקות (ש״ה א׳ ב׳); פן תדבקני הרעה (בראשית י״ט י״ט); יאהבני אשי (שם כ״ט כ״ב). וכבר שב יזעמוהו לאמים (משלי כ״ד כ״ד) אל שערו ועקרו ולא בא על מה אזעם (במדבר כ״ג ח׳). ונמלטו מן שער יפעל מלות בהתדבקם בכנויי הפעול בו והובאו בשער יפעול כמו ובמקבות יִצְּרֵהוּ (ישעיה מ״ד י״ב) אשר הוא בהפרדו ויצר ה׳ (בראשית ב׳ ז׳); לא יתנני (איוב י״ט י״ח) והוא בהפרדו יִתֵּן.

והעתיד מבנין הפעיל יהיה על השלמות והתום יהפעיל או יהפעל בחסרון היוד, כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה׳ (ש״א י״ז מ״ז), דלותי ולי יהושיע (תהלים קי״ו ו׳), ומשירי אהודנו (תהלים כ״ח ז׳), על כן עמים יהודוך (שם סוף מה), משלו יהילילו (ישעיה נ״ב ה׳), כי החולף ממנו הושיע, הודה, היליל, ודין העתיד שיסדר מה שיש בחולף מן האותיות, אבל הם ברוב דבריהם מחסרים ההא הזאת

להקל בעבור שהיא נוספת ומטילים תנועתה על אות העתידות ואומרים יַכְרִית יִכָּרֵת וישמיד וישמד ויפיל ויפל, והעקר יהכרית יהשמיד יהפיל. — ודע כי יפעל כאשר ידבק בכנוי הפעולים או בכנוי הפועלים ישוב אל יפעיל ביוד כמו אל תכריתו (במדבר ד׳ י״ח), וישליכו איש מטהו (שמות ז׳ י״ב), וישמידם ה׳ (דברים ב׳ כ״א), ישפילנה ישפילה, (ישעיה כ״ו ה׳); ואפשר שישאר כאשר הוא כאשר נאמר אם תפרו (ירמיה ל״ג כ׳), אל נא אחי תרעו (בראשית י״ט ז׳), וַיַּצְרוּ להם (נחמיה ט׳ כ״ו), יבוא וְיֹשִׁעֵכֶם (ישעיה ל״ה ד׳).

והעתיד מן פִּעֵל או פֻּעַל הרגושים יהיה על יְפַעֵל כמו ישבר, ידבר, ילמד ברגשות. והעתיד מן המוקל מהדמיון הזה לעלת א״הח״ע״ר מוקל גם כן, יְבָרֵךְ, ישרת, יחרף, וינער ה׳ (שמות י״ד כ״ח), כי נחש ינחש (בראשית מ״ד ט״ו) והדומה לזה. — והעתיד מן פועל יהיה יפועל כמו עולל יעוללו (ירמיה ו׳ ט׳), ואת עפרה יחננו (תהלים ק״ב ט״ו), יסובבה על חומתיה (תהלים נ״ה י״א), ישופט, מן למשפטי אחתנן (איוב ט׳ ט״ו), יזורם, מן זרמו מים עבות (תהלים ע״ז י״ח).

והצווי מן הפועל הקל אשר עתידו יפעול בואו המשך יהיה פְּעֹל כמו שמור ושמעת (דברים י״ב כ״ח), זכור אל תשכח (שם ט׳ ז׳); ואם יהיה העתיד על יפעל בלא ואו יהיה הצווי ממנו פעל בלי ואו גם כן כמו שכב על צדך (יחזקאל ד׳ ד׳), קרב אתה ושמע (דברים ה׳ כ״ו), תנועת עין הפעל בצווי כתנועת עינו בעתיד ברב הפעלים, כי אתה מצוה במה שלא היה. ואם תוסיף ההא אשר נהגו העבריים להוסיפה בצווי על פעול אשר בואו יהיה הצווי ההוא על פָּעְלָה כמו שמור, שָׁמְרָה; זכור, זכרה; כרות, כרתה בריתך אתי (מ״א ט״ו י״ט), ומשנים אותו ממה שהיה כבר כאשר אתה רואה, ולא נהגו להוסיף ההא עליו הוא נשאר על מתכונתו ולא מצאנו זה במה שיש בידינו מן הלשון כל עיקר; אבל אי אפשר להם שלא ישנו בנינו ועל כן לא יכשר בעינינו שנסבור כי פשטה וערה וחגרה על חלצים (ישעיה ל״ב י״א) צווי, וזה לשני פנים, האחד מהם מה שאמרנו משגרת דבריהם בכמו הצווי הזה על פעלה, והשני כי לא מצאנו מצווים קבוץ הנקבות בצווי האחד הזכר, אבל מצווים קבוץ הנקבות וקבוץ הזכרים והאחד והשנים ברבור אחד כאשר יהיה הדבור ההוא מקור בלבד כאשר הוא נודע ומפורסם בדבריהם ושמושיהם; ואלו היו רוצים הצווי אשר הוא בתוספת ההא מן פשט היו אומרים פִּשְׁטָה על דמיון זָכְרָה או פְּשֹטָה בשבר הפא על דמיון שמעה ה׳ (תהלים י״ז א׳), כי העתיד מן פשט שמשו בו יפעול בואו המשך אמרו ואת בגדי רקמתם יפשוטו (יחזקאל כ״ו י״ז) ושמשו בו ג״כ בלי ואו אמרו ויפשט גם הוא (ש״א י״ט כ״ד). וכן אין רגזה בטחות (ישעיה ל״ב י״א) צווי, אך כלם [מקור]. ולא היה נמנע מדרך ההקשה היות פשוטה ועורה צווי לאחד הזכר בזולת הפסוק אע״פ שלא נשתנה מתכונתו ואע״פ שהעברים לא נהגו בכמו זה כאשר נכון היות ה׳ שמעה ה׳ סלחה (דניאל ט׳ י״ט) צווי מבלי שנוי, אבל בעבור שלא מצאנו כמו זה במאומה מדבריהם לא היה נכון אצלנו לסברו בפסוק מפני שראינו כי לנהוג בו בפסוק מנהג כל דבריהם יותר ראוי. וכבר בא זר אספה לי (במדבר י״א י״ו), מכרה כיום (בראשית כ״ה ל״א), נצרה על דל שפתי (תהלים קמ״א ג׳) ומשער זכור ואל תשכח (דברים ט׳ ז׳) זכרה לי אלהי (נחמיה ה׳ י״ט[1]). והובאו

[1]) פי׳ שהם ע״מ יפעול והיה ראוים להיות בקמץ כמו זכרה לי אלהי, ולהיפך קרבה אל נפשי היה ראוי להיות בחירק לפי שהעתיד ע״מ יפעל ובא בקמץ.

בשער שמע ישראל, שלח ידך (שמות ד׳ ד׳), ואתה שכב (יחזקאל ד׳ ד׳), שמעה תפלתי (תהלים ל״ט י״ג), שלחה הנער אתי (בראשית מ״ג ח׳), שכבה עמי (בראשית ל״ט כ״ב), ונמלט ג״כ ממנו (והוא זר) ערכה לפני התיצבה (איוב ל״ג ה׳) והוא שהפעול העתיד ממנו על פעול בואו המשך כמו היערוך שועך (שם ל״ו י״ט) והצווי הולך אחרי הפעל העתיד בקבוצו ובפתחותו, וראוי שיהיה הצווי מן הפעל הזה ,עֲרֹךְ׳ על משקל זכור אל תשכח וכאשר הוספה עליו ההא היה ראוי להיות העין מקובץ ע״מ זכרה לי אלהי. ובא זר ממנו[1]) ובא ג״כ זר קרבה אל נפשי (תהלים ס״ט י״ט) מהשער שלו והובא בשער זכרה לי אלהי. ודע כי עוזה אלהים (שם פ״ח כ״ט) משער זכרה לי, כי השרק כמו הקמץ והוא פעלה ועקרו על השלמות קודם תוספת ההא עזוז ע״מ זכור ואל תשכח. ואם יהיה פא פעל הקל אשר יצוו ממנו יוד או נון או למד יתכן שתחסר פא בצווי להקל ויאמר מן ירד רד או רדה בתוספת הא ומן ירש רש או רשה ומן נתן תן או תנה ומן לקח קח או קחה ועל העקר רד ירש, ים ודרום ירשה (דברים ל״ג כ״ג), לקח פר אחד (שמות כ״ט א׳), אבל רעתם בהחסיר אותיות העלה להקל והנון משתתפת עם אותיות העלה בגנון אשר בה שנקרא בלשון ערב גנה והם ניהגים בה מנהגם בחסרון ובהבלעתה בשווין דומה לה כאשר עשו בויט משה את ידו (שמות י״ד כ״ז) כי חסרו הנון ממנו וחרשו במקומה נח רפה כעשותם בוירד וישב והדומה להם והעקר בויט וינט כי הוא מן נטה. וכבר הבליעו הנון בהטה כאשר הבליעו יוד יצק בכי אצק מים על צמא (ישעיה מ״ד ג׳) ויוד ויתיצב בהציבו משחית (ירמיה ה׳ כ״ו) וזולתם מאותות הסתר. אבל הלמד נהגו בה המנהג הזה מן החסרון וההבלעה בשמוש לקח בלבד, החסרון בקח וקחנו וזולתם וההבלעה ביקח וזולתו כאשר נון נתן ביתן וזה בעבור שהיא משתתפת עם [התו] במוצא כאשר זכרנו קודם זה (בשער ב׳). וכבר אמר אחד מראשי חכמי הדקדוק והוא אבו אל וליד בן חסדאי ז״ל[2]) כי יקח נלקח מזולת לקח וטען על זה שלא נהגו העבריים להבליע הלמד באות שאיננה דומה לה, ואני אומר כי הדבר הזה איננו יוצא חוץ מדרך ההקשה ולא רחוק ממנהג הלשון. אבל ר׳ יהודה אמר: ויבליעו הלמד אשר היא פא הפעל בעין הפעל כמו למד לקח ביקח ומקח שחד (דה״ב י״ט ז׳). והיה רואה אבו אל וליד בן חסדאי ז״ל כי הנבלע ביקח נון לא למד, וכבר היו לי עמו בזה דברים ארוכים. — וכאשר יחסרו פא הפעל בצווי מנהגם להניח תנועת עין הפעל כאשר היתה בעתיד ועל זה נוהג רוב דבריהם כאשר אמרו מן יֵשֵׁב שֵׁב ומן יֵרֵד רֵד ומן יתן תן ומן יגש גש פגע בו (ש״ב א׳ ט״ו) ומן לא יירש (בראשית כ״א י׳) החל רש (דברים ב׳ כ״ד) וכן מה שדומה לו. ועוד כאשר יצטרף גם כן הצווי ההוא בכנוי הפעול בו תהיה העין על תנועתה קודם שתצטרף כאשר אמרו מן ישא שאהו אל אמו (מ״ב ד׳ י״ט) ומן יקח קחנו ועינך שים עליו (ירמיה ל״ט י״ב) ומן ידע בכל דרכיך דעהו (משלי ג׳ ו׳) כי לולא שחסרו היו אומרים נשאהו, לקחהו, ידעהו, ונשאר אחר החסרון על תנועתו. אבל ותנהו לרחמים (נחמיה א׳ י״א) הלך על לא יתנני השב רוחי (איוב ט׳ י״ח); וכבר

---

[1]) נראה שחסר פה קרב אתה ושמע (דברים ה׳ כ״ד) וכן הוא באותיות הנוח (דף 63) מר״י חיוג ורא׳ מכלול מרד״ק דף י״ז.

[2]) הביאו הראב״ע בצחות דף כ״ב, ובמאזנים דף ל״ב נדפס בטעות ר׳ יונה בן חסדאי.

קדמו דברינו בלא יתנני כי הוא זר[1] מהשער אשר לו. ויש שמשנים הסדר הזה אשר אמרנו כאשר אמרו בצווי מן יגש גש הלאה (בראשית י"ט ט') בסגול כי פעמים משמשים בסגול במקום הפתח כאשר זכרנו בזולת המקום הזה (לעיל שער ח') וכאשר אמרו וייקץ נח (בראשית ט' כ"ד) וייקץ יעקב (שם כ"ח י"ו) והמירו פתח גדול בפתח קטן והוא הסגול; ואמרו מלא יצוק עליו (במדבר ה' ט"ו) צֶק לעם (מ"ב ד' מ"א) ומן לא יירש (בראשית כ"א י') עלה רֵש (דברים א' כ"א) ונשתנה תנועת עין הפעל בצווי מתנועתו בעתיד.

והצווי מן הפעיל יהיה הפעיל או הפעל, ורבו יבא הפעל בלי יוד בהפרדו, ובדבקו בכנוי הרבים ישוב כלו אל הפעיל. אמרו בהפרד אל נקמות הופיע (תהלים צ"ד א'), הושע ה' את עמך (ירמיה ל"א ז') הודע את ירושלים (יחזקאל י"ו ב'), ומתניהם תמיד המעד (תהלים ס"ט כ"ד) בפתח מפני העין, השלך על ה' יהבך (תהלים נ"ה כ"ג) הרכב ידך (מ"ב י"ג י"ו), הקרב אליך (שמות כ"ח א') ואפשר שיבא בפתח אע"פ שאין הלמד אות גרונית כמו הוקר רגלך (משלי כ"ה י"ז) אלא שהפתח במקום הצירי. ואמרו בדבקו בכנוי השליכהו ארצה (שמות ד' ג'), הכריעהו (תהלים י"ז י"ג), הפילה לישראל (יהושע י"ג ו'), האשימם אלהים (תהלים ה' י"א). — והצווי מן הכבד הרגוש העין יהיה על פַּעֵל ברגשת כאשר יהיה נמלט מן עלת אהחע"ר אבל כאשר איננו נמלט יהיה קל כחולף. נאמר דבר נא (שמות י"א ב') ספר אתה (ישעיה מ"ג כ"ו), סכל נא (ש"ב ט"ו ל"ב); ואם ימנע הרגשת בחולף ימנע גם כן בצווי כאשר אמרו ברך אלהים (איוב ב' ט'), פרקו נזמי הזהב (שמות ל"ב ב'), וקרב אותם (יחזקאל ל"ז י"ז). הצווי מפועל החולף בפתח או מן פועל בצרי, כי הדמיון הזה יש שיהיה בפתח כמו אשר עולל לי (איכה א'), שמש זרחה ונודד (נחום ג' י"ז) ויהיה עוד בצרי כמו ועונן ונחש וכשף (דה"ב ל"ג ו'), ועולל למו (איכה א' כ"ב). ואמר ר' יהודה (ס' הכפל שורש רבב) כי הפועל הנפרד מן וימררוהו ורבו (בראשית מ"ט כ"ג) שיהיה רובב וראוי להיות הצווי ממנו רובב כמו כן על הדבור החולף.

והפועל מן הפעל הקל יהיה פועל בצרי כמו אומר אני (תהלים מ"ה ב'), כי בוחר אתה (ש"א כ' ל'), ואפשר להיות בחירק בן שאול איבך (ש"ב ד' ח'), הנני אספך (מ"ב כ"ב כ') ואפשר שישביעו השבר הזה עד שתתחדש אחריו יוד כמו הנני יוסיף[2] להפליא (ישעיה כ"ט י"ד). ויש שיהיה שם הפועל ממנו על פָּעֵל ושמח לאד (משלי י"ז ה'), מי ירא וחרד (שופטים ז' ג'), החפץ ימלא את ידו (מ"א י"ג ל"ג). ויש שיהיה שם הפועל ממנו על פעול בשרק כמו רב ועצום (שמות א' ט'), והנחש היה ערום (בראשית ג'), ובחולם גם כן כמו בָּגוֹדָה אחותה (ירמיה ג' ז') הוא כאמר בּוֹגֵדָה[3] והיא מעלולי העין על דמיון פעל כמו חכם ורשע ר"ל קם ושב. ויהיה עוד על דמיון ירא וחרד כמו מת וזד וכבר באר זה ר' יהודה. ואפשר להיות שם הפעל ממנו על זולת הדמיון הזה כמו שׁוּבֵי מלחמה (מיכה ב' ח'), כדמה בתוך הים (יחזקאל כ"ז ל"ב) עקרו אצלי פעול על דרך כי בך בטוח (ישעיה כ"ו ג') השכוני באהלים (שופטים ח' י"א). — ויהיה הפועל מן

---

[1]) כי התו שהיא עין הפעל יתכן שתשאר על תנועתה כלירי יְתַּנְנִי תַּנְהוּ.
[2]) בספרינו חסר יוד עפ"ה.
[3]) והנכון שהוא תאר ע"מ גדולה קרובה ולא נשתנה בסמיכות וכ"כ הפרחון ואחריו רד"ק.

הפעיל מפעיל כמו משליך חבל (מיכה ב' ה'), מצמיח חציר (תהלים ק"ד י"ד). [ויתכן] להיות מפעל בצירי כמו מוצא רוח מאוצרותיו (תהלים קל"ה ז'). וראיתי זקנים מחכמי דקדוק תופשים על החונים באמרם משב הרוח בצירי ומצריכים אותם לאמר משיב הרוח ביוד ויש בנהוג הפועל מנהג העתיד אצלי למחות כל שכן שכבר אמרו מוצא רוח בצירי במקום מוציא ביוד. ויהיה מן פִּעֵל הדגוש מפעל כמו המדבר אליך (ש"ב י"ד י'), ומשבר סלעים (מ"א י"ט י"א). וכבר בא שם הפעל מהדמיון בלי מם על פעל בשבר הפא כמו הנני יסד בציון (ישעיה כ"ח י"ו) ובפתחות הפא ובצרי תחת העין כמו ושבח אני (קהלת ד' ב'), כי אם מאן אתה (שמות י' ד') ושבה מם מאן בקמץ בעבור המנע הדגשות. ויהיה הפועל מן פיעל על מפועל כמו למשפטי אתחנן (איוב ט' ט"ו), ומחונן ענוים אשריו (משלי י"ד כ"א).

הפעול מן הקל יהיה על פעול כמו שמור לך (ש"א ט' כ"ד), רכב בחור (שמות י"ד ו'). ויהיה מן הכבד הרגש העין על בנין מה שלא הוזכר פועלו כמו נכבדות מדבר בך (תהלים פ"ז ג'), המחלל בגוים (יחזקאל ל"ו כ"ג), מקבצת מעמים רבים (שם ל"ח ח'), מקטרת מר ולבונה (ש"ה ג' ו'), מעלפת ספירים (שם ה' י"ד), המעשקה בתולת בת צידון (ישעיה כ"ג י"ב). ויהיה מן הפעיל על מופעל כמו משלך אליך (ש"ב כ' כ"א), משכב על מטתו (מ"ב ד' כ"ב), ועקרו מהופעל וחסרו ההא להקל והוטלה תנועתה על המם וראית זה אמרו מהקצעות (יחזקאל מ"ו כ"ב) שיש מלה מן המלות שתבא על העקר ועל התום. וכבר הבאתי המופת כי העקר בכל מופעל מהופעל וכי העקר בכל יופעל יהופעל בספר ההשגה וזולתו. ויהיה מן פועל מפועל קל, ר"ל משופט, מזורם, כמו לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב' ב') מהוללי בי נשבעו (תהלים ק"ב ט') תרגומו אשר הייתי חושב אותם מהוללים ישבעו בי מפחיתותי בעיניהם כאלו היו אומרים ישימני אלהים כפלוני אם יהיה כך וכך.

המקור מן הקל השער שלו שיבא על פעול כמו אם שמור תשמרון (דברים ו' י"ז), זכר תזכר (שם ז' י"ח) אמר אמרתי (שופטים ט"ו ב'). כי בגד בגדו (ירמיה ה' י"א), ובחור אתו (ש"א ב' כ"ח), אכול ושבוע (יואל ב' כ"ו), יצא אצא (ש"ב י"ח ב'), שוב אשוב (בראשית י"ח י'), כי קום יקומו (ירמיה מ"ד כ"ט) עקרו קיום והניחו היוד והעתיקו תנועתה אל הקוף והפילו ואו המשך בעבור הקבץ השני נחים והפכו היוד לואו בעבור קבוץ מה שלפניה, ראה ראיתי (שמות ג' ז'), בנה בניתי (מ"א ח' י"ג) גלה יגלה (עמוס ז' י"א), כי עשה יעשה (משלי כ"ג ה'), הגו סיגים מכסף (שם כ"ה ד') ויש שימירו ההא הזאת בתו נאמר ראות רבות (ישעיה מ"ב כ'), אלות שוא (הושע י' ד'), שתות יין (ירמיה ל"ה ח'). ויש שיביאו עוד מקורי אלה הפעלים הקלים על פעול בשבא תחת הפא כמו ויכלת עמד (שמות י"ח כ"ג), ועמד פתח האהל (שופטים ד' כ'), עת ספוד ועת רקוד (קהלת ג' ד'), גם ענוש לצדיק (משלי י"ז כ"ו), למען זבוח (ש"א ט"ו ט"ו), הסכלת עשו (בראשית ל"א כ"ח) עשה צדקה ומשפט (משלי כ"א ג'), קנה חכמה (משלי י"ו י"ו), ראה פניך (בראשית מ"ח י"א), לבלתי ירא את ה' (יהושע כ"ב כ"ה), יקד יקד (ישעיה י' י"ו), וינאמו נאם (ירמיה כ"ג ל"א), שכול ואלמן (ישעיה מ"ז ט') ולא אדע שכול (שם מ"ז ח'). ויש שימירו ההא הזאת גם כן בתו, נאמר בלא ראות (במדבר ל"ה כ"ג) ומה יכולתי עשות (שופטים ח' ג'), וקנות בינה (משלי י"ו י"ו). וכבר שמשו בשניהם, ר"ל פעול בקמצות הפא ופעול בשבא בשרש אחד מפני

שהם אצלם שוים אמרו עָשׂה אלה לך (יחזקאל כ"ג ל'), למען עֲשׂה (בראשית נ' כ'); שָׁמֹעַ שמע עבדך (ש"א כ"ג י') הנה שְׁמֹעַ מזבח טוב (שם ט"ו כ"ב); עָנוֹשׁ יענש (שמות כ"א כ"ב), גם עֲנוֹשׁ לצדיק (משלי י"ז כ"ו), אמרים אמור למנאצי (ירמיה כ"ג י"ז), האמר למלך בליעל (איוב ל"ד י"ח); וְשָׁתוֹת יין (ישעיה כ"ב י"ג), לבלתי שְׁתוֹת (ירמיה ל"ה ח') ואיננו סמוך, אבל הוא כאמרו רָאוֹת רבות (ישעיה מ"ב כ'), בלא ראות (במדבר ל"ה כ"ג); אָכוֹל ושתו (ישעיה כ"ב י"ג), לבלתי אֲכָל ממנו (בראשית ג' י"א). ויבא מהם עוד במלת הצווי כמו שלח אצבע (ישעיה נ"ח ט'), אחרי שכב המלך (מ"ב י"ד כ"ב), כשכב אדני המלך (מ"א א' כ"א), בשפל קול הטחנה (קהלת י"ב ד'), בגוע אחינו (במדבר כ' ג'), רגזה בטחות (ישעיה ל"ב י"א) ההא נוספת על המקור כהוספתה בצווי; וממה שההא בו מן המקורים תוספת אמרם רעה התרעעה (שם כ"ד י"ט), מרדה מצרימה (בראשית מ"ו ג'), רדה והשכבה (יחזקאל ל"ב י"ט) אשר תנה הודך (תהלים ח' ב'), פשטה וערה וחגרה (ישעיה ל"ב י"א), ואפשר שיוסיפו התו עוד על המקורים כמו שנאמר מבלתי יכלת (במדבר י"ד ט"ז), עד יבשת המים (בראשית ח' ז'), בצדקתך אחיותך (יחזקאל ט"ז נ"ב). וממקורי הפעל קל ממה שבא גם כן על מלת הצווי אמרו הבט ימין וראה (תהלים קמ"ב ה') רציתי וראה, וכמהו לכה נא אנסכה בשמחה וראה בטוב (קהלת ב' א') שעורו ואנסכה בראה בטוב ותרגומו ארגילה בשמחה ובראות טוב; למען היה לה ברק (יחזקאל כ"א ט"ו). — ויהיה המקור עוד מהם על מפעל בשבר המם כמו למשכב זכר (במדבר ל"א י"ז), למשכב דדים (יחזקאל כ"ג י"ז), משכב הצהרים (ש"ב ד' ה'), למקרא העדה (במדבר י' ב'), ומקח שחד (דה"ב י"ט ז') עקרו ומלקח, ומפתח שפתי (משלי ח' ו') [שעורו] מוצא שפתי, מקשה תעשה אתם (שמות כ"ה י"ח) הוא מקור במקום תכונת הענין וכמהו מקשה תעשה (שם כ"ה ל"א), כתמר מקשה המה (ירמיה י' ה') תרגומו המה כמו התמר מקשה, וכמהם אצלי עד היום מוסד בית ה' ועד כלתו (דה"ב ח' ט"ז).

ויהיה עוד על פעלה בקבוץ הפא בקמץ או בשרק כמו כשמעתו ענך (ישעיה ל' י"ט), בבאם אל אהל מועד (שמות כ"ח מ"ג), ובקרבתם (שם מ' ל"ב), למשחה בהם (שם כ"ט כ"ט), ונתתי את עריכם חרבה (ויקרא כ"ו ל"א) מקור במקום הפעול השני, ולדבקה בו (דברים ל' כ'), לטמאה בה (ויקרא י"ח כ'), לרחקה מעל מקדשי (יחזקאל ח' ו') בהעתקת הקבוץ מן הריש אל החית על מנהגם באותיות הגרוניות הנעות, אך כאשר ינוחו הקבוץ נשאר במקומו כאשר קרה בלרחצה[1] (שמות ל' י"ח), ונאמר (בשורק) לחמלה עליך (יחזקאל ט"ז ה'), או חפשה לא נתן לה (ויקרא י"ט כ'), ואפשר שיהיה חפשה שם ולא מקור. — ויש שיהיה המקור בשבר הפא הזאת כמו לשמצה בקמיהם (שמות ל"ב כ"ה) לרבעה אתה (ויקרא כ' ט"ז), משחת אהרן (שם ז' ל"ה); לאשמה בה (שם ה' כ"ו) בפתחות בעבור האות הגרונית וכמהו לאהבה את ה' (דברים י"א י"ג), לאהבה את שנאיך (ש"ב י"ט ז'); ועוד ולא יוסיפו לדאבה עוד (ירמיה ל"א י"ב) הפתח הדלת בעבור האלף ועקרה השבר. ויבא מהם על פעלן בקמץ כמו באבדן מולדתי (אסתר ח' ו') או בפתח כמו והרג ואבדן (שם ט' ה'). ויבאו על מפעל כמו וכמסתר פנים

---

[1]) לפי הנראה קרא ר"י לְרָחְקָה בהעתקת הקבוץ מן הריש אל החית ובספרינו נשארה קמצת הריש במקומה ונקדה החית בק"ח לתפארת הקריאה כמש"כ רד"ק שם ומשפטו לְרָחְקָה כמו לְרָחְצָה. או שר"ל שהועתק הקבוץ ר"ל ח"ק תחת החית והריש נשארה בקמץ פשוט ובלרחצה נשארה במקומה בעבור שהיא באתנחתא.

ממנו (ישעיה כ"ג ג'), קום לך למסע (דברים י' י"א), על משקהו (בראשית מ' כ"א), כמהפכת אלהים את סדם (ישעיה י"ג י"ט), משאת כפי (תהלים קמ"א ב'). וכבר רבו המקור הזה באמרו למשאות אותה (יחזקאל י"ז ט') שלא כמנהג ואפשר שיהיה זה בעבור השתנות אפני התעשקם בענין; ויש ששמים הדמיון הזה מבנין הפעיל ואיננו רחוק ולא ימנע גם כן היותו מן בנין פעל הקל כי לא באה המם בו להורות על הכבדות אבל היא המם הבאה על השמות והמקור מן השמות. ויבא עוד על מִפְעֹל כמו ומשלח מנות (אסתר ט' י"ט), וכמהו כמבוא עם (יחזקאל ל"ג ל"א) כמבואי עיר (שם כ"ו י'), ורבו גם כן המקור הזה; ואפשר שהיה בעבור רב צרדי המבוא וכמהו ומתה ממותי חלל בלב ימים (שם ח' ח') אבל העינין של אלה עלולות. ואיננו נמנע בממותי שנסבור ברבויו אפני ההעברה עוד והוא שנפש הטובע לא תמות בבת אחת. ויבא ממנו המקור על מפעול בפתחות המם כמו ומשא פנים (דה"ב י"ט ז') עקרו ומנשוא. — ויבא ממנו המקור עוד על זולת הבנין הזה, ר"ל שהוא על דמיון ארץ או על דמיון רחם רחמתים (שופטים ה' ל') אם יהיה במלה אות גרונית; אמרו פתח דבריך יאיר (תהלים קי"ט ק"ל) מקור ופרושו פתוח דבריך, וכמהו וכפתחו עמדו כל העם (נחמיה ח' ה'), וכמהו שלו כל בגדי בגד (ירמיה י"ב א'), בבגדו בה (שמות כ"א ח'), וכמהו עוד הללהו בתקע שופר (תהלים ק"נ ג'), ועוד יען מעלו מעל (יחזקאל ט"ו ח'), קצף ה' על אבותיכם קצף (מלאכי א' ב'), אלה מקומות המקורים לא השם הגמור, כי אלו היו שמות היו גדודים [1]) אבל הם הנה סתם והם אם כן מקורים או שמות שומים במקום המקורים וכמו זה למען בצע בצע (יחזקאל כ"ב כ"ז), עשקו עשק וגזלו גזל (שם כ"ט), שערו שער (שם כ"ז ל"ה) וכעסתה צרתה גם כעס (ש"א א' ו') על ענין ויאכל גם אכל (בראשית ל"א ט"ו), ואמרו עשקו עשק נוהג המנהג, וכמהו ואסף שללכם אסף החסיל (ישעיה ל"ג ד'), וממה שנוהג המנהג הזה אמרו ואספו אספה (ישעיה כ"ד כ"ב), צנוף יצנפך צנפה (שם כ"ב י"ח), ועוד נסגו אחור יבשו בשת (שם מ"ב י"ז). — והמקור מן הפעל הכבד הדגוש העין יהיה דגוש גם כן על דמיון מלת הצווי (שוה) כמו הנה לא ידעתי דבר (ירמיה א' ו'), קטר יקטרון כיום (ש"א ב' ט"ז), ולמען ספר שמי (שמות ט' ט"ז), אחר שלח אתו (ירמיה מ'). ויש שיוסיפו ההא על הדמיון הזה כמו ויספתי ליסרה אתכם (ויקרא כ"ו י"ח), כי טוב זמרה (תהלים קמ"ז). ומן העלול הלמד לדכא תחת רגליו (איכה ג' ל"ד), ונקה לא ינקה (שמות ל"ד ז'), אם ענה תענה אתו (שם כ"ב כ"ב), עד כלה (מ"ב י"ג י"ז). ויבא על פעול בפתחות הפא כמו יסר יסרני (תהלים קי"ח י"ח), ורפא ירפא (שמות כ"א י"ט), קוה קויתי (תהלים מ' ב'). ויש שימירו ההא הזאת בתו כמו על מחלת לענות (שם פ"ח), יום ענות אדם נפשו (ישעיה נ"ח ה'), ביום צותו (ויקרא ז' ל"ח) ואם לרמותני לצרי (דה"א י"ב י"ז), ואמר חלותי היא (תהלים ע"ז י"א) הוא

---

[1]) כן כתוב בשני כ"י ושאלתי את פי החכם מונק לפרש לי את שם גדודים ואמר שצ"ל גרורים והיה כתוב בס' הזה בלשון ערבי: לאכהא לו כאנת אסמהא כאנת מגרורה ולכנהא הנא רעלקה. ור"ל שאלו היו שמות היה העתקתם בלשון ערבי בשמות הסמוכים, כי שם סמך בלשון ערבי נקרא מגרורה, אבל באמת הם בכאן שמות מקורים ובערבית העתקתם בשמות מוחלטים. ולפי דברי החכם הזה אין דברי ר' יונה פה רק לבאר דרך שמושם בערבי. ואולי גם המעתיק לא הבין הדברים כראוי והביא הדברים כמו שהמה בלי הבנהו וה' יודע.

מלעיל בעבור המלה הקטנה והוא היא. ויתכן שיהיה ויברך ברוך (יהושע כ"ד י') כמו יסור יסרני ויהיה העקר בריש הדגשות.

ויבא עוד על פעול בשבר הפא כמו הרב עם שדי יסור (איוב מ' ב'), החלו הערמות ליסוד (דה"ב ל' ח'). ויהיה מן הפעיל או הפעל כמו גם הכלים לא ידעו (ירמיה ו' ט"ו), ולהכחיד ולהשמיד (מ"א י"ג ל"ד), ובהשכיל לחכם (משלי כ"א י"א), להנחיך (יחזקאל כ"ב כ'), למה העברת העביר (יהושע ז' ז'), עת להשליך (קהלת ג' ה') ובהקהיל את העם (במדבר י' ז'), ובהאריך הענן (שם ט' י"ט), והשלך על האש (ירמיה לו כ"ג), השכם ודבר (שם ז' י"ג), הבט ימין (תהלים קמ"ב ה), אדם תועה מדרך השכל (משלי כ"א ט'). ואפשר שימירו בדמיון הזה הצרי בפתח כאשר נאמר ואון ותרפים הפצר (ש"א ט"ו כ"ג) כאשר עשו בצווי. ומן העלול הלמד הזנה הזנו (הושע ד' י"ח); ומן העלול הפא לעשות אותה והותר (שמות ל"ו ז'). —

ויש שיבא על הפעלות כמו להשמעות אזנים (יחזקאל כ"ד כ"ו); וכמהו מעלול הלמד העלות (בראשית מ"א כ"ז) והרבות (דברים י"ז י"ו) והגלות (ירמיה כ"ד א') והדומה לזה, ועקרו הגליות והרביות והעליות וחסרו הלמד והפכו השורק חלם והעתיקו אל מה שלפני היוד. ודע כי על הידות הוא ואחיו (נחמיה י"ב ח') מן הדמיון הזה, והוא שעקרו שיהיה הודיות על דמיון להשמעות אזנים (יחזקאל כ"ד כ"ו) ומשקלו הפעלות, והפכוהו בהעתיקם היוד אשר היא למד הפעל הנהפכת מהא הודה אל מה שלאחר הואו אשר היא פא הפעל כעשותם בכשב וכבש ושמלה ושלמה והחליפו החולם בשורק והבליעו הואו ביוד והטילו התנועה המורה עליה על הדלת והניחו היוד להקל. אבל ענין המלה הוא כמו ענין אמרו על הודות והלל לה' (דה"א כ"ה ג') אלא שהודות חסר על משקל הרבות, והוידות שלם ע"מ להשמעות אזנים. וסבור הסברא הזאת בהרבות והעלות ושערם יותר טוב אצלי מסבור שתי הסברות אשר זכרם בו ר' יהודה. ועוזר הסברא הזאת מצאנו להשמעות ועל הוידות והכל נכון בו. —

ויבא על הפעלה כמו הרבה ארבה (בראשית ד' י"ו) עקרו הרביה; ואיננו רחוק שיהיה משקלו הפעל כמו ואון ותרפים הפצר (ש"א ט"ו כ"ג) וכמו הוקר רגלך (משלי כ"ה י"ז), ואע"פ שהוקר צווי כבר ידעת כי כל צווי איננו נמנע מהיותו מקור. — ויהיה מן פועל החולף על דמיונו שוה כמו עולל יעוללו כגפן (ירמיה ו' ט'), ואפשר שיהיה כמהו יען בושסכם על דל (עמוס ה' י"א). — ומן המקורים מה שיבא על בנין מה שלא הוזכר פועלו כמו כי גנב גנבתי (בראשית מ' ט"ו), את כל ענותו (תהלים קל"ב), כי הגד הגד (יהושע ט' כ"ד), והמלח לא המלחת והחתל לא חתלת (יחזקאל י"ו ד'). ויש שיוסיפו ההא על הדמיון הזה כמו רדה והשכבה (יחזקאל ל"ב י"ט). ויש שיוסיפו עליה עוד התיו כמו שנאמר יום הלדת (בראשית מ' כ'), הלד ע"מ הגד והתו נוספת כתוספת ההא במלת והשכבה.

העתיד מן הפעלים הרבעים יהיה על יפעלל כמו יכרסמנה (תהלים פ' י"ד), אנכי אכלכל (בראשית נ' כ"א) וכן יהיה מן המשיגים אותו מן השלישים כמו ואיך תתחרה (ירמיה י"ב ה') כי המשיג והמושג שוה במשקל, ואם יהיה המשיג עלול העין יהיה [המושג] גם כן על המשקל ההוא. וכבר אמרנו בזולת המקום הזה כי המשיג את הרביעי מן השלישי העלול העין יהיה על שני מינים, אחד מהם כמו עד יכונן (ישעיה ס"ב ז'), יחולל אילות (תהלים כ"ט ט'), ינפף ידו (ישעיה י' ל"ב) והדומה לזה. והשני הנה ה' מטלטלך (שם כ"ב י"ז), ומי מכלכל

(מלאכי ג׳ ג׳) ומשקלו הכל יפעלל, מפעלל, אלא שהעין הפועל אוכד מן המין הכפול, והזוין בכמו הפעלים האלה ר״ל בכמו יכונן ויחולל וינופף הם עיניהם.

הפועל ממנו יהיה על מפעלל כמו מכרכר (ש״ב ו׳ י״ד), מקרקר (ישעיה כ״ב ה׳), מכרסם. ומן המשיג מתחרה בארז (ירמיה כ״ב ט״ו); והמשיג מעלולי העין משובב נתיבות (ישעיה נ״ח י״ב), מחוללת תנין (שם נ״א ט׳), ומי מכלכל (מלאכי ג׳ ב׳), הנה ה׳ מטלטלך (ישעיה כ״ב י״ז).

הפעול מהם יהיה על מפועלל כמו מכרבל במעיל (דה״א ט״ו כ״ז), דק מחספס (שמות ט״ו י״ד); ומן המשיג העלול העין מחולל מפשענו (ישעיה נ״ג ה׳), אל ארץ משׁוֹבֶבֶת (יחזקאל ל״ח ח׳), בא לשון הזכר מן הדמיון הזה בקמץ ולשון הנקבה בסגול כאשר בא איל וצבי (דברים י״ד ה׳) בקמץ ובא גם כן אילת (ירמיה י״ד ה׳) בסגול.

הצווי מהם יהיה על פעלל כמו כרסם, כרבל, חספס; וכן המקור ולכלכל את שיבתך (רות ד׳ ט״ו). ומעלול העין המשיג ונלאיתי כלכל (ירמיה כ׳ ט׳), ערער תתערער (ירמיה נ״א נ״ח), לחרחר ריב (משלי כ״ו כ״א), כי יכשר להיות עלול העין כאשר יכשר להיות מבעלי הכפל. והוסף ההא על הדמיון בזה ויאמר טלטלה גבר (ישעיה כ״ב י״ז); ויש שיהיה בתוספת המם בלא הא כמו שנאמר במטאטא השמד (שם י״ד כ״ג). והוא מן המין השני על חלל אילות (איוב ל״ט א׳), לצודד נפשות (יחזקאל י״ג י״ח), לשובב יעקב (ישעיה מ״ט ה׳), ומשקלם גם כן פעלל כי הווין הן העינין.

ממה שישיג הפועל מן הבנינים לענין הנפעל וההתפעל ומה שלא הוזכר פועלו. אך מה שלא הוזכר פועלו מן הפעלים השלשים בין קלים בין כבדים, רצוני לומר הכבדים הרגושי העין בלבד, הוא בא על פועל דגש העין, כי הבנין הזה, ר״ל בנין מה שלא הוזכר פועלו מהפועל שאיננו מוסף, מוציא הפעלים הקלים אל הכובד. וכבר בארתי זה בזולתי הספר הזה. תאמר מן הפעלים הקלים כי ארמון נטש המון עיר עזב (ישעיה ל״ב י״ד), ולקח מהם קללה (ירמיה כ״ט כ״ב). ותאמר מן הכבדים הרגושי העין ואם בכלי נחשת בשלה (ויקרא ו׳ כ״א), יאשר בארץ (תהלים מ״א ג׳), על המנהג הזה נוהג מה שלא יוזכר פועלו מן הכבדות אלא אם תמנע מזה עלת אה חע״ר כמו לא נחמה (ישעיה נ״ד י״א), לא רחמה (הושע ב׳ כ״ה), טרף טרף יוסף (בראשית ל״ז ל״ג) והדומה לזה; או שיהיה עלול העין כמו לא זרו ולא חבשו (ישעיה א׳ ו׳) או שתהיה המלה זרה כמו כי מאיש לקחה זאת (בראשית ב׳ כ״ג). וכבר בארתי זה תכלית הבאור בזולת הספר הזה והוא ספר ההכלמה. ואם יהיה מה שלא הוזכר פועלו מן הכבד אשר על בנין הפעיל יהיה על דמיון הופעל כמו והשלך מכון קדשו (דניאל ח׳ י״א) כן הנחלתי לי ירחי שוא (איוב ז׳ ג׳), ופעלו שוה בדבור לפעול הפעיל כמו יהיו משלכים (ירמיה י״ד י״ו). וכבר בארתי זה בספר ההשגה וזולתו. ודע כי הפעול אשר לא הוזכר פועלו הלקוח מן הפעל הדגוש העין שוה בדבור עם הפעול אשר הוזכר פועלו, בעבור שהחולף מהם שוה בכובד, ודמיון זה כי כתער מלטש (תהלים נ״ב ד׳) שוה בדבור עם נכבדות מדבר בך (תהלים פ״ז ג׳), כלומר שמלטש על משקל מדבר, כי החולף מכל אחד מהם בנוי על הכובד. והקרוב במלטש שהוא פעול שלא הוזכר פועלו כי הכובד אינו נמצא בשמוש הלשון הזה והטוב בו אם כן שנאמר שהוא מה שלא הוזכר פועלו, והקרוב במדבר בך שיהיה פעול הוזכר פועלו, כי הלשון

הזה בא אל הכובד; ויתכן בכל אחד מהם שיהיה פעול שלא הוזכר פועלו ושיהיה פעול שהוזכר פועלו ושיהיה לטש הכבד נמצא בכח במצאנו מְכַטֵּשׁ, והוא הדין במעטה לטבח (יחזקאל כ״א כ׳), ותוכחת מגלה (משלי כ״ז ה׳) והדומה לזה, ר״ל שיתכן לומר בהם מה שנאמר במלטש ובמדבר. והפועל שלא הוזכר פועלו מהפעלים הרבעים יהיה על פועלל והעתיד שלו יפועלל; תאמר כורסם יכורסם, רטפש בשרו (איוב ל״ג כ״ה). ירוטפש, ופעולם יהיה מפועלל כמו דק מחספס (שמות י״ו יד), מכרבל (דה״א ט״ו כ״ז). ויתכן שיהיה הבנין הזה למה שנזכר פועלו גם כן כאשר קרה בכתער מלטש, נכבדות מדבר בך וביהיו משלכים. והוא מן המשיג העלול העין על הדמיון הזה גם כן כמו באין תהומות חוללתי (משלי ח׳ כ״ד), ולפני גבעות חוללת (איוב ט״ו ז׳), ביום הבראך כוננו (יחזקאל כ״ח י״ג). אבל

הנפעל כבר הביאנו המופת בזולת הספר הזה, כי לא יהיה כי אם מן הפעלים הקלים בצרך מכריח, ואין אנחנו צריכים לשנות הדברים ההם הנה. והנפעל העומד הוא הפועל בעצמו ולא יתעבר הנפעל אל פעול אלא שבנינו יש שיהיה עוד לזולת ענין הנפעל ויתעבר אל פעול, ואם תהיה מלתו הנפעל, כאמרו החלצו מאתכם[1] (במדבר ל״א ג׳), אשר נשברתי את לבם (יחזקאל ו׳ ט׳), ביום המשח אותו (במדבר ז׳ י׳), ואת כל ונוכחת (בראשית כ׳ י״ו) וזולתו וכבר בארנו זה בספר ההשגה והבאנו המופתים עליו בזולת הספר ההוא והוא ספר ההכלמה. וכבר מצאתי עוד בנין כנפעל עם הפועל אשר לא הוזכר פועלו וכאלו הוא גם כן בנראה נפעל מתעבר, והוא אמרו נגאלו בדם (ישעיה נ״ט ג׳); ויתכן שיהיה כמהו אלה נולדו להרפא (דה״א כ׳ ח׳) על שעקרו נולדו ע״מ נגאלו וחסרו היוד והטילו תנועתה על הנון. ותכונת הנפעל בפעלים אשר עיניהם ופאיהם נמלט מאותיות הסתר שננוח פא הפעל ותוסף לפניה נון כמו נכרת, נשמד, נכחד. והעתיד ממנו יהיה בהניח הנון הזאת והבלעה בפא הפעל כמו יכרת, ישמר, יכתב. והצווי ממנו בתוספת הא בתחלתו והבלע הנון כמו השמר, המלט. והמקור יהיה גם כן כמהו, ר״ל בהניח נון הנפעל והבאת ההא עליה בעבור המנע ההתחלה בנח והבלע הנון כמו (ואתה המלט תמלט) כי המלט אמלט (ש״א כ״ז א׳) ואתם הנקה תנקו (ירמיה כ״ה כ״ט), ביום המשח אותו (במדבר ז׳ י׳), הכרת תכרת (שם ט״ו ל׳). ואפשר שלא יניחו הנון ולא יצטרכו להביא ההא כאשר עשו במלת ונחבה לא יוכל (ירמיה מ״ט י׳) אשר היא מקור (נבנה על תשלומה) כמו אמרו חדר בחדר להחבה (מ״א כ״ב כ״ה), כי כאשר הניחו הנון מן נחבא אשר היא מקור הביאו עליה ההא והבליעו הנון ואמרו להחבה והבלע לא יראה בחית, אבל ונחבה לא יוכל לא הניחו ממנו הנון ועל כן לא הביאו ההא והענין והחבה לא יוכל. ויש שיהיה הנפעל על בנין אחר זולת נפעל ר״ל שיהיה על נפעול כמו נמול אברהם (בראשית י״ז כ״ו) עקרו ננמול ע״מ נפעול מן ונמלתם את בשר ערלתכם (שם י״ז י״א), והוא חולף; וכמהו ונהפוך הוא (אסתר ט׳), ועוד ונעתור להם (דה״א ה׳ כ׳) הם בענין נמול אברהם והם כולם חולפים.[2] ואפשר שיהיה כמוהם ונחתום בטבעת המלך (אסתר ח׳ ח׳). והעתיד מן הבנין [הזה]

---

[1]) ולדעת הרד״ק איננו מתעבר רק כאילו אמר החלצו מקלתכם אנשים וכן נשברתי הוא לדעתו פועל עומד ואת במקום מן וכ״כ הראב״ע במאזנים דף כד, ודעת הפרחון שהנון יתירה.

[2]) וכ״כ הראב״ע במאזנים דף כג בשם ר״מ הכהן, ולרד״ק הם בינונים.

ראוי להיות יִפָּעֹל בשבר היוד והנעת הפא בקמץ ותבלע נון הנפעל בה. והמקור הִפָּעוֹל בהניח הנון ותוספת ההא והבלע הנון אחר כן כמו כי הִנָּתֹן ינתן (ירמיה ל"ב ד'), הֵאָסֹף יאסף (ש"ב י"ז י"א), לְהֵרָאֹה בשלה (ש"א ג' כ"א); וביום הראות בו (ויקרא י"ג י"ד) בהמיר ההא בתו, וכמהו כהגלות נגלות (ש"ב ו' כ'), רציתי כהגלות. ועוד ובהעלות הענן (שמות מ' ל"ו), ועוד כהתעות שכור (ישעיה י"ט י"ד). ויכשר עוד שיהיה העקר בהראות הראיות, ובכהגלות כהגליות, ובהעלות בהעליות ובהתעות כהעתיות על משקל הנבאות ואמרו איש מחזינו בהנבאתו (זכריה י"ג ד'), ותהיה המופת הואו והתו בשער הזה כהוספתם בשער להשמעות אזנים (יחזקאל כ"ד כ"ו) ואז לא תהיה משער נפעול (לק שם). ואפשר שלא יניחו הנון בבנין הזה עוד ולא יביאו ההא כמו נקרא נקראתי (ש"כא' ו') נשאל נשאל (ש"א כ' ו'), ונשלוח ספרים (אסתר ג' י"ג), כי נכסף נכספת (בראשית ל"א ל'), אך נגוף נגף הוא (שופטים כ' ל"ט), אם נלחם נלחם בם (שם י"א כ"ה), בשחר נדמה נדמה (הושע י' ט"ו), הנגלה נגלתי (ש"א ב' כ"ז). ויש שימירו ההא הזאת בתיו בכמו כהגלות נגלות (ש"ב ו' כ'), רציתי נגלות והוא רצוני לומר נגלות תמורת (בהגלות) [הגלה]. ומן הבנין הזה כהנדף עשן תנדף (תהלים ס"ח ג'), בהתוך כסף (יחזקאל כ"ב כ"ב), המול ימול (בראשית י"ז י"ג); וכבר בארתי איכות זה באות הנון מספר השרשים מן החבור הזה בשער הנון והדלת והפא.

אבל הנפעל אשר מן הפעלים אשר פאיהם גרוניות רוב הפאים ההן תבאנה בו נעות כמו ונאכל גדיש (שמות כ"ב ה'), נאחז בסבך (בראשית כ"ב י"ג), על כן נאצל (יחזקאל מ"ב י'), נהרסו ממגורות (יואל א' י"ז), ונהפכו לדם (שמות ז' י"ז), נערמו מים (שם ט"ו ח'), ונאספו שמה (בראשית כ"ט ג'), נחרבו המלכים (מ"ב ג' כ"ג), ועליו רוב השער, ואפשר שינוח קצתם ויש שישיג הרפיות מה שתהיה מהם פאו אלף כמו ונאחזו בתככם (במדבר ל"ב ל'), אך מה שיהיה מהנפעל פאו יוד תהפך היוד ברוב הפעלים ואו כמו נודע, יורע, נולד, יולד, על הדרך הזה הולך רוב השער. ואפשר שלא תהפך היוד ההיא ואו אך נבלעת במה שיש אחריה הבלעם היוד אשר היא פא הפועל מן יתיצב בצדי נצב לריב ה' (ישעיה ג' י"ג), נצבו כמו נר (שמות ט"ו ח'), ויוד יחמתני אמי (תהלים נ"א ז') בחית, הנחמים באלים (ישעיה נ"ז ה') ע"מ הנצבים, אלא שהחית לא תדגש. והעתיד מן המין הזה ראוי להיות בשתי יודין ר"ל ייצב ייחם כמו או ירה יירה (שמות י"ט י"ג), וייחל עוד (בראשית ח' י"ב). — ואיננו נמנע שיתכן עוד בהנתן, והאסף, והראה בשלה (ש"א ג' כ"א), והגלות והתעות, ובנשאול, ונשלוח, ונלחום והדומה להם ממה ששמנו אותו מקור לנפעול שיהיה גם כן מקור לנפעל, ושיהיה מקור נפעל בא על הִפָּעֵל וְהִפָּעוֹל כאשר תונח נונו או על נפעול כמו נכסף נכספת (בראשית ל"א ל'), אך נגוף נגף הוא (שופטים כ' ל"ט), נדמה נדמה (הושע י' ט"ו), ועל נפעל כמו ונחבה לא יוכל (ירמיה מ"ט י') כאשר לא תונח הנון, כאשר בא מקור פעל הקל על פעול ופעל וזולתם מן הבנינים אשר זכרנום קודם לכן; אבל עתיד נמול אברהם, ונהפוך הוא, ונעתור להם, לא יתכן שיהיה כי אם על יִפָּעֹל כאשר אמרתי (דף 93.) ומקורם על [הִפָּעֵל] אם לא תונח הנון ואם תונח יהיה על הִפָּעוֹל הקשה ברורה. וממה שנבנה בנין הנפעל מן השמות, ואם אינם נפעלים, כאשר נבנה גם כן מהפעלים מה שהוא על בנין הנפעל, אלא שהוא בלתי נפעל בעבור מתעבר כאשר זכרנו לפנים ובארנוהו בספר ההשגה וזולתו, הוא אמרו כי היתה

נסבה (דה"ב י' ט"ו), הנון באה לבלי נפעל על כי היתה סבה אשר בנוסחא השנית (מ"א י"ב ט"ו). וכמהו ותבטחו בעשק ונלוז (ישעיה ל' י"ב) שֵׁם, כי איש טעם לנפעל בו [1]). ואמרם עוד אם נשאת נשא לנו (ש"ב י"ט מ"ג) אשר תרגמו אם שלח לנו מנחה ואם תרצה אמר אם נתן לנו מתן, ולא תהיה הנון על הדרך הזה נוספת זכאשר בארתיו בשערו מאות הנון מספר השרשים. ואמרם עוד אך נבהלה (צפניה א' י"ח), כלה ונחרצה (ישעיה י' כ"ג), ועד כלה ונחרצה (דניאל ט' כ"ז), כי נחרצה נעשתה (שם י"א ל"ו), ועוד ובתבואת רשע נעכרת (משלי ט"ו ו') אשר פרושו עכירה, מכה נחלה (ירמיה י"ד י"ז), ואין טעם לנפעל בשמות האלה, כי לא נפעלו בעצמם מאומה. וכבר שמשו במשנה על הדרך הזה, באמרם נברכת הכובסין (ב"ב פ"ב מ"א) כלומר ברכת הכובסין ובא נברכת ע"מ אם נשאת (ש"ב י"ט מ"ג), כי עקרו ננשאת בהראות הנון הנבלעת בשין ובהניח האלף. אבל

ההתפעל כבר בארנו בספר ההשגה וזולתו כי הוא בא על הפעל הקל והפעל הכבד, אבל רב באו יהיה על הפעלים הכבדים. ואיננו רחוק דברי מי שאמר כי ההתפעל מיוחד בבנין הכבד בלתי הקל כאשר זכרנו בכלל מה שהביאנו מן הדברים בהתפעל בזולת הספר הזה. ואין מצאנו וילכו ויצטירו (יהושע ט' ד'), הצטידנו אתו (שם ע' י"ב) שובר לדברינו בזולת הספר הזה, כי ההתפעל לא יבא בפעלים הקלים אשר עיניהם אות עלה בעבור רפיון העין[2]) בצידה שלח להם (תהלים ע"ח כ"ה) ובציר נאמן (משלי כ"ה י"ג), כי אלה השנים ר"ל צידה וציר אינם שני פעלים, אבל ראוי לחשוב ויצטירו הצטידנו אותו בכלל השרשים אשר העירונו עליהם שם אשר לא בא מהם זולת ההתפעל וחשבנו אותם שם מכלל הפעלים הכבדים, כי הכבדות נראה בהם. וההתפעל בפעלים אשר עיניהם נמלטות מן הרפיות בא התו לענין התפעל קודם פא הפעל ההוא אלא אם יהיה פא הפעל סמך או צדי או זין או שין כי התו תהיה או מתאחרת מפא הפעל אלא אם ימלט [כ"א אם יבא זר] ממנו מעט. וכבר פרשנו זה פרוש רחב ובארנוהו באר היטב בשער זכה מספר השרשים. אבל מה שיהיה מהפעלים תו התפעל קודמת לפא הפעל ההוא שיקרא התפעל והיה ראוי ליחד בשם הפתעל מה שהיה מהם תו ההתפעל מתאחרת מן הפא, ר"ל מה שיהיה פאו ס צז"ש, אך בעבור שהיה הפתעל והתפעל אחד בעברית, ונהג לפנינו ר' יהודה בהם זה המנהג, ר"ל שקרא הכל התפעל, נהגנו גם אנחנו כן כמנהג ההוא הודות לדבריו זרדוף אחרי דעתו. — ואי אפשר שלא להוסיף בתחלת הפעלים אשר יביאם התפעל; וזה בעבור נח תו התפעל או בעבור נח הס"צז"ש אשר הם פאי הפעלים, אשר יבאם הפתעל, ודמיון זה את האלהים התהלך נח (בראשית ו' ט'), אתחבר יהושפט (דה"ב כ' ל"ה) האלף תמורת הא, התחזק יהוידע (דה"ב כ"ג א'), התאמץ (שם י' י"ח), אשר התמכר (מ"א כ"א כ"ה), ובא והתפלל (שם ח' מ"ב), והתברכו בו גוים ובו יתהללו (ירמיה ד' ב'), קומי נא והשתנית (מ"א י"ד ב') (הצטידנו אתו יהושע ט' י"ב). וכאשר תתאחר תו ההתפעל מפא הפעל שהיא צ תהפך התו ט להקל על המבטא בזה ובעבור שהוא כבד לבטא בו בתו כמו ומה נצטדק (בראשית מ"ד ט"ו), וילכו ויצטירו — הצטידנו; גשמה יצטבע (דניאל ד' י"ב), וכאשר תתאחר תו התפעל

---

[1]) ולדעת רדק הוא פעל כפעל ופרושו כדבר נלוז.
[2]) דברי המחבר מבוארים יותר לקמן דף 96.

מפא הפועל שהיא זין תהפך לדלת לעלה אשר זכרתי כאשר בא הזדמנתון (שם כ ט). וכאשר פא הפעל היא סמך תשאר כאשר היתה ולא תשתנה כמו ויסתבל החגב (קהלת י"ב ה') בעבור העדר העלה אשר קדם זכרה. ובאור זה, כי הם הפכוה ט בנצטדק שלא תהפך הצדי ס אם היו משאירים אותה על מתכונתה ויהיה נצסדק, וכן הפכוה בהזדמנתן ד שלא תהפך הזין ס אם היו משאירים אותה על מתכונתה ויהיה הסתמנתון כי אין ביכולת הלשון זולת זה, ואין בויסתבל החגב והדומה לו דבר שייראו עליו מזה, ואיננו כן בוישתמר חקות עמרי (מיכה ו' י"ו) והדומה לו. ודע כי כן ההתפעל מה שיתעבר ורבו לא יתעבר, כאשר נאמר ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב (שמות ל"ב ג') כי נזמי הזהב פעול ויתפרקו, ונאמר והתנחלתם אתם[1]) (ויקרא כ"ה מ"ו) וזולת זה הרבה. והעתיד מן ההתפעל יהיה יִתְפַּעֵל בצרי ובפתח גדול כמו וישתמר חקות עמרי, ויסתבל החגב, יתהלל המתהלל (ירמיה ט' כ"ג), אל תתהדר (משלי כ"ה ו') כי על כל יתגדל (דניאל י"א ל"ז). וכבר בא על יתפעול בואו המשך, ירדף אויב נפשי (תהלים ז' ו') ואמר ר' יהודה כי עקרו יתרדף והוא מתעבר אל נפשי. והפועל מהתפעל יהיה על מתפעל כמו מתהלך בתמו (משלי כ' ז'), יתהלל המתהלל (ירמיה ט' כ"ג), ממתכבד (משלי י"ב ט'), יש מתעשר (שם י"ג ז'). — והצווי ממנו הִתְפַּעֵל בצרי כמו התחתן (ש"א י"ח כ"ג), התהלך לפני (בראשית י"ז א'), וגם בפתח כמו לך התחזק (מ"א כ' כ"ב). והמקור על תכונת הצווי שוה כמו כליל התקדש חג (ישעיה ל' כ"ט), להתהלך לִפני ה' בארצות החיים (תהלים קי"ו ט') להתהלך לפני אלהים באור החיים (שם נ"ו י"ד), על כל התנדב (עזרא א' ו'), ואת התרגזך (מ"ב י"ט כ"ז). ויש שבא על התפעלות כמו ומן התחברות אליו (דניאל י"א כ"ג); ומן הבנין הזה אע"פ שעינו משונה[2]) אמרו עם התנדבות (עזרא ז י"ו), כי הארמי שוה עם העברי בלשון הזה, הלא תראה שאמרו בפועל די כל מתנדב במלכותי (עזרא ז' י"ג). ומעלול הלְמד בהתגלות לבו (משלי י"ח ב'), וכהתפלל עזרא וכהתודתו (עזרא י' י"א) עקרם התגליות, התודיות, על דמיון התחברות, אלא שהלמד עלולה וחסרה. וכבר שמשו במה שמתעבר מהתפעל בבנין מה שלא הוזכר פועלו, נאמר אחרי הכבס את הנגע, אחרי הכבס אתו (ויקרא י"ג נ"ה נ"ו) עקרו התכבס, וכמהו אחרי אשר הטמאה (דברים כ"ד ד') עקרו התטמאה, ונבלעה תו בטית, וכמהו לא התפקדו (במדבר א' מ"ז), התפקדו וכלכלו (מ"א כ' כ"ז). ואני רואה שהפעל ממה שמתעבר מבנין התפעל לא יהיה כי אחרי שובו אל מה שלא הוזכר פועלו, ר"ל אל מתפעל, ויאמר מותפרק או מֻפְּרָק בהבלעה, מותפקד או מופקד, מותכבס או מוכבס, מותטמאה או מוטמאה בהבלעה, וכבר אמרנו בזולת החבור הזה כי התפעל לא יבא על הפעלים הקלים העלולי העין ואל הענין הזה נתינו לפני זה (דף 95) באמרנו: וההתפעל בפעלים אשר עיניהם נמלטות מן הרפיון הוא בא התו לענין התפעל קודם פא הפעל ההוא, כי הפעלים שעיניהם רפות כלם קלים כשיהיו על בנין פועל, אלא אם תכפל הלמד שלהם יצאו אל הכבדות ויהיה על בנין פִּיעֵל

---

[1]) ולדעת רד"ק במכלול ע"ו לא מלאנו בנין התפעל כי אם כודד במועדיו, לא יצא אל בלעדיו, ופירש ויתפרקו מנזמי הזהב וכן והתנחלתם אותם, כמו מהם, והוא בלתי מתעבר, וכן ירדף אויב נפשי איננו כמו יתרדף אך מורכב מבנין הקל ומבנין פעל הדגוש.

[2]) ר"ל אע"פ שעי"ן פעלו שהוא הבי"ת באה בקמץ תחת שבעברי הוא בשו"א.

ואמרנו קודם לזה: כי הצטידנו אתו איננו שובר לדברנו זה אע"פ שבא מן צידה, כי צידה איננו פועל והצטידנו בנוי על הכבדות ואין מן הדין לשפוט על שרשו בקלות כי אם בראיה, והוא הדין בוילכו ויצטירו; ונאמר הנה כי ההתפעל יבא על הפעלים המשוגים הכפולי הלמדים מן הפעלים העלולי העיינין כי הם כבדים גם הם בעבור השתנותם מבנין פעל על התנאי ההוא עצמו מהקדמת תו התפעל על פא הפעל כאשר לא תהיה הפא סוצ"ש; זאת היא ההקשה כמו ועתה אל תתלוצצו (ישעיה כח כב), וירא און ולא יתבונן (איוב יא יא), ממתקוממים בימינך (תהלים יז ז), מתעורר (ישעיה סד ו), מתחולל (ירמיה כג יט), ויתפצצו (חבקוק ג ה) וכדומה לזה. — ודע כי הפעלים אשר פאיהם יוד כאשר יביאם התפעל תהפך היוד בקצתם ואו כמו בהתודע (בראשית מה), יתוכח (מיכה ו ב), והתודה (ויקרא ה ה); וברוב השער תשאר היוד על מתכנתה כמו ויתילדו (במדבר א יח), ויתיצב (שם כב כב) ויתיעצו (תהלים פג ד). וכבר בא הנפעל בקצת דבריהם על הנתפעל נאמר ונוסרו כל הנשים (יחזקאל כג מח) עקרו ונתוסרו, ונאמר אשת מדינים נשתוה (משלי כז טו), אבל בדברי רבותינו ז"ל הוא נוהג בו תמיד. —

אמר מרון, כבר זכרנו בשער הזה רוב שמוש הפעלים הנצולים מן הרפיון ומהכפל ואנחנו מורים בשמוש הפעלים העלולים והפעלים בעלי הכפל על שני ספרי ר' יהודה, ר"ל ספר אותיות הסתר וספר בעלי הכפל, ונורה בידיעת זה גם כן על ספרנו אנחנו בהשגה ואגרתנו הידועה בספר ההערה וספרנו בישור ובקרוב וזולתם ממה שחברנוהו בענין זה ולא יתכן להקיש ממה שזכרנו משמוש הפעלים השלמים על כל שמוש הפעלים העלולים והפעלים בעלי הכפל, כי מרבריהם להתיחד שני המינין האלה בבנינים לא יהיו בזולתם אע"פ שיהיה להם הבנין אשר יש לו דומה בפעלים הנצלים מהם, ועל כן צריך לדרוש דבר זה מן הספרים המיוחדים לו, אשר הורינו עליהם, ואנחנו נסמוך לקדם זכרנו מן השמוש מה שהוא דומה לו, והוא זכרון קצת מה שיקרה בפעלים אשר תבואם אחת מאותיות הגרון אשר הם אהח"ע, כי הם שונים בשמושם בזולתם מן הפעלים ברוב הפנים.

שער טו׳.

זכרון מה שיקרה בפעלים ובשמות אשר תבאנה בהן אות הגרון.

דע כי לאותיות הגרון ענינים מיוחדים ופנים אשר אינם לזולתם מן האותיות. וראיתי ראש הישיבה הפיתומי ז"ל (הוא ר"ס גאון) אומר בפרושו לס' יצירה (פ"ד ה"ג כב"י ואיננו הנדפס) שיש לו בהם חבור שלם אבל לא הגיע אלינו ולא ראיתיהו ואני זוכר מזה בשער הזה כללים בקצרה יורו על שאריתם בע"ה. ואומר כי כאשר יהיה פא הפעל אחת מן אות הגרון תהיה הפא ההיא בפעל **העתיד** נעה ברוב המקומות ותהיה אות העתידות נעה בפתח אע"פ שיהיה הפעל קל אם תהיה תנועת הפא בפתח, או בסגול אם תהיה תנועת הפא בסגול, כמו ויערכו אתם מלחמה (בראשית יד ח) ויעברו אנשים (שם לז כח), ויחלמו חלום (שם מ ה), ויחנטו (שם נ ב), ביום השבת יערכנו (ויקרא כד ח), נעזבה נא (נחמיה ה י), ויהפכהו למעלה (שופטים ז יג), ואהרגה את יעקב (בראשית כז מא), יאסרהו בשנים עבתים (שופטים טו יג), אם תארגי (שם יו יג), אל תחרש (ש"א ז ח).

אענדנו (איוב לא); אל תחטאו בילד (בראשית מב כב), ויחרדו (שם שם כה), יהרסם (תהלים כח כח), יהלמני (שם קמא ה). ויש שימלט ממנו הרבה מן המנהג הזה ונוהג בנח הפא על העקר ותנוע אות העתידות פעם בפתח גדול ופעם בסגול כמו אולי יחסרון (בראשית יח כח), ויעקבני (שם כז לו), עתה יחרדו (יחזקאל כו ח), ויעקשני (איוב ט כ), יחנכנו (דברים ב ה), ויחלקו להם את הארץ (מ"א יח ו), נעצרה נא אותך (שופטים יג יו), ויעזרו אחרי אדניה (מ"א א ז), ונראהו ולא מראה ונחמדהו (ישעיה נג ב), עד אשר יאשמו (הושע ה טו). ואם תהיה העין דגושה לא תהיה הפא ההיא הגרונית כי אם נחה לעולם, כמו ויחדלו לבנת (בראשית יא ח'), ויחפרו כל מצרים (שמות ז כד), לכה ונעברה (ש"א יד ו); וכן מה שיהיה מן הפעלים החולפים על דמיון הפעיל ופא הפעל גרונית תהיה נעה על הרוב בחולף ובעתיד, כמו העלית מן שאול (תהלים ל ד) אל תעלני בחצי ימי (שם קב כה) האריכו למעניתם (שם קכט ג) למען יאריכון ימיך (שמות כ יב), וזה וזולתו ממה שדומה לו הוא ממה שמקבצים בו העברים בין שלש אותיות נעות במלה אשר תבאנה בה שתי אותיות דומות זו לזו[1]) כאשר באר בה ר' יהודה בספר אותיות הסתר ואמר (דף 20) שאינם מקבצים ביניהם בכל מלה נמלטת מאותיות הגרוניות ומהפגש הכפל, וכבר המציאנו אנחנו בספר הקרוב והישור מלות רבות קבצו בהם בין שלש תנועות והמלות ההן נמלטות מאחה"ע ומאותיות הכפל,[2]) אלא שתנועת האות הגרונית ותנועת הכפל המונע [חובה] ותנועת האות אשר איננה גרונית ולא כפולה במלות ההן אשר הביאונום אנחנו ובזולתם הרבה איננה חובה, וע"כ היה קל עליהם לקבץ בהם בין שלש תנועות. ויש שתבא נחה על העקר כמו ושחטה שטים העמיקו (הושע ה ב) העמיקו שחתו (שם ט ט[3]), וה' העלים ממני (מ"ב ד כז), תעלים לעתות בצרה (תהלים י א). — ואם תהיה למד הפעל גרונית תהיה עינו בעתידו אשר הוא דבק בכנוי הפעול בו נמשכת בקמץ על המנהג בכל יפעל, כאשר זכרנו בשער השמוש (דף 84) בזכרנו ואיש אחר ישכבנה (דברים כח ל) וזולתו, כי עתיד כל פעל שתהיה הלמד שלו גרונית לא יהיה כי אם על יפעל בלא ואו, כמו ישלח, ישמע, יקרא, יגבה לב איש (משלי יח יב), וזה (בכנוי הפעול) כמו וישלחהו — וימצאהו איש (בראשית לז טו), ויקחהו (שם שם כד), אם לא יסחבום (ירמיה מט כ), ישמעני אלהי (מיכה ז ז), אם אשכחך (תהלים קלז ה), וישנאה אמנון (ש"ב יג טו), יקחהו ישאהו (דברים לב יא).

והצווי לאחד ולרבים מאלה הפעלים כשהוא דבק בכנוי יהיה במשך עין הפעל בקמץ, שמענו אדני (בראשית כג ו), שמעוני אחי (דה"א כח ב), ובקעהו (שמות יד יו), קום משחהו (ש"א יו יב), ספחני נא (שם ב לו), והיא ההקשה בכל יפעל אע"פ שלא תהיה הלמד שלו גרונית, רצוני שתאמר נְשָׁקֵנִי, יְרָשָׁהּ, לבשהו, נשקהו. ואם יהיה הפועל הזה ממה שיתכן לחסרו ויחסרהו, תשאר העין על הקמצות כמו שָׂאֵהִי אל אמו (מ"ב ד יט), קָחֵנוּ (ירמיה לט יב), דָּעֵהוּ (משלי ג ו). ואם תהיה עין הפעל גרונית יהיה עתידו גם כן על יפעל כמו שאל, ישאל, שחט,

---

[1]) כמו קללת, רכבות, מללי, גללי (נחמיה יב לו).

[2]) כמו ותבקשי ולא תמצאי (יחזקאל סוף כו) ושבה שביך (שופטים ה יב) ושדה מגרש (ויקרא כה לד), נִבְהָל (משלי כח כב) אלקטה (רות ב ז), שְׁמָעָה (תהלים לט יג).

[3]) כ"ה בכ"י מדוייקים כמ"ש במ"ג וכ"כ המכלול דף ע' ב' העין בשוא לבדו.

ישחט, סעדו יסעד, בחן, יבחן. וכאשר ידבק בכנוי הפעול תהיה העין נמשכת גם כן כמו ולמה תשאלני (ש"א כח יו), כי ישאלך בנך (שמות יג יד) וישחטהו (ויקרא ט טו), יסעדנו (תהלים מ"א ד), וימינך תסעדני (שם יח לו), יגאלנו (ויקרא כה ז), ויבחרך (ישעיה מט ז), יסחבום (ירמיה מט כ); ואפשר שיניעו העין בשבא ופתח וזה מעט כמו ואנעלך תחש (יחזקאל יו י). ויהיה בצוי הדבק בכנוי הפעול נמשך גם כן סעדני ואושעה (תהלים קיט קיז). בחנני ה׳ (שם כו ב), קרבה אל נפשי (שם סט יט), (ראה לעיל 85), שבו וסחרוה (בראשית לד י), האותיות שאלוני (ישעיה מה יא); ואפשר שיהיה עתיד קצת מה שעינו גרונית על יפעול כמו יאותו לנו (בראשית לד כד), וינהם עליו (ישעיה ה ל), ומה אזעם (במדבר כג ח). ואפשר שיהיה ואנעלך תחש קודם דבקו בכנוי אפעיל, ויהיה אז אנעלך על משפטו. ואם לא יהיה הצוי מן המין הזה דבק בכנוי ויהיה צוי לרבים תהיה הפא פתוחה בעבור אות הגרונית כמו רחצו הזכו (ישעיה א יו), רחקו מעל ה׳ (יחזקאל יא טו), וסעדו לבכם (בראשית יח ה), טענו את בעירכם (שם מה יז) בחרו לכם (יהושע כד טו), טעמו וראו (תהלים לד ט), לחמו בלחמי (משלי ט ה), ושחטו הפסח (שמות יב כא), ושאלו לנתיבות עולם (ירמיה ו יז). ויש שיתדמה הצוי הזה מן הפעל הקל לצוי מן הפעל הכבד אשר עינו גרונית גם כן, וזה בעבור המנע דגשות בו כמו אמרו מהרו ללכת (ש"ב ט"ו י"ד) נחמו נחמו עמי (ישעיה מ), בארו, מאמרו ובאר על הלחות (חבקוק ב ב). ומה שיהיה מן הפעלים אשר למדיהם גרוניות על דמיון פעלת או הפעלת בשבר ההא או הפעלת בקבוץ ההא בדבר עם הנקבה כמו לא זכרת (ישעיה יז י), וסגרת הדלת ויצקת על כל הכלים (מ"ב ד ד), את נטשת אותי (ירמיה טו ו), העשרת מלכי ארץ (יחזקאל כז לג), השלכת, בהשיב השלכת מקברך (ישעיה יד יט) אל לשון הנקבה, כי למד הפעל ההיא תונע בפתח. ותהיה התו אשר היא סימן הנקבה דגושה עוד כמו בה׳ אלהיך פשעת (ירמיה ג יג), ולקחת בידך (מ"א יד ג), ברב דרכך יגעת (ישעיה נז י), אשר שכחת אותי (ירמיה יג כה), הגעת למלכות (אסתר ד יד), השבעת עמים (יחזקאל כז לג), והמלח לא המלחת (שם יו ד); והיא ההקשה גם כן בנפעלת כמו ונכלמת (שם יו נד) ר"ל שתונע הלמד בפתח, ויאמר בדבר עם הנקבה נִשְׁכַּחַתְּ, נִלְקַחַתְּ והדומה לזה. ואם תומר התו בהא נפעלה בספור על הנקבה תונע הלמד עוד בפתח אלא שהתו תהיה קלה, וזה הוא ההפרש אשר בין הדבור עם הנקבה ובין הספור עליה בדמיון הזה, ר"ל דגשות תו הדבור עמה ורפיות תו הספור עליה כמו ונשכחת צור (ישעיה כג טו), ואת כל ונכחת (בראשית כ יו), וכבר פרשנו ונכחת בתחלת ספר ההשגה *) והביאנו המופתים על בירור סברתנו זאת והפלגנו בזה עוד בזולת הספר ההוא. וזה ההפרש אשר זכרנו בין הדבור עם הנקבה ובין הספור עליה איננו כי אם בפעלים אשר למדיהם נצלות מן הרפיות אבל הפעלים הרפויי הלמד אין הפרש בהם בין שני השערים האלה כאשר נאמר בדבר עם הנקבה נלאית ברב עצתיך (ישעיה מז יג), עוד אבנך ונבנית (ירמיה לא ד) ונאמר בספור עליה כי נשאת למעלה מלכותו (דה"א יד ב); אך ולקחת גם את דודאי בני (בראשית ל טו) הוא מקור עטוף על מקור והוא [כ"בי זני, קחתך כמו

*) ויהיה לפי זה ונכחת דברי משה כמו שפ׳ הראב"ע והפרחון וכן פי׳ הרד"ק: אלו היתה מלת ונכחת דברי אבימלך היתה התו דגושה, והנה היא רפה, והיא במקום הא הנקבה כמו ונשכחת צור.

ולקחת רצון מידכם (מלאכי ב יג) אשר הוא גם כן מקור עטוף על מקור] ר"ל פנות אל המנחה; והלמד מכל אחד מהם פאו והוא אם כן מקור שלם [1]. ואמרו ולבלתי קחת מוסר (ירמיה יז כג) מקור חסר, והתו בשניהם נוספת לבלי תמורת דבר כאשר היא בבצדקתך אחיותך (יחזקאל יו נב) וזולתו, אלא שהתו בקחת מוסר אפשר שתהיה לתמורת החסרון, וכאשר השיבו עליו בולקחת גם את דודאי בני ובולקחת רצון מה שיהיה חסר ממנו השאירו התמורה ההיא כאשר היתה שלא ישתנה המקור, כאשר אמרנו שהם עושים כן בפעלים בעלי הכפל, ר"ל ביסב אתו (מ"א ז כג), ויסבו את העיר (יהושע ו יד) וביכת שער (ישעיה כד יב), וכל פסיליה יכתו (מיכה א ז) והדומה להם, כי כל אחד מן יסב ויכת חסר אחד מכפליו והעקר בהם יסבב ויכתת, וכאשר חסרו הכפל האחר מכל אחד מהם המירו ממנו מה שעומד במקומו בהשלמת הבנין בִּיסֹּב הנח הרפה המוסף אחר יוד, וביכת רגשות הכף — כי ממנהג העברים התמורה בשני המינים האלה על דעת ר' יהודה, אבל אנחנו יש לנו ברגוש הזאת סברא אחרת אתה עתיד לראותה בשער ההבלעה (שער כב) — אך כאשר השיבו אל כל אחד מן יסב ויכת מה שחסר ממני, באמרם ויסבו את העיר (יהושע ו יד), וכל פסיליה יכתו (מיכה א ז), ר"ל כאשר השיבו בית יסבב בויסבו והבליעוה, ותו יכת בויכתו והבליעוה השאירו הנח המומר בו בִּיסֹּב באמרם וַיָּסֹבּוּ והרגשות המומר בה בִּיכֹּת באמרם יֻכַּתּוּ אע"פ שהשיבו אל כל אחד מהם בהבלע מה שהיה חסר ממנו וסרה ממנו העלה המחייבת להוספת התמורה; ועשו העבריים זה שלא ישתנה הפעל העתיד ר"ל שיהיה פעל הרבים בנוי על פעל האחד שיקלו בלי הפרש ביניהם באיכות המשגת לפא כאשר היה זה כן בכל הפעלים העתידים מזולת המין הזה, וזה ממעשה העבריים ומנהגם והוא דומה למה שעושים הערב. וכבר נהגו בכמו זה והדומה לו בזולת המין הזה, וכבר זכרנו אנחנו זה עליהם בזולת החבור הזה לצורך שהביאנו אליו ביותר באור מן הדברים האלה וכל זה קורה בשער (?)

ועתה נשוב אל מה שהיינו עוסקים בו ונאמר כי משקל לקחת על מה שקדם מן הבאור פֶּלֶת בהקל על דמיון שָׁלֶשֶׁת (דה"א ו מ ה[2]) שם עיר, והפתח בהקוף הוא בעבור החית. ומשקל צדקת מאמרך בצדקתך פֶּעֱלֶת ע"ד דִּבְשֶׁת גמלים (ישעיה ל ו). ומה שיהיה מהפעלים האלה אשר הלמד שלהם גרונית ע"מ פועל יכשר בעינו הנעתה בפתח כמו לרוקע הארץ (תהלים קלו ו), רגע הים (ישעיה נא טו), בראך יעקב (שם מג א), ושסע שסע (ויקרא יא ז), ויש שיקרה זה במה שאין הלמד שלו גרונית והוא מעט כמו כי גוי אבד עצות (דברים לב כח). ואפשר שיונע בצרי מה שהלמד שלו גרונית על עקרו והתחדש בין העין ובין הלמד תנועה בפתחות בעבור האות הגרונית כמו אמרו כי שֹׁמֵעַ (תהלים סט לד), פותח את ידך (שם קמה יו); ותקרה התנועה הזאת גם כן במה שהוא על זולת דמיון פועל מה שהלמד שלו גם כן גרונית כמו אמרו מְנַגֵּחַ ימה (דניאל ח ד), מפתח בית דוד (ישעיה כב כב), עשה ירח למועדים (תהלים קד יט), ורצע — במרצע (שמות כא ו). ומה שיהיה על דמיון פְּעֶלֶת כמו סכנת (מ"א א ב) ממה שהלמד שלו גרונית תונע העין והלמד שלו בפתחות כמו ורבקה שמעת (בראשית

1) ולדעת רדק במכלול דף פ"ה הוא מקור חסר והלמד לשמוש.

2) בספרינו עָלֶמֶת, אמנה ר' יונה מביאו גם למעלה דף 59 בקמץ ומי"ס רפה כאשר דה"א ז', א'. ובן כתב מ"ש.

כז ה), לגפן סרחת (יחזקאל יז ו), ושסעת שסע (ויקרא יא ג). ומה שהוא על מִפְעָלֶת מהשער הזה כמו כי משמרת (ש"א סוף כב) תהיה עינו ולמרו פתחות גם כן כמו רקח מרקחת (שמות ל כה), ואין משלחת (קהלת ח ח); ואם תהיה הפא מהרמיון הזה גרונית תפתח המם בו כמו אל המהפכת (ירמיה כט כו), ללחם המערכת (נחמיה י לד), כל מחמצת (שמות יב כ), מרחשת (ויקרא ז ט). ואם תפול אות ההודעה או האות אשר יעתיקו תנועתה אליה בחסרה על אות גרונית, תמנע האות ההיא הגרונית מהרגשות ותונע אות ההודעה או האות אשר נעתקה אליה תנועתה בקמצות כאשר לא תהיה האות היא הגרונית חית כמו אמרו שני העמר (שמות יו כב), האפוד (שם כח ו), העבד העברי (בראשית לט יז), העולה היא (קהלת ג כא), והאיש משה (במדבר יב ג), לָאחד (שם טו יב), לאפר (שמות כה ז) לאיש (בראשית מג ו), בָּאש, הָהר, בָּהר; ואפשר שיניעו קצתו בפתח וזה מעט, כמו הַעורים (ש"ב ה ו), עינים הייתי לַעִיר (איוב כט טו); ובמסורת העברים קמץ העורים פתח (כל סמייא פתח וכל יהודייא קמץ). אבל אם נפל אות ההודעה על חית לא יניעוה כי אם בפתח בלבד כמו החרש הזה (שמות יב ב), את השעיר החי (ויקרא יו כא), כל גבורי החיל (יהושע א יד). ואם תחסר אות ההודעה ונעתקה תנועתה על מה שלפניה, תונע האות אשר נעתקה אליה התנועה בפתח גם כן, כמו ויטמנהו בחול (שמות ב יב) לאפר ולחשן (שם כה ו), אשר לחרב לחרב (ירמיה מג יא), לחמש (בראשית מז כו), כחסד (שם כא כג), וכחול ארבה (איוב כט יח); אלה הפתחין נעתקין (האותות האלה) מאות ההודעה החסרה, כי העקר גבורי החיל, השעיר החי, ללחם המערכת ומנחת התמיד ולעלת (הבקר) [התמיד] השבתות החדשים (נחמיה י לד), ישבי החרבות (יחזקאל לג כד), ואם תחסר ההא יעתיקו תנועה אל מה שיש לפניה כמו אמרו אם לא אשר בחרבות (שם שם כז), בשבתות ובחרשים (שם מו ג), לשבתות ולחרשים ולמועדות (דה"ב ח יג), העקר בהם בהחרבות, בהחֳדשים, להחדשים. ואיזו אות שיהיה דינה שתונע בקמץ חטף, החטפות בה במכתב ובלשון יחד או תהיה בלשון בלבד מבלי המכתב ותהיה האות הסמוכה לה גרונית, יעתיקו הקמצות ממנה אל האות הגרונית ותונע היא בקמץ גדול, כי לא יתקדם הקמץ חטף פתח גדול אלא אם תהיה האות אשר היא רגושה כמו ואֲלַקֳטָה [1]) בשבלים (רות ב ב), יורה אותך זה נָקדם למד לחרשיו יבקר (יחזקאל מז יב) בקמץ גדול וזה בעבור החטף אשר אחריה ועקרו שיהיה בחיריק כמו שכן לשבטיו (במדבר כג ב), וכן העקר בקוף קסמי נא לי (ש"א כב ח) שיהיה בחיריק והונעה בקמץ גדול וזה בעבור החטף אשר אחריה אע"פ שהוא זר; ונָקדם עוד ואו וחלים רעים (דברים כח נט) בקמץ גדול בעבור החטף אשר אחריה ועקרו שיהיה שרק כמו ופראים עמדו על שפים (ירמיה יד ו). ונָקדם מם ואין מעמד (תהלים סט ג) בקמץ גדול בעבור החטף אשר אחריה ואם הוא זר, כי אפשר שיפארו בקמץ חטף מן המלות מה שרעתם להניעו בשבא ופתח כאשר בארתי (שער ל) בזכרי המלות הזרות, וכבר הכשרתי בואין מעמד בספר הקרוב והישור פנים אחרים טובים גם כן. ועקר מם ואין מעמד להיות בפתח גדול כמו מם וממעמדך יהרסך (ישעיה כב יט). וכמו מה שזכרנו ממה שתעתק בו הקמצות אל האות הגרונית אמרם מה תָּאֳרוֹ (ש"א כח יד) היה המשפט להיות כמו חָדְשׁוֹ

---

[1]) הקוף נח"ק וכן מנקד הרד"ק במכלול דף כ' ובשרשים ובכ"י הביאה המ"ש ובספרינו בשוא.

(ט"א ד כז); על מָאֳסָם את תורת ה' (עמוס ב ד) היה המשפט להיות כמו כְּאָמְרָם אליו (אסתר ג ה), וכמו זה ביום בָּחֳרִי (יחזקאל כ ה), היה מָעֳמָד במרכבה (מ"א כב לה), ערים מָחֳרָבוֹת (יחזקאל כט יב), ולכסא מָאֳחָזִים (דה"ב ט יח) היה משפטו להיות כמו שש מָשְׁזָר (שמות כו), אשר אתה מראה (שם כה מ), ומקור משחת (משלי כה כו); כי הָחֳלֵיתִי (מ"ב כב לד) היה המשפט כמו הָשְׁלַכְתִּי (תהלים כב יא), בושו וְהִכָּלְמוּ (יחזקאל לו לב), ולא הכלמנו (ש"א כה טו), מאשר לא הגלו (ירמיה מ ז), הבקעה העיר (ירמיה לט ב). יָעֳמַד חי (ויקרא יו י), יחרם כל רכושו (עזרא י ח) היה המשפט להיות החטף ביוד כמו כליל תָּקְטָר (ויקרא ו טז); לְמָשְׁחֲךָ למלך (ש"א טו) המשפט שיהיה כמו לִשְׁמָרְךָ בדרך (שמות כג כ), כי הוא קודם הסמכו אל הכנוי למשח עליהם מלך (שופטים ט ח). ואפשר שתנוח האות הגרונית ותשאר הקמצות במקומה כמו ועלה בָּאְשׁוֹ (יואל ב כ), יעלה בָּאְשָׁם (ישעיה לד ג). ואמר רָחְבּוֹ (שמות כה) והניחו החית ודגשו הבית; ונאמר וְהָחְתֵּל לא חתלת (יחזקאל יו ד) ולא נעתקה הקמצות אל החית בעבור דגשות התו אע"פ שקמצות ההא על דרך זרה כאשר זכרנו בשער המלות הזרות. ואפשר שמניעים בפתח מאותיות הגרון מה שעקרו להניע בשבא כמו עין הלמענך תעזב הארץ (איוב יח ד), כי היה עליהם השבא בו לכובד בעבור השבא אשר אחריו, וכמהו ממעשרו (ויקרא כז לא), המעלך מארץ מצרים (דברים כ), ונעלך לא בלתה (דברים כט ד), ממעיני הישועה (ישעיה יב ג), בעדך (ויקרא ט ז), בעדכם (איוב מב ח); וכזה קורה בהא השאלה לדעת הנופלת על אות גרונית ר"ל שיונע בפתח ואפשר שיניעוה בסגול כמו העבד ישראל, (ירמיה ב יד) וזה הוא ההפרש בין הא ההודעה ובין הא השאלה לדעת, ר"ל שהא הַעֶבֶד ישראל פתח והא הָעֶבֶד העברי (בראשית לט יז) קמץ והוא המנהג במה שדומה לו וכמהו הַעוֹדָם חיים (שמות ד יח), הַעֶצֶב נבזה (ירמיה כב כח), הַאֹרַח עולם (איוב כב כו), הַאַתָּה זה (בראשית כז כא) הַאִישׁ כמוני יברח (נחמיה ו יא), הַחִיִּיתֶם כל נקבה (במדבר לא טו); ובסגול הֶאָנֹכִי הריתי (במדבר יא יב), הֶאָנֹכִי לאדם שיחי (איוב כא ד) הֶהָיְתָה זאת בימיכם (יואל א ב), הֶאָמֹר תאמר (יחזקאל כח ט); וכן אם תהיה הא הפעול נופלת על הא גרונית והיה מקומה שבא, תנהג גם כן המנהג הזה מן הפתחות כמו הא העירתהו בצדק (ישעיה מה יג) החתת כיום מדין (שם ט ד), כי המשפט בהעירתהו להיות כמו וַהֲשִׁמּוֹתִיהוּ (יחזקאל יד ח) לולי העין, והמשפט בהחתת להיות כמו הֲסִבֹּתָ את לבם (מ"א יח לז) לולי החית. וכבר טעה המשורר *) באמרו

הֲעִירַת וחדשת אהבים והלהבת והשקת קרבים

והניע ההא בשבא ופתח; וכבר השיבותי עליו זה בעלומי בעת שלמדתי לפניו.

ומה שיהיה מן ווי העטוף דינה להיות בשבא ונפלה על אות גרונית נעה בשבא ופתח ולא יוכל הלשון להניע האות ההיא בשבא המוחל בו בעבור הנוע מה שלאחריה, תונע הואו ההיא בפתח כמו ואחלל שרי קדש (ישעיה מג כח), ואשכרם בחמתי (שם סג ו), ויחר אפי בהם ואכלם (שמות לב י), ואמותתהו (ש"ב א י, לעיל דף 51), העקר באלה והדומה להם להיות בשבא, ואם ענין רוכם

---

*) והוא מר יצחק בן מר שאול אשר היה רבו בעניני השירים בימי בחרותו כנראה מדברי המחבר לקמן שער יט.

החליפה (פענר) כי ממנהגיהם שיניעו הואו המורה על החליפה בשבא מוחל כמו אמרו ואתנה לחרם יעקב (ישעיה סוף מג), ואבוס עמים באפי — ואוריד לארץ נצחם (שם סג ו); והעקר באלה הווין השבאיות הקמצות, כי ענין הפעלים האלה החליפה, והומרה הקמצות בשבא, כי פעמים רבות יהיה הפעל העתיד במקום החולף, וכאשר היה דעתם להיות הפעלים אשר וויהם פתוחות בשבא, ונמנע זה לדוחק, הפכו השבא לפתח. וכבר בארתי זה יותר מהבאור הזה במחברת הקרוב והישור (לעיל 24 ולקמן פ׳ יח). והעלולה הזאת מכלל מה שלא הרגיש בו אדם זולתנו. ומה שהיה דינה מן ווי העטוף להיות בשורק כמו ושמרתם לעשות (דברים יא לב), ולמדתם אתם ושמרתם (שם ה א), וקראתם בשם אלהיכם (מ״ב יח כד) והדומה להם, והיה אחריה אות גרונית נעה בשבא ופתח, יומר השורק ההוא בפתח בעבור הכובד לבטא בו כמו וַעֲבדתם, וַעברתם, וַעֲנִיתֶם ודברת אליהם (מ״א יב ז), ואמרתם, ואכלתם, ואהבך וברכך (דברים ז יג), ועשה את חטאתך (ויקרא ט ז), ואספתו אל תוך ביתך (דברים כב ב), ואסרנוהו לענותו (שופטים יו ה) ואסרתם את הפרות (ש״א ו ז), ועשיתיהו לי ולבני ואכלנהו (מ״א יז יב), ואכלהו (ירמיה סוף י), והעם הזה עצים ואכלתם (שם ה יד), הדין בווים האלה והדומה להם שיהיו בשורק והיה כבד להניע מה שלאחריה בשבא ופתח עם האות הגרונית, ואלו לא היתה גרונית לא היה בזה כבד אע״פ שתהיה מונעת בשבא ופתח כמו שנאמר וּתְבֻקְשִׁי ולא תמצאי עוד (יחזקאל סוף כו), וּשֲׁבֵה שביך (שופטים ה יב) וזולתם רבים. — והלמד שדינה להניע בחירק הנופלת על השבא כמו למד לקרא לשבוים דרור (ישעיה סא), לשמרך בדרך (שמות כג כ), עת לקרוע ועת לתפור (קהלת ג ז) והדומה להם, כאשר תהיה אות השבאית אשר אחרי הלמד גרונית מונעת בשבא ופתח תונע הלמד ההיא בפתח במקום החריק כמו למר ולאסורים פקח קוח (ישעיה סא), לאשר בחשך (שם מט ט), לאחוזת עולם (בראשית יז ח), לחטא בהנה (ויקרא ה כב), לעזור ולהכשיל (דה״ב כה ח), לעלות על מזבחי (ש״א ב כח), ולאביגיל (שם כה יד), האמרות לאדניהם (עמוס ד); וזאת עוד היא עלת הפתח למד לאדני לעשו (בראשית לב יט) כי העקר באלף הזאת שתהיה מונעת בשבא ופתח וכאשר רפתה נשארה הלמד על פתחותה, וכך אני אומר בהפתח לה׳ אלהינו (דברים כט כט) ובית אך בה׳ במדבר יד ט) וכף מי כה׳ אלהינו (תהלים קיג ה); וכזה קרה עוד בבית בעבדה אשר תעבד (בראשית כט כז) מפני שהיא לסתם ואלו היתה להודעה היתה הבית קמוצה כי היה עקרה להיות בְּהָעבדה בקמצות ההא, ואלו היו מפילים ההא על מנהגם היתה הקמצות נעתקת אל הבית כאשר קרה בבית כי בָאֵשׁ ה׳ נשפט (ישעיה סו יו) ובית בָּהָר (שם כה ו) וזולתם; וכן קרה בבית בערוץ נחלים (איוב ל ו), באכלכם מלחם (במדבר טו יט), ובכף כארזים עלי מים (שם כד ו) כי הם לסתם, אבל בחור כָּארזים (ש״ה ה טו) קמוץ הכף בעבור שהיא להודעה והעקר בו כְּהָארזים בקמצות ההא וכאשר חסרה ההא נעתקה הקמצות אל הכף, כי רוב דבריהם כן הוא בחסרון ההא הזאת; ואפשר שלא יחסרוה כאשר נאמר להעם הזה (דה״ב יז) להגדוד (שם כה י), להמזבח (שם כט כז). ואפשר שיניעו קצת האותיות האלה אשר עקרם החירק בסגול כמו ויהי בֶּעְזֹר אלהים (דה״א טו כו) משפטו שיהיה בחירק כמו ויהי בשמר יואב (ש״א יב טו), ועוד לֶאליתה בניו (דה״א כה כז); ואפשר שתונע בצרי כל שכן אם תהיה אחריה אלף רפה כמו

אמרו לֶאלהים (תהלים סו ג), באלהים נעשה חיל (שם ס יד); ואפשר שיביאו הסגול במקום החירק אף אם לא תהיה שם אות גרונית כאשר עשו באל תֶּמחי (ירמיה יח כג), ואל תמח (נחמיה יג יד) והוא שהעקר בהם תמחה בחירק ובא ואל תמח חסר כמו יכל בשרי מראי (איוב לג כא) אשר עקרו יכלה, והיה משפטו שתהיה התו בחרק כמו יכל בשרי או בצרי כמו אל חפן (במדבר יז טו) ותו ותכה מכעס עיני (איוב יז ז) ובא בסגול; אבל אל תמחי היוד בו תמורת ההא במאמר ר׳ יהודה*); אך הנעת התו ממנו בסגול צריך לשום אותה על הסברא הזאת שיאמר, כי כאשר כבד עליהם השבר תחת התו עם שבר החת המירוה בסגול. ויתכן באל תמחי אצלי שיהיה חסר [הא] כמו ואל תמח ושתהיה בו היוד מוספת כאשר היא בהישבי בשמים (תהלים קח ג) ההפכי הצור (שם קיד ח), מלושני בסתר (שם קא ה), לא שתהיה תמורת ההא אשר היא למד הפעל כאשר אמר ר׳ יהודה, ולולא שתמחי חסר לא היו שמים בין התו ובין המם נח רפה [אלא] שמוה תמורת חסרון הלמד ולא השגיחו על תוספת היוד כי לא הוסיפוה אלא אחר שעבר דברם על התמורה.

וכאשר יבא הנפעל בפעל שפא אות גרונית תונע הפא ההיא כמו הנחמדים מזהב (תהלים יט יא), החרב נחרבו (מ״ב ג כג), נערמו מים (שמות טו ח) נאמנים פצעי אוהב (משלי כז ו); ויש שתהיה נחה כשאר האותיות שאינם גרונית כמו נחשבו לו (ישעיה מ יז), ונאמן ביתך (ש״ב ז יו), ותנוח עוד לדוחק כאשר תהיה עין הפעל ההיא דגושה כמו נהפכו כקשת רמיה (תהלים עח נז). ומהענינים שמתיחדות בו האותיות הגרוניות שלא יהיו דגושות כי אם מעט, אבל החת והעין לא ידגשו אותם כל עקר.

ומה שיהיה מן השמות על דמיון פֹּעַל מלעיל כמו שרש ישי (ישעיה יא י), חדש ימים (בראשית כד יד) ותהיה עינו גרונית, תפתח העין ההיא כמו תאר (שם כט יז), צהר (שם ו יו), ויכין וצחר (שם מו י) כמהר הבתולות (שמות כב יו), אבני שהם (שם כה ז), כזהר הרקיע (דניאל יב ג), על זה הולך השער חוץ מאֹהֶל, ועל בֹּהֶן ידו (ויקרא ח כג); וכן אם תהיה הלמד שלו גרונית תפתח גם העין כמו רֹמַח, ורֹבַע הקב (מ״ב ו כה), רֹקַח מרקחת (שמות ל כה), טֹפַח סביב (שם כה כד), היו עלי לְטֹרַח (ישעיה א יד). ומה שיהיה מן השמות על דמיון אוֹצָר ושוֹפָר יחוֹתָם ותהיה הלמד שלו גרונית תפתח בעבורה עין השם ההוא כמו כּוֹבַע (שם יז ה), קובע (שם שם לח), ואפשר שיבא בקמץ כמו כקש נחשבו תותח (איוב מא כא) וזה בעבור היותו באתנח. ודע כי כובע וקובע אצל ר׳ יהודה (ספר הנקוד דף 190) קמוצים כמו תותח, אבל אנחנו לא ראינום בספרים אשר ראוי לבטוח בהם כי אם פתחין אלא שכובע בקצת המקומות מלעיל הוא וכובע נחשת (ש״א יז ה), וכובע ישועה בראשו (ישעיה נט יז) ובקצתם מלרע והוא מגן וכובע תלו בך (יחזקאל כז י), כלם מגן וכובע (שם לח ה). ובא כלם מגן וכובע קמץ מפני שהוא בסוף פסוק אך ונחן קובע נחשת על ראשו (שם יז לח) הוא „מלרע ולית דכותיה" וכן צנה ומגן וקובע (יחזקאל כג כד) „מלרע ולית דכותיה". ומה שיהיה מן השמות על דמיון ארץ ותהיה הלמד שלו גרונית

---

*) באותיות הנוח דף 119 וז״ל (בהוספה מה שחסר בנדפס ברש מאה) „ואל תמח (נחמיה יג יד) חסר. אל תמחי (ירמיה יח כג) נמלא למד הפעל בו יוד נעלם בעבור מה שיש לפניו הפך המנהג." וכן דעת רד״ק.

תפתח בעבורה עינו כמו זֶרַע רב (דברים כח לח), צמח בלי יעשה קמח (הושע ח ז), בצע כסף (שופטים ח יט). ואם תהיה העין גרונית תפתח הפא והעין כמו שַׂעַר, נַעַר, בהט ושש (אסתר א ו), סף רעל (זכריה יב ב), נחל, רחב לא מוצק (איוב לו יו), סבבני בכחש (הושע יב), מטעם המלך (יונה ג ז) ומה שדומה לו. ואפשר שימלט מזה מעט זר ויבא על עקרו כמו פטר כל רֶחֶם (שמות יג), מרחם משחר (תהלים קי ג) מרחם אמו (במדבר יב יב), אע״פ שאמרו רַחַם רחמתים (שופטים ה ל), הנשאים מני רָחַם (ישעיה מו ג), כל פטר רָחַם (יחזקאל כ כו), ברכות שדים וָרָחַם (בראשית מט כה) (והריש קמוצה מפני ההפסק, מכלול קסח) על הלוך השער, וזה מן החזק שבמופתים והגדולה שבראיות כי שער משער ארץ. ומן הזר גם כן מן המנהג אע״פ שהוא על עקר השער לֶחֶם אלהיו (ויקרא כא יז. וכל לחם במקרא); וכבר נמלט ממנו גם כן, והשיג שער צֶלַע אל צלע (יחזקאל מא ו) ודם ענב (דברים לב יד), אמרו והיא הפכה שֵׂעָר לבן[1] (ויקרא יג י) לשער הצהב (שם לו), אך ישַׂעַר הרגלים (ישעיה ז כ) הוא על המנהג, וכל זה משער ארץ. ומה שהוא מן השמות על דמיון עָשָׁן ושלל ותהיה עינו חית יבא פתח כמו אחר ואחת ואחד, ואין המלות האלה מחברי שער ונער כאשר חשב ר׳ יהודה, אבל הוא בשומו אותן זרות מהם בהיותם מלרע[2]). ואין שער וחבריו בנין בפני עצמו זולת בנין ארץ כאשר חשב עוד ר׳ יהודה, אבל הוא מבנין ארץ, אך הוציאו ממנו היות עינו גרונית, והראיה על זה אמרם פטר רֶחֶם, ורַחַם רחמתים, אבל רחם רחמתים הוא על הלוך השער בהעתק דמיון ארץ אליו בעבור האות הגרונית, אך פטר רחם הוא על עקר השער אלא שהוא זר מן ההלוך. וכבר באה מלה אחת זרה מאחר ואחת ואחר בהיותם פתחין ובאה קמוצה והיא מָחָר וראוי לחבר אליה רָחָב הזונה ולחבר אליה עוד רחב לזכר אשר לשון הנקבה שלו אל ארץ טובה ורחבה (שמות ג ח), והראיה על זה אמרם רְחַב נפש (משלי כח כה), כי לולא שהיה קודם הצטרפו (הנפרד) מלרע לא היה משתנה בהצטרפו (בסמיכות); אבל קהל וזהב ורעב ונהר הם על שעריהם ר״ל שער שָׁלָל וְעָשָׁן לא שנתה אותם האות הגרונית אל הפתחות כאשר שנתה אחר ושני חבריו בעבור שהיתה האות ההיא חית ואינם זרים משער שער כאשר חשב ר׳ יהודה כי שער משער ארץ.

ומה שהיה מן המקורים חסרי הפאים אשר על דמיון שבת ורדת ולכת לקוח מפועל שהלמד שלו גרונית תפתח העין עם הלמד ההיא בהתחבר התו עמו, כמו אמרו ודעת קדושים (משלי ל ג), קחת מוסר (ירמיה ה ג), עת לטעת (קהלת ג ב), לפחת עליו (יחזקאל כב כ), לגעת בך (ש״ב יד י); אך אמרם צֵאת השאבת (בראשית כד יא) בעבור רפיון האלף, וזה עוד ראיה על ששער וחבריו משער ארץ וחבריו, אך הוציאו אל הפתח האות הגרונית, אע״פ שהם מהפעלים אשר פאיהם יוד, ודעת וקחת ועת לטעת על מקצב שער וחבריו, ודעת מפעל שפאו יוד וקחת מפעל שפאו למד ולטעת מפעל שפאו נון, אבל

---

1) והוא באמת ממשקל פֵּעַל ורצה לקמן פ׳ יט.

2) וז״ל בספר הנקוד דף 182 „וכמלא מזה השער (שער, נער, מחץ, נעל) שש מלות או שבע שהם מלרע והם נהר, זהב קהל, מחר, רעב, אחר, אחת, ואולם נהר וקהל וזהב ומחר ורעב ידמו כלם למלת עשן וחבריו והם בקמצין, ואולם אחר ואחת ואחר אינם כמו עשן וחבריו ולא כמו שער וחבריו בעבור היותן פתחין ומלרע״ ורצה לקמן פרק יט.

אמרנו שהם על דמיון ארץ ושער ואם הם אלה מקורים מחסרים ומומרים בעבור שהקצב אחד. ואין אמרם רום עינים ירחב לב (משלי כא ד) בהצטרף רחב לא מוצק (איוב לו יו), ולא אמרם לבלתי קחת כסף (מ"ב יב ט) בהשתנות בהצטרף אע"פ שאין משתנה שער ושערו בהצטרף שובר לשער שער, כי יש מלה זרה שתהיה שמורה ולא תלך תמיד ההקשה עליה. אך לא נקפיד על המשוררים בכמו זה ברחק המשקל, על כן אין אנחנו מגנים דברי המשורר עדי געל רגלי כאשר גנה זולתנו (ראה לקמן פ' יט). ומה שיהיה מן השמות על דמיון קשבת לקות מן פעל שהלמד שלו גרונית, העין והלמד ממנו פתוחות, כמו קדחת, וגבחת, וצרעת, וקרחת.

ומה שיהיה מן הפעלים העתידים המחסרי הלמדין אשר על דמיון ויפן כה (שמות ב יג), וירף ממנו (שם ד כו), לקוח מפעל שהפא שלו גרונית יהיה פא הפעל ההוא המחסר ואות העתידת פתוחין כמו ויעז, ויעל, ויחץ את הילדים (בראשית לג), ואלה פעלים קלים ומתרמים בכבדים מן המין הזה כמו ויעל פר ואיל (במדבר כג ל); ואפשר שתהיה אות העתידות בו שבורה על משפטה ותהיה הפא פתוחה כמו ויחן את פני העיר (בראשית לג יח), ויחר אף ה' (שמות ד כד): אך ויחד יתרו (שם יח ט) המשפט אצלי שיהיה נח הפא והיא החית, אך נפתחה בעבור היותה גרונית[1], והראיה על מה שאמרתי מהיותו על דמיון וישב ישמעאל (ירמיה מא י) וישת מן היין (בראשית ט כ) משני דברים, אחד מהם דגשות הדלת שלו כדגשות בית וישב ותו מן וישת, כי אלו היתה הסברא בו כסברא בויחן את פני העיר היתה הדלת שלו קלה כקלות פא וירף ממנו ופא וייף בגדלו (יחזקאל לא ז), כי המשפט בוייף שהיה על משקל וירף ממנו ונעללה היוד אשר היא פא הפעל; והדבר השני נקדם הדלת בשבא כעשותם בבית וישב ישמעאל ותו וישת ולא נקדו כן פא וירף ולא נון ויחן. והביא ר' יהודה[2]) אל יחד בימי שנה (איוב ג ו) עם יחד על עפר ישכבו (שם כא כו), ואני אומר חיי! שהענין יאות לו אבל ההקשה מונעת ממנו בעבור מה שזכרתי מדגשות הדלת ונקודה בשבא. ואם תהיה עין הפעל מן הפעלים האלה המחסרים גרונית תפתח בעבורה הפא כמו ותלך ותתע (בראשית כא יד), ותכה מכעס עיני (איוב יז ז). ומה שיהיה מן הפעלים העלולי העין פאו עין או חית או שתהיה הלמד שלו עין או חית או ריש, פא הפעל ההוא ברוב דבריהם מונעת בפתח[3]) כמו ויעף דוד (ש"ב כא טו) ותחש על מרמה (איוב לא ה), ותנח התבה (בראשית ח ד), וינע לבבו (ישעיה ז ב), ויצר עליה (מ"ב יז ה), ויסר אליה (שופטים ד יח), ויזר את הגזה (שם ו לח). ואפשר שיביאוהו בקמצות על עקרו כמו ויעף אלי (ישעיה ו ו). ואלה פעלים קלים; וכבר הנהיגו הפעלים הכבדים מן המין הזה העלול העין המנהג הזה כמו וירח ה' (בראשית ח כא), ויעד ה' (מ"ב יז יג), ותרע לעשות (מ"א יד ט), וירע העם (יהושע י כ), ותגח בנהרתיך (יחזקאל לב ב), וינח ה' להם (יהושע כא מב), ותסר בגדי אלמנותה (בראשית לח יד). ומה שיהיה

---

[1]) הביאו רד"ק במכלל דף קכו ע"ב.

[2]) חסר בנדפס כמו שנחסרו כמה שרשים מאותיות הנוח. ודעתו הביאו גם הראב"ע ורש"י שם.

[3]) אלה הם דברי ר"י באותיות הנוח דף 60 והוסיף בהם „כי יתכן שכבד על הלשון לקבץ על מה שיש לפניו על כן פתחוהו".

מן הנפעל הפא שלו גרונית ימנע מן הדגשות בצוי ובעתיד ויונע מה שלפני הפא בצרי כמו ואתם הֵאָסרו (שם מב טז), אחיכם אחד יֵאָסר (שם מב יט), ואתה בן אדם האנח (יחזקאל כא יא), ויאנחו בני ישראל (שמות ב כג), האנק דם (יחזקאל כד יז), יאמן נא דברך (מ"א ח כו), ויצו אל ביתו ויחנק (ש"ב יז כג) והדומה להם.

שער יז·

בזכרון התעברות הפעלים והמקורים·

דע כי הפעלים המתעברים מתעברים אל פעוליהם על שלשה דרכים; האחד מהם שלא יתעברו אלא במלה ולא יתכן לחסרה; והשני שיהיה ההתעברות פעם במלה שיביאוה על הפעול בו ויתכן להפילה ופעם מבלי המלה ההיא, והראיה על הפעול בנפול המלה יהיה בהתבונן (יבין מן הענין); והשלישי שיתעברו פעם במלה שיתכן להפילה ופעם במלה שלא יתכן להפילה. והמלות הנופלות על הפעלים יהיו על שני דרכים, אם מלה שיתכן להפילה כמו את, והלמד, ואל אשר היא בענין הלמד, ואם מלה שלא יתכן להפילה כמו הבית וכמו על, אך מה שהתעבר מהם במלה שיתכן להפילה ובזולת המלה ההיא כמו אמרו כי הרג שאול את כהני ה' (ש"א כב כא), ויואב ואבישי הרגו לאבנר (ש"ב ג ל) זה במלה, ובבלתי מלה כי באפם הרגו איש (בראשית מט ו), יהרג בברד גפנם (תהלים עח מז); ואמרו והכתיו והצלתי מפיו (ש"א יז לה) בבלי מלה, ובמלה הכיתי אתכם בשדפון (עמוס ד ט); ונאמר צוני ה' אלהי (דברים ד ה), ככל אשר צויתני (שם כו יד) בלי מלה, ובמלה כי כן צוה אותי (מ"א יג ט), תורה צוה לנו משה (דברים לג ד), כאשר צוה ה' אל משה (שמות טז לד); וינחהו אהרן (שם) [בלי מלה, והנח אתו (שם טז לג) במלה], וירץ עשו לקראתו ויחבקהו (בראשית לג ד) בלי מלה*), ובמלה ויחבק לו (שם כט יג); ונאמר ויפל על צואריו וישקהו (שם לג ד) בלי מלה, ובמלה וינשק לו (שם כט יג); ונאמר אנא שא נא פשע (שם נ יז) בלי מלה, ובמלה ועתה שא נא לפשע (שם), ונאמר לא יאבה ה' סלח לו (דברים כט יט), ואמרו לא יאבה ה' לסלח (מ"ב כד ה), ונאמר וימאן אדום נתן את ישראל (במדבר כ כא), מאן בלעם הלך עמנו (שם כב יד), ואמרו עד מתי מאנת לענות (שמות י ג), כי מאן ה' לתתי להלך עמכם (במדבר כב יג), ונאמר לרבעה תבל הוא (ויקרא יח כג), ואמרו לרבעה אתה (שם כ טז), ונאמר ולא יכלו דברו לשלום (בראשית לז ד) ואמרו כאשר דבר לך (דברים יב כ), וידבר ה' אל משה; ונאמר שמע קול תחנוני (תהלים כח ב) ונאמר וישמע אלהים את קול הנער (בראשית כא יז) ולא ישמעו לקול אביהם (ש"א ב כה), וישמע ה' אלי (דברים ט יט). זה הוא השער ועליו רוב דבריהם, ר"ל שכל פועל יגיע אל פעולו באות או בלמד או באל, וכי הוא מגיע אליו גם כן מבלי המלות האלה, ואלה וכמותם הם הפעלים המתעברים פעם במלה יתכן נפלה ופעם מבלי המלה ההיא. אבל הפעלים המתעברים פעם במלה שיתכן נפלה ופעם במלה לא יתכן נפלה כמו אמרו ואותנו אל תמרדו ואמרו בה' אל תמרדו (יהושע כב יט), וימרד בו (מ"ב כד א); ונאמר והתחתנו אתנו (בראשית

---

*) ר"ל שחסרה המלה ונתעבר בכנוי כמ"ש המחבר לקמן.

לד ט), ויתחתן לאחאב (דה"ב יח א); ואמרו לא תתחתן בם (דברים ז ג), ועתה התחתן במלך (ש"א יח כב); ונאמר כאשר לא נגענוך (בראשית כו כט) העקר בו נגענו אותך, והפילו המלה, ואמרו הנגע באיש הזה ובאשתו (שם כו כא); ונאמר ולא יכלו דברו (שם לז ד) שעורו דבר אתו או דבר לו וחסרה המלה ונתחבר בכנוי, ואמרו רוח ה' דבר בי (ש"ב כג ב), פה אל פה אדבר בו (במדבר יב ח); ונאמר וירגמו אתו (ויקרא כד כג), ואמרו ירגמהו באבן (שם כ ב); ונאמר ההפץ אחפץ מות רשע (יחזקאל יח כג), ואמרו כי לא אחפץ במות המת (שם יח לב), אם חפץ בנו (במדבר יד ח); ונאמר ריבה ה' את יריבי (תהלים לה), רבת ה' ריבי נפשי (איכה ג נח), ואמרו ריבו באמכם (הושע ב ד); ונאמר אל תלחם את לחם (משלי כג ו), ונאמר לכו לחמו בלחמי (שם ט ה); ונאמר שתה מים (שם ה טו), ונאמר ושתו ביין מסכתי (שם ט ה); ונאמר ויתנכלו אתו (בראשית לז יח), ואמרו להתנכל בעבדיו (תהלים קה כה); ונאמר ויקנאו אתו (בראשית כו טו), ואמרו ותקנא רחל באחתה (שם ל); ונאמר שמע קול תחנוני (תהלים כח ב), וישמע אלהים את קול הנער (בראשית כא ז), ולא ישמע לקול (שמות ד ח), ואמרו וישמע בקולם (דה"ב ל כז); ונאמר הקשיבה לקול שועי (תהלים ה ג), הקשיבה ה' אלי (ירמיה יח יט), ואל נקשיבה אל כל דבריו (שם יח יח), ואמרו הקשיב בקול תפלתי (תהלים סו יט). אבל הפעלים אשר לא יתעברו כי אם במלה ולא יתכן לחסרה כמו אמרו עתה על מי בטחת (מ"ב יח כ), בטח אל ה' (משלי ג ה), הבטחים בה' (תהלים קכה), יען בטחך במעשיך (ירמיה מח ז). ואם יאמר אומר כבר אמרת בתחלת השער הזה כי הבית מן המלות אשר יתעברו בם הפעלים ולא יתכן לחסרה מן הפעולים כהכון חסרון את והלמד ואנחנו רואים שאמרו כי לא אחפץ במות המת בבית ונאמר החפץ אחפץ מות רשע וחסרו הבית, והרבה כזה ממה שהבאתי בשער הזה? נאמר לו כי הפעל הזה אשר טענת בו עלינו והדומה לו ממה שעברוהו אל פעולו בבית ובלתי בית, יש בו שתי לשונות שונות לאנשים, ושמושו משתנה בו, אחת מהנה הלשון אשר יתעבר בה בלתי בית, והשנית הלשון אשר יתעבר בה בבית, והאנשים אשר יעברוהו בבית אינם רואים לחסרה כל עקר, והראיה על זה מה שאמר הכתוב הבטחה באוצרותיה (ירמיה מט ד), הבוטחים על חילם (תהלים מט ז) ולא יתכן חסר בית באוצרותיה כאשר לא יתכן חסר על מאמרו על חילם אלא אם תחסר ותהיה במצפון, לא שיתעבר הפעל אל פעולו בלעדיה, כמו שקרה באמרו אנחנו פשטנו נגב הכרתי (ש"א ל יד), כי פשטנו לא התעבר אל הכרתי כי אם בעל, אך הוא במצפון, והראיה על זה העטף אשר אמרנו בעל*) וזה מופת פוסק על שחסרון הבית איננו נכון.

אבל התעברות המקור כאשר יושם במקום הצוי ידוע, כמו אמרו זכור את יום השבת (שמות כ ח), שמור את חדש האביב (דברים יז) והדומה לזה. ויש שיתעברו המקורים ואם לא יהיו במקום הצוי כמו אמרו אחר שלח אותו נבוזראדן (ירמיה מ), בלדת אתם (בראשית כה כו), בשאת אתו (שמות כז ז), בפקד אתם (שמות ל יב) למשאות אותה (יחזקאל יז ט), ביום המשח אתו (ויקרא ו יג) אלא שהמקור הזה ר"ל המשח, בנין הנפעל.

---

*) נראה שצריך להוסיף „אמרו ועל אשר ליהודה ועל נגב כלב" (שם).

שער יז׳

הכנוים׳

דע כי הכנוים משתנים בהשתנות השמות המכונים, כי מן הכנוים מהם שיהיה בכנוי לפעול בו ומהם מה שיהיה כנוי [לפעול בו ומהם מה שיהיה כנוי למחובר אליו ומהם מה שיהיה כנוי (בכ״י שני)] למדבר בו. וכל אחד מאלה הכנוים משתנה עוד מדרך הפרידה והקבוץ. וענין הכנוי הוא שתסתיר השם הנגלה ותבא כנויו וצפונו על דרך הקצור, ועל כן כנו רבותינו ז״ל הכנוי דרך קצרה בעבור קצורו. ומן הכנוים [מהם] דבקים ומהם נפרדים. וכנוי האחד המדבר, אם זכר אם נקבה, התו והיוד אשר בעשיתי וראיתי והדומה להם, וכנוי הרבים המדברים אם זכרים אם נקבות הנון והואו אשר בעשינו וראינו והדומה להם. וכנוי האחד הזכר אשר איננו נמצא במעמד מסתתר בפעלו ואיננו נראה, תאמר עשה וראה ולא יהיה באחד מהן סמן לפועל[1]. וכנוי לרבים אשר איננו נמצאים במעמד, אם זכרים אם נקבות, הואו אשר בבני ראובן בנו (במדבר לב לז) ובאו לבניהן אשר ילדו (בראשית לא מג) והדומה להם. וכנוי הנקבה האחת מסתתר בפעלה ואיננה נראה. וכנוי האחד הזכר המדבר בו תו משוכה בקמץ ואחריה הא רפה במבטא, ואפשר שתתקיים במכתב כאמרך עשיתה (ש״א יד מג) ראיתה (ש״ב יח כא), אבל הנקבה מעמדת בשוא בלבד. וכנוי קבוץ הזכרים המדבר בהם מם כאמרך עשיתם, ולנקבות נון.

ודע כי כנוי הפועל המספר עליו לא יֵרָאֶה לו סמן בפעלו החולף כשיתקדם זכרון הפוֹעל[2], אבל הוא במצפון, והוא מסתתר בפעל החולף ואיננו נראה בו כאשר אמרנו, והוא כאמרך אדני שאל את עבדיו (בראשית מד יט) בשאל כנוי מסתתר בו שב אל אדני, אלו היית מקבצו היה נראה והיית אומר אדוני שאלו, וכמהו בה׳ אלהי ישראל בטח (מ״ב יח ה) וכאשר תקבצנו תאמר בך בטחו ולא בשו (תהלים כב ו), וכאשר יתקדם הפועל (יראה הפועל) יהיה הפועל הקודם בָּק ולא ישוער בו כנוי כל עקר, כאשר נאמר אמר ה׳ מבשן אשיב (תהלים סח כג) כה אמר המלך צא (מ״א ב ל[3]). ואם תקבץ, תביא כנוי הקבוץ בין שיתקדם פועל הפועלים בין שיתאחר וזה על דרך הבאור כשיהיה הפועל קודם, אבל

---

[1]) וזה דעת ר״מ הכהן שגם העבר ליחיד נסתר צריך לכנוי הוא (לחות מה).

[2]) פירוש, כשנזכר קודם הפעל החולף הפוֹעל שעשה הפעולה.

[3]) על ההבדלים הדקים האלה השיג האפודי בפ׳ כו ואמר כי כל זה הוא התחכמות במה שאין לנו עסק בו כי הוראת הפעלים כפי הבדליהם לא יאמר לא כנוי ולא שתכלול כנוי רצוני הכנוי אשר עליו חקירתנו כי הכנוי הוא השם הנסתר כמו שאמר ג״כ ר״י ואתה כשתאמר פעל ועשה לבד הנה אנחנו נאמר שזה הדבור בלתי נשלם וחסר הפועל ולא יהיה בו משפט כלל כי מה הוא השם הנגלה אשר אתה תסתיר בפעל או בפעלו, האמת כי הפעלים יכללו בהוראתם הנשואים אבל שהם בלתי מוגבלים ונגלים ולזה לא יהיה מהם משפט אם לא יתבאר הנושא, וההבדל שהשיג בין בה׳ בטח ובין אמר ה׳, וכי בבטח כנוי נסתר ולא באמר הוא ענין שאין לו שחר, ולא יוכל לתת הבדל מצד הלשון בין ה׳ אמר לשכון בערפל, ובין כה אמר ה׳, ועם העיון הטוב יראה כי לפי דרכו הענין בהפך כי כאשר הפועל קודם לשם הכנוי יותר נראה בפעול כי השם לא נזכר עדיין, וכאשר השם קודם לפעול הנה הוא בחלוף זה; ויראה מדבריו כי הוא זה כולו מדקדק לשון קדר ולא נראה לו מבוא בלשוננו.

הפועלים הנראים אחר הכנוי הם תמורתו, ועשו זה בפועל הרבים בלבד שידע השומע מיד שהמדבר עליו יותר מאחד, כאשר נאמר וכל אשר שאלו עיני (קהלת ב י) הואו בשאלו כנוי עיני המתאחר והוא כנוי קודם הזכרון על דרך הבאור ועיני תמורת הכנוי. ונאמר בהתאחר הפועל ועיני ראו ולא זר (איוב יט כז) הואו בראו כנוי עיני (ראה לקמן 111) והוא שב עליהם. ונאמר עוד בהתקדם הכנוי על דרך הבאור והקריבו הקהל (ויקרא ד יד), והחרישו העם (מ"ב יח לו), ורוב דבריהם על דרך הזאת מהקדמת המכנה על המראה בפעל הרבים, כי ממנהגיהם ושמושיהם להקדים המכנה על הנראה עד שהם מכנים מה שאין זוכרים אותו כל עקר כאשר יהיה בדברים מה שיורה עליו, כמו שאמרו: העיר ההללה אשר היתה חזקה בים היא וישביה אשר נתנו חתיתם לכל יושביה (יחזקאל כו יז) ר"ל לכל יושבי הארץ, וכנה מה שלא זכר קודם לכן ולא אחר כן, כי אין ספק בזה; וכמהו אצלי: בחורי און ופיבסת בחרב יפלו והנה בשבי תלכנה (שם ל יז), רצה לומר ונשיה או בנותיה כאשר אמר אחריו: היא ענן יכסנה ובנותיה בשבי תלכנה, כלומר ונשיה כמו בנות ציון (ש"ה ג יא) וכך הסברא בהנה בשבי תלכנה, אלא שהוא כנוי מה שלא הוזכר. וכמהו בכנוי: היו לי כלם כסדם וישביה כעמרה (ירמיה כג יד); וכמהו עוד בן אדם אמר לה את ארץ לא מטהרה היא (יחזקאל כב כד), וכנה מה שלא זכר; וכמהו עוד, אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו כי מאסתיהו (ש"א טז ז) והוא רומז אל שאול[1] ולא היה נזכר במעמד. — וממה ששמשו בו במכנה קודם המראה אמרו: לבלתי באו הכלים הנותרים בבית ה' (ירמיה כז יח) משפטו בא והואו היא כנוי הכלים אלא שהוא כנוי הזכרון; והוא עוד על הפנים האלה זר מדרך אחרת מפני שהיה ראוי לומר במם על הדרך הזאת בואם[2]) מהקדמת המכנה על המראה; ועוד הנני מאכילם את העם הזה לענה (ירמיה ט יד), ישנו עם אחד (אסתר ג ח), ואחריתה שמחה תוגה (משלי יד יג), עונותיו ילכדנו את הרשע (שם ה כב), ויכו האחד את האחד (ש"ב יד ו). ויתכן שתהיה ואו ויכו תמורת הא כמו וישנו את טעמו (ש"א כא יד) כי הראוי בואו וישנו שתהיה תמורת הא כאלו אמר וישנה את טעמו.

ויש שיגרעו כנוי הקבוץ הקודם אשר אמרנו בו שמביאין אותו על דרך הבאור, כאשר נאמר ויבוא אלי אנשים (יחזקאל יד א), וקבל היהודים (אסתר ט כג), ויאמר שרי סכות (שופטים ח ו), ויקרא השערים (מ"ב ז יא), ולא יהיה הגוי אשר לא יבוא שם נדחי עילם (ירמיה מט לו), ואיננו רחוק שיהיה הפועל והפועלים מכנים בכמו הפעלים האלה ושיהיה עוד באמר ה' מבשן אשיב (תהלים סח כג), כה אמר המלך צא (מ"א ב ל) כנוי קודם על דרך הנחץ כאשר היה בפעל הרבים, אך כנוי הרבים נראה וכנוי האחד נעלם מסתתר, כי יש שמכנים קודם הזכרון פעמים רבות כאשר אמרתי.

ופועל הנקבה האחת נוהג המנהג הזה, מסתתר הכנוי עם התקדם זכרו כמו אמרו ופילגשו אשר בשכם ילדה לו גם היא בן (שופטים ח לא), כי בילדה כנוי נעלם מסתתר שב אל ופילגשו, אבל ההא היא סמן הנקבה ואיננה כנוי. וכאשר יתאחר זכר הפועל הנקבה לא ישוער בפועל כנוי כל עקר כמו אמרו

---

1) ראה רד"ק שם.

2) או יבואו בעתיד וכתב באו עבר במקום עתיד.

ילדה מלכה גם היא (בראשית כב כ), כי ילדה ר"ק אין בו כנוי כי אם על דרך העברה כאשר אמרנו בזכר על דרך הנחץ, אבל ההא בילדה מלכה סמן הנקבה. ואפשר שיגרעו הסמן הזה כאשר לא יפחדו מספק כאשר נאמר ילד שבר ואת תרחנה (דה"א ב מח), אשר הביא שפחתך (ש"א כה כז[1]).

אבל הפועל העתיד יהיה גם כן מסתתר בו כנוי הפועל האחד כשיתקדם זכרו כאשר נאמר אם ה' לא ישמר עיר (תהלים קכז), ויראה ברבים כמו בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצרו (שם קה מה). ואפשר שיגרעוהו כאשר לא ייראו מספק כמו וצדיקים ככפיר יבטח (משלי כח א), אוילים יליץ אשם (שם יד ט), ויעלו בנגב ויבא עד חברון (במדבר יג כב). וכאשר יתאחר זכר הפועל האחד מפעלו העתיד יהיה הפועל ההוא ר"ק כמו אמרו יבא אלהינו ואל יחרש (תהלים נ) ואם יחשב כי יש בו כנוי על דרך הנחץ אין זה מזיק. וכאשר יתאחר זכר הפועלים מהפעל העתיד יראה כנוים בפעל ההוא על דרך הבאור ויהיה השם הנראה אחר הכנוי תמורת הכנוי ההוא כאשר היה בחולף, נאמר יכבדו בניו ולא ידע (איוב יד כא), לא יאכלו הכהנים (יחזקאל מד לא), אם ישמרו בניך (מ"א ב ד).

ודע כי יתכן לומר בכמו הואו אשר בוכל אשר שאלו עיני (קהלת ב י) ובכמו הואו אשר באם ישמרו בניך, ר"ל הואוין אשר בפעלים הקודמים, שאינם כנוים אך סמנים למשנים ולקבוץ כמו ההא אשר בילדה מלכה וההא אשר בפילגשו אשר בשכם ילדה לו, אשר הנה סמן הנקבה, ואם יחשב זה לא יהיה בפעל האחד הקודם כנוי מסתתר; ושני המאמרים נכונים אצלנו ואצל חכמי דקדוק הערבי במה שנוהג מדבריהם המנהג הזה. אבל הוא והיא והם והן ואני ואתם ואנחנו ואתן הם מלות לנחץ או כנוים נפרדים. ואם יהיה הפעל העתיד האחד המסופר בו לנקבה יהיה הכנוי מסתתר בו גם כן כמו מכל אשר יצא וג' לא תאכל ויין ושכר אל תשת וכל טומאה אל תאכל כל אשר צויתיה תשמר (שופטים יג יד), בכל אחד מהפעלים האלה כנוי שב אל האשה אשר קדם זכרה באמרו מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר, והתוין בהתחלתן סמן הנקבה, ובזה ראיה חזקה על שההא בפעלה החולף לנקבה האחת סמן הנקבה לא כנוי. וכן אם יהיה הפעל העתיד לקהל הנקבות יהיה גם כן כנוים מסתתר בו כמו אמרו מגוי יעמדנה (דניאל ח כב), ויחמנה בבאן לשתות (בראשית ל לח), וישרנה הפרות[2]) (ש"א ו יב), והנון וההא סמן קהל הנקבות ואינם כנוי. וברוב דבריהם ישימו את העתיד בדמיון כזה התו אשר תהיה לעתידות פעל הנקבה האחת מחפצם לבאר כמו אמרם תכרענה ילדיהן תפלחנה חבליהם תשלחנה (איוב לט ג). וכנוי הפועל מסתתר גם כן בפעלו כמו כי המלך בוטח בה' (תהלים כא ח), שומר כל עצמותיו (שם לד כא), שמח לאיד (משלי יז ה), והוא גם כן בקבוץ נעלם, תאמר בוטחים ושומרים, השמחים אלי גיל (איוב ג כא), והיוד והמם סמן הקבוץ; והוא מסתתר גם כן בפועלה ובפועלות, כמו אש אוכלה

---

[1]) וזה קראו המדקדקים בא לשון זכר על נקבה ואמרו כי יש בו דבר נסתר וזה כי חסר פה נער, כער שפחתך וכן ילד שבר שב על כלב ואינו חוזר על מעכה. וכן כאשר בא לשון יחיד על רבים אמרו בא על דרך קצרה, ולפעמים נמשך אל יחיד כמו ויבא עד חברון, כל אחד ואחד, וכן ויקרא השערים, אחד מן השערים.

[2]) ואלה הם אלים לשון זכר ואלים לשון נקבה כ"כ רש"י והראב"ע. והרשב"ם הביא ג' פסוקים האלה, ויש להגיה בדבריו מגוי יעמדנה במקום „אגור יעפנה".

(ישעיה ל ל), האמרה אלי (מיכה ז י), הבטחה באצרתיה (ירמיה מט ד), בנות בוטחות (ישעיה לב ט), האמרות לארניהם (עמוס ד), ההא סמן הנקבה, וכן הואו והתו סמן לקהל הנקבות ואינם כנוי.

וסמן האחד המדבר המחבר אליו הדבק בשמות ובמלות הטעם יהיה יוד כמו עבדי, לחמי, בני אבשלום (ש"ב יט) שעו מִנִּי (ישעיה כב ד) היוד לבדה במני היא השם ודגשות נונו שלא כדרך ההקשה, ואפשר שישימו השם הזה נון[1] כאשר הם בתחתני (ש"ב כב לז), הן בעודני (דברים לא כז) ודגשות נון בעודני שלא על דרך ההקשה. ושם הפועל נוהג המנהג הזה, ר"ל בהיות כנוי המדבר הדבק בו אשר איננו נפרד ממנו יוד לבדה כמו ה' רעי (תהלים כ"ג), גאלי חי (איוב יט כה), יצרי מבטן (ישעיה מט ה). ואפשר שיהיה נון ויוד כמו ישאני עשני (איוב לב כב), אין ראני (ישעיה מז י[2]). וכנוי מה שיהיה יותר מאחר יהיה נון ואו כמו בננו זה (דברים כא כ), מימינו — עצינו במחיר יבאו (איכה ה ד), עודינה תכלינה עינינו (שם ד יז). הנון הזאת הקלו לעולם כי אם באמרם ממנו כאשר יהיה הכנוי בו למדבר, ואומרים אנשי בבל נוהגים בממנו בספור המספרים על עצמם מנהג השעור כלו בקלות הנון והוא המשפט[3].

וכנוי האחד שאיננו במעמד אשר יחבר אליו ואשר יספר עליו יהיה ואו, תאמר עבדו, בנו, לחמו לרעב נתן (יחזקאל יח יז), ממנו פנה ממנו יתד (זכריה י ד); וכן שיהיה הא ואו כמו שנאמר ואיש שיהו (ש"א יד לה), ומעלתהו פנות קדים (יחזקאל מג יז), כלומר מעלותיו, מגן גבוריהו מאדם (נחום ב ד), כלומר גבוריו, ועיניהו על דרכיהם (איוב כד כג), כלומר ועינו, ועל מי לא יקום אורהו (איוב כה ג), אשבר מטהו (נחום א יג), ושמר תורה אשרהו (משלי כט יח), תחת כל השמים ישרהו (איוב לז ג), ובעד נכריה חבלהו (משלי כז יג), ודקרהו אביהו ואמו (זכריה יג ג) איש באחיהו ידבקו (איוב מא ט), בתי הבתולה ופילגשהו (שופטים יט כד), שמץ מנהו (איוב ד יב) מאיבים מנהו (תהלים סח כד). וכמו זה יכלכל מחלהו (משלי יח יד), ומקנהו פרץ (איוב א י), מכסהו (שמות לה יא) ומעשהו (שופטים יג יב), וחבריהם למדי הפעלים, כי למדי אלה הפעלים עלולות לא תראנה כל עקר.

וכנוי הנקבה האחת כאשר יספר עליה בין שיחבר אליו בין שיהיה פעול

---

[1]) ואז יהיה הדגש בעבור נון החסרה כי העיקר מִנְנִי וכל כל מני נקרא בדגש כמו ונגלה מני (ישעיה לח יב) ולא מני (שם ל) ולרדק דגשות הנון מפני חטיפת המלה כי לא יתכן בלתי דגש אם לא יולד נח בין המם והנון.

[2]) וזה אם כנוי הפעול מחובר אל הפעל כמו ישאני, אשר נשא אתי, ראני, אשר ראה אתי מה שאין כן ברעי וגאלי אשר הכנוי הוא יחס הפעל ולא הפעול, ואין מלת בשובבני (יחזקאל מז ז) יוצא מדרך ההקשה, כמו שחשבו אחרים, כי לדברי ר' יונה בשובבני הוא פועל יוצא כמו בשוב אתי כמו שכתב לקמן בסוף הפרק וראה רד"ק שרש שוב.

[3]) וכן כתבו הראב"ע (בראשית ג כב; שמות א ט) ור' בן בלעם בספרו על אותיות הענינים: „ושמעתי, כי יש בנוסחאות של בבל כל ממנו [בדגש] לשון יחיד הוא ושאיננו נמצא דגש יהיה לשון רבים כמו מנהג נון הרבים אלהים יחננו ויברכנו". ולכן נמצא בתלמוד בבלי (סוטה לה) אל תיקרי ממנו אלא ממנו והגירסא נכונה, ורש"י ותוס' בערכין טו והערוך והמעריך ערך נבל לא ירדו לעומק הענין וכבר העיר על זה ר"ש מנורצי במ"ש פ' שלח לך.

בו יהיה הא נראית (ר״ל במפיק) כמו אמרו על ביתה ועל שדה (מ״ב ח ה), ותינק את בנה (ש״א א כג), אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה (איוב כח כז). ואפשר שירפו ההא הזאת להקל כמו שנאמר עונה בה (במדבר טו לא), בחטאה בשגגה (שם כח), ועברתו שמרה נצח (עמוס א יא) לבנות לה בית בארץ שנער (זכריה סוף ה׳).

וכנוי הרבים הזכרים אשר אינם במעמר הדבק בשמות ובמלות הטעם יהיה מ׳ כמו זאת עינם בכל הארץ (זכריה ה ו), ויעבר מלכם לפניהם וה׳ בראשם (מיכה סוף ב) ויברך אותם (בראשית א כב), להם לבדם (איוב טו יט). ויהיה הכנוי הזה בנקבות נון. ואיננו רחוק אצלי שיתכן לומר (גם בנקבות) מלכיהם ועיניהם וראשיהם, וההקשה על זה באמרו ישפטו אותהם[1]) (יחזקאל כג מה) וברא אותהן בחרבותם (שם מז), ואת חלבהן (ויקרא ח טז), ונטע גנות ואכלו את פריהן (ירמיה כט כח) [ועשו גנות ואכלו את פריהם (עמוס ט יד)], בקוץ מנד כלהם (ש״ב כג ו), קצב אחד לכלהנה (מ״א ז לז), לבדהן (בראשית כא כח). — וכאשר יתחבר הכנוי הזה בקבוץ יהיה הא ומם כמו אדניהם, גמליהם, עבדיהם וסוסיהם, פניהם, ואפשר שיהיה מם ואו כמו הרוס שנימו בפימו (תהלים נח ז) רציתי שנימו, ישר יחזו פנימו (תהלים סוף יא), שפתימו יכסומו (שם קמ י), שיתמו נדיבמו — כל נסיכמו (שם פג יב), כי כאשר הם מחסרים ההא מהכנוי הדבק ברבים ממנהגם שיסמכו אל המם ו׳, כאשר אתה רואה. ויש שעושים כזה גם כן בכנויים הדבקים במלות הטעם ובשמות הנפרדים, כי הם אומרים אליהם, עליהם, פיהם, וכאשר יגרעו ההא יסמכו אל המם ואו ואומרים: אז ידבר אלימו באפו (שם ב ה), הרס שנימו בפימו (שם נח ז), רציתי בפימו, עלימו יתעלם שלג (איוב ו טז). ואם ידבק הכנוי הזה בקהל הנקבות אשר בות[2]) יהיה הם כמו למשפחותיהם, שרותיהם, חרבותיהם; ואם תחוסר ההא תוסף בואו כמו ננתקה את מוסרותימו (תהלים ב ג) והיה קודם הואו מוסרותיהם. — ואם יתחבר הכנוי הזה לפעלים ההולפים והעתידים יהיה מם כמו אם הרגם (תהלים עח לד) אל תהרגם (שם נט יב), יהרסם ולא יבנם (שם כח ה). ואפשר שיהיה מו כאמרו לכן ענקתמו גאוה (שם עג ו), יאחזמו רעד — יכסיומו — יאכלמו כקש (שמות טו) ובחרונו יבהלמו (תהלים ב ה).

ודע כי כנוי הפעול בו אם לאחד אם לרבים אם לזכר אם לנקבה, בין שיהיה העושה בו פעל או מקור יתכן בו שיהיה דבק ושיהיה נפרד; והדמיון בזה, כאשר יפול הפועל החולף לאחד שאיננו במעמד או פועל הקהל שאינם במעמד על כנוי הפעול בו או בהם, יהיה הכנוי (והוא) בדבריהם על שני דרכים, או נפרד כאשר נאמר אשר דבר אתו אלהים (בראשית כא ב), כי כן צוה אתי (מ״א יג ט), והקטיר אתם (ויקרא ז ה), צרר רוח אותה (הושע סוף ד), אשר נשא לבן אתנה (שמות לה כו); או מחובר כמו כל איש אשר נשאו לבו (שם כא), ושחטו פתח אהל מועד (ויקרא ג ב), וגאלו מיד חזק ממנו (ירמיה לא י), עברי

---

[1]) ההקשה היא רק מן אותהם לבד אשר באמת הוא שלא במנהג וכל הפסוקים האחרים הם כמנהג הלשון, וגן היא פעם בל״ז ופעם בל״נ לכן כתוב פריהם ופריהן, רק פעל עבר לנקבות בא לפעמים עם מם כמו שכתב רא״ב״ע על ויגרשום (שמות ב יז) שלא תתערב המלה עם נון הנוסף לעתיד, וכן כתוב ויאסרום (ש״א ו י), סתמום פלשתים וימלאום עפר (בראשית כו טו), קשרם, ענדם (משלי ו כא).

[2]) ר״ל בשמות נקבות אשר ברבים והוא תו כמו משפחות, שדות, חרבות.

רמני (ש"ב יט כז) אכלני הממני בלעני (ירמיה נא לד), הוא עשנו (תהלים ק ג), אשר גאלם (שם קז ב), וראך ושמח בלבו (שמות ד יד), הוא עשך ויכננך (דברים לב ו), ושנאה — ושלחה מביתו (שם כד ג). ויש שישימו כנוי האחד שאיננו במעמד הפעול בו הדבק בפעל החולף על שני דרכים, אם שיהיה ו לבדה כאשר כתבנו קודם לכן, כאשר נשאו לבו (שמות לה כא), נתנו אלהים (בראשית לא ז), אשר לא דברו ה' (דברים יח כא) וזולתם; או שיהיה הו כמו וקראהו אסון (בראשית מב כט), שמח שמחהו (ירמיה כ טו), וצבי עדיו לגאון שמהו (יחזקאל ז כ). אך בפעלים אשר למריהם עלולות הם הו בלבד, כמו אשר צוהו (בראשית ז ה), אשר לו הים והוא עשהו (תהלים צה ה), לאשר קנהו מאתו (ויקרא כז כד). וטועה מי ששם ההאין האלה למרין, כי למרי הפעלים העלולי הלמרין לא תראנה כל עקר, אבל אפשר שיהפכום יוד כאשר קרה בבכי בך חסיה נפשי (תהלים נז ב), דליו שוקים (משלי כו ז) כנחלים נטיו (במדבר כד ו). וכנוי האחד שאיננו במעמד הפעל בו וכנוי הקהל שאינם במעמד הפעולם בהם וכנוי המדבר בהם או המדבר בו וכנוי המדבר או המדברים מחובר ומפורד בנפל פעל הקהל עליו, יהיה כאמרם במפורד והקטירו אתו בני אהרן (ויקרא ג ה), והביאו אתו (שם ד יד), ואכלו אתם (שמות כט לג), ונחמו אתכם (יחזקאל יד כב), והרגו אתי (בראשית יב יב), ואמרו במחובר ארזים לא עממהו (יחזקאל לא ח), המה בנוהו (נחמיה ג יג), המה קרוהו (שם ג ג), אשר תלאום שמה (ש"ב כא יב), ולא הרגום (יהושע ט כו), אשר רדפום בו (שם ח כד), וכל סתום לא עממוך (יחזקאל כח ג), סבוני גם סבבוני (תהלים קיח יא), מדוע קראני אלה (ירמיה יג כב), זדים הליצני (תהלים קיט נא). ואם יהיה הפעל החולף הנופל על כנוי הפעול בו או בהם למדבר או למדברים יהיה כן על שני דרכים, אם נפרד כמו ועשיתי אתם לגוי אחד (יחזקאל לז כב), והוצאתי אתכם (שמות ו ו), וקבצתי אתכם (ירמיה כט יד), הנה ברכתי אתו והפריתי אתו והרביתי אתו (בראשית יז כ), ברכנו אתכם (תהלים קכט ח); ואם מחבר כמו כי הרחקתים בגוים וכי הפיצותים בארצות (יחזקאל יא יו), ארבר דבר ועשיתיו (שם יב כה), והשמותיהו לאות (שם יד ח) והבאותיהו בבלה (שם יז כ). ואני לא הכאבתיו (שם יג כב), ברכנוכם מבית ה' (תהלים קיח כה), עד אשר אם הבאנם (במדבר לב יז), לא הכלמנום ולא נפקד להם מאומה (ש"א כה ז), ולא עזבנהו (דה"ב יג י), ואסרנוהו לענותו (שופטים יו ה), וברכתיה והיתה לגוים (בראשית יז יו).

ואם יהיה הכנוי הפעול בו למדבר עצמו ויהיה מפורד תאמר הכיתי אותי, פצעתי אותי, ואם תחבר תאמר הכיתיני, פצעתיני, כאשר נאמר לי יארי ואני עשיתני (יחזקאל כט ג) בחבור הכנוי. — ואם יהיה הפעל החולף הנופל על כנוי הפעול או הפעולים למדבר בו או למדבר בהם יהיה הכנוי גם על שני פנים, אם שיהיה נפרד כמו וקדשת אתם (שמות כח מא), ורחצת אתם (שם כט ד), וחטאתמו (?) [וחטאת אותו (יחזקאל מג כ], למה רמיתם אתנו (יהושע ט כב); או שיהיה מחבר כמו ולא נטשתני (בראשית לא כח), כי אם זכרתני (שם מ כד), הצום צמתני (זכריה ז ד), ולמה העליתנו (במדבר כה), וכפרתהו (יחזקאל מג כ), ואתה לא מצאתה (בראשית לח כג). ובדבר עם הנקבה יהיה גם כן על שני דרכים, אם שיהיה נפרד כמו ותשחרי אותם (יחזקאל יו לג), ותשליכי אותי (יחזקאל כג לה) או שיהיה מחבר כמו ותתנים בהעביר אותם להם (שם יו כא), ותקחי את בגדי

רקמתך ותכסים — ונתתיהו — ותזבחים להם (שם יו יח). — ואם יתחבר כנוי הפעל בו בפעל הנקבה החולף יהיה גם כן על שני פנים אם נפרד או מתחבר. אם יהיה הכנוי לאחד אשר איננו נמצא במעמד יהיה על שני דרכים, אם שיהיה הכנוי ההוא נפרד ויהיה אותו, או שיהיה מחובר ויהיה על שני דרכים, או שיהיה הו באמרם ומיכל בת שאול אהבתהו (ש"א יח כח), אשר הרגתהו (שופטים ט כד), תהום רממתהו (יחזקאל לא ד), חיה רעה אכלתהו (בראשית לז לג) צרה החזיקתהו (ירמיה נ מג), גמלתהו טוב (משלי לא יב), על צחיח סלע שמתהו לא שפכתהו (יחזקאל כד ז); או שתהיה ו בלבד כמו אמרם ולא שזפתו עין איה (איוב כח ז), כאשר גמלתו (ש"א א כד), כי כלתך אשר אהבתך ילדתו (רות ד טו). ואם יהיה הכנוי לנקבה האחת אשר איננה במעמד תהיה ה רפה כמו אמרו צרה וחבלים אחזתה (ירמיה מט כד), לו חיה רעה אעביר בארץ ושכלתה (יחזקאל יד טו), וידו חלקתה להם בקו (ישעיה לד יז). והדין בהא הזאת להראות, וכבד עליהם. ואם יהיה הכנוי לקהל הזכרים שאינם במעמד יהיה על שני דרכים, אם שיהיה נפרד ויהיה אותם כאשר נאמר ובלעה אתם (במדבר יו ל), או מחובר ויהיה ם כמו על כן נצרתם נפשי (תהלים קיט קכט), כי רחל גנבתם (בראשית לא לב), אש שרפתם (ישעיה מז יד); ואם יהיה לאחד המדבר בו יהיה גם כן על שני דרכים, אם נפרד או מחבר, והכנוי הנפרד אותך בהנעת הכף בקמץ גדול ולנקבה בהעמדתה [אֹיתָךְ]. ואם יהיה הכנוי לקהל המדבר בהם יהיה אתכם כמו ושכלה אתכם — והמעיטה אתכם (ויקרא כו כב), ולנקבה אתכן. ואלו היית מחבר היית אומר ושכלתכם והמעיטתכם ולנקבה בנון. ואם יהיה הכנוי למדבר ויהיה נפרד, יהיה אותי, ואם יהיה מחבר, יהיה ני כאמרו ששזפתני השמש (ש"ה א ו) ורוח נשאתני (יחזקאל ג יד), רוח אל עשתני (איוב לג ד).

וכן יבואו אלה הכנוים הפעל בהם עם הפעל העתיד על שני דרכים גם כן, או שיהיו נפרדים או שיהיה מחברים. ואם יהיה הכנוי לאחד אשר איננו במעמד או לאחת אשר איננה במעמד ויהיה נפרד, יהיה הכנוי ההוא אותו או אותה, ואם יהיה מחבר יהיה על שלשה דרכים אם הו לזכר הא לנקבה ואע"פ שלא תהיה האלף נמצאת במכתב או ה מעמדת בלבד, או שיהיה נו לזכר והוא הרוב ונה לנקבה, או שיהיה לזכר ו בלבד; אמר בהו לזכר ימצאהו בארץ מדבר (דברים לב י), וישערהו ממקומו (איוב כז כא), ישמרהו ויחייהו (תהלים מא ג), בכסף ובזהב ייפהו (ירמיה י ד), הלמד נופלת מן יחייהו ומן ייפהו והדומה להם בעבור רפיונה ועלילותה כאשר קדם מדברינו בזולתם. יגאלהו חשך וצלמות יבעתהו כמרירי יום (איוב ג ה), לרצונכם תזבחוהו (ויקרא יט ה). ולנקבה ואקרע את הממלכה — ואתנה לך (מ"א יד ח), ויתקעה בבטנו (שופטים ג כא), וישנאה אמנון (ש"ב יג טו), בחצר אהל מועד יאכלוה (ויקרא ו ט), וימצאה מלאך ה׳ (בראשית יו ז), אז ראה ויספרה (איוב כח כז), ויוציאה מחיקו (שמות ד ז) בהעמיד ההא (במפיק). וזה הפעל, רצוני לומר ויוציאה, ויספרה אע"פ שהוא חולף בואו הפתוחה, אם תחסר ממנו הואו ישאר עתיד גמור; ועל הדרך הזה יתכן שנכנים והקטירו אתו בני אהרן (ויקרא ג ה) וזולתו בפעלים החולפים אע"פ שהוא עתיד בואו השבאית, כי אם תחסר ממנו הואו ישאר חולף גמור. — ואמרו בנו לזכר פן יקראנו אסון (בראשית מב ד), אם לא אביאנו אליך (שם מד לב),

אנכי אערבנו מידי תבקשנו (שם מג ט), ה' יסעדנו (תהלים מא ד). ולנקבה ואני אתננה לכם (ויקרא כ כד), ומכה נפש בהמה ישלמנה (שם כד כא), ואם גאל יגאלנה (שם כז יג). ונאמר בואו לבדה וביום השמיני תתנו לי (שמות כב כט), וזה שמו אשר יקראו (ירמיה כג ו), אויב ירדפו (הושע ח ג), ורשתו — תלכדו (תהלים לה ח), עוונותיו ילכדנו (משלי ה כב). אבל הנקבה בנקבה אשר כנוי הזכר שלה הו בשני פנים, ר"ל בה וא ובה מעמדת.

ואם יהיה הכנוי לקהל אשר אינם במעמד ויהיה מחבר יהיה ם בלבד כמו אל תהרגם (תהלים נט יב), זאב ערבות ישדדם (ירמיה ה ו), אל מחוץ למחנה תשלחום (במדבר ה ג), לא תאכלום (ויקרא יא מב); ואם יהיה נפרד יהיה אותם. [ואם] יהיה הכנוי לאחד המדבר בו או ליותר מאחד יהיה גם כן על שני דרכים אם מחבר או נפרד; ואם יהיה נפרד ויהיה לאחד יהיה אותך, ואם יהיה מחבר יהיה כף (והא) כמו ואעשך לגוי גדול ואברכך (בראשית יב ב), יברכך ה' מציון (תהלים קכח ה), יודוך עמים (שם סז ד), שפתי ישבחונך (שם סג ד) והדומה לזה. ואם יהיה ליותר מאחד ויהיה נפרד יהיה אתכם ואם יהיה מחבר יהיה כם כאמרו הוא יבא וישעכם (ישעיה לה ד), יקומו ויעזרכם (דברים לב לח). ואם יהיה כנוי הפעול בו לאחד המדבר או ליותר מאחד יהיה גם כן על שני דרכים אם שיהיה נפרד ויהיה לאחד אותי וליותר מאחד אותנו, או מחבר ויהיה לאחד ני בלבד כמו אל תעלני בחצי ימי (תהלים קב כה), אל תמשכני עם רשעים (שם כח ג), יאחזוני ימי עוני (איוב ל טז). וליותר מאחד נו בלבד כמו יחיינו מימים (הושע ו ב), ה' יצילנו (מ"ב יח לב). ואם בא הכנוי הפעול בו עם פועל הפועל יהיה גם כן אם נפרד כמו ה' יוצר אותה להכינה (ירמיה לג ב), ואת הלוים משרתי אתי (שם לג כב) או מחבר כמו ואת הלוים הכהנים משרתי (שם כא), כה אמר ה' עשה (שם ב) קדוש ישראל ויוצרו (ישעיה מה יא), וגאלו ה' צבאות שמו (שם מד ו), כל יודעו מאתמול (ש"א י יא), העשו יגש חרבו (איוב מ יט), וישכח ישראל את עשהו (הושע ח יד), ונלוז דרכיו בוזהו (משלי יד ב), אשר היית משקהו (בראשית מ יג), ההא והואו במלות האלה הם הכנוי כאשר בארנוה בזולתם; המוליכך — המאכלך מן במדבר (דברים ח טז), ה' רעי לא אחסר (תהלים כג א), כמעט ישאני עשני (איוב לב כב), אמרת אין ראני (ישעיה מז י). ואם יתחבר בפעל הפועלה ויהיה נפרד, יהיה אותי, אותו, אותה, אותם, אותך או אתכם. ואם יהיה דבק יהיה י או ו או כ או כם או ם לבדה כמו ותשאהו אמנתו (ש"ב ד ד), יועצתו להרשיע (דה"ב כ"ב כ"ג) ותגל יולדתך (משלי כג כה), תרשיש סוחרתך (יחזקאל כז יב), חפרה יולדתכם (ירמיה נ יב), הובישה הורתם (הושע ב ז). ואלה הכנוים אע"פ שהם מחבר אליהם במבטא הם פעול בהם בענין.

והתחבר הכנוי הפעול בו בצווי יהיה אם נפרד כמו הורד אותם אל המים (שופטים ז ד), ויבם אתה (בראשית לח ה); או מחבר הניעמו בחילך והורידמו (תהלים נט יב), והינקהו לי (שמות ב ט), ואכלוה מצות (ויקרא י יב), הורדהו אלי (בראשית מד כא), לאמר תפשהו (מ"א יג ד), השליכהו ארצה (שמות ד ג), וקראנה באזנינו (ירמיה לו טו), במה נשלחנו למקומו (ש"א ו ב). ואם יהיה לפעל שני פעולים, לא יהיה האחד כי אם נפרד בכל השערים האלה, כאשר נאמר בצווי (תנונו) חנונו אותם (שופטים כא כב), ופירושו חנו לנו אותם. וכן אם יהיה הכנוי הפעול (הוא) לפועלים עצמם לא יהיה כי אם (יהיה) מפורד גם כן כמו

וירעו הרועים אותם ואת צאני לא רעו (יחזקאל לד ח), ויראו שטרי בני ישראל אתם (שמות ה יט). והכנוי הבא עם המקור יהיה שני מינים, אם שיהיה כנוי הפיעל או שיהיה כנוי הפעול בו; ואם יהיה כנוי הפועל האחד או יותר מאחד לא יהיה כי אם מחבר כמו בשלחי את חצי הרעב (יחזקאל ה יו), ובדברי אותך אפתח את פיך (שם ג כז), בדברם אל פרעה (שמות ז ז), כדברה אל יוסף (בראשית לט י), באמרם אליו יום ויום (אסתר ג ד), ובשחטם את בניהם (יחזקאל כג לט), בשנותו את טעמו (תהלים לד א); ואם יהיה כנוי הפעול בו יהיה על שני דרכים, אם שיהיה נפרד כמו לרשת אתה (ויקרא כ כד), לרשת אתם (דברים יב כט), בלדת אתם (בראשית כה כו), בהעביר אותם להם (יחזקאל טו כא), בשאת אתו (שמות כז ז), ובחור אתו (ש"א ב כח), או מחבר כמו לא תאחר לשלמו (דברים כג כב), וה' חפץ דכאו (ישעיה נג י), ועשית סירתיו לדשנו (שמות כז ג), ולא יכלו דברו (בראשית לז ד), לא תוכל עשהו (שמות יח יח) ההא והואו שתיהם לכנוי כאשר קדם מבארנו, ותכל להשקתו (בראשית כד יט), ולא יסף עוד לדעתה (שם לח כו), ולזרתם בארצות (תהלים קו כז), לא מאסתים ולא געלתים לכלותם (ויקרא כו מד), ואם לרמותני לצרי (דה"ב יב יג) יוצר אותה להכינה (ירמיה לג ב), אשלח אותם לשחתכם (יחזקאל ה יו), להבריאכם (ש"א ב כט) כלומר שתבריאו עצמכם, לבלתי שלחם (שמות ט יז), הלהרגני אתה אמר (שמות ב יד), אל תאיצו לנחמני (ישעיה כב ד), וישבו להכעיסני (יחזקאל ח יז), קחם על זרועתיו (הושע יא ג) הוא כמו קחתם כענין קחת אותם, כי כבר אמרו ולקחת אתנו לעבדים (בראשית מג יח) והפרידו; ואמרו לקחתך לו לאשה (ש"א כה מ) וחברו, וענינו לקחת אותך לו לאשה, ואיננו כמו המעט קחתך את אישי (בראשית ל טו) כי הכף בקחתך את אישי סמוך אליה והוא כנוי הפועל והכף בלקחתך לו פעול בה. ואמרו לתת אתנו ביד האמרי (דברים א כז) והפרידו, ואמרו למען תתם ביד (דה"ב כה כ) וחברו וענינו תת אותם ביד; ואמרו עוד ולתתך עליון (דברים כו יט) כלומר ולתת אותך עליון ואינם כמו בתתך לו לחם (ש"א כב י"ג), לתתם למפלגות (דה"ב לה יב), כי הכף בתתך לו לחם סמוך אליה והיא כנוי הפועל וכן המם בלתתם למפלגות סמוך אליה גם כן והיא כנוי הפועלים[1]. והמה יקרבו — לשרתני (יחזקאל מד יו), בשובני והנה על שפת הנחל (יחזקאל מז ז) פרושו בהשבתי, כלומר כאשר הושבתי, ובלשון הזה משתמש למתבודד ולמתעבר בבנין אחד, אומרים שבתי וראה תחת השמש (קהלת ט יא), ולא שבו אל ה' (הושע ז י) וזה בלתי מתעבר, ואמרו הנני שב שבות אהלי יעקב (ירמיה ל יח), ושב שבותם (צפניה ב ז), בשוב ה' את שיבת ציון (תהלים קכו א), בשובי את שבותם (ירמיה לא כג), ופרוש הכל השבה וכבר בארנו זה באר היטב בס' השרשים מן החבור הזה והבאנו מופת על שגגת ר' יהודה במלות האלה[2], והראיה על אמתת דברינו בבשובני אמרו ויולכני וישבני

[1]) רצונו כי פירוש בתתך לו — בהיות שנתת לו, לתתם למפלגות — בהיות שנתנו, כמו פירוש טוב תתי (בראשית כט יט) תת אני, ופירוש בהוציאם (שם יט יז) כאשר הוציאו, ועיין רש"י בראשית יט כא. והנה הכנוי בכל אלה הוא כנוי של הפועל וכן כנוי ־ם של לתתם הוא מוסב על הפועלים הם הלוים שבפסוק הקודם, ופירוש זה עיקר לפי תוכן הלשון.

[2]) כי לדעתו (שרש שוב) כל אלה הם ענין אחר ענין השקטה והנחה ואינם מתעברים וראה לאות מ"ט ורד"ק שרש שוב ושם טעות הדפוס ובמקום „והיה לו לומר לפי סברת ר' יונה בשובי" צ"ל לפי סברת ר' יהודה. ורד"ק הליץ בעד ר' יהודה ממה דכתיב לא אבה יבמי, לבלתי עצבי, ולא העיר על דברי ר' יונה לקמן „רק מלים זרים" וג' וראה לעיל דף 112.

על שפת הנחל ואחר כך אמר בשובני. ואלו לא היה בשובני מתעבר והיה הכנוי לפועל, היה אומר בשובי, כי השני שערים על הדרך הזה הם נוהגים, ר"ל כי כנוי הפועל המתחבר אל המקור יהיה יוד כאמרו בשלחי את חצי הרעב (יחזקאל ה יו), באמרי לרשע (שם ג י"ג) והדומה להם, וכנוי המדבר הפעול בו כאשר (היתה) יהיה דבק במקור יהיה ני כאמרו הלהרגני אתה אמר (שמות ב יד), אל תאיצו לנחמני (ישעיה כב ד) והדומה להם; רק מלים מועטים זרים בא בהם כנוי המדבר הפעול בו יוד בלבד, והם אמרו לא אבה יבמי (דברים כה ז) משפטו יבמני, כי הכנוי פעול בו. ואם יאמר כי הוא כנוי הפועל כמו ובדברי אותך אפתח את פיך (יחזקאל ג כז) ויושם הפועל ליבמה, יהיה שקר, כי אע"פ שהיבם משער הסמוך [נ"א המצטרף] הפועל מיוחש אליו לבדו מבלתי היבמה כאשר נאמר ולקחה לו לאשה ויבמה. ויתכן שיהיה החפץ ביבמי יבם מקור ושתהיה היוד נוספת ומהם אמרו ועשית מרעה לבלתי עצבי (דה"א ד י) משפטו עצבני, ומהם לתתי להלוך עמכם (במדבר כב יג) משפטו לתתני, כי כמו הכנוי הזה לא יהיה כי אם לפועל כאמרו אשר לתתי לו בשרה[1] (ש"ב ד י) וכבר בארתי בספר ההשגה כי העקר בתת תנת, כי הוא מקור מן נתן על משקל גשת מן נגש, רק כי הנון אשר היא למד הפעל הוסרה להקל וזה לרוב השמוש בו, והיה המשפט בלתתי להלוך עמכם לתנתני, התו הראשונה עין הפעל והפא מחסרת והנון הלמד שלו והתו השניה נוספת למקור כתוספת התו בגשת ובקחת ובשבת וברדת והדומה להם ובהרבות והעלות והגלות, יום ענות אדם נפשו (ישעיה נח ה) ואם לרמותני לצרי (דה"א יב יז) על דעת מי שישים התו נוספת, וכן היה ראוי להיות כנוי הפעול אחר הוספת התו בלתת נון ויוד כאשר הוא בואם לרמותני לצרי, ואלו היה הכנוי הזה נפרד היה ואם לרמות אותי כמו לצות אתי נגיד (ש"ב ו כא). בין והשכל.

שער יח׳

זכרון משפטי ואו העטוף׳

כאשר תהיה ואו העטוף במלה גבוהה ר"ל מלעיל תהיה הואו ההיא ברוב דבריהם קמוצה כאמרם הוציא לחם וָיין — קנה שמים וָארץ (בראשית יד יח), צפנה ונגבה וקדמה וימה (שם יג יד), אני ואתה (שם לא מד) אני והוא (שם מא יא), יין וקיץ (ירמיה מ יב), זהב וכסף (שמות כה ג), שור וכשב ועז (ויקרא ז כז), ועגל וכבש (שם ט ג), אתה והם (במדבר יו יו), עם גדול ורם (דברים א כח), מה לי ולך (שופטים יא יב), מקיר העיר וחוצה (במדבר לה ד), שלמה וצדק (דברים כה טו), מיום ההוא והלאה (ש"א יח ט), וָלא ילך נא אתנו אמנון (ש"ב י"ג כו). ובמה שיעטף מן הפעלים וחיו את בניהם וָשבו (זכריה י ח), כן הוא רוב דבריהם. ויש שיבא קצתם בשבא כאמרו ואתם אספו יין וְקיץ וָשמן (ירמיה מ י), ונשים וָטף וסרסים (שם מא יו), ויין וָשמן ובקר וְצאן (דה"א יב מ), כל חלב שור וָכשב (ויקרא ז כג), עם גדול וָרב ורם כענקים[2] (דברים ב כא).

[1]) ראה לעיל 27 ונראה מזה כי ר׳ יונה לא שכח הפסוק לתתי להלוך עמכם מה שטען הראב"ע שם על ר׳ משה הכהן.

[2]) מן מה שלא הביא ראיה מן הפסוק עם גדול וָרב ורם (דברים ב י) שהוא בקמץ ותברא, נראה כי בספרי ר"י היה גם הוא וְרב מנוקד בשוא כמו בפסוק כ"א וכן הוא בספרים ישנים כמו שכתב ר"ש מנורלי.

ואין היות ושמן, וכשב, ורב בתברה מוציא אותם מחבריהם, כי הטעמים מקרים בדבור ואינם מטבע הלשון[1]) והנה אתה רואה שאמרו אתה וָהֵם (במדבר יז יו) בקמץ והוא בתברא[2]). ואם תהיה ואו העטוף במלה שפלה, ר"ל מלרע תהיה בשבא כמו ונשים וטף וסרסים (ירמיה מא יו), מה לי ולכם (ש"ב טז י), איש ואשתו (בראשית ז ב), קטן וגדול (איוב ג יט). ואם תפול ואו העטוף על אות נחה נראית תקרא אלף נחפזת (אלף עקונן) כואו וּקְרָאתֶם בשם אלהיכם (מ"ב יח כד), ושמרתם ועשיתם (דברים ד ו), ובכן ראיתי רשעים (קהלת ח י). ואם יהיה במקום הנח (הנסתר) הנראה הזה אות גרונית נעה בשבא ופתח יהפך הקבוץ פתחה בעבור שהמבטא בו בקבוץ קשה עליהם, כאשר נאמר וַאֲכלהו ויכלהו (ירמיה סוף י), המשפט לחפז ולקבץ כמו וּרגמהו (דברים כא כא). אך הפתח ואו ואמותתהו (ש"ב א י) כבר בארתי העלה בו במחברת הקרוב והישר (ראה לעיל דף 45, 54) והזכרון מה שיקרה בפעלים ובשמות אשר תבאנה בהם האותיות הגרוניות מהספר הזה (לעיל 103). ואם יהיה הנח הנראה יוד, תרפה היוד ותנע הואו בשבר להורות על יוד הרפה, והיה העקר הואו להיות נחפזת או בשבא המוחל בה כאמרם וִירא מצוה (משלי יג יג), ויפת תאר (ש"א כה ג), וירחו (יהושע ו), ויהודה (שמות א ב) וישחקו לפנינו (ש"ב ב יד), וישבום מדרכם הרע (ירמיה כג כב), ויעידהו לאמר (מ"א כא י), ויסדתיך בספירים (ישעיה כד יא), וישב אל ה' וירחמהו (שם כה ז), ויאבד את אשור (צפניה ב יג), ויערו את הארון (דה"ב כד יא), וישלחם ויהפכו ארץ (איוב יב טו), כרמים ויגבים (ירמיה לט י), ויזניהו בן המעכתי (שם מ ח) ויזניה בן הושעיה (שם מב א). וטעה המשורר באמרו

באחותכם הדמיתם חברי עמוד רגע נשמות תוך פגרים
ובינותן ודעותן אדמות ומדברות וציות ויְערים

בהראות יוד יערים; אך אין אנחנו מאשימים אותו בעבור דחק המשקל. — ואם

---

[1]) הזהר שלא תטעה בדברים אלה, לחשוב שהטעמים לא נחשבים בעיני שאנה, אלא דעתו, כי הטעמים אינם מעצם טבע הלשון רק ציונים הם לקורא הקורא דברי איש אחר להבין על ידם איך היתה כונת המדבר ואיך חבר ואיך הפריד דבריו, אבל המדבר בעצמו הוא אין לו צורך להוציא דבריו בטעמים וע"כ הטעמים הם להקורא ולא להמדבר וכמו שאמר החכם בעל הבחור (ב עב) ע"ש. ובהקדמת אפדי הוסיף עליו: והנה המציא עזרא הסופר עם אנשי כנה"ג הטעמים ללשון הספר הזה המקדש שישלם גם כפי האפשר מה שחסר מזה הדבור בכתב מהדבור על פה וכבר הגיע משלמות הזה שהנה תמלא מאה אנשים יקראו בכתוב כאלו הוא איש אחד פוסקים בעת אחת ומחברים קריאתם כאחד. ובפ"ז כתב עוד: והמציא (עזרא) עוד הטעמים שיתנו עריבות לקריאה עד שיתן חשק בלב האנשים למקרא לערבות השיר אשר יתנוהו הטעמים וגם שיהיה למקרא עמידה וקיום והשארת בכח הזוכר וההזדכרות, ואלה שתי סבות למציאת הטעמים זולת הסבה החזקה והעצמית שכבר קדמה.

[2]) אין דברי אלה הרב מספיקים, אבל הכלל האמתי כי כשבאו אותיות ובכ"ל על תיבה שנגונה בראשה והנגון הוא טעם מפסיק אז ינוקד ובכ'ל בקמץ תחת שוא, אמנם כשהטעם משרת ישאר השוא, והעד וְקֹר וָחֹם וְקַיִץ וָחֹרֶף וְיוֹם וָלַיְלָה׃ וע"כ וָכֶבֶשׂ (ויקרא ט ג), וָקֵדְמָה (בראשית יג יד), וכן וָלֶחֶם (ש"ם מה כג) היה דינם בשוא, ולהפך וְקַיִץ וְשֶׁמֶן (ירמיה מ י), וְטַף (שם מא טז) היה דינם בקמץ ויוצאים מן הכלל ואין ללמוד מהם.
דברי החכם בֶּער בעל תורת אמת.

תהיה הואו הנופלת על היוד הנחה לחליפות (ר"ל להפיך העתיד לעבר) תהיה פתוחה ולא תרפה היוד כמו ואכלהו וַיְכַלֵהוּ (ירמיה סוף י), וַיְעָדֵהוּ אנשי הבליעל (מ"א כא יג). ואם תהיה היוד מונעת בחירק או בזולתו והיה דין הואו להיות בשבא מוחל בה תשאר השבא כאשר היתה כאמרו וְיִעֲפוּ נערים וְיִגָעוּ (ישעיה מ ל), הן יבשו ויכלמו (תהלים לה ד), ויהפכו ארץ (איוב יב טו), ויבא כגשם (הושע ו ד), וישבו בארץ ויסחרו אתה (בראשית לד כא). ואפשר שיניחו היוד השבורה וירפוה ויעתיקו השבר אל הואו כאשר נאמר הן יעצר במים ויבשו (איוב יב טו*), וישערהו ממקומו (שם כז כא), ויללת אדירי הצאן (ירמיה כה לו). — ואם תפול ואו העטוף על במת נעה באיזו תנועה שתהיה תקרא הואו ההיא אלף נחפזת כאמרו ומלאו פני תבל (ישעיה כז ו), ומשמרתם הארן (במדבר ג לא), ומתו גדלים וקטנים (ירמיה יו ו), ומת בהר (דברים לב מט), ובאו ורננו (ירמיה לא יב), ובא המלך דוד (ש"ב יו ה), ופגשו ציים (ישעיה לד יד). על המנהג הזה נוהג דבורם. רק המעט נאמר ראיתי רשעים קברים וָבָאוּ (קהלת ח י), לבלתי תת יוצא וָבָא (מ"א טו יז), מן המלוא וביתה (ש"ב ה ט), גפרית ומלח (דברים כט כב), ופיהו מכית לכתרת וָעֹלָה (מלכים ז לא), ומתו כל הצאן (בראשית לג יג), ברך אלהים ומת (איוב ב ט), ומחה ממותי חלל (יחזקאל כח ח) למען תזכרי ובשת (שם סוף סג). ואם ישבנו פה וָמֵתְנוּ (מ"ב ז ד), חתו ובשו (ישעיה לז כז), הקבצו ובאו (שם מה כ). ואינני זוכר בעת ההיא שאחד מן הספרים הוציא מן השער הזה מאומה, אבל ר' יהודה פסק הדין כי הואו הזאת לא תקרא כי אם אלף נחפזת ולא תקרא ואו כל עיקר. ודע כי כאשר יספרו על פעל [החולף] אשר איננו במעמד (או אשר איננו במעמד החולף) יביאו ואו העטוף הפתוחה על הפעלים העתידים ברוב דבריהם ויורה זה אצלם על החליפות וזה באמרם ויאכלו, וישתו, ויקומו, ויבא, ויאכל, וישת, וידבר ה', זה הוא מנהגם ברוב דבריהם. ואפשר שישנו המנהג הזה ויביאו ואו העטף אשר איננה פתוחה על הפעלים החולפים בספרם על אשר איננו במעמד כאשר נאמר ובא המלך דוד (ש"ב יו ה), ובא ולן ושכב ארצה (שם יב יו), ומלאו את המקום הזה (ירמיה יט ד), ואלו היה על שגרת דבריהם היה ויבא המלך דוד, ויבא וילן וישכב ארצה, וימלאו את המקום הזה. ויש שיהיה החבור בלי ואו לקצר כאמרם אדם שת אנוש (דה"א א) ושאר השמות ההם, ועוד שמש ירח (חבקוק ג יא) וזולתם הרבה. ומן העטף מה שיהיה בלא ואו גם כן ויאמר לו עטוף הבאור, והוא כאמרו: ולאלה תטמאו כל הנגע בנבלתם (ויקרא יא כד) ואחר כן עטף לבאר ואמר לכל הבהמה אשר היא מפרסת פרסה עד תם הדבר.

שער יט.

שער הסמיכה.

הסמיכה תהיה על שני דרכים אחד מהם סמיכה במבטא והשני סמיכה בענין. והסמיכה אשר תהיה בענין יאמר לה יחס, כי כאשר תיחס אדם אל מלאכה או משפחה או עיר כבר סמכתהו אליה. ואני עתיד ליחס למין הזה מן הסמיכה שער בפני עצמו (שער כא). אבל הסמיכה אשר במבטא, בסמכך מלה אל מלה לחבר אותה אליה, והסמיכה הזאת הרבה פעמים היא משנה המלה

---

*) וכתב רדק בשרשיו ובמכלול כי לא מצאהו בספרים המדויקים כי אם בשוא הואו וחירק היוד.

הסמוכה מבנינה, אם שתשתנה תחלתה בלבד או סופו או שתשתנה תחלתה וסופה, ואפשר שלא תשתנה המלה בסמכה אל השמות הנראים ותשתנה בסמכה אל הכנוים, ואפשר להיות בה הדבר בהפך. אבל השם אשר יקבץ ביוד ומם, ממו נופלת בסמיכה; ואפשר שישתנה תחלתו ואפשר שלא ישתנה, ואתה עתיד לראות בשער הזה כל זה כאשר זכרתי לך בעזרת ה׳.

ודע כי ההקשה והמשפט הנוהג שלא יכנס בין הסמוך והסמוך אליו דבר כי הסמוך אליו מהשלמות הסמוך והמה שניהם כשם אחד, אלא שלפעמים משנים המנהג הזה כמו שאמרו כל תשא עון וקח טוב (הושע יד ג) והמשפט כל עון תשא; ואמרו הלא כגעת בה רוח הקדים (יחזקאל יז י) ומשפטו הלא כגעת רוח קדים בה; ונאמר וביום הראות בו בשר חי יטמא (ויקרא יג יג) והמשפט וביום הראות בשר חי בו יטמא; ונאמר מה טוב לכם המשל בכם שבעים איש כל בני ירבעם אם משל בכם איש אחד (שופטים ט ב) והמשפט המשל שבעים איש בכם אם משל איש אחד בכם; ואמרו ויהי כנוח עליהם הרוח (במדבר יא כה) והמשפט כנוח הרוח עליהם; וה׳ ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשיתה לי (ש״א כד כ), שעורו תחת אשר עשיתה לי היום הזה; אחר שלח אתו נבוזראדן (ירמיה מ א) שעורו אחר שלח נבוזראדן אתו. וכבר הכשרנו באחר שלח אתו פנים אחרים וזה מעט בשמושם. ודע כי מה שהוא על דמיון

פֶּעֶל בשש נקודות או בחמש כי רובו לא ישתנו בהסמכו אל השמות הנראים כמו ארץ מצרים, דרך ים סוף (במדבר יד כה), ספר התורה הזה (יהושע א ח), שבט אפרים, ולא שבט אלוה עליהם (איוב כא ט); על דרך הזה הולך רוב השער. ויש שישתנה קצתו בהסמכו כהשתנות חֶדֶר באמרו וּבַחֲדַר משכבך (שמות ז כח) וכהשתנות שֶׁגֶר שְׁגַר אלפיך (דברים כח יח) אע״פ שלא נשתנה באמרו וכל פטר שגר בהמה (שמות יג יב), וכהשתנות זרע באמרו כִּזְרַע גד הוא (במדבר יא ז) אע״פ שלא נשתנה באמרו כְּזֶרַע גד לבן (שמות טז לא), וכהשתנות נטע ר״ל אמרו ועשה קציר כמו נָטַע (איוב יד ט) באמרו נְטַע שעשועיו (ישעיה ה ז), וכהשתנות בְּחֶסֶר ובכפן (איוב ל ג) באמרו ואוילים בַּחֲסַר לב ימותו (משלי י כא), וכהשתנות ולא נותר כל ירק (שמות י טו) באמרו וִירַק דשא (ישעיה לז כז). ואפשר שיהיה סמוך כלה דשא ירק לא היה (שם טו ו) אע״פ שהוא והדשא דבר אחד כאשר נאמר כירק עשב (בראשית ט ג), הדרך בזה כדרך אמרם מישני אדמת עפר (דניאל יב ב) והאדמה היא עפר עצמו. ואפשר שיהיה וירק דשא סמוך טוב ארחת יָרָק[1] (משלי טו יז), על הדרך הזה מהסמיכה, אפס כי לא יהיה לנו בו אז ֶ כי איננו משער ארץ. ואני תמה על ר׳ יהודה אמרו (ספר הנקוד 185) כי לא ישתנה מן השער הזה בסמיכה זולת הבל הבלים (קהלת א ב) ואחר כן אמר וזכור המלה הזאת כי אינני יודע לה שנית; אבל ויכלו המים מן הַחֵמֶת (בראשית כא טו) לא נשתנה ממנו בסמיכה כי אם המם לבדה והוא אמרו (שם) ויקח לחם וחמת מים[2]) כאשר נשתנה הקוף מן מַקֵּל שקד (ירמיה א יב)

[1]) ר״ל וירק דשא סמוך מן המוכרת ארחת ירק, ואז איננו משער ארץ בשם נקודת.

[2]) וראב״ע המתרגם ספרי ר׳ יהודה חיוג שם עליו בהביאו מספח חמתך (חבקוק ב טו) וכן בשפה ברורה ל״ז ובצחות ל״ת שהראוי חֲמָתְךָ ואין מזה טענה עליו לדעת ר׳ יונה אשר הכניסו בענין חמת תנינים כמו שכתב רד״ק בשרש חמם ויחם, ולכן כתב פה כי חמת לא נשתנה בסמיכות כי אם המם בלבד.

באמרו מקל לבנה (בראשית ל לז) אע"פ שאמרו מקל תפארה (ירמיה מח יז) ולא שנו. ואשר לא נשתנה השער הזה בסמיכה, כי קצת מה שישתנה בסמיכה מן הדמיונים יהיה בהשתנותו על הדמיון הזה, ר"ל על דמיון ארץ, וכאשר היה הדבר כן היה ארץ ושערו ראוי אצלם שלא ישתנה בהסמכו אל השמות הנראים, והדמיון בזה אמרו בסמוך עֶשֶׁן בקצת המקומות כְּעֶשֶׁן הכבשן (שמות יט יח), ואמרם בסמוך וְעָרֵל זכר (בראשית יז יד) בקצת המקומות עֶרֶל לב וערל בשר (יחזקאל מד ט); ואמרם בסמוך כָּבֵד מאד (בראשית יג ב) עם כֶּבֶד עון (ישעיה א ד), ובסמוך ירך וכתף (יחזקאל כד ד) כֶּתֶף הבית (מ"א ו ח), ירך המזבח (ויקרא א יא), ובסמוך גֶּדֶר מזה (במדבר כב כד) וְגֶדֶר אבניו (משלי כד לא), ובסמוך או בְגָזֵל (ויקרא כה כא) גזל גֵּזֶל אח (יחזקאל יח יח), וחשב ר' יהודה כי לא ימצא על דמיון הזה, רצוני לומר מה שיהיה על פָּעֵל וכשיסמך יהיה על פֶּעֶל כי אם ירך וכתף וגדר וגזל, והנה חברנו אנחנו אליהם כבד וערל ונכנס בהם עשן במקצת המקומות. ולא הנהגנו ערל לב וערל בשר וכבד עון מנהג ארך אפים (שמות לד ו) וארך האבר (יחזקאל יז ג), מפני שמצאנום בהפרד וערל זכר, כבד מאד על משקל ירך וכתף ואחר כן ראינו אותם אומרים בהתחבר עֶרֶל לב וערל בשר, כבד עון על דמיון כתף הבית, ירך המזבח, ואמרנו שבנינם אחד אע"פ שכבר אמרו ואני עֲרַל שפתים (שמות ו יב) כי כְבַד פה וכבד לשון אנכי (שם ד י) על העקר. ואיננו רחוק להיות עֶרֶל לב, כבד עון משער ארץ ובעבור זה לא נשתנה בהסמכו, כי איננו דבר נכרי שיהיה מדבריהם במלה אחת על פָּעֵל משקל ירך וכתף וְפֶעֶל על משקל ארץ, כי כבר אמרו יָתֵר מרעהו צדיק (משלי יב כו) ע"מ ירך וכתף ואמרו עוד גדול יֶתֶר מאד (ישעיה נו יב) ע"מ ארץ ושניהם שני תארים בלתי סמוכים בענין אחד; וכן יתכן עוד לאמר בעלה עָשָׁן באפו (ש"ב כב ט) וּבְכִבְשַׁן הכבשן (שמות יט יח), ר"ל שהם שני דמיונים בלשון אחת לדבר אחד ושכעשן הכבשן משער ארץ ושעלה עשן באפו כאשר יסמך יהיה עֲשַׁן העיר (יהושע ח כ) על עקרו ושערו. ודע כי אין אנחנו מוחים על המשורר שנות מה שהוא על דמיון ארץ בהסמכו אל שם נראה, כי כבר מצאנו הדמיון הזה משתנה במקרא במקומות רבים בהסמכו אל השמות הנראים כאשר הקדמנו לזכור; ועל הסברא הזאת אמר המשורר והוא מר יצחק בן מר שאול זכרונו לברכה

קֲרַב לבי וכליות מהימים   לשעשועי לרעי הנעמים

וסמך והקרב והכרעים (ויקרא א יג) אל שם נראה ישנה. וכבר אירע בבית הזה דבר נפלא ראיתי להעמידך עליו, והוא שרוב הגורסים אתו גורסים סגור לבי וכן ימצא ברוב הספרים וכן הייתי אני גורס אותו מפי זולתו, וכאשר קראתי השיר הזה לפני אומרו בזמן הבחרות השיב אלי קרב לבי ואמרתי לא ראיתיהו בכל הספרים כי אם סגור, אם כן מאין נכנס השנוי הזה? והגיד לי ז"ל כי שבח בשיר זה יעקב ובניו*) וששלח אותו לו מארצו אל קרטבה ובא אל המשבח ור' יהודה בן חניגא ור' יצחק בן כלפון המשורר אצלו והיה קשה בעיניהם השתנות והקרב והכרעים בהסמך (ורצו) וראו להמיר המלה בסגור על דרך התקון

---

*) והוא לדעת מונק בהערותיו (דף 79) ר' יעקב בן גו הנזכר בקבלת הר"אבד ע"ש ולפי שהיה עוסק לדקות עם הענייס אשר היו רגילים לסמוך על שולחנו כמו שכתב הראב"ד קראו ר' יונה בכנוי אלאנזאל מה שחסר בהעתקה העברית אשר לפנינו.

והפסידו הענין אמר לו, ונכתב השיר בקרטבה על השנוי ההוא וההמרה. וספר לי ר׳ יצחק בן סהל התלמסאני נ״ע, כי ראה במצרים אנשים מאנשי הדקדוק תופסים על המשורר בדבר הזה והיו חושבים עליו כי אמרו בעבור שהיה חושב כי מה שאמר הפסוק יִקְרַב לבו (תהלים נה כב) מענין והקרב והכרעים והמשורר נקי מכל אשר חשדוהו בו. וכאשר יסמך שער ארץ אל הכנויים ישתנה כאמרך ארצי ארצו ארצך ארצם קברי קברו קברך קברם וכן כל השער. — ומה שיהיה דמיון

פָּעָל בשני קמצין מלרע כמו שלל ועשן ובקר וחלב הוא משתנה בהסמכו על השמות הנראים והמכונים, כאשר נאמר ואכלת את שְׁלַל אויביך (דברים כ יד), עשן העיר (יהושע ח כ), בקר זבח השלמים (במדבר ז פח) ודי חלב עזים (משלי כז כז), ויעל עשנו (שמות יט יח), כה יעשה לבקרו (ש״א יא ז), ואת כל שללה (דברים יג יז), שתיתי ייני עם חלבי (ש״ה ה); ונאמר בסמוך נקם אקח (ישעיה מז ג), ואנקמה נקם אחת (שופטים טז כח), פרושו ואנקם מהם נקם אחת משתי עיני, ואמרו אחת הוא סמוך אליו, ר״ל שנקם נסמך אליו ואחת עוד סמוך בענין אל אמרו משתי עיני, ואיננו תבנית (שם תאר מוסב על נקם) כאשר חשבו אנשים לשתי פנים, אחד מהם כי נקם לשון זכר ואין מוציאים תבניתו בלשון נקבה, והשני שהוא סמוך במבטא בסמיכת נקם ברית (ויקרא כו כה), ואין לדבריהם פנים להתכן אלא אם נבקש להם תחבולה שנגהיג נקם אחת מנהג מה שנסמך מן המספר בעדם אל הספור כאשר אתה עתיד לראות כמהו בשער הזה, ועם זה הוא ענין חלש, עם שנקם לשון זכר כאשר אמרנו. — ומשער שלל אצלי אמרו אריתי מורי עם בְּשָׂמִי (ש״ה ה א) כי אם היה סמוך וקנה בֹשֶׂם (שמות ל כג) היה בָּשְׂמִי בקבוץ הבית בקמץ כמו קֹדֶשׁ, קָדְשִׁי ושרש שרשי; ואם היה סמוך וקנמן בֶּשֶׂם (שם) היה בִּשְׂמִי בשבר הבית כמו קבר וקברי או בפתח:תה כמו שמן ושמני, אם כן הוא סמוך בָּשָׂם על דמיון שלל ודבר, תאמר מהם שְׁלָלִי, ואת כל שללה (דברים יג יז), כן יהיה דברי (ישעיה נה יא). ואפשר שיהיה בשמי נמלט משער ארץ ובא זה, כאשר נמלט עוד וסגר דְּלָתְךָ (שם כו כ) אשר היה משפטו להיות כמו ויקב חר בדלתו (מ״ב יב י) והוא שבעבור שהיה שער ארץ ושער שלל שלשים היה קל עליהם להוציא כל אחד מהם אל חברו במלת ידועות כאשר יצא בשמי ודלתך משער ארץ אל שער שלל ויצא ענף משער שלל באמרו עַנְפְּכֶם תתנו (יחזקאל לו ח) אל שער ארץ, כי ההקשה היתה שיהיה על דמיון ואסף שְׁלַלְכֶם (ישעיה לג ד) ובא על דמיון ארצכם שממה (שם א ז). ומשער שלל עוד זהב נהר וקהל ורעב ואינם נמלטים משער שער וארץ כאשר חשב ר׳ יהודה, כי שער משער ארץ כאשר בארנו קודם זה (105) כי הם משתנים בהסמכם כהשתנות שלל, נאמר מנהר מצרים (בראשית טו יח), וזהב הארץ (שם ב יב), ולמה הבאתם את קהל ה׳ (במדבר כ ד). ומה שהוא על

פָּעֶל מלרע ויהיה עלול הלמד כמו עָלֶה נדף (ויקרא כו לו), על החזה (שם ז ל), שדה, קנה וסוף (ישעיה יט ו), נוה משלח (ישעיה כז י), הוא משתנה בהסמכו אל השמות הנראים, נאמר והנה עֲלֵה זית (בראשית ח יא), חזה התנופה (שמות כט כז), בִּשְׂדֵה פלשתים (ש״א ו א), קנה המדה (יחזקאל מ ה), בנוה שלום (ישעיה לב יח), נוה רעים (ירמיה לג יב). ואם יסמך אל כנוי האחד אשר איננו במעמד או האחת אשר איננה במעמד לא ישתנה, נאמר לא יבל עָלֵהוּ (יחזקאל מז יב), איש שדהו

(בראשית מז כ), ואת נוהו (ש"ב טו כה), ירכה וקנה (שמות כה לא) ואזרעי מקנה תשבר (איוב לא כב), משפט ההא להראות. וכן אם יסמוך אל כנוי האחד המדבר לא ישתנה גם כן כאשר נאמר את שדי אשר בענתות (ירמיה לב ז), והוא הדין בהסמכו אל כנוי המדברים. ואם יסמך אל כנוי הרבים אשר אינם במעמד ישתנה כאשר נאמר יהיה נְוֵהם (יחזקאל לד יד), על נוהן (ירמיה כג ג). ואם יהיה הדמיון הזה מן הנמלט מן העלה (ר"ל אם הלמד איננה עלולה) כמו זקן ושבע (בראשית כה כח), ותתקע את היתד (שופטים ד כא) יאמר בהסמכו אל השמות הנראים זְקַן ביתו (בראשית כד ב), שבע רצון (דברים לג כג), את יתד האהל (שופטים ד כא), חצר המשכן (שמות כז ט), ערל שפתים (שם ו יב), כבד פה וכבד לשון (שם ד י), על זה הדרך השער מהשתנות על התאר הזה, כי אם מלים מעטים באו זרים, נאמר בהסמך ירך וכתף (יחזקאל כד ד) וגדר מזה (במדבר כב כד) או בגזל (ויקרא ה כא), יֶרֶךְ המזבח (שם א יא) כֶּתֶף הבית (מ"א ו ח) וְגֶדֶר אבניו (משלי כד לא), גְּזֵל אח (יחזקאל יח יח); ואפשר שיהיה כמוהם ערל לב וערל בשר (שם מד ט), כבד עון (ישעיה א ד). ואפשר שלא ישנו הדמיון הזה בהסמך כמו שאמרו ועפו בְכָתֵף פלשתים[1] (ישעיה יא יד). ומשער ירך וכתף אצלי אמרו על כן קראו שמה אָבֵל מצרים (בראשית נ יא) כי שמשו בלשון זה באבל בשש נקודות על דמיון ארץ, כאשר נאמר אבל כבד זה (שם) ושמשו עוד באבל על דמיון ירך וכתף, אלא שלא שנו אותו באמרם אָבֵל מצרים והוא סמוך, כאשר לא שנו ועפו בכתף פלשתים והוא גם כן סמוך; ובזה עזר גדול על סבור עֲרַל לב וערל בשר שני בנינים ושערל לב וערל זכר איננו סמוך, אבל הוא משער ארץ אשר לא ישתנה ממנו כי אם מעט, כאשר אבל כבד ואבל מצרים שני בנינים. ולשון התלמוד הלשון הזה, ר"ל לשון אָבֵל מצרים בבלתי הסמיכה גם כן בגרסת חכמי ארצנו „בשהכפוהו אָבֵליו" (מועד קטן יח[2]). — אך בהסמך הדמיון הזה אל הכנוים אמרו תחת יְרֵכִי (בראשית כד ב), ירכה וקנה (שמות כה לא), פרץ גדרו (ישעיה ה ה), כתפי משכמה תפול (איוב לא כב). וכבר באו ארבע מלות על

פָּעֶל מלעיל ממה שעינו אות עלה ונהגו בהסמכם מנהג זר גם כן, והמלות ההם הם אָוֶן יחשב על משכבו (תהלים לו ה). ויבתר אתם בתוך (בראשית טו י), לא תעשו עול (ויקרא יט טו), מות וחיים (משלי יח כא), ונאמר בהסמכם בְּעֶוֶל רכולתך (יחזקאל כח יח), אל תוך הים (שמות יד כג), אחרי מות אישך (רות ב יא). אך און אינני זוכר אותו נסמך אל שם נראה, אבל בהסמך השמות האלה אל הכנויים אמרו וישב עליהם את אונם (תהלים לד כג), מחשבות אונך (ירמיה ד יד), כל אשר בתוכו יטמא (ויקרא יא לג) בעולו אשר עשה (יחזקאל יח כו). ומה שהוא על

---

[1]) וכתב בן אשר, הביאו המכלול דף קסז, כי בא כן מפני פא פלשתים, ר"ל בא מוכרת להפסיק מעט שלא יבולע פא כתף עם פא פלשתים.

[2]) מזה נראה ג"כ שהמשנה היתה מנוקדת בימי המחבר וכן כתוב בהקדמת מעשה אפוד (סוף הפרק הח') „ולזה תמלא כל ספרי המשנה הקדומים כתובים עם הנקוד והטעמים" ובפ' כ"ו כתב וכבר הגיעני אל כל זה מה שראיתיו במשניות מדויקות ומנוקדות שנכתבו זה סביב לשלש מאות שנה בבקעת חמאר, וכן הרשבץ במגן אבות כה כתב וכן במשניות הקדומות המנוקדות וג'.

פֶּעָל מלרע כמו לֵבָב עקש (תהלים קא ד), לשער הצהוב (ויקרא יג לו), צלע אל צלע (יחזקאל מא ו), ואין עמו אל נֵכָר (דברים לב יב) יש ממנו מה שלא ישתנה בהסמכו אל הנראה כאשר נאמר אלהי נכר הארץ (דברים לא טז) והיה נכר מלעיל בעבור קרבתו למה שהוא מלעיל רצוני לומר הארץ[1]. ויש ממנו מה שישתנה כאשר נאמר בהסמך לבב עקש כִלְבַב דויד אביו (מ"א יא ד), לבב אנוש (תהלים קד טו), ובסמוך לשער הצהוב ויחל שְׂעַר ראשו (שופטים טז כב), את שער ראש נזרו (במדבר ו יח); והוא ישתנה גם כן בהסמכו אל המכנה כמו שנאמר ענבימו ענבי ראש (דברים לב לב), ושערה לא הפך (ויקרא יג ד), יגלח את כל שערו (שם יד ט), ושערך צמח (יחזקאל טז ח), אך שְׂעָרֵךְ כעדר העזים (ש"ה ד א) הוא סמוך שְׂעַר מלעיל כמו ושער הרגלים (ישעיה ז כ) אלא ששְׂעַר לא נשתנה כי שערו לא ישתנה בהסמכו אל השמות הנראים וזהו ההפרש אשר ביניהם ולא היה לבבו שלם (מ"א טו ג), אבל על צלעו האחת (שמות כה יב) הוא סמוך ולְצֶלַע המשכן (שם כו כ) אשר הוא משער ארץ והוא על דמיון ארצו. — ומה שהוא על

פֹּעֶל מלעיל כמו קדש ובקר ושרש וחדש או פֹּעַל בפתחות העין כמו תאר ורמח וכבע — כי מצאתי כובע [בקצת] המקומות מלעיל ובקצתם מלרע (לעיל דף 104) — הדמיון הזה לא ישתנה בהסמכו אל השמות הנראים, כאשר נאמר לחדש שנים עשר הוא חֹדֶשׁ אדר (אסתר ח יב), ובישר לבבך (דברים ט ה), שרש (ישעיה יא י), וכובע נחשת (ש"א יז ה) וכובע ישועה (ישעיה נט יז), כתאר בני המלך (שופטים ח יח) בפעל כפיו נוקש רשע (תהלים ט יז). ואם יסמך אל הכנויים ישתנה ויאמר שרשי פתוח (איוב כט יט), חדשה ושבתה (הושע ב יג), טרחכם ומשאכם (דברים א יב), מה תָּאֳרוֹ (ש"א כח יד) בהעתקת הקבוץ במלה הזאת אל האות הגרונית כאשר בארנו בזולת השער הזה[2] (לעיל דף 89) וכן רמחי ורמחו בקבוץ הריש, כי הקבוץ הזה דבק בשם ברוב בהסמכו וקבוצו; בהסמכו כאשר אתה רואה, ובקבוצו כאמרם חֳדָשִׁים, בקדשים לא יאכל (ויקרא כב ד), כי באהלים תשבו (ירמיה לה ז), חמרים חמרים (שמות ח י) בקבוץ חמר מים רבים (חבקוק ג יד), ואפשר שיפילו הקבוץ הזה מן הקבוץ (בל"ר) להקל כאשר לא תהיה הפא גרונית, כאשר אמרו ותוכחתי לַבְּקָרִים (תהלים עג יד) בקבוץ בקר. ואמרו בקבוץ אשכל הכפר (שה א יד) כְּפָרִים (שם א יג), ואמר בפעל כפיו (תהלים ט יז) רב פְּעָלִים (ש"ב כג כ), ואמרו בקבוץ רתם גחלי רתמים (תהלים קכ ד), ואמרו וְהָרְמָחִים והמגנים (נחמיה ד י) בקבוץ רמח, אך כאשר סמכום אל הכנוים אמרו רמחיהם וקשתתיהם (שם ז) בקבוץ על העקר על דמיון חדשיכם ומועדיכם (ישעיה א יד). אבל אמרם אִמְרֵי מאל (איוב כ כט), אֲמָרֶיהָ החליקה (משלי ב טז) איננו רחוק שיהיה זולת ותגזר אֹמֶר (איוב כב כח) ר"ל שיהיה קבוץ אמר על משקל קבר, או קבוץ אמריה כאשר קבצו שנה על שנים ומלה על מלים אֱלֻמָּה על אֲלֻמִּים; ואיננה רחוק גם כן שיהיה קבוץ ותגזר אמר בחסר

---

[1]) או שחסר הנסמך כאלו נאמר אלהי נכר נֵכַר הארץ (רד"ק במכלול קסד).

[2]) והנני מבטל הפי' הראשון שכתבתי שם בענין לרחקה כי כונתו העתקת הקבוץ ר"ל ת"ק אל האות השניה הגרונית וכן כתב לקמן שער ל"ה שבכל אות שיהיה דינה להיותה חטף ואחריה אות גרונית שהם מעתיקים החטפות אל האות הגרונית ומנקדים האות אשר העתקה החטפות ממנה בקמץ גדול כמו מה תארו.

ואו המשך, והוא יותר ראוי אצלי כי לא מצאנו אמר על משקל קבר. וזה הוא דברי גם כן בונחלת אמרו מאל ר"ל שחסרו ממנו ואו המשך[1]) כאשר חסרו ואו ובסר גמל (ישעיה יח ה) מן יחמס כגפן בסרו (איוב טו לג) וכאשר חסרו ואו נכח השלחן (שמות כו לה) מן נכחו תחנו (שם יד ב), כי נכחו יצא (יחזקאל מו ט), וכאשר חסרו ואו חזק ממלכות (חגי ב כב) באמרם ה' חזקי (תהלים יח ב), ואו כפר מן כפרים, ואו בקר מן בקרים כאשר אמרנו לפנים. ועל זה הולך השער בנפול הואו מן האחד בהסמכו אל הכנוים. ומן הקבוץ עוד בהסמכו אליהם ולהמירה בקמץ ברוב, אלא מה שבא זר מזה (נ"א שנמלט מזה) כהמלט ופעלו לא יתן לו (ירמיה כב יג) כי הוא סמוך, כי פעל פעל בימיכם (חבקוק א ה) והיה משפטו להיות כמו הגיתי בכל פעלך (תהלים קמג ה); ונמלט מן המנהג הזה (בלשונו כלו) כאשר בא זר מן הדמיון הזה בלשונו כולו ויתארו מבני אדם (ישעיה כב יד) והמשפט להיות כמו מה תארו (ש"א כח יד), אך בהסמך הרבים אל הכנוים אי אפשר שלא יפול הואו ויעמד הקבוץ.

ומה שיהיה על דמיון פועל ממה שהוא עלול הלמד, ישתנה בסמכו אל השמות הנראים כמו כאשר תשתנה ימי עני (איוב ל יו) באמרו אם ראה תראה בעני אמתך (ש"א א יא), והיא ההקשה בחולי ובזולתו כמוהו, והיה זה בעבור שהם משנים זה פעמים בשאינו סמוך להקל, כאשר נאמר גם כל חלי (דברים כח סא), ראה עני (איכה ג); ומן המין הזה על יפי חכמתך (יחזקאל כח ז) וחסרו הקבוץ ממנו להקל. וכאשר יסמכו פעל אשר הוא מלרע, לא ישנוהו, נאמר חתן משה (שמות יח א), אני חתנך יתרו (שם ו), ויחזק בו חתנו (שופטים יט ד), נשאר החלם בחתנו ולא נשתנה. וכאשר יסמכו

פֹּעַל הקמץ מלרע כמו אוצר וגורל וחותם לא ישתנה בהסמכו אל נראה או אל מכנה; נאמר אוצר ה' יבא (יהושע ו יט), יראת ה' היא אוצרו (ישעיה לג ו), גורלך תפיל בתוכנו (משלי א יד), אתה תומך גורלי (תהלים יו ה), ותחתם בחתמו (מ"א כא ח); ולא ישתנה גם כן בקבוץ כאשר נאמר גורלות, אוצרות, אל אוצרות שלג ואוצרות ברד (איוב לח כב), ונשארה הואו בכל זה אע"פ שהשיג קצתן השנוי בנקוד[2]), אלא שאמרו בקבוץ ועל יובל ישלח שרשיו (ירמיה יז ח) על יבלי מים (ישעיה מד ד) וחסרו ממנו הואו כאשר חסרו הקבוץ מתוכחתי לבקרים (תהלים עג יד). וכאשר יסמכו מה שיהיה על

פַּעַל מלעיל מה שעינו אות גרונית כמו שער ונחל ושערם אל שם נראה לא ישנו אותו ברוב דבריהם, נאמר שַׁעַר עירו (בראשית לד כד), נחל מצרים (יהושע טו ד), ושער הרגלים (ישעיה ז כ), זעף ה' (מיכה ז ט). וממה שנוהג המנהג הזה אמרו ולבלתי קחת מוסר (ירמיה יז כג) וכן ודעת קדושים (משלי ל ג), ודעת אלהים מעלות (הושע ו ו) הלא כגעת בה רוח הקדים (יחזקאל יז י) כי משפטו הלא כגעת רוח הקדים בה בסמוך געת אל רוח; אך ותהי סחר גוים (ישעיה כג ג) דעתי בו כי זה הוא בנינו קודם הסמכו על משקל דבש וחלב (ש"ה ד י"א). וכבר תפשו על המשורר באמרו

עדי נְעַל רגלי ומכנסי שדי

ושנה בית חלוץ [הנעל] בסמכו אל שם נראה, והוא מן שער שַׁעַר ולא

---

1) ראה דברי המבאר לשפת יתר לראב"ע סימן ב.

2) כמו אוכל ה', שופר תרועה, כוכב אלהיכם, העין הפעל בפתח.

נשתנה; אבל טען המשורר מותהי סְחַר גוים ולבעל דינו לומר כִּסְחַר גוים מה שאמרנו אנחנו עתה בו. ואלו היה טוען בהתכן אמרו עדי נְפַל רגלי במה שאמר הפסוק לבלתי קְחַת כסף (מ"ב יב ט) היה זה אצלי ממה שיתכן לומר בדחק השיר*), ובאור זה כי כבר בארנו קודם זה כי נעל ושער ושערם מכלל שער ארץ ושהאותיות הגרוניות הוציאם ממנו, ואמרנו עוד כי דעת וקחת והדומה להם משער שבת ולכת והוציאם ממנו האותיות הגרוניות (לעיל 126), ואמרנו ששבת ולכת על קצב ארץ ושדעה וקחת על קצב שער נעל והתדמו השערים כאשר תראה, וכאשר שנו קַחַת מוסר בסמכו אל שם נראה באמרם קְחַת כסף והוא על משקל שער ונעל ודומה לו ביציאתו משער שבת ולכת כיציאת שער ונעל משער ארץ, אשר לכת ושבת על מקצבו, כן לא ימנע השתנות שער ונעל וחבריהם בהסמכם אל שם נראה כל שכן בדחק השיר, וזה דבר מבואר ונראה, והמבוארה שבטענות בהתכן עדי נעל רגלי וכמוהו בעת הדחק מה שאמר בפסוק בסמוך רַחַב לא מוצק (איוב לו יו) רום עינים ירְחַב לב (משלי כא ד) ושנה, וזאת ראיה מספקת. ואם יאמר אומר אם העברים משנים מה שהוא משער שער בסמכו אל השמות הנראים למה הכשר זה למשוררים בעבור הדחק במשקל ולמה לא תכשירהו בדבור? נאמר לו מפני שלא נהג בשמוש העברים בו בשנוי, אך בא בדבריהם זר. —

וכאשר יסמכו ושער הרגלים (ישעיה ז כ), שער עירו (בראשית לד כ) ושערם אל המכונה יאמר שְׂעִיר כעדר העזים (ש"ה ד א), ולא יכילו גוים זעמו (ירמיה י י), ויעמד הים מזעפו (יונה א טו), וחלצה נעלו (דברים כה ט) ונהג בו מנהג ארץ. ואם יהיה מן הבנין הזה מאומה ממה שעינו גרונית מלרע הוא משער שָׁלָל והשתנה בהסמך כאשר נאמר סְחַר מצרים (בראשית טו יח), וזהב הארץ (שם ב יב), קהל ה' (במדבר יו ג). ומה שיהיה על

פָּעִיל בקמצות הפא וקלות העין כִּסְדִין וצעיף ורביד הוא משתנה בהסמך כאשר נאמר רְבִיד הזהב (בראשית מא מב), ותסר צעיפה (שם לח יט). ואם יהיה דגוש העין כמו פַּטִּישׁ וספיר ולפיד לא ישתנה כאשר נאמר ולפיד אש (שם טו יז), אַבִּיר הרועים (ש"א כא ז), אבל אֲבִיר ישראל (ישעיה א כד) יתכן לומר בו שהוא קודם הסמכו גם כן קל על דמיון הן גביר (בראשית כז לז); ויתכן לומר עוד בו שהקלו אותו ושנוהו בהסמך בלבד כאשר עשו בחלמיש ר"ל אמרו מצור הַחַלָּמִישׁ (דברים ח טו) אשר הקלו אותו ושנוהו בהסמך באמרו ושמן מֵחַלְמִישׁ צור (שם לב יג) וכאשר עשו עוד בְּבַלָּהוֹת אתנך (יחזקאל סוף כו) ואמרו בַּלְהוֹת צלמות (איוב כד יז), ועשו זה בהסמך מפני שהיה כבר עליהם להכביד בם לאריכות השם, כי הסמוך אליו מהשלמת הנסמך והכל שם אחד. ומה שיהיה על

פַּעִיל חטוף היוד מלעיל כמו זית וקיץ ושית ואיל ועיט ושיש ישתנה בהסמכו כאשר נאמר ארץ זֵית שמן (דברים ח ח), וביין חלבון (יחזקאל כז יח), מסכה יינה (משלי ט ב), באיל האשם (ויקרא ה יו), שיתו ושמירו (ישעיה י יז). ומה שיהיה על

פֹּעֶל דגוש כמו עור ופסח (ויקרא כא יח) אטר (שופטים ג טו) דור עקש

---

*) אבל הראיה מן סחר גוים איננה מספקת לדעת המחבר אשר לדעתו הוא ע"מ דבש.

(דברים לב ה) לא ישתנה בהסמכו; נאמר עִקֵּשׁ לב (משלי יז כ), אטר יד ימינו (שופטים כ יז); וכן לא ישתנה*) גם כן למה שיהיה על פִּעָל כמו ככר ואכר, כאשר נאמר כִּכַּר זהב טהור (שמות כה לט). ומה שיהיה על

פַּעּוֹל בדגשות כמו תַּנּוּר וְעַמּוּד לא ישתנה, כאשר נאמר והנה תנור עשן (בראשית טו יז), ולעמוד ברזל (ירמיה א יח), אלוף נערי (ירמיה ג ד), אלופי ומיודעי (תהלים נה יד). וכן לא ישתנה עוד מה שיהיה על

פִּעּוֹל בשבר הפא ובדגשות העין כמו כנור וצנור וכיור וקמוש כאשר נאמר כִּיּוֹר נחשת (שמות ל יח), זכרי גִּבּוֹר אפרים (דה"ב כח ז). ומה שיהיה על פיעול כמו צינק (ירמיה כט כו) ומי השילח (ישעיה ח ו) לא ישתנה, כאשר נאמר קיטר הארץ בקיטר הכבשן (בראשית יט כח). ומה שיהיה על

פֻּעֹּל בקבוץ הפא ודגשות העין ישתנה בהסמכו אל הכנויים בהסרו הואו ממנו והורות עליה הקמץ כאשר שנו ויטבלו את הכתנת (בראשית לז לא) באמרו ויפשיטו — את כֻּתָּנְתּוֹ (שם כג), פשטתי את כתנתי (שה"ש ה ג) והוא ההקשה בכי את עול סֻבֳּלוֹ (ישעיה ט ג) ר"ל שהוא קודם הסמכו סֻבּוֹל אבל בהסמך הדמיון הזה אל השם הנראה לא ישתנה. ומה שהוא על

פְּעֹלֶת כמו קטרת לא ישתנה בסמכו אל שם נראה כאשר נאמר קטרת סמים (שמות ל ז), והשתנה בסמכו אל הכנוים כאשר נאמר ושמני וּקְטָרְתִּי (יחזקאל יו יח). ומה שיהיה על

פֵּעוֹל כמו אזור ואבוס לא ישתנה בהסמכו אל השמות הנראים כאשר נאמר ואזור עור (מ"ב א ח) אבוס בעליו (ישעיה א ג), אטון מצרים (משלי ז יו), נשא אפוד בד (ש"א כב יח), עם אלון מצב (שופטים ט ו). והשתנה בהסמכו אל הכנוים כאשר נאמר על אֲבוּסֶךָ (איוב לט ט); ואפשר שיהיה אבוסך קבוץ ובא בלא יוד כאשר בא מאיבי תחכמני מצותך (תהלים קיט צח) בלא יוד והוא קבוץ והם שנים חסרים במסורת, וכאשר ויבאני חסדך (שם מא) קבוץ בלא יוד „ולית דכוותיה חסר", וכאשר היה העבר עיני — בדרכך חייני (שם לז) קבוץ בלא יוד, והמסורת עליו שלשה חסרין; ובא במסורת דברך (שם כה) חסר יוד כתיב חד מי"ג, וכאשר בא במסרת ידך (שם לב ד) „חמשה חסרין". —

ומה שיהיה מן הקבוץ אשר הוא ים תפול ממו בהסמך והשתנה תחלתו ברב, כאשר נאמר בקבוץ דמים קול דמי אחיך (בראשית ד י), ובסמוך מים, ממי המבול (שם ז ז), ובסמוך רועים, רעי צאן (שם מז ג), ובסמוך גמלים, מגמלי ארניו (שם כד י), ובסמוך מגנים, מגני נחשת (מ"א יד כז), ובסמוך שמחים כל שמחי לב (ישעיה כד ז) ונפלה המם והשתנה תחלתו, ובסמוך יראים, יראי אלהים (שמות יח כא), דשנים, כל דשני ארץ (תהלים כב ל), זקנים, זקני העיר (דברים כא ג), זקניכם ושוטריכם (שם כט י), ובסמוך החפצים ליראה את שמך (נחמיה א יא) דרושים לכל חפציהם (תהלים קיא ב) ואתה עתיד לראות פרושו במקומו (הנישא הראשון שם). ובסמוך לבנים, נלבנה לבנים (בראשית יא ג) לא תגרעו מלבניכם (שמות ה יט) ונפלה המם ונשתנה תחלתו (תהלת רבו). ויש שלא ישתנה תחלת הדמיון הזה כאשר נאמר שִׂמְחֵי רעתי (תהלים לה כו),

---

*) כונתו לא ישתנה דגשות העין אל הקלות אבל ישתנה קמצות העין בהסמך אל הפתחות כמו כִּכַּר זהב.

חפצי צדקי (שם כז), שכחי אלהים (תהלים יט ח). ויצאו זקניך (דברים כא ב) זקינינו וכל ישבי ארצנו (יהושע ט יא) רק חטאי ירבעם (מ"ב י כט), שני גדיי עזים (בראשית כז ט), וזה היה טעם באמרו על לחיי עמים (ישעיה ל כח), ואפשר שידחקו המם אחרי נפלה בהסמך כאשר נאמר אילים צמר (מ"ב ג ד), סגים כסף היו (יחזקאל כב יח), באילים השערים (שם מ לח), שני טורים רמנים (מ"א ז מב), המשפט אילי צמר, סיגי כסף, באילי השערים, טורי רמונים, ודחקו המם אחרי נפלה בהסמך, וזה הוא הטעם באמרו וה' אלהים*) הצבאות ה' זכרו (הושע יב ו) שמשפטו להיות וה' אלהי הצבאות ה' זכרו, וכמו זה אמרו במצלתים נחשת (דה"א טו יט) להשמיע בדחק המם, ועוד מים ברכים (יחזקאל מז ד) כי משפטו להיות מי ברכים כמו מי אפסים מי מתנים (שם ג), אבל דחקו אחרי נפלה על דעת שיש להם, כאשר ידחקו הערב גם כן הא הנקבה בקריאה אחרי נפלה. ויש שידחקה עוד בה מלה שלמה. ואל תחשוב עלי כי אני מביא דברי הערב ודעותם בלשונותם בספרי זה ובזולתו להתחזק בהם על דעות העברים, אך להראות הפתאים וזולתם מן המתחכמים אשר הם סבורים בעצמם כי הם יודעים והם ערומים מן הדעת, כי זה אשר אומר שיתכן בלשון העברית יתכן גם כן בזולתה מן הלשונות.

אבל קבוץ הנקבה אשר בות לא יפול ממנו מאומה בהסמך, אך היא משתנה; נאמר בסמוך וכל היתדת למשכן (שמות לח כ) כל יְתֵדֹת המשכן (שם לא), ובסמוך וּגְדֵרֹת לצאנכם (במדבר לב כד) גִּדְרֹת צאן (שם טז), ובסמוך כְּתֵפֹת עשו לו (שמות לט ד) כִּתְפֹת האפוד (שם כח יג), ובסמוך וכל הַבְּאֵרֹת אשר חפרו (בראשית כו טו) בֶּאֱרֹת חמר (שם יד י); ונאמר ויחפר את בארת המים (שם כו יח) ולא שנה; ובסמוך ושדיך לְאַשְׁכֹּלוֹת (ש"ה ז ז) שדיך כְּאֶשְׁכְּלוֹת הגפן (שם ו ט) וכמהו אשכלת מררת (דברים לב לב) כי אשכלת סמוך אל מררת, כי כאשר זכר הגפן והענב ספר על אשכלתיו שהם אשכלת מררת לא אשכלת ענב ואין מררת תבנית לאשכלת כאשר חשבו אנשים ותרגומו אשכלות המררת כלומר מררות החיים והם כיסי המרה הארומה, רצוני לומר שאינם אשכלת ענב אבל הם אשכלות המררות וזה על דרך הדמיון והמשל; ואפשר שיהיה מררת דבר אחר בפני עצמו כאשר נאמר על מצות ומרורים יאכלהו (במדבר ט יא). ונאמר בסמוך מן הבתים מן הַחֲצֵרֹת (שמות ח ט) וּבְחַצְרֹת בית האלהים (נחמיה ח יז); ונאמר בסמוך ברכות בחשבון (ש"ה ז ה) ברכות מים (קהלת ב ו) ולא שנו כאשר לא שנו (אחת) הקבוץ הזה ברב המקומות כאשר תראה אחרי זה בע"ה. ונאמר בסמוך לשני הַמְּקֻצְעֹת (שמות לו כט) לִמְקֻצְעֹת המשכן (שם כו כג), ושנו ואמרו עוד בארבעת מקצעת החצר (יחזקאל מו כב) ולא שנו כאשר אמרו בקבצם מקצוע קבוץ הזכר וסמכוהו אל ארבעה מקצועי החצר (שם כא) ולא שנוהו גם הוא. אבל בסמוך הקבוץ הזה אל הכנוים יאמר הוא יבנה ביתי וחצרותי (דה"א כח ו), חצרתיו בתהלה (תהלים ק ד), וכל יתדתיו (שמות כז יט), את מיתריו ויתדתיה (שם לט מ), ומקצעותיו לו (יחזקאל מא כב) ולא שנו, ונאמר על גגו ובחצרתיהם (נחמיה ח יז) ושנו. ונאמר בהסמך תעשה כֻּתֳּנֹת (שמות כט מ) כָּתְנוֹת עור (בראשית

*) בספרים כתוב אלהי הצבאות ואין מי שהעיר על נוסחא אחרת, אשר על כן נראה שכוונת ר' יונה על הפסוק בעמוס ט ה ואדני אלהים הצבאות הנוגע בארץ, אשר הקריאה אלהים היא לפי הנקוד והכתיב הוא השם הויה.

ג כא). ומה שיהיה מן הקבוץ הזה קמוץ העין כמו ברכות, וגבעות, משתנה בהסמכו, נאמר בסמוך מקפץ על הגבעות (ש"ה ב ח) שחו גִּבְעוֹת עולם (חבקוק ג ו), ובסמוך בִּרְכוֹת לראש צדיק*) (משלי י ו) בִּרְכֹת שמים ברכת תהום — ברכת שדים (בראשית מט כה); ונאמר בסמוך ישבו במצדות (ירמי נא ל) וישב במצדות עין גדי (ש"א כד) ולא שנו, וכן אמרו עוד ובאו במערות צרים (ישעיה ב יט), מנאות התורה (נחמיה יב מד), מניות הלוים (שם יג י) ולא שנו; ולא שנו גם כן ועשית קערתיו (שמות כה כט). אך מה שהוא אחר מן הדמיון הזה ממה שיש בסופו הא הנקבה, ההא ההיא תהפך תו בהסמך וישתנה תחלתו באמרו בסמוך נשמה נשמת רוח חיים (בראשית ז כב), ובסמוך אשה חכמה, אשה חכמת לב (שמות לה כה); וכבר אמרו מְעָרַת עדלם (ש"א כב א) ולא שנו תחלתו. ומה שיהיה מן האחדים אשר בסופם הא הנקבה על משקל

פְּעֵלָה בצרי תחת העין בין שיהיה שם בין שיהיה תאר כמו אבדה וטמאה, שאלה אחת (מ"א ב כ) תהפך ההא גם כן תו ולא ישתנה תחלתו ברב המקומות כאשר נאמר לכל אבדת אחיך (דברים כב ג), גזלת העני (ישעיה ג יד), ואת הר ישראל ושפלתה (יהושע יא טז), טמאת השם (יחזקאל כב ה), טמאת הנדה (שם י) ברכת השלח (נחמיה ג טו), נבלתי יקומון (ישעיה כו יט), גפנך ותאנתך (ירמיה ה יז), גפנה ותאנתה (הושע ב יד), תחת בהמתם (במדבר ג מה), שאלתי ובקשתי — מה שאלתך (אסתר ד); ואפשר שישנו תחלת הדמיון הזה כאשר נאמר ואת בֶּהֱמַת הלוים (במדבר ג מא), או בְּנִבְלַת בהמה (ויקרא ה ב), אשה יראת ה' (סוף משלי), ויתן להם שאלתם (תהלים קו טו), תבא שאלתי (איוב ו ח). ונאמר בסמוך ותרדמה נפלה (בראשית טו יב) — ומשקלו תפעלה — כי תרדמת ה' (ש"א כו יב) ולא שנו תחלתו. אבל מה שיהיה על דמיון מַפֵּלָה כמו מסכה ומצבה אפשר שישנוהו ואפשר שלא ישנוהו נאמר מסכת זהבך (ישעיה ל כב), מגפת הסוס (זכריה יד טו), מַצֶּבֶת קבורת רחל (בראשית לה כ), מצבת אבשלום (?) כמהפכת אלהים (ירמיה נ מ) ולא שנו תחלתו, ונאמר את מַצְּבַת הבעל (מ"ב ג ב) ושנו; וכבר קרה בסמוך קבוץ הדמיון הזה גם כן כזה, נאמר את כל מגפתי (שמות ט יד) ולא שנה ונאמר ומצבות עזך (יחזקאל כו יא) ושנה; ונאמר בסמוך שנה בשנת מות המלך (ישעיה ו) ובסמוך הרה ויולדת יחדו (ירמיה לא ח) ורחמה הרת עולם (שם כ יז) והוא תבנית (שם תאר) לאמרו ורחמה; ונאמר בסמוך חזות קשה (ישעיה כא ב) אשה קשת רוח (ש"א א טו); ובסמוך שפה אחת (בראשית יא א) שפת רעהו (שם ז), ובסמוך מאה ופאה כי הם מן השער ונשתנתה תחלת תנועתם בעבור האלף מאת אדנים (שמות לח כז) פאת ים (יחזקאל מז כ), כן הולך השער בהפך רוב הא הנקבה בהסמוך בתו ובהשתנות תחלת השם אל השבא המוחל בה, אלא שכבר אמרו פחת יהודה (חגי א) ולא החלו בשבא והניעו הפא בפתח בעבור קלותו, ואמרו הקריבהו נא לפחתך (מלאכי א ח) והניחו תנועת הפא על מתכונתה. ויהי כאיפה שעורים (רות ב יד), מאה אלף כרים ומאה אלף אלים צמר (מ"ב ג ד), את עשרה השבטים (מ"א יא לא), עשרה כסף (ש"ב יח יא), ורחב עשרה אלף (יחזקאל מה א) ולא הפכו ההא תו, ואלה

---

*) בכ"י כתוב וברכות לראש משביר (משלי יא כו) והוא טעות המעתיקים כי שם כתוב וברכה, ובשגגות כאלה בחלופי הפסוקים חטאו המעתיקים עד מאוד, ואני לא הערותי על אלה וכאלה רק במקום הצורך.

המלות סמוכות בענין ואם אינן סמוכות במבטא. ואמרו עוד בסמוך אלה אלתי אשר בזה (יחזקאל יז יט) ולא שנו תחלתו, ואפשר שיהיה זה מפני האלף. ומה שישתנה בהסמכו עוד מה שזכרוהו הסופרים בספר הקולות וזולתו ממה שאין אנו צריכים לזכרו בעבור פרסומו כמו השתנות משפט ומה שהוא על דמיונו בהסמך מן הקמצות אל הפתחות, וכמו השתנות מחנה ומה שהוא על דמיונו מן הסגול אל הצרי וזולת זה הרבה ממה שזכרו מי שקדמנו לא נאריך השער בהעתקו הנה כי אין כונתנו כאשר אמרנו במה שקדם לספר מה שבארוהו והטיבו, כי לא יתכן לנו לעבור על דבריהם לא במחשבה ולא בדברים, אבל אנחנו זוכרים מה שלא זכרוהו זולתינו או מה שזכרו וקצרו בו, אלה מה שאנחנו זוכרים אותו על דרך ההערה בעבור שיבקש במקומו בלבד; אבל אני רואה לבאר הנה מלה אחת זכרה ר' יהודה בלתי מבוארת, וכבר שאלני עליה רוב התלמידים, והמלה ההיא היא אמרו בשער אסף מן המאמר הראשון מספר אותיות הרפיון (דף 36) „ואם נרצה לומר מן אסף נפעל עומד (שם התאר) נאמר נאסָף נמשך בקמץ בכל מקום ואלו היה נסמך אל שם נראה היה פתח (ע"כ דברי ר' יהודה בנדפס) כאשר נאמן הוא קמץ בעבור שהוא בלתי סמוך, ונאמן רוח (משלי יא יג) פתח בעבור שהוא סמוך". ובשער הזה מחקר אחד והוא שישאל השואל ויאמר והאיך גזר ר' יהודה על נפעל כאשר יהיה בלתי סמוך והוא בענין נפעל עומד שהוא משוך בקמצות וכבר נאמר ונאמן ביתך (ש"ב ז יז) והוא פתח וזולתי סמוך? נענהו שאינו נפעל עומד אך הוא פועל חולף על דמיון ונקרב בעל הבית (שמות ונשבר (שם יג) ונהפך ללבן (ויקרא יג יז). ושעור המלות האלה ויאמן ביתך, ויקרב ויהפך, וישבר. — וכבר נאמר בסמוך המעשר והתרומה, הביאו את המעשר (מלאכי ג י) אשר הם בצירי מעשר דגנך (דברים יד כג) בפתח, ויוסיף זה באור והלוים יעלו את מעשר המעשר (נחמיה י לט) בפתחות שין מעשר בעבור שהוא סמוך והנעת שין המעשר בצירי בעבור שאיננו סמוך. ומה שהוא מן המקורים על

פָעול כמו אומרים אמור (ירמיה כג יז) הוא משתנה בהסמכו כאשר נאמר יען אֱמֹר מואב (יחזקאל כה ח), ואם יהיה תואר ישתנה ג"כ כאשר נאמר חמוץ בגדים (ישעיה סג) ואין ספק שהוא קודם הסמכו קמוץ החית כי אין נמצא בתוארים פעול בשבא. ומה שהוא מן השמות העלולי הלמד על הדמיון הזה לא ישתנה בהסמכו, כאשר נאמר בהסמך חזות קשה (ישעיה כא ב), וחזותכם את שאול (ישעיה כח יח), ובסמוך גלות לגלות המלך יויכין (יחזקאל א ב), בחמשה לחדש לגלותנו (שם לג כא), ועוד והגות לבי (תהלים מט ד), ויתנו בברותי ראש (שם סט כב), ומלאתי הגאיות רמותך (יחזקאל לב ה); אבל ושב שבותם (צפניה ב ז), כי אם ראות עיניו (קהלת ה י), ענות עני (תהלים כב כה), נדת דותה (ויקרא יב ב) והדומה להם הם קודם הסמכם כאשר הם בהסמכם ר"ל על משקל פְעול בשבא תחת הפא כמו פדות שלח לעמו (תהלים קיא ט), ואין כסות לאביון (איוב לא יט), זנות יין ותירוש (הושע ד יא) אך אמרנו בשמות האלה ר"ל חזות וגלות ושערם שהם על דמיון אומרים אמור בעבור שהם על משקלם והחוין על זה הם הלמדין, אבל עם דקדק העיון אינם אצלי כי אם על דמיון עבדות ומרדות אלא שהם חסרי הלמדין, והראיה על זה המנעם מהשתנות בהסמך כהמנע עבדות ומרדות מזה. אך המין השני מן השמות ר"ל פדות ושערו איננו נכון אצלי להיות אלא פְעול בשבא כמו חלום אחד הוא (בראשית מא כו), שכול

ואלמן (ישעיה מז ט) וזולתם והתו בו תמורת ההא אשר היא למד הפעל ולא יכשר שיאמר בהם שהם פעלות כל עקר מפני שהם בשבא. ומה שהוא על דמיון פְּעָל כמו דבש ושלו וקרב וכל יקר (איוב כח י) קצתו משתנה בהסמך אל הכנוים כאשר נאמר בסמוך דבש אכלתי יערי עם דִבְשִׁי (ש״ה ה), ורבו לא ישתנו כאשר נאמר בסמוך כי כתב אשר נכתב (אסתר ח ח) מדינה ומדינה ככתבה (שם א כב) ואל היהודים ככתבם (שם ח ט) הכל בכתב מיד ה׳ (דה״א כח יט), ואע״פ שהוא: כי כתב אשר נכתב (אסתר ח ח) אגרת ובכתב מיד ה׳ מכתב, שם כתב כולל אותם כאשר כלל אותם בלשון הערבי. וכן לא ישתנה בסמכו אל השמות הנראים כאשר נאמר בסמוך והיה השרב לאגם (ישעיה לה ז) אגם מים (תהלים קיד ח), ובסמוך וכל יקר (איוב כח י) ואת יקר תפארת[1] (אסתר א ד). וכבר אמרתי בשער הבנינים (דף 58) כי מן הדמיון הזה וישב דוד במצר (דה״א יא ז).

ומה שיהיה על דמיון מועד ומופת ומוקש ומוקד לא ישתנה כאשר נאמר אהל מועד האלהים (דה״ב א ג), ונאמר בסמוך ואבן למוסדות (ירמיה נא כו) ומוסדות הרים ירגזו[2]) וארבעה שלחנות (יחזקאל מ מב) לשלחנות הכסף (דה״א כח יו) בהשתנות קמצות אל שבא ופתח, ונאמר בסמוך בתוֹכָחוֹת על עון (תהלים לט יב) וכסף תוֹעָפוֹת לך (איוב כב כה) תוֹכְחוֹת מוסר (משלי ו כג) כתוֹעֲפֹת ראם (במדבר כג כב), וענין וכסף תועפות לך הגדולה והרוממות כלומר רב ועצום. — ונאמר בסמיכת פה פי בהפוך ההא יוד, נאמר בפי כל עברך אלה[3]), על פי ה׳ (שמות יז א) והיה פי ראשו (שם כח לב), בעברי פי פחת (ירמיה מח כח), מפיך ומפי זרעך (ישעיה סוף נט), וישם דבר בפיו (במדבר כג יו), ופיהו את פיך (ירמיה לד ג) ההא בפיהו לכנוי עם הואו. ויש שתפול היוד הזאת בסמוך המדבר השם אל עצמו בעבור הקבץ שני נחים רפים והוא אמרו כי פי המדבר (בראשית מה יב), וישם פי כחרב (ישעיה מט ב). ונאמר בסמוך שה תמים (שמות יב ה) אל הכנוי או שֵׂיוֹ (דברים כב), ואיש שיהו (ש״א יד לד) בקיום היוד הנהפכת מן ההא, אך בסמכו אל המראה (אל שם נראה) לא נשתנה המין הזה מן השנוי כי אם שנוי אחד בנקוד, והוא כי שה כאשר נפרד הוא בשלש נקודות וכאשר יתחבר הוא בשתי נקודות, כי שה תמים בסגול נאמר שה כשבים ושה עזים (דברים יד ד). ונאמר בסמוך מה שהוא על משקל

פְּעָלוֹן הרגוש העין כמו תמהון ושברון ועורן וכליון, בשברון מתנים (יחזקאל כא יא), ובתמהון לבב (דברים כח כח), וכליון עינים (שם סה) בהקל העין והעמדתה בשבא; ואפשר שישאירו הדגשות כתכונתה עם שנותם הקמץ אל השבא כאשר נאמר בסמוך קנה וקנמון (ש״ה ד יד) וקנמן בשם (שמות ל כג).

וממה ששמשו בו בסמיכה שלא על דרך ההקשה סמכם המתואר אל התואר והוא כאמרם בני שלשים (בראשית נ כג) משפטו בנים שלשים[4]), ועוד

---

[1]) גירסת הראב״ע בלאות ל״ז ובפירושו לאסתר ו׳ ג׳ בפתח, אמנה בפירושו לקהלת י׳ א׳ כתבו גם הוא בקמץ.

[2]) בש״ב כב ח מוסדות השמים ובתילים יח ח ומוסדי הרים ירגזו וכל״ל פה מוסדות השמים כי זה מן השערים אשר לא ישתנו בהסמכם.

[3]) לא ידעתי מקומו ואולי צ״ל כפי נביאיך אלה (דה״ב יח כב).

[4]) והראב״ע שם פי׳ באמת בנים של שלשים ויהיו רבעים ולכן גם בני רבעים ישבו

בני רבעים ישבו לך (מ"ב י ל) ומשפטו בנים רבעים, ועוד אמרם בחֵיל כבד (מ"ב יח יז) בצירי תחת החת והמשפט בחיל בקמץ גדול תחתיה; ועוד בפתח ויקח יהוידע הכהן ארון אחד (מ"ב יב י) בשבא ופתח תחת האלף ודינו קמץ גדול; אל נְוֵה איתן (ירמיה מט יט) ומשפטו להיות כמו נָוֶה משולח (ישעיה כז י) כי איתן תואר לו; ועוד אנשי בני בליעל (שופטים יט כב) ומשפטו אנשים בני בליעל כאשר נאמר בזולת המקום הזה, והוא ההקשה בנטעי נאמנים (ישעיה יז י) ר"ל שהדין בו נטעים נאמנים כי נאמנים תואר; מי המרים (במדבר ה כג) המשפט המים המרים, כי המרים תאר למים; וכמהו עשה לך חרבות צרים (יהושע ה ב) בסמוך חרבות אל צרים והמתאר להם, והמשפט להיות כמו חֲרָבוֹת שניו (משלי ל יד), וכמהו מסל המצות אשר לפני ה' לקח חלת מצה אחת (ויקרא ח כו) [משפטו חלה מצה] כי מצה תואר לחלה, ואם יאמר בתו חלת שהיא תמורת הא כמו תו ושכורת ולא מיין (ישעיה נא כא) ותו אם אתן שנת לעיני (תהלים קלב ד) יהיה על דרך אחרת. ואם יושם גֶּבֶר תמים (שם יח כו) מלשון גֶּבֶר חכם בעוז (משלי כד ה) יהיה גם כן מן השער הזה, ר"ל משער מה שסמכו בו המתואר אל התואר והוא עוד זר משער ארץ בסמיכתו כאשר זר ממנו ובחדר משכבך (שמות ז כח) וזולתו ממה שזכרוהו קודם; ואם יושם לשון ארמית כמו איתי גְּבַר (דניאל ה יא) יהיה על אפניו. ודומה למין הזה אמרם אבני עשר אמות ואבני שמנה אמות (מ"א ז י) כי כאשר היה המספר הזה מודיע אורך האבנים לספר בעדם כאשר אתה אומר: אבנים עשריות ואבנים שמניות הקומו אותם במקום האורך, וספר בו ואחרי כן סמכו המתואר אל התאר (נ"א המספר אל הספור) על שמוש שהיו משתמשין בו, ואלו לא היה בדברים חסרון היה הקו להיות אבנים ארוכות עשר אמות, וכמהו וחוט שתים עשרה אמה יסב את העמוד השני (שם ז טו), ועוד וקו שלשים באמה יסב אתו סביב (דה"ב ד ב), וכמהו ארץ ארבע מאות שקל כסף (בראשית כג טו) הוקם המספר מקום הספור ואחרי כן סמכו המספר אליו והיה השער ארץ שוה ארבע מאות שקל כסף, וחסרו השני תבניות והקימו אלה המספרים במקומם וסמכו אליהם כאשר היו סומכים אל שני התבניות; וכמהו וחלת לחם שמן אחת (ויקרא ח כו) בעבור שהיה אמרו שמן מְסֻפָּר על בלול בשמן אשר הוא ספור ללחם הוקם במקומו ואחר כן סמכו אליו המסופר. ואפשר שיסמכו אל סמוך אליו מָחסר והיו חושבים אותו כאילו הוא נמצא וסומכים אליו, כאשר אמרו נתנני ה' בידי לא אוכל קום (איכה א יד), כי אמרו בידי איננו סמוך אל לא אוכל קום, כי איננו ספור ולא במקום הספור ואיננו מאוחזות בידי במאומה, אבל הוא ר"ל בידי סמוך אל סמוך אליו עולה במחשבה, והשעור בידי אדונים קשה או בידי אכזר והדומה לו, ואמרו בידי לא אוכל קום הגעת תכלית והפלגה בספור הענין, והשמוש הזה מקצורם וצחותם; ויותר נפלא מזה סמיכתם אל הכללים באשר יסמכו אל הספור כאשר יעמדו הכללים ההם במקום הספור, כאשר נאמר כי גאו המים מי שחו (יחזקאל מז ה), כי שחו פועל יפועל וזה כלל והוא מליץ בעד אמרם מים רבים.

וממה שנהג בדבריהם מנהג הסמוך ואיננו סמוך אמרו שומר מה מליל

לך יהיה פרושו בנים של רבעים ויהיו חמשים ותמה עליו המבאר אוהל יוסף כי לא מלכו מבניו של יהוא כי אם ארבעה, ולפי דברי החכם רוו"ה בפרושו הבנת המקרא לסוף ויחי.

(ישעיה כא יא) השוה מלתו והוא איננו סמוך למלת ליל שמורים (שמות יב מב) הסמוך; ועוד ואל המלכים אשר מִצָּפוֹן (יהושע יא ב) בשבא תחת הצדי והדין קמץ גדול; ועוד אין לשמור לְמַחְלְקֹת (דה"ב ה יא) בשבא תחת הלמד והוא סוף פסוק והמשפט הקמצות כאשר נאמר במקום אחר כי לא פטר יהוידע הכהן את המחלקות[1] (שם כג ח), ועוד דרך הירדן על הַמַּעְבְּרוֹת (יהושע ב ז) בשבא תחת הבית והמשפט הקמצות כאשר נאמר וְהַמַּעְבָּרוֹת נתפשו (ירמיה נא לב), והוא הדין עוד כי הרבה אפרים מִזְבְּחוֹת לחטא היו לו מזבחות לחטא (הושע ח יא), ועוד אמרו מְקוֹם אשר נתנו ריח ניחח לכל גלוליהם (יחזקאל ו יג). וממה שהנהיגוהו מנהג הסמוך אע"פ שאינו סמוך אמרם דרך השכוני באהלים (שופטים ח יא) המשפט השכונים באהלים, ועוד הוי משכימי בבקר — מאחרי בנשף (ישעיה ה יא) זה והדומה לזה איננו סמוך, כי הבית פוסקת הסמיכה ואין פנים בענין לסמכו, אך חסרו המם מזה והדומים לו להקל; ויותר מזה השותים במזרקי יין (עמוס ו ו), ואם יטה נוטה לשום אותו סמוך יהיה השתוי נעלם בלתי נודע וזה הבל[2]. וכבר נמנעו משנות דברים בסמיכה והיה הדין לשנותם בה וזה על דרך נכריה וצאת מן המנהג והשמוש, מהם אמרו בפרשת הנזיר לאחיו ולאֲחותו (במדבר ו ז) במשיכת האלף בקמץ כאשר היתה באָחות לנו קטנה (ש"ה ח ח) ומשפטו להיות כמו וְלַאֲחֹתוֹ הבתולה (ויקרא כא ג); ועוד האַחיכם יבאו למלחמה (במדבר לב ו), ובאחיכם בני ישראל (ויקרא כה מו) במשיכת האלף מהם בפתחות כאשר הוא בכי אנשים אַחים (בראשית יג ח) והמשפט להיות כמו והלחמו על אֲחֵיכֶם (נחמיה ד ח), ומהם עוד אמרו בָּגְדָה יהודה אחותה (ירמיה ג ח) והמשפט להיות על דמיון קרובה רחוקה גדולה ובא זר מהשער; ועוד אמרו קָטְנִי עבה (מ"א יב י) משפטו קטוני על משקל גרוני כאשר נאמר ואיש את קרבו (שמות לב כז) בקרבי אקדש (ויקרא י ג), וכאשר יסמך האחד המדבר אל נפשו יאמר קרובי וכן היה ראוי להיות קטוני ולא שנו הקוף והבליעו ואו המשך בנון, וכמהו ותהי שם המלחמה נָפוֹצֶת (ש"ב יח ח) ומשפטה נְפוּצָה על משקל גדולה ורחוקה וקרובה אם הוא מלשון כי נפיץ העם (ש"א יג יא) ולא נשתנה בהסמך אך המירו ההא בתו, ואם הוא מלשון נפוץ היתה ההקשה להיות על דמיון כי אין בפיהו נכונה (תהלים ה י), ויתכן אצלי בו עוד להיות פועל הולך על דמיון והממלכה נָכוֹנָה (מ"א סוף ב), וכל מרעיתם נפוצה (ירמיה י כא), אך ההא נהפכה לתו כהפך הא ושבה אל בית אביה (ויקרא כב יג) תו ושבת לנשיא (יחזקאל מו יז) וההפך הא אזלה תו בכי אזלת יד (דברים לב לו), והענין כי כאשר נפוצה המלחמה על פני כל הארץ רבה אכולת היער בעם, על דרך והיה ארון ה' בא עיר דוד ומיכל בת שאל נשקפה בעד החלון (ש"ב ו יו). ויתכן מן השער הזה ר"ל ממה שלא נשתנה בהסמך אמרו בצל דליותיו תשכנה (יחזקאל יז כג), והריותיו יבקעו (הושע יד א) כאשר הרות הגלעד (עמוס א יג) והרתיהם תבקע (מ"ב ח יב) ממנו. וממה שלא נשתנה בסמיכה אמרו השקיתנו יין תרעלה (תהלים ס ה). — ומפני שהיה רומה לשער הזה אשר אנחנו בו מה שישתנה בהפרד ממה שהוא בהתחבר, כי כל סמוך מחבר וכל בלתי סמוך נפרד, ראינו לסמכו אל מה שזכרנו בשער הזה

---

[1] גם שם גרסת הספרים נשנא.

[2] לדברי המחבר פרוש הכתוב השותים יין במזרקים, ולזה הבית איננה נוספת כמו שכתב הראב"ע בשם ר' מרינוס ע"ש.

שער כ׳

במחבר ובנפרד ובזכרון מה שישתנה ומה שלא ישתנה

דע כי רב מה שיבא בהתחבר ובהמשך הדברים פתח ממה שהוא על משקל ארץ או על משקל זולתו מן המשקלים והדמיונים ישתנה בעמוד עליו ובהפרד אל קמץ, ויש שיהיה הדבר האחד מזה בקצת המקומות נפרד בענין כמחובר; הדמיון בזה כי ארץ משתנה ברוב מקומות האתנח וסוף פסוק אל הקמצות ויש שיהיה עוד בהם פתח, ויקרה כזה עוד בזולת שער ארץ ובפעלים החולפים ממה שיהיה על משקל פִּעֵל, ר״ל שיהיה בנפרד קמוץ כלו. ויש שישתנה דמיונים אחרים בעמוד עליהם אל הצרי והסגול ואל זולתם עוד כאשר תראה אותו בשער הזה; ואלה המקומות נזכרים במסורת; ומשער ארץ מה שאינו משתנה כל עיקר ר״ל מה שלא יהיה לעולם באתנח וסוף פסוק כי אם פתח כאשר הוא בהמשך הדברים כמו נדר ותבן וספר ואפר ומלך ומלח, יצורו חרם (מיכה ז ג) ובטח, ובין עדר (בראשית לב יג) ועוד המאכלת כי אחריתו על דמיון ארץ*) אלה כולם וזולתם גם כן יבואו באתנח וסוף פסוק כאשר המה בזולת אתנח וסוף פסוק מהיות קצתם בצרי וקצתם בסגול וכבר זכרו זה והדומה לו במסורת חכמי הסופרים ואין ענין לזכרו הנה, ידיני שהערונו עליו לקחת אותו ממקומו, אבל מה שהצורך אביא אל זכרו הנה ממה שהוא בהפרד בחלוף מה שהוא בהתחבר הוא כמו השתנות רוב הפעלים החולפים והעתידים בהפרד מה שהם בהתחבר, וזה כאמרו בהתחבר יְבָרֶכְךָ בארץ (דברים כח ח) והיטבך וְהֵיטִבְךָ (שם ל ה) בשבא תחת הכף ותחת הבית ונאמר בהפרד ושכב בשלמתו וּבֵרֲכֶךָּ (שם כד יג), וברכך וּבֵרַכְךָ (שם ז יג) בסגול; ונאמר בהפרד אביך קָנֶךָ (שם לב) וההקשה שיהיה בהתחבר קנך בשבא על משקל אשר קרך (שם כה יז), הוא עשך ויכננך (שם לב ו) כי הוא פועל חולף כמוהם, אפס כי הם שמשו בו בהפרד בסגול כמו שנאמר בהתחבר צור יְלָדְךָ תשי (שם לב יח) ובהפרד שמע לאביך זה יְלָדֶךָ (משלי כג כב), ונאמר בהפרד ושב — את שבותך וְרִחֲמֶךָ (שם ל ג) ע״מ ושכב בשלמתו וברכך והמשפט בהתחבר שיהיה בשבא ע״מ וברכך בארץ; ויאמר בהפרד כאשר הִשְׁבִּיעֶךָ (בראשית כ ו) והמשפט בהתחבר להיות בשבא ופתח, ונאמר כי לא אתך מָאָסוּ כי אתי מאסו (ש״א ח ז) בקמץ בהפרד והוא זקף כי הנפרד הרבה פעמים שיהיה בזקף. ונאמר בהתחבר כי גָּבְרוּ עלינו (ש״ב יא כג) ובהפרד מאריות גָּבֵרוּ (שם א כג), ועוד ושמרו — את השבת (שמות לא יו) אכל בערים וְשָׁמָרוּ (בראשית מא לה), אשר בָּזְזוּ (במדבר לא לב) ואת כל חילם בָּזָזוּ (שם ט), וְטָהֲרָה ממקר דמיה (ויקרא יב ז) וכפר — וְטָהֵרָה (שם ח), לִקְטוּ לחם משנה (שמות יו כב) לפי אכלו לָקָטוּ (שם יח), וַיְחִי יעקב (בראשית מז כח) כאשר שמעת אתה וַיֶּחִי (דברים ד לג), וַיִּתְאַבְּלוּ העם (במדבר יד לט) וַיִּתְאַבָּלוּ (שמות לג ד), באו מלכים נִלְחָמוּ אז נִלְחֲמוּ (שופטים ה יט), מה יִּקָּחֲךָ לבך (איוב טו יב) ומשם יִקָּחֶךָ (דברים ל ד), תרועה יִתְקְעוּ (במדבר י ו) ואם באחת יִתְקָעוּ (שם י ד), אשר תִּקְחוּ (שמות

---

*) וכן אמרה קהלת, לרדת, ותהי לו לאומנת אע״פ שהאין באתנחתא וס״פ אינן יוצאין משיעתן ונקודתן בסגול וכל ללכת בר מן חד פסוק שם הם שבים לָלָכֶת (קהלת א ז) ואין זולתו, והמחבר קצר דבריו ורצה בטעמי המקרא.

כה ג) ממחציתם תִּקְחוּ (במדבר לא כט), באש יִשָּׂרֵפוּ (ויקרא כ יד) באש תשרפו (שם ח לב), תִּשְׁמְרוּ להקריב לי (במדבר כח ב) אך את שבתתי תשמרו (שמות לא יג), יִרְחֲצוּ מים (שמות ל כ) ובקרבתם אל המזבח יִרְחָצוּ (שם מ לב), זאת החיה אשר תֹּאכְלוּ (ויקרא יא ב) אתה תֹּאכֵלוּ (שם ג), ואֲדַבְּרָה באזניהם (דברים לא כח) ואֲדַבֵּרָה (שם לב), ואת אלה תְּשַׁקְּצוּ (ויקרא יא ג) ואת נבלתם תְּשַׁקֵּצוּ (שם יא); ובצווי ועתה הִרְגוּ — הרגו (במדבר לא יז), עִמְדוּ עמדו (נחום ב ט), בַּשְּׁלוּ את הבשר (ויקרא ח לא) ואת אשר תבשלו בַּשֵּׁלוּ (שמות יו כג). והמקור למען ענתך לְנַסֹּתְךָ (דברים ח ג) ולמען נַסֹּתֶךָ (שם יו). בְּצֵאתְךָ משעיר (שופטים ה ד) שמח זבולן בְּצֵאתֶךָ (דברים לג יח). ובשמות מְקוֹמְךָ אל תנח (קהלת י ה) ברח לך אל מְקוֹמֶךָ (במדבר כד יא), שׁוֹרְךָ טבוח (דברים כח לא) בבכר שׁוֹרֶךָ (שם טו יט), שָׂדְךָ לא תזרע (ויקרא יט יט) קצירך בְשָׂדֶךָ (דברים כד יט), ומַטְּךָ אשר הכית (שמות יז ה) נטה את ידך בְּמַטֶּךָ (שם ח ה), רֵעֲךָ ורע אביך (משלי כז י) שלמת רֵעֶךָ (שמות כב כח). נביא מִקִּרְבְּךָ (דברים יח טו) מחלה מִקִּרְבֶּךָ (שמות כג כה), ושתי את גְּבֻלְךָ (שמות כג לא) והרחבתי את גְּבֻלֶךָ (שם לד כד), על כל קָרְבָּנְךָ (ויקרא ב יג) מנחת מרחשת קָרְבָּנֶךָ (שם ב ז), ואל אשת עֲמִיתְךָ (ויקרא יח ‎.כ) תשפט עֲמִיתֶךָ (שם יט טו), ותדבר נא אֲמָתְךָ דברי אֲמָתֶךָ (ש"א כה כד), לא תתן חֲסִידְךָ (תהלים טז י) לאיש חֲסִידֶךָ (דברים לג ח). ובכנוי אֲנִי ה׳ אלהיכם — כי קדוש אָנִי (ויקרא יא מד). — וממה שישתנה בהפרד ממה שהוא בהתחבר אחד ואחת, כי רב מה שיבואו בהתחבר שתונע אלף (כל) אחד מהם (דברים כה ה) בפתח גדול אך בהפרד בפתח קטן וזה ידוע וגלוי. ודע כי רוב הנפרד יהיה באתנח ובסוף פסוק ויש שיהיה קצתו בזקף, ויש שינהגו הסגול ר"ל הטעם הסמוך לזרקא בהפרד מנהג אלה כאשר נאמר ותשכח ה׳ עשך נוטה שמים ויסד ארץ (ישעיה נא יג) בקמץ גדול כאשר יהיה באתנח וסוף פסוק, ועוד וקבצתים מירכתי ארץ (ירמיה לא ח) ועוד הנה החיה ה׳ אותי כאשר דִּבֵּר (יהושע יד י) בצרי תחת בית*) דבר כאשר יהיה באתנח וסוף פסוק, והמסורת עליו לית וכל אתנח וס"פ דכוותיה, ונאמר בחרו לכם היום את מי תעבודון (שם כד טו) בואו המשך כאשר יהיה בהפרד, ונאמר חמשים ללאת עשה ביריעה הָאֶחָת (שמות לו יג) בפתח קטן כאשר הוא באתנח וסוף פסוק, ועוד טרם יִשְׁכָּבוּ (בראשית יט ד) בקמץ כאשר הוא באתנח וס"פ ועוד ויאמר עלי לשמואל לך שְׁכָב (ש"א ג ט) והם שלשה קמוצין ספרה אותם המסורת ושלשתם בענין עצמו, אחד מהם ויאמר לא קראתי שוב שְׁכָב (שם ג ה) והוא באתנח, והשני ויאמר לא קראתי בני שוב שְׁכָב (שם ג ו) והוא בסוף פסוק, והשלישי זה אשר זכרנו ונהגה המלה הזאת בסגול מנהגה באתנח וס"פ, וכמו זה עוד משם נָסָעוּ (במדבר כא יג). ודע כי מה שיהיה על משקל ארץ ותבוא עליו הא ההודעה והוא בזולת אתנח וס"פ כי הוא נשאר על בנינו, לא ישתנה ממנו כי אם ארץ לבדו כי הוא קרה לו דבר נפלא והוא שהם משנים אותו מן הפתחות אל הקמצות בהודיעם אותם, באיזה מקום שיהיה הפרד והתחבר, אמרו מן הָאָרֶץ ההיא יצא אשור (בראשית י יא), ישבו לָאָרֶץ ידמו

---

*) וכ"כ רדק במכלל סד ב וכ"ה בדפוס ישן ובמקלת ספרים כ"י מדוייקים כפי מה שכתוב במ"ג וכ"כ בטעמי המקרא: ויש אחד מהן במקרא אשר בא בסגול אחרי הזרקא ונקמץ בצירי הנה החיה ה׳ אותי כאשר דבר ביהושע ואין זולתו עכ"ל.

(איכה ג י), לגור בארץ באנו (בראשית מז ד*). וכבר הנהיגו מלות בהתחבר מנהגם בהפרד, כאשר הנהיגו מלות בהפרד מנהגם בהתחבר, כאשר זכרנו בתחלת השער הזה מן המלות אשר לא תשתנינה, והמלות ההם כמו אמרו צור חסיו בו (דברים לב לז) הוא הדין להיות בשבא תחת הסמך כמו דליו שוקים (משלי כו ז), כי הוא מחובר בטעם בלתי נפרד ועוד כי בך חסיה נפשי (תהלים נז ב) ועוד ישפוטו הם (שמות יח כו), לא תעבורי מזה (רות ב ח), ישליו אהלים (איוב יב ו). וממה שהוא דומה למין השער הזה מה שהנהיגו בו המחבר מנהג הנפרד והנפרד מנהג המחבר כתבם מם אשר הם פרוצים (נחמיה ב יג) והוא באחרית המלה בצורת המם אשר בתחלת המלות ובאמצעם וכתבם גם כן נון מנ סערה (איוב מ ו) על הדרך הזה ובהפך זה כתבו מם לםרבה המשרה (ישעיה ט ו) והוא באמצע המלה בצורת המם אשר באחרית המלות.

שער כא·

זה שער הסמיכה היחשית·

דע כי היחש יקרא אל אבי האב ואל המשפחה ואל הארץ ואל המלאכה, ויש שיחושו אל זולת המשפחה למאורע או לדבר יפול למיוחש עם אשר יתיחש אליו; וכאשר תיחש אל שם נפרד תוסיף באחריתו יוד ליחס ותשנה תחלתו ואפשר שלא תשנה תאמר ביחס אל עבר לאברהם העברי (בראשית יד יג), ואל גבל, הגבלי (יהושע יג ה) ואל אדום, אדומי (דברים כג ח), ואל רכב רכבי (ישעיה לז כד), דן הדני (שופטים יג ב), גד בני הגדי (במדבר לד יד), אשר האשרי (שופטים א לב); ואמרו על דרך זרות ואל האשורי (ש"ב ב ט) אמר בו התרגום ועל בית אשר, מכיר מכירי (במדבר כו כט), שאול השאולי (שם כו יג), חמל החמולי (שם כו כא); אבל היחש אל ימין הוא הימני (מ"א ז כא) שלא על דרך ההקשה וכן היחש אל שמאל השמאלי (יחזקאל ד ד) שלא כהקשה גם כן, ואפשר שהיתה דעתם ביחש אל ימין ימני להפריש בינו ובין היחש אל בנימין כאשר אמרו איש ימיני (אסתר ב ה) והנהיגו על השמאלי מפני שוה לעמת זה והיתה ההקשה להיות כמו חנוך משפחת החנכי (במדבר כו ה). וכבר מצאתי במשנה מה שדומה לשמוש הזה והוא אמרם במסכת פרה (פ"א מא) „אמר רבי יהושע לא שמעתי אלא שלשית, אמרו לו מה לשון שלשית, אמר להם כך שמעתי סתם, אמר בן עזאי אני אפרש אם אומר אתה שלישית לאחרות במנין וכשאתה אומר שלשית בת שלוש שנים. כיוצא בו כרם רבעי א"ל מה לשון רבעי, אמר להם כך שמעתי סתם, אמר בן עזאי אני אפרש אם אומר אתה רביעי לאחרים במנין וכשאתה אומר רבעי בן ארבע שנים", והפרישו בין שני הענינים בהשתנות השתי מלות. ואם יהיה בשם הנפרד מאומה מאותיות התוספות תשארהו כאשר הוא ותיחש אל הכל ותאמר ביחוש אל חצרון חצרוני (במדבר כו ו), זבולן זבולני (שופטים יב יב), אדמון אדמוני (בראשית כה כה), ישוב ישובי (במדבר כו כד), יכין יכיני (שם כו כב), יאיר יאירי (ש"ב כ כו). ואם תהיה התוספת ההיא דומה לסמן הקבוץ תגרענה ותיחש אל שאר השם כאשר אמרו

---

*) וכמו כן העם (יחזקאל מה ו) הארון (יהושע ג טו) ונקמץ ההא לפי שאין אותיות אהע סובלים הדגש הראוי להיות אחר הא הידיעה.

ביחש אל מצרים מצרי (שמות כ׳ יט) ואל ספרוים (מ"ב יז כד) ספרוי (שם יז, לא), ואמרו ביחש אל אפרים, האפרתי אתה (שופטים יב ה) גרעו היוד והמם והוסיפו תו על דרך הזרות ודמה ליחש אל אפרת הוא בית לחם (בראשית מח ז) כאשר נאמר ודוד בן איש אפרתי (ש"א יז יב*), אפס כי אמרו ביחש אל שעלבין (יהושע יט מג) שם מקום, השעלבני (ש"ב כג לב) ולא גרעו התוספת אשר היא דומה לסימן הקבוץ וכאשר בארנו איכות זה בזכרון בניני השמות הרבעים (דף 75). ואם יהיה השם אשר ייוחש אליו מורכב משני שמות הושמו שם אחד שלם ר"ל שלם שחבר ביניהם בנקוד או בחבור אם יהיה סוף השם הראשון ממה שלא ינקד ר"ל אם יהיה אות רפה תיחס אל כלל השם ההוא כאשר נאמר ביחש אל גלעד והוא שם מורכב משני שמות ר"ל מאמרו הגל הזה עד — על כן קרא שמו גלעד (בראשית לא מח) וחבר ביניהם בנקוד ר"ל בשבא אשר תחת הלמד, והמקום הזה הוא ארץ הגלעד עצמו ואם נשתנה מבנינם (נ"א מבטאו) ובו נקרא האיש גלעד ונאמר ביחוש אליו הגלעדי (שופטים יא), מלכיאל המלכיאלי (במדבר כו מה), ישראל הישראלי (ויקרא כד י) אחירם האחירמי (במדבר כו לח) איעזר האיעזרי (שם כו ל), יחלאל היחלאלי (שם כו כו), יחצאל היחצאלי (שם כו מח), אשריאל האשריאלי (שם כו לא); וכן אם יהיה אחד משני השמות נלוה אל השני אפס הושמו שם אחד אע"פ שלא חבר ביניהם בנקוד ולא בחבור ייוחס גם כן אל כלל השם, אך כאשר יודיעוהו יודיעו המחבר אליו מהם בלבד כאשר נאמר ביחש אל בית לחם בית הלחמי (ש"א יו) ויוחש אל שני השמות והובאה ההודעה על השני מהם ונאמר ביחש אל בית שמש בית השמשי (ש"א ו יד), אבי עזר אבי העזרי (שופטים ו יא), בית אל בית האלי (מ"א יו לד); ואמרו האחירמי האיעזרי בהבאת ההודעה על השם הראשון מפני ששמו השני שמות שם אחד שלם ויחשו אליו על שני הפנים ר"ל שאמרו התשעי לחדש התשעי (זכריה ז א), אביעזר הענתותי (דה"א כז יב) והביאו ההודעה בתחלת השם כאשר שמו השתי מלות מלה אחת שלמה כמו גלעד וישראל והדומה להם, ופעם גרעו השם הראשון להקל ויחשו אל השני מהם בלבד כאשר שמו אותם במכתב שני מלות כאמרו ויהי איש מבן ימין (ש"א ט א) ואמרו איש ימיני (אסתר ב ה), וכן עשו ביחש אל אבל מחולה (שופטים ז כב) והוא שם מורכב משני שמות האחד מהם נלוה אל השני ר"ל שגרעו השם הראשון להקל ויחשו אל השני ואמרו ברזלי המחלתי (ש"ב כא ח). וכבר מצאנו בדברי רבותינו כשמוש הזה והקלות הזה ר"ל שאמרו ביחס אל בית לחם לחמיות באמרם מלודיות ועד לחמיות בחצי לוג (כלים פב מ"ב). ודע כי אמרם אבי העזרי ראיה על שאביעזר (יהושע יז ב) אינם אצלם שם אחד על השלמות ר"ל שאין חבורו גמור אבל הוא כמו בית שמש ובית אל ואם אינו נוהג

---

*) וכן כתב הראב"ע בפירושו בראש ס׳ רות על אפרתים: וזאת המלה פעם היא ליחס המקום הנקרא אפרת ופעם אחרת ממשפחת אפרים, ואפרת שם אשת כלב בן חצרן (דה"א ב יט) ונקרא המקום על שמה כמו מצרים עכ"ל וכתב החכם ר׳ וואלף היידנהיים ז"ל בס׳ העצמים: וזה לא יתכן שהרי יעקב לא היה חי במצרים כ"א שבע עשרה שנה וכלב נולד במצרים שהרי לא נזכר בפ׳ ויגש עם הבאים ליעקב מצרימה, ומה גם לדעת רז"ל שאמרו כי אפרת היא מרים אמו של חור ואחות אהרן ומשה והיתה בתה של יוכבד שנולדה במצרים וא"כ לא יתכן כלל שיזכיר יעקב שם אפרת וכתיב ואקברה שם בדרך אפרת היא בית לחם? ועוד איך יתכן שיקרא כלב שם עיר ע"ש אשתו אפרת בעודו במצרים ולא היה לו עדיין חלק ונחלה בארץ? עכ"ל.

בספר המנהג הזה. ואם יהיה בסוף השם יוד דומה ליוד היחש וירצו ליחש אליו יגרעו היוד ההוא ויביאו במקומו יוד היחש בעבור הטנע קבוץ שני נחים רפים, כי יוד היחש רפה גם כן כאמר ביחש אל כמו זה לכרמי משפחת הכרמי לחגי משפחת החגי לשוני משפחת השוני לגוני משפחת הגוני (במדבר כו). ואם יהיה באמצע השם המיוחס אליו אות כפולה יגרעו, אמרו ביחש אל שפופם השפמי (שם כו לט) כאלו יחשו אל שופם על דמיון היחש אל חופם באמרו החופמי ואל שוחם השוחמי (שם לט מב). ואם יהיה בסופו אלף נחה יניעוה כאשר אמרו ביחש אל פלוא הפלואי (שם כו ה), ואם בסופו הא רפה לנקבה תהיה במקומה יוד היחס ברוב דבריהם כאשר אמרו ביחס אל בריעה הבריעי (שם כו מד), תמנה (יהושע טו י) התמני (שופטים טו ו), צרעה (יהושע טו לג) הצרעי (דה"א ב נד), ואפשר שימירו ההא בנון ויביאו עליה יוד היחש כאשר אמרו ביחש אל שלה השלני פוה הפוני (במדבר כו כ כג) כי חסרו ההא מפוה והמירוה בנון ואחר כן חסרו הואו הנעה והשאירו ואו המשך בעבור שהיה זה יותר קל עליהם מאמרם הפויי על משקל השוחמי אלו היו מביאים אותו על העקר או מאמרם הפווי אלו לא היה ממירים, ואפשר שלא יחסרו ההא אך יהפכו אותה תו כאשר אמרו ביחש אל מעכה (בראשית כב כד) ויזניהו בן המעכתי (ירמיה מ ח), וכבר עשו זה קודם היחש עוד באמרם וישב גשור ומעכת (יהושע יג יג); ואמרו העזתי והאשדודי (שם יג ג) והפכו הא עזה לתו כי יתכן אצלם להפוך כל הא נקבה בבלתי הסמיכה תו כאשר אמרו ושכורת ולא מיין (ישעיה נא כא) אם אתן שנת לעיני (תהלים קלב ד); ואמרו ביחש אל מרשה (מיכה א טו) מיכה המרשתי (שם א א), נטפה (עזרא ב כב) הנטופתי (דה"א כז יג), אבל מחולה (שופטים ז כב) המחלתי (ש"ב כא ח), וכבר יחסו עוד אל צרעה הצרעתי והאשתאלי (דה"א ב נג), ואל נעמה (יהושע טו מא) צופר הנעמתי (איוב ב יא); אך אמרם לימנה משפחת הימנה (במדבר כו מד) אינו יחש אבל השאירו השם כאשר הוא והודיעו אותו אע"פ שהוא שם נודע כאשר הודיעו ארונה (ש"ב כד יז) באמרם הארונה (שם כד יו), שבט המנשה (דברים ג יג). ואם נסבור באמרו לכרמי משפחת הכרמי לחגי משפחת החגי וזולתם ממה שהוא דומה להם כזה*) לא יהיה רחוק. ואפשר שינהגו בנון באחרית השמות מנהג ההא בחסרם אותה כאשר אמרו ביחש אל נעמן הנעמי (במדבר כו מ) כאשר יחשו אל נעמה בחסרון ההא. ואם ייחשו אל שם באחריתו ואו רפה ישאירו הואו ויוסיפו אחריה נון כאשר אמרו ביחש אל שילו (שופטים כא כא) אחיה השילוני (דה"ב ט כט), ואל גלה (יהושע טו נא) אחיתפל הגילני מעירו מגלה (ש"ב טו יב).

ואם תקבץ השם המיוחס תביא עליו סימן הקבוץ ר"ל ים לזכרים ות לנקבות ותכפל יוד היחש כדי שתוכל להניעה בעבור שהיא נחה ויוד הקבוץ וואו נחים גם כן, ולא יקובץ בין שני נחים רפים ואחר כך תבליע אחת שתי היודין בשניה ויוציאם הלשון בפעם אחת כאשר נאמר אלהי העבריים נקרא עלינו (שמות ה ג), ופלשתיים מכפתור (עמוס ט ז), ובנקבה המצריות, העבריות, וכן עשו בנקבה האחת באמרם העבריה, נערה מואביה (רות ב ו), והיתה להם תרומיה (יחזקאל מח יב) כאשר רצו ליחש אל תרומה חסרו הא הנקבה כאשר

*) ר"ל שהיוד איננה ליחוס רק היא לשם והשאירו לשם כאשר הוא ולא כמו שסבר לעיל שגרעו יוד אחת מחמת הקבץ שני נחים רפים.

עשו בעת שיחשו אל תמנה ואמרו התמנה ואחר הביאו יוד היחס כפולה כדי שתהיה יכולת להניעה מפני שהיא נחה רפה והא הנקבה נחה רפה; ואמרו משאול תהתיה (תהלים פו יג), ועוד בה עשיריה (ישעיה ו יג) ואלו היו מיחשים אל תמנה או אל מעכה (אשר) היו אומרים התמניה והמעכיה בחסרון הא מעכה והא תמנה והבאת יוד היחש וסימן הנקבה כאשר עשו בתרומיה; ואם ימירו ההא בתו לא ידגשו היוד בעבור שאין צרך מביא לזה כי התו נחה נראת חזקה ואמרו עברית יהודית ישראלית ארומית מצרית עמונית חתית. ואפשר שיחסרו יוד היחש מקבוץ הזכרים מפני שכבד עליהם הקבץ היודים ואמרו פלשתים עברים ונסעו הקהתים (במדבר י כא), ישמעאלים, מואב והגרים (תהלים פג ז), בית הרכבים (ירמיה לה ה); ואפשר שימירו אחת היודין אשר ליחש בקבוץ באלף בעבור שהוא גם כן כבד עליהם מפני הקבץ היודין כאשר אמרו ההגריאים (דה"א ה י) הערביאים (דה"כ יז יא). ומאשר התיחשו אל זולת משפחתם למאורע כאשר אמר ואבי עמשא יתר הישמעאלי (דה"א ב יז) והיה זה למאורע אם בעבור שדר ביניהם כאשר יחשו עבר אדום אל גת (ש"ב ו י) והוא מבני מררי (דה"א יג יג) או לדבר זולת זה, והראיה על אשר יתר זה מישראל אמרו עליו ועמשא בן איש ושמו יתרא הישראלי (ש"ב יז כה) וזאת ראיה מספקת (וכן כתוב בפרוש המיוחס לרש"י בדה"א ב יז). ואל הענין הזה נטה המשורר,

נא פנת יקרת וערב ממי פרת השבעתיך בתורת משה הקרחי
שאחותי תחשב ואזן לי הקשב ותשובה השב משיבת מדוחי

בלומר חברו של קרח והצריכה לזה קאפיה (החרוז) וכבר תפשו עליו בזה אנשי דורו (כי רצוני לומר) שיסמך הנביא עליו השלם לקרח וכן הוא דבר שצריך לתפשו עליו כי מן הדין שילוו אל הנביא לא שילוו אותו לזולתו; אך לא הרגישו הם לזה והדומה לזה מה שאמר זולתנו (פרעון מוזי) פרעה של משה, כלומר אשר היה בזמנו. ומה שהוא דומה למה שזכרנו אמרם דואג הארומי, יחשו אותו אליהם בעבור מאורע, הלא תראה ספור כתוב עליו באמרו ושם איש מעברי שאול ביום ההוא — ושמו דאג האדמי אביר הרועים וג' (ש"א כא ח). ואפשר לבקש למשורר הזה התחבולה אחרת והוא שירצה באמרו משה הקרחי היחס אל אבי [אביו] והתחבולה היא אשר זקנו וזקן קרח אחד כלומר אשר יתיחסו לזקן אחד (והוא קהת).

שער כב׳

זכרון ההבלעה וטעמה ומאיזה ענין התחיבה.

דע כי השתי אותיות הדומות זו לזו כאשר תהיינה סמוכות במלה אחת ונחה הראשונה מהם יתכן להבליעה בשניה, וענין מאמרנו אות נבלעת כלומר אין לה תנועה מבדלת בין הנבלעת ובין אשר נבלעת בה, אך ישענו בהם בלשון משענה אחת כי המוצא אחד ואין הפרש ביניהם, וזה כאמרך רבו משערות ראשי (תהלים סט ה), רכו דבריו (שם נה כב), וחדו מואבי ערב (חבקוק א ח), עקרו רבבו ורככו וחדדו בנח האות הראשונה מהשתים הדומות זו לזו. ויש שמראים האות הזאת ולא יבליעוהו ואם יהיה נחה, אמרו סבבו את העיר (יהושע ו טו), ושממו עליה (ויקרא כו לב), ואפשר שלא יהיה עקר האות הנבלעת

הנח ויניחוה ואחר יבליעוה כאשר עשו בסבוני כמים (תהלים פח יז) אשר עקרו להיות כמו סבבוני בכחש אפרים (הושע יב) והניחו הדומה הראשונה והבליעוה כי לא יתכן להבליע אות נחה עד שתסור תנועתה כי הלשון איננו מוציא האות הנבלעת ואשר היא נבלעת בה כי אם הוצאה אחת והיא הראיה על אבוד התנועה מהאות הנבלעת, וכאשר עשו בכי חנני אלהים (בראשית לג יא) אשר עקרו חננני כמו אכלני הממני (ירמיה נא לד) והניחו והבליעו; וכן אם תהיינה השתי אותיות הדומות זו לזו בשתי קצות שתי מלות, ר"ל שתהיה אחת מהנה בסוף מלה והשנית בתחלת מלה שסמוכה אליה, ואין ספק כי הראשונה מהם נחה כי לא יעמדו על נע ושהשניה נעה כי לא יחלו בנח, כי כאשר יהיה כן ולא יבדיל ביניהם טעם יתכן להבליע הראשונה, ודמיון זה אמרך יהושע בן נון. וראיתי מאמר שמיחשים אל ראש הישיבה רבינו סעדיה הפיתומי ז"ל אמר בו שיש מן העברים מי שמבליע נון בן ומהם מי שמראה אותה, והנון ההבלע בכל מה שדומה לזה טוב בעיני, ההקשה עליו בזה אמרו בו ירוץ צדיק (משלי יח י), ואזל לו (שם כ יד) זה שבתה הבית (רות ב ז), צרר רוח (הושע סוף ד), שלח חשך (תהלים קה כח), ואין מה שיש תחת הריש והזין והלמד והתו מן הטעמים[1]) מונע מן ההבדל כאשר חשבו אנשים שהיו אומרים כי הכונה בטעם הזה למנוע ההבלע, ואין הדבר כן כי הטעם איננו מבדיל בין שני המלים והיא גם כן נמצא הרבה במה שלא תתכן בו ההבלעה כמו בערף כלב (ישעיה סו ג), גרש לץ (משלי כב י), ועשק דלים (שם כח ג), פוטר מים (שם יז יד), יקח לב (הושע ד יא), הנח לו (שם ד יז), מי חכם ויבן אלה (שם יד י) וזולת זה הרבה, והוא אם כן במלים ההם לבלי מה שחשבו, וכמו זה ישֻשום מדבר וציה (ישעיה לה) יתכן להבלע מם ישֻשום במם מדבר, וכמהו עוד הביטו אליו ונהרו (תהלים לד ו [2]) יתכן אלי להבלע ואו אליו בואו ונהרו; ומן המופתים החזקים על שהוא נכון, מה שהזהירו עליו רבותינו ז"ל (ברכות טו) לבאר כל שתי אותיות דומות נופלות בקריאת שמע על הדרך הזה ולהראותם ר"ל בכל לבבך, על לבבך, בכל לבבכם, עשב בשדך, ואבדתם מהרה, על לבבכם, הכנף פתיל, אתכם מארץ [3]), וזאת ראיה גלויה כי הבאור טוב מן ההבלע בקריאת שמע בלבד וכאשר יהיה הבאור יותר טוב ההבלע אינו אסור אך מעלתו פחותה, ועוד כי מה שיחדו בזה ק"ש ראיה כי הוא מותר בזולתו, והיה ההבלע אפשר בכל המלות האלה אע"פ שהטעם מפריד בקצתם בין שתי אותיות הדומות כאשר הוא מפריד בין הכנף ובין פתיל ובין אתכם ובין מארץ, מפני שקריאת שמע קוראים אותה

---

[1]) ר"ל שני טעמים וכ"כ רד"ק במכלול דף פ' וראה מ"ש לדברים ד לג וליחזקאל כ"ב ל. ודעת המדקדקים שקריאת מלות האלה לא מלעיל ולא מלרע לגמרי רק בהעמדה מועטת בשני הטעמים, ודעת החכם בער בספרו תורת אמת דף כא כי טעם מרכאות בפסוקים האלה וכאלה אינן אלא געיות נקראות העמדות ובאות על תיבות יוצאות בצרי ומלעיל, כדי שיגעה בהן הקורא ויעמיד את תנועת הצרי שלא תבוטא ותשמע כסגול וכן בתיבות יוצאות על אות גרונית ע"ש.

[2]) ובשני פסוקים האלה אין שני טעמים אף כי נפגשו ב' אותיות דומות, ולזה דעת המחבר כר"ם שיתכן בהן ההבלע אף במקום שנפרדים בשני טעמים.

[3]) הרב המחבר הביא הפסוקים האלה כסדר המקרא ובנוסחת השאלתות פ' עקב, ובגמרא הם שלא כסדרן כמו שהעיר הרב רא"ב.

בעת התפלה בלי טעמים מפרידים בין קצת מלותיה לקצתם. וההבלע גם יתכן אצלי בכל שתי אותיות שהן קרובות במוצא אע"פ שאינם מתרמות כשיהיו בשתי קצות שתי מלות כאשר אמרנו, ודמיון זה ויתן לי את מערת המכפלה (בראשית כג ט) כי יתכן בעיני להבליע הנון ויתן בלמד לי בעבור קרבתם במוצא למי שהוא רוצה בזה, [וכן] לך אל — נמלה עצל (משלי ו ה) ועוד אם נא מצאתי חן בעיניך אל — נא (בראשית יח ג) איננו רחוק אצלי הבלע כל אחת מהשתי למדין בכל אחת מהשתי הנונין, וכמו זה מארץ זכרם (תהלים לד יו), יחפץ זנבו (איוב מ יז), כי יתכן אצלי הבלעת הצדי בזין בעבור אשר מוצאם קרוב או שיהפכו הצדי לזין ויבלעוה בה, וכן אמר בכסף וזהב (תהלים קה לו) ובמה שדומה לו; וכן לא אמנע מהבליע האות הנחה במה שסמך לה כשיהיה מוצאה קרוב אע"פ שהם במלה אחת כמו והעבטת גוים רבים (דברים טו ו) כי הבלעת הטית בתו אחר הפכה לתו איננו נמנע מאצלי, וכמו זה והמעטתים (יחזקאל כט יו), ושחטתם בזה (ש"א יד לד), ובזה אקיש על כל מה שדומה לזה. ואמרתי שיתכן מבלי שאגזור בו, בעבור שלא פגעתי עד העת הזאת צח שאבטח בקבלתו בטחון גמור שאקבל ממנו המקרא, אבל אני סומך בדיקות המלות על הספרים המדויקים, וכבר בא לידי מהם מקרא ירושלמית ואחרת בבלית. ועל ספרי החכמים גם כן בטחוני בזה, וכבר ראיתי מהם ספרים לקצת הירושלמיים, ועל המסורת גם כן אני סומך בו; ואין מה שזכרתיו שלא פגעתי מחכמי הקבלה מי שאבטח בקבלתו מקצורי ועצלתי לדרוש ולחקור. כי אתם ידעתם חקרי והשתדלותי על הדרישה מימי עלומי, אבל גדלנו בפאה הרחוקה הזאת אשר אין חפץ בה, ועל כרחי לא ראיתי מי שזה תארו; וכלל אומר כי אפילו לא היה מנהג להבליע מה שהכשרתי להבליעו לא היה הכשרו נמנע אצלי הקשה על הבלעתם נון בן נון, כי מן ההבלעה מה שמביאה עליו ההקשה כאשר אתה רואה, וממנה מה שבא שלא על דרך ההקשה כאשר תראהו בשער הזה עוד. ומה שבא עוד מן ההבלע על דרך ההקשה אמרו ונתנוך בידם (שופטים טו יג), הליועץ למלך נתנוך (דה"ב כה יו) ברגשות נון המדברים בעבור הבלע הנון אשר היא למד הפעל בה והעקר ונתננוך על משקל במה קבענוך (מלאכי ג ח), וכמהו ונתנו את בנתינו (בראשית לד יו) העקר בו ונתננו ע"מ וישבנו אתכם ולקחנו — והלכנו (שם), וכמהו ולנו בגבעה (שופטים יט יג) משפטו ולננו, בצל דליותיו תשכנה (יחזקאל יז כג) העקר בו תשכננה ע"מ דרכי תצרנה (משלי כג כו) ותעמדנה (בראשית מא ג) תפלנה (יחזקאל ל כה), הנון הראשונה למד הפעל ר"ל מן שכן והשניה סימן קבוץ הנקבות, ובעונתינו נתנו (עזרא ט ז) העקר נתננו ע"מ נשמרנו (ש"ב כא ה), וכמהו כי עליך נשענו (דה"ב יד א) העקר [נשעננו], והתקדשו והכינו (שם לה ו) עקרו הכננו ע"מ הפרנו והצרנו מאת בריתי הפר (בראשית יז יד) והצר לך (דברים כח נב), ויכוננו ברחם אחד (איוב לא טו) עקרו ויכוננו השני נונין הראשונות מהעקר כי הוא עתיד כאשר כונן (ישעיה נא יג) כמו יכוננה עד עולם (תהלים פז ה) ונבלעה הנון הכפולה בנון באשר היא כנוי הרבים המדברים; ואמתו אל תבעתני (איוב ט לד) עקרו תבעתנני ע"מ זבח תודה יכבדנני (תהלים נ כג), וכמהו תברכני נפשך (בראשית כז יט), אך הן תוי שדי יענני (איוב לא לה) אפשר שיהיה הדגוש בו בעבור הבלע ההא אשר היא למד הפעל ר"ל למד יענה וזה שלא כמנהג השמוש אע"פ שמצאנוהו רפה בקצת הספרים

כמשפטו; יסר יסרני יה (תהלים קיח יח) עקרו יסרנני כי הם מוסיפים הנון על הפעלים החולפים כאשר יוסיפוה על העתידים, וכבר בארתי זה קודם לכן; והשחתם (דברים ד כח) עקרו והשחתתם ע"מ והקרבתם והבלעה התו אשר היא למד הפעל בתו המדברים; אשר כרתו (במדבר כג יד) עקרו כרתתו ע"מ שמעת[1]); ובבאו נבעתי (דניאל ח יז) עקרו נבעתתי; גוער בים ויבשהו[2]) (נחום א ד) עקרו וייבשהו ע"מ ויעזקהו ויסקלהו (ישעיה ה ב), וכמהו וישרם למטה מערבה (דה"ב לב ל) עקרו ויישרם ע"מ וישברם וכן יכתב ויישרם [בקצת הספרים] בשני יודין, ושניהם ר"ל ויבשהו וישרם שני פעלים כבדים, אך וישרנה הפרות (ש"א ו יב), ויחמנה בבאן לשתות (בראשית ל) יתכן שיהיה כמו ויבשהו וישרם ר"ל פעלים כבדים אע"פ שאינם פתוחי היודין, וכבר העמדתי המופת הגלוי מדברי ר' יהודה (אותיות הנוח דף 56) על זה בזולת החבור הזה ר"ל ספר ההכלמה; ויתכן עוד שיהיו פעלים קלים ושיהיו היודין בהם לעתידות. ויש שכופלין האות ויבליעו הראשונה בשניה ויעשו זה פעמים רבות בעמוד על המלה ובהפסק הדברים כאמרו חדלו פרזון בישראל חדלו (שופטים ה ז) אין בחדלו הדגש מן הענין כי אם מה שיש בחדלו הראשון זולת ענין העמידה עליו[3]) ודגשוהו בעבור זה כדי שתחזק הסמיכה עליה, וכמהו ורעבים חדלו (ש"א ב ה), ואיש ברעהו יהתלו (ירמיה ט ד), ברק מרטה (יחזקאל כא טו) בצמא נשתו (ישעיה מא יז), רוח אלהים רעה מבעתך (ש"א טז טו) עקרו מבעתך בסגול תחת העין ובשבא תחת התו ובהקל אותו ע"מ מלמדך להועיל (ישעיה מח יז), כי הרוח יבא בלשון זכר ובלשון נקבה כאשר נאמר ורוח גדולה וחזק, והונעה העין בשבר כי ממנהגם לעשות כזה כאשר עשו בסמך ומאספכם אלהי ישראל (שם נב יב) וכאשר עשו עוד במם אאמצכם במו פי (איוב יו ה) והנבואות לא נאמרו כי אם בלשונתם ועל כן תראה מיחשים שמושיהם אליהם — והדין להיות בסגול — והונעה התו בסגול בעבור העמידה עליו כמנהגה כאשר התבאר בשער המחבר והנפרד (שער כ) והכבידוהו בעבור הענין הזה ר"ל העמידה עליו. ויתכן שיהיה הכבד נון הן תוי שדי יענני (איוב לא לה) בעבור הענין הזה. ויש שידגשו הערב האות האחרונה מפנות שיריהם כאשר לא תהיה רפה בעבור העמידה. ויש שידגשו (הערב האות האחרונה) גם כן העברים האות לבלי מה שזכרנו אך לצחצח האות ההיא הדגושה כאשר יראו שתתערב באות אחרת היא קרובה אליה במוצאה, כדגשותם קוף ונתקנוהו מן העיר (שופטים כ לב) מיראתם שתרמה לכף, וקוף ביקרותיך, (תהלים מה י), וקוף ולו יקהת עמים (בראשית מט י) וקוף עקשות פה (משלי ד כד), וקוף ועקבותיך לא נודעו (תהלים עז כ) וקוף אם יקרך עון (ש"א כח י[4]) וקוף מקדש ה' (שמות טו יז) מיראתם בזה גם כן, וכדגשותם צדי ירבו עצבותם (תהלים יו ד) מיראתם שתרמה לסמך; וזאת היא דעתם בדגשות צדי ומחבש לעצבותם (שם קמז ג) וצרי נצרה על דל שפתי (שם קמא ג), נצרה כי היא חייך (משלי ד יג),

---

[1]) ר"ל אשר כרתי (ירמיה יא י) עקרו כרתתי ע"מ שמעתי.

[2]) ראה בס' ההרכבה אות ואו התיבות ויבשהו, וישרם, ויחמנה ובמנחת שי על וישרם.

[3]) ר"ל אין הפרש בין חדלו הראשון לשני מלבד כי השני באתנח ולזה דגשו הלמד כדי שתחזוק הסמיכה עליה, ומזמן הרד"ק קראו המדקדקים הדגשים האלה „לתפארת הקריאה” כמ"ש במכלול ג ב.

[4]) ראה ס' הנוח לרי חיוג ופראזון שרש קרה.

ולא אריח בעצרתיכם (עמוס ה כא), וכדגשותם סין ונאספו עשבות הרים (משלי כז כה) לברוח מהתערבה בזין, וכבר בארתי את זה באר היטב בזולת הספר הזה. ומפני מה שזכרתיהו במלות האלה מיראת הספק צוו רז"ל (ירושלמי פ"ב דברכות) לבאר זין תזכרו ועשיתם ולהראותה ולצחצח בה, ולהראות סמך כי לעולם חסדו לצחצח בה גם כן, הזין מיראה שתתערב בסמך[1]) והסמך מיראה שתתערב בזין, כי הזין הנחה אשר אחריה כף קרובה במוצאה ממוצא הסמך וכן הסמך הנחה אשר אחריה דלת קרובה במוצאה ממוצא הזין, וכאשר הסמך הנחה אשר אחריה גימל קרובה במוצאה ממוצא הזין, ויתבאר לך באמרך ותסגור הדלת (מ"ב ד ה), נשגב ה' (ישעיה לג ה). ויש שיכבידו העברים הריש בקצת המקומות (במכלול ס"ג נמנו כלם) אע"פ שיכבד עליהם זה ברב המקומות ועשו זה כדי שתחזק הסמיכה עליה בעבור כבדותה על הלשון מפני ההשנות אשר בה, וכבר בארתי מהות ההשנות הזה בזולת החבור הזה ר"ל ספר ההכלמה, והוא אמרם בעבור הרעימה (ש"א א ו) משפטו להקל הרש כי הוא מקור הרעים אך עשו בזה כאשר עשו בצרי ולא יכלה עוד הצפינו (שמות ב ג) אשר דגשוה והדין בה להקל כי הוא מקור הצפון כמו השליך, אבל הראיתם אשר בהר (ש"א י כד) יתכן שיהיה דעתם בדגשות הרש שלו ודגשות רש הראיתם כי שלח בן המרצח (מ"ב ו לב) היא הדעת הזאת עצמה ר"ל הסמיכה עליה; ויתכן עוד שיהיה דעתם בו באמרם הברב כח (איוב כג ו), הבדרך אבותיכם (יחזקאל כ ל) בדגשות כי המה שאלה לדעת כמוהם וכבר בארתי את זה משמושם בשער השאלה לדעת (שער לו). ואמרו קשתותם תשברנה (תהלים לז טו) ודגשו השין בעבור שהוא יותר קל עליהם במלה הזאת בהקבצם עם השתי התוין מהקילה. ודע כי אין ממנהגם הכבד כל אות בשבא שיש בו ספק או כל אות שהמבטא בהקלה קשה עליהם, כי בעתים יכבד עליהם מה שהוא קל עליהם בעתים אחרים ובהפך, ועוד כי יראת הספק הזה ודעת חזק הסמיכה איננו דבר כולל את כולם אבל הוא לשון לעם מהם מבלתי עם, ומן המבואר כי הדעת הזאת היא למעט מהם, וע"כ בא הכבד במקומות מעטים כלשון העם ומנהגיהם, כי לא דבר עמהם כי אם בלשון שהיו נוהגים בו; אך דגשות תו ויהי כל יודעו מֵאִתְּמוֹל שלשם (ש"א י יא) הוא דומה לשמוש הארמיים באמרם מאתמלי ומדקמוהי. וכבר דגשו האלף שלא ע"ד ההקשה אע"פ שהוא כבד עליהם ברב המקומות באמרם תביאו לחם תנופה (ויקרא כג יז), ויביאו לו את המנחה (בראשית מג כו), ויביאו לנו כיד אלהינו (עזרא ח יח), אבל דגשות אלף ושפו עצמותיו לא ראו (איוב לג כא) הוא ההקשה[2]). וכבר דגשו הנון שלא

---

[1]) ובתוס' ברכות ט"ו ב' פי' צריך להתיז הזין שלא ישמע סין תשכרו למען שיהיה לנו שכר מצות, ועל מה שצריך להתיז חסדו פי' המבאר לירושלמי דברי רוח והבל. — וכבר כתב המחבר לעיל (7) כי אנשי טבריה היו צחים בלשון מכל העברים, והוסיף על זה החכם האפדי פל"ב כי על דרך זה היה אצל האשכנזים הבדל מה בין קול הסמך והזין והסין והיה אצלם הבדל בקול בין דרכי סורר לכל איש שורר בביתו וכן בין הקוף והכף הדגושה ובין הואו והבית הרפה כמו שמבדילים ביניהם הישמעאלים היום, אבל שזה אם אמת אין לנו דרך אל השגתו והוא מעות לא יוכל לתקן עד יבוא ויורה צדק לנו וכבר יעד זה באמרו ולשון עלגים תמהר לדבר צחות.

[2]) כי הוא עבר מבנין פֻּעַל, וכן במסורה ד' אלפין דגושין; ור' משה בוטריל בפי' לס"י (פ"ב מ"ב) הביא רק ג' אלפין דגושין והאי קרא דאיוב לא מנהון, וכתב: כל זה נודע הטעם בסוד הקבלה וכבר חובר על זה הספר ס' הנקוד הגדול אשר חברו רב אשי בבבלי; ור"ש מגורלו העתיק דבריו בפ' מקץ וגרם וכבר חובה על זה הסוד וג'.

כהקשה באמרו ואת ענבי נזירך (ויקרא כה ה), ענבי רוש (דברים לב לב), ירמיה [אביעזר] הענתתי (ש"ב כג כז), מנזריך כארבה (נחום ג יז). הן בעודני חי (דברים לא כז), עודנו הארץ לפנינו (דה"ב יד ו) משפטו להיות כמו עודינו תכלינה עינינו (איכה ד יז), ועניננו מה שאנחנו מתמידים כך, אבל דגשות נון אשר תדפנו רוח (תהלים א ד), שרותיה תעננה (שופטים ה יט) והדומה להם הוא השער*). וכבר דגשו הדלת מן אל יחד בימי שנה (איוב ג ה) שלא כהקשה כי הוא כמו אל תחד כבודי (בראשית מט ה) על משקל יקד יקוד (ישעיה י יו), ותרד עיני דמעה (ירמיה יג יז) והם כולם ע"מ מה ילד יום (משלי כז) ואע"פ שיתכן מזולת בעלי היוד (ראה חיוג ורדק שרש אחד); וכן דגשות טית עת לטעת (קהלת ג ב) שלא כהקשה שהוא כמו לתת לקחת לשבת לרדת, אם הוא כאשר מצאנוהו בקצת הספרים, כי מצאתיו בקצתם דגוש בספר דמשקי מדויק אע"פ שהוא ברובם קל ואם יהיה כבר הוא שלא כהקשה, אלא אם (ירבו) [יראו] בו להתערב בתו. וממה שבא דגוש שלא כמשפט וכמנהג אמרם וקנמן בשם (שמות ל כג) בדגש הנון והדין היה להקל אותה כי מה שיהיה בהפרד מן הדמיון הזה דגש יקלו אותו בהתחבר כאשר נאמר בהפרד אכה כל סוס בתמהון, ומשנה שברון (ירמיה יז יח), כליון חרוץ (ישעיה י כב) ונאמר בהתחבר ובתמהון לבב (דברים כח כב), בשברון מתנים (יחזקאל כא יא) וכליון עינים (דברים כח סה, בלי דגש), וכן היא ההקשה במר ואהלים וקנמון (משלי ז יז) להיות בהסמכו מוקל הנון; וכבר דגשו שלא כהקשה הרבה מן הקבוצים כמו גמלים שפנים מעטים מרבדים ומעקשים בחלקלקות עקלקלות מהתלות חשוכים מעקשות קטנים מים עמקים (משלי יח ד), וכבר נאמר מגלה עמוקות (איוב יב כב) בהקל, ואפשר שיהיה הדגשות הזה בעבור הבלע הנחים הרפים אשר הם למשך. ויש שיבליעו בבלתי האות הדומה אותיות הרפיון והמשך ונחי המשך גם כן ושלש אותיות חזקות, והשלש אותיות חזקות הם הנון והלמד והתו, אבל התו תבלע בבנין התפעל כאמרם הכהן המטהר את האיש המטהר (ויקרא יד יא) עקרו האיש המתטהר והבלעה התו בטית, וכאמרו שמי מנאץ (ישעיה נב ה) אמר ר' יהודה עקרו מתנאץ, מדבר אליו (במדבר ז פט) עקרו מתדבר, ותנשא מלכותו (שם כד ז) עקרו ותתנשא, והטהרו (שם ח ז) עקרו והתטהרו, הנבאו בבעל (ירמיה כג יג) עקרו התנבאו ועל כן נדגשה הבית ואלו היה נפעל היתה קלה. והנון כשתהיה פא הפעל נון יכשר להבליעה בעינו כאשר הבליעו נון נפל ביפול ונון נדר בידור והדומה לזה; וכאשר יבליעו נון נפעל בפא הפעל בעתידות, ההקשה נוהגת תמיד, וכאשר הבלעה מן בכמו מבן שלשים שנה, מכל מלמדי (תהלים קיט צט), והוא בן בליעל מדבר אליו (ש"א כה יז) עקרו מן דבר, וכמהו מכרע על ברכיו (מ"א ח נד), מהר עשו מקטל (עובדיה א ט) עקרו מן קטל. והבלע הלמד בבלתי דומה לו והוא מעט, כמו הבלע למד לקח ביקח, ולמד מלתעות כפירים (תהלים נח ז) בושני כפירים נתעו (איוב ד י) עקרו נלתעו; והבלעתם אותיות הרפיות כבר באר זה ר' יהודה בספר אותיות הרפיון, וזה בכמו הציבו משחית (ירמיה ה כו), כי אצק מים (ישעיה מד ג) וזולתם הרבה מאד, אבל מה שלא זכר ר' יהודה מזה ולא רמז אליו הוא הבלע העינין הרפות במה שאחריהם כהבלע ואז לול בלמד

---

*) כי כל כנוי נו ליחיד נסתר הנון דגושה תמורת ההא החסרה וכן כנוי נה לנקבה.

ובללים יעלו אל התיכונה (מ"א ו ח[1]) ופירושו חלונות, והראיה על שהנבלע הזה ואו היא העין, שהוא ממין לולאות חמשים (שמות לו יב), אע"פ שפירושם שם בתי אחיזה, כי הלול שם כולל לכל דבר שיגיעו ממנו אל מה שאחריו בין שיהיה בית אחיזה או חלון; ומשקל לולאות פועל, אות האלף בו נוספת כהוספה ברודאי תאנים (ירמיה כד), וכהבלע יוד ציץ בפטורי צצים (מ"א ו יח) וכהבלע האות הרפה אשר היא ואו ישר ממשוכה (מיכה ז ד) בכף לשכים בעיניכם (במדבר לג נה) וכהבלע יוד ציד [נ"ל ואו צוד] בדלת והיו לכם לצדים (שופטים ב ג) כלומר יהיו לכם מצודות תפלו בם, וכהבלע ואו וישאהו במוט (במדבר יג כג) ויקח — את המוטה (ירמיה כח י) מוטות עץ — מטות ברזל (שם כח יג) בטית והיה מֻטּוֹת כנפיו (ישעיה ח ח) כי הם נגזרים מענין כי ימיטו עלי און (תהלים נה ד) אשר הוא סמיכה ומשיכה; והבלע ואו תלונה בנון תלנות בני ישראל (במדבר יד כו), והואו הזאת היא עין הפעל והיא הנהפכת בפעל הכבד יוד ר"ל באשר הלינתם (שם יד כט) כאשר נאמר בני תמותה (תהלים קב כא) בואו ונאמר בפעל הכבד המית ביוד; וכהבלע אלף אכל והוא פא הפועל בכף מכלת לביתו (מ"א ה כה) עקרו מאכלת ע"מ מחגרת שק (ישעיה ג כד), והרפתה האלף והבלעה כאשר הרפתה אלף אסר באמרו במסרת הברית (יחזקאל כ לז) עקרו מאסרת אלא שלא דגשו אותה, אבל דגשו אותיות המשך כמו הבלע יוד פעילה בכמו עניה סערה (ישעיה נד יא), שביה בת ציון (שם נב ב) מה אמך לביא (יחזקאל יט ב), כי שם ארם נחתים (מ"ב ו ט) משקלו פעילים ע"מ שרידים והבלעה היוד בתו; וכבר הבליעו היוד עוד בתאניה ואניה (ישעיה כט ב), ולא דומיה (תהלים כב ג), פריה וענפה (יחזקאל יט י), במשכיות כסף (משלי כה יא); וכהבלע [אלף] אליאתה (דה"א כה ד) במה שיש אחריה אחרי הפוך האלף יוד ואמרו אליתה (שם כה כז); והבלע ואו מחויאל (בראשית ד יח) אחרי הפכה יוד ביוד אחריה [מחייאל] (שם); והבלע ואו קטון בנון קטני עבה (מ"א יב י), אך הבלעם הנחים הנוספים לתמורה הוא כמו הבלע הנח בספית אחך בנו (ירמיה מג ג) ועקרו להיות כמו מֵשיב מֵקים, — והבלע הנח אשר אחרי פא שני פֵּיות (שופטים ג טז) ביוד אשר בחרה כחרב פִּיות (משלי ה ד), וכן צריך שיסבור מי שיאמר בוהסג אחור משפט (ישעיה נט יד) שהוא עלול העין (משורש סוג) שרגשות הסמך שלו אינו כי אם להבלע כמו הנח אשר אחרי הא הוקם והושב בה, וזה שאני בוחר בוהסג אחור משפט[2]) וביגענו ולא הנח לנו (איכה ה ג) רצוני לומר בהנח לנו שעיקרו הונח מענין לא שקטתי ולא נחתי (איוב ג) ומבנין הניחו את רוחי (זכריה ו ח); ויש שרגושים עוד נחי התמורה מחסרון הפעלים בעלי הכפל כאשר עשו ביִסֵּב אלהים (שמות יג יח), ויסבו את ארון

1) ובספרים בוא"ו עם דגשות הלמ"ד וכ"כ המנחת שי ורדק ופרחון בשרש לול.

2) ר"ל שהוא בוחר בדעת הזאת שהסג הוא הפעל משורש סוג והדגש תמורת הנח הנעלם, וזה דעת הראשונה שכתב ר' יהודה בשורש סוג וז"ל: והסג אחור אם היה מזה השורש היה דגשות הסמך תמורת הנח נעלם הפעל כי מנהג העברים להשים הדגש תמורת הנח הנעלם בפעלים המשנים וג' ויתכן היות הסג אחר שרש אחר (משורש נסג) ע"כ, וכמו שדגש הסמך בהסג תמורת הנח נעלם כן דגשות הנון בהנח לנו, שעיקרו הונח משרש נוח. ובספרינו כתוב הונח בוא"ו והנון רפה, וכן יִסֵּב שמביא המחבר בסמוך בלי וא"ו כתוב בספרינו בוא"ו עם סמך דגושה, והמ"ש מלא בספרים מדויקים הונח הנון בדגש עם הוא"ו. אכן בכ"י של כ"ד שניהם בלא וא"ו ובדגש הנון והסמך כגרסת המחבר.

(ש״א ה ח), והיה הדין בויסב אלהים להיות אחרי היוד נח רפה תמורת הכפל הנופל כאשר הוא בְּגִיחוֹ בדלתים ים (איוב לח ח) ויגל את האבן (בראשית כט י) והבליעוה בסמך, וזה ממה שלא הרגיש בו ר׳ יהודה[1]) אבל שם הדגשות עצמה תמורת החסרון מבלי שיחשב בזו שהוא להבלע הנח הרפה המומר בה, וכן אומר בעל כמון יֻסַּב (ישעיה כח כז) שכמו הנח הנוסף בלחם יודק (שם) ובמוסבת (שמות לט יג) נבלע בסמך שלו ועקרו להיות יוסב בנח רפה נוסף אחר היוד לתמורה כאשר הוא ביודק, והיא ההקשה ביכת שער (ישעיה כד יב) ובדומה לו; ואין אמרי כי ר׳ יהודה לא הרגיש בו מחייב שמה שאמר בו איננו נכון, אך זה שאמרנו יותר ראוי במלות האלה ובדומה להם ויותר נכנס בדרך ההקשה מפני שהדגשות לא תהיה כי אם להבלע, וטוב שנאמר כי הנח הנוסף הוא הרגש משתהיה הדגשות ללא הרגש דבר (ראה לעיל 100).

שער כג׳

ממה שבחרו בו להראות, יותר מהבלע, ולהשלים, יותר מחסר.

ככר בארנו בשער הקודם לשער הזה כי העבריים יכבד עליהם פעמים שתי אותיות דומות זו לזו סמיכות זו לזו במלה אחת והם מבליעים האחת בשנית כאשר ימצאו דרך לזה; ויש שמחסרים אחת מן האותיות הדומות ומספיקים בשנית כאמרם ונבזה בהם (ש״א יד לז); אך יש שמשנים זה ומראים השתי אותיות הדומות במקום אשר היו יכולים בו להבליע, וכן יש שמשלימים הבנין במקום אשר היה מנהגם בו לחסר כאמרם לגזז את צאנו (בראשית לא יט) וזולתו, ומזה אמרו כי אפפו עלי רעות (תהלים מ יג) אלו היו נוהגים בו מנהגם בזולתו היה על דמיון רבו משערות ראשי (שם סט ה), רכו דבריו (שם נה כב), וכמהו עוד דללו וחרבו (ישעיה יט ו) היה משפטו על המנהג להיות כמו דלו עיני (שם לח יד), וכמהו סבבו העיר (יהושע ו טו), בזזו איש לו (במדבר לא נג), לאמר שממה (יחזקאל לה יב), וגללו את האבן (בראשית כט ג), המנהג על דמיון וחתו מנס שריו (ישעיה לא ט), וכמהו זקנים לא חננו (איכה ד ו), ואמרו כן שבתי זממתי (זכריה ח טו), והיה משפטו להיות כמו זמותי בל יעבר פי (תהלים יז ג), ונאמר והחתתי את עילם (ירמיה מט לז) והמנהג על דמיון והשמותי אני (ויקרא כו לו) כאשר נאמר החתת כיום מדין (ישעיה ט ג), ונאמר הרנינו לאלהים (תהלים פא ב) והמשפט להיות כמו הסבי עיניך (ש״ה ו ד), ונאמר לחננכם (ישעיה ל יח), עת לחננה (תהלים קב יד) והמנהג הולך על ההבלעה כאשר תאמר חנון יחנך[2]) (ישעיה ל יט), ונאמר אולי יחנן ה׳ (עמוס ה טו), ורב ההלוך על החסרון כאשר נאמר ונער לא יחן (דברים כח נ) אבל בחרו בו ההשלמה, ונאמר לגזז את צאנו, לשדוד את כל פלשתים (ירמיה מז ד) ומנהגם לחסר כאשר נאמר לרס את הסלת (יחזקאל מו יד) ולחג את חג הסכות (זכריה יד יו) לעוז במעוז

---

[1]) וז״ל שם שרש סבב: ושמו דגשות הסמך ויסב אלהים חלוף החסרון כאשר שמו הנח הנעלם אחר הנוספים חלוף החסרון — ושמו דגשות סמך על כמון יסב חלף החסרון כמו יכת שער ואלו היה הסמך רפה ואמרו יוסב גם הוא היה נכון כי הנח הנעלם שהוא אחר היוד חלף החסרון כאשר הוא הדגש חלף החסרון.

[2]) בכ״י חנה וחננכם.

(ישעיה ל ב); ואמרו אין גחלת לחמם (שם מז יד); וממנהגם לחסר כמו לבוש ואין לחם לו (חגי א ו), או כמו ונתתיך לבז (יחזקאל כה ז); ואמרו ושדדו את בני קדם (ירמיה מט כח) והראו, והמנהג היא ההבלעה והיה הדין להיות ושודו בואו המשך על דרך סובו ציון (תהלים מח יג) או שדו בקמץ והבלעה על דרך רנו שמים (ישעיה מד כג).

שער כד׳

הקבוץ והמשנה׳

ונזכור הקבוץ הנה בקצרה כי כבר זכרנו קצתו בשער הכנוים (109) ונזכור עוד קצתו בשער לשון הזכר והנקבה (ל"ח). דע כי הקבוץ והמשנה מנחל אחד, והוא שהקבוץ איננו כי אם חבור דבר אל דבר וכן המשנה דבר אל דבר, אבל השנוי אשר בין שני המינים בכמות בלבד, והקבוץ והמשנה אם כן תחת סוג אחד ועל כן הכשירו העברים להביא קצת הקבוץ על דמיון מלת המשנה והכשירו ברוב המשנה שיהיה על דמיון מלת הקבוץ וכאשר הוא כן אינם מניחים אותו בלא סמן שיורה על המשנה כאשר יתבאר זה בשער הזה. ודע כי כאשר יקבצו האחד הזכר אשר ישכיל*), רוב קבוצם לו יהיה ים כאשר תאמר גבר גברים ועבד עבדים וטבח טבחים ומשקה ומשקים ואופה אופים, ואפשר שיקבצוהו בות כמו אב אבות ועל אבותם המולדים אותם (ירמיה יו ג); אך כאשר יקבצו האחד הזכר אשר לא ישכיל, הרבה פעמים מקבצים אותו בים ובות כאשר נאמר בקבוץ את המאור הגדל יהי מארות (בראשית א יד) ונאמר מאורים, כל מאורי אור בשמים (יחזקאל לב ח), ונאמר בקבוץ שבוע אחד (דניאל ט כז) שבעים (ויקרא יב ה) ועוד שבעה שבעות (דברים יו ט), ונאמר בקבוץ שדה שדים, על שדי חמד (ישעיה לב יב) ועוד ומן השדות (שמות ח ט); אבל כאשר יקבצו הנקבה האחת אשר תשכיל רבו יהיה בות, כי באחת ממנו ברוב סמן לנקבה כאשר נאמר בקבוץ שפחה שפחות ובקבוץ מילדת מילדות וההלוך עליו, ואפשר שיקבצוהו בשני הסמנים אע"פ שלא תהיה בו אות לנקבה כאשר נאמר בקבץ נפש נפשים ונפשות (יחזקאל יג כ). ואם יהיה הקבוץ ההוא למה שאיננו משכיל ולא יהיה באחד ממנו סמן לנקבה יש פעמים שיקבץ בים על המבטא ובות על הענין כאשר נאמר בקבוץ הצפור החיה (ויקרא יד ז) שתי צפרים חיות (שם יד ד), ונאמר בקבוץ הצלע התיכנה (מ"א ו ח) צלעות וצלעים (שם פסוק ה ולד), ונאמר בקבוץ חצר חצרות (שמות ח יג) וחצרים (תהלים י ח), ויתכן להיות מהמין הזה ותור וגוזל (בראשית טו ט) בעבור אמרו שתי תרים (ויקרא ה ז) בתו כלשון הנקבה אע"פ שאמרו באחד ועשה את האחד מן התרים (שם יד ל) בלשון זכר, ואפשר שיהיה אמרו האחד בל' זכר בעבור מה שבא אחריו באמרו או מן בני היונה בל"ז גם כן. ואם יהיה באחד ממה שאיננו משכיל סמן לנקבה יקבץ בשני הסמנים יהדיו ר"ל בים על הסרון הסמן מן האחד ובות, כאשר נאמר בקבוץ שנה שנים ושנות דור ודור (דברים לב ז), ואפשר שיקבצו בין שני סמני הקבוץ במלה אחת ר"ל בין

---

*) אמר יש לו דעת, וכ"כ לקמן פרק לח.

הות והים כאשר עשו באת כל לחתים (יחזקאל כז ה) כאשר יוסיפו הים על לחות והיא הסברא ברבותים אלפי (תהלים סח יח); אך הסמן אשר יורה על המשנה כשיביאו מלת הקבוץ (אינם צריכין בו לסימן) הוא שני ושתי כאשר נאמר ושתי תרים או שני בני יונה (ויקרא ה ז), אבל כאשר תהיה המשנה בזולת מלת הקבוץ אינם צריכין בה סמן כי בנין המלה יורה על המשנה כמו והידַיִם ידי עשו (בראשית כז כב), הואל קח ככרים (מ"ב ה כג), חמור חמרתים (שופטים טו יו), רחם רחמתים (שם ה ל), שנתים אחר המבול (בראשית יא י), וטמאה שבעים (ויקרא יב ה). בין הערבים (שמות יב ו) והרבה כמהו, אך הקבוץ אשר יהיה על הבנין הזה הוא לקחנו לנו קרנָיִם (עמוס ו יג), שבעה עינים (זכריה ג ט), ונעקש דרכים (משלי כח), שלש השנים (ש"א כ יג), בעצלתים (קהלת י יח *), (ברב עצתיך ישעיה מז יג) וזולת זה.

אך, השערים הבאים עד שער ל"ה היו ליסוד מוסד להראב"ע ולרד"ק ולכל המבארים והפותרים דברי התורה על פי חכמת הלשון והגיון, וכמעט לא תמצא פרשה אחת בתנ"ך אשר לא יבואר בה דבר מן הדברים על פי יסודות והנחות הנמצאים בשערים האלה, ובכל זאת קם הראב"ע, אשר כסה רעיוניו וחקירותיו במסוה הסוד והוא הראשון אשר נתן יד לפוקרים, בחמת רוחו על דברי ר' יונה בשער כ"ח ושפך עליו מרירתו „על מה שהזכיר בספרו יותר ממאה מלות ואמר כי כולם צריכים חלוף — וספרו ראוי להשרף" (צחות עב), והוא ספר הזה אשר ממנו רוב חכמתו בדקדוק הלשון ובאוריו עד כי החכם אפודי אמר עליו (בפ' ז') „ומה שחידש בחבוריו מעט הוא"! הלא זה החכם הראב"ע אשר אמר כי נוספו בתורה כמה מקראות בזמן מאוחר, כי ספר איוב הוא ספר מתורגם, וחלק שני מישעיה נכתב בגלות בבל, וכאלו לו לבד נתנה החקירה החפשית קם וירה חצי שנונים על מה שפירש המחבר דברי הכתוב במקומות אשר ההכרח יאלצהו בדברים זולתם הראוים לכתוב במקומם, כמו שעשה לפעמים רש"י ז"ל כאמרו משאותיכם (יחזקאל כ מ דברי שד"ל בכ"ח ח"ד 136) ולא אחת ולא שתים קראו בעבור זה המהביל, ובפרושו על שמות יט יג „המשוגע שהפך בספרו דברי אלהים חיים", וראה כל כנויי שבחים כאלה אשר אסף המבאר לשפה ברורה ע ורק בפרושו לתהלים עז ז נחה שקטה רוחו ואמר: חכם גדול חבר ס' נכבד רק שיש בו טעיות שאמר כי ידי מקום עיני. והרד"ק לא כן עשה, כי אם לפעמים נטה מדרך המחבר, לא העיז לדבר דבר כנגדו, וכן הפרחון העתיק בספרו מקצת דבריו ואין קול ואין קשב. והחכם המבאר הנזכר אשר לא ראה אז ספר הפרחון חשב בדעתו כי אי אפשר אשר הראב"ע ידבר דברי נאוצים וגדופים כאלה על רבינו יונה וספרו, ואמר כי כוונתו על ר' יצחק בן ישוש, אכן האמת יצאה לאור וכונת הראב"ע על ר' יונה וספרו זה, רק הוא עומד לבדו ואין איש עמו לקנא קנאתו עד אשר קם בדור אחרון החכם האפודי אשר כתב בפרק כז במתק שפתים אלה הדברים,

„אמר יש שמביאין מלה מן המלות והחפץ בה זולתה ומכשירים זה בעבור התקבץ השתי מלות בסוג או במין או באיכות או בזולת זה מן הדברים ויש שיפול הדבר במקום הדבר ואע"פ שאינו מתקבץ עמו במאומה וג' וכבר האריך מאד לתת על זה משלים ודמיונות מהכתוב. וכבר נמשכו אחר דעתו רבים מהקדמונים והאחרונים מזולת הבדל שיתנו לכללים האלה. והרבה מהחכמים ז"ל בהרבה ממדרשיהם נמשכו אחר זה. וכבר הגיע מזה עד שאמרו שהשם הגדול המפורש הוא שם בן ארבע יקרא בכתוב מקום ע"ז והוא שם מונח על אלהים אחרים באמרו אז הוחל לקרא בשם ה' וכמו שכתב הרמ"בן ז"ל בחדושי שבועות [וז"ל שם על דף כט „ולפי מה שמצאתי בהגדת בראשית רבה ע"ז נמי מיקרי שם המיוחד שכך העלו שמה בימי דור אנוש דכתיב אז הוחל לקרא בשם ה'"] והוא מקום פלא גדול. ואשר ראוי שתדע כי הנביאים והמדברים ברה"ק יתכנאו וידברו במשלים ודמיונות וכמו שכ' ממשל משלים הוא ואמר וביד הנביאים אדמה וכמו שכתב הרב ולכן מן ההכרח ללמוד הזה להבין במאמריהם שמות מושאלים ופעלים יורו בהנחתם הראשונה על זולת מה שיורו עליו אכלם ויקחו

---

*) ולדעת הראב"ע והאפודי הבאתי לקמן שער כו גם אלה הם שניות.

השמות המשותפים במאמריהם, אמנם זה במה שירצו להעלים מהגדת העתיד בהניחם המלות המושאלות והשתוף בשמות והפעלים כמו שהוא הענין ברוב מה שהגיד דניאל מהעתידות וקצת בדברי זולתו, וכן במה שירצה להניח ולבאר מסודות החכמה האלהות והטבעיות הנקראים אצל החכמים מעשה מרכבה ומעשה בראשית ידברו גם בשמות המושאלים יקחו אותם על זולת הנחתם הראשונה לעומק הענינים ההם וכי יקצרו גם המלות המונחות, וכן במה שיאמר במוסר והמדות ידברו גם לפעמים במשלים ודמיונות כמבואר בדברי שלמה, או במה שהוא מבואר מטבע הדבור שהוא משל כמו ומלתם את ערלת לבבכם, העיני האנשים ההם תנקר והדומה לזה, או במה שיאמר ע"ד הגוזמא כמו ערים גדלות ובצורות בשמים, והיה מספר בני ישראל כחול הים, ועל הענינים האלה ודומיהם ידקו הכללים האלה ויונחו המלות והאפן גם זולת זה, אמנם שילקחו הכללים האלה במוחלט כמו שעשה הוא, זר מאד וענין שההקש השכלי יחייב חלופו, כי נתן הכתוב עיר פרוצה אין חומה, ואם בעבור ההשתנות סוג בסוג ומין במין ילקח הדבר האחד תמורת זולתו והמספר האחד תמורת זולתו תתבלבל הבנת הכתוב וכמעט שתפול התורה. ולפי שקבלת זה שהביא מזה יראה בתחלת הדעת שסברתו מחוייבת אפתח לך השער תכנס בו לידיעת האמת וכי סברתו בטלה בדבר הזה אשר אין לו שחר". ושאר דבריו הבאתי לשער כח על מקום מושבותם.

שער כה.

מה ששמשו בו בחסרון.

דע כי העבריים הרבה פעמים מחסרים וגורעים מן הדברים מה שלא ישלם הדבר על דרך האמת כי אם להקל ולקצר בו, וזה כאשר ידע המדבר בו מה שהם רוצים. וממה שבא מחסר בדבריהם אמרו וימד שש שעורים — שש השעורים האלה (רות ג טז) בחסרון שם המדה, לא יצעק ולא ישא (ישעיה מב ב) ר"ל ולא ישא קולו, וכמהו ישאו בתף וכנור (איוב כא יא) רוצה ישאו קול, ולצת לבדך תשא (משלי ט יב) ר"ל תשא עונך*) כלומר שחטאך ומעותך לא ישאם כי אם אתה לבדך ולא זולתך; ותשא הארץ מפניו (נחום א ה) ר"ל אימה כאשר נאמר נשאתי אמיך (תהלים פח יו); מי לה' אלי (שמות לב כו) כלומר יבא אלי או יגש אלי; ואמרתם לה' ולגדעון (שופטים ז יח) ר"ל חרב או נקמה לה' ולגדעון; ואהיה מאהל אל אהל (דה"א יז ה) השעור ואהיה מתהלך מאהל אל אהל וממשכן אל משכן; ובצור נחלים אופיר (איוב כב כד) רצה זהב אופיר, כי אופיר עיר ובא ממנה הזהב כאשר נאמר ללכת אופירה לזהב (מ"א כ ג); וישלח אבשלום את אחיתפל — מעירה מגלה (ש"ב טו יב) ר"ל ויקח את אחיתפל; כי לך יאתה (ירמיה י ז) רצה המלכות או היראה; כי יודע כל שער עמי (רות ג יא) כלומר כל יוצאי שער עמי או כל בואי; והחיות רצוא ושוב (יחזקאל א יד) שעורו ירוצון רצוא וישובון שוב או רצוא רצו ושבו שוב, ואפשר ששמו המקור הזה במקום התאר והשעור רצות ושבות; לעזתים לאמר (שופטים יו ב) כלומר ויוגד לעזתים; באזני ה' צבאות (ישעיה ה ט) כל' אמר ה' צבאות; תדשא הארץ — עץ פרי עשה פרי (בראשית א יא) ר"ל ותוציא עץ עשה פרי כאשר נאמר אחריו ותוצא הארץ — ועץ עשה פרי (ראה לקמן בסוף פרק כח); ותכל דוד (ש"ב סוף יג) ר"ל נפש דוד על ענין כלתה לתשועתך נפשי (תהלים קיט פא); ותחס עליך (ש"א כד יא) ר"ל ותחס נפשי או עיני, כי לא אשר יראה האדם כי האדם יראה לעינים (שם יו ז) שעורו כי לא אשר יראה האדם כי אם אשר יראה ה' כי האדם יראה לעינים

---

*) בכ"י כתוב פה „מענין עותה ושתי המלכה (אסתר א יו), את אשר העוה (ש"ב יט כ)" ונ"ל כי דברים האלה כתב מעתיק אחד לבאר המלה „ומעותך" שכתב המחבר.

וג'; ענתת לך על שדיך (מ"א ב כו) שעורו איש ענתות, וכמהו דמשק אליעזר (בראשית יג) שעורו איש דמשק ואמרו אליעזר אע"פ שהוא מאוחר בדבור הוא מוקדם בענין ושעורו אליעזר איש דמשקי; שנים חדשים בביתו (מ"א ה כח) ר"ל איש בביתו; וירץ כל המחנה (שופטים ז כא) משפטו כל איש המחנה, וכמהו וישם ה' — ובכל המחנה וינס המחנה (שם); ארור כנען (בראשית י כה) ר"ל אבי כנען וכן היו מכנים אותו כאשר אמר וחם הוא אבי כנען (שם י יז), וכמהו ואשתון הוליד את בית רפא ר"ל אבי אשתון כאשר נאמר קודם זה (דה"א ד יא) הוא אבי אשתון ואח"כ אמר ואשתון הוליד וג' ר"ל ואבי אשתון; ויך אלחנן — את גלית הגתי (ש"ב כא יט) ר"ל את אחי גליה הגתי כאשר נאמר (דה"א כ ה); לעיני חנמאל דדי (ירמיה לב יב) ר"ל בן דדי כאשר אמר עליו ויבא אלי חנמאל בן דדי (שם א ח); את ירבעל ואת בדן (ש"א יב יא) ר"ל ואת בן דן ר"ל שמשון וקצר כאשר עשה בעשהי עשר (דה"א כז יא) אשר עקרו על שתי עשר כאשר בארנוהו בשער המספר (שער מד); ויאמר ה' אל משה שלח ידך — למען יאמינו (שמות ד ד) שעורו ויאמר לו תעשה האות הזה למען יאמינו או הדומה לזה מן הנסתר; שמרו מי בנער באבשלום (ש"ב יח יב) יכשר להיות החפץ בו שמרו מי ישלח ידו או מי יגע בנער באבשלום; אשר נאפה משובה ישראל — צדקה נפשה משבה ישראל (ירמיה ג ח יא) משפטו עדת משובה ואמרו ישראל תמורה מאשר לפניו, וכן משפט כי מרי המה (יחזקאל ל ב) כי בית מרי המה, וכמהו ויאמר זאת הרשעה (זכריה ה ח) כלומר בעלת הרשעה, ויתכן להיות השמות האלה במקום התוארים; כי מישראל והוא חרש עשהו (הושע ח ו) שעורו כי מעצת ישראל ואמרו והוא רומז בו אל המלך הנזכר קודם זה באמרו הם המליכו ולא ממני, והענין כי הבעל נעשה בעצת כלם ר"ל בעצת המלך והעם; ויחפרו — מים לשתות (שמות ז כד) שעורו להוציא מים לשתות; ואם שלש אלה לא יעשה (שם כא) ר"ל ואם אחת משלש אלה; לא תלין פעלת שכיר (ויקרא יט יג) משפטו לא ילין פעלה פעלת שכיר אתך וכאשר הוקה הסמוך אליו והוא לשון נקבה במקום הסמוך הוציאו הפעל בל' נקבה (וכ"כ רש"י). וכמהו מעוז לתם (משלי י כט) ר"ל לבעלי התום; בן חכם מוסר אב (שם) הענין יקח או ישמע, כי בה' נשבעתי כי אינך יוצא (ש"ב יט ח) ר"ל כי אם אינך יוצא, וכמהו תשבו לתוכחתי (משלי א כג) ר"ל אם תשבו, וכמהו ויש ה' עמנו (שופטים ו יג) אם יש, וצמית והלכת (רות ב ט) כלומר ואם צמית כי איננו מגיד לה כי תצמא; ותמאן לשלחו (שמות ד כג) ר"ל ואם תמאן, וחכמת המסכן בזויה (קהלת ט יז) ר"ל ואם חכמת המסכן, ואמר לשבח החכמה ולהזהיר עליה טובה חכמה מגבורה וחכמת המסכן בזויה, ואם חכמת המסכן בזויה היא טובה לו מן הגבורה ומועילה יותר (וכ"כ הראב"ע). ומן השער הזה אצלי אמר ונתן לכם ה' לחם צר (ישעיה ל כ) שעורו ואם נתן, וכבר קדם באורנו לה בשער באור רב עניני האותיות התוספות (דף 22) בזכרנו הענינים אשר יתחלפו בואו; והשבתיך מזונה (יחזקאל יו מא) כלומר מהיות זונה וכמהו וימאסך ממלך (ש"א טו כג) מהיות מלך, ויסירה מגבירה (מ"א טו יג) מהיות גבירה, ונכחידם מגוי (תהלים פג ה) מהיות גוי, ונבריתנה מגוי (ירמיה מח ב) מהיות גוי, עמדו מכח נסים (שם מח מה) כלומר מבלי כח נסים, גם מיום אני הוא (ישעיה מג יג) ר"ל מלפני יום, כלומר קודם הזמן, נאור אתה מהררי טרף (תהלים עו ה) ר"ל

מלפני הררי כלומר קודם המקום, ודעת אלהים מעולות (הושע ו ו) הרבה מעולות, וכמהו תקוה לכסיל ממנו (משלי כו יב), משבעה משיבי טעם (שם כו יו), הנחמדים מזהב — ונפת צופים (תהלים יט יא), רטפש בשרו מנער (איוב לג כה) יותר מימי הנוער, ויקנאו אתו מכל אשר עשו אבתם (מ״א יד כב) הענין בהם כלם ובדומה להם יותר מכך וכך, אבל ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר (ישעיה ה ו) ענינו וימנעו מהמטיר עליו מטר כלומר שלא ימטירו עליו והוא משער והוא בן בליעל מדבר אליו (ש״א כה יז); ודומה לשער הזה אשר אנחנו בו אמרם טובם כחדק ישר ממסוכה (מיכה ז ד) פרושו כי הטוב אשר בהם כחרק והישר בהם רע ממסוכה כי מסוכה ואם הוא כתוב בסמך הוא כמו במשוכת חדק (משלי טו יט); מהיות משה (שמות יב ד) כלומר מדי שה; ופסיליהם מירושלים ושמרון (ישעיה י י) שעורו אשר הם גדולים מפסילי ירושלים ומפסילי שמרון; אנחנו פשטנו נגב הכרתי (ש״א ל יד) ר״ל על נגב הכרתי, לא אחת ולא שתים (מ״ב ו י) כלומר לא פעם אחת ולא שתים, ואת כל הארץ היא (ירמיה מה ד) שעורו לי היא והטעם שאני עושה בה כרצוני, פן יאמרו הארץ (דברים ט כח) כלומר יושבי הארץ וכמהו וכל הארץ באו מצרימה (בראשית סוף מא), אלף ושבע מאות זהב (שופטים ח כו) בחסרון המשקל, היפלו ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב (ירמיה ח ד) ר״ל היפלו דברי ולא יקומו אם ישוב דברי ולא ישוב, ישוב הראשון מן השיבה והשני מן ההתמדה וזה הפך זה, וכמו השני אשר הוא בענין ההתמדה כלה שב במרצתם (שם ח ו) פרושו כלם מתמידים במרוצתם, והטעם באם ישוב ולא ישוב הישוב דברי מעשות רצוני וחפצי בם ולא יעשה ולא יתמיד מה שחשבתי עליהם, והטעם באמרו היפלו כטעם באמרו לא נפל דבר אחד מכל הדבר הטוב (יהושע כא מג); הלוך וקנית בקבק יוצר חרש ומזקני העם ומזקני הכהנים (ירמיה יט א) שעורו מעשה יוצר חרש ולקחת עמך מזקני העם וג׳; והיתה שבת הארץ לכם לאכלה (ויקרא כה ו) השבת לא יהיה לאכלה אבל הטעם והיתה תבואת השבת לכם לאכלה; להטתה הדרך (במדבר כב כג) אל הדרך; אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב (שם כג יז) הואו בם כנוי דבר חסר אם דבר או מה שדומה לו, כלומר אני רואה הדבר הזה הוה אחר זמן; כאשר ישבר את כלי היוצר (ירמיה יט יא) שעורו כאשר ישבר איש וג׳; אם יחרש בבקרים (עמוס ו יב), אם יחרש איש בבקרים או אם יחרש החורש; ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר — והיתה ידך עמי ועשית מרעה לבלתי עצבי (דה״א ד י) בחסרון תשובת התנאי, אפס כי יש במלים האלה מוקדם ומאוחר והסדר ועשית לבלתי עצבי מרעה, ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם (ירמיה ד כג) השעור והבטתי אל השמים; ואתן להם יעברום (ירמיה ח יג) השעור ואתן להם מצות או חוקים; ואין אתכם אלי (חגי ב יז) שעורו ואין משיב אתכם אלי נאם ה׳, כלומר ולא מי שמורה אתכם את עבדתי; כי אראה שמיך — מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח ה) אומר מה אנוש; הפיל פור — לחדש שנים עשר (אסתר ג ז) השעור ויפול הפור על חודש שנים עשר; שמר מה מלילה שמר מה מליל (ישעיה כא יא) ר״ל מה הלך מלילה מה הלך מליל או מה פנה מלילה או הדומה לו; והנה ידו מצרעת כשלג (שמות ד ו) לא דמה החלי עצמו לשלג אבל דמה לו מראה ידו בלבד והשעור והנה ידו מצרעת והיא לבנה כשלג; חלקו מחמאות

פיו (תהלים נה כב) השעור חלקו מחמאת אמרי פיו והמם במחמאת במקום מן אע"פ שהיא פתוחה כאשר היא בכי למבראשתה (דה"א טו יג; לעיל 19), והטעם בו כמו הטעם ברכו דבריו משמן (תהלים נה כב); נרדם ורכב וסוס (שם עו ז), נרדם איש או אדם ורכב וסוס; ותלבש אסתר מלכות כלומר בגדי מלכות; אנוש כחציר ימיו (שם ק ה) כימי חציר ימיו; לא אוכל און ועצרה (ישעיה א יג) לא אוכל נשא און או להביט אל און ועצרה; כי נשני אלהים את כל עמלי ואת כל בית אבי (בראשית מא נא) ואת כל עמל בית אבי; קראן לו ויאכל לחם ויואל משה (שמות ב כא) בחסרון ותקראנה לו ויאכל לחם; בקרבתם לפני ה׳ (ויקרא יו) בחסרון באש זרה והשעור בקרבתם לפני ה׳ באש זרה; אלהים יראני בשוררי (תהלים נט יא) יראני נקמה בשוררי כאשר נאמר אראה נקמתך מהם (ירמיה כ יב); ויקח האיש נזם זהב בקע משקלו ושני צמידים על ידיה (בראשית כד יב) ר"ל ויקח האיש — וישם על אפה ושני צמידים על ידיה כאשר אמר ואשים הנזם על אפה; והמולג שלש השנים (ש"א ב יג) בעל שלש כאמרו בעל פיפיות (ישעיה מא טו); ויענש את הארץ מאה ככר כסף וככר זהב (דה"ב לו ג) ר"ל ומאה ככר זהב או זולתו מן המספר; ויאמר ליוסף הנה אביך חלה ויגד ליעקב ויאמר (בראשית מח) השני פועלים חסרים האומר והמגיד; ואנכי שלוח אליך קשה (מ"א יד ו) כלומר נבואה קשה; כי איש בבנו ובאחיו (שמות לב כט) השעור כי שלחתם יד איש בבנו ובאחיו; ואנכי ישב אשב עם המלך לאכול (ש"א כ ה) כלומר כי מנהגי לאכול עמו במועדים; לא עליך אתה היום (דה"ב לה כא) ר"ל לא עליך אתה באת או עלית היום[1]; ויסירהו מלך מצרים בירושלים (שם לו ג) הענין מהיות מלך בירושלים כאשר נאמר במלכים (ב׳ כג לג) ממלך בירושלים; וכחכי איש גדודים חבר כהנים (הושע ו ט) כלומר כן חבר כהנים; אל חכך שפר כנשר על בית ה׳ (שם ח) השעור שים אל חכך שפר ואומר הנה גוי בא ממרחק וידאה כנשר על בית ה׳ כאשר נאמר ישא ה׳ עליך גוי מרחק מקצה הארץ כאשר ידאה הנשר (דברים כח מט); אשר לתתי לו בשרה (ש"ב ד י) שעורו אשר חשב או אשר בא או הדומה לזה; כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור (דברים כ יט) ר"ל כי יעזב האדם עץ השדה וכי הנה בענין כאשר, אמר בעת שתצור על עיר לא תכרות את עצה העושה פרי כאשר יעזבו אנשי העיר ויבאו מפניך במצור; ויקח ישי חמור לחם (ש"א יו כ) ר"ל משא חמור לחם, ויתכן להיות כמו חמור המורתים (שופטים טו); ונתנו לך שתי לחם (ש"א י ד) כלומר שתי ככרות לחם; בעיר דלתים ובריח (שם כג ו) בעלת דלתים ובריח; הכל נתן ארונה המלך למלך (ש"ב כד כג) שעורו ארונה עבד המלך, ואפשר שיהיה המלך קריאה[2]); עד למחנה גדול (דה"א יב כב) משפטו עד אשר היה למחנה גדול כאשר נאמר ועתה הייתי לשני מחנות (בראשית לב יא), מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוי ואלהיו (ש"ב ז כג) שעורו והורשת מפניהם גוים ואלהיו[3]); וימשחו לה׳ לנגיד (דה"א כט כב) משפטו וימשחו אתו לה׳, אבל ארון האלהים העלה דויד — בהכין לו (דה"ב א ד) שעורו ושם אותו במקום אשר הכין לו דוד; ותשב באיתן קשתו (בראשית מט כא) שעורו גם כן

---

[1]) ורב יוסף תרגם סליקית וכן הסורי אתא ונקדו אֻתֵה׳. [2]) לשונו מגומגם ונוכחתי כמו שפרש"י ורד"ק שארונה היה מלך יבוסי ולזה קראו הכתוב המלך. [3]) הפרחון העתיק פי׳ מיד גוים ואלהיו.

במקום איתן, ואנחנו ה׳ אלהינו ולא עזבנהו (דה"ב יג) שעורו ואנחנו עבדנו ה׳, ואפשר שלא יצטרך לזה על דרך שיהיה ה׳ התחלה והגדה; איזה עבר רוח ה׳ מאתי (מ"א כב כד) השעור איזה הדרך כאשר נאמר בנסחא השנית (דה"ב יח כג). ובשנה השביעית התחזק יהוידע — עמו בברית (דה"ב כג) השעור ויבא אותם עמו בברית. כי אם בוא אתה — יכשילך האלהים (שם כה ח) שעורו פן יכשילך או למה יכשילך האלהים. וילך חלקיהו ואשר המלך (שם לד כב) שעורו ואשר שלח או ואשר צוה המלך כי כבר אמר למעלה ויצו המלך את חלקיהו — לכו דרשו את ה׳, ובענין הזה נאמר עוד כֹה אמר ה׳ אלהי ישראל הדברים אשר שמעת (מ"ב כב יח) השעור מדבר הדברים או עושה או מקום הדברים או הדומה לזה. אני פי מלך שמור (קהלת ח) שעורו אני מצוה או אני אומר לך או הדומה לו. והכהנים ירדו על ידיהם (ירמיה ה ל) השעור ירדו שוחד על ידיהם מענין וירדהו אל כפיו (שופטים יד ט) וזה על דרך העברת הלשון; מרעידים על הדבר ומהגשמים (עזרא ט י) אין אמרו ומהגשמים עוטף על הדבר כי אלו היה כן היה ועל הגשמים, אך יש בו הסתר דבר כאלו אמר ומרעדים מהגשמים; וכל ישראל כי לא שמע המלך (דה"ב י יו[1]) ר"ל וירא כל ישראל כאשר נאמר בנוסחא הראשונה (מ"א יב יו) או רוצה וכל ישראל ראו; ויאמר אליהם עוד שלשת ימים ושובו אלי (דה"ב י ה) ר"ל לכו עוד שלשת ימים כאשר נאמר בנסחא (השנית) הראשונה (מ"א יב ה), וכשלו איש באחיו כמפני חרב (ויקרא כו לז) שעורו כאשר יכשלו מפנו חרב; בהשמה מהם (שם כו מג) שעורו בעת השמה וחסר עת והניחו ההא והעתיקו קבוצה אל הבית[2]) והעיקר בשין להרגש כי הוא כמו כל ימי השמה תשבת (שם כו לה) והוקלה לצורך בעבור נח ההא; והמה אם ישמעו ואם יחדלו (יחזקאל ב ה) זאת שבועה והנשבע בו מחוסר והשעור: חי ה׳ אם ישמעו וג׳, וכמהו אם תעשון כזאת כי אם נקמתי בכם (שופטים טו ז) ויש בו עוד חסרון אחר והוא אם אשקוט כי אם נקמתי בכם. לך מנגד לאיש כסיל ובל ידעת שפתי דעת (משלי יד ז) שעורו ואם לא בל ידעת שפתי דעת ותרגומו הרחק מאיש כסיל ואם לא בל ידעת דברי החכמים; אל תרבו תדברו גבהה (ש"א ב ג) השעור מלה גבוהה וחסרו המתואר והעמידו התאר במקומו; שנים שלשה גרגרי ראש אמיר (ישעיה יז ו) משפטו בראש חרש, וענין אמיר עליון וגבוה כאמרו את ה׳ האמרת וה׳ האמירך (דברים כו יז) והיא ההקשה באמרו כעזבת החרש והאמיר (ישעיה יז ט) או הדומה לזה, וכמו זה בא בחסרון המתואר והעמדת התאר במקומו אמרו לכל לא טהור (דה"ב ל יז) השעור לכל איש לא טהור, ועוד נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני (ישעיה סה) כלומר לעם לא שאלו לעם לא בקשוני; ועוד לאשר קנהו

---

1) וכן הוא בכ"י של נד וכל ישראל כי לא ובספרינו נדפס בטעות וכל ישראל ראו כמו שהעיר בעל המנ"י ודע כי גם הפרחון אשר העתיק מקצת דברי ר"י בקצור כתב פה וכל ישראל פ׳ וירא העם כן הוא בכ"י אשר לפני נעתק מכ"י דוויען ובנדפס (ה׳ ע"ד) רצה המעתיק לתקן וכתב וירא כל ישראל (מ"א יב) פ׳ וירא כל העם ושחת בזה את כונת ר"י וכונת הפרחון.

2) ראה לעיל דף 31. ודעת החכם שד"ל בפרושו על התורה כי נתחלפו בזה התנועות לפי משפטי אותיות אהח"ע, שלפעמים יבא בהן השוא הראוי לבא לפניהן, ותבא לפניהן התנועה הראויה לבא בהן כמו לַעְשֵׂר (דברים כו יב) במקום לְעַשֵּׂר ועוד אחרים ע"ש, וכן כתב המחבר לקמן שער ל כי ואסערם, יחנך, להפרכם, בהשמה, יש בהם התחלף התנועות והחכם הנזכר אודה כי זה רק משפטי אותיות אהחע.

מאתו לאשר לו אחוזת הארץ (ויקרא כז כד), ויוסף אמר לאשר על ביתו (בראשית מד ד) [השעור לאיש], ועוד ותשב באיתן קשתו(שם מט כד) או במקום במושב איתן או הדומה לזה וכבר קדם זכרו; ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפרשים (דה"א כח יח) שעורו זהב לכרובים והעמידו התאר במקום המתואר, אבל אמרו הכרובים הוא תמורה מאמרו המרכבה[1]), אל תהי מרי כבית המרי (יחזקאל ב ח) שעורו אל תהי איש מרי, ויתכן שמרי תאר כמו פתי יאמין (משלי יד יו). הנה צרפתיך ולא בכסף (ישעיה מח י) ר"ל ולא בכור כסף, הנה בטני כיין (איוב לב יט) כנאד יין. לולא האמנתי לראות (תהלים כז יג) הוא מחוסר התשובה ושעורו כמעט שכנה דומה נפשי או אז אבדתי בעני או הדומה לזה. הזהב לזהב וג׳ (דה"א כט ב) השעור הזהב למעשה הזהב או למלאכת או לכלי הזהב. והכסף למעשה או למלאכת או לכלי הכסף והיא ההקשה בשאר המתכות. ויאמר שמואל אל העם ה׳ אשר עשה את משה וג׳ (ש"א יב ו) הסר ממנו עד כאשר אמר להם עד ה׳ בכם ואמרו הם עד ושנה הדברים לנחץ בהם ואמר עד ה׳ אשר עושה וג׳; אוכלי שלחן איזבל (מ"א יח יט) ר"ל אוכלי לחם על שולחן איזבל כאשר נאמר ואתה תאכל לחם על שלחני (ש"ב ט ז) וכמהו והיו באכלי שלהנך (מ"א ב ז) ר"ל באכלי לחם על שולחנך כלומר בכללם; וכי ימצא איש את איבו ושלחו בדרך טובה וג׳ (ש"א כד כ) יש בו הסתר דבר ושעורו וכי ימצא איש את אויבו — ה׳ ישלם לו טובה וה׳ ישלמך טובה וג׳; מה ידידות משכנותיך (תהלים פד ב) שעורי מה רב ידידות; ואת רעבון בתיכם (בראשית מב לג) שעורו ואת שבר רעבון בתיכם כאשר נאמר במקום אחר (שם מב יט) והוא שרעבון הוא שם הרעב עצמו כאשר נאמר ובימי רעבון ישבעו (תהלים לז יט). ויש שמחסרים פעמים רבות מלת הבאור כל שכן מן מבואר עטוף על מבואר לפניו בלא, ויהיה לא הראשון משמש במקום השני (מחברת מנחם 71) וזה עוד בכמו אמרו ה׳ אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני (תהלים לח) והטעם ואל בחמתך תיסרני, וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים (ישעיה מב ח) ר"ל ולא תהלתי לפסילים, לא רבים יחכמו וזקנים יבינו משפט (איוב לב ט) ר"ל ולא זקנים, כי לא לנצח ישכח אביון תקות ענוים תאבד לעד (תהלים ט) כלומר ולא תקות ענוים, יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר (דברים לג ו) ואל יהי מתיו מספר, ולא למדתי חכמה ודעת קדושים ארע (משלי ל"ג) כלומר ולא דעת קדושים, כי לא כצורנו צורם ואיבינו פלילים (דברים לב לא) הטעם ולא איבינו פלילים כלומר אינם פלילים חכמים כמונו אבל הם כסילים; כי אז מהבקר נעלה העם איש מעל אחיו (ש"ב ב כז) שיעורו לא נעלה[2]), וטוב בעיני שיהיה ואשר יגאל מן הלוים (ויקרא כה לג) מן השער הזה ר"ל שיהיה שעורו ואשר לא[3]) יגאל מן הלוים כלומר והלוים אשר

[1]) ר"ל כרובים הוא הפוך רכובים, רכב אלהים. ראה יש"ר בבכורי העתים תק"ץ.

[2]) כוונתו כל׳ תמיה ולא ידעתי מה הכריחהו לזה. ובפרק הבא כתב המחבר איך לא עזבה עיר תהלה (ירמיה מט כה) שעורו איך עזבה, לא תשמור על חטאתי (איוב יד טז) תשמור על חטאתי כי לא אין לו טעם בענין.

[3]) על זה השיג הספדי ואמר „הוא זר מאד מההקש שתשמש כחיוב במקום השלילה אשר אי אפשר בם שילכו יחד ולכן אין ראוי להמשך אחר דעותיו בזה וכבר באדו אותם בלא מלה שוללת. וכבר נמלא שולל אחד שהוא מחייב עכ"פ והוא לא ישאירו עוללות (ירמיה מט ט) וזולה עליו סוף הפסוק אבל יודע איוכו מאיבות הדבור ובעל הטעמים הרגיש בזה" ובן כתוב בעוכדים הלוא יגנבו דים — הלא ישאירו עללות.

לא יגאל ביתו כי כבר אמר קודם זה גאלת עולם תהיה ללוים כלומר שיש להם לגאל בכל עת שירצו ואחר כן אמר ואשר [לא] יגאל מן הלוים מהם מה שמשכן יצא משכונו ביובל ואם יהיה תחת חומה; ולאנשי הקבלה[1] ביגאל פירוש שאין צריכים עמו שיהיה בו הסתר לא והוא שנוהגים בו מנהג יקנה כלומר ואשר יקנה מן הלוים יניחוהו ביובל, ושתי המליצות באות אל ענין אחד והוא שישוב הקנין לבעליו הלוי ביובל, אך האחת יותר דקה. ויש שמחסרים זולת מלת הביאור בהגדה מן ההגדות כאשר יתקדם זכרון המלה ההיא בהגדה אחרת דומה לזה וזה בכמו אמרו מתן בסתר יכפה אף ושחד בחק חמה עזה (משלי כא יד) השעור יכפה חמה עזה והספיק להם הראשון במקום השני כי שתי ההגדות דומות זו לזו, וכמו אמרו עוד כאשר ילק הכלב תציג אתו לבד וכל אשר יכרע על ברכיו לשתות (שופטים ז ה) לא ישלם הענין כי אם בתוספות תציג אתו לבד עד שיהיה על הסדר הזה וכל אשר יכרע על ברכיו לשתות תציג אתו לבד, וכמו רוח צפון תחולל גשם ופניו נזעמים לשון סתר (משלי כה כג) שעורו ופנים נזעמים תחולל לשון סתר, וזה מן הענינים ההפוכים כי המשפט שיהיה יזעם פנים, ויכשר שיהיה מן המין הזה זית רענן יפה פרי תאר (ירמיה יא יו) כלומר (יפה) פרי יפה (פרי) תאר, ויצטרף אל זה אמרו בישישים חכמה וארך ימים תבונה (איוב יב יב) כלומר ובארך ימים ועמדה הבית הראשונה במקום השנית. ופעמים רבים מחסרים אשר וזה בכמו אמרו והודעת להם את הדרך ילכו בה (שמות יח כ), נותן נשמה לעם עליה (ישעיה מב) לכל יבא גבורתך (תהלים עא יח), וכל יש לו נתן בידו (בראשית לט ד), ויזבחו — מן השלל הביאו (דה"ב טו יא) ויראו הצופים לשאל (ש"א יד יו), עזבו האלהים לדעת כל בלבבו (דה"ב לב לא) אל הכינותי לו (דה"א טו יב), ולא ימות מכל בני ישראל דבר (שמות ט ד), ואחרי לא יועילו הלכו (ירמיה ב ח), עד כלות המלאכה ועד יתקדשו הכהנים (דה"ב כט לד) כלומר ועד אשר יתקדשו, עד רצתה הארץ את שבתותיה (דה"ב לו כא), להתחזק עם לבבם שלם (שם יו ט), המה יסד דויד (דה"א ט כב) השעור אשר יסד דויד, לכל העיר האלהים (עזרא א), על הוסד בית ה' (שם ג יא) שעורו על אשר הוסד, ואיננו רחוק שיהיה הוסד מקור על דמיון כי הגד הגד לעבדיך ((יהושע ט כד), יום הלדת את פרעה (בראשית מ כ) ואם תנועת הסמך משתנה, אפס כי הואו הנבלעה בהלדת נראת בהוסד. ויש שמחסרים קצת אותיות המלה להקל כמו ודן ויון (יחזקאל כז יט) רוצה ודדן, שרשת גבלות (שמות כח כב) ר"ל שרשרות, ימלט אי נקי (איוב כב) ר"ל איש נקי, ברחוץ הליכי בחמה (שם כט), ר"ל בחמאה, ואמרו ודבר חד את אחד (יחזקאל לג ל) אחר, ואפשר שיהיה חד מן המלים הארמיים כמו די דניאל חד מנהון (דניאל ו ג), ומקרני רמים (תהלים כב) ר"ל ראמים, ועלתה כאר כלה (עמוס ח ח) במקום כיאר כאשר נאמר בזולת המקום (שם ט ה), ואביגל (ש"א כה לב) במקום אביגיל, ואחותיך הגדלות (יחזקאל יו ס) במקום ואחיותך, והמדנים מכרו אתו (בראשית סוף לז) כמו ויעברו אנשים מדינים (שם לז כח), ומשלח מדנים בין אחים (משלי ו יט) הוא כמו מדינים ישלח (שם ו יד) בית שן (ש"א לב) רוצה בית שאן, ואל תרם בת עינך (איכה ב יח) כמו בבת עינך וחסר הכפל האחד, ואם יטעון טוען עלינו במאמר המשורר

---

1) הפרוש הזה הביא גם רש"י ז"ל ולא ראיתיו לא בת"ב ולא בערכין לג.

בנות עיניו הדיבותי בגאותם יריבותי

בקבוץ בת עינך ורצה להוציא מזה כי בת עינך איננו בענין בבת כאשר אמרנו, צריך שידע כי המשורר עשה זה בעבור שרמתה מלתו למלת בת אשר יקבץ אותו כאשר תקבץ [בנות] בת (אשר) ומחל על זה בעבור שלא נתכן לו במשקל זולת זה, וזה מה שקבלנו ממנו במאמרו זה, והערב עושים גם כן כמו זה, והמשורר הזה בעיני יותר יש לו מקום להנצל מן האחר שאמר

הלנצח אהי דואג לחצי בְבותיך וגם אירא חניתם

בהנעת הבית בשבא המוחל בה בעבור דוחק המשקל והדין בה בקמצות כי בבה על דמיון במה וכאשר נאמר על במותיך חלל (ש״ב א יט) כן ראוי לומר בבותיך בקמצות והראיה החזקה על זה אמרו בבת עינו (זכריה ב יב) מבלי שנות הבית בסמיכה; והטוב בעיני בבבת עינו [1].

ובמה שיהיו עלולי העין שלתיאל (חגי א יב) כמו שאלתיאל (דה״א ג יז), שער השפות (נחמיה ג יג) במקום האשפות (שם), כתוא מכמר (ישעיה נא כ) כמו ותאו וזמר (דברים יד ה) בחסרון האלף והאלף הכתובה במקום הואו, והואו אשר קודם האלף למשך, עשה עש (איוב ט ט) כמו ועיש על בניה תנחם (שם לח לב), הה ליום (יחזקאל ל) כמו אהה (יואל א), ואפשר שתהיה האלף באהה תוספת. שה בריה (יחזקאל לד כ) במקום בריאה וחסרה יוד המשך והפכה האלף יוד, ונאמר האם תמנו לגוע (במדבר סוף יז) וחסר הכפל האחד, ונאמר ונחלת בך (יחזקאל כב יו) ונחלו מקדשיהם (שם ז כד) והעקר ונחללת ונחללו כי הוא מן ובאו פריצים וחללוהו (שם ז כב), ונאמר וכעת צאת הקץ לימים שנים (דה״ב כא יט) עקרו ימימים כי הוא משנה ימים תהיה גאלתו (ויקרא כה כט) אשר פרושו שנה כאשר נאמר בענין הזה (דה״ב שם) ויהיה לימים מימים וחסרה המם וחסרה היוד עמה, וימים תהיה גאולתו ע״מ תמים, וכאשר קבוץ תמים ומשנהו תמימים כן ראוי להיות קבוץ ימים ומשנהו ימימים וחסרו על מאסם הקבץ הממים אע״פ שיקל עליהם קבוץ האותיות הדומות זו לזו במקומות רבים, ואע״פ שעשו בתמים הפוך מה שעשו בימים ר״ל שהוסיפו בו ים, והוא אמרו וביום החדש פר בן בקר תמימים (יחזקאל מו ו) והדין בו שיהיה תמים כי הוא ספור לפר בלבד, אלא אם יושם ספור לשניהם יחד [2]. ואל תתמה על חסרם קצת המלה כמו אמרם אי נקי במקום איש וזולתו ממה שזכרתיו, כי המלה כאשר היא נוהגת בלשונה הרבה יקלו אותה, וזולת העברים עושים גם כן כמו זה; ויש שמחסרים יותר מן החסרון הזה עד שיספיק להם לזכור מן המלה אות אחת ממנה ספר זה עליהם סיבויהם [3].

ומחסרים פאי קצת הפעלים מן הצווי בכמו של נעלך (שמות ג) הנגזר מן ונשל גוים (דברים ז), ומן קח נא (בראשית כב כב) ומן חן לי הנפש (שם יד כא), ומן גש פגע בו (ש״ב א טו) והדומה לזה. וכבר חסרו הפא מן הפעל החולף בקח על מים רבים (יחזקאל יז ה) משפטו לקח, ובאיבי תחה לי ערף (ש״ב כב מא) העקר בו נתחה, ובהיום רד מאד (שופטים יט יא) עקרו ירד מאד, ובאהבו הבו

---

[1]) כן הוא כאמת בספרינו, ונוסחת ר״י בבת וכן נוסחת הכ״י בקעניקאט ופראון הנדפס, ובכ״י בבבת.

[2]) ר״ל לפר ולבקר וכן פי רש״ן מלך, וזה יוצא חוץ מן ההקשה. וראה בפרק הבא.

[2]) סבויה הוא שם בעל מדקדק לשון ערבי לפי דעת החכם מונק.

(הושע ד יח) עקרו אהבו מן כאשר אהב, ואנחנו עתידים לבאר זה בשערו מספר השרשים מן החבור הזה; ופעמים רבות משתמשים בחסרון בפעלים בעלי אותיות הרפויות ובפעלים בעלי הכפל כאשר הוא מבואר בספר אותיות הרפויות ובפעלים בעלי הכפל ובספר ההשגה. ויש שתדמה מלת מה שחסרה הלמד ממנו מן הפעלים העתידים הכבדים העלולי הלמד ומלת מה שחסרה הלמד שלו מן הפעלים הקלים העלולי הלמד גם כן כהדמות מלת ותכל כל עבדת (שמות לט לב), ותכה מכעס עיני (איוב יז ז) ותלך ותתע (בראשית כא יד) אשר הם מחסרים מפעלים קלים, ומלה ויפן זנב (שופטים טו ד), ויקש את ערפו (דה"ב לו יג), ויזן את (יהודה) [ישבי ירושלים] (שם כא יא) המחסרים הכבדים וההפרש ביניהם יהיה בנקוד והוא שאות העתידת מן המחסרים מן הפעלים הקלים יהיה בצרי כמו ותכל ותכה ותו [הראשונה] ותתע כי הם והדומים להם בצרי, ואות העתידית מן המחסרים מן הפעלים הכבדים תהיה בסגול כיוד ויפן ויקש ויזן את (יהודה) והדומה להם, וכבר נאמר גם את תשכרי תהי נעלמה (נחום ג יא) בחסרון יוד היה, כי היוד הזאת היא לנקבה ועקרו תִּהְיִי כמו ולא תהיי לאיש (הושע ג ג) כי הוא מדבר עם נקבה אך מלת תהי לא תהיה כי אם ספור על הנקבה כמו אל נא תהי כמת (במדבר יב יב), אל נא תהי מריבה (בראשית יג ח) או דבור עם הזכר כמו אל תהי עד חנם (משלי כד כח); וכאשר הרבו המשוררים וכל שכן מר יצחק בן מר שאול נ"ע מהם מאמור יְהִי והם רוצים לומר יהיו להקל. ויתכן אצלי לומר ביוד תהי נעלמה שהיא עין הפעל ר"ל שהיא יוד היה ושסמן הנקבה נופל ממנו כנפלו מן ותבוא עד שנותיך (יחזקאל כב ד) אשר משפטו להיות כמו ותבאי בעדי ערים (שם יו ז); ואמרו עוד העשו לבלי חת (איוב מא כה) ועקרו העשוי וחסרו הלמד. ויש שיפילו הרבה עיני הפעלים העלולי העין כאשר יאמרו מהם פעלתי ופעלתם כמו וגלתי (ביהודה) [בירושלם] וששתי בעמי (ישעיה סה יט), וקמתי על בית ירבעם (עמוס ז ט), ושבתם וראיתם (מלאכי ג יח), והנה קמתם (במדבר לב יד); ופעמים רבות הם מחסרים ההאין ממקורי הפעלים הכבדים אשר על בנין הפעיל ומעתידיהם גם כן, לנחותם הדרך (שמות יג כא) אשר עקרו להנחותם כמו להנחותם בהדרך (נחמיה ט יט) כי הוא מקור אשר הנחני (בראשית כד מח), ומן לראתכם בדרך (דברים א לג), למרות עני כבודו (ישעיה ג ח) עקרו להמרות, לעביר את בית המלך (ש"ב יט ח) להעביר, לחלק משם (ירמיה לז יב) להחליק, לביא אותו (שם לט ז) להביא, לשמד מעזניה (ישעיה כג יא) להשמיד, ולשבית עניי ארץ (עמוס ח ד) ולהשבית, לסתר עצה (ישעיה כט טו) להסתיר, לחטיא את בשרך (קהלת ה) להחטיא, חסרו ההאין והעתקו פתחותם אל הלמדין; וכן פעליהם החולפים אשר הנחני, הן הראנו (דברים ה כד), כי המרו את רוחו (תהלים קו לג), העביר אתו (בראשית מז כא) כי החליק אליו (תהלים לו ג), אשר הביא (ש"א כה כז) והשביתו בניכם (יהושע כב כה), הסתירו פנים (ישעיה נט ב), השמדו ה' (דברים ד ג) אשר החטיא (מ"א טו כו) וכמהו לצבות בטן ולנפל ירך (במדבר ה כב) עקרם להצבות ולהנפל, והעתיד ממני ינחני במעגלי צדק (תהלים כג ג), יראני בשררי (שם נט יא), ויעברום עמם אל המלון (יהושע ד ח), לשונם יחליקון (תהלים ה י), יביא את קרבנו (ויקרא ז כט), אשר ימרה את פיך (יהושע א יח), אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ טז) בחסרון ההא גם כן ועקרם יהנחני יהראני יהעבירום יהחליקון יהביא יהמרה יהחטיא וחסרו ההאין והעתקו

תנועתם אל היורין, ואפשר שתתקימנה ההאין בכמו זה כאמרו כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה׳ (ש״א יז מז), יהודה לתפלה (נחמיה יא יז) וזה מבואר בספר אותיות הרפיון. ויש שמחסרין ההאין עוד ממקורי הנפעל ומעתיקים תנועתם אל מה שיש לפניה עוד כאשר נאמר בבא כל ישראל לראות (דברים לא יא) העקר בו להראות כמו וביום הראות (ויקרא יג יד) וכמהו לענת מפני (שמות י ג) עקרו להענת, ובכשלו אל יגל לבך (משלי כד יז) עקרו ובהכשלו כמו ובהכשלם יעזרו (דניאל יא לד) ועקר יעזרו יהעזרו, בעטף עלל (איכה ב יא) עקרו בהעטף. ואם ינהגו המקורים האלה מנהג נשאל דוד (ש״א כ ו) ומנהג ונחבה לא יוכל (ירמיה מט י) לא תהיינה מחסרי ההאין. וככבר חסרו הא הפעל מאמרם בינתי בספרים (דניאל ט ב) מדוע אליו ריבות (איוב לג יג) משפטם הבינתי הריבות. וככבר חסרו ההא הזאת עוד כדברי ר׳ יהודה ממקורי הפעלים האלה העלולי העין באמרם בין תבין (משלי כג), ריב יריב את ריבם (ירמיה נ לד) והדומה להם, וחסרוה גם כן לפי דבריו מן הצוי כאמרו כי אם שישו וגילו (ישעיה סה יח) והדומה להם, וזולתו אומר כי היוד בשני המינין האלה תמורת ואו ושהם מפעלים קלים.

וחסרו ההא עוד מאמרם כיום ההוא (יהושע י יד), ביום ההוא, ליום אשר אני עשה (מלאכי ג יז), לגר ולתושב (במדבר לה טו), בדרך אשר תלכו (דברים א לג), ולעם הזה (ירמיה ה כג) ומרבים כמוהם מן ההודעות והעקר בהם כהיום ההוא, בהיום ההוא, להגר ולהתושב, ולהעם הזה; ואפשר שיביאוה על העקר כאשר נאמר ויהי כהיום הזה (בראשית לט יא), ויבדילם אמציהו להגדוד (דה״ב כה י), ולהגרים הגרים (יחזקאל מז כב), מי כהחכם (קהלת ח), בהשמים (תהלים לו ו) ולהקדמים *) להעם הזה (דה״ב י ז), מעל להחומה (נחמיה יב לח) להנחותם בהדרך (שם ט יט) כהחלונות האלה (יחזקאל מ כה), העולה להמזבח (דה״ב כט כו); ואמרו וחמור והאריה (מ״א יג כח) במקום והחמור וחסרו ההא, ועוד ושרף אשרה (מ״ב כג טו) במקום האשרה. וישרף עליו את בית מלך (מ״א יו יח) ר״ל בית המלך, ואצעדה (ש״ב א י) במקום והאצעדה, לעשיר (ש״ב יב ב) במקום להעשיר או לֶעשיר בצרי תחת הלמד ובחסרון ההא כי הוא כבר אמר תחלה אחד עשיר ואחד ראש והיה ראוי להיות השני ידיעה כי הדבר יהיה בתחלה סתם ואחר כך יודיעוהו לדעת שהוא אשר החלו בו, ונאמר בְּקדש ובכליו (במדבר ד יו) ומשפטו בַּקדש בפתחות הבית ודגשות הקוף והעקר על ההשלמה בהקדש כמו בהדרך, וכמהו את עמוד הענן לא סר מעליהם בְּיומם — ואת עמוד האש בְּלילה (נחמיה ט יט), והמשפט בַּיום ובַלילה בפתח תחת השני ביתים ודגשות היוד והלמד; להשתחות לְמלך (זכריה יד יז) המשפט להיות תחת הלמד פתח גדול.

וחסרו ההא אשר לנקבה מן פחה באמרם להיות פחם (נחמיה ה יד) עקרו להיות פחתם כאשר נאמר הקרבהו נא לפחתך (מלאכי א ח) וחסרו ממנו הא פחה, וחסרו גם כן ההא מן מִלָּה יְשֵׁנָה באמרם מלים ושנים, ומן מכה באמרם מן המכים (מ״ב ח כט) קבצו המלות האלה על חסרון ההא מן המכה, ומן פנה באמרו עובר בשוק אצל פנה (משלי ז ח) עקרו פנתה כמו אבן פנתה (איוב לח ו) וכבר בארתי זה בשער כרה מספר ההשגה. ומחסרים פעמים רבות ואו הסדור באמרו אדם שת אנוש ושאר השמות (דה״א), ועוד שמש ירח (חבקוק ג י), כרשנא

---

*) כן הוא בהעתקה אשר לפני ואולי צ״ל הכן להלז (דניאל ט יו) וכן הוא במכלול דף מ״ו.

שחר ארמתא תרשיש וג׳ (אסתר א), את מחלת — אביחיל בת אליאב (דה״ב יא יח), עקב ענוה יראת ה׳ (משלי כב ד) משפטו ויראת ה׳ בואו העטוף, ולולי מה שאמרו רבותינו[1]) בועד כרם זית (שופטים טו ה) היה ראוי לכנסו אל השער הזה כאשר אמר בו התרגום ועד כרמא ועד זיתא. וכבר חסרה יוד וצי אדיר (במדבר כד כד) מקבוצו ונאמר יצא מלכים מלפני ב צ י ם (יחזקאל ל ט) עקרו בציים כמו איים אשר האחר ממנו ישב ה א י (ישעיה כ ו). וחסרו יוד היחוש מן פלשתים ועברים והגבלים וזולתם הרבה ואלה היודין הם לקבוץ והעקר פלשתיים עבריים וכושיים בשתי יודין האחת מהן ליחש והאחרת לקבוץ וכבר הביאו אותם על עקרם באמרם ופלשתיים מכפתור (עמוס ט ז), אלהי העבריים (שמות ג יח), הלא כבני כושיים (עמוס ט ז). וכבר חסרו מם מן הקבוץ להקל מאמרו, ותפלטני מריבי עמי (ש״א כב מד) הרודד עמי תחתי (תהלים קמד), הייתי שחוק לכל עמי (מיכה ג יד) משפטם עמים וכן כתבם בעל המסורת (ג׳ דסבירין עמים); וכמהם תחכמני ראש השלשי (ש״ב כג ח) המשפט ראש השלישים כאשר בא בד״ה (א יא יא), וכמהו כחוט השני (ש״ה ד ג) ר״ל השנים כמו אם יהיו חטאיכם כשנים (ישעיה א יח) ושנים זה מן הקבוץ אשר אין לו אחד. ומן השער הזה מעסים רמני (ש״ה ח ב) משפטו רמונים, ואפשר שיהיה יוד רמני ליחש ויהיה רמוני תאר לעסים אך הוא על הדרך הזה ממה שנצטרף מן המתואר אל התאר; ואפשר שיהיה [עסים] בלתי סמוך על דמיון גביר והדומה לו אע״פ שנאמר וכעסיס דמם (ישעיה מט כו), אך רחוק שיתקבץ במלה אחת שני דמיונים כאשר נאמר אביר הרועים (ש״א כא ח) בדגשות ואביר ישראל (ישעיה א כד) בקלות ומן השער הזה אמרו משכימי בבקר — מאחרי בנשף (ישעיה ה יא) לא חסרו המם בעבור הסמיכה כי הבית פוסקת הסמיכה אבל הוא ממה שחסרוהו להקל. ועל הדרך הזה נאמר גמולי מחלב עתיקי משדים (שם כח ט), ועוד ואמרת לנביאי מלבם (יחזקאל יג ב) האלהי מקרב אני נאם ה׳ ולא אלהי מרחק (ירמיה כג כג). וכבר חסרו יוד הפעל מעתיד ר״ל מן יעשרנו המלך (ש״א יז כה), מן וידבקו גם הם (שם יד כב) ומן וידרכו את לשונם (ירמיה ט ב) ומן מחצרים בחצצרות (דה״א טו כד); וכבר חסרו יוד הפעל באמרם כי החבאתה את המלאכים (יהושע ו יז) היה משפטו החביאה וחסרו היוד להקל ונשאר החבאה והפכו ההא תו כאשר עשו בהא נפלאת בעינינו (תהלים קיח כג) ואחר כן הוסיפו הא שנית לנקבה כאשר עשו בנפלאתה אהבתך (ש״ב א כו) ובישועתה לה׳ (יונה ב י, לעיל 40) וזולתם. ויש שמחסרים מן הדבור מן כאשר עשו באמרם ושמן על ראשך (קהלת ט ח) הטעם מן על ראשך, וכעסים דמם (ישעיה סוף מט) עקרו מן דמם, ולא סרו מצות המלך (דה״ב ח טו) יתכן שהוא רוצה מן מצות כלומר לא סרו מן מצות המלך וחסר מן, ויתכן שיהיה ענינו ולא מרו מצות המלך מאמרו וסרת טעם (משלי יא כב) ולא יהיה בו על הענין הזה חסרון, הוא דמשק אליעזר (בראשית טו ב) יתכן שירצה בו מן דמשק אליעזר כאשר נאמר אלחנן[2]) בן דודו בית לחם (ש״ב כג כד) כלומר מבית לחם, עד יקם גוי איביו (יהושע י יג) רוצה בו מן איביו, וירד הסלע (ש״א כג כה) ר״ל מן הסלע, השמרו לכם עלות בהר ונגוע בקצהו (שמות יט יב) שעורו מן עלות בהר ומן נגע בקצהו, הזהר עשות ספרים הרבה (קהלת יב יב)

[1]) כונתו למה שאמרו (ב״מ פז ב) כרם זית איקרי כרם סתמא לא איקרי.

[2]) בכ״י כתוב אלעזר בן דודו (ש״ב כג ט) ושם לא נאמר בית לחם.

ר"ל מן עשות (הביאו הרשב"ץ בפרוש אבות ג ד והאפדי בהקדמה), וכן נוהג שמוש הלשון הזה בדברי רבותינו ז"ל בלא מן כאמרו לא הזהרו כשרות לנשא לפסולין (יבמות פה) משפטו מלהנשא לפסולין; ולא מנע החכם במאמר הזה הרבות מן החכמות התוריות המקרבות אל האלהים ולא מזולתם מן החכמות המועילות המושגות באמת אבל מנע בו מהתעסק בספרים המביאים על דעת העוסקים בהם אל ידיעת ההתחלות והיסודות אשר חוקרים בהם על הויות בריאת העולם העליון והעולם התחתון כי הוא דבר שאין עומדים ממנו על האמת ולא יגיעו בו עד תכלית עם אשר הוא מפסיד התורה ומאביד האמונה ומיגע הנפש בלא תועלת ובלא קנאה כאשר אמר ולהג הרבה יגיעת בשר, ואל זה רמז החכם באמרו כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר, כלומר שהם דברים מיגעים בלתי משיגים, והיה הנכון אצל החכם להמסר לאלהים ולהמשך אחרי מה שצותה בו התורה ולהדבק באמונה כאשר אמר אחריו סוף דבר הכל נשמע וג' עד זה כל האדם, ולהניח מה שלא תשיג אמתתו. ומי שנטה בהזהר עשות ספרים הרבה אין קץ לצוות על עשותם ולהזהיר על קנותם לא למנע ולהזהיר מהם כאשר אמרנו אנחנו, איננו מוצא הנכונה מהרבה פנים, מהם מה שאמר אין קץ כי מן ההבל שיצונו בבקשת מה שאין לו קץ בלתי מועילה כי המבוקש ההוא בלתי מושג ובקשת מה שלא יושג יגיעה, ומהם עוד אמרם יגיעת בשר, ומהם מה שהוא מצינו אחר זה ומזהירנו על היראה בלבד באמרו סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם, יאמר כי כללו של דבר וסוף כל מצוה שאצוך בהם את האלהים ירא, כי זה הטוב במה שידבק בו האדם וההמשך אחרי התורה במה שיתעסק בו האנוש. וכבר מנענו במאמר הזה מזולת זה ר"ל מזולת היראה והעיון בחכמות התוריות והוא מה שלא תושג תכליתו מן המבקשים ולא יגיעו אל הויהו ולא יעמדו על אמתתו. ונפל מן מאמרו עשות ספרים הרבה עם הזהר כנפלו מן עלות בהר ומנגע בקצהו כי אמרך הזהר עשות ספרים הרבה ר"ל ואתה [הזהר] מעשות הוא כאמרך השמר עלות בהר ר"ל ואתה [השמר] מעלות בהר ומנגע בקצהו בשוה, וזה מבואר וגלוי. וממה שיוסיף לו באור ופרסום מה שזכרנו משמוש רבותינו בו בלא מם ובענין המניעה לא בצווי לעשות, והוא אמרם לא הוזהרו כשרות לינשא לפסולין ופרוש לא צוו הנשים שאין בהם [מום] להנשא לאנשים שיש בהם מום כלומר לא מנעו אותם מזה, ולא יכשר לפרש אותו לא צוו הנשים הנקיות מן המום להנשא לאנשים בעלי מומין בעבור השתנות הענין. ואמרו ויתר מהמה הוא רומז אל מה שקדם מאמרו דברי חכמים כדרבנות וג' אומר כי הטוב שבדרכי חכמה שתשתדל בעזיבת יגיעת נפשך בבקש מה שלא תשג אמתתו ולא תגיע אל תכליתו מן החכמות העליונות ושתטה אל היראה ואל עבודת האלהים ותדבק בתורה כאשר אמר ראשית חכמה יראת ה', ויתר במקום הזה תאר.

וכבר חסרו עוד מן מאמרו לבד ממכריו על האבות (דברים יח ח) כי מנהג אנשי הלשון לאמר לבד מן כך וכך כאשר אמרו לבד מאיל וצבי ויחמור (מ"א ה ג) או לאמר מלבד כך וכך כאשר נאמר מלבד נשי בני יעקב (בראשית מו כו) וחסרו מן במלה הזאת, ובאמרם עוד לבד על כל התנדב (עזרא א ו) והיה השעור מלבד כלומר מלבד גדל הנדבה. ודע כי המלה הזאת מכלל מה שקבצנוהו בספר הזה (19) ממה שנקבצו בו שני משרתים והוא שההקשה נותנת שיהיה מלבד כל התנדב בלי על, ותרגומו מלבד כל התנדב, והענין ששכניהם שלחו להם מנחה ועזרו אותם בזהב

ובכסף ובבגדים לצורך עצמם מלבד מה שהתנדבו בו לבנין הבית והוא אמרו וכל סביבתיהם חזקו בידיהם בכלי כסף בזהב — לבד על כל התנדב, כלומר חזקו בידיהם בדברים האלה מלבד כל התנדבם וזה (על) [כל] שישרת לבד ויפל על, ויתכן כהקשה גם כן שישרת על ויפל לבד ויהיה ענין שיחזקו ידיהם באלה הדברים תוספת על התנדבם ומעשיהם זה מחזקם ידיהם והתנדבם הוא שעשו מה שצוה בו כורש באמרו: וכל הנשאר מכל המקמות אשר הוא גר שם ינשאוהו אנשי מקמו בכסף ובזהב — עם הנדבה לבית אלהים אשר בירושלים, והכריז בעמו לחזק את ישראל בדברים האלה עם מה שיתנדבו בו לבית ושישוב מישראל אל ירושלים מי שיעיר האלהים את רוחו לזה, וספר הכתוב שעשו מצותו שתי הכתות ואמר ויקומו שתי האבות ליהודה ובנימן והכהנים והלוים לכל העיר האלהים את רוחו לעלות לבנות את בית ה׳ אשר בירושלם, וזה ספור עשות ישראל מצותו, אבל עשות עמו מצותו וכל הנשאר מכל המקומות אשר הוא גר שם הוא אמרו וכל סביבותיהם חזקו בידיהם וג׳ ובארתי את זה באר הטיב בעבור מה שיש בו מן הקושי.

וכבר חסרו כי אם מאמרו אשר אין טוב באדם שיאכל ושתה (קהלת ב כד) רוצה כי אם שיאכל [1]) וחסר, והחפץ במאמר הזה למנוע מן קפיצת היד והציקנות על הנפש ממה שחנן האלהים את האדם כי הוא כחש בטובת האלהים וכפירת חסדו. ויש שמחסרים אות העתידות להקל כאשר בונבל כעלה כלנו (ישעיה סד ה) שעקרו וננבל כי הוא נפעל מן כנבל עלה (שם לד ד), וביצב גבלת עמים (דברים לב ח) בדברי קצת אנשי החכמה והוא מר יצחק בן מר שאול, ובידו גורל (עובדי א יא) כדבריו גם כן, אלא מה שיסבלהו מן הלשון והענין מורה על החליפה על דעת ר׳ יהודה בו [2]) ועם זה ממה שלא ימנע שיתכן בו מה שאמר מר יצחק. ונפלה אות העתידות [3]) עוד בברוך ה׳ ואעשיר (זכריה יא ה) ובואענה את זרע דויד (מ״א יא לט), ואחללך מהר אלהים ואבדך (יחזקאל כח יו), וכבר בארתי זה בספר ההשויה, כמו שהוסיפוה ביילילו (הושע ז יד) ייליל (ישעיה טו ז) לא ייטיב (איוב כד כא) ממרחק יידע (תהלים קלח ו) כאשר אראהו ואבארהו בשער אשר אחרי זה. ויש שמחסרים כף הדמיון בכמו אמרם נזם זהב באף חזיר אשה יפה וג׳ (משלי יא כב), ועוד נזם זהב — מוכיח חכם על אזן שמעת (משלי כה יב) השעור כנזם, עיר פרוצה אין חומה (שם כה כח) שעורו כעיר פרוצה, ובמשלי הרבה מכזה, וכמהו גור אריה יהודה, יששכר חמור גרם (בראשית מט). ויקרה מזה חסר הכף מן כאשר באמרו שבעת ימים תאכל מצות אשר צויתך (שמות לד יח) רוצה כאשר צויתך (כמו שכ׳ שם כג טו), וכמהו כי אשר ראיתם את מצרים (שם יד יג [4]). ויש שמחסרים בית הדבוק ובית העזר כאשר עשו באמרו ורעו אתכם דעה והשכל (ירמיה ג טו) ר״ל ברעה והשכל, ירחצו מים (שמות ל כ) ר״ל במים, לא יטמא בעל בעמיו (ויקרא כא ד) רוצה בבעל בעמיו, וימת סלד לא בנים (דה״א ב ל) כלומר בלא בנים, ויצאה חנם אין כסף (שמות כא)

---

[1]) כמו שכתוב אשר אין טוב לאדם — כי אם לאכל ולשתות (קהלת ח טו).

[2]) כי לדעתו (דף 114 160) הוא מבעלי הכפל ידד.

[3]) כי האלף נחה והואו פתוחה בואעשיר ובואענה, ובאבדך הראוי אאבדך.

[4]) ובמסרת ויקרא ז׳, ל״ו מנה ה׳ אשר דסבירין כאשר, והמסרת הזאת לריכה תקון ואין פה מקום באורה (יצחק בער):

ר"ל באין כסף כאשר נאמר באין חזון יפרע עם (משלי כט יח), רק הכסא אגדל ממך (בראשית מא) עקרו בהכסא.

וכבר חסרוה הרבה מן הכלים בכמו אין אלהים כל מזמותיו (תהלים י ד) כלומר בכל מזמותיו, מקטב ישוד צהרים (תהלים צא ו) בצהרים, אני תורתך שעשעתי (שם קיט ע) בתורתך, רק הכסף — נתנו אוצר בית ה' (יהושע ו כד), ואם בית אישה נדרה (במדבר ל יא), לזנות בית אביה (דברים כב כא), לא יעשה בית ה' (מ"ב יב יד) רוצה בהם כולם בבית, ויקברהו ביתו (דה"ב לג כ) בביתו, זכרה ירושלים ימי עניה (איכה א ז) רוצה בימי עניה, אותי נהג וילך חשך ולא אור (שם ג) בחשך, וכמהו ואיביו ירדף חשך (נחום א ח), בישישים חכמה וארך ימים תבונה (איוב יב יב) ובארך כלומר ועם ארך ימים תבונה כאשר נאמר ברב עם הדרת מלך (משלי יד), כתוא מכמר (ישעיה נא כ) ר"ל במכמר, ופחדת לילה ויומם (דברים כח סו) בלילה וביומם, היוצא השדה (דברים יד כב) כלומר בהשדה, לנחותם הדרך (שמות יג כא) משפטו בהדרך כאשר נאמר בעזרא (נחמיה ט יט) וכאשר נאמר ינחני במעגלי צדק (תהלים כג). ומין אחר מן החסרון בכלים צאו ההר (שם ח טו), ויעקב נסע סכותה (בראשית לג יז), וילך עשו השדה (שם כז ה), לך פדנה ארם (שם כח ב), וילך חרנה (שם כח י) וישליכו אתו הבורה (שם לז כג) להוריד מצרימה (שם לז כה), ויעל על גזזי צאנו — תמנתה (שם לח יב), ויוצא אתו החוצה (שם טו ה), נחלה מצרים (במדבר לד ה) ועבר צנה — ועלה אדרה ונסב הקרקעה (יהושע טו ג), חסדי ה' עולם אשירה (תהלים פט ב) נאספים מכמש (ש"א יג), כי הלך שמעי מירושלם גת (מ"א ב מא), וילך שפי (במדבר כג) כלומר והלך אל גבעה אחת מן הגבעות, וזה הרבה מאד במקרא והם כלם כלים מחסר מהם אל או הלמד ואינם פעול בהם, ולא ההאים אשר בויצא אתו החוצה וסכותה וזולתם במקום אל, בעבור שכבר אמרו לצפונה ליום ארבעה לנגבה ליום (דה"א כו יז) בהא ובלמד אשר במקום אל, וכבר בארנו זה במה שקדם מן הספר הזה (לעיל 38*). וכבר חסרו למד הסמיכה מזולת הכלים בכמו אמרם ושני אנשים שרי גדודים היו בן שאול (ש"ב ד ב) כלומר לבן שאול, ועוד חלילה לאל מרשע ושדי מעול (איוב לד י) משפטו ולשדי, ואפשר שיהיה כמוהם לא יטמא בעל בעמיו (ויקרא כא ד) כלומר לבעל בעמיו או אפשר שמשפטו על בעל בעמיו.

ויש שמחסרים פעמים רבות הכנוים השבים על מה שלפניהם אשר לא ישלמו הדברים כי אם בהם בין שיהיו נראים בדבור או צפונים בלב, וזה כמו אמרו יתעלה שמו וחשקת בה ולקחת לך לאשה (דברים כא יא) שעורו ולקחתה לך בהא נראית כנוי האשה או שהיה ולקחת אותה וחסרו הכנוי הזה מהדבור והשאירוהו בלב; אדני המלך הרעו האנשים האלה את כל אשר עשו לירמיהו הנביא את אשר השליכו אל הבור (ירמיה לח ט) שעורו את אשר השליכוהו או השליכו אותו, עד יום אשר נלכדה ירושלם (שם לח כח) שעורו אשר נלכדה בו, מגלחי זקן וקרועי בגדים (שם מא ה) משפטו מגולחים זקנם, וזקנם במקום זקניהם, וקרועים בגדיהם

---

*) וזה כנגד מה שאמרו ביבמות יג וב"ר פ' ס"ח „כל תיבה שצריכה למד בתחילתה הטיל לה הא בסופו". והחכם האפדי אשר העתיק דברי ר"י בקצור כתב פה (בהעתקה אשר לפני) „וכבר באה ההא בסוף המלה במקום למד הזאת במצרימה וסכתה ופדנה ותמנתה והדומים לאלה", וזה כנגד דברי המחבר פה וגם לעיל אמר „ואין ההא הזאת במקום אל כאשר חושבים רב בני אדם."

כאשר נאמר קרוע כתנתו (ש"ב טו לב) כי הדבר לא ישלם והענין לא יקום כי אם בשב וסמך *), וחסר השב אפס כי הוא בלב ולולי זה יהיה הדבור חסר, ונתכנה הסמיכה הנה והחסרון בעבור שכבר נודע שאיננו רוצה מן הזקן כי אם זקניהם ומן הבגדים כי אם בגדיהם. שה פזורה ישראל אריות הדיחו (ירמיה נ יז) משפטו הדיחוה או הדיחו אותה, הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נוקרתם (ישעיה נא) בחסרון ממנו וממנה, זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים (שמות יג ג) שעורו אשר יצאתם בו, באנו אל הארץ אשר שלחתנו (במדבר יג כז) שעורו אשר שלחתנו אליה או אשר שלחתנו לתור אותה או לרגלה, וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' (דברים ח ב) ר"ל אשר הוליכך בה. ומן השער הזה סמכו על זכרון קצת מה שצריך לזכרו כלו מבטחונם על שאנחנו נצרף אל הנזכר ההוא מה שיחסר ממנו ובכמו זה אמרו רז"ל ,,דבר שנאמר במקצת והוא בכל" (מדה י"ח מל"ב מדות) הדמיון בזה סמך הכתוב על זכרון קצת שבעת גוים והוא רוצה כולם כאשר נאמר ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה את החוי את הכנעני ואת החתי (שמות כג כח) וסמך על זכרון שלשה גוים מכלל שבעה (הנזכרים בפסוק כג) הודעה והוא הדין לכלום; ומהם ונקב שם ה' מות יומת (ויקרא כד יו) והנקב אין עונש עליו עד שיהיה בתכונת מי שנאמר בו ויקב בן האשה הישראלית את השם, וממנו עוד אשר יתן מזרעו למלך מות יומת (ויקרא כ ב) והענין אשר יתן ויעבור יחד כאשר אמר ומזרעך לא תתן להעביר למלך (שם יח כא) והספיקו לו אמרו יתן כי מדבריהם שיסתפקו בדבר מהצטרכו לדבר, עד אשר יהיה הדבר אשר יסתפקו בלעדיו נופל; ושוה בזה המולך או זולתו מן הנעבדים ובכזה אמרו רז"ל (מדה יט) ,,דבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו"; ומזה סמכו באמרו ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלהיך (דברים יב כז) מבלתי שיאמר חלבם תקטיר; וכמהו עוד רק חזק לבלתי אכול הדם (שם) מבלתי שיחבר אליו החלב מפני שיודע שאנחנו נחבר אותו אליו בעבור התקדם הזהרה יתעלה מאכלם שניהם באמרו כל חלב וכל דם לא תאכלו (ויקרא סוף ג). ומן החסרון עוד מה שחסר ושנה מאפניו וזה כאמרו כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה (שמות כב ה) ר"ל אוכל אשר בשדה כי כאשר אתה זוכר מה שיורה על הדבר הוא כזכרך אותו; וירב היער לאכל בעם (ש"ב יח ח) ר"ל וירב עץ היער כאשר קרה לאבשלום או ותרב חית היער; כשד שלמן (הושע י יד) נאמר שעקרו שלמנאצר וכן נאמר בנצרים (ירמיה ד יז) שהם מתיחשים אל נבוכדנאצר. וממה שדומה לזה מה ששמו בו בחסרון מלים באים מקצרים וחסרים לא יובנו אלא בתוספות, וזה כמו אמרו ישֻשום מדבר וציה (ישעיה לה) שעורו ישׂשו בם או אותם; הגידו ונגידנו (ירמיה כ י) שעורו ונגיד עליו, והוא שהם היו מסכימים להלשין בו אל המלך; בני יצאוני ואינם (שם י ב) ענינו יצאו ממני; כי ארץ הנגב נתתני (יהושע טו יט) הענין נתת לי; בשלם הבשר (מ"א סוף יט) כלומר בשל להם הבשר; שפטני ה' (תהלים ז ט) כלומר שפוט לי וכמהו דנני אלהים (בראשית ל ו) כלומר דן לי על אויבי בהכעיסם במלאת שאלתי; אל תגש בי כי קדשתיך (ישעיה סה ה) כלומר קדשתי ממך כלומר אני יותר טהור ממך; לא יגורך רע (תהלים ה ה) כלומר לא יגור אתך; לא עשיתם כלה (נחמיה ט לא) כלומר

*) רצונו כי אם בשבת הדבור וסומך כנוי הקנין של הנושא על הנשוא, ואם לפעמים חסר הכנוי, הוא במאמר אשר ידע השומע וישכיל בלבו למי הדבר.

לא עשית אותם כלה בענין עמם כאשר אמר אך אתך לא אעשה כלה (ירמיה ל יא) בענין עמך; פזר עצמות חונך (תהלים נג ו) כלומר חונה עליך, פן יאמר איבי יכלתיו (שם יג ה) כלומר יכול לו; וילחמוני חנם (שם קט ג) וילחמו בי; תמלאמו נפשי (שמות טו ט) שעורו תמלא מהם נפשי בשבא תחת המם והוא עתיד כי מלאה הארץ חמס (בראשית ו יג) אשר הוא בענין כי נמלאה והראיה על זה אמרו ותמלא הארץ חמס על בנין נמלאה, וכן תמלאמו נפשי בענין תמלא מהם נפשי בקמץ תחת המם כמו ותמלא הארץ חמס. ותזנים וגם לא שבעת (יחזקאל יו כח) שעורו ותזני אותם; פן תשבענו והקאותו (משלי כה כו) השעור פן תשבע ממנו; ושבעתם על שלחני סוס ורכב (יחזקאל לט כ) מסוס ורכב ונאמר בהפרד הכנוי ושבעתם אתו (יואל ב יט) וכן אומר הערב גם כן שבעתי לחם ובשר, מלחם ובשר; והשיבני דבר (בראשית לז יד) והשב לי; לשמר את בריתו לעמדה (יחזקאל יז יד) ענינו לעמוד בה כאשר נאמר ויעמד כל העם בברית (מ"ב כג ג), שבו וסחרוה (בראשית לד י) כלומר וסחרו בה; וישחטהו ויחטאהו (ויקרא ע טו) כלומר ויחטא בו; לפלמוני המדבר (דניאל ח יג) אני חושב שהוא מורכב מן פלני אלמני (רות ד). וממה שנכנס בשער החסרון חסרם ואו המשך מהפעלים העתידים ויורו עליה בקבוץ פום *) כאמרם לבו יְקַבֶּץ און (תהלים מא ז) בחסרון ואו ויקבץ את כל אכל (בראשית מא מח) בעבור המשך הדברים; איש אחד מכם יִרְדָּף אלף (יהושע כג י) בחסרון ואו וכי ירדף גאל הדם (שם כ ה), יִתְמָךְ דברי (משלי ד ד) בחסרון ואו יתמוך כבד (שם כט כג); הן לצדק יִמְלָךְ מלך (ישעיה לב) בחסרון ואו ה' ימלוך (שמות טו), וחסרם אותה גם כן מהצווי בהמשך הדברים כאמרם הָדְרֵם שנימו (תהלים כח ז), אֱזָר נא (איוב לח ג), אֱמָר נא לבית המרי (יחזקאל יז יב), אמר לה את ארץ וג' (שם כב כד), לך אתה מלך עלינו (שופטים ט יד). וכבר חסרוה עוד מן המקורים נאמר לפני מלך מלך (בראשית לו לא), כי טוב אמר לך (משלי כה ז), בענש לץ (שם כא יא), בקרב איש (ש"ב טו ה), אך כאשר לא יחסרו אמרו יען אמור מואב (יחזקאל כה ח), בקרוב עלי מרעים (תהלים כז ב), עד מלוך מלכות פרס (דה"א לו כ), גם ענוש לצדיק (משלי יז כו) וזה ידוע אצל בעלי המסורת והם קוראים האחד מלעיל והוא אשר נכתוב בו הואו והאחר מלרע; ויש שיחסרו אותה מן התארים עוד למשך הדברים כאשר נאמר ארך אפים יְגָדָל חסד (תהלים קמה ח) בחסרון ואו גדול העצה (ירמיה לב יט), וזה (גדול חסד) אם הוא כתוב בואו הוא מקבץ והואו איננה נחשבת בעבור נפלה מן המבטא, ועוד גרל חמה (משלי יט יט) בלא ואו, ועוד אהב טהר לב (משלי כב יא) וטהר ידים (איוב יז י) בחסרון ואו טהור עינים (חבקוק א יג); ומן השער הזה אמרו תועבת ה' כל גבה לב (משלי יו ד) הוא קודם הסמיכה גבוה ע"מ גדול וטהור והיה ראויה להיות מקבץ הבית בקמצות כאשר חסרו ממנו הואו ע"ד גדל חמה וטהר ידים וכבר עליהם זה וחסרו ממנו הקבוץ, וכמהו מגבה רוח (קהלת ז ח), וחסרוה עוד מן מלשני בסתר (תהלים קא ה) באשר הוסיפו היוד והניחו השין למשוך הדברים. וכבר חסרוה מן השם המיוחס כאמרם (מואביות) אשדדיות עמניות (נחמיה יג כג). ומה ששמשו בו בחסרון עוד להקל חסרם ואו וידוע חלי

---

*) ר"ל קמץ חטוף וידענו מכמה מקומות בספרו שהרב קורא גם לקמץ חטוף גם לשורק קטן שניהם קבוץ ראה לקמן סוף פ' לא. גם הגלמשי קרא לקמץ חטוף קמץ מלא פום, וגם לחולם קראו המדקדקים מלא פום (רא"ב בס' הרכבה מלת יכסימו).

מאמרו גם כל חֳלִי (דברים כח סא) וזולתם. וחסרם ואו ושמן וצֳרִי (יחזקאל כז יז) מאמרו קחו צֳרִי (ירמיה נא ח) וזולתו, וואו לחם עני (דברים יו ג), ימי עני (איוב ל יו) מאמרו ראה ראיתי את עֳנִי עמי (שמות ג ז), אסירי עני וברזל (תהלים קז י); ואו עין רֳאִי (איוב ז ח) מאמרו אל ראי (בראשית יו יג), והיא ההקשה באמרו והריקו חרבותם על יפי חכמתך (יחזקאל כח ז) ר"ל שחסרו ממנו ואו כלילת יֳפִי (שם כז ג) וכליל יפי (שם כח יב) בעבור הסמיכה, אלא שחמסוהו בחסרם ממנו עוד הקבוץ המורה על הואו והוא במה חרי האף הגדול (דברים כט כד) ובאל דמי (תהלים פג ב) ובואני עשה המלך שלמה (מ"א ט כו) ר"ל שעקרם חורי ודומי ואוני הקשה עליהם במה שקבצנוהו הנה מן הדמיון הזה. וממה שדומה למה ששמשו בו בחסרון להקל מה שמשפטו ההכבד כאמרם וארם מלאו את הארץ (מ"א כ כז) ומשפטו לדגוש הלמד כי הוא פעל חלף כבד, אבל מלאו בהקל הוא צווי מפעל קל כאמרו מלאו ארבעה כדים (מ"א יח לד), ואמרו בצווי מן הפעל הזה הכבד ומלאו את החצרות חללים (יחזקאל ט ז) בהקל ג"כ וע"כ בא בפתחות המם, וכמהו קראו מלאו (ירמיה ד ה) ואמרו ובקשו ברחובותיה (שם ה א) משפטם והדומה להם הדגשות, ובקשו צווי מן בקש ה' לו (ש"א יג יד), ונאמר במקור פעל כבד בענני ענן (בראשית ט יד) בהקל ומשפטו להכביד ע"מ ובדברי אתך (יחזקאל ג כו), ועוד בקנאו את קנאתי (במדבר כה יא), משפטו לדגוש ע"ד נפשי יצאה בדברו (ש"ה ה ו) כי הוא מקור אשר קִנֵּא לאלהיו (במדבר כה יג) והוקל כאמרו ויקנאו אתו (בראשית כו יד), ועוד מידי תבקשנו (שם מג ט), תהומות יכסימו (שמות טו ה), כי חרבך הנפת עליה ותחלליה (שם כ כה), ותאלצהו (שופטים יו יו), לבר מיושבי גבעה התפקדו ויתפקדו בני בנימין (שם כ טו), ויתילדו על משפחתם (במדבר א יח), וינקשו מבקשי נפשי (תהלים לח) ואביכן התל בי (בראשית לא ז), אם כהתל באנוש תהתלו (איוב יג ט), מי יתן בספר ויחקו (שם יט כג), בחקו חג — בחקו מוסדי ארץ (משלי ח כז), נסעה ונלכה (בראשית לג יב), ותחצו הבתים (ישעיה כב י), (ואת תעלותיה) ודליותיו שלחה לו (יחזקאל יז ז), שלחו באש מקדשך (תהלים עד ז), הננו אתנו לך (ירמיה ג כב) המלמד ידי לקרב (תהלים קמד), המבקשים (שמות ד יט), המלקקים (שופטים ז ו), המעשקה בתולה בת צידון (ישעיה כג ב), תעגנה לעיניהם (יחזקאל ד יב) המשפט בכל אלה ובהרבה מאד כמהם ההכבד והוקלו. ומן השער הזה אצלי ויזד יעקב נזיד (בראשית כה כט) כי פא הפעל והוא נון אובדת מן ויזד ומשפטו להרגש ע"ד וַיִּצַּל אלהים (שם לא ט), וכבר הקלו עוד מגבורתם בושים (יחזקאל לב ל) מבציר אביעזר (שופטים ח ב), מלמעלה החרס (שם ח יג), ומקצה אחיו (בראשית מז ב), מלאם יאמץ (שם כה כג), וישב דוד במצד (דה"א יא ז), נבדלו אל דוד למצד (שם יב ח), והלוים במלאכת (דה"ב יג י) ומחית בשר חי בשאת (ויקרא יג י), ולשאת ולספחת (ויקרא יד נו), לגד שלחן — למני ממסך (ישעיה סה יא) פרושו למנין כלומר לקבוץ הרב והוא נגזר מן ואתה תמנה לך (מ"א כ כה) וזהו ענין לגד גם כן אצלי כלומר להמון והיה ראוי להיות למני רגוש כמו לגד, ומאת המעט תמעיטו (במדבר לה ח), כי אתם המעט (דברים ז ז), כי צו לצו קו לקו (ישעיה כח י) ואפשר שיהיה טעם בצו לצו כטעם במשער לשער (שמות לב כג), את המקלות (בראשית ל) ומקלו יגידו לו (הושע ד יב), וישא משאות (בראשית מג לד), העורים והפסחים (ש"ב ה ו) יעור פקחים (שמות כג ח), מגלה עמקות (איוב יב כב) כי הוא קבוץ עמקה

משאול (איוב יא ח), ומהשער הזה אצלי המבלי אין קברים (שמות יד יא) העקר במם הרגשות*) כמו הייטב בעיני ה׳ (ויקרא י יט) כי הוא לשאלה לדעת גם כן ולולא זה היתה ההא בשבא ופתח כמו המבלי אין אלהים (מ״ב א ג); ומן המוקל עוד אלהים יחנך (בראשית מג כט) חנון יחנך (ישעיה ל יט) משפטו שיהיה היוד מיחנך בשבא ושתהיה ההת מקובצה בקמץ ושתהיה הנון דגושה ע״ד אלהים יחננו (תהלים סז ב), שארית עמי יבזום (צפניה ב ט), וסלף בוגדים ישדם (משלי יא ג) והפכה המלה ממשפטה להקל; וממנו עוד ונבוה בהם עד אור הבקר (ש״א יד לו). וממה שדומה למה שקדם מן החסרון חסרם התנועות מאותיות שהיו חייבות להנוע והניחם אותם, כחסרם התנועה מסמך אל תֹּסְףְּ על דבריו (משלי ל ו) ומן שין קֹשְׁטְ אמרי אמת (שם כב כא), ומן בית מעם מזבחי (שמות כא יד), ונח ה׳ מִזְבְּחוֹ (איכה ב ז), וכליל על מזבחך (דברים לג י), ותנועת דלת מכל חלבו את מקדשו (במדבר יח כט), כי המשפט באל תוסף להיות כמו אל תֹּסֶף דבר אלי עוד (דברים ג כו), ומשפט קשט אמרי אמת להיות כמו מפני קֹשֶׁט סלה (תהלים ס ו), והמשפט במזבחו ומקדשו שיהיה כמו וּמִקְדָּשַׁי תראו (ויקרא יט ל) וכמו אשר לפני משכנו (יהושע כב כט), ונתתי משכני (ויקרא כו יא); ובא אלה לפני מִזְבַּחֲךָ (מ״א ח לא) ואלו היית מעמיד היית אומר מִזְבַּחֲךָ במשיכת הבית והנעת החת בסגל כאשר היתה תנועת חת וכליל על מזבחך (דברים לג י) בסגול; ותנועת שין שֶׁהֵם בהמה המה להם (קהלת ג יח) שֶׁהוּא עמל (שם ב כב), כי הנחת שני השינין האלה איננה גמורה כי הם מוחל בהם ולא יונח בנח, ותנועת בית גנבתי יום וגנבתי לילה (בראשית לא לט). וכבר בארתי ענינם באות הגימל מספר השרשים; ותנועת בית ובכל בהמה לא תתן שְׁכָבְתְּךָ (ויקרא יח כג), ויתן איש בך את שְׁכָבְתּוֹ (במדבר ה כ) משפטם להיות כמו גְּבוּרָתְךָ גבורתו; ותנועת מם בְּהֶמְתְּךָ לא תרביע (ויקרא יט יט), תחת בהמתם (במדבר ג מה), כי בהמה ע״מ שאלה אבדה תאנה נבלה גנבה ומצאנו למד שאלה ונון תאנה ולמד נבלה מונעת בקמץ בהסמכם אל הכנוים כאשר נאמר והשימותי גפנה וּתְאֵנָתָהּ (הושע ב יד), נִבְלָתִי יקומון (ישעיה כו יט), שְׁאֵלָתִי ובקשתי (אסתר ז) מה שאלתך (שם) והיא ההקשה באבדה וגנבה וכן שמשו רבותינו ז״ל באבידה באמרם אֲבֵדָתִי מותרת. וממה שהונח מהדמיון הזה אמרו ושאלה אשה משכנתה (שמות ג כב) המשפט בנון שתהיה פשוטה בקמץ, וכמהו והיא חֲבֶרְתְּךָ ואשת בריתך (מלאכי ב יד), וממה שהונח עוד בית נֶחְבָּאִים במערה (יהושע י יז) וממ אתם נִטְמֵאִים (יחזקאל כ ל) ובית והעם אשר המה נִבְּאִים (ירמיה יד יז) המשפט להיות בקמץ כאמרו אל נביאי ישראל הַנִּבָּאִים (יחזקאל יג ב), ומן המין הזה לבלתי השיב המלך את נִדְּחוֹ (ש״ב יד יג); ומן השער הזה אמרו אל גוי שְׁלֵו (ירמיה מט לא) משפטו להיות כמו שָׁלֵו הייתי (איוב יו י ב). וממנה עוד אמרו ולאביו שלח כְּזֹאת (בראשית מה כג) לְזֹאת יקרא אשה (שם ב כג), בְּזֹאת יבא אהרן (ויקרא יו ג) כי מנהג העבריים כאשר יביאו על מאומה מן הלשון הזה הבית הנוספת או הלמד או הכף שיניעו אותו בקמץ כאשר נאמר ובחנוני נא בָּזֹאת (מלאכי ג י), כזאת וְכָזֹאת (ש״ב יז טו), הלא לָזֶה יענו (ש״א כא יא), אי לָזֹאת אסלח לך (ירמיה ה ז), כי כָּזֶה וְכָזֶה (ש״ב יא כה), ושחטתם בָּזֶה (ש״א יד לד) וּבָזֶה הנערה באה (אסתר א); וממנו בהשמה

*) כ״ב לקמן פ׳ לו ופתחו ההא ולא דגשו המם ורצה מ״ש ורוו״ה במאור עינים.

מהם (ויקרא כו מג) העקר בהא הנעותה בשרק או בקמץ גדול כי הוא כמו כל ימי השמה (שם) וכבר קדם דברנו בו (154); ומן השער הזה הי־הֹב־ד כסא הוות (תהלים לד כ) הוא אצלי פעל עתיד כבר מבנין פוּעל ועקרו שיהיה הי־חֻבַּרְךָ בהכתב ואו פועל בו כי עתיד פועל הוא יפועל ובסגול תחת הבית למשוך הדברים וכאשר היה זה התקבצו שני נחים אחד מהם ואו המשך הסרוהו והורו עליו בקמץ.

שער כו·

ממה שהוסף בו לנחץ ממה שאין צרך בדברים אליו·

יש שישנו הפעל או המלה לבלי צרך מביא אל זה בתכן הענין אבל על דרך הנחץ (ר"ל על דרך החזוק) ואפשר שיהיה הנחץ ראוי וזה בעבור מצוע שיהיה בין הפעל או בין המלה ובין מה שיבא סמוך להם מן הדברים וישנו הפעל ההיא או המלה ההיא בעבור הפסקם ממה שסמוך להם עד שיהיו הדברים מסדרים ועשו כל זה מחפצם לבאר. ויש שמרבים האחד אם לנחץ או להגדיל ענינו, ומזה אמר אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם, ועוד ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, כי (המן אשר) באמרו ומעץ וג' מספקת מהצטרך אל ממנו לולי הנחץ*), וכמהו את ה' צבאות אתו תקדישו (ישעיה ח יג) אמרו את מספיק מהצטרך אל אתו ונשנה לנחץ, ועוד ובאחיכם בני ישראל איש באחיו (ויקרא כה מו) הוספת איש באחיו לבאר, כי אכלו את יעקב ואכלהו ויכלהו (ירמיה י כה) שנו ואכלהו לנחץ, [או] יאמר אמר שאכלהו אכילה אחר אכילה ויכלהו, ועוד הן גוענו אבדנו כלנו אבדנו לנהץ; וילכו שלשת בני ישי הגדולים הלכו אחרי שאול (ש"א יז יג), ויאמר המלך אחשורש ויאמר לאסתר (ז ז), ובמשפטיך חטאו בם (נחמיה ט כט) שנה המשרת לנחץ, אבל ואני כאשר שכלתי שכלתי (בראשית מג יד) שכלתי אשר בסוף הפסוק במקום אשכל כלומר כאשר שכלתי מיוסף אשכל מבנימין. וממה שנשתנה לנחץ עוד אמרו אברהם אברהם, יעקב יעקב, משה משה, שמואל שמואל, חמרים חמרים (שמות ח י) אמן אמן (במדבר ה כב), כל הקרב הקרב (שם יז כח) בדרך בדרך (דברים ב כז) מעלה מעלה מטה מטה (שם כח מג); ומן הנחץ אמרו כי כל העדה כלם קדשים (במדבר טז ג) אם היה אומר כי כל העדה קדשים היה מספיק אך שנה כלם לנהץ; וכמהו כל מלכי גוים כלם (ישעיה יד יח) כל בית ישראל כלה (יחזקאל כ מ) וכל שריך כלם (ירמיה לו ו), וממה שרבוהו לנחץ אמרו כי כוכבי השמים וכסיליהם (ישעיה יג י) ואין בשמים כי אם כסיל אחד ורבו אותו לנחץ שחברו לו הכוכבים אשר סביבותיו וקרא הכל כסילים כאשר עשו באמרם ואבדו בתי השן (עמוס סוף ג) ולא מצאנו כי אם בית השן אחד עשהו אחאב כאשר נאמר ובית השן אשר בנה (מ"א כב לט), אך חבר אליו בתים יקרים וקרא הכל בתי השן, וכאשר עשה באמרו ויפל על צואריו (בראשית לג ד) שקרא מה שיש סביבות הצואר צוארי וקבץ הכל צוארים, וכבר נאמר בלשון אחד בצוארו ילין עז (איוב מא יד) על צוארו (בראשית מה מב) וכמו זה ושוליו מלאים את ההיכל (ישעיה ו) והגי ביניו ובין העי (יהושע

---

*) „ר"ל שאם נאמר ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל בלבד היה מספיק" הבאור הזה אשר הוא כפל דברים היה כתוב בכ"י והבדלתי אותו מדברי המחבר, כי לדעתי כתב זה מעתיק אחד לבארו. וראה לדברי פרק הזה מנחם בן סרוק 71 — 70.

ה יא), וחמשיתיו יסף עליו (ויקרא ה כד) כי הוא כאמרו חמישתו יוסף עליו (שם ה טז*) ועוד והנה הנגע עמד בעיניו — ואם בעיניו עמד הנתק (ויקרא יג ה לז) כי הם כמו והנה לא הפך הנגע את עינו (שם יג נה), זבח שלמים (ויקרא ג א) כי הוא כמו ושלם מריאיכם (עמוס ה כב) איל המלואים (שמות כט לא), ועוד תחתיו לאמר (ש״ב ג יב), נפשינו תחתיכם (יהושע ב יד), תחתיך יצע רמה (ישעיה יד יא) ועמדנו תחתינו (ש״א יד ט), ואם תחתיה תעמד הבהרת (ויקרא יג כג). וממה שרבו עוד לנחץ אמרו כמוצאי גולה (יחזקאל יב ד) משפטו כמוצא גולה כמו ואת מוצאך ואת מובאך (ש״ב ג כה) ועוד כמבואי עיר מבקעה (יחזקאל כו י) המשפט כמבא עיר כמו כמבוא עם (יחזקאל לג לא) אע״פ שיש בין שני הענינים מעט חלוק ועוד ומתה ממותי חלל (שם כח ח) ועוד למשאות אותו משרשיה (יחזקאל יז ט) קבוץ משאת כפי (תהלים קמא ב), ועוד ליל שמורים הוא (שמות יב מב) כי יום כפורים הוא (ויקרא כג כח), למשכב דודים (יחזקאל כג יז), כי טובים דדיך (ש״ה א ב), אתן את דודי (שם ז יג) כי הוא ידידות ואהבה, ועוד כי בן זקונים הוא (בראשית לז ג) בני הנעורים (תהלים קכז ד) ועוד בתולים ורחמים, אשת זנונים וילדי זנונים (הושע א). וממה שרבו אתו להגדיל ולרומם אמרם אלהים, ארונים קשה (ישעיה יט), כסף ישיב לבעליו (שמות כא לד), פר בן בקר תמימים (יחזקאל מו ז) רצה תמים והמסרת עליו בקר תמימים לית דכותיה (לעיל דף 157), ולא אמר אלוה עשי (איוב לה י) ישמח ישראל בעשיו (תהלים קמט ב), כי בעליך עשיך (ישעיה נד ה). היה הדין שיהיה עושך בלא יוד ובצירי תחת השין לולי שרצו בו מה שזכרנו לרומם ולנשא והוא הסברא גם כן בבעליך ודינו להיות בועלך ע״מ גואלך קדוש ישראל. וממה שרבו אותו לכבד ולנשא עוד אמרו אם שוב תשבון אתם ובניכם (מ״א ט ו) ר״ל אתה ובניך כי איננו מדבר כי עם אחר, וכמהו יען אשר עזבוני וישתחו — ולא הלכו בדרכי — כדוד אביו (מ״א יא לג) היה זה לגדל המלך כאשר הוא נוהג בלשון העברית.

וממה שהוסף לנחץ אמרו וראיתי אני דניאל (י״ב ה) אני לנחץ הכנוי אשר בוראיתי, וכמהו ופניתי אני (קהלת ב), אמרתי אני בלבי (שם) היה באמרו ופניתי וראיתי אמרתי מבלי אני די, ותקון הענין כאשר אמרתי [בלבי] תרתי בלבי (שם) [ומבלי בלבי היה די כמו שאמרו] קניתי עבדים ושפחות לולא שרצה לנחץ, וכמהו מי יתן מותי אני תחתיך (ש״ב יט), בנינו ובנותינו אנחנו רבים (נחמיה ה ב) כי אמרו אנחנו לנחץ הכנוי אשר בבנינו ובנותינו והוא כנוי המדברים, ואין אנחנו התחלה ורבים הגדתה כאשר הוא סובר מי ששם רבים מענין ולא רבית במחיריהם (תהלים מד יג), וטועה כי אין זה נכון בשמוש כאשר יתבאר זה מספרי ר׳ יהודה ומספרינו ג״כ, אך הטעה בעלי הסברא הזאת מה שראה מאמרו והנה אנחנו כבשים את בנינו ואת בנותינו לעבדים ומאמרו עוד שדותינו וכרמינו אנחנו ערבים, ואין הדבר כן אבל זה ר״ל אמרו בנינו ובנותינו אנחנו רבים הוא מאמר כת מהם היה רישם גדול והיה להם טפול רב והיה אומרים בעת רב

---

*) וכן כתב בס׳ השרשים (בלקוטים מן החכם שד״ל בכ״מ ח״ה) חמישיתיו כלומר חמשו כמו וחמשיתו והיוד הנראית בו אינו לרבים אלא נוספת כאשר במלת אחריו לאחריו ביניו, אך רז״ל בענין טענו טענת אבד (ב״ק קח) אמרו התורה רבתה חמישיות הרבה בקרן אחד. ויש יוד נוספת ביוד והיא מחניך קדוש, ירעה מקניך, ולא יכנף עוד מוריך, אלה היודין נוספות ואינן לרבים.

חסרונם אבל אנחנו בנינו רבים לכה ונמכרה קצתם במזון, הוא׳ אמרם ונקחה דגן ונאכלה ונחיה. וכמו בנינו ובנותינו אנחנו לנחץ אמרו אשר נשבענו שנינו אנחנו (ש״א כ מב). וממה שנשתנה בעבור האמצעים הפוסקים לסדר הדברים אמרו והיה המים אשר תקח מן היאור והיו לדם ביבשת (שמות ד ט) שנה והיו בעבור הפסק אשר תקח מן היאור שבא באמצע הסדר לבאר, וכמהו ויאמר אל האיש לבוש הבדים ויאמר (יחזקאל י) ועוד בימים ההמה אשר יחזיקו עשרה אנשים מכל לשנות הגוים והחזיקו בכנף איש יהודי (זכריה סוף ח), וכמהו ואין אני ואחי ונערי ואנשי המשמר אשר אחרי אין אנחנו פשטים בגדינו (נחמיה סוף ד) בעבור שארכו הדברים שנה אין אנחנו, וכמהו והיה ערכך הזכר — והיה ערכך (ויקרא כז ג) שנה והיה ערכך בעבור אורך המצוע, ועוד ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב (בראשית מו) שנה ויאמר בעבור שבא באמצע במראות הלילה, וכמהו ועתה אם באמת ובתמים עשיתם — ואם כגמול ידיו עשיתם לו (שופטים ט טו) הנה נשלם התנאי והיה ראוי שיסמך לו התשובה והיא אמרו שמחו באבימלך והתמצעו בין התנאי ותשובתו דברים אחרים והם: אשר נלחם אבי עליכם עד סוף הענין, וכאשר ארכו הדברים שנה התנאי וחברו עם התשובה ואמר: ואם באמת ובתמים עשיתם — שמחו באבימלך; ועוד וכי יבא הלוי מאחד שעריך מכל ישראל אשר הוא גר שם ובא בכל אות נפשו (דברים יח ו) שנה ובא בעבור אורך המצוע.

וידמה למין הזה כפלם אות העתידות בוגבה ממרחק יידע (תהלים קלח ו) ואלמנה לא ייטיב (איוב כד כא), לכן ייליל מואב למואב כלה ייליל (ישעיה טז ז), על נבו ועל מידבא מואב ייליל (שם טו ב), יילילו על משכבותם (הושע ז ד) בגרסת בן אשר, אבל בן נפתלי הם גורסים ביוד אחת, והיודין הראשונות בכל המלות האלה נוספות ואלו היו מחסרים אותם היה נשאר יֵדַע ע״מ יֵקַד יקד (ישעיה י טז) יֵיטִיב יְיֵלִיל כמו לא יֵיטִיב ה׳ (צפניה א יב) היודין לעתידות והנחים אחריהן פא הפעלים ואלו היו נראות הפאין האלה היו המלות יְיֵלִיל יְיֵטִיב ע״מ יְשֵׁלִיך כאשר אמר ר׳ יהודה (ברס יטב דף 45) והיודין הראשונות בלכן ייליל כלה ייליל ובחבריהם הם נוספות והיודין השניות הן לעתידות, אך הנחים אשר אחר היודין האלה השניות הם פאי הפעלים ואלו היו היודין השניות פאי הפעלים כאשר חשב ר׳ יהודה לא היה לנחים אשר אחריהם טעם, ואלו אמר אומר כי הנחים האלה נוספים בפעלים האלה היה עליו לשומם נוספים. גם כן ביקד יקד וישב ויצא ויטיב והדומה להם וזה מה שאי אפשר לומר, אבל על מואב איליל (ירמיה מח לא) הוא מורכב מן יֵלִיל ע״מ לא יטיב ה׳ ומן איליל ע״מ (לא) איטיב (בראשית לב יג) כלומר אפעיל והוא מספר ביליל ע״מ לא יטיב ה׳ על אשר מספר עליו באמרו אל אנשי קיר חרש יהגה, וכן אמרו ומשבר רוח תְּיֵלִילוּ (ישעיה סה יד) מורכב מן יְיֵלִילוּ ע״מ יפעילו ומן תֵּילִילוּ ע״מ תפעילו וזה מכלל מה שנעלם מר׳ יהודה. וממה שדומה למה שאנחנו בו מצד ההרכבה אמרו תְּאָכְלֵהוּ אש לא נפח (איוב כ כו) כי הוא אצלי מורכב מן אכלהו צווי לאש ומן תאכלהו ספור עליה וזכרו האש בצווי הזה בלשון זכר כאשר זכרוהו בלשון זכר באמרו עליה לא נפח וביצא מחשבון (ירמיה מח מה*). והצווי הזה יוצא מוצא הקריאה עליו כאשר יצא

---

*) ובמסורה שם ג׳ סבירין יצאה. ועל תאכלהו ראה ס׳ ההרכבה אות ת.

מוצא הקריאה עליהם גם כן תְּרַצְּחוּ כלכם (תהלים סב ד) בגרסת בן אשר אשר קוראים אתו מקבץ הרש[1], וממה שיצא מוצא הקריאה גם כן מהפעלים העתידים אמרו תבאתה לראש יוסף (דברים לג יז[2]). ומשער יליל אמרו יֵיְלִיף בגדלו (יחזקאל לא ז) בהראות השתי יודין וזה בגרסת בן אשר כי היוד הראשונה נוספה על וייף, ובהראות היוד האחת בלבד בגרסת בן נפתלי, ומשקל וייף על הגירסא הזאת ר"ל בן נפתלי וַיֵּשְׁבְ ישמעאל (ירמיה מא י) וַיִּפְתְּ בסתר לבי (איוב לא כז) היוד לעתידות והנח אחריו פא הפעל והיא במקום השין מן וַיֵּשְׁבְ, אלה דברי ר' יהודה (בזרז יפה דף 115) והוא הנכון והיוד הראשונה אם כן בגירסת בן אשר נוספת; אבל יהי אור (בראשית א) יחי המלך (ש"א י טז, טז) והדומה להם היה הדין שיהיו על משקל אל יֵשְׁטְ אל דרכיה (משלי ז) וַיֵּשְׁתְּ מן היין (בראשית ט), ויפת בסתר לבי, וכבר עליהם נח ההא עם נח היוד והראותה והרפו היוד והניעו ההא בשבר בעבור שהיא אצל היוד ולהורות עליה בעבור העלמה כי השבר מן היוד, ומפני שהמבטא בהא הנחה והיוד הרפה אחריה נמנע, אך יוד העתידות שנו אותה, כי אם היו משאירים אותה על תנועתה היה מתחדש בינה ובין פא הפעל והיא ההא נח רפה והיה מתדמה לפעלים המחסרים אשר ישימו תמורת חסרונם כמו יכל בשרי מראי (איוב לג כא) והדומה לו, והמין הזה ר"ל אל ישט, וישב ישמעאל אין תמורה מחסרונן; וכאשר הונעה הא יהי בשבר ראוי להניע יוד העתידות בשבא המוחל בה לברוח מן ההדמות הזה; ולא יראו מן ההדמות הזה בהעמדה באמרו אמר יֶהִי (תהלים לג ט) מי זה אמר וַתֶּהִי (איכה ג לז) וזולתם כי דבריהם נוהגים בזולת ההעמדה על השבא המוחל בה ונודע מזה כי הוא הוא.

אמר אבואל ולד כבר הקימותי בשער הזה ובשער אשר לפניו והוא שער החסרון מה שיעדתי בספר ההכלמה לבארו בחבור הזה מדעת העבריים בהיחברך כסא הוות (תהלים צד כ) ובתאכלהו אש לא נפח וביהי אור יחי המלך. ודע כי פועל העבריים בכפלם יוד העתידות במלות האלה אשר קדם זכרם דומה לפעל הערב בכפלם אלף אַפְעַל המונעת באמרם אראק ואהראקה ולולי שנצא מענינינו הייתי מבאר איכות זה. ויתחבר אל השער הזה אמרם כי דרשנו את ה' אלהינו דרשנו וינח לנו (דה"ב יד ו) דרשנו השני אין לו טעם; קול צפיך נשאו קול (ישעיה נב ח) הקול הראשון אין לו טעם; גם אנחנו גם אתה גם טפנו (בראשית מג ח) גם הראשון אין לו טעם, וכמהו גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע (שם מד טז), ויעל עמו גם רכב גם פרשים (שם נ ט), ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה (שמות כא יג) בהפלת אשר כי אין לו טעם בפרוש ובתרגום, וכמהו ויעשו אנשי עירו — אשר הישבים בעירו (מ"א יא כא), וכי יפתה איש בתולה אשר לא ארשה (שמות כב טו), ויקראו בשמות את שמות הערים אשר בנו (במדבר לב לח), איך לא עזבה עיר תהלת (ירמיה מט כה) בהוספת לא וכמהו כי עתה צעדי תספור לא תשמור על חטאתי (איוב יד) אמרו לא אין לא טעם בענין; מי יגיד לי או מה יענך אביך קשה (ש"א כ י) בתוספת או וענינו מי יגידה לי מה שיענך אביך בו מן הקשות בעניני, וענה אותו יהונתן כה יעשה ה' ליהונתן וכה יסיף כי ייטב אל אבי הרעה עליך, בתוספת אל גם כן כתוספתו באמרו ויתן צמרתו אל בין

---

[1]) דלקריאת בן נפתלי תְּרַצְּחוּ בפתחת הריש ומולא הקריאה על הרש.

[2]) והוא כווי על דרך התפלה כאלו אמר בוא לראש יוסף ובא זה ע"מ תפעלתה לזכר, כ"כ ר' יהודה שרש בוא.

עבותים (יחזקאל לא) ובאין לחם חל אל תחת ידי (ש"א כא ה), והטעם אם יטיב אבי רעתך; עד אשר עד כה (יהושע יז יד) עד הראשון אין לו טעם ובמקרא מזה הרבה מאד, אבל אנחנו זוכרים מכל ענין קצת שיורה על מה שלא נזכר. ודע כי ממנהג העבריים ושמושיהם שיוסיפו לי ולו ולכם על דרך הנחץ בדברים, ומזה אמרם אלכה לי אל הגדולים (ירמיה ה ה), וילך לו אל ארצו (שמות יח כז), ונס לו מפני חרב (ישעיה לא ח), אבל יטעם לו (איוב יג) חלף הלך לו (ש"ה ב יא), קמו ועברו לכם (דברים ב יג), קחו לכם מלא חפניכם (שמות ט ח), וכבר נאמר בענין הזה וירא ויקם וילך אל נפשו (מ"א יט ג), חדל לך למה יכוך (דה"ב כה יו) לך לך מארצך, קח לך סמים (שמות ל כג) סור לך מאחרי (ש"ב ב כב). וממה שהוסיפו בו אמרם ממנו וממני וממנה, והוא שהשם המכנה מכל אחד מהם הוא וי ה ומשפט הדבור אם כן להיות מנו בדגשות הנון או מנהו בהספת ההא כאשר נאמר שמץ מנהו (איוב ד יב) ומני באחד המדבר כאשר נאמר שעו מני (ישעיה כב ד) גברו מני (תהלים סה ד) ולא מני (ישעיה ל) והיא ההקשה בנקבה אשר איננה במעמד ר"ל שיאמר מנה, ובקהל אשר אינם במעמד גם כן ר"ל שיאמר מנם, אך דברו בו בתוספת ההא ואמרו ומנום אבד מנהם[1] (איוב יא כ) והשאירו הדגשות אשר היתה חייבת במנם אלו היו מדברים בו ואין בדבור בו אצלי מחאה[2]), אבל דגשות הנון מאויבים מנהו היא בעבור ההעמדה, ואמרם אם כן ממנו וממני וממנה איננו כי אם על שנות מן. וכבר הוסיפו מן עוד באמרם ולפני מזה אלישיב הכהן (נחמיה יג ד) ואפשר שיהיה מהפך מן ומלפני זה; וכמו זה אמרם מימי הירדן (יהושע ד ז) מימי מצרים (שמות ח ב) כי השם הבלתי סמוך הוא מים וכאשר יסמך נאמר מי' הירדן ואמרם אם כן מימי הירדן מימי מצרים הוא כפול. ודע כי היוד והמם במים סימן הקבוץ כאשר הוא בעצלתים ימך המקרה (קהלת י יח) אשר הוא קבוץ עצלה תפיל תרדמה (משלי יט טו) כי אין טעם להיותו לשון משנה (לעיל שער כד) וכמהו לקחנו לנו קרנים (עמוס ו יג), את כל לחותים (יחזקאל כז ה) אע"פ שיש בלחותים שני סמנים לקבוץ ר"ל ות ים, כי אין במים אם כן אחר סימן הקבוץ אות שרשית זולתי המם, ומן הדברים אשר לא יתכן להיות המם שם מאות אחת מבלתי השמות הנסתרים והכנויים הנדבקים ומן הראוי א"כ לחשוב באחד ממנו הנפרד המחשבי מם יוד — מ י — עד שיהיה השם המחשבי הנפרד על משקל שי ר"ל יובל שי (תהלים עו יב), מלך העי (יהושע ח) והיתה ההקשה אלו היה מדברים בקבוץ הזה על השלמות שיהיה על דמיון שמים (ר"ל מים) כי אחרי אמרי גם כן בשמים הוא כאמרי במים ר"ל שהוא קבוץ[3]) לא דברו באחד ממנו, וההקשה

---

[1]) „ובספרי דוקאנו (נ"ל דוקני) שהגיעו לידנו הוא רפה נון" כן כתוב בגליון הכ"י.

[2]) נ"ל ואין בדבור בו מחאה.

[3]) בדעת המחבר היא סברת רוב המדקדקים החדשים כי שמים ומים אינם שניות, ולא כן דעת האפדי ז"ל: ולפי שכל הבאים על דמיונם בכתוב יורו על השניות ידים ורגלים עינים ואזנים, שנים, להיותם שתי שורות, מתנים, ערבים, להיותם שני ערבים ביאת השמש וביאת אורו, וכן דרכים, והעד כמו שאמר הראב"ע ונעקש דרכים יפול באחת, צהרים לחזק האור בזמן ההוא להיות השמש בתכלית גבהו וסבוב והאור אז כאלו הוא כפול (ראב"ע פ' כא) וכן ראוי שנאמר באלו שהביא שהם כולם יורו על השניות, אמנם מים כבר אמר בו הראב"ע להיות המים כולם מורכבים מהתחתונים שהם מימי הנהרות ומהעליונות שהם מי המטר. ובעצלתים אני אומר שיורה על השניות מצד כי התמוטטות

באחד שם ע"מ יד וידים, וכאשר היתה אחת מאותיות מים המחשבי מאותיות הרפיות כבר עליהם להניעה בקבוץ כהנעת מם שמים והרפוה והפילוה. וכבר התבאר כי מימי הירדן כפול וכי מי הירדן בלתי כפול וכי מים חסר, ושמשו בכפל ובהנחתו במים בסמכו אל השמות הנראים כאשר אתה רואה שהם אומרים מימי הירדן ומי הירדן[2], אבל בסמכו אל הכנוים לא הניחוהו מבלי כפל כל עקר, כי אלו לא היו כופלים אותו היה מתקלקל בסמכו אל כנוי המדבר וכנוי אשר איננו במעמד וכנוי המדובר בו באבוד סימן הקבוץ מהם, אמרו ולקחתי את לחמי ואת מימי (ש"א כה יא), ונתן מימיו (במדבר כ ח), ואם מימיך נשתה (שם כ יט), מימינו בכסף שתינו (איכה ה ד), כל מקוה מימיהם (שמות ז יט), ולא יכון שנסבור שהמם הזאת השנית בכל אחת מהמלות האל היא מם ומים בכסף תתן לי (דברים ב כח) וכי היודין אחריהם סימן הקבוץ גם כן, כי כמו זה לא יקרה כי אם בקבוץ הנקבות כמו ושנותיך לא יתמו (תהלים קב כח) ובין דרותינו (יהושע כב כז), לדרתיכם, והדומה לו, ועוד כי כמו המם הזאת אשר היא לקבוץ לא תשאר בהסמך השמות אשר היא בהם אל הכנוים כאשר אתה רואה שהם אומרים בסמוך בנים בני יצאני (ירמיה י כ), בניך ובנותיך (דברים כח לב) בנינו ובנותינו (ירמיה לה ח) בלי מם וכן מה שדומה לו; ודומה לזאת הכנסתם קצת מלות הטעם על קצתם לנחץ, וזה כהכנס הלמד על הבית בכי לבעבור (שמות כ כ) וכהכנסה על מן בלמן היום הוסדה (שם ט יח), למן עולם ועד עולם (ירמיה ז ז), למיום סור אפרים (ישעיה ז יז), למן עשרים שנה (דה"א כז כג), ולמקצת הימים (דניאל א יח) אע"פ שהלמד הנה להתחלת זמן. ויותר נפלא מזה הכנסתם הלמד ומן על הבית והן שלשתן להתחלה באמרם כי למבראשונה (דה"א טו יג), ונפתחה המם ואם הוא משפטה למן כהפתח מם חלקו מחמאת פיו (תהלים נה כב) שעקרו מן חמאת והיה המשפט שיהיה תחתיה צרי (ראה לעיל דף 19); וחמאת קבוץ חמאה ודבש (ישעיה ז טו) ע"מ חרפה וחרפות. וכבר נאמר ומקצתם יעמדו (דניאל א ה) ומקצת ימים (שם א טו) בלא למד, ובהפך זה הכניסו מן על הלמד במלמעלה ומלמטה מלפנים מלפניו ולחיצון,

---

והשפל התקרה ונמוכה ישכב עם לחולשתה בעצמה או לחולשת הכתלים אשר היו נסמכת עליהם וא"כ העצלה מחזק התקרה והעצלה מחזק הכתלים שתי אלה סבה אל נפילתה, אמנם הבית ידלוף והוא טפטוף המטר מהגג מצד העצלה בתקון הגג ושפועו כראוי וזאת העצלה קרא שפלות ידים באמת ר"ל שהידים בשפל ישכן. ולקחנו לנו קרנים להיותם שנים בכל בעלי קרנים אם לא מה שסופר מאחד הב"ח, אמנם לאתים להיות האניה בעלת שני צדדים וכל צד מורכב ומחובר מלוחות רבות ע"כ קרא הרבוי הזה בשם השניות ולזה אמר לאתים שמורה על הרבוי והשניות יחד כי לאות רבוי אחד והיוד והמם לזה הרבוי שהוא בשני צדדים. ושמים יורו על השניות ג"כ כי מלת שם תורה על המקום הקיים תאמר במי ומי שהוא שם כשהוא במקום מוגבל וקיים כי למי שהוא מתנועע לא יאמר שהוא שם אחר שהמקום בלתי רמוז אליו וקיים ולפי שאין בגלגל חלק ידבק בו שהוא שם להיותו בתנועה תמידית ושני קטבי התנועה היומית לבד קיימים ואפשר שירמוז אליהם ויאמר שהם שם, הנה מפני זה נקרא שמים המורה על השניות להיות תנועת על שני אלו הקטבים הקיימים.

[2]) הגאון רבינו סעדיה ז"ל אמר כי יש הפרש בין מי ובין מימי כי לשון מימי נזכר על המים הראוים לשתות ולשון מי על שאינם ראוים לשתיה ומצינו בירדן שהזכיר הכתוב את שניהם מימי ומי לפי שהירדן היו קצת מימיו ראוים לשתיה וקצת שלא היו ראוים (כמיי פ' וארא).

מלמעלה החרם (שופטים ח יג), ונכנסה עוד על על בועל מעל ליונה (ד ו). וכבר נכנסה הכף על הלמד בכל עמת שבא (קהלת ה טו) כי המשפט במלה הזאת שתהיה כמו לעמת המסגרת (שמות כה כג) והכניסו הכף על הלמד והפרידם מלה בפני עצמה כאשר עשו בשל אשר יעמול האדם (קהלת ח יז) כאשר אבאר אותו בכלל מלות יוצאות חוץ להקשה (שער ל); ויתכן שיהיה עמת מלה בפני עצמה ושיהיה כל גם כן מלה בפני עצמו בלתי נפרדת מזולתה, ודומה זה הוספתם מן בואין — מבלעדי (ישעיה מה כא) מבלעדי מזבח ה׳ (יהושע כב יט) ובוהוא ישב ממלי (במדבר כב ה). ונכנסה הלמד עוד תוספת בואלכה לנגדך (בראשית לג יב) לנגד הבונים (נחמיה ג לז), ונכנסה לתוספת עוד במתחת לבית אל (בראשית לה ה), אל מחוץ למחנה (ויקרא ד יב), אל מנגב למעלה עקרבים (יהושע טו ג). כי לא תמנו (איכה ג כב) הנון נוספת וכאלו הוא תמורת הכפל הנבלע בסופו תמו, וכמהו אצלי אלא שהוא פעל מתעבר אמרו תמנו חפש מחופש, (תהלים סד ז) משפטו גם כן תמו ובאור התעברו ובאור הטעם בו הוא שאומר אמר הנביא על הרשעים: יחפשו עלות תמנו חפש מחפש תרגומו יחפשו על העולות ויחקרו עליהם והם משלימים וגומרים החפש ההוא המחפש כלומר שהם עושים העולות אשר מחפשים עליהם ואחר כן אמר מגדיל לעולות ההן וקרב איש ולב עמק כלומר כי עצותם ברע רחוקות ומחשבותם בו עמקות ר״ל שהם מרחיקים במחשבה ברע ויגיע בו עד תכלית ואחרי כן עושים מה שהגידו להם עצותם במחשבותם. וכבר הוסיפו היוד על מן במני אפרים — מני מכיר (שופטים ה יד), מני דרך — מני ארח (ישעיה ל יא). —

ויתחבר אל השער הזה מה שמביאים מן השמות הנראים במקומות אשר יאות כנוים בהם וכאילו היא תוספת בדבור, ועושים זה והדומה לו מחפצם לבאור, וזה כאמרו וראה הכהן את הנגע והסגיר את הנגע שבעת ימים (ויקרא יג ג) ואילו היה מכנה ואמר והסגירו היה מספיק, וכמהו וראה את הנגע — כי פשה הנגע (שם יג נא) ואילו היה מכנה היה נכון, וכמהו ולקח הכהן מלג השמן ויצק על כף הכהן (שם יד טו) ואלו היה אומר על כפו היה מספיק, וכמהו וצוה הכהן — בטרם יבא הכהן לראות את (הבית) [הנגע] ולא יטמא כל אשר בבית ואחר כן יבא הכהן לראות את הבית (שם יד לו) ואלו היו משמשין בו בכנוי היה על הדמיון הזה וצוה הכהן ופנו את הבית בטרם יבא לראותו ולא יטמא כל אשר בו ואחר כן יבא לראותו, אבל בחרו הנה בענינים האלה הבאור וההראות על הכנוי, וכמו זה עוד אמרו והקריב אהרן את פר החטאת ושחט את פר החטאת (שם יו יא) ואלו היה מכנה היה אומר ושחטו בלבד, ובמלים האלה מוקדם ומאוחר ושיעורו והקריב אהרן — ושחטו וכפר בעדו ובעד ביתו; ועתה חי ה׳ וחי נפשך אשר מנעך ה׳ (ש״א כה כו) ואלו היה מכנה ה׳ השני היה נכון, אך בעבור שבא באמצע הדברים וחי נפשך התרחק הפעל ר״ל אשר מנעך והיה ההראות יותר טוב, ובזה אני מעליל הראות את פר החטאת ר״ל בעבור שבא באמצע הדבורים: וכפר בעדו וג׳ התרחק ושחט והיה ההראות יותר מבואר, וזה בדבריהם הרבה מאוד, אפס כי הכנוי והקצור רב יותר, וכמו זה אמרו ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחבתיה (זכריה ח ה) אלו היה מכנה ואמר משחקים בם היה נכון. וממה שהוסיף לנחץ ולצחות אמרו מי פעל ועשה (ישעיה מא ד) אין באמרו ועשה מן הטעם יותר ממה

שיש באמרו פעל אבל הוא צחות, וכמהו אמרו בראתיו יצרתיו אף עשיתיו (שם מג ז) אין ביצרתיו ולא בעשיתיו יותר ממה שבבראתיו מן הטעם, ודומה לזה בחרתיך ולא מאסתיך (שם מא ט) וכי בכה אמרו בחרתיך חיוב ולא מאסתיך, אבל הוסף במרבר לצחות ונחץ, וכן הקש על כל מה שיבא לידך מהדומה לו; ואם יאמר אומר אם לא יהיה בעשה זולת ענין פעל ולא יהיה גם כן ביצרתיו אף עשיתיו זולת ענין בראתיו למה לא היה הקצור יותר ראוי? נאמר לו כי הבאור במלאכה המליצה יותר צח ומהקן ולקצור גם כן מקומו מן הצחות.

וממה שהוסף בכונה והסכמה הוספתם היוד בקבוץ אשר בות כאשר סומכים אותן אל הכנוים בכמו בנות ואחות ושנות וחטאת ורמות ותעבות ונאצות כי כאשר יסמכו בנות אל כנוי המדבר בו הזכר יאמרו בנותיך בתוספת יוד על סימן הקבוץ ר"ל על הות וכאלו קבצו הקבוץ כאשר קבצו שני סמנים לקבוץ בעל כל לחתים (יחזקאל כז ה), רבותים אלפי שנאן (תהלים ס ח) וזולתו, וכבר בארנו הפנים בהיות רבותים קבוץ הקבוץ בשערו מאות הרש מספר השרשים. ונאמר בדבר עם הנקבה האחת בנותיך בשדה (יחזקאל כו ח) ובדבר עם הקהל בנותיכם, ובספר על האחד הזכר ויאמר אל בנותיו (שמות כ כ), ובספר על הנקבה האחת בנותיה (במדבר כא), אשר סביבתיה (בראשית כא מח), ובספר על אשר אינם במעמד כשיהיה כנוים הם בנותיהם, אך כאשר יהיה מם בלבד לא תוסף בו היוד כאשר נאמר לדורותם, מזבחותם, מצבותם, ותלכו במעצותם (מיכה סוף ו), ונאמר ושנותיך לא יתמו (תהלים קב), ותקריבי ימיך ותבוא עד שנתיך (יחזקאל כב ד), וכענן חטאתיך (ישעיה מד כב), ונתצו רמתיך (יחזקאל יו לט), בקחתך את אחותיך (שם יו סא), אפס כי אחותיך חסר הלמד אך על השלמות הוא אחיותיך כאשר נאמר ואת אחי ואת אחיותי (יהושע ב יג), לשלשת אחיותיהם (איוב א ד), על זה נהג השער בדבריהם, והמשפט נפול היוד כאשר נאמר ושאי כלמתך בצדקתך אחיותך (יחזקאל יו נב), על התם, ונאמר אשר פללת לאחותך (שם) על החסרון, ועוד והפלא ה' את מכותך (דברים כח נט) ולא נאמר מכותיך על המנהג, שיש מלה שבאה על העקר ותצא מהמנהג שהוסף בדבור, מה שהתבארה הוספתו מן האותיות במלות אשר הם נוספות בהן בזכרנו אותות התוספיות, וממה שהוא מוסף עוד נחי התמורה והאותיות הכפולות בפעלים העלולי העין והאותיות הכפולות הדגושות בעבור ההעמדה, וכל זה יתבאר מספר אותיות הרפיון וספר אותיות הכפל ומספרנו בהשגה וספרנו זה.

שער כו׳

מכוה שנשנה לצרך או דומה לצרך׳

יש ששונים המלה בקצת המקומות בעבור הצורך כי לא ישלם הענין כי אם בהשנות ההוא וזה כאמרו ויהי כדברה אל יוסף יום יום (בראשית לט י); ואותי יום יום ידרשון (ישעיה נח ב), לא היה אפשר לעמוד בלתי ההשנות הזה להקמת הענין יום אחר יום כלומר בכל יום, וכמהו בבקר בבקר (שמות ל ז). כלומר בכל בקר, ועוד ביום השבת ביום השבת (ויקרא כד ח) שנה שנה (דברים יד כב), ואפשר שיוסיפו בית ויאמרו שנה בשנה (ויקרא כה נג) ותהיה הבית כענין הפ׳ בלשון

הערב כאמרם סנה פסנה כלומר שנה אחרי שנה, ויש שיוכלו לעמוד בלתי ההשנות הזה בקצת המקומות כאשר נאמר דינו לבקר משפט (ירמיה כא יב) והטעם בכל בקר, ועוד ועלות לבקר ולערב (עזרא ג ג), וקרוב מזה אמרו אלף למטה אלף למטה (במדבר לא ד) הטעם אלף מכל מטה, וכבר עמדו מבלי ההשנות הזה בקצת המקומות כאשר אמרו (שם) וימסרו — אלף למטה וישלח אתם משה אלף למטה; ומן השער הזה חמשת חמשת שקלים (שם ג מז), איש אחד איש אחד למטה אבתיו (שם יג ב). ודומה לזה אמרו איש איש על עבדתו (שם סוף ד) כלומר כל איש, ואפשר שיסמך על האחד ולא ישנה כאשר נאמר איש שה לבית אבת (שמות יב ד) ונאמר גם כן איש איש אשר יקלל (ויקרא כ ט) הענין איזה שיהיה, וכמהו איש איש מזרע אהרן (שם כב ד) ואפשר שלא ישנו בענין הזה כאשר אמר ואיש אשר ישכב, ואיש אשר ינאף (ויקרא כ) וקרוב מזה המנהג אמרם חלק כחלק (דברים יח ח). ר"ל חלקים שוים, וכמהו בד בבד יהיה (שמות ל לד[1]) ובהפך זה אמרו לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן (דברים כה יג) כלומר אבנים שונות זו מזו, וכמהו לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה (שם), ועוד בלב ולב ידברו (תהלים יב ג); ודומה לזה אמרו ביני ובין בני ישראל (שמות לא יז) ענין מלה הזאת המצוע בין שני דברים או בין יותר משני דברים ולא תבא לעולם כי אם שנויה (ר"ל כפול) כאשר אתה רואה או מקובצה כאשר יתחבר אליה כנוי או תבא נפרדת ויקבץ מה שיתחבר אליה מהשמות הנראים או ידברו בו בלשון משנה; ובאה שנויה כאשר אמרנו ביני ובין בני ישראל, בין האור ובין החשך (בראשית א ד), ביני וביניכם ובין כל נפש חיה (שם ט טו), אך באה מקובצה כאמרו ה' יהיה שמע בינותינו (שופטים יא י), כי המליץ בינתם (בראשית מב כג), ובא [נפרדת ויקבץ] מה שהתחבר לה מן השמות הנראים כאמרו שמע בין אחיכם (דברים א טז), בין הגזרים (בראשית טו יז), ובין דרותינו (יהושע כב כז), אבל בלשון משנה מבין שני הכרובים (שמות כה כב), ויוכיחו בין שנינו (בראשית לא לז). ויש שמשימים העבריים הלמד במקום בין השני השנוי ויעמד במקומו ויספיק בלעדיו כאשר נאמר והבדלתם בין הבהמה הטהרה לטמאה (ויקרא כ כה) בענין ובין הטמאה, ובין העוף הטמאה לטהר (שם) בענין ובין הטהר, ועוד בין טוב לרע (שם כז לג), בין דם לדם בין דין לדין בין נגע לנגע (דברים יז ח), בין קדש לחל (יחזקאל כב כו); ואפשר שיעטיפו המלה (ר"ל עם וא"ו העטוף) אשר בה הלמד כאשר יעטיפו בין השנוי באמרו ביני ובין בני ישראל נאמר בין האולם ולמזבח (יואל ב יז) כאלו אמר בין האולם ובין המזבח [ואלו אמר בין האולם למזבח] כאשר נאמר בין הבהמה הטהורה לטמאה היה נכון. וכבר טעה המשורר[2] ז"ל (לעיל דף 119) בהביאו בין בלתי שנויה ולא מומרת בלמד כאשר אמר המשורר

---

[1]) ויהיה פרושו משקל של זה כמשקל של זה כפרש"י אחד באחד יהיו זה כמות זה, אבל אם יהיה פרושו כל אחד ואחד ישקל לבדו כמו שפי' הראב"ע והפרחון אין בזה ההפך מן אבן ואבן.

[2]) המדקדק ר"י בן בלעם בספרו על האותיות הענינים אשר רוב דבריו נלקחים מדברי המחבר הביא באות בין „וטעה אחד מגדולי השרים שבדורנו שלא הכפיל בין ואמר בקדושה שחיבר ורקיע הרקיע לבין חרם ואדמתו והיה האמת שיאמר בין חרם ובין אדמתו או בלמד בין חרם לאדמתו". והשר שבדורו הוא ר' יצחק בן גיאות, כי כתב במלה שם וכבר טעה החכם שפירש ס' קהלת והוא מאנשי דורנו, והחכם דערנבערג הביא ראיות ברורות כי המפרש הזה הוא ריב"ג (במכתב עתי של גייגר ח"ג 407).

באחותכם הדמיתם חברי עמד רגע נשמות תוך פגרים
ובינותן ורעותן אדמות ומדברות וציות ויערים

ר"ל ובינותן ובין רעותן וכאשר לא נתקן לו במשקל הפיל בין וטעה, ואלו היה יודע היה אומר ובינותן לרעותן ויבא לו המשקל נכון וישלם הדבור והענין. — אכן מאמר הכתוב כי אם עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלהיכם (ישעיה נט) הלמד הזאת היא במקום ואו העטוף כאלו אמר ובין אלהיכם, וכבר בארנו זה בבאור טעמי אותיות התוספות וחברנו לו שם בני ישוע לקדמיאל (נחמיה ז מג) וזולתו (לעיל דף 16)

שער כח·

ממה שנאמר במלה והחפץ בה זולתה·

יש שמביאין מלה מן המלה והחפץ בה זולתה ומכשירים את זה בעבור התקבץ משתי מלות בסוג או במין או באיכות או בזולת זה מן הדברים, ויש שיפול הדבר במקום הדבר אע"פ שאינו מתקבץ עמו במאומה וזה בעבור דעת שיש להם בזה זולת מה שזכרנו כאשר יבקש ימצא. מזה אמרו לעם נכרי לא ימשל למכרה (שמות כא ח) והחפץ לאיש[1], והיה נכון בעבור כי העם אישים, ובעבור הדמיון במין הזה נאמר גם כן הגוי גם צדיק (בראשית כ ד[2]), ונאמר ולקחתי את לחמי ואת מימי (ש"א כה יא) והקרוב בעיני שרצה בו את ייני, כי רחוק הוא מהדעת שיהיה האדם כילי במים או שיזכרהו[3], ויתכן זה בעבור הדמותם במין המשקה, ואין מאמר עבדיה ואכלכלם לחם ומים (מ"א יח יג) מחייב לסתר דברינו שהמים לא יהיה אדם כילי בהם ולא יזכרם, כי מאמרו היה בעבור מעוט המים בעת ההיא כאשר אמרו רבותינו ז"ל בזה למה הזכיר המים מפני שהיתה מציאותו קשה בימים ההם כלחם (ירושלמי פאה דף ה). המריקים מעליהם הזהב (זכריה ד יב) ר"ל השמן[4] ושניהם תחת איכות הזכות והנקיון; וטהרתים מכל עונם אשר חטאו לי (ירמיה לג ח) במקום אשר עוו לי, כי העון והחטא תחת מין אחד הוא המרי והיציאה מן העבודה, ועוד וסלחתי לכל עונותיהם אשר חטאו לי ואשר פשעו בי (שם), ועוד והצילו גזול מיד עשוק (שם כב ג), ויקח את העגל אשר עשו וישרף באש (שמות לב כ) במקום ויתך כי הזהב איננו נשרף

---

[1]) על זה השיג הראב"ע ואמר אמר הגאון וג' וזה לא יתכן שיאמר על היחיד באחת הלשונות כי נכון הוא שיאמר ויאמר ישראל כי הוא שם המין הכולל וגו', ודעתו כי זה הפסוק על האב ידבר שלא יוכל למכרה לעם אחת זולתי לבני ישראל וכ"כ האפדי והוסיף ואמר ובאמרו לא ימשל ירמוז למי שיש לו ממשלה במכירתה לישראל והוא האב, ונכון הוא כי אין רשות לאדון למכרה לאדם אחר והיה זה קבלה אצלם וסמכוה לזה הכתוב.

[2]) וכתב הראב"ע הגוי גם צדיק, בעד נפשו וביתו וממלכתו וכן כתוב כי הבאת עלי ועל ממלכתי וגו' ואל תשמע אל דברי אולם המחליף מלה במלה שפי' הגוי איש.

[3]) איננו רחוק, כי המים יקרים במדבר כ"כ רד"ק, וכן אמרו ישראל למלך אדום ואם מימיך נשתה ונתתי מכרם.

[4]) ומנחם פתר (ערך גל) זך ולא וטהור כזהב ואיננו זהב כמשמעו וכמהו כוס זהב בבל ביד ה'. והאפדי אמר ראה במראה הנבואה שהיו מריקים מעליהם הזהב והיה משל ודמיון לשמן.

אך הוא נתך[1]) ונאמר זה בעבור שמעשה האש במה שישרף ובמה שיתך אחד. ויטחן עד אשר דק (שם) במקום ויכת כי הזהב לא יטחן אך יכת כאשר נאמר ואכת אתו טחון (דברים ט כא) והתקבצו תחת דקות החלקים; והביא את אשמו (ויקרא ה ז) במקום קרבנו וקראהו אשם מפני שמכפרים בו האשם, וכמהו ואשמים איל צאן על אשמתם (עזרא י יט), וכמהו וזבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר (דברים יו ב) קרא הצאן והבקר הנשחטים בפסח פסח כאשר קראם גם כן חג באמרו אסרו חג בעבותים (תהלים קיח כג), חגים ינקפו (ישעיה כט); וטמא ראש נזרו (במדבר ו ט) במקום שער ראשו כי הוא בראש, וכמהו הורידו לארץ ראשן (איכה ב י) כלומר שערן, אבל אמרו ולקח את שער ראש נזרו (במדבר ו יח) המשפט בו שער ראשו ואמרו ראש אין לו טעם; אשר יצא ממעיך (בראשית טו ד) במקום מחלציך, ואתם תחרישון (שמות יד יד) במקום תעמדון[2]) כאשר נאמר דמו עד הגיענו אליכם (ש"א יד ט) במקום עמדו, ועוד וידם השמש (יהושע י יג) במקום ויעמד. עזובות ערי ערער (ישעיה יז ב) לא רצה עצמה אבל רצה דמשק וקרא אותה ערער להודיע כי ענינה יגיע אל אחרית רעה עד שתהיה כערער[3]) המתבודדת מן הישוב במדבר כאשר נאמר והיינה כערער במדבר (ירמיה מח ו) כלומר תהינה הערים האלה נשמות ועזובות הם וכל סביבותיהם עד אשר תהיינה כמו ערוער, ואל הדעת הזאת כון בכאן באמרו עזובות ערי ערער כלומר שדמשק תהיה כערער, והראיה על ברור סברא הזאת כי ערער איננה מערי דמשק אבל הוא מערי מואב כאשר נאמר למואב אל דרך עמדי וצפי יושבת ערוער (ירמיה מח יט). — גם זרע יעקוב ודוד עבדי אמאס (שם לג כו) במקום אהרן, מפני שלא יתכן שרצה בו יעקב כפשוטו מפני שדוד מזרע יעקב, וזה מקום שני אישים לא יפול אחד מהם תחת האחר כמו אהרן ודוד נופל תחת יעקב, והחפץ בו גם כן זרע אהרן ודוד עבדי, ומה שנאמר קדם זה עוזר הסברא

---

[1]) „ואין צורך כי יש דבר שיושם באש עם הזהב ומיד ישרף ויהיה שחור ולעולם לא ישוב זהב" כ"כ הראב"ע והאפדי, ואין זה אמת כידוע מחכמת הבדלת המתכות, ושרפת המתכות היא המלאכה חדשה על ידי יסוד הרוח הנקרא אקסיגעניאום מעורב עם יסוד הרוח הנקרא הידראגעניאום וע"י שניהן יולדה שלהבת אש אשר תשרף כל המתכות היותר קשים ולא ישובו עוד לאיתנן ועוד בתחבולות אחרות אשר לא נודעו במדבר, ובלעדן לא ישרפו רק יתכו ואם נשתנו צורתן וגונן בתערובות שונות עוד ישובו לקדמתן בתערובות אחרות ואין זה שריפה.

[2]) הפך ויצעקו בני ישראל כ"כ הראב"ע.

[3]) וכן תרגם רס"ג הביאו געזעניאוס ותרגם קראה מתצ ערוער, ואין זה דעת רד"ק ודבריו כדברי האפדי וז"ל והחכמים ז"ל הבינו ממנו ערער ממש אמרו (במדרש ש"ה ו) עמוד בדמשק ומכריז בערער וג', וכתב על בירור סברתו כי ערער איננה מערי דמשק אבל הוא מערי מואב, ואני אומר כי מצאנו ערער לבני עמון כמו שאמרו ויכם מערוער ועד בואך מנית (שופטים יא לג) ואמר וחצי ארץ בני עמון עד ערוער אשר על פני רבה (יהושע יג כה), ומצאנו ערער לבני גד כמו שאמר ויבנו בני גד — ואת ערער (במדבר לב לד), ומצאנו ערוער אשר על שפת נחל ארנן (דברים ב לו), וגם כשיתעקש המתעקש ויאמר שכל אלה ערער אחד הוא לא יוכל להכחיש שלא היתה לבני גד והיא מארץ ישראל, ולפי שהיתה ערער על שפת נחל ארנון בכתב וארנן גבול מואב ובין מואב ובין האמרי על כן אמר בחרבן מואב אל דרך עמדי וג' ואמר ליושבת ערער המצרנות למואב שתעמוד על דרך ותצפה ותראה מפלת מואב וחרבנה ותשאל הנס והגולה על דרך השחק והלעג האם נמלטה מואב מיד שודדיה והוא אמרו שאלי נס ונמלטה ותאמר אליו מה נהייתה למואב במפלה הזאת.

הזאת והוא אמרו (שם לג יז) לא יכרת לדוד איש ישב על כסא ישראל ולכהנים הלוים לא יכרת איש מלפני מעלה עלה — כל הימים, ואחר כן אמר אם תפר את בריתי היום — גם בריתי תפר את דוד עבדי מהיות לו בן מלך על כסאו ואת הלוים הכהנים משרתי, וזכר דוד והכהנים ואחר כן שנה הענין ואמר הלא ראית מה העם הזה דברו לאמר שתי המשפחות אשר בחר ה' בהם וימאסם — אמרו כה אמר ה' אם לא בריתי — גם זרע יעקב ודוד עבדי אמאס והוא ר"ל שתי המשפחות כאשר קדם זכרם ואין טעם לזכור יעקב הנה, כי לא יכון להיות יעקב משפחה בפני עצמו ודוד משפחה בפני עצמה כי דוד בן יעקב; וכבר התבאר כי יעקב הנה במקום אהרן [1] והיה נכון זה בעבור התקבצם בגדולה ובמלכות. ואת חמשת בני מיכל בת שאול (ש"ב כא ח) ר"ל מרב [2] והיא אחותה.

כי יואב נטה אחרי אדניה ואחרי אבשלום לא נטה (מ"א ב כח) מקום שלמה מפני שלא חטא יואב שלא נטה אחרי אבשלום אבל חטא מפני שלא נטה אחרי שלמה וזה ממה שנוהגים בו הערב גם כן; והדרך הזאת אחז המשורר באמרו

כמו יוסף בצורתו ובשער אדניה

רצה אבשלום ואמר אדניה בעבור החרוז, וזה קבלנו ממנו בלמדנו שירו לפניו, וזכרתי לך דברי המשורר הנה כדי שיתאמץ אצלך דעתנו בשער הזה, וכבר רצה אחד מן האומרים שהם חכמים אשר לא הבין דברי המשורר באמרו ובשער ארניה לשום אותו מטעות הסופר ותקנו כפי אשר חשב והפסידו בהעתיקו דברי המשורר ובשער אדניה אל ושער אח אדניה, ולא אמר המשורר כי אם ובשער אדניה וכן למדנוהו לפניו בימי הבחרות וזה קבלנו ממנו בו, אבל ושער אח אדניה הוא נודד מן הדעת כעיר פרא ונמאס מהעדר הטובות [3]. והיתה יד ה' בכם ובאבתיכם (ש"א יב טו) רצה ובמלככם בעבור התיחס בני אדם אל המלך כהתיחשם אל האב [4]. ראו נא לי איש מטיב לנגן (ש"א יו יז) כלומר בקשו. ויעל אביתר הכהן עד תם כל העם לעבור מן העיר (ש"ב טו כד) במקום ויעמד [5].

---

[1] לדברי רד"ק שם הביא המחבר ,,וכן נאמר בל"ב מדות של ר"א בן רי"ה במדת מדבר שנאמר בזה ואיננו ענין לו אבל הוא ענין לחברו כמו וזאת ליהודה וג' כיוצא בו גם זרע יעקב ודוד שאינו ענין ליעקב תנהו ענין לאהרן" וזה חסר בהעתקתנו, ודרך המחבר להביא ראיה מל"ב מדות, כמו לעיל (164), והמדה שהזכיר היא מדה כ' ומן כיוצא בה חסר ולא הוברר אם החלק הזה הוא דברי הברייתא או דברי המחבר. ורד"ק חלק הענינים זרע יעקב מהיות גוי וזרע דוד מהיות מושל, וראב"ע בצחות ע"ב פי' איך אמאס מי שהוא מזרע יעקב בעבור שאמרה התורה שלא יהיה מלך בישראל כ"א יעקב ועוד שיהיה ממשפחת בית דוד, וראה בשפה ברורה ע ושם אמר באחרון אפו על המחבר ,,ואיננו כאשר אמר המשכיל כי דוד תחת אהרן וספרו ראוי להשרף". והראיה כנגד דברי ר"י היא דברי הכתוב בני יעקב ויוסף (תהלים עז).

[2] וחז"ל אמרו סנהדרין יט מרב ילדה ומיכל גדלה וקראו על שמה ע"ד ילדו על ברכי יוסף.

[3] וכתוב בגליון הספר ,,ושמעתי כי לשון זה משגה הוא ואמיתת לשון הערב בזה כך הוא ונמאס מהן שאת היענה פגיה" וגם זה עלוג לשון אין בינה. — והראב"ע בצחות ע"ב פי' לכן אמר הכתוב ואחרי אבשלום לא נטה לבאר דבר אחר כי יואב לא נטה עם אבשלום בעבור שהיה יודע כי איננו ראוי להיות לו המלוכה וזה ג"כ חשב על שלמה.

[4] ובדבריו פירש הרד"ק, וחז"ל אמרו ביבמות סג קא מחטעי שבבי, והאפדי אמר שתהיה מכת ה' על כולם אבות ובנים יחדיו.

[5] וחז"ל אמרו סוף פ"ז דיומא ובס"ע שנסתלק מן הכהונה.

מי עור כמשלם ועור כעבד ה׳ (ישעיה מב יט) במקום וחרש כאשר אמר מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח (שם) ויכון בעבור הקבצם במום. ובהתחפנחס חשך היום (יחזקאל ל ח) בסין מקום השין בעבור שהצורה אחת (וכ״כ הרדק), ומן השער הזה ברך נבות אלהים (מ״א כא יג), ברך אלהים (איוב ב ט) מפני גדולת הבורא ית׳; ושם אחתו מעכה (דה״א ז ע״ו) במקום אשתו[1], אמר ומכיר לקח אשה לחפים ולשפים ושם אחתו מעכה ושם השני צלפחד, אומר כי מכיר לקח שתי נשים האחת מעכה והשנית צלפחד משתי משפחות האחת חפים והשנית שפים והלמד הנה בלחפים ובלשפים במקום מן (לעיל 16) ואשה במקום נשים והשני במקום שנית וכבר הבאנו העדים על כל זה בספר הזה, ואח״כ אמר ותלד מעכה אשת מכיר בן, הלא תראה שהוא אומר מעכה אשת מכיר ואמרו אם כן ושם אחתו הוא במקום אשתו; אשר ימרוך למזמה (תהלים קלט כ) במקום יזכרוך, האמור בית יעקב (מיכה ב ז) במקום הקרוא. וזמורת זר תזרענו (ישעיה יז) במקום תטענו; וזרעו במים רבים (במדבר כד) במקום ושרשו; כי אם אל בית מלחמתי (דה״ב לה כא) במקום מקום מלחמתי ואמר הערב בכמו זה בית המלחמה; עד מלך מלכות פרס (דה״ב לו כ) במקום עד בא מלכות פרס או עד מלך מלכי פרס; ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה (בראשית מז יט) קנין לפרעה[2] כאשר נאמר למעלה קנה אתנו ואת אדמתנו בלחם ונאמר גם כן אחריו הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם והטעם א״כ ונהיה אנחנו ואדמתנו קנין לפרעה כי הארץ לא תהיה לעבדות כי אם לקנין; המזבח עץ שלוש אמות גבוה (יחזקאל מא כב) ר״ל השלחן כאשר אמר עליו בסוף הפסוק זה השלחן אשר לפני ה׳ ובאר התרגום באמרו מקבל מדבחא פתורא דאעא תלת אמי רומיה, וכבר שמשו בהפך זה וכנו השלחן מקום המזבח באמרו והמה יקרבו אל שלחני לשרתני (שם מד יו); נשבע ה׳ בנפשו (עמוס ו ח) במקום בשמו, וכמהו אשר לא נשא לשוא נפשי (תהלים כד) במקום שמי; השליכהו אל היוצר — ואשליך אתו — אל היוצר (זכריה יא יג) רצה בהם אל האוצר; אל יפל לב אדם עליו (ש״א יז לב) רצה לבך ועליך ונשאו מדבר אליו בזה וכנה באדם; וה׳ ישיב לאיש את צדקתו (שם כו כג) רצה ישיב לי את צדקתי ואמרו דרך ענוה; הלא בראש האנשים ההם (ש״א כט ד) במקום בראשינו ונמנעו לומר זה לנחש, וכמהו העיני האנשים ההם תנקר (במדבר יו ד) הטעם אתה מעצם את עינינו ואת דעותינו מראות האמת, וכמהו כה יעשה אלהים לאיבי דוד (ש״א כה כב); וילך הלוי (שופטים יז י) במקום וישב הלוי; וגם דור העצמים תחתיה (יחזקאל כד ה) במקום העצים. ויהי ביום השביעי ויאמרו לאשת שמשון פתי את אישך (שופטים טו טו) במקום ביום השלישי[3]

---

[1]) ולרד״ק והאפדי נמשך אחתו אל אחד מהנזכרים וכן תרגם רב יוסף ושום אחתהון.

[2]) ואין צורך כי העבדים קנין הם (האפדי).

[3]) ורש״י ורד״ק פירשו ביום השביעי ביום השבת וזה רחוק, ויותר רחוקים דברי האפדי אשר המציא שבעת ימים אחרים לפני שבעת ימי המשתה והכתוב ויהי ביום השביעי ר״ל לביאת שמשון תמנתה אשר הוא ראשון לז׳ ימי המשתה ולקחו האשה, אז תכף הלכו אליה ואמרו לה פתי את אישך (עיין דבריו הביאם הרי״א) וכתב עוד והפלא עליו לפי דרכו איך לא אמר שיהיה שבעה מקום ארבעה? ובאמת השבעים והסורי תרגמו ביום הרביעי. והראב״ע בצחות השיג עליו ונראה שגרס בדברי המחבר הרביעי, וגם פרושו גם בדברי הכתוב איננו לפי סדר המקרא. ובענין סברת האפדי כתב כמו כן ר׳ תנחום הירושלמי בשם הקדמונים ואמר: הפרוש הזה הוא חידה אחרת וסותר דברי הכתוב.

והראיה על זה אמרו ולא יכלו להגיד החידה שלשת ימים ואח"כ אמר ויהי ביום השביעי ויאמרו לאשת שמשון, ואלו היה שביעי באמת היה אומר ולא יכלו להגיד החידה ששת ימים ואם איננו כן מה ענין אמרו שלשת ימים מבלתי שיאמר ששת, וראיה אחרת עוד אמרו ותבך עליו שבעת הימים — ויהי ביום השביעי ויגד לה, ואלו היה ביום השביעי באמת לא היה טעם לאמרו ותבך עליו שבעת הימים ואחר כן ויהי ביום השביעי ויגד לה, אבל הענין ולא יכלו להגיד החידה שלשת ימים כלומר כי חשבו בה והשתדלו בכל יכלתם להבינה ולהוציאה עד יום השלישי וכאשר היה בשלישי אמרו לאשתו פתי את אישך עד שיגידה לך ופתתו שאר השבוע כלומר מאחר שלשת הימים הנזכרים הוא אמרו ותבך עליו שבעת הימים, והדומה לאמרו ותבך עליו שבעת ימים, כלומר עד תום שבעת הימים, הוא מה שאמר הכתוב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות יב מ) כלומר עד תם המנין הזה מעט אמר אלהים לאברהם ידע תדע — ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה כלומר עד תום המנין הזה מעט המחוה. — וזה הדבר אשר מל (יהושע ה ד) במקום ואלה האנשים. ובצאתם אל החצר החיצונה אל החצר החיצונה אל העם (יחזקאל מד יט) ר"ל ובצאתם מן החצר הפנימית אל החצר החיצונה[1]. ותאמר האשה התקעית אל המלך ותפל על אפיה — ותאמר (ש"ב יד ד) ותאמר הראשון במקום ותבא[2]) כי הדברים לא נפלו כי אם עם הביאה; קומו השרים משחו מגן (ישעיה כא ה) במקום שלחן, רומז אל ליל שנהרג בלשצר והוא בבית משתהו; ושמחת עולם על ראשם (ישעיה לה י) במקום בלבם כי השמחה לא תהיה בראש כי אם בנפש, וממנהג העבריים שישימו השמחה והגילה [בלב] תמורת הנפש, ואפשר שרוצים בלב הנפש על דרך השאלה כאשר נאמר על כן שמח לבי (תהלים טז), וראך ושמח בלבו (שמות ד יד); אם אש להמין ולהשמיל מכל אשר דבר אדני המלך (ש"ב יד יט) דבר הנה במקום שמע; ונתתי את כל איביך אליך ערף (שמות כג כז) במקום מנוס או נסים וזה דומה לאמרו הנני נותנך למגור (ירמיה כ ד) אבל מפני שהמנוס הוא בפנות העורף הוקם במקומו ומפני שהמנוס עם המגור הוקם במקומו גם כן; ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם (במדבר ג ד) במקום בחיי אהרן אביהן וזה דומה למה שאומר הערב (כאן דלך עלי רגל פלאן) היה זה על רגל פלוני כלומר בימיו, ויתכן להיות כמו אם לא על פניך יברכך (איוב א יא) כלומר בפניך ובמעמדך; קח בידך מזה שלשים אנשים — ויקח עבד מלך את האנשים בידו (ירמיה לח יא) איננו רוצה שאחזם בידו או תפשם, אבל רוצה שנשא אותם עמו; כי נעים כי תשמרם בבטנך (משלי כב יח) מקום בנפשך או בלבך או בקרבך; והנה עבדי דוד ויואב בא מהגדוד (ש"ב ג כ"ב) במקום מהמלחמה או הדומה לזה כי הם היו הגדוד כאשר נאמר ולא אמרו לעלות עליהם לצבא במקום למלחמה (יהושע כב לג); אם זרחה השמש עליו (שמות כב) ר"ל מה שאמר בו התרגום אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי, וכמהו ושכב עם נשיך לעיני השמש הזאת (ש"ב יב יא) כלומר בגלוי; וכבו את גחלתי

[1]) וכן תרגם יונתן ובמיפקהון מדרתא דקודשא לדרתא בריתא, ולרש"י ורד"ק הכפל לבאר, איזו חצר החצונה, חצר החצונה אל העם.

[2]) וכן ת"י לפי נוסחת הרד"ק ואתת, ואפשר אמר הכתוב קצור מהביאה ויראה בו תאמר הראשון שאמרה מה שראוי ונהוג שיאמרו אותו המשתחוים לפני המלך.

(שם יד ז) זה על דרך משל והענין והמיתו את בני הנשאר; ונקרב בעל הבית אל האלהים (שמות כב ז) במקום ונשבע בעל הבית באלהים, ואפשר שיהיה הדבר כפשוטו בהסתרת ונשבע עד שיהיה ונקרב בעל הבית אל האלהים וישבע אם לא שלח ידו במלאכת רעהו ותהיה הכונה באמרו ונקרב אל האלהים ככונה באמרו ועמדו שני האנשים — לפני ה׳ (דברים יט יז) והענין הראשון יותר צח ויותר קצר; בתוך עמי אנכי ישבת (מ"ב ד יג) זה על דרך המשל אני יקרה בלתי צריכה לאדם מפני יקרי וגדולתי כאשר אומרים הערב (פלאן פי דרוה קומה) פלוני במעלת עמו; ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו (בראשית כה כח) הטעם כי הוא מצליח בציד וכאלו אמר לא יסור הציד מפיו כלומר לא יסור מאכל אותו בעבור רבו אצלו וזהו כמו שאומרים הערב (פלאן מטעם אלציד) פלוני מאכיל הציד לרבו אצלו ומרחיבים בזה עד שאומרים (פלאן מטעם אלנסר לכתרא מא יציד) פלוני מאכיל הנשר לרב מה שהוא ציד, כלומר כאלו הוא מאכיל הנשר, והראוי שבפרושים אם כן באמרו כי ציד בפיו מפני שהוא מאכיל הציד. ולא עשה רגליו (ש"ב יט כה) כנוי אל בית הערוה [וכמהו] אמרו ושער הרגלים (ישעיה ז כ); דבקה עצמי לבשרי (תהלים קב ו) ר"ל לעורי על ענין צפד עורם על עצמם (איכה ד ח); אל תעזבני עד מאד (תהלים קיט ח) אין עד מאד נוהג על תעזבני אבל הוא נוהג על מלה אחרת ממה שסובב עליו ענין אל תעזבני והמלה ההיא היא סמכני או סעדני עד מאד, והסברא באל תעזבני עד מאד סמכני עד מאד בואל תצל מפי דבר אמת עד מאד (שם קיט מג) מפני שהוא בענין והכן בפי דבר אמת ועל כן נכון עמו עד מאד; ותקח את הבצק ותלש (שב יג ח) משפטו ותקח הקמח כי הבצק היא הלישה עצמה, אך הטעם ותקח הקמח[1]) ותלש.

וממה שדומה לשער הזה מה שנאמר במלת הכלל והחפץ בו הפרט[2])

---

[1]) ולדעת הרד"ק בלק על שם סופו כמו וטחני קמח, ויתרוצצו הבנים, ויצאו ילדיה, או אולי הלישה בלה"ק הוא מה שקראו החכמים ז"ל קיטוף (פסחים לו) וכבר אמר במקום אחר והנשים לשות בצק (ירמיה ז יח) כ"כ האפדי.

[2]) וזה אמר האפדי (שער כח) מתחלף לימוד הכתוב מלימוד בעלי חכמת ההגיון, כי חכמי ההגיון יאמרו אם החומה הכוללת (ר"ל משפט כולל) תקשר עם נושא הגזרה המחייבת תחייב הכללות ועם השוללת לא תחייבהו אבל היא חלקית, כי אמרך כל אדם חי כולל ואמרך כל אדם איננו חי חלקי; וגם יאמרו שהסתמית תלקח חלקית, ואין הענין כן בכתוב כי אמרו כל אלמנה ויתום לא תענון, אשר היא שוללת או מונעת, כוללת, כאלו אמר ולא אחד מן האלמנה והיתום תענון וכן לא תעשה כל מלאכה ולפעמים תלקח חלקית כי אמרו כל אחי רש שנאהו ירצה החלק הרב מאחיו וכן כל אדם כזב, והמחייבת לא תחייב הכללית תמיד (כנראה מן ההשגות אשר הביא המחבר) ומפני הענין הזה במחוייבות אמרו חז"ל אין למדין מן הכללית וגם שהמחייבות הכללית לא תלקח בכתוב מוחלטת כי אמרו כל מפרסת פרסה — תאכלו, והנה הוא בתנאי שלא תהיה נבלה או טרפה, וכן הסתמיות לקחו כוללות כי יכה איש כי יגנב איש לקחו כוללים כל איש, אמנם לא תחשוב שיהיה זה תמידי שכבר יהיה הענין ג"כ בכתוב ע"ד שאמרו ההגיונים, כי אמרו כל פעל ה׳, כל אמרת אלוה הם כוללות ומחויבות. וצריך שתזהיר שתתפש הכוללת במלה אשר תקשר עמה החומה לא עם זולתה כי אמרו ויגדל שלמה על כל מלכי ארץ לא יחייב כללות הארץ אבל יחייב כללות המלכים מחלק מה מן הארץ והוא מה שסבוב א"י והשכנות אליה ואולי מי שחשב שמלך בכפה (מגילה יא) חשב זה כאלו אמר ויגדל שלמה על כל מלכי ארץ ואין הענין כן, והזר מזה אמרו כל עון תשא וכבר דקדקו החכמים ז"ל (נזיר יב) הדקדוק הזה כשהבדילו בין האומר הרי קרבנות נזיר עלי לאומר קרבנות הרי נזיר עלי וזה להתחלף המלה אשר נקשרת החומה עליה.

כמו כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כב) כלומר [לא] אחד משני המינים האלה; וכל אדם לא יהיה באהל מועד (ויקרא יו יז) כלומר ולא אחד מן האדם; בכל קדש לא תגע (שם יב ד) כלומר במאומה מן הקדשים; כי היא היתה אם כל חי (בראשית ג כ) ר"ל החי המדבר (האמת) בלבד; ותמלא הארץ אתם (שמות א ז) ר"ל ארץ גושן בלבד; כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה (שם כב יט) או קצת מן הבהמה זולת אלה הנזכרים. והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל (ויקרא ז יט) יצא הבשר הנה מוצא הכלל והחפץ בו הפרט כלומר בשר קודש והחפץ בכל טמא הפרט ברבר מן הטמאות; כי כל שאור וכל דבש (שם ב יא) מאומה מהם; ועשיתם פסל תמונת כל (דברים ד כג) איננו רוצה תמונת כל הדברים אבל איזה תמונה שתהיה מכל הדברים; נפשינו יבשה אין כל (במדבר יא ו) [אין דבר אחד]; כי כל הנפש אשר לא תענה (ויקרא כג כט) ר"ל הגדולים והבריאים מהם בלבד; מברך רעהו בקול גדול (משלי כז יד) עניני יש מי שיעשה כן, וכמהו נחלה מבהלת בראשונה (שם כ כא).

ומן השער הזה קראם החלק בשם הכל כאמרם הנה חדש מחר (ש"א כ ה) לא חדש ולא שבת (מ"ב ד כג) והמלה הזאת ר"ל חדש איננה נופלת ברב דברי העבריים כי אם על כל החדש וקראו כה הנה תחלתו בלבד *). ומן השער הזה שומם החלק במקום הכל בכמו אמרם לא תשאר פרסה (שמות י כו) אינם רוצים כי אם איש אחר או מין אחד מן הבהמה בעל פרסה, ועוד עמר לגלגלת (שם יו יו) והם רוצים האיש כלו. ומן השער הזה עוד מה שנאמר בלשון מיוחד והחפץ בו הכלל וזה כאשר שמשו בקהלת בתחת השמש במקום תחת השמים. ועוד ורב שלום עד בלי ירח (תהלים עב ז) והוא רוצה כל הגלגל כמו שאמר עד בלתי שמים לא יקיצו (איוב יד יב), ועוד אשר יתן מזרעו למולך (ויקרא כ ב) והמולך הוא שם אחד מהבעלים לעם אחד ולא כון בו הנה הכונה הזאת אלא כונת הכלל ר"ל כל הבעלים ישׂם המולך במקומם; איפת צדק והין צדק (ויקרא יט לו) לא רצה אלה השני שעורין בלבד, אבל רצה כל השעורין, ומזה עוד אמרו וכי ימות מן הבהמה אשר היא לכם לאכלה (ויקרא יא לט) והעוף נכנס בזה, ואמרו במצות שבת אתה ובנך ובתך — ובהמתך (שמות כ י) והעוף נכנס בזה עד ששליחת העוף בכתבים בשבת אסור לנו (ראה רד"ק על בראשית ח ז), והוא גם כן נכנס באמרו בהמתך לא תרביע כלאים (שם יט יט; ב"ק נג ב), וממנו עוד אמרו אמחה את האדם — מאדם עד בהמה עד רמש עד עוף השמים (בראשית ו ז) והביא אלה המינים תחת האדם ואינם באים תחתיו אבל השעור אמחה את כל היקום אשר הוא כולל כל אלה המינים כאשר אמר וימח את כל היקום — מאדם עד בהמה וג' (שם ז כג). וממה שנאמר בלשון המיוחד גם כן ורוצים בו הכלל, איש, כי יש שיהיה כולל לזכר ולנקבה לא יתיחד בו אחד מהם בלתי השני בקצת המקומות והוא הנה במקום אדם וזה בכמו אמרו מכה איש ומת (שמות כא יב), ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש ועד אשה (שמות יא ז) כאלו אמר למאדם ועד בהמה. גם כבש כולל הזכר והנקבה, ונפלו על הנקבה בלבד בכמו אמרו ואם כבש יביא קרבנו לחטאת נקבה תמימה יביאנה

---

*) והאפדי אמר הפך זה כי נקרא היום הראשון חדש בהנחה הראשונה להתחדש הלבנה ונקרא אח"כ הכל בשם החלק ממנו.

(ויקרא ד לג), ובא על הזכר והנקבה באמרו אם כשב הוא מקריב את קרבנו (שם ג ז) כי יכול להיות זכר או נקבה בעבור שאמר לפניו ואם מן הצאן קרבנו — זכר או נקבה תמים יקריבנו והצטרך לומר אחריו אם כשב הוא מקריב את קרבנו להבדיל בין השה והעז הבאים תחת הצאן כאשר אמר אם כשב הוא מקריב — ואם עז קרבנו; וכן אומר ב ע ז שהוא כולל הזכר והנקבה בקצת המקומות בראיות אמרו ואם מן הצאן קרבנו לזבח שלמים — זכר או נקבה וג׳ וכאשר היה אומרו אם כשב הוא מקריב כולל לזכר ולנקבה כך אמרו ואם עז קרבנו כולל לזכר ולנקבה, כי שניהם נכנסים תחת אמרו ואם מן הצאן קרבנו — זכר או נקבה תמים יקריבנו; וכמהו בכלל אמרו אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה (שם יז ג) כי שלשתם כוללים הזכר והנקבה אפס כי העקר בעז שיהיה לנקבה כאשר נאמר עזים מאתים ותישים עשרים (בראשית לב טו[1]) ועוד ויסר ביום ההוא את התישים העקדים והטלאים ואת כל העזים הנקדות והטלאת (שם ל לה) כאשר העקר בשור וכשב שיהיה לזכר ומביאים אותם על הנקבה בקצת מקומות (כמו פטר שור ושה שמות לד יט). ויש שמדברים בלשון המיוחד וחפצם בו הכלל גם כן על כל פנים אחרים זולת מה שזכרנו, והוא שיביאו בו הדבר על הרוב שבפנים אשר יבא עליהם ומניחים זכר המעט, ומזה מה שאמר הכתוב איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (דברים כג יא) והקרי יש שיהיה ביום וחיוב עליו מה שהוא חייב עליו בלילה, אך בעבור שרוב מה שיקרה בלילה הובא עליו והדין בהם אחד, וכמהו ובשר בשדה טרפה (שמות כב) ואפשר שתהיה הטרפה בזולת השדה אבל בעבור שרוב מה שתהיה בשדה הביאה עליו[2], ועוד כל אלמנה ויתום לא תענון (שם כב כא) ואסור ענוי בזולת האלמנה והיתום כאסור ענוי שני אלה אבל מפני שהם ברוב הענינים מעונים ואין עוזר להם זולת השם הביא לשון הענוי עליהם; ועוד אשר יצוד ציד חיה (ויקרא יז יג) והוא הדין לקנוי ונתון; ומה שאמר בבית חדש ועשית מעקה לגגך (דברים כב ח) הוא כמו זה גם כן, כי המעקה חובה בישן כמו החדש וחיוב הקונה כבונה, ומזה אמרו לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כג יט) והוא הדין לכבש ולשאר חיה ועוף כאשר התרגום מוכיח (לא תיכלון בשר בחלב). ודומה לשער הזה אמרו מעשרה בנים (ש״א א), זה עשר פעמים תכלימוני (איוב יט), אם יוליד איש מאה (קהלת ו), כי עתה כמנו עשרת אלפים (ש״ב יח), יפל מצדך אלף ורבבה מימינך (תהלים צא), כי טוב יום בחצרך מאלף (שם פד), שבע על חטאתיכם (ויקרא כו), תן חלק לשבעה וגם לשמונה (קהלת יא), כי שבע יפל צדיק (משלי כד), כי שבעתים יקם קין (בראשית ד כד) אין החפץ אלה המנינים בעצמם אך החפץ בהם הרוב וכן אמרו תחתים שנים ושלשים (שם ו טז) איננו רוצה שלש מעלות בלבד אך יותר מזה[3] וכמהו שנים שלשים גרגרים בראש אמיר (ישעיה יז ו) ושנים שלשים סריסים (מ״ב ט לב), אבל מה שאמר החכם חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה (משלי ט) הוא בעיני על המנין הברור והוא שזה המנין רמוז בו בעיני אל שבעה הדברים אשר בהם יהיה המדע ובידיעתם יגיעו אל כל החכמות כאשר זכרן

---

1) כמו שאמרו בב״ר פ׳ ע״ז עזים מאתים שהן לריבות עשרים תיישים.

2) מכילתא שם: אלא שדבר הכתוב בהוה.

3) לדברי חז״ל בסנהדרין ק״ח ובב״ר המנויים בכתוב על המנין הברור.

הפילסופים והם ההגדה והדמיון וההפך והחבור וההפרש והמופת וההשלמה[1], וזה הדבר לא שמעת מעולם על אחד מהעבריים שזכרו או שהתעוררו עליו כאשר לא שמעתי על אחד מהם שזכר כל החמודות אשר הביאנום בספר הזה ובזולתו מספרינו אשר יקנאו בו המקנאים עליהם וחולקים עלינו בם וקצתם טוענים עלינו בהם וקצתם מיחשים אותם אל אומר שאיננו נמצא ולא ידוע מקנאתם בנו על מה שנזדמן לנו מזה.

ואני אספר לך במקום הזה קצת מה שאירע לי מזה עם אנשים מאוהבי, והוא ששאלני שואל בקרטבה על ענין עמוק מעניני המקרא והיה השואל אחד מאוהבי והיה הענין אשר שאלני עליו ממה שלא פרשו אדם לפני אשר הגיע אלינו חבורו, וכאשר אמרתי לו מה שהיה אצלי בו עמד ונשק על ראשי משמחתו במה שאמרתי לו; וכאשר גזר האלהים בגלותינו מקרטבה אל סרקסטה מפני המלחמות אשר באו עליה והיה זה השואל אותי בכלל הגולים אל סרקסטה, ואירע שבא אלינו מקרטבה אחר שנים רבות אבו יוסף בן חסדאי נ"ע ושאל אותי על הענין ההוא בעצמו ואמרתי לו המאמר ההוא בעצמו ונפלא עליו הרבה ושמח בו שמחה גדולה והשביעני באהבה שבינינו אם שמעתיו או ראיתיו לאחד מן הקודמים ואמרתי לו לא, ולא אמרו זולתי כל עיקר וכאשר נפרד ממני פגע בשואל תחלה ואמר לו כמתפאר עליו הנה הועלני היום פלוני תועלת גדולה במה שאמר הכתוב כך וכך וענין נפלא לא קדמו אליו זולתו והוא כך וכך, וכאשר החל לספרו לו קפץ להשלימו לו ואמר לו כבר שמעתיו לזולתו. והיה הענין אשר נשאלתי עליו ויקבר אתו בגי (דברים לד ו) והייתי סובר בו בעת ההיא מה שאני עתיד לזכרו לך באות האלף והתו מספר השרשים[2]) והיה המאמר ההוא מה שלא התעורר אדם לפני. וכמו זה בעצמו אירע לי בענין אחר עם אוהב אחד גם כן, אבל המקנא החולק עלי בשאלות ההשגה[3]) הוא מיחס קצת הענינים אשר הבאתי בו אל אנשים מאנשי מזרח אשר לא נבראו עדנה; וגדול מזה ממה שנבחנתי בו מקנאת המקנאים וחפצם לדבר בי, שאתם יודעים שהשיר אינו ממלאכתי והפיוט

---

[1]) והפרחון אשר כל דבריו בשער החילוף נעתקים מדברי רבינו יונה בשער הזה המיר פה דברי הרב בדברי ר' יונתן (בגמ' שבת קי"ו) ופירש מספר השבעה על שבעה חומשי תורה.

[2]) וז"ל שם באות את (ונמצא בין הלקוטים מס' השרשים אשר זכרתים לעיל) ויראו שוטרי בני ישראל אותם, המם באותם באה בגלל עצמם; ויקבור אותו בגי, הויו באותו הוא בגלל עצמו, כאלו אמר ויקבור עצמו, וזה יתכן שאמר משה הנביא לארץ בצווי הקב"ה שתפתח ותאספהו, ונפתחה בדברו ואספתו ותכס עליו הארץ ועל זה אמר ויקבור אותו, כלומר הוא קבר עצמו, וזאת היתה סברתי בענין זה עד אשר ראיתי סברת רז"ל בעלי המשנה (סוטה ט) שהוא בענין אחר ודחיתי דעתי מפני דעתם כמשפט, עכ"ל. והעיר על זה החכם שד"ל: נראה שנעלם ממנו כי סברתו אשר דחה אותה היא סברת ר' ישמעאל ע"כ. וכן הפרחון בשרש את כתב „ונתפש מי שאמר כי ויקבר אותו כלומר ויקבר את עצמו"; ונראה מזה כי גם ממנו נעלמו דברי ר"י בספרי בפ' נזיר, וגם לא חשש על אשר המחבר עצמו והוא „המי שאמר" דחה הסברא הזאת. ודע כי גם הראב"ע בסוף פ' שמות כתב כדברי ר' יונה בזה.

[3]) כנראה מדברי האפודי פכ"א חבר ר' מאיר בר יהודה השגות על ספר ההשגה ואין זה המקנא הנ"ל רק הוא היה בעת מאוחר, וז"ל שם בענין התערבת ההתפעל „וכבר השיגו זה קצת האחרונים ונמצא המדקדק המעולה ר' מאיר בר יהודה כתב על זה: ועוד צריך אתה לדעת כי בנין התפעל לא תמצאנו פעל מאחר אם לא תהיה רוב הסבה ממנו ע"כ והאריך בזה בספרו השגת ההשגה אשר עשה לחלוק על קצת דעת ר' יונה בספרו ההשגה."

איננו מעסקי ואינני מתיחס אליו ולא ידוע בו ואינני אצלי גם כן בענין שארדוף אחריו או שאקפיד עליו אבל אנשא עצמי ממנו וארומם מאמרו, אך אמרתי בימי הבחרות חרוזים, הם נמצאים אצלי ונודעים לי, והגיעה הקנאה בקצת אנשים שכתב ממני חרוזה נאה בספר ויחס אותה אל אבן כלפי המשורר ונתנוה לקצת מבני טוליטולה, והגיד לי קצת מן התלמידים מן היודעים השיר לי כי היה בטוליטולה בקצת הימים עם אנשים שהיו קוראים השיר ההוא והם מיחסים אותו אל המשורר הזה הנזכר ואמר להם השיר ההוא לפלוני עלי ואני ידעתיו וממנו קבלתיו ולא האזינו אליו.

ומן השער הזה מה שהם משאילים מעשה אבר מן האברים לאבר אחר שאיננו לו[1]) כאמרם הדור אתם ראו דבר ה׳ (ירמיה ב ל) במקום שמעו, וכמהו ראה דבריך טובים (ש״ב טו ג) ואין נכון שתהיה הראיה הזאת כי אם ללב, ועוד ראה ריח בני (בראשית כז) במקום הריח כי זה ממינו שלא יראה אך יורח, ואמרו אשר הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה (שמות ה כא) במקום באף פרעה ובאף עבדיו, אך מפני שלא היה חפץ הנה הריח אלא [הענין] נאמר בעיניהם והטעם שהפסדתם ענינינו אצלם[2]). ודומה לשער הזה מה שהביאוהו אל הענין לא אל הלשון כאמרם אחבשה לי החמור וארכב עליה (ש״ב יט) אמר בלשון הנקבה על ענין הבהמה, ועוד אתה דברת אל המקום הזה להכריתו לבלתי היות בו יושב — כי שממות עולם תהיה (ירמיה נא סב) אלו היו מביאים הלשון על מלת המקום הזה היה אומר [יהיה] אך הביאוהו על ענין הארץ הזאת; אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו (שמות כב כב) על ענין בגד רעך. וכמהו עוד מה שנאמר בלשון נקבה לענין העדה כמו ותהי ישראל (ש״ב כד ט). ומן השער הזה עוד מה שהביאו על המלה לא על הענין כאמרו אמרה קהלת (ז ט) וגם לנועדיה הנביאה (נחמיה ו יג), אמרו אמרה על מלת קהלת וכן לנועדיה הנביאה מובא על מלת נועדיה ואין נועדיה אשה כי כבר נאמר שהוא שמעיה בן דליה (שם ו י) וקרא אותו נועדיה בעבור אמרו לו נועד על בית האלהים, ויתכן שתהיה ההא להגעה כמו הא מכשפה לא תחיה (שמות כב יז; לעיל דף 39). ומן השער הזה מה שהביא לשונו כלשון הסמוך לא על אמת ענינו, וזה כאמרם ויראו את העם אשר בקרבה יושבת לבטח (שופטים יח ז) משפטו יושב[3]) כי ההגרה היא על העם לא על המדינה כאשר אמר שקט ובטח (שם), אך אמר בלשון נקבה בעבור שהיה אצל בקרבה[4]), וכמהו קשת

---

[1]) והטעם כמו שכתב הראב״ע בסוף פ׳ שמות כי החמש הרגשות מתחברות במקום אחד למעלה מהמצח.

[2]) והראב״ע כתב בשם המחבר שבגי כמאסים ונמאסים בעיניו כריח רע.

[3]) בהעתקת הפרחון כתב פה „חזר ואמר איננה" וזה נמשך לפסוק אחר אשר חסר שם והוא וזכר הבהמה איננה הביאו המחבר לקמן.

[4]) והנכון כדברי רד״ק שעם בא לפעמים בל״נ כמו וחטאת עמך, מדוע שובבה העם הזה, והמחבר בעצמו אמר לקמן שער לח וחטאת עמך בא בל״נ על דרך הערה. ובשער ל״ע כתב כי העברים משמשים בל״ז ובל״נ במה שאין דעת מן הנקבה והזכר מה שאין נקובתו אמתית ר״ל מה שאין לו רחם כמו שמש אש רוח ובאלה, ולכן לא נתברר סברת הר״י על כי דחק עצמו לקמן בדרך הנה פניהם שר״ל המה, כי גם דרך מן המין הזה ונשתמש בל״נ כמו בדרך אשר בא בה (ישעיה לז) וכן אמר יוסף לא אתם שלחתם אתי הנה ר״ל דרך הנה. — ובענין והנה מנה במסורה ג׳ בקריאה.

גבורים חתים (ש"א ב ד) משפטו חתה או חתית, כי התבנית (התאר) לקשת לא לגבורים אך קבץ בלשון זכר בעבור [שסמוך] אצל גבורים, וכמהו ושכר הבהמה איננה (זכריה ח י) משפטו איננו כי מלת אין הוא על השכר לא על הבהמה, אבל אמר בלשון נקבה בעבור שהוא סמוך לבהמה, וכמהו לא נסור אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל הנה (שופטים יט יב) והמשפט היא, אך קבץ (נל"ר) בעבור הקרובה לערים המשוער בדברים והוא ששעור הדברים אשר לא מערי בני ישראל המה, ויתכן שיהיה קבוצו בעבור הקרבה לישראל והיה המשפט להיות המה על הסברא הזאת, אבל אמר בלשון נקבה כאשר אמר והנה באו עד חוך הבית (ש"ב ד ה), דרך הנה פניהם (ירמיה נ ה) בלשון נקבה והם רוצים בשניהם המה; וכמהו אמרו וישב וישלח שר חמשים שלשים וחמשיו (מ"ב א יב) משפטו שלשי תבנית לשר ואין פנים להיותו תבנית לחמשים כל שכן שכבר עטף באמרו וחמשיו, רק התבנית לשר כאשר נאמר שר חמשים אחר (שם) ולא נאמר אחרים וכבר בא בדברי הערב כמו זה, ודומה לזה אמרו תהומות יכסימו (שמות טו ה) בשורק מפני שהוא אצל השורק אשר ביוד ומשפטו חולם[2].

ומן השער הזה שומם קצת דמיוני הפעל במקום קצתם כמו ומשה יקח את האהל (שמות לג יז) במקום לקח וכמהו כי אדבר אל נבות (מ"א כא ה), אז ידבר (יהושע י יב), אז ישיר ישראל (במדבר כא יז), אז יעלה רצין (מ"ב יו ה), תהומות יכסימו, תערך לפני שלחן (תהלים כג), ומוסדת הרים ירגזו (תהלים יח), אעלה אתכם ממצרים (שופטים ב), ויעמדו כל העם ולא ירדפו עוד (ש"ב כח), וכל אנשי המלחמה יברחו ויצאו מהעיר (ירמיה נב ז), כי מי עמד בסוד ה' וירא וישמע את דברו (שם כג יח) ואלה כלם פעלים עתידים הושמו במקום הפעלים החולפים; וכבר שמו החולפים במקום העתידים בכמו שמעו עמים ירגזון חיל אחז — אז נבהלו (שמות טו יד), רבת ה' ריבי נפשי גאלת חיי (איכה ג נח), פן מצא לו ערים בצרות והציל (ש"כ כ ו) ענינו במקום ימצא, וכן והיה כי מלאו ימיך ללכת עם אבתיך (דה"א יז יא), ומולדתך אשר הולדת (בראשית מח י), כי עתה שלחתי את ידי ואך אתך ואת עמך בדבר (שמות ט טו) הענין שהייתי יכול לאברך מתחלה, למען יראתם את ה' אלהיכם (יהושע סוף ד), כי עבדו בם גם המה (ירמיה כה יד) במקום יעבדו. ומזה שומם שם הפועל במקום הפעל החולף באמרם ופרעה חֹלֵם במקום חָלַם[3]) פעל חולף; כי כאשר השמים

---

[1]) ודעת הראב"ע כי שכר בא בל"ז ובל"נ ואין לו בזה דמיון.

[2]) וכ"כ רא"ב בס' ההרכבה שבא בשורק לזווג הקריאה לקריאת היוד בשם המדקדקים ובתוכם הרשב"ם שם, והשיג על זה החכם שד"ל בחמדת בית האוצר דף מ ואמר כי לא מצאנו זריות לזווג הקריאה אלא בשתי מלות כמו הרו והגו, ומוצאיו ומובאיו (אשר הביא הרשב"ם להקש על זה), אבל בתנועות מלה אחת לא מצאנו כזה אלא בהפך מצאנו לה"ק אוהבת ההתחלפות והשנוי בתנועת המלה כמו יחפוץ ואין אומרים יחפץ, יֶאֱהַב ולא יֶאֱהָב, ע"ש דברי פי חכם חן ועל פי באורו שם יכונו דברי הפרחון פה.

[3]) וכן כתב הראב"ע היה חלם ועל ורבקה שומעת היתה שומעת וביאר דבריו הספדי פ"ע להורות כי אלו השמות לא ילקחו בכאן מצד שהם תוארים עד שיהיה נושא המאמר ופרעה חולם ונשואו והנה עומד אבל הוא שם הפועל ופרעה נושא המאמר, וחולם נשואו, וכן ורבקה שומעת, ולא ילקחו מצד היותם תוארים אבל מצד שהם שמות פועלים ולזה קשר בהם מלת היה אשר היא נבא על שמות הפועלים כי אמרנו ראובן הולך שם הפועל הנה הרצון בו שהוא עתה הולך או היה או יהיה ע"כ.

החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה (ישעיה סו כב) במקום אשר עשיתי וספר עליהם בחדשים וחדשה להסיר מהם הקדמות אשר מאמינים בו אנשי הקדמות, ועוד כמהו זמרי הרג אדניו (מ"ב ט לא) כלומר הֹרֵג, אמרה זה להפחידו ולייראו כלומר רעה תהיה אחרית בגדך כאשר היתה אחרית זמרי רעה. ומזה שומם המקור במקום הצווי[1] בכמו זכור את היום הזה (שמות יג ג), שמור את חדש האביב (דברים יו) שמוע בין אחיכם (דברים א יו), עֲמֹד פתח האהל (שופטים ד כ) וכן רגזה בטחות — פשטה וערה וחגרה (ישעיה לב יא); וכבר העמדנו המופתים הגלוים בזולת הספר הזה על כי עמד פתח האהל מקור, וכן פשוטה וערה וחגרה (לעיל 85). ואפשר ששמים המקור במקום הפעל החולף כאשר נאמר או השבע שבועה (במדבר ל ג) במקום נשבע, למן היום הוסדה (שמות ט יח) בענין אשר נוֹסְדָה ועל זה [לא] נראתה ההא[2], ואפשר שתהיה עקרה להראות והרפוה כאשר נאמר עונה בה (במדבר טו לא), צדה אורה (ש"א כ כ[3]) ולא יהיה על זה הדרך במקום הפעל החולף; והכבד את לבו (שמות ח טו) במקום הכביד; נקהלו ועמוד על נפשם (אסתר ט) מקום ועמדו, ילדה ועזוב (ירמיה יד ה) במקום עזבה. וכבר עשו הפך זה ר"ל ששמו הפעל החולף במקום המקור כאשר נאמר לבלתי שבו (ירמיה כג יד) במקום שוב, ולבלתי ראו (יחזקאל יג ג) במקום ראות. וכבר הושם המקור במקום השם באמרו והחיות רצוא ושוב (יחזקאל א) כלומר רצות ושבות, ועוד והמים היו הלוך וחסור (בראשית ח ה) במקום הולכים וחסרים; וכבר הושם המקור במקום הענין באמרו ואהיה אצלו אמון (משלי ח ל) כי אמון מקור מענין ויהי אמן את הדסה (אסתר ב ז) והוא במקום הענין[4] הנקרא אלחאל בערבי, וכמהו וילך והלם (ש"א יד יו), וכבר פרשנוהו בשערו; וכבר הושם המקור מקום הפעול באמרו לבן ישוב עמו הלם (תהלים עג י) כי הוא במקום הָלִים בקמצות ההא ובשרק, וכמהו לבזה נפש (ישעיה מט) הוא מקור[5] על דמיון קְנֵה חכמה (משלי יו יו) ומשפטו לבזוי נפש. וכבר שמו המקור במקום הנפעל העומד באמרו גדול והפלא (דה"ב ב ח) כלומר ונפלא, ויתכן להיות במקום ופלא תאר. ומן השער הזה הביאם מקור אחד משני הפעלים הדומים בענין או הקרובים לו השונים בלשון (מביא המקור האחר) וזה כאמרו וידבר ה' אל משה לאמר, אשר ברא אלהים לעשות (בראשית א), כי לאמר במקום דבר מקור כמו הנה לא ידעתי דבר (ירמיה א ו) ולעשות במקום ברא מקור[6], וכבר התבאר טעם שתי הלמדין האלה בזכרנו אותיות התוספות (לעיל 15). וממנו עוד הביאם על המקור פעל

---

[1]) לפי שהמקור נמצא בעבר בעתיד ובפועל ובפעול ובצווי לכן יבא לפעמים במקומם (אפדי סוף פ"י).

[2]) והחכם שד"ל בס' המשתדל מאן בזה שיהיה מקור שא"כ היה לו לומר למן יום ולא למן היום ודעתו שהוא בבנין הִנְפָּעֵל, והוא אביו של בנין נפעל ורבו של הִתְפָּעֵיל אשר ממנו הָתְפָּקְדוּ (שופטים כ טו).

[3]) והנה מן י"ת מלין לא מפקין הא.

[4]) והוא הפועל הנמצא או הזמן העומד אשר לא חולף ולא עתיד כמש"כ המחבר לעיל 3, ולפי שאין לזמן ההוה סימן בלה"ק בלתי מלות המציאות השתמש העברי בלשון העתיד במקום העומד כמש"כ הראב"ע על צדק ילין בה בישעיה א ועל הבית ימלא עשן (שם ו) ובזה פתר החכם הכספי דברי הראב"ע על ופרעה חולם.

[5]) מפני שהוא סמוך והראב"ע אמר שהוא שם תאר.

[6]) וכן תרגום רס"ג הביאו המבאר אהל יוסף, ועליו או על המחבר אמר הראב"ע: והמפרש לעשות תחת עשה גם עשה תחת ברא איננו כן. והכספי הביא שם דברי המחבר פה.

מבלעדי תכונתו כאמרם ערום יערים (ש"א כג כג), קטר יקטרון (ש"א ב טז), כי אם היו מביאים הפעל מתכונת המקור היו אומרים ערום יערום קטר יַקְטִירוּ ועוד מוט התמוטטה (ישעיה כד יט), כי ההקשה היתה אם היו מביאים על המקור פעל מתכונתו לאמר מוט מטה, וכמהו רעה התרעעה (שם); וממה שנשתנה בו הפועל מן המקור אמרו והפדה לא נפדתה (ויקרא כ יט), שרוף ישרפו בשבת (ש"ב כג ז), כשול יכשלו (ישעיה מ ל), שרוט ישרטו (זכריה יב ג), לו שקול ישקל (איוב ו), החרב נחרבו (מ"ב ג כג), והחתל לא חתלת (יחזקאל טז ד). וממה שהוא דומה לזה אמרם הָלֹךְ אֵלֵךְ (שופטים ד ט) כי הפעל החולף מן הָלֹךְ הָלַךְ והפעל החולף מן אֵלֵךְ יֵלֵךְ כי הוא מן הליכי את הילד הזה על משקל והניקהו לי (שמות ב ט) וכאשר הפעל החולף הקל מן והניקהו לי יָנַק ראוי להיות הפועל החולף הקל מן היליכי יָלַךְ ועתידו אֵלֵךְ ועתיד הָלֹךְ אֶהֱלֹךְ, כי ההא לא תרפה בתחלת הפעלים כאשר באר ר' יהודה אותו. וכבר שמו הפעל העתיד במקום המקור באמרם ויהי בעת יביא את הארון (דה"ב כד יא) ושמו הפעל העתיד במקום הביא מקור, והפכו וזאת תורת המנחה הקרב אתה בני אהרן (ויקרא ו ז) במקום יקריבו; וכבר שמו השם במקום המקור באמר ועשו אחיו בא מצידו (בראשית כז ל) המשפט מצודו בוו המקור כי מצידו שם כמו ציד חיה (ויקרא יז יג). — וכבר שמו השם במקום שם הפועל (שם המקרה במקום התאר) כאמרו שובה משבה ישראל (ירמיה ג יב), אשר נאפה משבה ישראל (שם ג ח), וכבר הכשרנו בו בשער החסרון פנים אחרים (151). וכבר הושם השם עוד במקום הפעול בהרג הרג בתוכך (יחזקאל כו טו) המשפט בהרג הרוג ויכשר להיות כמהו וכסתה הצרעת את כל עור הנגע (ויקרא יג יב) בענין הנגוע. ומן השער הזה מה שבא על בנין הפעול והוא על האמת פועל כמו השכוני באהלים (שופטים ח יא) במקום השוכנים, ויהושע היה לבוש (זכריה ג ג) במקום לובש. כי בך בטוח (ישעיה כו ג) במקום בוטח, כצל נטוי (תהלים קב יב) במקום נוטה כמו שנאמר כצל כנטותו (שם קט כג), ובהפך זה מה שבא על בנין הפועל והוא פעול כאמרו ומלך ישראל היה מעמיד במרכבה (דה"ב סוף יח) במקום מָעֳמָד כאשר נאמר במלכים (א כב לה), הכמכת מכהו (ישעיה כז ז) המשפט מֻכֵּהוּ כאשר נאמר אם כהרג הֲרֻגָיו הרג (שם), ועוד למתעב גוי (שם מט ז) המשפט למתועב גוי כלומר לנמאס בגוים או על הנמאס בגוים כענין תעבוני כל מתי סודי (איוב יט יט), עמדתי מרעיד (דניאל י יא) במקום מורעד, וכמהו מרעידים על הדבר (עזרא י ט), וממנו עוד והסנה איננו אֻכָּל (שמות ג ב), אם תראה אתי לקח (מ"ב ב י), לנער הילד (שופטים יג ח), ורגל מועדת (משלי כה יט). כהם יוקשים (קהלת ט יב) הם כולם בענין פעולים כאשר נזכר בספר אותיות הרפיון (דף 34) ובספר ההשגה*). אבל מה שסמכנו עליו בהם בשער הבנינים מן החבור הזה הוא שיהיו תארים בלתי נעתקים מבנין אחר אך שיהיה אכל ולקח לנער היולד על דמיון ידי אָמָּן (ש"ה ז ב) ושיהיה מועדת ויוקשים לב הוּתַל (ישעיה מד כ) על דמיון עורי לאבן דומם (חבקוק ב יט) כתאנים השערים (ירמיה כט יז), ויתכן בהוּתַל שיהיה משער לנער הַיּוֹלָד, ידי אָמָּן, אך בא מוקל כאשר הוקל רוב לשונו ר"ל אם כְּהָתֵל באנוש תְּהָתֵלּוּ (איוב יג ט), הָתֵל בי (שמות ח כט) אשר היה עקרם להכביד.

*) ראה בצחות מג סח ובפרושו על קהלת ט יב ודברי רוו"ה בהבנת המקרא על שמות ג ב. ור' יהודה הביא שם רק ד' מן השער הזה ולא חשב הנער היולד.

ודומה לשער הזה מה שבא עטוף על מה שאינו דומה לו, כמו אמרו ותלך יד בני ישראל הלוך וקשה (שופטים ד כד) אמרו קשה תואר על משקל והדוה בנדתה (ויקרא טו לג), לבלה נאופים (יחזקאל כג מג), הרה ויולדת (ירמיה לא ח), והיא במקום המקור, והמשפט וקשה בחולם ע"מ כי עשה יעשה לו כנפים (משלי כג ה) ויהיה הדבור שוה, או שיהיה הולכה וקשה בעטוף תואר על תואר כאשר נאמר הולך וחזק (שמות יט יט), הולך וגדל וטוב (ש"א ב כו) הלך וקרב (ש"א יז מא), ואלה כולם תארים עטופים על תארים; וכמו הלך וקשה אמרו הלוך וגדול (דה"א יא ט) הלך וקרב, אבל וילך דוד הולך וגדל יתכן שיהיה וגדל תאר ושיהיה מקור. הסתר ואקצף (ישעיה נז יז) משפטו וקצוף בעטוף מקור על מקור. עושו ובאו כל הגוים מסביב ונקבצו (יואל ד יא) המשפט והקבצו, ושם הפועל החולף במקום הצווי, וכמו זה אמרו העמיקו לשבת (ירמיה מט ל), ועוד העמיקו לשבת יושבי דדן (שם מט ח) כי זה פועל חולף והוא במקום הצווי, וכבר שמשו בהפך זה, ר"ל שהביאו החולף על לשון הצווי כאשר נאמר קולי אל אלהים והאזין אלי (תהלים עז ב) בפתחות הא והאזין ומשפטה שתהיה בסגול כמו ולא האזין אליכם (דברים א מה), ויתכן שיהיה והאזין אלי מקור במקום הפעל החולף; כאשר עשה ביום הזה (ויקרא ח לד) במקום עשיתי; וארא כי על כל אדות אשר נאפה (ירמיה ג ח) במקום ותרא, כי הוא עטוף על אמרו ותרא בגודה אחותה יהודה.

וכבר הושם פעל החולף הקל במקום נפעל החולף גם כן באמרו ושער בנגע הפך לבן ושערה לא הפך לבן, כלו הפך לבן (ויקרא יג ג ד יג) במקום נהפך; גלה חציר ונראה דשא (משלי כז כה) כלומר ונגלה; כי מלאה הארץ חמס (בראשית ו יג), והעיר מלאה מטה (יחזקאל ט ט) במקום נמלאה*). וכבר הושם פעל החולף הכבד במקום נפעל החולף גם כן באמרו ופתחו שעריך (ישעיה ס יא) כלומר ונפתחו, ויתכן בופתחו להיות כמו ופתחו בקבוץ פום ע"מ וסגרו על מסגר (שם כד כב), וכמהו גם מאז לא פתחה אזנך (שם מח ח) כלומר נפתחה, ועוד פתח הסמדר (ש"ה ז יג), וכמהו אשר פגרו (ש"א ל כא) שעורו נפגרו ופגר מתרגום כי הרס תהרסם (שמות כג כד) אשר הוא ארי פגרא תפגרינון, וכאלו אמר אשר נהרסו, כלומר התעצלו מלכת עמו (וכן פרוש דונש), ואמרו כי היום ה' נראה (ויקרא ט ד) נפעל חולף מפני שהוא בקמץ במקום נראה נפעל עומד בסגול. וכבר שמשו במקור על בנין הפעל החולף באמרם שכל אדם האריך אפו (משלי יט יא) ומשפטו להיות ההא פתוחה, וכמהו ביום החזיקי בידם (ירמיה לא לב) בסגול תחת ההא והמשפט לפתחה ועוד עד השמדם אותם (יהושע יא יד) בשבר ההא והמשפט לפתחו כאמרו עד השמידו אותכם (שם כג טו), ואין דומה לו במקרא, ר"ל לזה הפתוח ההא (והוא במשפט המקור) והמסורת עליו „לית דכוותיה"; וכמהו גנון והציל פסוח והמליט (ישעיה לא ה) אין טעם להיותם חולפים, ועוד אפס כי נאץ נאצת (ש"ב יב יד) משפטו לפתוח נון נאץ ע"מ ואם מאן ימאן (שמות כב יו), ואמרו שמרו מן החרם (יהושע ו יח) במקום השמרו.

וכבר שמו יפעל במקום יפעל ע"מ ישטף במים (ויקרא טו יב) וזה באמרו כי כל אכל חלב מן הבהמה אשר יקריב ממנה אשה לה' (שם ז כה) המשפט

---

*) גי' הפרחון וכן והעיר מלאה מטה פי' נטיה.

יַקְרִב יפעל, ואם לא היה כן לא היה נאסר על הישראלי מן החלבים כי אם חלב הבהמה אשר יקריב בעבור עצמו בלבד, אבל החפץ מן הבהמה המותרת להקריב ממנה והוא אם כן במקום יַקְרִב ע"מ ישתף כאשר אמרנו. וכבר הושם התאר במקום הפועל באמרו כל הדברים יגעים (קהלת א ח) במקום מיגעים ונאמר אם תפרו את בריתי היום (ירמיה לג כ) והמשפט תופר כאשר נאמר גם בריתי תפר. ומן השער הזה ספר המדבר על עצמו בלשון אשר ידבר בו עם הנמצא במעמד כאשר נאמר חלקה אחת תמטר וחלקה אשר לא תמטיר תיבש (עמוס ד ז) במקום אמטיר, ובהפך זה דבר עם הנמצא במעמד בלשון המדבר על נפשו כאשר נאמר אלהי קדושי ולא נמות (חבקוק א יב[1]). ומן השער הזה דבר עם הנמצא במעמד בלשון הספור על מי שאיננו נמצא במעמד כאשר נאמר אם תגאל גאל ואם לא יגאל (רות ד ד) ומשפטו ואם לא תגאל[2]; וכמהו באשת נעוריך אל יבגד (מלאכי ב טו) והמשפט אל תבגד[3], ועוד ועד הם עומדים (נחמיה ז ג) והמשפט ועד אתם; גם אתם כושים חללי חרבי המה (צפניה ב יב) במקום אתם, עתה תהיה מבוכתם (מיכה ז) [במקום מבוכתך], כי יבשו מאילים אשר חמדתם (ישעיה א כט) במקום כי תבשו כמו ותחפרו מהגנות אשר בחרתם (שם), ואלם כלם תשבו ובאו נא (איוב יז י) ר"ל כלכם, והיתה חרפה וגדופה (יחזקאל ה יד) במקום והיית [כמו] והיית עטרת תפארת (ישעיה סב ג). ובהפך זה יש שמספרים על אשר לא נמצא במעמד בלשון אשר (לא) ידבר עם הנמצא במעמד, כאשר נמצא ישוב ירחמנו יכבש עונתינו ואחר כן אמר ותשליך במצולת ים כל חטאתם (מיכה ז יט) במקום וישליך, ועוד ומצור דבש אשביעך (תהלים פא יז) במקום אשביענו, מכל המקמות אשר תשובו עלינו (נחמיה ד ו) במקום ישובו. ומן השער הזה שומם כנוי אשר אינם נמצאים ואיננו נמצא במעמד במקום כנוי המדברים על עצמם כאשר נאמר ותשליך — כל חטאתם (מיכה ז יט) במקום חטאתינו, וכמהו היה זרועם לבקרים (ישעיה לג) במקום זרוענו כלומר היה עזרתנו, הלא תראה שהוא אומר אף ישועתנו בעת צרה (שם), וכמהו אמרו היינו מעולם לא משלת בם לא נקרא שמך עליהם (שם סוף סג) במקום בנו ועלינו, והדפתיך ממצבך וממעמדך יהרסך (שם כב יט) במקום אהרסך, ונאשאר אני (יחזקאל ט ח) במקום ואשאר, ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועתיו (הושע יא ג) במקום זרועתי, ואמרו קחם מקור סמוך אל כנוי אשר אינו במעמד כאלו אמר קחת אותם, אבל חבר המקור אשר הוא קח על לשון הצווי עם כנוי הפעלים; יעטף ימין ולא אראה (איוב כג ט) במקום אעטף, וכמו זה כי מקללים להם בניו (ש"א ג יג) [במקום לי] ונאמר זה לנשא הבורא ולהפחיתם. ובהפך זה שומם כנוי המספר על עצמו במקום כנוי אשר איננו במעמד כאשר נאמר בבאי לשחת העיר (יחזקאל מג ג) במקום בבאו, ואומר ישימו צניף טהור (זכריה ג ה) במקום ויאמר, אם לא נכחד קימנו (איוב כב כ) במקום קימם כאשר נאמר ויתרם אכלה אש. ומן השער הזה שומם הקהל אשר אינם במעמד במקום כנוי

---

[1]) ובשער הזה הביא הפרחון בכל המקום אשר אזכיר את שמי (שמות כ כא) פי' תזכיר והמחבר השמיטה במשפט כמו שפירש הראב"ע.

[2]) והפרחון אמר „כי זה לשון כנוי ותרבית כי לא ר"ל אם לא תגאל כמו שיאמר אדם לחבירו אותו האיש ולא אתה". והטעם הזה הוא טעם ריק חלמות; והראב"ע פי' ואם לא יגאל הגואל.

[3]) ורש"י והראב"ע פירשו אל יבגד בה אל רוח הקדוש.

האחת אשר איננה במעמד כאמרם השמרים הם את דרך ה׳ ללכת בם (שופטים ב כב) במקום בה, ובהפך זה שומם כנוי האחת אשר איננה במעמד במקום כנוי קהל הזכרים אשר אינם במעמד כאמרם ותירוש יכחש בה (הושע ט ב) במקום בם וכמהו ויכו בה והכות את מואב (מ״ב ג כד) במקום בם.

ודומה לשער הזה הפך העבריים את הדבר בלשון אשר יטענהו טוען [נ״א יקראהו לו קורא] ואם לא יהיה באמת תארו, כקראם הבעלים אלהים, כאשר יקראום עבדיהם, וכקראום מי שהוא טוען הנבואה כזב נביא כאשר נאמר כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום (דברים יג ב) וכאשר נקרא חנניה בן עזור הכוזב על אלהים נביא (ירמיה כח), וכאמרו והכרתי ממך צדיק ורשע (יחזקאל כא ח) אע״פ שאין בם צדיק אך על טענת עמו לו (ר״ל שנקרא כן כפי עמו), וכמהו כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמר וגנב מבית האיש (שמות כב ו) אין זה על האמת בכל עת אך על מה שיטען המופקד אצלו, וכן כי יתן איש אל רעהו חמור — ומת או נשבר או נשבה (שם) וזה על טענת השומר, וכמו זה מה שאמר הבורא יתעלה ובכל מקום מקטר מגש לשמי ומנחה טהורה (מלאכי א יא) לא שהיא טהורה באמת אך כפי מחשבת מקריביה ודעתם וכונתם לא שהיא אצל הבורא על הענין הזה, ומזה עוד אמרו מקום אשר נתנו שם ריח ניחוח לכל גלוליהם (יחזקאל ו יג) לא שהגלולים מריחין דבר ומרגישים בו ונהנים ממנו אך על דעת עובדיהם, ומזה עוד אמרו ויפתוהו בפיהם (תהלים עח) לא שפתוים וכזבם עבר על הבורא יתעלה אך בא הספור על סברתם ותקנתם בסכלותם. ודומה לשער הזה אמרו ערם יצתי מבטן אמי וערם אשוב שמה (איוב ב) לא רמז באמרו שמה אל הבטן הנזכר אך אל העפר אשר אליו הליכת כל החיים כאשר נאמר ואל עפר תשוב.

וממה שדומה למה שקדם מהשער הזה אמרו לא תזבח על חמץ דם זבחי (שמות כג יח) והדם לא יזבח, אבל רצה הכשבים אשר ישפך דמם כאשר נאמר אסרו חג בעבותים (תהלים קיח כז) ורצה הכבשים אשר נשחטים בחג; הוא יערף מזבחותם (הושע י ב) במקום יתץ, מן וערפתו (שמות יג יג), אשר פרושו חתוך ערפו, ובעבור שהיתה העריפה לבהמה כמו הריסת גופו הביא העריפה על הבנין במקום ההריסה, ואפשר לומר שיערוף מזבחותם מושאל מן יערף כמטר לקחי על ענין והגרתי לגי אבניה (מיכה א ו), והראשון טוב בעיני; וממנו דרך כוכב מיעקב (במדבר כד יז) רוצה מלך ונאמר כוכב על המשל כאשר נאמר על דרך השאלה למלך גם כן אריה טרף בדי גורותיו (נחום ב יג); כי אש יצאה מחשבון ולהבה מקרית סיחן (במדבר כא) רוצה חיל, וכן רוצים החיל גם כן באמרם הנה מים עולה מצפון (ירמיה מז). ומן ההשאלה וההעברה אמרם ומלתם את ערלת לבבכם (דברים י), וממנה עוד כי ציד בפיו (בראשית כ ד) וכבר קדם בארנו אתו (דף 182); ומן ההעברה לא תשיך לאחיך נשך כסף — כל דבר אשר ישך (דברים כ״ג). ומן השאלה כאשר ינתק הפתיל הנערת בהריחו אש (שופטים יו ט) שמו לו ההרחה ע״ד הרחבה גם כן בהרגישו באש, וזולת החי איננו מרגיש על האמת. ומן ההרחבה וההעברה אמרם יד ה׳ ועין ה׳ וזולתם מן האיברים המיוחשים אליו על ההרחבה וההעברה יתעלה הבורא ויתרומם; בעצבון תאכלנה (בראשית ג) והארץ לא תאכל אבל יאכל צמחה, וכאלו אמר בעצבון תאכל פריה או כחה, וכמהו אדמתכם לנגדכם זרים אכלים אתה (ישעיה א),

ועוד כרמים וזיתים אשר לא נטעתם אתם אכלים (יהושע כד יג); קרעו ולא דמו (תהלים לה טו) שאלה לדברים; יעמס לנו (שם סח כ) הלשון הזה הוא נוהג בטענות ונשא המשואות ושאלו אתו הנה בהרבות הטובות והמתנות: יעשן אפך (תהלים עד), עד מתי עשנת (שם פ ה) על ההרחבה, ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד) על המשל; למה נמות לעיניך גם אנחנו גם אדמתנו (בראשית מז יט), והארץ לא תמות כמות החי אך תשם, ובדם ענבים סותה (שם מט יא) על הרמיון; ומן ההעברה אמרו כל חלב יצהר וכל חלב תירוש (במדבר יח) ועוד כליות חטה (דברים לב), ומן ההעברה אמרו אסירי התקוה (זכריה ט יא); ומן השאלה אמרו ושאבתם מים בששון (ישעיה יב ג), מגני וקרן ישעי (ש"ב כב ג) קפאו תהמת בלב ים (שמות טו ח), עד לב השמים (דברים ד) כאשר אומרים הערב כבר השמים; כי לחמנו הם סר צלם (במדבר יד ט) על דרך המשל, והנה כסה את עין הארץ (במדבר כב ה) על ההעברה, כלומר פשט על הארץ, וכמהו ויכס את עין כל הארץ (שמות י טו) בעבור רבו; וקסמים בידם (במדבר כב ז) על השאלה, והענין שבחרו השעה בהליכתם אליו; ערים גדלת ובצרת בשמים (דברים ט) על ההעברה; כי מגפן סדם גפנם ומשדמת עמרה וג' (דברים לב לב) על ההעברה ושאלה; שבו וסחרוה — ויסחרו אתה (בראשית לד), ואת הארץ תסחרו (שם מב לד) זה העברה והרחבה, כי הארץ לא יסחרו עמה אבל סוחרים עם אנשיה. וכאשר יתערבו שני דבורים בא על האחד מהם מה שהוא לאחר כאשר יהיה בכמו ענינו דרך הרחבה, כי המדבר יבאר בו מה שהוא באחר אע"פ שלשונו משתנה כאשר אמר ואכלת שם לפני ה' אלהיך — מעשר דגנך תירשך ויצהרך (דברים יד כג) והיצהר והתירוש לא יאכלו רק ישתו, ומפני שהביאם עם מה שיאכל בא הלשון אחד, והטעם שיגיע אל בטנם; וכמהו למה נמות לעיניך גם אנחנו גם אדמתנו (בראשית מז) והארץ לא תמות כאשר אמרנו לפנים, רק כאשר הביאה עם מה שימות בא הלשון אחד, והטעם שתאבד ותפסד כהפסד החי ואבדתו במותו; וכמהו ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים לפרעה (שם) והארץ לא תעבוד, רק מפני שהביאה עם מי שיעבד בא הלשון אחד, והענין שתהיה קנין לו כאשר אמר קנה אתנו ואת אדמתנו בלחם ואמרו ונהיה אנחנו ואדמתנו עבדים, ענינו קנין. וכבר שמשו בשתוף הזה במה שהוא יותר רחוק מזה אמרו מגן וכובע תלו בך (יחזקאל כז י) והכובע לא יתלה אך לובשים אותו, רק מפני שהביאו עם מה שיתלה בא הלשון אחד; ונאמר עוד תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עשה פרי (בראשית א יא) ואמרו תדשא הוא נופל על הדשא והעשב, אבל עץ פרי הוא נשוא עליו מפני שתדשא הארץ ענין תוציא הארץ כאשר נאמר ותוצא הארץ דשא, וכבר הלצנו על הענין הזה קודם זה במליצה אחרת קרובה לזאת (דף 150); וכמהו עוד אמרו ונסב חומה ומגדלים (דה"ב יד ו) [ואמרו ונסב הוא נופל על חומה] בלבד אך מפני שהיה החזוק כולל לכל, עטף קצתו על קצתו כאילו אמר ונחזיק חומה ומגדלים. ומן השער הזה מה שיצא מוצא הצווי והוא הכלם והפחד (ר"ל המניעה), וזה כאמרו לכו וזעקו אל האלהים אשר בחרתם בם (שופטים י יד), ועוד איש גלוליו לכו עבדו (יחזקאל כ לט), ועוד בואו בית אל ופשעו הגלגל הרבו לפשע (עמוס ד ד) ושאר הענין. ומן השער הזה ספורם הדבר בתאר אשר יהיה בו אחר כן, אע"פ שאיננו תארו בעת ספרם אותו בו וזה כאמרו ויתרוצצו הבנים בקרבה (בראשית כה כב) נאמר בנים ולא היו אז ראוין לקרוא

אותם בנים, אבל בעבור שהיו באים לידי כן נקראים בנים קודם עת שיהיו ראוים לשם ההוא, ועל הדעת הזאת נאמר העוד לי בנים במעי (רות א), וכמהו ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה (שמות כא כב) ואינם עדין ילדים, אך בעבור שהיה אפשר שיהיו ילדים הביאו להם הלשון ההוא, וכמהו ובגדי ערמים תפשיט (איוב כב) והערומים אין להם בגדים אבל יהיו ערומים אחר הפשטת בגדיהם, וכמהו יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה (דניאל ב כא) כי לא יהיו חכימין עד שיתן להם החכמה לא קדם לכן, וכן הדבר בלידעי בינה, כלומר כי יהיו ידעי בינה אחר שיתן להם המדע; ועוד אמרו יומת המת (דברים יז ו) כלומר אשר יהיה מת, ועוד מה נעשה לנער היולד (שופטים יג ח) אשר יהיה יולד, ועוד ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה (במדבר לה לג) והוא עדין לא שפך, כלומר אשר ישפך, ונאמר כן מפני שנשאוהו על אמרו ולא תקחו כפר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות וכאלו כבר שפך הדם ההוא. וכבר בארתי זה יותר מן הבאור בזולת הספר הזה, רצוני לומר ההכלמה.

שער כט׃

שער אחר ממנו׃

ונסמך לשער הזה מה שנאמר בלשון יחיד והחפץ בו לשון רבים ובהפך; ומזה אמרו ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאתיו רוח חכמה (שמות כח ג) כלומר מלאתים, ואפשר שתהיה היוד בחכמי נוספת כמו שהיא בביד כל נביאי כל חוזה (מ"ב יז יג) וכאלו אמר אל כל חכם לב ויהיה אשר מלאתיו על משפטו; ומכיר לקח אשה לחפים ולשפים (דה"א ז טו) ר"ל נשים; כה תאמרון לאיש יביש גלעד (ש"א יא ט) רצה אנשי גלעד, וכמהו ואיש ישראל נגש (ש"א יד כד), כי תקראנה מלחמה (שמות א), מפני המלחמה אשר סבבוהו (מ"א ה יז) במקום מלחמות, להעלת נר תמיד (שמות כג כ) במקום נרות, ותעל הצפרדע (שם ח ב) במקום הצפרדעים אבל רצה המין הזה, כי נשמדה מבנימן אשה (שופטים כא יו) כלומר המין הזה, שמן וקטרת ישמח לב (משלי כז) במקום ישמחו, וצדיקים ככפיר יבטח (שם כח) במקום יבטחו, בפיו יברכו (תהלים סב ה) במקום בפיהם, ויעלו בנגב ויבא עד חברון (במדבר יג כב), ויבוא אלי אנשים (יחזקאל יד א), ויבא אל הגוים (שם לו כ) במקום ויבאו, עד ה׳ בכם — ויאמר עד (ש"א יב ה), ויחרדו זקני העיר לקראתו ויאמר שלום (ש"א יו ד) במקום ויאמרו, וצדקת צדיקים יסירו ממנו (ישעיה ה כג) במקום מהם, מאנה להנחם על בניה כי איננו (ירמיה לא טו) ר"ל אינם, הלא דרכיכם לא יתכן (יחזקאל יח כט) במקום יתכנו (כמו שכתוב שם פסוק כה), ויפסחו על המזבח אשר עשה (מ"א יח כו) במקום עשו, וקבל היהודים (אסתר ט כג) במקום וקבלו, לכהנים המקדש (יחזקאל מח יא) במקום המקדשים, למינה תהיה דגתם (שם מז י) במקום למיניה, לתת חרב בידם (שמות ה כא) במקום בידיהם, וכמהו קבר פתוח גרונם לשונם יחליקון (תהלים ה י), לא יקרחו קרחה בראשם ופאת זקנם (ויקרא כא ה), וירכבם על החמר (שמות ד כ) ר"ל על החמרים, ויליד ביתו הם יאכלו (ויקרא כב) ר"ל וילידי ביתו, מאת בכור בני ישראל (במדבר ג נ) ר"ל בכורי, וכמהו ואת פדויי השלשה — מבכור בני ישראל (שם ג מו), ויקח חזקיהו את הספרים — ויפרשהו (מ"ב יט יד)

במקום ויפרשם, ותצפנו (יהושע ב ד) ותצפנם ודברי ר׳ יהודה בזה נכונים, ויתכן כמהם במה שדומה לו ויהי לי שור וחמור וג׳ (בראשית לב ו) ר״ל אלה המינים, וכמהו כי אם הסוס אסור והחמור אסור (מ״ב ז י), ועוד זאב וטלה ירעו כאחד וג׳ (ישעיה סה כה) ומה שדומה לזה מה שיהיה האחד ממנו וקבוצו בלשון אחד כמו ארבה כי הוא לאחד באמרו לא נשאר ארבה אחד (שמות י) ויהיה לקבוץ בכמו אמרו ובאו כדי ארבה לרב (שופטים ו ה), וכמו דגה כי הוא כן לאחד באמרו ויתפלל יונה — ממעי הדגה (ב ב) ויהיה לקבוץ בכמו אמרו והדגה אשר ביאר (שמות ז כא), ומן המין הזה איש כי יהיה לאחד ולקבוץ, בהסמכו אל משפחה לאחד, בכמו אמרו וירץ איש בנימן מהמערכה (ש״א ד יב) רצו בו איש אחד בלבד, וזה על דרך היחש, ועוד אמרו גדעון בן יואש איש ישראל (שופטים ז יד) וזה קרוב מן הראשון (ר״ל מן איש בנימן) כי הוא יחש גדולה כלומר שר ישראל, אבל היות איש לקבוץ בכמו אמרו ואיש ישראל הפך ויבהל איש בנימן (שופטים כ מא); ומן השער הזה אדם, כי הוא יהיה לאחד בכמו אמרו ועם אדם לא ינגעו (תהלים עג ה), וממנו עוד אנוש, כי הוא בכמו אמרו ואתה אנוש כערכו (תהלים נה יד), אשרי אנוש יעשה זאת (ישעיה נו ב), ויהיה קבוץ באמרו אנוש כחציר ימיו (תהלים קג טו). אבל מה שנאמר בלשון רבים והחפץ בו יחיד בכמו אמרו אדנים קשה (ישעיה יט ד), והגישו אדניו (שמות כא ו), כסף ישיב לבעליו (שם כא לד), מיד האלהים האדירים (ש״א ד ח), אך יש אלהים שפטים (תהלים נח יב), ודעת קדושים אדע (משלי ל ג), ישר יחזו פנימו (תהלים יא ז), אך רחוק יהיה ביניכם וביניו (יהושע ג ד), עד אנה תשימון קנצי למלין תבינו ואחר נדבר — נטמינו בעיניכם (איוב יח ב), אם שוב תשבון אתם ובניכם (מ״א ט ו), יש לאל ידי לעשות עמכם רע (בראשית לא כט), נודי הרכם צפור (תהלים יא) איה אלוה עשי (איוב לה י), נסו ואין רודף רשע (משלי כח), בבואם יבא ובצאתם יצאו (יחזקאל מו י) ר״ל יצא; ומן השער הזה נעשה אדם בצלמנו (בראשית א כו), משכני אחריך נרוצה נגילה ונשמחה בך נזכירה (ש״ה א ד), אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג י). וכבר התגלגל לנו בשער (כח 183) מה שהוסף בו זכרון הרבה מכמו זה.

שער ל׳.

זכרון כלל ממלות זרות יוצאות חוץ מן ההקשה.

וממה שדומה למה שקדם זכרו מן המלות השומות בבלתי מקומותם, מה שמצאנו במקרא מן המלות היוצאות חוץ להקשה, ואנחנו זוכרים מהם בשער הזה כלל תהיה העמידה עליהם עזר בחכמת הדקדוק. מזה אמרו בבנותַיִךְ גבך (יחזקאל יו לא) ההקשה שיהיה בבניתֵךְ כמו בעשותֵךְ את כל אלה (שם) וכמו אמר בזנותֵךְ אחרי גוים (שם כג ל) כי הוא מקור כמהם, וכאלו רבוהו אע״פ שאין טעם להרבות המקורים כי הם שמות שומים לרב ולמעט ממיניהם, אלא שהעבריים אפשר שירבו קצת המקורים כאשר עושים הערב גם הם בלשונותם, ומן המין הזה בהזרותיכם בארצות (שם ו ח) ההקשה להיות בשבא תחת התיו כי הוא מקור מבנין נפעל כמו בהגלות פשעיכם להראות חטאותיכם (שם כא כט); ומן הזר אמר נלאית ברב עֲצָתָיִךְ (ישעיה מז יג כי מן הראוי להיות עֲצוֹתַיִךְ), ואפשר

להיות עצתיך קבוץ בפני עצמו ר"ל קבוץ עצה כאשר נאמר בקבוץ עצלה בעצלתים (קהלת י יז); וממנו עוד אמרו ותחניפי ארץ בזנותַיִךְ וברעתך (ירמיה ג ב), וכמהו ונשאו את זנותיכם (במדבר יד לג) ההקשה זנותך זנותכם כאשר נאמר ואת זנותֵךְ מארץ מצרים (יחזקאל כג כז) ושניהם שמות כמו פרות ושבות, ענות עני (תהלים כב), וכמו כן בזרות ושבות שביתַיִךְ (יחזקאל יו נג), וההקשה שביתֵךְ כאשר נאמר ושבתי את שביתהן, וכמהו עוד אמרו וזמתך ותזנותַיִךְ (שם כג כט) משפטו ותזנותֵךְ, ועוד ביום גאוניך (שם יו נו) ומשפטו גאונך, ואכן טעם לרבוי בשמות האלה כי הם נוהגים מנהג המקורים, וכמו זה אמרו למנוחיכי (תהלים קיו ו) המשפט להיות למנוחך, ומן המין הזה אמרו כקדמותיכם (יחזקאל לו יא) משפטו שבא תחת התו ונפול היוד. ומן הזר אמרו ובפגרו מלכיהם בָּמוֹתָם (שם מג ז) ההקשה בשבא תחת הבית, וכמהו בַּהֲכִין לו דויד (דה"ב א ד) המשפט בשבא תחת הבית, וכבר אמרנו בזולת המקום הזה כי שעורו במקום אשר הכין לו דוד, וממנו משתחויתם קדמה (יחזקאל ח יו) משפטו משתחוים. ומן הזר מה שנשתמשו בו בקמצות ואין לו פנים בהקשה, אפס כי רצו לפאר המלות ההם, וזה כאמרו והרקח המרקחה (שם כד י) כי מצאתיהו בספר ירושלמי בקמץ תחת ההא והוא על הדרך הזה שלא כהקשה ומצאתיהו בספר בבלי פתח על דרך ההקשה כי הוא צווי מבנין הפעיל כמו השלך על ה׳ יהבך (תהלים נה כג) אשר הוא צווי מהשליך, השכם בבקר (שמות ח כ) צווי מהשכים, וכמהו נסו הָפְנוּ (ירמיה מט ח) ההקשה להיות בפתחות ההא כמו הרבו עלי (בראשית לד יב), וכמהו פנו אלי וְהָשַׁמּוּ (איוב כא ה) ההקשה להיות בפתחות על דמיון הסבי עיניך מנגדי (ש"ה ו ה[1]), וענינו החרישו, והראיה על זה אמרו ושימו יד על פה, ומענינו משממים בתוכם (יחזקאל ג טו) כלומר מחריש, והמאמר בהרגש השין שלו[2] כמאמר אמרו ר׳ יהודה בהרגש סמך ויסב אלהים (שמות יג יח) והרגש ויסבו את ארן ה׳ (ש"א ה ח) והדומה להם, או כמאמר אשר אמרנוהו בכמו הרגשות הזה בזולת המקום הזה (לעיל דף 147) והוא שהוא להרגש הנח הרפה אשר יוסיפוהו לתמורה כמו הנח בויסך דלתים (איוב לח ח) ובויגל את האבן (בראשית כט י) ובדומה להם; וכמו זה רדה והשכבה (יחזקאל לב יט) הוא אצלי מקור על דמיון והחתל לא חתלת (שם יו ד) והמשפט בהם פתח תחת ההא, וכן רדה מקור גם כן כמו מרדה מצרימה (בראשית מו ג) ואיננו רחוק שיהיו שני צוויים; כמו זה והחתל לא חתלת מקור. ובא על בנין מה שלא נזכר פועלו מָשְׁכִי אותה (יחזקאל לב כ) ההקשה להיות כמו מִשְׁכוּ וקחו לכם צאן (שמות יב כא) כי הוא צווי כמהו, וכן ההקשה בְּמָלְכִי עלינו (שופטים ט יב), שמחי וָעָלְזִי (צפניה ג יד), קָרְחִי וגזי (מיכה א) [המשפט] שיהיו כלם בחירק כאשר נאמר ועלזו לפניו (תהלים סח ח). וממה שהקמצות בו שלא כהקשה אמרו האומר לצולה חֳרָבִי (ישעיה מד כג), עלי הלבנון וצעקי, באה אתי הביתה וסעדה (מ"א יג ז), וכן הוא שלא כהקשה בושערו חרבו מאד (ירמיה ב יב), אך המשפט להיות כמו קִרְבוּ שאו את אחיכם (ויקרא י ד). וכבר רצו אנשים שהם חושבים שהם חכמים שיוציאוהו במבטא[3]

---

[1]) בספרינו הסבי בקמץ, אך מיכעלים מלא בשני כ"י ערפורט הַסֵבִּי בפתח.

[2]) ר"ל דגשות השין כהשמו ויקרא ההא בקמץ חטף, ובספרינו אין השין דגושה והאל בקמץ פשוט וכן מלא לד"ק בספרים המדוייקים (ראה שרש שמם).

[3]) ר"ל שהיו קוראים ושערו חרבו בקמץ פשוט והיו מפרשים אתו לווי מן הדגוש כמו פרקו.

בלשון מוצא חרבו המים (בראשית ח יג) ולשום משפט הרש הרגשות כאשר בפרקו נזמי הזהב (שמות לב ג) אע"פ שהיא סברא חלושה מאד, והראינו אותם המסורה עליו (ר"ל על ושערו חרבו) „לית דכוותיה" והראינום עוד המסורת על חרבו המים „שנים" *), ושבו לאחור. ואנשים אחרים גם כן רצו להוציא כרתו יערה (ירמיה מו כג) במבטא מוצא חרבו מאד (ר"ל בקמץ חטף) על שישימוהו צווי כמהו, והראינום בזה דברים לאיש ירושלמי, אינני זוכר שמו, פרש בו הרגו הילה הנמשלים ביער, בלשון החולף כאשר אתה רואה, ואמר בו עוד כרתו יערה פועל חולף כמו שדד מואב ועריה עלה וג' (ירמיה מח טו) וזה תכלית הביאור. ומספר האיש הירושלמי ההוא דיקתי קריאת משכו אותה בקבוץ (ר"ל בקמץ פשוט), כי לא היה נמנע אצלי להיות המם שלו כמו מם אשר לא מָשְׁכָה בעול (דברים כא ג) לולא הוא בכמו המקומות האלה וזולתם יצטרך האדם אל בעלי הגרסא ואנשי הקבלה אשר נעדרו ממנו בפאה הזאת. וזה הספר הנזכר הביאו אצלנו מר יעקב החוגג הליונו מבית המקדש (ר"ל ירושלים), והיה בכתב ידו. —

ומה שהשתמשו בו בקבוץ שלא כהקשה אמרו יָהְפְדֵה לא נפדתה (ויקרא יט כ) והמאמר בו כמאמר והחתל לא חתלת והמשפט בו פתח תחת ההא כמו הרבו עלי מאד (בראשית לד יב); וכמהו הָחֳרֵם נחרבו (מ"ב ג כג), אלא שהקמצות נהפכה בו אל החית כמנהג הלשון באותיות הגרוניות וההא גם כן מאותיות הגרון, אך מפני שהיה המנהג להניע כמו חת החרב בשבא ופתח בכמו אמרו ויכו את כל הנפש — הַחֲרֵם (יהושע יא יא) והכניסו על ההא הקמצות על הזרות, היה כבר עליהם היות הקמץ בהא עם תנועת החת, והיה זה קל עליהם בהא והחתל בעבור נח החית מפני רגשות התו. קָסֳמִי נא לי (ש"א כח ח) היה משפטו להיות בשבר הקוף ונח הסמך על משקל אמרי לי (בראשית יב יג) שמעי בת (תהלים מה יא) ונהגו בו שני מנהגים יוצאים חוץ לדרך ההקשה, אחד מהם שהוציאוהו מוצא חרבו מאד, האומר לצולה חרבי, שמחי ועלזי, וזה זר יוצא חוץ להקשה (כי המשפט בכל אלה בחירק) כאשר אמרנו לפנים, והמנהג השני העתקתם הקמץ מהקוף אל מה שלאחריו ואיננה אות גרונית; וכמו זה גם כן עשו באמרו אהי קָטָבְךָ שאול (הושע יג יד) עקרו להיות בקמצות הקוף ובשבא תחת הטית ע"מ בְּבָרְחֲךָ מפני עשו (בראשית לה א), בשכבך תשמר עליך (משלי ו כב), והפכה אל הטית; ואמרו עוד אֶשְׁקֳה נא (מ"א יט כ), אפשעה בה (ישעיה כז ד) בקמץ תחת השני שינין וההקשה שיהיו בשבא כמו נקרבה הלום (ש"א יד לו), אשמעה מה ידבר האל (תהלים פה), ואשלחה להגיד (בראשית לב ו) נשכבה בבשתנו (ירמיה ג כה); אבל יצא מן הזרות מוצא אשקטה ואביטה במכוני (ישעיה יח ד), ואשקלה לו את הכסף (ירמיה לב ט), וזאת היא ההקשה בכל פעל עתיד יהיה על יפעול שתפול הוו ממנו כאשר תוסיף עליו ההא ושתעמוד במקומה הקמצות בהתחבר הדברים, אע"פ שרוב השער הזה יוצא אל שער נשכבה בבשתנו נקרבה הלם, שיפילו ממנה הקמצות להקל (אף שהם על משקל יפעול) כמו אֶשְׁמְרָה לפי מחסום (תהלים לט), אֶזְכְּרָה אלהים (שם עז), ארדפה איבי (ש"ב כב לח), וזולתם הרבה מאד. ואמרו עוד וַאֲלַקֳטָה בשבלים (רות ב ב.

---

*) ר"ל חרבו המים וחרבו פני האדמה.

לעיל 101), אֲלַקֲטָה נא (שם כ ז) והוא יותר זר מדרך ההקשה מאשקה נא (ע"א יט כ) כי עתיד נשק אע"פ שמצאנוהו שפתים יִשָּׁק (משלי כד כו) אין נמנע בהקשה שיתכן לומר ישוק גם כן ממנו, כי העתיד מן הפעל הקל יש שיבא על יפעל ויפעול כאשר בארנו בשער השמוש (דף 77) ואין אחד מהם יותר ראוי מן השני, אך עתיד הפעל הכבד אשר על דמיון פעל כמו לקט לא יתכן בו הקבוץ כל עקר, ועל כן אמרתי בואלקטה שהוא יותר רחוק בזרות מן אשקה נא; וכמהו בזרות ובדחוק ובמחוגה יְתָאֲרֵהוּ (ישעיה מד יג) והמסורת עליו „לית דכותיה קמוץ", אך יְתָאֲרֵהוּ בשרד (שם) על ההקשה בשוא ופתח; וממה שהוא רחוק גם כן מן ההקשה אמרו כי מאיש לֻקֳחָה זאת (בראשית ב כג), שָׁמְעָה תפלתי ה׳ [1]) (תהלים י"ג לט), נִבְהָל להון (משלי כח כב). וכבר פארוהו בקמץ שלא בהקשה אמרו ולא תָעָבְדֵם (שמות כ ה), נלכה ונעבדה (דברים יג ז) בלי פאור, וכמהו ונעבדה את מצרים (שמות יד יב), נעבדנו אנחנו (שופטים ט כח), לא תעזבנו (דברים יד כז), נעמדה יחד (ישעיה נ ח) בלי פאור, וזה כפי אשר יהיה טוב בעניהם וקל עליהם; ופעמים רבות מפארים בקמצות מלות שאין טעם לפארם בהקשה ויהיה זה בהפסק ובסוף פסוק כמו אמרו לא עָמָד — לא יָשָׁב (תהלים א). ויש שיהיה עוד בבלתי אתנח וסוף פסוק כאשר עשו בושם שָׁפָט את ישראל (ש"א סוף ז), כי הוא טָרָף וירפאנו (הושע ו), וירח עָמָד (יהושע י יג), ובסבך עץ (תהלים עד ה) כי הוא כמו נאחז בסבך (בראשית כב יג ורצה מנחת שי) אשר הוא פתח, ובהם זָקֵן שלמה (מ"א יא ב, רדק במכלול ערך פעל); אריה שאג (עמוס ג ח), ועשה ה׳ אשר זמם (איכה ב יז), ומקצת כלי (דניאל א ב), ומקצת ימים — ולמקצת הימים (שם טו יח) בקמצות הצדי בשלשתם והם סמוכים, ועוד משקל הכסף (עזרא ח ל [2]) בקמצות הקוף, ועוד מנת שועלים (תהלים סג יא) ומנת המלך (דה"ב לא ג), ובכתב בית ישראל (יחזקאל יג ט). ואמרו השבת מִטָּהֳרוֹ (תהלים פט מה) בפאר הטית בקמץ שלא בהקשה כי העקר שיהיה כמו מִקְּדָשׁ ה׳ (בראשית טו), והיה ראוי להיות בהסמכו אל הכנוי בקמץ גדול ובא חטף; ואמרו ושאר אחיהם (עזרא ג ח) בקמצות האלף והוא סמוך, ואמרו שאר ישוב שאר יעקב (ישעיה י כא) בקמצות גם כן. והערים החרבות — כן תהיינה הערים החרבות (יחזקאל לו לה לח) בקמצות החת מהם שלא כהקשה, וכן החדלתי (שופטים ט בקמצות החת מהם שלא כהקשה [3]), וכבר בארתי הסברא בהחדלתי באר היטב בשערו מספר השרשים; וכן עשו בהבי המטפחת — וְאֶחֳזִי בה (רות ג טו), כי הרבה פעמים מפארים בקמצות האותיות הגרוניות והאותיות אשר אינם גרוניות אשר עקרם לנוח, בהניעה אותם בעבור דעת שיש להם בהנעתם כאשר הראיתיך ממעשיהם במה שעבר, ואין הפאר הזה ראוי בכל מה שהניעוהו ממה שעקרו הנח, אבל זה שב אל חפצם ומעמד על הקל בעיניהם. ויתכן אצלי שתהיה הדעת

---

[1]) בספרינו המס בשוא לבד ויש ספרים בחטף פתח והאפדי בפ׳ יו בשער הלווי נח"ק כקריאת הרב המחבר, וכן מביאו גם הר"מ הנקדן וכן נמסר עליו במסרת כ"י „לית קמוץ[ו]חטוף".

[2]) כן הוא בספרים כ"י בקמצות הקוף ונכדפסים בפתחות, ראה מ"ש, וכל אלה ראוים בפתח לפי שהם סמוכים.

[3]) וזה אם החדלתי הוא מבנין הפעיל הראוי בהם הֶחְדַּלְתִּי כמו השלכתי ואם ההא היא ההא השאלה היה מן הראוי לנקד החית בקמץ גדול כמו הֶהָיְתָה זאת בימיכם (יואל א) ובהחדלתי החית בק"ח, ולכן אמר שהיא לתפארת, וראה לקמן שער לה.

בקמצות חת החרב נחרבו (לעיל דף 197) הדעת הזאת ר"ל פארה (תפארת הקריאה) בעבור התנועה מבלי שתהיה הקמצות נעתקת אליה מן ההא כהא והפדה לא נפדתה, ויתכן זה גם כן בקמצות עין ואין מעמד (תהלים סט ג) והמם קמוצה מפני שמנהגם להניע מה שלפני האותיות האלה מפוארות כאשר תהיינה גרניות כאשר עשו בתו ובמחוגה יתארהו (ישעיה מד יג), כי הניעוה בקמץ גדול בעבור שפארו האלף בקמץ חטף. ואפשר שהיה דעתם בואחזי בה כדעתם בשמחי ועלזי, מלכי עלינו (לעיל 196) אלא שהעתיקו הקמצות אל החת מפני שהיה יותר קל עליהם.

ומן הזר אמרו בְּמַצַּאֲכֶם אתו (בראשית לב כ) ההקשה להיות בְּמָצאכם בקמצות המם ע"מ כשמעכם את הקול (דברים ה כ) כי המם בו מן השרש לעמת השין מן כשמעכם, אך הלשון הזה ר"ל במצאכם אתו הוא ראוי להיות מן יצא כמו את מוצאך ואת מובאך (ש"ב ג כה), וכבר נטה קצת הזקנים לפרש אותו על הסברא הזאת והיה משער אתו במצאכם תפגשון אתו, וזה איננו קרוב לדעת, ואני חושב שעשו זה בעבור שהיה כבד עליהם שבא תחת הצדי עם שבא ופתח תחת האלף ומשכו הצדי בקמץ וכאשר היה זה נמשך הקמץ אשר במם ונהפך לחולם בהכרח כי לא יכול הלשון זולת זה; וכן זר ואת מוּבָאֲךָ באמרו את מוצאך ואת מובאך (ש"ב ג כה) כי ההקשה להיות מבואך ע"מ יהי מקורך (משלי ה יח) כאשר נאמר כמבוא עם (יחזקאל לג לא); וכמהו ומוצאיו ומובאיו (שם מג יא), אבל הראשונים מקורים ואלה שמות; ואני סובר שהיה דעתם בשתי המלות לרדוף מה שלפניהם*) והיא סברת ר' יהודה בהם נ"ע. ומן הזר ותפוצותיכם (ירמיה כה לה) המשפט והפיצותיכם והפכו היוד ואו והמירו ההא בתיו (ראה רד"ק שם ובמכלול) כאשר עשו בואנכי תרגלתי לאפרים (הושע יא ג) כי הדין בו אצלי להיות הרגלתי נגזר מלשון המשנה כאשר אמרו עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן ורגיל (מ"א פ"ב דתענית) ועוד לא יאכל הזב עם הזבה מפני הרגל עבירה (שבת פ"א מ"ב) ובתפלה הרגילני לדבר מצוה ואל תרגילני לדבר עבירה, והטעם ואני הרגלתי אותם לקחתי אותם על זרועותי כענין ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד); אך ותפוצותיכם מענין ויתפוצצו הררי עד (חבקוק ג) וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כג כט) אשר הוא שבר ורצוץ והפרד חלקים, מפיץ וחרב (משלי כח יח) שם לכלי אשר יהיה המעשה הזה בו, וממה שמחוק הענין הזה ויאמצהו אמרו ונפלתם ככלי חמדה. בעותיך צמתתוני (תהלים פח יז) המשפט צמתוני וכפלו התו והוו שלא כהקשה; וכבר נטה בו ר' יהודה אל סברה אחרת בספר אותיות הרפיון. בהם תבואתך טובה (איוב כב כא) המשפט תבואך והוסיפו סימן שני לנקבה כאלו המלה מורכבת מן תבואך ומן באתך. ויך שָׁרָשָׁיו (הושע יד ו) משפטו שרשיו בקמץ חטף תחת השין, כי האחד שֹׁרֶשׁ על דמיון חדש, וכאשר נאמר לְחֳדָשָׁיו יבכר (יחזקאל מז יב) כן יהיה ראוי שיהיה שֳׁרָשָׁיו על הדמיון הזה גם כן; וכן אומר בקדש קדשים (במדבר יח ט) כי משפטו להיות בקמץ חטף כמו בקדשים לא יאכל (ויקרא כב ד), ואיש את קדשיו (במדבר ה י).

---

*) ר"ל לזווג המלות וכמו שאמר ר' יהודה (דף 71): ויתכן שאומר כי מלת מובא רדפה אחר מלת מוצא להדמות לה במשקל, וכל"ל לא כמו שנדפס להראות לה. ובספרו הקרוב והישר — אשר העתק מקצת דבריו החכם עוואלד — כתב ר' יונה על מבאך ואת מוצאך כי זיווג המלות רגיל בפי הערבים כמו שאמרו אני אלתנה באלעשאיא ובאלעדאיא, אני אבוא אליו בערביים ובבקרים.

קרשך עשו שן בת אשרים (יחזקאל כז ו) הטוב במה שיאמר בה שהיא מלה חלוקה והחפץ בה קבוץ (לשון רבים מן) ברוש תדהר ותאשור (ישעיה מא יט) והפרידו התו מן תאשור עם הבית הנוספת כאשר עשו בכל עמת שבא (קהלת ה טו) ובפקח קוח (ישעיה סא) ובעגלה יפה פיה (ירמיה מו כ) והוקל העין*); וזה היה דעתם באמרם בשל אשר יעמל האדם (קהלת ח יז) כי הדין בלמד שתהיה מחוברת באשר כהתחברות הלמד בשלמי הרעה הזאת (יונה א) במי עד שיהיה על הרמיזן הזה בשל אשר בשוא תחת הלמד; ובעבור התחבר בשל באשר כהתחברות בשל במי, והשין בשלמי ובשל אשר יעמל במקום אשר ואשר טעמה בעבור כמו אשר עשה דוד את הישר (מ"א טו ה), אשר עשתה מפלצת (שם טו יג), באשר את אשתו (בראשית לט ט); והראיה שענין שין בשלמי הרעה הזאת אשר, אמרו באשר למי הרעה הזאת (יונה א ח) כלומר בעבור כי מצאתנו הרעה הזאת. ופרוש בשל אשר יעמל האדם בעבור מה שמיגע בו האדם נפשו מן החקירה והדרישה, הענין הזה כאשר אספר. אמר החכם וראיתי את כל מעשה אלהים כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה אשר נעשה תחת השמש בשל אשר יעמל האדם לבקש ולא ימצא וגם אם יאמר החכם לדעת לא יוכל למצא, פרוש הבטתי בכל בריאות הבורא והנה בני האדם לא יוכלו לעמד על אמתת הויתם ולא יגיעו עד תכליתם ואם הם חושבים בנפשם זה בעבור ארך יגיעתם לחקר ולדרש אינם מגיעים אליו ואם ישתדל הגדול שבחכמים לדעתו לא יוכל, על זה הוספתי בפרוש ואם הם חושבים בנפשם זה כאשר ראוי לענין, ופרשתי החכם הגדול שבחכמים עם שאמרו החכם בסתם מפני שהוא הראוי לענין. ודע כי למד בשלמי ובאשר למי הן כמו למד הן לצדק ימלך מלך ולשרים למשפט ישרו (ישעיה לב) ענינם בעבור כך וכך ועל אודות כך וכך וענינה וענין השין וענין אשר אחד (לעיל 12. 16); וזה ממה שנתקבץ בו שני משרתים (ר"ל שתי מלות הטעם) כהקבצם במלפנים ולחיצון (מ"א ו כט) אשר הוא כמו לפנימה ולחיצון, ובמלפנים ונאמר צדיק (ישעיה מא כו) ובזולתם הרבה ממה שזכרנו וממה שלא זכרנו (לעיל 19), ואין טעם לה במליצה, כי השין ואשר עומדים במקומה; וכן אומר בלמד בשל אשר יעמל האדם ופרושו בעבור אשר ייגעו בני אדם בו נפשם מן החקירה. — וכאשר חלקו מלות עקרן שלא תחלקנה כן חברו מלות עקרן שלא תחברנה כאשר עשו בעבטיט (חבקוק ב ו) ובזקיקלון (שם ב יו) ובותשכן באהלו מבלילו (איוב יח טו) אשר פרושו ישכון בבית זולתו, ובצלמות (שם י כב) ובמלים אחרים רבים.

ומן הזר אמרו הֻדַּשְּׁנָה מחלב (ישעיה לד ו) הנון למד הפעל כי הוא מן אכל ושבע ודשן (דברים לא כ) והדין בהדשנה בהקל הדלת ובשבא תחתיה ובקמצות השין הֻדְּשָׁנָה על דמיון הֻשְׁלָכָה (יחזקאל יט יב), מעמים הוצאה (שם לא ח), אמלאה הָחֳרָבָה (שם כו ב) אלא שקמצות ההא מן החרבה נעתקה אל החית מפני שהיה יותר קל עליהם ומן הדמיון הזה והיא מעמים הוצאה וזה היה הדין בוהֻנִּיחָה שם על מכונתה (זכריה ה יא) ר"ל שעקרו יֻחָנַּח על דמיון והופעלה ובא גם הוא זר (מורכב מן הפעל ומן הפעיל). ודע כי הדין אצלי שיהיה והניחה שם (שרש נוח) מן והניחו את רוחי (שם ו ח) ותהיה דגשות הנון על הדרך הזה בעבור הבלע

*) ר"ל עין הפעל והיא הזין במלת נת — אחרים אבל דינה להדגש כמו ותאזור.

כמו הנח המוסף בהושב כספי (בראשית מג כח), כי הובאו בית יוסף (שם מג יח) כאשר אמרנו (לעיל 146) בוהסג אחור (ישעיה נט יד) ואפניו על הדרך הזה שיהיה והונחה [הונח] ע״ד והוסרה מן הוסר והושבה מן הושב כספי. ויתכן לומר בהדשנה שמשקלו הותפעלה ושהמשפט בשין הדגשות כי בבנין הזה כבר בא באמרו לא התפקדו בתוכם (במדבר א מז), התפקדו וכלכלו (מ״א כ כז), אחרי אשר הטמאה (דברים כד ד) משקלו התפעלה, ועוד אחרי הכבס (ויקרא יג נה) עקרו התכבס; והענין באמרו חרב לה׳ מלאה דם הדשנה מחלב כענין באמרו ועפרם מחלב ידשן (ישעיה לד ז) וקלות השין של הדשנה על הפנים האלה כקלות קוף התפקדו ולמד ויתילדו (במדבר א יח); ואֵסָעֲרֵם על כל הגוים (זכריה ז יד) היה משפט האלף אלו היתה המלה על עקרה להיות בסגול אֶסְעֲרֵם (ראה ס׳ ההרכבה אות ואו) כמו אלף ואשאלם וישבו דבר (ישעיה מא כח) והדומה לו בעבור נפלה על נח נראה, אבל מפני שנהפכה המלה מאפניה והתנועעה פא הפעל והיא הסמך והיה דינה לנוח, התחדש בין האלף והסמך נח רפה כל שכן בהיות השופר תחת האלף והמשכה בטעם ונקרה האלף בצרי מפני זה הנח הרפה, והפכם המלה מאפניה הוא שהם הניעו מה שעקרו הנח ר״ל הסמך; ואפשר שתהיה תנועת הסמך נעתקת אליה מן העין וכן השבא בעין נעתקת מן הסמך ואחר כן הניעה הפתח עם השבא כאשר הוא מנהגם באותיות הגרון והפכם אלה השתי תנועות דומות להפכם כבש ושמלה והדומה לזה. וידמה לזה מה שעשו בבהשמה מהם (ויקרא כו מג) כי הדין היה להיות תחת הבית שבא ותחת ההא קמץ והומרו השתי תנועות ואלה פנים נכונים בו זולת הפנים אשר זכרנום בזולת המקום (לעיל 154), וקרוב מזה מה שעשו בלְהַפְרְכם את בריתי (ויקרא כו טו) כי הדין היה הנעת הפא בצרי וההא בשבא ופתח. ודומה לזה שעשו בבהשמה מהם, אלהים יחנך בני (בראשית מג כט), חנון יחנך (ישעיה ל) כי המשפט ביחנך שיהיה יָחֹנְךָ הקמץ תחת החית ע״ד שארית עמים יבזום (צפניה ב ט), וסלף בוגדים ישדם (משלי יא) ונהפך אל היוד. ויש לנו בואסרם מאמר אחד בספר השרשים.

ויֶחָלְקֵם דויד וצדוק מן בני אלעזר (דה״א כד ג) איננו נפעל, כי אם היה על בנין נפעל היה תחת היוד צרי כמנהג, וכאשר היה תחתיה סגול היה הנכון אצלי לאמר בו ויֶּחָלְקֵם בשבא תחת החת על דמיון ונראהו ולא מראה ונחמדהו (ישעיה נג ב) וכאשר נטו להניע החית כמנהגם ברוב אותיות הגרון כאשר עשו בויחרדו זקני העיר (ש״א טז ד), ויארבו (שופטים ט לד), יהלמני צדיק (תהלים קמא ה) ורבים זולתם בחרו משכה בקמץ כאשר בחרו זה כמו כן בסמך ואסערם אשר היה עקרו להיות בשבא ע״ד ואשאלם. ודע כי הסגול ביוד ויחלקם הוא במקום פתח גדול ועקרו שיהיה כמו ויְחַלְּקוּ את הארץ (יהושע יד ה) אבל הם מתחלפים בהרבה מקומות כאשר התבאר במה שקדם מדברינו (שער ח) ויש ששמים הסגול במקום החירק בכמו אל תמחי (ירמיה יח כג), צור ילדך תשי (דברים לב יח) אשר עקרם תמחה ותנשה בחירק, ובאל תמח חסדי (נחמיה יג יד) כי המשפט להיות כמו וימח את כל היקום (בראשית ז כג). ויש אנשים תמהים על דברי ר׳ יהודה בתשי (ס׳ הכוח דף 125) „נפל הנון ושב במקומו נח רפה״ אמרו האיך יתקדם לנח הרפה סגול אבל יתקדם לו צרי או קמץ גדול? ולא הרגישו לויחמו הצאן (בראשית ל לט) אשר משקל ויפעל*), והיוד שלו נקודה בסגול והוא נופל על הסברא

*) והראוי וייחמו או וַיֵּחמו כמו ויֵּשבו לאכל לחם.

הזאת והיא סברת ר׳ יהודה בו על נח רפה הוא פא הפעל. וכן הם נבוכים בדברי ר׳ יהודה בתחלת ספר אותיות הרפיות „כי אותיות הרפיות יש שתרפינה עד שתסתרנה ולא יהיה להם במבטא מראה ולא הרגש אבל מעיד עליהן השמע נוע מה שלפניה בקמצות או בפתחות או באחד מן השבעה מלכים בקמץ בכמו וקאם שאון (הושע י יד) אל נא רפא נא (במדבר יב יג), וכמו החולם בכמו שופר ועולם וכמו החירק בדויד ורביד וכמו הצרי בירדו וילכו״ ולא היו נמנע מהם גם הם לדמות בשורק כמו שונם (יהושע יט יח) ושועל (דה״א ז לו), אבל נפול הסגול ופתח גדול על נח רפה מפני שלא הביא ר׳ יהודה דמיון בהם במקום הזה מספרי אותיות הרפיות [היה נמנע מהם] אע״פ שרמה בהם בספר הנקוד באמרו כי ארץ ושערו זר בעבור נפול הסגול הפא כל אחד מהם על נח רפה, ואמר בשער ההוא עוד: דע כי שיפול פתח גדול וקטן על נח רפה, ודמה בפתח הגדול שער ונחל. ואנשי דורנו זה אין מיגעים מחשבותם ולא מטריחים על נפשותם בעמידה על סודות הספרים האלה אך הם עוברים עליהם הבטה וזה מעצלותם והלאותם לא הרגישו אל זה אשר הערותי אני עליו ורמזו להאשים ר׳ יהודה על אמרו באחד מן השבעה מלכים. וכבר מצאנו הפתח הגדול נופל עוד על נח רפה בזולת המין הזה וזה בכמו אמרו אשר שמתי חול גבול לים (ירמיה ה כב), בנתי לרעי (תהלים קלט ב), אני קרתי ושתיתי (ישעיה לז כה), שבתי לירושלים (זכריה א) ואנחנו קמנו (תהלים כ), זקנתי ושבתי (ש״א יב) כי פאי הפעלים האלה והדומה להם פתוחות ואחריהם נחים רפים מבוארים. ויזכר לברכה המורה ר׳ יהודה מה נתכנו דבריו באמרו במאמרו השנית (58) מספר אותיות הרפיון בזכרו הפעלים העלולי העין, אמר, והוא רומז אל עין הפעל „ויש שיפל הנח הזה מהמבטא והמכתב כאשר יאמר מהפעלים האלה ופעלתי ויהיה ענינו העתידות[1] כמו וְשַׁבְתִּי בשלום (בראשית כח כא) וקמתי על בית ירבעם (עמוס ז ט), וגלתי בירושלים וששתי בעמי (ישעיה סה יט), ומשתי את עון הארץ״ (זכריה ג ט). ויתכן הענין הזה באמרו ויהיה ענינו העתידות ובכח דבריו שאם יהיה ענינו החליפה, עין הפעל ואם היא נופלת מן המכתב היא קיימת במבטא ואם יבא הפתח לפניו, וזה בכמו זקנתי ושבתי ר״ל ושבתי, ובכח דבריו עוד שהיא קים בקמתי ושבתי והדומה להם, כי לא חייב נפלו מן המבטא והמכתב יחד כי אם בכמו ושבתי בשלום וקמתי על בית ירבעם לפי שהיה ענין המלות האלה העתידות כי המלה בה תהיה מלרע, אך כאשר לא יהיה ענינה העתידות ולא יהיה בה ואו העטוף השבאית מלתה תהיה מלעיל והנה אז יהיה קיים מבואר ואשר לפניו פתח כמו זקנתי ושבתי, ושבתי אל ירושלים, ואנחנו קמנו, לכן עתה שבנו אליך והדומה להם, ואם יהיה זה מזה דבר בקמץ הוא בהעמדה ובהפרד כמו עד קָתִּנִי (מ״כ ז ג) וזולתו; ולא היתה כונתנו בשער הזה לבאר כמו זה, אך הוא מקרה קרה בספר[2]. ואחרי זה נשוב אל השער.

ומן הזר אמרם הֲכִי המטפחת (רות ג טו), הבו לה׳ (דה״א יו כח) משפטם להיות הָכִי על משקל אך דְּמִי עונך (ירמיה ג יג), דעו כי ה׳ הוא האלהים (תהלים ק ג) כי הוא צווי מן יהב ע״מ ידע, אבל בנו אותם על הצווי הנפרד אשר הוא

---

[1]) בנדפס „ועשינו לעתיד״ וצ״ל ויעשוה לעתיד או כמש״ב פה ויהיה ענינו העתידות.

[2]) ראה ההערה בסוף הפרק.

הב ע״מ דע ולא שנו בנין הב וזה זר. וממנו עוד אמרו כל מכבדיה הזילוה (איכה א ח) הסיתוך ויכלו לך (ירמיה לח כב) המשפט בהם להיותם (הזין והסמך רפויים) כמו הביאוה הביאוך, וכבר הבאתים בספר ההשגה וזכרתי עלתם בו. וממנו עוד אמרו יען אמרך את שני הגוים (יחזקאל לה י), באמרכם שלחן ה׳ (מלאכי א יב), באמרכם כל עשה רע (שם סוף ב), ביום אכלך ממנו (בראשית ב ה), והיה באכלכם (במדבר טו יט), ביום עמדך מנגד (עובדיה א יא) למרדכם היום בה׳ (יהושע כב יו), עד השמדך ועד אבדך (דברים כח כ מה), עד אבדכם מעל האדמה (יהושע כג יג), בעזבכם את מצות ה׳ (מ״א יח יח), והדין במלות האלה להיות (עין הפעל בשבא) על דמיון ובשכבך (דברים ו כ), בעברכם את הירדן (דברים כז), כתפשכם את העיר (יהושע ח ח) כשמעכם את קול השופר (ש״ב טו י); ויצא מוצא לשמרך בדרך (שמות כג כ), ואמר להרגך (ש״א כד יא), וההפרש אשר בין שער ובשכבך ובקומך ובין לשמרך בדרך כי הבנוים בשער ובשכבך סמוך אליהם והמה לפועלים והם בשער לשמרך בדרך פעול בהם. ומשער כתפשכם את העיר אמרו כקרבכם אל המלחמה (דברים כ ב), אבל זר כאשר זר באמרכם שלחן ה׳; ויש בה עוד זרות אחרות והיא המשך קופו בקמצות כאשר קרה לסמך ואסערם (לעיל 201). ותגבהינה ותעשינה (יחזקאל יו כ) המשפט וההקשה ותגבהנה והוציאו אתו מוצא ידיו תביאנה (ויקרא ז ל), ואפשר שרצו בו להצמד הדבור (לזווג לותעשינה). ושאננך עלה באזני (מ״ב יט כח) ענין המלה הזאת כמו ושאונך (כי הוא מן שאה) ויצאה שלא כהקשה, ולא יכשר שתהיה בענין שאנן מואב (ירמיה מח יא) בשום פנים. עשו משוטיך (יחזקאל כז ו) משפטו להקל השין ולהיות שבא תחת המם כי הוא קבוץ כל תופשי משוט (שם כז כט). וְהֵיטִבֹתִי מראשתיכם (שם לו יא) מן הפעלים אשר פאיהם יוד משפטו וְהֵיטַבְתִּי על דמיון והשלכתי במקום היוד אשר היא פא הפעל ונפל היוד השנית (ר״ל יוד הפעיל) כאשר נאמר היטבת לראות (ירמיה א יב); ואם הוא עלול העין (שרש טוב) משפטו להיות וַהֲטִיבוֹתִי כמו והשיבתי את ידי (יחזקאל כ כב) [או] בבלי יוד כמו וְהֵפַלְתִּי אתכם (ירמיה טז יג), והיה והיטבתי מורכב משני הלשונות וראשיתו עלול הפא ועל כן נכתבה בו היוד אשר היא פא הפעל ואחריתו עלול העין*). וכמהו והושבותים כי רחמתים (זכריה י ו) אלו היה מן הושיב על דמיון הוריד (מנחי פא) היה והושבתים כמו והושבתים על בתיהם (הושע יא יא) ואלו היה מן השיב (מנחי העי״ן) היה והשיבותים וכאלו, אם כן מורכב משתי הלשונות האלה. ומן הזר אמרו כי כפיכם נגאלו בדם (ישעיה נט ג) וכבר זכרתיו בשער השמוש (דף 93). ודע כי מן הזר עוד אמרם יאמר, ויאכל, יאחז בעקב פח (איוב יח ט) ועקרם להיות על דמיון יפעול כמו ואתה תאזור מתניך (ירמיה א יז), ולא נאסוף את תבואתנו (ויקרא כה כ), אבל בעבור שבחרו בפעלים האלה רפיות הפאים עם הראותם, כבד עליהם שיביאום על יפעול מפני הקבץ שני קבוצים בכל פעל מהם אלו היה אומרים יאמור ויאכול ויאחוז והעתיקו אל יפעל, והראיה על זה השתמשותם בצווי ממנו על פעול ר״ל אֱמֹר אל הכהנים, ואחז בזנבו (שמות ד ד), את אשר תמצא אכול אכול את המגלה (יחזקאל ג), והוא שהצווי נלקח מן הפעל

---

*) הנה יוצא מדבריו שקרא וְהֵיטִבֹתִי מלא יו״ד קודם לטי״ת וכן העלה מ״ש וכן הנכון ע״פ מס״ק בש״א כ״ה, ל״א. וממ״ג יחזקאל ל״ג, ל״ב. אך שם צריך תקון. (דברי המפס בעער).

העתיד כאשר אתה מצוה במה שלא נפל, כאשר קדם זכרו (דף 85) והשתמשם בצווי מן אלה על פעול ראיה שעקרם יפעול, כי הצווי איננו כי אם מהם, ואלה היה עקרם האמתי יפעל כאשר הם עליו, היה הצווי מהם פְּעַל על המנהג בכל צווי שילקח מן יפעל וזה מבואר. — ומן הזר עוד אמרם צַק לעם (מ"ב ד מ"א) ההקשה צוק בואו המשך כי הוא נלקח מן לא יצוק עליה שמן (במדבר ה טו) או צק לעם בחסר [יוד] מן וגם יִצֹק בו מים (יחזקאל כד ג), אבל צק לעם יאות שיהיה מן וַיִּצַק בפתחות על משקל כי לא יירש (בראשית כא י), כאשר החל רֵשׁ (דברים ב כד) נלקח מן כי לא יירש אע"פ שאמרו עלה רֵשׁ (שם א כא) והמירו הפתח בצרי, ואיננו נמנע שנאמר כאמרם צק לעם בפתח ראיה שהם כבר אמרו בעתיד ייצק ע"מ כי לא יירש, והראיה על זה אמרם וַיִּצֹק דם המכה (מ"א כב לה) אע"פ שהוא בלתי מתעבר בסגול והסגול והפתח מומר זה בזה כאשר התבאר זה בזולת השער הזה (לעיל 52) והוא על הדרך הזאת בלתי זר. ומן הזר עוד אמרו גֹּשִׁי הנה (יהושע ג ט) גֹּשִׁי הלם (רות ב יד) כי הם נלקחים מן נגוש ונגוש נלקח מן יִגּוֹשׁ ולא בא העתיד מן נגש כי אם יִגַּשׁ ולא יִגֹּשׁ ואם כן גֹּשִׁי זר, ואפילו אם היו משתמשים ביגוש לא היו משתמשים בנגושו אלא בעמוד עליו כאמרם עמדו עִמְדוּ (נחום ב ט), את ה' זְכֹרוּ (נחמיה ד ח); ואין נמנע לאמר שגשו הנה נלקח מן יִגֹּשׁ ושצק לעם נלקח מן ייצק ע"ד יפעל אע"פ שלא נמצא שהשתמשו בהם במה שיש בידנו מן המקרא, אלא שזה היה משמוש העבריים ולולא זה לא בא הצווי כן, וכאשר הוא כן אינם זרים. ומן הזר עוד אמרו וַהֲבֵאתָהּ אל תוך ביתך (דברים כא יב), וַהֲבֵאתִי אלי (ש"ב יד י), פן תשבענה והקאת (משלי כה יז), והמתיה בצמא (הושע ב ה), והכתיו והמיתיו (ש"א יז לה), כי המין הזה משני מיני הפעלה העלול העין (הֵבֵאתָ או הֲבִיאוֹתָ) בעבור שנתחבר עם הכנוי הפעול בו שבה תנועת הואו אל תנועת הא, המין השני אשר בא על העקר (ר"ל כא הה"א בחטף פתח כדרך המין השני) וההקשה כי המין הזה שלא כהקשה מפני אבוד עין הפעל ממנו, וככר זכר זה ר' יהודה, ר"ל היותו שלא כהקשה.

אמר המגיה. מדברי ר' יונה ור' יהודה (עמוד 202) נראה ברור כשמש כי היו מנקדים קמת קמתי שבת שבתי בפתח, ואף הפעלים האלה להיותם מוטעמים, אחריהם נחים רפים כמשפט הנקמלים, ולזה גם ר"י בן בלעם לא סר מדרכם והשיג בספרו על מלות העברים על המפרש לס' קהלת — והוא רי"ץ בן גיאות לדברי החכם פערנבערג (לעיל 176) — על מה שאמר: כי שָׁם הוא קמוץ בעבור כנת הנעלם החסר ממנו, כי יחשוב שלא יבוא הקמץ כי אם על שוכן והפתח לא יבוא עליו, ואמר „והוא צריך שיעור מסכתו וירא הפתחין שיש במלות ואכתכו שַׂמְנוּ, אני קַרְתִּי וכל שער ונער שכלם הם פתחין." והחכם גייגר רצה להוכיח (מכתב עתו ח"ה עמוד 409) כי גם מדקדקים אחרים קראו קמת קמתי בקמץ, והם הראב"ע ור' יהודה הלוי ור' משה הנקדן. וכל ראיותיו אינן מבוררות רק דברי הראב"ע במאזנים ט, מב, לאות מה הם חזקים כראי מוצק וגלויים לכל כי נקד קמת קמתי בקמץ. ולזה אני תומה על כי הראב"ע אשר הלך בדברי המדקדקים אשר לפניו לא העיר והשיג אף פעם אחת על ר' יונה ור' יהודה וריב"ב אשר נטו מדרכו ודרך הפתחות פניהם; ועל זה שאלתי את ראש המדקדקים ושר חכמי עמי החכם שמואל דוד לוצאטו בפאדובה, לדעת דעתו בזה ועל מה בעלי המקמצים לאותיהם הטעו. וזאת תשובתו הרמה.

דע ידידי כי אחד מן הכללים החדשים אשר חנני ה' לדלות ולהעלות ממעמקי חכמת לה"ק הוא כי בלשון ארמי הקמץ (חוץ מאותו שבסוף תנה ואחריו אל"ף) לעולם

לא ישתנה לא לשוא ולא לתנועה; כגון מן כֶּסֶף בפתח יאמרו כַּסְפָּא, אבל מן נְחָשׁ שהוא בקמץ יאמרו נְחָשָׁא׳ ובלשון הקדש הקמץ הארמי ישתנה על הרוב לחולם, כגון בארמי דָּר ובעברי דּוֹר, בארמי נְחָשׁ ובעברי נְחֹשֶׁת, בארמי אֲזַל ובעברי אזל בארמי מְדִינָן מְדִינַת מְדִינְתָּא ובל"ק מְדִינוֹת הַמְּדִינוֹת׳ ולפעמים הקמץ הארמי נשאר גם בלה"ק, כגון יְקָר כְּתָב שְׁאָר פִּתְגָם גָּלוּת, והקמצין האלו לא ישתנו, כגון יְקָר תפארת, כְּתָב הדת, שְׁאָר עמו, פִּתְגָם המלך, גָּלוּתִי׳ והנה בדניאל ג׳ י׳ מצאנו שָׂמְתָּ בקמץ, ואיננו טעות סופרים (כמו שהוא בלא ספק הקמץ הנמצא בקצת ספרים במלת דְּהַב בדניאל ב׳ ל"ב, והפתח הנמצא במלת יְקַר בדניאל ד׳ ל"ג, ובמלת שְׁאַר בעזרא ז׳ י"ח, ובמלת שַׁעְתָּא בדניאל, ובמלות כַּהֲנַיָּא כַּהֲנוֹהִי בעזרא, כי הסופרים לא היו בקיאים בדקדוק לשון ארמית), כי אמנם עדיין כך הוא המבטא בלשון סורי, וכך כתוב בכל ספרי הסוריים דָּן דָּנִתּון, דָּשׁ דָּשׁתּוּן, בתנועת זְקָפָא העומדת במקום קמץ שלנו. ואני ימים רבים הייתי מתמיה על זה, למה נשתנה הקמץ הזה בלשון הקדש לפתח, כגון קַטְלְתָּ קַטְלְתִּי קַטַלְתֶּם קַטַלְנוּ, וכבר זה כעשרים שנה הבאתי זה בספרי Prolegomeni (עמוד ק"ן) כדבר זר היוצא מן הכלל. ואח"כ ראיתי מתוך דברי הכוזרי (מאמר שני סימן ע"ח וסימן פ׳) ומדברי ר"י חיוג (בספר אותיות הנוח עמוד כ"ח) כי רק כשהמלה בטעם למטה (כגון קְטַלְתֶּם שְׁבַרְתֶּם וַקְטַלְתָּ וְשָׁבַרְתִּי) פ"א הפעל בפתח, אבל כשהטעם בפ"א הפעל היו הקדמונים מנקדים אותה בקמץ, והיו כותבים קָטַלְתָּ קָטַלְתִּי שָׁבַרְתָּ שָׁבַרְתִּי בקמץ, כמו שָׂמְתָּ שבדניאל. אז אורו עיני והבנתי כי מה שנשתנה הקמץ הארמי לפתח לא היה אלא מפני שראו כי בכתבנו קָטַלְתֶּם וְקָטַלְתָּ בקמץ, הקמץ ההוא יהיה חטוף, מפני שהוא בהברה מורכבת ובלתי מוטעמת, אבל הקריאה המקובלת בידם היתה לקרוא המלות ההן בתנועת A, לא בתנועות O, לפיכך נקדו קַטַלְתֶּם, וְקַטַלְתָּ בפתח; אבל במלות קָטַלְתָּ, קָטַלְתִּי, שהטעם בהן מלעיל, השאירו הקמץ, כי להיות הטעם עליו הוא קמץ רחב. ואח"כ באו נקדנים אחרים, שלא רצו לתת דבריהם לשיעורים, והשוו מדותם, ונקדו קַטַלְתָּ קַטַלְתִּי בפתח כמו קַטַלְתֶּם וְקַטַלְתִּי׳ ויפה העירו החכמים דערנבורג וגייגער כי דברי הכוזרי ורא"ע מוכיחים כי קמת קמתי היו בימיהם כתובים בספרים רבים בקמץ, והפך לדברי בן בלעם היו בפתח. רק מה שאמר החכם גייגער כי גם דברי ר"מ הנקדן מוכיחים שהיו כותבים קמת בקמץ, אין הדבר כן; כי הנה ר׳ משה אמר תחלה כי התורה כלה משפטה להנקד בקמץ גדול (ולא בפתח), לולי א׳ מבטלין והראשון הוא סוף פעולה, כמו אָמַר שָׁמַר, ואמר כי יש לתת טעם למה בא פתח בעי"ן הפעל, והוא כי בהתרבות המלה יבא שוא בלמ"ד הפעל, כמו אָמַרְתִּי אָכַלְתִּי, והשוא מבטל קמץ (וכיון שנדחה הקמץ בְּאָמַרְתִּי, נדחה גם בְּאָמַר). אח"כ הזכיר קצת יוצאים מן הכלל הזה, ובתוכם הזכיר הפעלים נחי ע׳, כמו שָׁב קָם „אע"פ כי ברבותם יולד בהם שוא, כמו קַמְתִּי שַׁבְתִּי" כלומר אע"פ שבהתרבות המלה יבא בהם שוא כמו קמתי שבתי, שהם כמו אָמַרְתִּי אָכַלְתִּי, אע"פ כן אין אומרים כיון שנדחה הקמץ מן שַׁבְתִּי ידחה מן שָׁב (כמו שאמרנו למעלה כיון שנדחה הקמץ בְּאָמַרְתִּי נדחה גם בְּאָמַר), אלא הקמץ נשאר בְּשָׁב אע"פ שיבא פתח בְּשַׁבְתִּי׳ ואם היתה כוונת הנקדן כדעת גייגער, כך היה לו לומר: ואף ברבותם יהיה בהם קמץ, אע"פ שיולד בהם שוא, כמו קָמְתִּי שָׁבְתִּי׳ וגם החכם דערנבורג אמר כי דברי ר"מ הנקדן מוכיחים שהיו כותבים קמת בקמץ, אך לא ביאר מהיכן למד כן, לפיכך לא נוכל לומר עליו שטעה. והנה אין להסתפק כי אין זה דעת ר׳ יונה בפרק הזה והוא רוצה לפרש גם דברי ר"י חיוג באופן שלא ימשך מהם היות מלות קמת קמתי נקודות בקמץ, כי יאמר כי להיות הפתח הזה מוטעם, הרי הוא כתנועה גדולה, והוא מושך אחריו אות נחה כאלו הוא קמץ, ולפיכך כשבא ר"י חיוג לומר כי לפעמים יפול הנח הנעלם גם מן המכתב וגם מן המבטא לא היה יכול להביא לדוגמא קמת קמתי שהם מלעיל, והוכרך להביא וקמתי ושבתי שהם מלרע. וזה חדוש יפה שחדש ר׳ יונה, כדי לקיים נסח ספריו שהיו כספרי בן בלעם בפתח, אבל בעל הכוזרי ורא"ע לא הבינו הענין כך, וזה מפני שמצאו בספריהם קמת קמתי בקמץ ור"י חיוג אם היתה דעתו כדעת ר׳ יונה, היה לו לומר כי במלות קמתי נפל הנח מן המכתב אבל נשאר במבטא, מפני שהפתח מוטעם. סוף סוף איננה נשבע שירדתי לסוף דעתו של ר"י חיוג יותר מר׳ יונה, ואף שלא עדותו די לי בשני עדים, ר׳ יהודה הלוי ורא"ע, להאמין שבקצת ספרים קדמונים היו קמת קמתי בקמץ, כמו שָׂמְתָּ שבדניאל, רק ר׳ יונה

ור"י בן בלעם קראו קמת קמתי בפתח ומשניהם למדו רוב הנקדנים והמדקדקים שבאו אחריהם, עד שבמעט נשכח הקמץ ההוא, עד שבאו החכמים דערנבורג וגייגער וגלוהו. וכל מה שיתגלה לנו ממה שנשכח ואבד זכרו, יועיל תמיד לגלוי תעלומות אחרות. וכן הקמץ הזה מועיל לחזק שיטתי שהקמץ הארמי איננו מקבל שנוי, וזה חזוק לשיטתי האחרת (אשר היא אבן פנת חכמת הדקדוק כלה) כי לה"ק היתה מתחלתה דומה ללשון ארמית, ומשפטי לה"ק מתבארים על ידי לשון ארמית, ולא על ידי לשון ערבית, וחכמי הגוים מן שולטענס עד געזעניוס חשבו לתקן חכמת לשוננו וקלקלוה. אוהבך ש"דל.

שער לא·

נזכר בו ענין הזרות·

דע כי זרות המלה תהיינה על שני פנים או זרות מן ההקשה או זרות מן השער ר"ל מן השמוש והמנהג אפילו אם הוא בא על ההקשה, וזה שהשמוש והמנהג יהיה על שני פנים גם כן, אם על ההקשה והוא רוב דבריהם כהביאם הצווי מן העתיד מן הפועל הקל אשר הוא על יפעול או על יפעל על פעול מן יפעול או על פעל מן יפעל והמקור פעול, וכהביאם הצווי מן עתיד פעל הדגש (פעל) ברגשות וכן המקור, והרבה מכמו זה אין אנו צריכים לקבצו הנה, אבל מה שבא משמושיהם שלא כהקשה אע"פ שהוא נוהג ברוב דבריהם הוא כהביאם עתיד מן נתן יתן בהנעת התו (בבלי) ומן אכל יאכל בצירי או יאכל בפתח, ומן אמר יֹאמַר או יֹאמֵר בצרי, והיתה ההקשה להיות העתיד מן נתן יתן בפתחות התו על משקל יזל מים (במדבר כד ז) מן הרים נזלו (שופטים ה ה), כי ישל זיתך (דברים כח מ) מן נשל, וידר יעקב נדר (בראשית כח כ) מן נדר, והיתה ההקשה עוד להיות העתיד מן אכל ושמר ואמר ע"מ יפעול ונזור*) אל יפעל לעלה אשר זכרנו בשער הקודם, ונזור עוד אל יפעל בצרי על משקל יתן זרות אחרת וכן נזור יֹאחֵז (איוב יח ט) עוד אל יַחֵז· אך הזרות חוץ לדרך ההקשה הוא כהנזר שכל אדם הֶאֱרִיךְ אפו (משלי יט יא) אשר היתה ההקשה בו להיות הַאֲרִיךְ בפתחות ההא כי הוא מקור כמו בהאריך הענן (במדבר ט כב), וכמהו ביום הֶחֱזִיקִי בידם (ירמיה לא לב), ועוד פסוח והמליט (ישעיה לא ה) השמדם אתם (יהושע יא יד), כגרן עת הדריכה (ירמיה נא לג) כלם מקורים והיתה ההקשה שיהיו ההאים פתוחות, וכהנזר נסו הפנו הֶעְמִיקוּ לשבת, נדו מאד הֶעְמִיקוּ לשבת (ירמיה מט ח ל) אשר המה צוויין מבנין הפעיל וההקשה להיותם פתוחי ההאין, ואמרו הָפְנִי בקמץ זר עוד והמשפט פתחות ההא בעבור שהוא צווי מן הפנה; וכזרות קולי אל אלהים והאזין אלי (תהלים עז ב) בפתחות ההא וההקשה להיות בסגול כמו ולא האזין אליכם (דברים א מה) כי הוא פעל חולף כמהו אבל האזין הפתוח הוא צווי כמו האזינה אלהי יעקב (תהלים פד ט) ויהיה עוד מקור. וכמו הזרות הזה במקרא הרבה ממה שזכרנוהו כבר בשער הקודם לזה וממה שלא זכרנו בו. אך הנזר המלה מהשער אע"פ שבא על ההקשה כהנזר ואנחנו נִתְּנוּ לך איש אלף (שופטים טז ה) אשר זה משער יִתְּנוּ וּנְתְּנוּ יֻאתְּנוּ ובא על ההקשה כאשר אמרתי קודם זה

---

*) ונזור הוא לשון נזרו אחור מדרך ההקשה והסדור, ובלשון ולענין הזה השתמש גם האפדי בדבריו המובאים לקמן — אם אין שם טעות המעתיק — „וזה בנזירות הקורה להם" והוא העדר הסדר.

שיש מלה שתבא על העקר ויהיה חלוף השער על זולת זה, וכזרות ושלשת נשי בניו (בראשית ז יג), לשלשת אחיתיהם (איוב א ד), ומעלות שבעה עולותיו (יחזקאל מ כו) אשר באו בהא על העקר, והשמוש והמנהג במספר הנקבה שיהיה שלש ושבע בלא הא אע"פ שההקשה להיותם בהא כי היא סמן הנקבה כאשר אתה עתיד לראות בשער המספר (מד). וכבר שמשו בכמו הזרות הזה עוד בבריתא באמרם בשלשה וארבעה מברכין ברכת המזון ורצו בזה בשלש ברכות וארבע ברכות אך כתבו סמן הנקבה על ההקשה והעקר והניחו השמוש והמנהג; וכבר רבה המחלוקת בין הגאונים בפרוש הבריתא מהם מי שברח משומם ברכות בעבור ההא ומהם מי ששמם ברכות ואמר שאינו יודע עלת ההא [1]. וכזרות ושפתי חכמים תשמורם (משלי יד ג) מהשער אע"פ שהוא על ההקשה, כי המנהג בכל יפעול כאשר יתחבר עם כנוי הפעול או הפעולים שתפיל ממנו הואו כאמרם ולא ישמרנו בעליו (שמות כא לו), כי תשמרם בבטנך (משלי כב יח), ויזרקהו על המזבח (ויקרא ט יב), וכבר בארנו זה בשער השמוש; על זה בא רב השער מנפול ואו המשך ועזוב להורות עליו, ואפשר שיורו עליו בקבץ פום (הוא קמץ חטף) באמרם הוא יֶהְדָפֵם מפניכם (יהושע כג ה), ורם יְיַפִּי (יחזקאל לה ו), יְקָבֵנִי (ישעיה סב ג) באותי יֵאסְּרֵם (הושע י י). ואלה המלות גם כן והרומה להם מאשר נזור מהשער ובא על ההקשה. ופעמים יבא בשער מלה ושתים על העקר להורות על עקר השער ואם יהיה המנהג זולת זה.

שער לב׳

מן ההפוך.[2]

דע כי ההפוך בדבריהם יהיה על שני דרכים, האחד מהם במבטא והשני בענין, כי הדברים כאשר לא יכנס בהם ספק יתכן בהם ההפך וזולתו. וההפך אשר במבטא כמו כשב וכבש ושמלה ושלמה, בלעגי שפה (ישעיה כח יא) נלעג לשון (שם לג יט), ולשון עלגים (שם לב ד); תמנת חרס (שופטים ב ט) תמנת סרח (יהושע כד ל). ובכלי גמא (ישעיה יח ב) ואת האגמים שרפו באש (ירמיה נא לב) התשים אגמון באפו (איוב מ כא), ויחלש יהושע (שמות יז יג) את כל הנחשלים (דברים כה יח), והיית לזעוה (שם כח כה) והיה רק זועה (ישעיה כח יט), בני עולה (ש"ב ג לד) בני עלוה (הושע י ט), ומתלעות לביא (יואל א ו) מלתעות כפירים (תהלים נח ז), ויחרד האיש וילפת (רות ג ח) נפתולי אלהים נפתלתי

---

[1]) הבריתא היא בברכות מו והרב אלפסי ז"ל כתב: „הא שמעתא שקלו וטרו בה קמאי ז"ל ולא סלקא להו כל עיקר משום דסבירא להו דהא דתנא שלשה וארבעה ברכות איכון וקשיא להו היכי תני להו בלשון זכר ולא אשכחו בה פירוקא", ולהרב המחבר שמשו חז"ל פה בה"א, והיא זרות על דרך ההקשה והעקר כמו שהשתמש הכתוב בהא באמרו ללשון נקבה ומעלות שבעה.

[2]) אמר האפדי בפ' כט: מוסכם מכל החוקרים שהסדור בדברים הוא מהיותר גדולות שבסבות להגיע אל התכלית הנרצה כי העדר הסדור יחייב המנע השגת התכלית על הדרך הנרצה וכבר חשב קצת המדקדקים מחכמי יון שהחדוש לעולם היה כששב מהעדר הסדר אל הסדר והוא מבואר מפעולת ה' ית' שהם בתכלית היושר והסדר וכמו שהעיד עליו הכתוב צדיק וישר הוא וכל מה שנמצא מהנמצאות יותר שלם הוא הסדר והיושר בפעלותיו וכבר אמרו בפעולות הטבע שהן כולן מתוקנות ומסודרות בתכלית הסדר והתקון והשמים לפי מעלת מציאותם היה הסדור בתנועתם יותר, וכבר היה ראוי לפי הענין הזה ליחס תכלית המדות בדבר אליהם ית' רצוני בספר הזה אשר הוא דברי התורה הנביאים והמדברים ברוח הקדש, אבל מה אעשה וכבר הסכימו חז"ל וכן הוא פסק ההלכה שאין

(בראשית ל ח), לפרש להם (ויקרא כד יב) פשר דבר (קהלת ח), איה (בראשית יט ה) אהי (הושע יג י) גער בים (נחום א ד) רגע הים (ישעיה נא טו), יושבי חדל (שם לח יא) ישבי חלד (תהלים מט), יחדו נאלחו (שם יד ג) אשר חלאתה בה (יחזקאל כד ו), אנקת אסיר (תהלים עט) נאקת בני ישראל (שמות ו), נגרזתי (תהלים לא) נגזרתי (איכה ג), ויפצר בם (בראשית יט ג) ויפרץ בו (ש"ב יג כה), אלגמים (דה"ב ט יא) אלמגים (מ"א י יב), וערפל חתלתו (איוב לח ט) המלתחה (מ"ב י כב), ויחגרו (ש"ב כב) ויחרגו (תהלים יח), אי לזאת אסלח לך (ירמיה ה ז) שעורו לאי זאת ופרושו איזה מאלה עונות אסלח לך, אי מזה עיר אתה (ש"ב טו ב) השעור מאיזה עיר, מלבד עלת הבקר (במדבר כח כג) מלבד נשי בני יעקב (בראשית מו) לבד מאיל וצבי (מ"א ד כג), בעבור זה עשה ה' לי (שמות יג ח) השעור זה בעבור עשה ה' לי כלומר זאת העבודה בעבור כך וכך, חרות על הלחות (שם לב טז) חתר לך בקיר (יחזקאל ח ח) כבחצי מענה צמד שדה (ש"א יד יד) שעורו בכחצי

מוקדם ומאוחר בתורה ומכוון זה העדר הסדר ממנה וזה מחוייב מקצת פרשיות אשר באו בתורה כמו הענין בפ' וישמע יתרו עם שקדמה לנתינת התורה הנה אין ספק שהיה הענין אחר נתינת התורה וכמו שאמר והודעתי את חקי האלהים ואת תורתיו ואין זה לבד בתורה השלמה כי גם בנביאים והמדברים ברוח הקודש, וראה העדר הסדר הזה תמצא ביחזקאל קודם ספר הנבואה שהיתה בשנה הרביעית ליהויקים לספור הנבואה שהיתה בראשית ממלכת צדקיה ובכתובים כתב על נהרות בבל קודם לכמה מזמורים שהיו לדוד ולזולתו והיה הדין נותן שיהיה קודם לכולם בבחינה זו וכן במקומות רבים זולת אלה, והראוי שיאמר בזה כי למה שהיה ספר התורה מיוחס למעשה אצבעותיו ית' וכמו שאמר בעשרת הדברות כתובים באצבע אלהים והיה הענין כן בשמים כמו שאמר כי אראה שמיך מעשה אצבעתיך הנה כבר היה ראוי שיהיה הענין בהם מתדמה וכמו שנראה בתנועת השמים והוא ספרו של אדם הראשון העדר הסדר לפנים וזה בגזירות הקורה להם והקדמת המתאחר לקודם, כן הענין בספר האלהים והוא ספר הזה המקודש אשר הוא דברי אלהים חיים, וכמו שהעדר הסדר הנראה בתנועת השמים אמנם הוא לפי מה שיראה מבלתי שיהיה הענין כן בעצמו כן הענין בהעדר הסדר הנראה בכתוב כי הוא אמנם לפי הנראה בתחלת המחשבה מבלתי שיהיה הענין כן אבל יש שם סדור וכונה מיוחדת גלויה או נעלמת, וביאור זה כי ההקדמה והאיחור יובנו על פנים מתחלפים וכבר אמרו כי שם קדמה ואיחור בזמן ומעלה וזולת זה והעדר הסדר הנראה בכתוב בזה הוא הקדמה והאיחור הזמניים, וכבר נראה הכתוב מקפיד לקדימת המעלה תמיד וזכר משה לפני אהרן למעלתו זולת שלשה מקומות כמו שנאמר במסורה, ואמר הכתוב עשיתי את הארץ את האדם ואת הבהמה הקדים האדם למעלתו עם שהוא תכלית בריאותיו ית' וכן תביע התורה והכתוב כלו לזולתה מהקדימות או שנה הסדר ליחס מה בין שני הענינים או לסבה אחרת, והמשל כי אמנם נסמכה פ' יתרו לפ' עמלק להודיע ההבדל בכונתם וכי זה כיון לאבד את זכר ישראל ונענש במחה תמחה וזה כיון להתחבר אתם ולהישירם בעצתו הטובה עד שכבר אמר לו משה רבינו ע"ה והיית לנו לעינים ומפני זה ראוי לישראל כשיבואו למחות זרעו של עמלק שיזכרו הטוב שעשה עמם יתרו לזרעו אם ישכון בין עם עמלק וכן אמר שאול לבני קיני חתן משה ואתה עשית חסד עם בני ישראל וג', וכן סמיכות פ' וירד יהודה לפ' ויוסף הורד עם שענין יהודה עם תמר היה קודם מכירת יוסף להודיע ההבדל אשר בין כבישת יוסף יצרו על דבר אשת אדוניו עם היותו אתה בבית תמיד והיא תובעת אותו וענין יצר יהודה עם תמר שמצא אותה במקרה יושבת בפתח עינים, וממין הסבות האלה וזולתם אפשר שיובנו במה שנראה העדר הסדר בכתוב ותמיד אמרו חז"ל למה נסמכה פרשה זו לזו, ודעת קצתם שדורשים סמוכים וזה יורה כי הוא קשה בעיניהם יחס העדר הסדר לספר האלהים, אבל תת הסבה לסדר הזה אשר בין פרשה לפרשה יאות למי שהוא יותר עליון במדרגה מהמדקדק ולכן נניח העסק במין הזה מהעדר הסדר בכאן ונעיין בשאר מיני ההקדמה והאיחור אשר נמצא בספר האלהים למה שיאות למדקדק העסק בהן.

בהקדמת הבית על הכף כי פרושו בכמו מדת מ הארץ; אריוך דמעתי (ישעיה יו ט) יתכן שיהיה אֲרַיָּוֵךְ ע"מ מי אנחמך ותהיה היוד למד הפעל על דרך השלמות והתמות כאשר היא ירויון מדשן ביתך (תהלים לו ט) שלם ביוד וכמו שהיה עוד אמרו תהומות יכסיומו (שמות טו) שלם ביוד ההפוכה מהא כסה שמים (חבקוק ג ג) אשר היא למד הפעל, והמנהג והשמוש יכסו כמו יגלו שמים (איוב כ כז) ובא זה יכסיו שלם ע"מ ידברו לו (יחזקאל לג כח) אלא שעזבו דגשות הסמך להקל כאשר עזבו דגשות (השין) הנון ויקנאו אתו (בראשית כו יד) ולמד וימלאום למלך (ש"א יח כז, וכן וימלאם עפר בראשית כו יד ע"פ המסרה) וקוף מידי תבקשנו (בראשית מג ט) וזולת זה הרבה ממה שזכרנוהו בשער החסרון; ואפשר שתהיה היוד באריוך נוספת כאשר היא נוספת בלדריוש הדבר (עזרא י יו) ופרושו ארוך דמעתי כלומר מרמעתי. — ומן ההפוך מן הפעלים העלולים הפאין והעינין אמרו גם בוש לא יבושו (ירמיה ו טו[1]), לא תגורו (דברים א יז) כי יגרתי (שם ט יט), והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה׳ (במדבר י לג), כי תצור אל עיר (דברים כ) לא יצר צעדך (משלי ד) יצרו צעדי אנו (איוב יח), ורעה עינך (דברים טו) מרוע לא ירעו פני (נחמיה ב ג), לא הקיץ הנער (מ"ב ד לא) וייקץ נח (בראשית ט כד), ריבה ה׳ את יריבי (תהלים לח), כי ירד רע (מיכה א יב) והיום רד מאד (שופטים יט יא) ואפשר שיהי רד מאד מַחסר והוא על שני הפנים בענין הנה חנות היום; רשו ורעבו (תהלים לד יא) מוריש ומעשיר (ש"א ב), אם ישוב ישבני ה׳ (ש"ב טו ח) אם שוב תשבו[2]) (ירמיה יב י), יעף (ישעיה כ ד) עיף (בראשית כה). ומן ההפוך מן הפעלים העלולי העין והלמד אמרו דבר ה׳ בזה (במדבר טו) בוז יבזו לו (ש"ה ח) ובוזי יקלו (ש"א ב ל), לב נשבר ונדכה (תהלים נא) או דכו במדוכה (במדבר יא), עד צואר יחצה (ישעיה ל כח) והוא בונה חיץ (יחזקאל יג י), ספתה בהמות (ירמיה יב ד) יחדו יסופו (ישעיה סו יז), אם תעירו ואם תעוררו (ש"ה ב ז) וקיר ערה מגן (ישעיה כב ו), אנה פנה דודך (ש"ה ו) אפונה (תהלים פח יו) ויש לנו באפונה זולת המאמר הזה בספר השרשים, רודה באף גוים (ישעיה יד) והיה כאשר תריד (בראשית כה), למרעהו אשר רעה לו (שופטים סוף יד) איש רעים להתרועע (משלי יט), והחיות רצוא ושוב (יחזקאל א) ברצתו עם אלהים (איוב לד ט) כי אם רַצתי אחריו (מ"ב ה כ) ויריצוהו מן הבור (בראשית מא[3]); עד אשר אם שאו ערים (ישעיה ו יא) להשביע שואה ומשואה (איוב לח כז[4]), ואם אמנם שגיתי (שם יט ג) אתי תלין משוגתי (שם[5]), ישועו ואין מושיע (ש"ב כב) הנותן תשועה למלכים (תהלים קמד י[6]), ושפו עצמותיו (איוב לג כא)

---

[1]) קראו הפוכים כי הנח הנעלם שהוא עין במלת בוש נהפך לפניו במלת יבושו כי בין יוד העתיד והבית נח נעלם הוא פא הפועל, ולולי זה היה יֵבושו בקמץ גדול כמו חבריו; ויתכן היותם שני שרשים בוש יבש וכ"כ ר"י באותיות הנוח 72, וכן כל ההקשות ההנה מן ההפוכים הם שני שרשים כמו גור יגר, טוב יטיב, לור ילר, או שהוא הפוך בענין כי הנח הנעלם שהוא במלת טוב עין הוא במלת ייטב פא.

[2]) ר"ל העין במלת ישיבני שב במלת ישוב פא וכן הנח הנעלם שהוא אחר התו במלת תשבו שב לעין במלת שוב, כ"כ ר"י בשרש ישב ואחריו הרד"ק.

[3]) רצתי אחריו, ויריצוהו, מן שרש רוץ, רצוא ושוב, ברצותו, מן שרש רצה.

[4]) שאו ושואה משרש שאה אבן משואה לדעת המחבר מעלולי העין וכן כתב ר׳ יהודה (139) בשרש שאה להשביע שואה „רק ומשואה רחוק שיהיה ממנה" ולזה לא ידעתי טעם.

[5]) שגיתי מעלולי הלמד ומשוגתי מעלולי העין.

[6]) ישועו, תשועה, מעלולי העין, ומושיע מעלולי היוד.

הוא ישופך ראש (בראשית ג [1]), ובאונו שרה את אלהים (הושע יב ד) השירו ולא ידעתי (שם ח ד [2]) ויתכן להיות כל אלה לשונות שונות.

אבל ההפוך בענין באמרו על הרים יעמדו מים (תהלים קד ו) הענין על מים יעמדו הרים כאשר אמר לרוקע הארץ על המים (שם קלו ו [3]), נרפא נגע הצרעת (ויקרא יד ג) [נרפא הצרוע מן נגע הצרעת] כמו אז יאסף אתו מצרעתו (מ"ב ה ג), כל העובר על הפקודים (שמות ל יג) משפטו כל העוברים עליו הפוקדים, ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ ו) הטעם ותשקמו דמעות בשליש והשליש מדה מן המדות כאשר אמר וכל בשליש (ישעיה מ יב), ותשם בפוך עיניה (מ"ב ט ל) משפטו ותשם הפוך בעיניה כאשר אמר כי תקרעי בפוך עיניך (ירמיה ד ל), עיני גבהות אדם שפל (ישעיה ב יא) משפטו גבהות עיני אדם שפל, תולעת שני (שמות כח) שני התולעת, עד דוד הגדיל (ש"א כ מא) הטעם עד הגדיל דוד, ועוללתי בעפר קרני (איוב יו יד) הבית הנה במקום על כאשר אמרתי (לעיל 32) בבית אשר אני רוכב בה (נחמיה ב יג) כלומר עליה, ובית בנפש יכפר (ויקרא יז יא) כלומר על הנפש יכפר וכאלו אמר על הדרך הזה ועוללתי על עפר קרני וזה מההפוך, אבל שעורו ועוללתי עפר על קרני על ענין ויעלו עפר על ראשם (יהושע ז ו) ופרושו והעליתי עפר על ראשי ולא שהוא מלשון עלה אך הוא מבעלי הכפל. בענין זה וממנו אצלי במועל ידיהם (נחמיה ח ו) כלומר בנשיאת כפיהם ע"מ והבאתי מרך (ויקרא כו לו) שהוא מבעלי הכפל (רכך) כאשר בארתי בס' ההשגה [4]. ויש"ם ר' יהודה ועוללתי בעפר מן עול ברזל ואיננו רחוק (ראה מנחם בן סרוק ודונש); ומן הלשון הזה והענין הזה נורא עלילה (תהלים סו ה) ובאור זה כי נורא עלילה תאר אחרי תאר לאלהים הנזכר בפסוק וההא בעלילה להגעה (לחזק) כאשר זכרתיה בזולת המקום הזה (לעיל 39) ואפשר שלא יהיה בעוללתי בעפר הפוך ושלא תהיה הבית בענין על, אבל יהיו הדברים כאשר המה ויהיה פרושו ועוללתי ראשי בעפר, וזכרתי לך כל זה ללמדך דקדוקי הדברים וולד הענינים. יין ידליקם (ישעיה ה יא) הטעם יין ידליקו (כלומר ירדפו אחר יין) על ענין שכר ירדפו (שם), וקרא אכר אל אבל ומספד אל יודעי נהי (עמוס ה יו) [שעורו ויודעי נהי אל מספד], והיא הפכה שער לבן (ויקרא יג י) שעורו ושערה הפך לבן כאשר נאמר ושערה לא הפך לבן (שם יג ד), כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא (ויקרא יז יד) השעור נפשו בדמו הוא, תחת פטרת כל רחם בכור כל מבני ישראל (במדבר ח יו) השעור

---

[1]) שפו מעלולי הלמד וישופך מעלולי העין.

[2]) שרה מעלולי הלמד השירו מעלולי העין.

[3]) כתב הראב"ע במאזנים דף מ"ה האומר ראובן הרג שמעון, ראובן הוא הפועל, ואם אמר את שמעון יהיה יותר מבואר, או לשמעון כמו הרגו לאבנר, וכמהו ורב יעבד צעיר, בן יכבד אב, בניו ירצו דלים, חוץ מאחד והוא אבנים שחקו מים (איוב יד יט) ולא אדע שני עכ"ל אמנם בפירושו לדברים לב מג, וישעיה ה, כד. וסד, א, מביא עוד שלשה וכפר אדמתו עמו, כאכול קש לשון אש, מים תבעה אש. אבל על הרים יעמדו מים כתב עליו בפירושו „ההופך דברי אלהים חיים על מים יעמדו הרים, תהפוכות בלבו" וכיון בזה על ר' יונה, ובאמת אין מן הצרך להפוך פסוק זה, כי מזמור ההוא נאמר על הבריאה ואמר המשורר כי ביסדו השם את עולמו היה מכסה בתחלה את הארץ כולה בתהום כמו לבוש והיו המים עולים ועומדים על ההרים עד שגער בהם השם ונסו מפניו ונקוו אל מקום אחד, אז עלו ההרים מתוך המים. ובזה אין הפוך כלל. (דברי החכם בעער)

[4]) כי דעת ר"י חיוג שאיננו מזה השורש, ולזה הפרחון ומכלול.

כל בכור מבני ישראל ואמרו בכור כל תמורת אמרו פטרת כל רחם כאלו אמרו תחת כל בכור מבני ישראל; ושרץ היאר צפרדעים (שמות ז כח) אינו ר"ל שהיאר ישרץ, כי היאר איננו חי אבל הוא רוצה שהצפרדעים ישרצו והוא אם כן מההפוך וכמהו שרץ ארצם צפרדעים (תהלים קה ל), ואין ראוי לומר בשני הפעלים האלה שהם לצפרדעים על דרך ההקדמה והאחור (בשער הבא) ושהם נפרדים, אבל זה מן ההפוך בענין[1]), והראיה על זה אמרו ואת כל נפש החיה הרמשת אשר שרצו המים (בראשית א כא) ישׂם הפעל למים והוא לחיה, ואם יתעקש מתעקש ויאמר כי שרצו איננו כי אם לחיה, כי ענין החיה קבוץ, ואין זה חדש מעקשות אנשי דורנו, נשיב עליו באמרו בכל אשר תרמש האדמה ובכל דגי הים (שם ט ב), אשר שעורו כל אשר תרמש באדמה וכל דגי הים, הלא תראה היאך הוציא הפעל בלשון נקבה מפני ששם אותו לאדמה והיאך הביא הבית על הפועל והוא כל אשר על דרך ההפך וכן הביא הבית עוד על העטוף על הפועל והוא וכל דגי הים ואמר ובכל דגי הים וזה על דרך זה; וכמהו עוד ועלה שמיר ושית (ישעיה ה ו) השעור בו ועלה בו שמיר ושית, וכמהו והנה עלה כלו קמשונים (משלי כד לא), ועוד על אדמת עמי קוץ שמיר תעלה (ישעיה לב יג) אין תעלה פעל לקוץ ושמיר אבל הוא לאדמה על דרך ההפך, והפרוש שהם סופדים על שדי חמד על גפן פריה ועל אדמת עמי אשר תעלה קוץ ושמיר כלומר אשר זאת מדתה כאשר נאמר ועלה שמיר ושית, וכמהו ועלתה ארמנתיה סירים (שם לד יג), והיה המשפט בכל זה להיות ויעלה שמיר ושית כלומר ויצמיח, והנה תעלה כלו קמשונים, ותַּעֲלֶנָה ארמנותיה סירים, ואיננו נמנע להיות אמרו קוץ שמיר תעלה מזה ר"ל שיהיה עתיד העלתה (והראוי תעלינה), וכמו זה העיר היצאת אלף תשאיר מאה והיוצאת מאה תשאיר עשרה (עמוס ה ג) שׂם הפועל לה והוא על האמה לאנשיה ושעורו היוצאים ממנה אלף והיוצאים ממנה מאה. ועד קירות הספן (מ"א ו טו) [עד ספן הקירות] כי הפרוש מן הקרקע עד תקרת ספן הקירות ואין נכון לומר עד קירות

*) כי ההפרש בין ההפוך בענין ובין ההקדמה והאחור הוא, ההפוך בענין הוא רק בכונת הדברים ואי אפשר להפך הכתוב בפועל מה שאין כן בההקדמה ואיחור כי במין הזה ההפוך הוא בפועל ולזה אמר ושרץ היאר לצפרדעים הוא מהפוך בענין הכונה כי הפועל הוא היאר והמים והכונה ההפך הצפרדים והחיה ואי אפשר להפריד להקדים ולאחר הדבורים ולאמר ולצפרדעים שרץ היאר או היאר שרץ הצפרדעים (ומכל זה נראה ג"כ דעת המחבר כי הפעל שרץ איננו מתעבר), ורוב ההקשות אשר הביא המחבר פה מן ההפוך בענין הם מן המוקדם ומאוחר בפרק הבא ואין הבדל מה במיני ההפכות בשני פרקים וכן עשה שער מיוחד מן הרחוק והקירוב, והמעתיק או אולי המחבר בעצמו העיר על זה בראש פרק הבא; ואפשר הבדיל מיני ההקדמה והאיחור בפשוטים כמו חלוף סדר האותיות בשמות ובגזרות, במורכבים אם במשפט אחד והם ההקשות בפרק הזה והבא או במשפטים מתחלפים מה שקרא המחבר בשער לד על הרחוק ואמר ואולי כלל המחבר בהם מה שאיננו מן המין הזה —. „והנה אלה השלשה מינים לא יחייבו העדר הסדר כי המין הראשון כאמר שהם גזרות מתחלפות ובשנים האחרים שהוא אופן אחר מהדבור לא יהיה זה העדר הסדר וכן ג"כ יקרה בשאר הלשונות בדרך צחות הדבור להקדים ולאחר מה שהמנהג חלופו ליפות ולסדור המאמרים". והחכם הנזכר לא השיג מאומה על ההקשות אשר הביא המחבר בשלשה פרקים האלה רק על הקדמת נעשה לנשמע אמר כי כן ראוי אם הפרשה ואל משה אמר היתה אחר מתן תורה, אמרו נעשה על מצות מעשיות והם השמנה דברות עם המשפטים ונשמע על מצות השמעיות אנכי ולא יהיה לך ולדעת רש"י אשר אמר כי זאת הפרשה קדמה למתן תורה הנה אמרו נעשה על הדינין והשבת ונשמע על האמנת חדוש העולם, אשר תושב בנפשותינו מצות השבת.

התקרה כי הענין היה משתנה; וירץ אליו בחמת כחו (דניאל ח ו) ר"ל בכח חמתו; כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר (מ"א יז יד) משפטו קמח הכד לא יכלה ושמן הצפחת לא יחסר; שבעות חקות קציר ישמר לנו (ירמיה ה כד) משפטו חקות שבעות קציר.

שער לג·

מן המוקדם והמאוחר·

(השער הזה דומה לשער הקודם לו ועל כן אם יובא באחד מהם מאומה מכל אשר בא בחברו אינו מזיק (ראה ההערה לעיל 211)

דע כי ההקדמה והאחור הרבה בדבריהם וזה כאמרו על אף איבי תשלח ידך (תהלים קלח ז) השעור תשלח אף על איבי, אשר יאמר כי הוא זה (שמות כב ח) המשפט כי זה הוא והוא רומז בזה אל מה שזכרו מעצם הטענה (ממין הטענה כ"מ ה) כלומר כי זה הוא מה שאתבענו בו, וישם את הים לחרבה ויבקעו המים (שמות יד כא) סדורו ויבקעו המים וישם את הים לחרבה, וירם תולעים ויבאש (שם יו כ) סדורו ויבאש וירם תולעים כי העפוש אשר היא עלת הבאישה קודם להעלות התולעים כי העלה קודמת לעלול; וחצים מחזיקים והרמחים המגנים (נחמיה ד י) סדורו המגנים והרמחים כי העטוף בא אחרי העטף עליו; ותהי להשאות גלים נצים ערים בצרות (ישעיה לז כו) [סדורו ותהי להשאת ערים בצרות גלים נצים] כאמרו כי שמת מעיר לגל (שם כה ב) עד אשר אם שאו ערים (שם ו יא); לי יזעקו אלהי ידענוך ישראל (הושע ח ב) סדרו לי יזעקו ישראל אלהי ידענוך; ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל — ויעש אלהים — ויהי כן (בראשית ו ח) סדר הדברים שיהיה ויהי כן אמצעי בין אמרו בין מים למים ובין ויעש אלהים את הרקיע, כי ויעש אלהים וג' הוא על דרך הבאור כי הענין ישלם בויהי כן כאשר אמר ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה — ויהי כן ואחר כן אמר ע"ד הבאור ויעש אלהים את חית הארץ; אף אש צריך תאכלם (ישעיה כו יא) סדורו אף צריך תאכלם אש; ואשר נתן כתר מלכות בראשו (אסתר ו ח) רצה וכתר מלכות אשר נתן בראשו; אם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה (ירמיה לג כ) [סדורו אם תפרו בריתי את היום] והמשפט עוד באם תפרו להיות אם תופר כאשר בארתי קודם זה, ויתכן להיות את בריתי היום על אמתו ויהיה השעור אם תפרו את בריתי עם היום ועם הלילה; אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א) סדורו אדם מכם כי יקריב; ויקבר בקבר יואש אביו בעפרה אבי העזרי (שופטים ח לב) המשפט ויקבר בקבר יואש אביו אבי העזרי בעפרה; והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו וכפר בעדו ובעד ביתו ושחט את פר החטאת אשר לו (ויקרא יו יא) המשפט להיות והקריב אהרן — ושחטו וכפר בעדו; נעשה ונשמע (שמות כד) משפטו נשמע ונעשה; וזבחו זבחי שלמים לה' אותם (ויקרא יז ה) משפטו וזבחו אותם לה' זבחי שלמים; מחץ מתנים קמיו (דברים לג י) משפטו מחץ קמיו מתנים ואפשר שרצה מחץ מתני קמיו ודחק המם כאשר נאמר סיגים כסף (יחזקאל כב יח) באילים השערים (שם מ לח) במצלתים נחשת (דה"א טו יט); ויחפרו כל מצרים סביבות היאור מים לשתות (שמות ז כד) שעורו לשתות מים ואין מים פעול באמרו ויחפרו, כי המים לא

יחפרו, ויתכן שלא יהיה הנה מוקדם ומאוחר אבל יהיה בו הסתר [דבר] כאלו אמר ויחפרו כל מצרים סביבות היאור להוציא מים לשתות; הלוא ראית מה העם הזה דברו לאמר (ירמיה לד כג) השעור מה דברו העם הזה לאמר; אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם (איוב טו יח) השעור אשר חכמים יגידו מאבותם כלומר אומרים בשם אבותם; הפלא חסדיך מושיע חוסים ממתקוממים בימינך (תהלים יז ז) סדורו הפלא חסדיך בימינך מושיע חוסים ממתקוממים; מי יתן בספר ויחקו (איוב יט כג) שעורו מי יתן ויוחקו בספר; ויהי כנוח עליהם הרוח (במדבר יא כה) שעורו ויהי כנוח הרוח עליהם והפריד בין הסמוך והסמך אליו; והנה מן היאר עלת שבע פרות וג' (בראשית מא ב) שעורו והנה שבע פרות יפות מראה — עלת מן היאר; איש כפתרן חלמו חלמנו (שם מא יא) שעורו איש חלום כפתרנו חלמנו, והענין שכל אחד ממנו חלם חלום שאינו דומה לחלום חברו והוא מתיחד בפתרונו, כלומר לא נתחברנו בחלום אחד אבל כל אחד ממנו חלם חלום יש לו פתרון בפני עצמו[1], ונצטרך לזה בעבור אמרו ונחלמה חלום בלילה אחד אני והוא ושתף עצמו עמו, ובאר שלא היה חלום אחד באמרו איש כפתרן חלמו חלמנו, והיה משפט הדברים עוד להיות איש חלום כפתרנו חלם להוציא הפועל בלשון אחד על מלת איש וקבצו (נל"ר באמרו חלמנו) בנשאו על הענין. והנה איש צרור כספו בשקו (שם מב לה) סדורו והנה צרור כסף איש בשקו; וה' ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשיתה לי (ש"א כד כ) שעורו תחת אשר עשית לי היום הזה; והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור באפלה (דברים כח כט) [סדורו והיית ממשש בצהרים באפלה כאשר ימשש העור] לגדל מה שיגיע אליך מן הצרה והמצוקה, ואם רצה אפלת העורון הדברים כאשר הם, והטעם הראשון חזק יותר; ולערב ימולל ויבש (תהלים צ) משפטו ייבש וימולל; ושמע אישה ביום שמעו והחריש לה (במדבר ל ח) משפטו והחריש לה ביום שמעו כאשר אמר הקים אתם כי החריש לה ביום שמעו; אחד נפש (שם לא כח) משפטו נפש אחד; זית רענן יפה פרי תאר (ירמיה יא) משפטו פרי יפה תאר, וכבר קדם לנו בו בשער החסרון פנים אחרים; אמר לנער ויעבר לפנינו ויעבר ואתה עמד (ש"א סוף ט) שעורו אמר לנער ויעבר לפנינו ואתה עמד — ויעבר, ואכירה והנה לא אלהים שלחו כי הנבואה דבר עלי וטוביה וסנבלט שכרו למען שכור הוא למען אירא (נחמיה ו יג) סדור והענין כי הנבואה דבר עלי למען שכור הוא וטוביה וסנבלט שכרו למען אירא; שכן ארץ ורעה אמונה (תהלים לז) המשפט רעה אמונה ושכן בארץ כאשר אמר סור מרע ועשה טוב ושכן לעלם (תהלים לז כז); לטש כל חרש נחשת (בראשית ד כב) שעורו כל לטש וחרש נחשת ויש בו חסרון אבי, עד שיהיה סדור הדברים אבי כל לטש וחרש נחשת וברזל; אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא אל פלשתים[2] (ירמיה מז וכן שם מו על הגוים) שעורו דבר ה' אשר היה — אל פלשתים; וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף (בראשית סוף מא) השעור באו מצרימה אל יוסף לשבר, ואפשר להיות אל הנה במקום

---

[1]) ובדברי המחבר פי' החכם שד"ל איש כפתרן חלמו (סוף וישב) הפתרון היה פרטי ומיוחד לכל אחד מהם ודוגמתו איש אשר כברכתו, איש כמתנת ידו ופי' פתרון חלומו של אחד מהם היה כפתרון חלומו שלו ולא כפתרון חלומו של חברו, והכוונה כאן להגיד כי הם עצמם הרגישו שאין פתרונו של זה כפתרונו של זה ולפיכך היו זועפים הרבה.

[2]) ובטעות לוין בפתרון הפסוק במ"א יח לא, כי גם סדור הכתוב הוא הנכון.

מן[1]; וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך (שם כ ג) [השעור וישא אברהם את עיניו אחר וירא[2]]; ונר אלהים טרם יכבה ושמואל שכב בהיכל ה׳ וג׳ (ש"א ג ג) משפטו ונר אלהים טרם יכבה בהיכל ה׳ אשר שם ארון אלהים ושמואל שכב; [ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל ותאמר אל העבד — ותקח הצעיף ותתכס (בראשית כד סד) משפטו] ותרא את יצחק ותאמר אל העבד — ויאמר העבד הוא ארני ותפל מעל הגמל ותקח הצעיף ותתכס, כלומר שירדה ותתכס מבשתה ממנו אחר שידעה בו, ויתכן להיות ותפל מעל הגמל במקומו על שיהיה ענינו וכבר ירדה מעל הגמל כלומר שראתה אותו אחר שירדה מעל הגמל לענין שהצריכה לרדת כאלו אמר ונפלה מעל הגמל כאשר נאמר אף הוא ויכה את המים (מ"ב ב יד) כענין והכה את המים, ורב דבריהם על הדרך זה; ויקחו את צרה העם בידם (שופטים ז ח) המשפט ויקחו בידם את צרה העם כאשר נאמר קחו בידכם צדה (יהושע ט יא); אתו החל לבנות מזבח לה׳ (ש"א יד לה) שעורו אתו מזבח החל לבנות לה׳, וצריך אתה לדעת כי כבר נעשה במכמש קודם זה מזבח בעבור אמרו ויאמר שאול הגישו אלי העלה והשלמים (שם יג ט) כי (לא) היה מקום שהיה בו מזבח ואמרו אם כן הנה אתו החל לבנות מזבח איננו רוצה בו כי אם לכמו הענין הזה בלבד, כי המזבח אשר נבנה במכמש היה לזולת הענין הזה ר"ל להעצר על האויב, אבל המזבח הזה היה בעבור מה שאמר ולא תחטאו לה׳ לאכל אל הדם (שם יד לד וראה במדבר רבה פ"י).

שער לד.

ממה שהובא מן הדברים על הרחוק לא על הקרוב.

(הקרוב מזה) אמרו ואם שלש אלה לא יעשה לה (שמות כא יא) איננו רומז באמרו שלש אלה אל שארה כסותה ועונתה הקרוב אליו אבל הוא רומז אל אשר לא יעדה והפדה ואם לבנו ייעדנה בעבור מה שאמרו רבותינו ז"ל ר׳ אליעזר אומר זו שארה כסותה ועונתה א"ל ר"ע מה צריך והלא כבר נאמר שארה כסותה ועונתה לא יגרע מה תלמוד לומר ואם שלש אלה יכול יעשה לה כל האמור בענין ת"ל ואם שלש וג׳ אמר מעתה לא ייעדנה לא הוא ולא בנו ולא פראנה[3]; ועוד ואף לאמתך תעשה כן (דברים טו יז) איננו רומז אל הרציעה אבל הוא רומז אל אמרו קודם זה הענק תענק לו מצאנך וג׳; צעקו וה׳ שומע (תהלים לד) אין הכנוי אשר בצעקו לעושי רע הקרוב אליו אך לצדיקים ר"ל אמרו עיני ה׳ אל צדיקים; אבד תאבדון — ונתצתם את מזבחתם — לא תעשון כן לה׳ אלהיכם (דברים יב ב — ח) רבותינו ז"ל נושאים אמרו לא תעשון כן לה׳ אלהיכם על אמרו ואבדתם את שמם מן המקום ההוא, כלומר לא תהרסו בתי האלהים כאשר

---

[1]) ראה לעיל 16 ור"י בן בלעם כתב כמו כן בשמות הענינים „וימלא מקום מן ככל אשר שמענו אל משה כן נשמע אליך (יהושע א יז) מן משה וממך, ותרבי את תזנותיך אל ארץ כנען כשדימה (יחזקאל טז כט) ענינו מארץ כנען, ויתכן היות כשדימה חסור ואו ועניינו שזנתה בארץ כנען ובכשדים וזה יותר נכון; לשבר אל יוסף מן יוסף".

[2]) כ"כ ראב"ע בפס יש מפרש ואמר ואלו היה כן היה אחרי כן או אחרי זאת כמשפט הלשון בכל מוכרת.

[3]) גרסת המחבר משונה מגרסתנו במכילתא

צויתי אתכם להרוס בתי הבעלים ומקומות עבודתם, אמרו הנותץ אבן אחת מן ההיכל ומן האולם ומבין האולם ולמזבח עובר בלא תעשה שנאמר ואבדתם את שמם — לא תעשון כן לה׳ אלהיכם (ספרי פ׳ ראה) והוא אצלי עוד נושא ענין אחר נוסף על זה הענין כאשר היה לשון אל תאכלו על הדם (ויקרא יט כו) סובל שבעה ענינים כאשר בארו אותם רז״ל (סנהדרין סג) והענין ההוא שיהיה נשוא על מה שיש לפני זה ר״ל על אמרו אשר עבדו שם הגוים אשר אתם יורשים אתם את אלהיהם על ההרים הרמים וג׳ והוא מפני שצוה אותם להרוס מקומות עבודת הבעלים וספר על המקומות ההם שהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן הזהירם ית׳ מעשות מקומות עבודתו בכמו המקומות ההם אבל במקום מיוחד ומקום ידוע הוא אמרו לא תעשון כן לה׳ אלהיכם כי אם אל המקום אשר יבחר ה׳ — והבאתם עלותיכם וג׳ כאשר אמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר וג׳ וספורו על המקומות ההם נקרה בתוך מאמרו המוחל בו והוא אבד תאבדון את כל המקומות וג׳ ואחר כן השלים מה שהחל בו ונתצתם את מזבחותם וג׳ ואחר כן הזהיר מעשות כמעשיהם אשר הוא מספר עליהם מעשות עבודתם על ההרים הרמים וג׳ ואמר לא תעשון כן לה׳ אלהיכם וג׳ (וכן פרשו רש״י והראב״ע והרמב״ם), ואל יאשימנו אדם בחברנו הענין הזה אל לשון לא תעשון כן עם שאנו סוברים בו מה שאמרו רז״ל (כספרי), כי כבר אמרו רז״ל מקרא אחד יוצא לכמה טעמים ואין טעם אחד יוצא לשני מקראות דבי ר״י תנא וכפטיש יפוצץ סלע מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים (סנהדרין לד לעיל VIII), וזה אע״פ שהוא מכלל הלאוין אין נמנע לחבר אליו לאו אחר מבלתי שיהיה תוספת במצות אבל יהיה פנים אחרים נכונים אין היזק בסבור אותם כאשר לא הזיק סבור שבעה פנים בלא תאכלו על הדם והוא גם כן לאו אחד.

ומן השער הזה אשר אנחנו בו אמרו והבאתי אתו בבלה ארץ כשדים ואותה לא יראה ושם ימות (יחזקאל יב יג) אמרו ואותה לא יראה שב אל ירושלים אשר קדם זכרה באמרו: הנשיא המשא הזה בירושלים, ועוד ויסב שמואל ללכת ויחזק בכנף מעילו ויקרע (ש״א טו כז) הכנוי אשר בויחזק שב אל שאול הרחוק לא על שמואל הקרוב, ואלו היה הפעל לשמואל כאשר חושבים אנשים שנושאים אתו כמו מעשה אחיה השילני היה אומר ויקרעהו ר״ל המעיל כאשר אמר באחיה ויקרעה שנים עשר קרעים (מ״א יא ל) בעבור שהיה המעשה בכוונה ממנו והענין הנה בהפך זה, והוא כאשר פנה שמואל ללכת מאת שאול החזיק שאול בכנף מעילו ונקרע בלי כונה ממנו, ועל כן אמר ויקרע והפועל למעיל עצמו על דרך כל נפעל*); ועוד ועתה אכנו נא בחנית ובארץ (ש״א כו ח) אין ובארץ עטף על בחנית אבל הוא עטוף על אכה כאלו אמר אכנו נא בחנית [ואכנו] בארץ; שלם ישלם אם אין לו ונמכר בגנבתו (שמות כב ב) אין זה שב אל אמרו אם זרחה השמש עליו דמים לו אך על אמרו חמשה בקר ישלם תחת הצאן וג׳ (וכ״פ הראב״ע); ואם על המשכב הוא או על הכלי אשר היא ישבת

---

*) כי זה דרך הנפעל וההתפעל לסברת המחבר שהם יורו על שהפועל פועל הפעל ולא יתעבר אל פעול וכן כתב לעיל 93 והנפעל העומד הוא הפועל בעצמו וכן לעיל 25 ואין זה דעת רד״ק אשר לדעתו הנפעל הוא כולו פעול ואין בו פועל כלל, והפעל והנפעל זה לעמת זה כי זה פועל וזה פעול, וכבר השיג עליו האפדי בפרק יא.

עליו (ויקרא טו כג) אין אמרו הוא כנוי דבר שקרוב אליו אבל הוא כנוי הדם הנזכר בראש הענין ואשה כי תהיה זבה דם יהיה זבה בבשרה, והענין ואם על המשכב הוא הדם או על הכלי וג׳; ויהי בשמונים שנה — בשנה הרביעית בחדש זו הוא החדש השני למלך שלמה על ישראל (מ״א ו) אין אמרו למלך שלמה נשוא על החדש השני הקרוב אך על אמרו בשנה הרביעית, כאשר אמר בשנה הרבעית יסד בית ה׳ בירח זו (שם ז לז); ויצג את המקלות אשר פצל ברהטים בשקתות המים אשר תבאן הצאן לשתות לנוכח הצאן (בראשית לא לח) אין אמרו לנכח הצאן מחובר בענין באמרו לשתות אבל באמרו ויצג את המקלות כאלו אמר ויצג את המקלות לנכח הצאן ברהטים בשקתות המים אשר תבאן הצאן לשתות כלומר במקום אשר הם שם; כי לא אלמן ישראל — כי ארצם מלאה אשם (ירמיה נא ה) אין אמרו כי ארצם מלאה אשם שב אל ישראל ויהודה אבל על בבל הנזכרת קודם; אתה ידך גוים הורשת ותטעם (תהלים מד ג) אין אמרו ותטעם נשאו על אמרו גוים הקרוב אבל על אבותינו הרחוק; החזק מלחמתך אל העיר והרסה וחזקהו (ש״ב יא כה) הכנוי אשר בחזקהו שב אל יואב אע״פ שהוא רחוק, כלומר חזקהו ואמצהו על זה וזה מהצווי מצוה בו (הנביא) [המלך]; וגם אני אגרע ולא תחום עיני (יחזקאל ה יא) יתכן שיהיה עיני פועל באמרו ותחום ויהיה על הדרך הזה במקומו, ויתכן עוד שיהיה פעול באמרו אגרע כאלו אמר וגם אני אגרע עיני ולא תחס כאשר אמר ולא יגרע מצדיק עיניו (איוב לו ז) ויהיה בתחס כנוי נסתר שב אל עיני; תנה את נשי ואת ילדי אשר עבדתי אתך בהן (בראשית ל כו) אמרו בהן שב אל הנשים בלבד; לכו נא הגברים — כי אתה אתם מבקשים (שמות י יא) שב אל אמרו כי רעה נגד פניכם הקודמת; כי שמי בקרבו (שם כג כא) איננו נשוא על אמרו כי לא ישא לפשעכם אך הוא עלה לאמרו השמר מפניו ושמע בקלו והוא נשוא עליו ושעורו השמר מפניו ושמע בקלו כי שמי בקרבו ואל תמר בו כי לא ישא לפשעכם; כאשר דבר ה׳ ביד משה לו (במדבר יז ה) אין אמרו לו שב על משה אבל על אהרן הנזכר קודם; לא תשאר פרסה כי ממנו נקח (שמות י כו) אין הכנוי אשר בממנו שב על פרסה אבל על המקנה הנזכר קודם; כי יראתם מפני האש ולא עליתם בהר לאמר (דברים ה ה) אין לאמר מחובר בענין עם אמרו ולא עליתם בהר אבל עם אמרו פנים בפנים דבר ה׳ עמכם בהר, וסדר הדברים פנים בפנים דבר ה׳ עמכם בהר לאמר אנכי ה׳ אלהיך, ואמרו אנכי עמד בין ה׳ — להגיד לכם — ולא עליתם בהר יקרא הקרות הדברי (והוא הנקרא מאמר מוסגר) וכן יקרא כל דבר שיכנס בתוך דברים שלא נשלם ענינם כאשר אתה רואה, וכמהו אמרו חציך שנונים עמים תחתיך יפלו בלב אויבי המלך (תהלים מה ו) כי אלה הדברים לא ישלם ענינם כי אם בהתחבר וסדורם [חציך שנונים — יפלו בלב אויבי המלך] ונקרה בהם עמים תחתיך, פרושו כפרך העמים על ענין ואתן אדם תחתיך ולאומים תחת נפשך (ישעיה מג ד) וזה כמו שאומרים הערב לאט כפרך האנשים כולם, וכמהו בהקרות עוד הקרות אמרו אשר נלחם אבי עליכם וישלך את נפשו מנגד ויצל אתכם מיד מדין ואתם קמתם וג׳ ותמליכו את אבימלך וג׳ כי אחיכם הוא (שופטים ט יז) בין אמרו ואם באמת ובתמים וג׳ שמחו באבימלך, ומה שיש בין הדברים ההם מן הדברים הם נקרים ביניהם לבאר בהם אמרו ואם כגמול ידיו עשיתם לו, ומפני ארך הדברים האלה הנקרים והפסק חבור הדברים אשר נקרו בהם הצטרכו לשנות

התנאי והוא אם באמת ובתמים וג׳ ואחר כן חבר עמו התשובה והיא שמתו באבימלך, וכמהו הנה מים עלים מצפון וג׳ וזעקו האדם והילל כל יושב הארץ מקול שעטת פרסות אביריו וג׳ על היום הבא וג׳ (ירמיה מז ב — ד) וסדר הדברים וזעקו האדם והילל כל יושב הארץ על היום הבא לשדוד את כל פלשתים, ונקרה בו מקול שעטת פרסות אביריו עד סוף הפסוק, וכמהו עוד וארא אל אברהם אל יצחק ועל יעקב באל שדי ושמי ה׳ לא נודעתי להם וגם הקימתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען (שמות ו ג) סדר הדברים וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב וגם הקימתי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען ונקרית בו השבועה אשר היא באל שדי ושמי ה׳[1]) והנשבע עליו עוד והוא לא נודעתי להם כלומר ואם נגליתי אליהם לא נגליתי אליהם מבלי חוצץ כהגלותי אותך; וכמהו עוד וישאלו בני ישראל בה׳ וג׳ ופינחס בן אלעזר בן אהרן עמד לפניו בימים ההם לאמר האוסף עוד לצאת למלחמה (שופטים כ כח), אמרו לאמר מחבר לאמרו וישאלו בני ישראל בה׳ ואמרו ושם ארון ברית ה׳ וג׳ ופינחס בן אלעזר וג׳ נקרה בו; וכמהו עוד אמרו יום אשר עמדת לפני ה׳ אלהיך בחרב — ואשמעם את דברי (דברים ד י) הוא מחבר עם אמרו רק השמר ושמר נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך, כאלו אמר אשר ראו עיניך יום אשר עמדת וג׳, ושעור והודעתם לבניך ולבני בניך הוא אחר זה; וזה אשר זכרנוהו מן ההקרות ואם הוא הקרות בשער הוא דומה לו[2]) וכבר זכרנוהו בזולת השער הזה מפני שהוא דומה לו גם כן.

ועתה נשוב אל מה שהיינו בו, ושמעת ישראל ושמרת לעשות אשר ייטב לך ואשר תרבון מאד כאשר דבר ה׳ אלהי אבתיך לך ארץ זבת חלב ודבש (דברים ו ג) אמרו כאשר דבר ה׳ וג׳ איננו מחבר בענין עם אמרו אשר ייטב לך ואשר תרבון מאד אבל במה שהוא למעלה מזה וסדר הדברים וזאת המצוה וג׳ אשר צוה ה׳ וג׳ לעשות בארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה כאשר דבר ה׳ אלהי אבתיך לך ארץ זבת חלב ודבש למען תירא את ה׳ וג׳ ולמען יארכון ימיך ושמעת ישראל — ואשר תרבון מאד. וממה שהוא דומה לשער הזה רמום בזאת או בזולתו פעם אל מה שלפניו ופעם אל מה שאחריו, וממה שרמז בו אל מה שאחריו אמרו זאת אות הברית אשר אני נתן ביני וביניכם (בראשית ט יב) והוא רומז אל אמרו [את קשתי נתתי

---

[1]) ר׳ מנחם בשרש דע פי׳ לא נודעתי להם הוא מאמר מוסגר וסדר הכתוב וארא אל אברהם וג׳ באל שדי ובשמי ה׳ וגם הקימתי וגו׳, כלומר נראיתי להם באל שדי ובשם ה׳ וכרתי עמם את הברית ואת השבועה לתת להם את ארץ כנען אבל לא נודעתי להם פנים אל פנים כאשר נראתי לך, וכ״כ לעיל 34 ונראה מזה כי באל שדי ושמי ה׳ לא נודעתי הוא מאמר מוסגר וכונתו כי הבורא ית׳ נשבע למשה בשמו הנכבד באל שדי ובשם ה׳ כדי לחלק לו מעלה ולגדל לו אבל עצמו כי לא נגלה אליהם מבלי מסך כאשר נראה למשה וזהו לא נודעתי להם כמו שפירש ר׳ מנחם, וגם פה הפירוש ונקרית בו השבועה אשר היא באל שדי ושמי ה׳, והוא ר״ל ענין השבועה הוא לא נודעתי להם, והבית באל שדי אשר היא לשבועה נמשכת גם אל ושמי ה׳ ואין כונת הרב כי גם תשמיש הואו היא לשבועה כמו שהשיג עליו הראבע, הבאתי דבריו לעיל. ואתה הקורא תסלח על חטאתי על אשר נתתי לעיל בדברי הרב פירוד בין הדבקים בין באל שדי ושמי ה׳, כי כמו שנראה בזה היתה שבועת ה׳ יתברך באל שדי ובשם ה׳, ולא נודעתי להם בדד ישב, גם כ״ל שם ואמר לא נראתי וג׳.

[2]) ר״ל בשעור, כלומר אף אם אינם מאמרים מוסגרים באמת לפי סדר הכתוב רק הם מן המוקדם והמאוחר, הביאם בכאן לפי שהוא דומה להנזכרים בשער הזה.

בענן והיתה לאות ברית; ואולם בעבור זאת העמדתיך (שמות ט יו) והוא רומז אל אמרו בעבור הראתך את כחי וג׳; לו חכמו ישכילו זאת (דברים לב כט) והוא רומז אל אמרו איכה ירדף אחד אלף; ותהי חק בישראל (שופטים יא לט) והוא רומז אל אמרו מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות לבת יפתח; ונתן ביום ההוא מופת לאמר זה המופת אשר דבר ה׳ (מ״א יג ג) רומז אל אמרו הנה המזבח נקרע; ועוד מה שאמר האלהים למשה רבינו ע״ה וזה לך האות כי אנכי שלחתיך (שמות ג יב) חושבים ההמון בו שהוא רומז אל אמרו בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה ושהאות על הדרך הזה נתן לו שהאלהים הוא השולחו, וזה לא יתכן משני פנים, האחד שמשה לא נסתפק כי השולחו הוא האלהים יתע׳ שיצטרך בזה אל אות, והשני כי האות והמופת לא יתן על הדבר כי אם בעת אשר רוצים לברר הדבר ההוא לא אחריו ומשה ע״ה אלו היה מבקש אות על ברור השליחות או אם היה מסתפק בה היה בדין לתת האות בעת ההיא עצמה קודם שיקבל השליחות על בלתי ברור לו שיוחל באות לא שיבא לו כי אם אחר כן לזמן ארוך ואחר קבלת השליחות, אך משה ע״ה לא טען בהתאחרו מן השליחות כי אם בבזותו את נפשו וקטנותה בעיניו וחולשתו מעמיד לפני פרעה ולהתיצב לפניו, הוא אמרו מי אנכי כי אלך אל פרעה, ואמר לו הבורא ית׳ אל תירא אותו ואל יפחידך ענינו כי אני מאמצך ומחזקך ואות על זה כי אני שולחך ומצוך לעמוד לפניו הוא אמרו כי אהיה עמך, אבל אמרו בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה הוא הודעה לו במה שיהיה זולת זה על דרך הספור והוא עטוף בבלי אות עטף וזה הרבה בדבריהם כאשר התבאר כבר. — וממה שרמזו בו אל מה שיש לפניו אמרו (ש״א יד ט) אם כה יאמרו אלינו דמו — ואם כה יאמרו עלו עלינו ועלינו כי נתנם ה׳ בידינו וזה לנו האות, רמז באמרו וזה לנו האות אל מה שקדם זכרו מדבריו, וכמהו וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם (בראשית מט יח), וכמהו וזה לך האות אכול השנה ספיח וג׳ (ישעיה לז ל) שם הבורא יתע׳ שוב האויב מעליהם כאשר אמר ושמתי חחים באפך ומתגי בשפתיך והשיבתיך בדרך אשר באת בה (שם) אות על התמדתם ותקון ענינם, הוא אמרו וזה לך האות אכול השנה ספיח וג׳ ויספה פליטת בית יהודה וג׳ אומר אל תיראו ממה שהפחיד בו האויב שיגבר עליכם ויגלה אתכם מארצכם כי ימיכם יארכו וענינכם ייטב בימים ההם והאות על בירר מה שאעידכם בו השבתי אותו מעליכם.

שער לה.

בשאלה לדעת.

דע כי אותיות השאלה לדעת שונות זו מזו בענינים שוות בשאלה, והוא כי מן השער שלו שיהיה שאלה על מי שיש לו דעת ומהשאלה על מה שאין לו דעת, ואיך שאלה על הענין וכן שאר המלות שונות זו מזו בענין שוות בשאלה. וממלת השאלה לדעת אי ושואלים בה על מקום נושא נשאל עליו כמו אי הבל אחיך (בראשית ד), אי מזה באת (שם יו), ויוסיפו עליו ה ויהיה ענינה הענין ההוא בעצמו כמו איה האנשים (שם יט); וכבר חברו עליו הכנוי באמרו ויאמר לו איכה (שם ו) ויאמר אל בנותיו ואיו (שמות ב כ); ויש ששואלים באי על

זולת מקום בכמו אמרו אי לזאת אסלח לך (ירמיה ה ז). ומהם איפה, ושואלים בה על מקום נושא, איש נשאל עליו גם כן כמו איפה שמואל ודוד (ש"א יט כב), איפה היית ביסדי ארץ (איוב לח ד), ויש ששואלים בה על התכונה והתאר כמו איפה האנשים אשר הרגתם בתבור ויאמרו כמוך כמוהם אחד כתואר בני המלך (שופטים ח יח), ויש שתהיה בענין אם כן כמו איה איפוא פיך (שם ט לח) ואפשר שיהיה השתנות כתיבתו בעבור השתנות הענין אך הלשון אחד[1]) ומהם איכה בחולם ועניִנה הענין הראשון כמו ויאמר לכו וראו איכה הוא (מ"ב ו יג) ושניהן ר"ל איפה ואיכה שתי מלות מורכבת (אי כה, אי פה); ומהם אֵיכָה בקמץ ועניִנה ענין ההוא עצמו כמו איכה תרעה איכה תרביץ (ש"ה א ז), ויש ששואלים בה על הענין כמו איכה תאמרו חכמים אנחנו (ירמיה ח ח), איכה נעשה (מ"ב ו טו), ויש שיכפלו הכף לנחץ איככה אלבשנה — איככה אטנפם (ש"ה ה ג), כי איככה אוכל (אסתר ד), העיקר במלה הזאת איך כמו איך אלך (ש"א טז ב) ואיך אעשה (בראשית לט ט) על דרך ההפלאת כאשר נאמר עוד ע"ד ההפלאה והגדלה בהספה איכה ישבה, איכה היתה (ישעיה א כא). וכבר המירו האלף הזאת בהא באמרם והיך יוכל (דניאל י יז). ומהם אן ושואלים בה על מקום כמו אן הלכתם (ש"א י יד) ומוספים עליה ההא ואומרים אנה אנחנו עלים (דברים א כח), ויש שמחברים אליה עד ותהיינה שאלה על זמן כמו עד אן תמלל (איוב ח ב), עד אנה מאנתם (שמות טז כח). ומהם אין ושואלים בה על מקום מאין אתם (בראשית כט ד), מאין לי בשר (במדבר יא יג). וממה שתהיה השאלה בו כוללת מָה וּמָה אמרו מָה היה הדבר (ש"ב א ד), מָה עשה לך (שמות לב כא) מָה אחרית אלה (דניאל יב ח); ואמרו בשאלה על ענין מָה אתם (שופטים ח א) כלומר איך אתם; וממה שיהיה בענין איך אע"פ שאיננו שאלה אמרו ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ה׳ (שמות י כו) כלומר איך נעבוד אותו[2]); מָה העברים האלה (ש"א כט ג) שאלה על הדבר; מה החלום הזה (בראשית לז י) שאלת גערה ותוכחה; ויש שמוסיפין הלמד על מה ושואלים בה על עלת הדבר כמו למה הרעתה — למה זה שלחתני (שמות ה כב), ולמה לא מצתי חן בעיניך (במדבר יא יא), למה זה יצאנו ממצרים (שם יא כ), למה הציתו עבדיך (ש"ב יד לא), למה תריעי רע (מיכה ד ט). ויש שתהיה לכאות ולכאוב ולהתחנן לא לשאלה על עלת הדבר כאמרו למה ה׳ יחרה אפך (שמות לב יא) אין זאת שאלה על העלה כי ידועה היא והיא המרי אבל היא כאב והתחנן, וכמהו למה ה׳ אלהי ישראל (שופטים כא ג). ומהם מתי ושואלים בה על זמן[3]) כמו מתי תנחמני (תהלים קיט פב), עד מתי מאנת (שמות י ג), למתי אעתיר לך (שמות ח ה). ומהם מי ושואלים על מי שיש לו דעת כמו מי אתם (יהושע ט ח) בת מי את (בראשית כד כג), ויש

---

[1]) וכתב רד"ק בס׳ פתח דברי „יש מן המדקדקים ששמו הפרש ביניהם ואמרו כי הנכתב בה"א איפה מורה על השאלה, והבא באל"ף אפוא מלה יתרה ללא ענין" — ובאמת זה ההפרש יתפרשו לפיו כל הפסוקים שבאו בהם תיבות אלה, דרוש ותמצא.

[2]) וכתב על זה ר"י בן בלעם באות מה ויותר הוא נכון פרושו שלא נדע כמה יבקש מהלאן והבקר לעבודתו וכן אמר הכניא וזבחנו לה׳ אלהינו כאשר יאמר אלינו וכאלו אמר כמה נעבד את ה׳ כמו במה יזכה נער.

[3]) וכתב המדקדק הנזכר „ורבותינו יוסיפו עליו אי׳ ואמרו מאימתי קורין את שמע (ראש מס׳ ברכות).

ששואלים בה על מה שאין לו דעת כמו מי פשע יעקב — ומי במות יהודה (מיכה א ה; דונש 20), מי שמך כי יבא דברך וכבדנוך (שופטים יג יז) במקום מה כאשר נאמר ויאמר אליו מה שמך (בראשית לב כח); ושואלים בה על הענין כמו מי את בתי (רות ג יו) איזה ענין את בו והוא במקום מה, כאשר נאמר עוד בענין הזה ויאמרו להם אחיהם מה אתם (שופטים יח ח), ולא יתכן להיות טעם מי את בתי ר"ל איזו אשה את כי לא יתכן שלא היתה מכרת אותה, והראיה עליה עוד השבתה אותה בענין ובמה שאירע לה הוא אמרן והגד לה את כל אשר עשה לה האיש, ולא ענתה אותה אנכי רות. ומהם הה ושואלים בה שאלה כוללת שואלים בה על ישוב הדבר כמו היש את לבבך ישר (מ"ב י טו) אם הוא נמצא כן, האתה זה (מ"א יח יז), המקנא אתה לי (במדבר יא יט), הלהרגני אתה אמר (שמות ב יד), וכאשר שואלים בה על אחד משני דברים יבא בדברים אם, כמו הרוב רב עם ישראל אם נלחם נלחם בה (שופטים יא כה), היש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יתנו רביבים (ירמיה סוף יד) האנכי הריתי את כל העם הזה אם אנכי ילדתיהו, הצאן ובקר ישחט להם — אם את כל דגי הים יאסף להם (במדבר יא יב כב), העבד ישראל אם יליד בית הוא (ירמיה ב יד), ההיתה זאת בימיכם אם בימי אבותיכם (יואל א ב); ואפשר שיפילו מכמו הדברים האלה אם וימירוה בהא השאלה כאמרם החזק הוא הרפה (במדבר יג יח), אבל אם ישאלו בהא על דבר אחד לבדו לא יהיה בדברים אם כאשר קדם באורו. ויש ששואלים בהא על דרך התוכחה והכלמה כמו המן העץ אשר צויתיך (בראשית ג יא), המלך תמלך עלינו — הבוא נבוא (שם לז ח י), ההמיר גוי אלהים (ירמיה ב יא), האתה האיש אשר דברתי (שופטים יג יא) על דרך ההפלאה. ומהם אף והיא כמו ההא באמרו אף כי אמר אלהים (בראשית ג) כלומר האמר אלהים כך, וכמהו האף תספה ולא תשא למקום (שם יח כג) האף אמנם אלד (שם יח יג), האף תפר משפטי (איוב מ ח) היהיה כך, אלא שזה ממה שהתקבץ בו שני משרתים (ר"ל ההא ואף) כי ענין אף כי אמר אלהים הוא כמו האמר אלהים כלומר האמר כך, ואמרו האף תספה הוא כאשר אומרים הערב אהל כאן כדא וכדא, ההיה כך וכך, ומקבצים בו שתי מלות לשאלה והמה האלף והלמד (במלת אהל). ואפשר ששואלים בכי כאשר נאמר כי יאמר מעשה לעושהו לא עשני (ישעיה כט יו) כלומר היהיה זה[1]; וכבר הוסיפו עליה בשאלה ההא כאשר עשו באף, נאמר הכי אמרתי הבו לי (איוב ו כב), הכי יש אשר נותר לבית שאול (ש"ב ט) כלומר הזה נמצא. ואפשר שמחסרים מלת השאלה כמו באלף ארדף אחרי הגדוד הזה (ש"א ל ח), ויאמר שלום בואך (שם יו ד), אתה זה בני עשו (בראשית כז כד), אתה עתה תעשה מלוכה על ישראל (מ"א כא ז), כי עתה לא רבתה מכה בפלשתים (ש"א יד ל), תמשך לויתן בחכה (איוב מ כה), שלום לנער לאבשלום (ש"ב יח כט), הובישו כי תועבה עשו (ירמיה ו טו[2]), אתה אמרת אדניהו ימלך אחרי (מ"א א כד), לא לבי הלך (מ"ב ה כו). וכבר הייתי סבור כי הִבְדַלְתִּי את דשני ושני חבריו (שופטים ט) מן השער הזה והייתי חושב כי עקר הקבוץ היה בהא כי הוא אצלי פועל לא נזכר פועלו כמו הָשְׁלַכְתִּי

---

[1]) ור"י בן בלעם קרא ענינה להתבונן וכן מלת השאלה הן דלקמן ונמצא בזה הדבור לענין העמדת האמת הכי קרא שמו (בראשית כז לו).

[2]) והוא בלשון תמיה הכונישו שכן יורה סוף הפסוק גם בוש לא יבושו.

מרחם והועתק אל החית כי זה יותר קל עליהם אע"פ שהן שתיהן גרוניות ושהיא שאלה בחסרון הא השאלה ושאם היו מביאים עליה הא השאלה היה הַהֶחְדַלְתִּי, עד אשר השתכלתי בזה הרבה וראיתי דבריהם בנוים על שכל אות שיהיה דינה להיותה חטף ואחריה אות גרונית שהם מעתיקים החטפות אל האות הגרונית ומנקדים האות אשר העתקה החטפות ממנה בקמץ גדול כמו מה תַּאֲוִי (ש"א כח יד לעיל 125) על מאסם (עמוס ב ה) ביום בחרי בישראל (יחזקאל כ ה) כל שכן כי ההדלתי אשר הוא כמו השלכתי מרחם והעתקה החטפות מן ההא אל החית בעבור שזה יותר קל עליהם, ואלו היה ההדלתי על דמיון השלכתי היתה ההא קמוצה כמו הא אמלאה הָחֳרָבָה (יחזקאל כו ב), כי הָחֱלֵיתִי (מ"א כב לד), ואלו היה שאלה ולא היה מחסרין ממנו הא השאלה היה הָהֶחְדַלְתִּי בסגול תחת הראשונה ובקמץ תחת השנית; וכבר בארנו ענינה באות החית מספר השרשים (ראה לעיל 198). ויש שמביאין הא השאלה על מלת לא ורוצים בו לקיים הדבר ולאמתו כמו אמרו הלא אחיך רועים בשכם (בראשית לז יג), הלה היא ברבת בני עמון (דברים ג יא), הלא ה' יצא לפניך (שופטים ד יד), הלא איד לעול (איוב לא ג), הלא כי משחך ה' (ש"א י); ויש שיהיה להורות ולהזהיר כמו הלא יראתך כסלתך (איוב ד ו *), ויש ששואלין בהֵן במקום ההא באמרו הן היתה כזאת (ירמיה ב י), הן נזבח את תועבת מצרים (שמות ח כב), ומהם מדוע וענינו כמו ענין למה ר"ל השאלה על עלת הדבר כאמרו מדוע קדמוני ברכים (איוב ג יב) ומדוע לא יראתם (במדבר יב ח) והיא אצלי מלה מורכבת ר"ל שעקרה מה אשר לשאלה הוסיף עליה דוע ופרושו בעיני מה דעת שיהיה הדבר כן (דברי ר"י בן בלעם בזה הבאתי לעיל דף 9).

שער לו.

נזכר בו משפטי הא השאלה לדעת.

כאשר יהיה אחרי הא השאלה אות שאיננה גרונית ותהיה האות מונעת באחד מן השבעה מלכים תונע הא השאלה בשבא ופתח כאמרו הֲשֹׁפֵט כל הארץ לא יעשה משפט (בראשית יח כה), השלום לו (שם כט ו) הזה אחיכם הקטן (שם מג כט), הידוע נדע (שם מג ז), הנמצא כזה (שם מא לח), המבלי אין אלהים בישראל (מ"ב א ג), התמו הנערים (ש"א יו יא); ואם תהיה האות אשר אחריה אשר איננה גרונית מעמדת בשבא תונע ההא בפתח ואפשר שידגשו האות ההיא המעמדת בשבא ואפשר שלא ידגשו, והדגוש כמו הַכְּמוֹת נבל ימות אבנר (ש"ב ג לג), הבמחנים — השמנה היא (במדבר יג יט כ), הברב כח יריב עמדי (איוב כג ו), הכתנת בנך היא (בראשית לז לב), הלבן מאה שנה יולד (שם יז יז), הדרכי לא יתכנו (יחזקאל יח כט), הנפשות תצודדנה לעמי ונפשות לכנה תחיינה (יחזקאל יג יח) כלומר הנפשות עמי תצודדנה ונפשותיכנה תחיינה. ואשר איננו דגוש כמו הַבְּסִיד אלוה תשמע — המעט ממך (איוב טו ח יא) הבעד ערפל ישפוט (שם כב יג), הברכה אחת היא לך (בראשית כז לח), המערת פרצים היה הבית הזה (ירמיה ז יא), השכחתם את רעות אבותיכם (שם מד ט), הידעתם את לבן בן נחור (בראשית כט ה), הכזונה יעשה את אחותנו (שם סוף לג), הלהרגני אתה

*) ואין כונת המחבר בזה כענין למה כמו שכתב ר"י בן בלעם בשמו ואמר ויותר טוב שיהיה אם לא תחשוב שיראתך בסלתך ומבטיחך שתשען עליה זכר נא מי הוא נקי אבד.

אמר (שמות ג יד), מה טוב לכם המשל בכם שבעים איש (שופטים ט ב). ואפשר שיניעו הא השאלה בפתח ואשר אחריה מונע באחד השבעה מלכים ויהיה אשר אחריה דגוש ואפשר שלא יהיה דגוש וזה מעט מאד בדבריהם נאמר הייטב בעיני ה׳ (ויקרא י יט) והניעו ההא בפתח ודגשו היוד אחריה, והיה הדין שתהיה ההא בשבא ופתח ושיהיה מה שאחריו מוקל כמו היש את לבבך (מ״ב י טו), הילכו שנים יחדו (עמוס ג ג), הידוע נדע (בראשית מג ז). ואמרו המבלי אין קברים במצרים (שמות יד יא) ופתחו ההא ולא דגשו המם והיה הדין שתהיה ההא בשבא ופתח כמו המבלי אין אלהים בישראל (מ״ב א ג), המעמך ישלמנה (איוב לד לג ראה רד״ק במכלול כ״ב אות ה). אבל אם יהיה מה שאחרי הא השאלה אות גרונית ההא מונעת בפתח גדול או קטן כמו האתה זה (בראשית כז כא), העוד לנו חלק ונחלה (שם לא יד), ההצליח ה׳ (שם כד כא), החייתם כל נקבה (במדבר לא טו), ההיתה זאת (יואל א ב) ההשב אשיב (בראשית כד ה), האנכי הריתי (במדבר יא יב), האמר תאמר (יחזקאל כח ט), החפץ אחפץ מות רשע (יחזקאל יח כג), החזק הוא הרפה (במדבר יג יח) לא יהיה כי אם זה הבן ודע*).

שער לז׳

ההודעה והסתם׳

רע כי הסתם הוא כל דבר פושט במינו אין רוצים בו אחד בלתי אחר וזה כאמרך איש חמור סוס פרד גמל אבן בגד והדומה לזה, וההודעה מינים, מהם השמות הנודעים ר״ל בני אדם ושמות ארצות כמו ראובן ושמעון ודוד ושלמה ירושלים מצרים בבל ושמרון, ומהם מה שהודיעוהו מן הסתמות ביחוד ובהגדרה כאמרו מגפת הסוס הפרד הגמל והחמור (זכריה יד טו) וזה ביחוד המינים, אבל יחוד האישים כאמרם ונביא אחד זקן ישב בבית אל (מ״א יג יא) וכאשר רצה להודיעו הכניסו עליו הא ההודעה ואמרו ויהי דבר ה׳ אל הנביא אשר השיבו (שם יג כ), ועוד נגע צרעת כי תהיה באדם זהו סתם, וכאשר הודיעוהו אמרו ואם פרוח תפרח הצרעת (ויקרא יג ט יב), ועוד ובשר כי יהיה בערו שחין, ואח״כ אמר בהודעתו במקום השחין (שם יג יח), ועוד מכות אש, מחית המכוה (שם יג כד) כי אלה מקרים אישיים, ועוד שבע פרות יפות מראה והנה שבע פרות, אלה סתמות, וכאשר הודיעם אמר הפרות רעות המראה את שבע הפרות יפות המראה והבריאות (בראשית מא) ועל זה נהג המאמר בשבלים. ומהם הכנויים, כי השם לא יכנה עד שיודע והם כמו יוד בני עבדי, ואו בנו ועבדו, וכף בנך ועבדך, ואני ואתה והוא והיא, ומהם מה שיודע ברמז אליו כאמרך זה וזאת ואלה, ומהם מה שיודע מן הסתמות בהסמכם אל ההודעות כאמרם הנה בעל החלומות הלזה בא (שם לז יט) ונודע בעל בהסמכו אל החלומות הידוע ביחוד וכמהו עבד מלך (ירמיה לח), משרת משה, עבד אברהם (בראשית כד לד); ומה שנסמך אל הכנוים נודע בהם כמו בני עבדי בנו ועבדו והדומה לזה. וכאשר תתאר השמות המשפט וההקשה שתתאר הסתם בסתם וההודעה בהודעה כאמרך המלך הגדול ותאר המלך והוא הודעה באמרו הגדול והוא גם הוא הודעה כמהו מיד האלהים

*) כן הוא בכ׳ כ״י וקשה להבין. ונראה שכוונתו על אופן השאלה שבמלת הרפה שבאה בה״א ולפי דרך הלשון היה לו לאמר אם, החזק הוא אם רפה ראה למעלה דף 220.

האדירים (ד"א ד ח), הארץ הטובה (דברים א לה) ההר הטוב (שם ג כה), אבל תאר הסתם בסתם כמו ומלך גדול (תהלים מה ג) הרים גבנונים (שם סח יז), אלהים קרשים (יהושע כד יט), ארץ אכלת (במדבר יג לב), זאת היא ההקשה והמשפט. ויש שמשנים ומתארים ההודעה בסתם כאמרם על הארץ אחרת (ירמיה כב כו), את הכבש אחד (במדבר כח ד), הדוד אחד (ירמיה כד ב), הראש אחד (ד"א יג יז), הכרוב אחד (יחזקאל י ט), הגוים רבים (שם לט כז); ומתארים הסתם בהודעה באמרם הרים הגבוהים ליעלים (תהלים קד יח), חלל הגדול (יחזקאל כא יד), ערים האלה לאפרים (יהושע יז יט), ויבא הלך לאיש העשיר (ש"ב יב ד), חצר האחרת וחצר הגדולה (מ"א ז ח יב), ביד מלאכים הבאים ירושלם (ירמיה כז ג), ובארץ הרחבה השמנה (נחמיה ט לה), שבע פרות הטובת, וכאשר יודיעו שם סמוך ההקשה שתבוא ההודעה על הסמוך אליו כאמרו ותאכלנה הפרות רעות המראה ודקות הבשר את שבע הפרות יפות המראה; ויש שמודיעים הסמוך והסמוך אליו יחדיו כאמרו קח את כוס היין החמה (ירמיה כה טו), שתי העבתת הזהב (שמות לט יז), עשו ככל התועבת הגוים (מ"א יד כד), ואת כל הממלכות הארץ (ירמיה כה לו), הספר המקנה (שם לב יב) המזבח הנחשת הבקר הנחשת (מ"ב יב טו), התרומה הזאת (יחזקאל מה יו), השער הצפונה (שם ט מ), הלשכות הקדש (שם מו יט), הארון הברית (יהושע ג יד), היתד הארג (שופטים יו יד), והארץ הגבלי (יהושע יג ה), ועל האוצרות בית האלהים (דה"א ט כו), וכל העם המלחמה (יהושע ח יא), והמנהג הזה נהגו רבותינו ז"ל באמרם בתפלה בזמן מיוחד (ר"ל בימי ר"ה וי"כ) בא"י המלך המשפט (ורד"ק אמר כי בכל אלה חסר הנסמך). ואפשר שיביאו ההודעה על הסמוך בלבד וזה מעט כאמרם ועץ הדעת טוב ורע (בראשית ב ט) שעורו ועץ דעת הטוב והרע, ויעשו את הַכָּתְנֹת שש (שמות לט כז) אם לא היה סמוך היה כמו לבני אהרן תעשה כֻתֳּנֹת (שם כח מ) אבל הוא סמוך כמו כתנות עור (בראשית ג כא), וכמו זה והרים את הדשן אשר תאכל האש את העלה על המזבח (ויקרא ו ג) אמרו הדשן סמוך אל מה שאחריו, ואת העלה פרושו מן העולה ובאור זה שיהיה שעורו והרים את הדשן אשר תאכל האש מן העולה על המזבח, ופרוש הענין והרים דשן מה שתאכלהו האש מן העולה אשר על המזבח. וכבר קדמו דברי כי השמות הנודעים הודעות, והראיה על זה המנע בא ההודעה עליהם כי אם מעט, כי לא יאמר היצחק היעקב הדוד השלמה; ומה שיסמך אל מאומה מאלה ר"ל השמות הנודעים הוא הודעה בסמיכה כאשר אמר (וזה כאמרו) משרת משה, עבד אברהם, אלא שהם מביאים עליו עוד ההודעה כאשר אמר ואת הנפלים אשר נפלו על המלך בבל (מ"ב כה יא) אל הבור מלכיהו בן המלך (ירמיה לח ו), את אדני המלך אשור (ישעיה לו ח), אל הארץ כנען (במדבר לד ב), המזבח בבית אל (מ"א יג ד), מן הים הגדול (במדבר לד ז), הדרך חתלן (יחזקאל מז טו), וזה כמו מה שנקבצו בו שתי הודעות כמו אמרם הארון הברית, הבקר הנחשת, כל עם הארץ (זכריה ז ה) וזולתם. ויש שמודיעים השמות הסמוכים אל הכנוים והכנוים הודעות, כי השם לא יכונה עד שיודע, ומה שיסמך אל הכנוי צריך שיודע בו כאשר יודע מה שיסמך אל זולתו מן ההודעות בהסמכו אליו. וממה שהביאו עליו ההודעה ממה שנסמך אל הכנויים אמרו והעם לא שב עד המכהו (ישעיה ט יב), בתוך האהלי (יהושע ז כא), והחציו אל מול הר עיבל (שם ח יג), את כל ההרותיה בקע (מ"ב טו יו), וכל

אשר בְּעָרֵינוּ (עזרא י יד), ותנתן היא ומביאיה והילדה (דניאל יא ו). ודע כי המשפט באמרו בערינו בהערינו וחסרה ההא והעתקה תנועתה אל הבית כאשר היה המשפט בויתן אכל בערים (בראשית מא מח) שיהיה בהערים וחסרה ההא והעתקה תנועתה אל הבית, והוא המשפט עוד באמרו וכל העם העביר אותו לערים (שם מז כא). וכמו זה אצלי הבאתם הא ההודעה על הוא והיא והמה כנוים, והכנוי הודעה; וכמהו עוד הבאתם אות ההודעה על אלה והוא לרמז ומה שנרמז הוא הודעה, אמרו האנשים הָאֵלֶּה (בראשית לד כא), לָאֵלֶּה תחלק הארץ (במדבר כו נג), ותקראנה אתי כָּאֵלֶּה (ויקרא י יט) ומשפט הדברים להיות כמו כל העם אלה (ש"א כ כג) לא כָּאֵלֶּה (ירמיה י יו), בָּאֵלֶּה תנגח (מ"א כב יא), וכן עשו בזה ובזאת. עוד דומה לזה הודעתם השמות הנודעים בקצת המקומות כאמרם (ותהי) נתתי לחצי שבט המנשה; (דברים ג יג), לתשעת השבטים וחצי השבט המנשה (יהושע יג ז), לימנה משפחת הימנה (במדבר כו מד), הארונה היבסי (ש"ב כד יו), הר הגלעד (בראשית. לא כא), העמלק (ש"ב א א), החרמה (במדבר סוף יד), ארץ העוץ (ירמיה כה כ, ואיננו שם תאר כמו שחשבו אחרים), כי שדדה עי (ירמיה מט ג) מלך העי (יהושע יב ט), הוא בא עד לחי (שופטים טו יד) בַּלֶּחִי (שם טו יט), בַּקַּרְקֹר (שם ח י), חרשה — בַּחֹרְשָׁה (ש"א כג טו יו), אבל אמרם בַּשִׁטִּים (במדבר כה א) הַגִּלְגָּל (מיכה ו ה), אל הַבֹּכִים (שופטים ב) ומה שדומה להם לא נקראו כי אם על דרך ההודעה. ואפשר שיהיה כמוהם בקרקר (שופטים ח י). ומן השמות הנודעים מה שיהיה מורכב משני שמות יושמו שם אחד, וזה על שני דרכים שיחבר ביניהם בכתב בנקוד או בחבור כמו גלעד אשר הוא מורכב משני שמות (בראשית לא מח) וחובר ביניהם חבור גמור בנקוד ר"ל בהיות השבא תחת הלמד, וכמהו ישראל, יחלאל (בראשית מו יד), וכמו מלכיאל (שם) איעזר (במדבר כו ל) אשר חברו ביניהם בחבור והדומה להם, או שלא יחבר ביניהם במכתב ולא בנקוד סוף השם הראשון ולא בחבור ויהיה חבורם בלתי גמורה ולא שלמה כמו בית שמש, בית לחם ושנים עשר ובית אל והדומה לזה. ומה שהוא מן הדרך הראשון ר"ל מה שהרכבתו גמורה ושלמה ותרצה להודיע המיוחס אליו תביא את ההודעה בתחלת השם המורכב ותאמר הגלעדי (שופטים יא), הישראלי (ש"ב יז כה) היחצאלי המלכיאלי האיעזרי (במדבר כו מח) ומה שדומה לזה כמהו. ומה שיהיה מן הדרך השני אשר אין הרכבתו גמורה ותרצה להודיע המיוחש אליו, תביא אות ההודעה על השם השני ותאמר בית האלי (מ"א יו לד) בית השמשי (ש"א ו יח), בית הלחמי (ש"א יו), (בית) בעפרת אבי העזרי (שופטים ו כד) ואמרם אבי העזרי ראיה על שהרכבת אבי עזר איננה גמורה, ואמרו בהודעת שנים עשר ויקרא יהושע אל שנים העשר איש (יהושע ד ד).

שער לח׃

בלשון הזכר ולשון הנקבה׃

דע כי רוב השער הזה כבר נכנס בשער הכנוים בעבור השתתפם בבנוים, ואנחנו שונים ממנו הנה מה שאנחנו צריכים לזכרו ומה שלא נוכל לעמוד מבלעדי שנותו, כדי שיארגו הדברים ויתחברו הענינים. ודע כי לשון הזכר הוא העקר

בשער הזה וכי לשון הנקבה סעיף נכנס עליו, יורה אותך על זה נפול והוא לשון זכר על הזכר ועל הנקבה כאשר נאמר ולא ימות מכל לבני ישראל ד ב ר (שמות ט ד) ר"ל מאומה מבהמתם בין זכר בין נקבה, והוא נופל גם כן על כל מה שיש בעולם כאמרו מקום אשר אין שם מחסור כל ד ב ר אשר בארץ (שופטים יח י), ועוד ואין מכלים ד ב ר בארץ (שם י ז), ולא יראה בך ערות ד ב ר (דברים כג טו) ענין אלה מאומה מן הדברים וכן הוא השי אצל הערב שפרושו הדבר לשון זכר והם מפילים אותו על כל זכר וכל נקבה ומביאים אותו לעד כאשר הביאונו אנחנו ד ב ר, כי הדבר יהיה בתחלה לשון זכר ואחר כן יבא עליו סימן לשון הנקבה בין שיהיה שם בין שיהיה פעל, תאמר להביא על א מ ר לשון נקבה א מ ר ה ולהביא על ש מ ע לשון נקבה ש מ ע ה על אכל אכלה, על ארום ארומה ועקב עקבה וזקן זקנה וחכם חכמה, וההא הזאת היא רפה לעולם כי אם במלות ידועות באה בהא נראת על הזרות כמו ותעלמה יצא אור (איוב כח יא), כבכורה בטרם קיץ (ישעיה כח ד) וזולתם ממה שנאמר שהוא נזכר במסורת[1]; ויש שימירו ההא הזאת בתו במקומות מבלתי סמיכה כמו ושכרת ולא מיין (ישעיה נא כא), שפעת אני רואה (מ"ב ט יז), עשה רע מאת (קהלת ח יב), כי אולת יד (דברים לב לו), ושבת לנשיא (יחזקאל מו יז); וחטאת עמך (שמות ה טז) הוא פעל חולף לשון נקבה והוציא העם בלשון נקבה על דרך הערה אבל בהסמך אי אפשר שלא תהפך ההא הזאת לת ו אלא מה שבא זר, כאשר נאמר עד שנת הדרור (יחזקאל מו יז), יונת אלם (תהלים נו), וחכמת המסכן בזויה (קהלת ט טז) והדומה לזה. וכאשר תספר על האחד הזכר אשר איננו במעמד בפעל העתיד הגמור או בפעל העתיד העטוף בואו השבאית או בואו הפתוחה המורה על החליפות תאמר ירא ה' עליכם (שמות ה כא), וילך איש מבית לוי ויקח (שם ב). ואם תדבר עמו תאמר אלי תבוא (בראשית ל טז), אתה תאכל ולא תשבע (מיכה ו יד). ואם תספר על הנקבה האחת אשר איננה במעמד תאמר הבת תשעים שנה תלד (בראשית יז יז) תבוא אליך (איוב ד ה), רצוני תבוא תגע עדיך, ותלד על ברכי (בראשית ל), ותקרא את שמו (שם), ותלך העלמה (שמות ב ח), ויהיה הלשון הזה שוה עם לשון הדבור עם האחד הזכר; ואפשר שמוסיפים בו יוד כאשר אמרו ותזני שם (ירמיה ג ו), איך תשקטי (שם מז ז), אך תיראי אותי תקחי מוסר ולא יכרת מעונה כל אשר פקדתי עליה (צפניה ג ז) וישתוה הנה עוד לשון הספור על הנקבה אשר היא במעמד בלבד, וכאלו הלשון הבטה וההבטה חלק מחלקי הצחות ואני נוטה בו יותר על הענין הראשון[2]. וכבר עשו הפך זה ר"ל שהם הפילו היוד מלשון הספור על הנקבה הנמצא במעמד, נאמר ותקריבי ימיך ות ב ו א עד שנותיך (יחזקאל כב ד) והשתוה הלשון הזה עם לשון הספור על הנקבה אשר איננה במעמד. ואם תספר על קהל הזכרים אשר אינם נמצאים במעמד תאמר ולא יאשמו (זכריה יא ה), והאנשים ינחשו וימהרו (מ"א כ ל"ג), וישבו ויבאו — ויכו (בראשית יד ז); ואם תספר על קהל הזכרים הנמצאים במעמד תאמר ותשבו ותבכו — ותשבו (דברים א מה),

---

[1]) במסרה רבתה א"ב מן חד חד מפיק ה"א והפסוק ותעלמה יצא אור נזכר שם, כמו שהעיר כבר מ"ש ביחזקאל כב כד. והנה במפיק על הזרות ולתפארת הקריאה ולדעת רש"י ההא לכנוי במקצת הנזכרים שם.

[2]) כונתו כי הוא מדבר ע"ד הנחות פעם לנוכח ופעם שלא לנוכח בפסוק אחד, ועל זה אמר ואני נוטה בו יותר אל הענין הראשון ר"ל שהיוד נוספת.

ואם תספר על קהל הנקבות אשר אינם נמצאות תאמר תצדקנה ממך (יחזקאל יו נב), ותרכבנה — ותלכנה (בראשית כד סא) ותבאנה ותדלנה ותמלאנה (שמות ב יז) ויתקבצו שני סמנין לנקבה ר"ל התו אשר היתה סמן לנקבה בספור על הנקבה האחת והנון וההא אשר המה סמן קבוץ הנקבה; ואפשר שיספוק להם בסמן הנקבה בתו לבדה ושמו סמן הקבוץ הואו אשר היא סמן קבוץ הזכר והסכימו בלשון הנקבה על התו לבדה כאשר נאמר ואלמנותיך עלי תבטחו (ירמיה מט יא), ותקרבו עצמות (יחזקאל לז ז), גרי ביתי ואמהותי לזר תחשבני (איוב יט טו) וזה על יחד האמהות בלבד, ומשבותיך תוכחך (ירמיה ב יט), ואפשר שיביאו בזה הפעל העתיד האחד ויוסיפו עליו הנון וההא אשר המה סמן קבוץ הנקבה ויאמרו מגוי יעמדנה (דניאל ח כב) וישרנה הפרות (ש"א ו יב), ויחמנה בבאן לשתות (בראשית ל לח); ואפשר שישימו הספור על זה כספור על הנקבה האחת כאשר נאמר חכמות שרותיה תעננה (שופטים ה כט), לא תמעד אשוריו (תהלים לז לא) וההקשה תמעדנה כמו והגבעות תלכנה (יואל ד יח) תכרענה ילדיהן תפלחנה (איוב לט ג), ותהיה ההקשה בתעננה שיהיה תעננה אותה כמו ותענינה הנשים המשחקות (ש"א יח ז) ובא על תענה אותה וכאשר חבר הכנוי שמהו נון והא ודגש הנון כאשר נאמר בזכר אל ידפנו (איוב לב יג). ועל רוב השער ר"ל תפעלנה. ואם תספר על קהל הנקבות הנמצאות במעמד יהיה על הלשון ההוא אשר יהיה על אשר אינן נמצאות במעמד ר"ל על תפעלנה כאשר נאמר וחטאי גלוליכן תשאינה (יחזקאל כג מט), זה כפור על הנמצאות במעמד, ונאמר בספור על אשר אינם נמצאות במעמד ותמהרנה ותשאנה עליו נהי (ירמיה ט יז), ונאמר בספור על הנמצאות במעמד הקים תקימנה — ועשה תעשינה את נדריכם (ירמיה מד כה), ועל אשר אינם נמצאות במעמד ולא תעשנה כזמתכנה (יחזקאל כג מח). ואם תספר על קהל הזכרים בפעל החולף תאמר הלכו, אכלו, והספור על קהל הנקבות יהיה על הלשון ההוא גם כן כמו וכל הטף בנשים אשר לא ידעו (במדבר לא יח), טוו את העזים (שמות לה כו), ולא נודע כי באו (בראשית מא כא), כוננו ידיך (שמות טו יז), ידיך עשוני (תהלים קיט עג), ובעבור שאמר עשוני הנהיג עליו ויכוננוני, ועיני ראו ולא זר (איוב יט כז), ברכות אביך גברו (בראשית מט כו), ויהי כי יראו המילדות — ולא עשו (שמות א), כי קמו עיניו משיבו (מ"א יד ד), כי גבהו בנות ציון (ישעיה ג). ויש שמספרים על קהל הנקבות בפעל החולף בלשון הספור על הנקבה האחת כאשר נאמר חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה ושאר מה שיש בענין ההוא מכמו זה (משלי ט), ועיניו קמה (ש"א ד טו), כי קמה על בבל מחשבות ה' (ירמיה נא כט), וחטאתינו ענתה בנו (ישעיה יט יב), וכמו זה כי מאתנן זונה קבצה (מיכה א ז) כאשר בארתי בספר ההשואה[1].

ודע כי קבוץ שמות הזכרים הוא ים כמו מלכים עבדים ילדים חמורים, ואפשר שימירו המם בנון כאשר נאמר אלהי צידונין (מ"א יא לג), חטין ושעורים[2] (יחזקאל ד ט), יכרעון אחרין (איוב לא י), ולא יאמין בחיין (שם כד כב), למחות מלכין (משלי לא ג), יחרדו האין (יחזקאל כו יח), לקץ הימין (סוף דניאל), כל שעריה שוממין (איכה א ד). ואם יהיה הזכר ממה שאין לו דעת יתכן שיקבץ

[1]) וכא לדעתו החירק תחת זורק הקוף כמו ופתחו שעריך (ישעיה ס) ורלה הראב"ע שם, ושב קבלה על ועלביה ולא על שמרון.

[2]) בכ"י חטין ושעורין ולא מלאתי כי אם חטין ושעורים.

על לשון זכר ולשון נקבה כמו הר אשר יקבץ על הרים והרות (עמוס א יג כדעת ר' מנחם ולא כדונש) ויער על יערים ויערות (תהלים כט ט) ונהר על נהרים ונהרות, וקרדום על קרדומים (ש"א יג כא) וקרדמות (ירמיה מו כב); אבל קבוץ הנקבה הוא ות כמו אתון אתונות וארץ ארצות וקשת קשתות; ואפשר שיקבץ על לשון הזכר כמו רגלים וידים ועינים ופעמים, רגלי עני פעמי דלים (ישעיה כו ו), עזים מאתים (בראשית לב טו). ואם יהיה בנקבה האחת הא הנקבה הם ברוב דבריהם מואסים לקבץ אותה עם ות אשר הנה סמן קבוץ הנקבה ומחסרים אותה על מאסם הקבץ שני סמנים לנקבה כאשר נאמר בקבוץ שנה שנות ימין עליון (תהלים עז יא) ובקבוץ חלה על חלות לחם (ויקרא ז ג), ובקבוץ שפחה שפחות, ושרה שרות, ושדה שדות, וההקשה באלה הקבוצים שנתות בהפוך הא שנה תו וחלתות ושפחתות ושרתות ושדתות; ואפשר שידברו בקצתם על ההקשה כאשר נאמר בקבוץ שפה שפתותיו שושנים (ש"ה ה יג), ואמרו חבקו אשפתות (איכה ד ה) והוא קבוץ אשפה מאין ספק וכן דברו בו רבותינו ז"ל, וכבר אמרו מאשפות ירים אביון (תהלים קיג ז) על החסרון כמנהג, ודגשות תו אשפתות שלא כהקשה אבל על דעתם בזולתו מן הקבוצים כמו מטעמים ומרבדים והדומה לזה.

ודע כי כנויי קבוץ הזכר אשר איננו נמצא המחובר עם השמות המקבצים קבוץ הזכר הוא הם כמו ראשיהם רגליהם ידיהם עבדיהם גמליהם, ואפשר שיוסיפו אחרי המם הא כאשר נאמר ואל אליהמה לפנימה (יחזקאל מ טז), ואפשר שיחסרו ההא וישימו הכנוי הזה מו כמו חלב זבחימו (דברים לב לח), יחזו פנימו (תהלים יא ז), נסיכמו נדיבמו (שם פג יב), הרס שנימו (שם נח ז). ואם יתחבר עם השמות המקבצים בות יהיה ם כמו ידותם (מ"א ז לג), וגבותם מלאות עינים (יחזקאל א יח) בחרבותם (שם טז מ) בשדתם (נחמיה יא כה), למשפחותם; ויש שיהיה הם כאמרו שקוציהם ותועבותיהם (יחזקאל יא כא) את גויתיהם (שם א כג) שרותיהם ליורשים (ירמיה ח י), ויחרגו ממסגרותיהם (תהלים יח מו), למשפחותיהם יצאו (בראשית ח יט), וכתתו חרבותיהם לאתים וחניתותיהם (מיכה ד ג); אבל כנוי קבוץ הזכר המחבר עם השמות הנפרדים או עם הפעלים הוא ם בלבד כמו וה' בראשם (מיכה ב יג), לשונם, צאנם, בקרם, ארצם, ויושיבם לנצח (איוב לו ז), אשר גאלם (תהלים קז ב); ויש שיוסיפו עליה ואו ואומרים ענקתמו גאוה (שם עג ו), חלבמו סגרו פימו (שם יז יא), הרס שנימו בפימו (שם נח ז) שיתמו נדיבמו (שם פג יב) רצוני שיתמו, תהמת יכסימו (שמות טו ה). ואם יתחבר הכנוי הזה בזולת השמות והפעלים יהיה גם כן ם כמו להם, לבדם, אותם, כלם, ויש שיהיה הם כמו כקוץ מונד כלהם (שם כג ו), ישפטו אותהם (יחזקאל כג מה) המם הזאת תמורת הנון כי הוא מספר על הנקבה ובא על לשון הזכר. וכנוי קבוץ הנקבה אשר אינם נמצאות במעמד נון כמו ושמותן אהלה (שם כג ד), בלכתן — לארבעתן (שם א יז), ויושיען (שמות ב יז) והוא השער, ויש שימירו הנון הזאת במם כמו ויגרשום — וישק את צאנם (שם וראה לעיל 113), ועם האמהות — עמם אכבדה (ש"ב ו כב), הנה בתי הבתולה ופילגשהו אוציאה נא אותם וענו אותם (שופטים יט כד); ויש שיוסיפו על הנון כמו לבדנה (בראשית כא כט) אל קרבנה (שם מא כא) כלנה (שם מב לו) ויש שיהיה הן כמו לבדהן, עליהן, וגויותיהן וכתועבותיהן (יחזקאל טז מז), וברא אותהן, (שם כג מז), הם ישפטו אותהם (שם כג מה) במם תמורת הנון, ותזנינה במצרים בנעוריהן (שם כג ג) וכל מוצאיהן וכמשפטיהן

וכפתחיהן (שם מב יא). ויש שיוסיפו על הנון הזאת הא כמו קצב אחד לכלהנה (מ"א ז לז), את גויתיהנה (יחזקאל א יא), אשר נשא לבן אתנה (שמות לה כו) ותוספת ההא הזאת על אותן אותהן או שיהיה אותהנה יתכן גם כן. ואפשר שישימו כנוי קבוץ הנקבה כל שכן אשר איננה אמתית בכנוי הנקבה האחת אמרו רק בחטאות ירבעם בן נבט (אמרו רק) אשר החטיא את ישראל דבק לא סר ממנה (מ"ב ג ג) ועוד וילכו בני ישראל בכל חטאות ירבעם אשר עשה לא סרו ממנה (שם יז כב). וכנוי קבוץ הזכרים המדבר בהם ם כמו אמרתם הרגתם עשיתם עמדתם ידעתם, ואפשר שימירוה בנון כמו עמדת על חרבכם עשיתן תועבה (יחזקאל לג כג) וזה הכנוי לנקבה כמו מדוע עשיתן הדבר הזה (שמות א יח), בילדכן את העבריות (שם א יז) ואתן צאני (יחזקאל לד לא), למה זה עזבתן (שמות ב כ); ואפשר שיוסיפו ההא כמו ואתנה ידעתן (שם לא ו), כסתותיכנה, ונפשות לכנה תהיינה (יחזקאל יג יח כ); ויש שימירו הנון הזאת במם כמו מקנה אביכם (בראשית לא ט) בכזבכם לעמי (יחזקאל יג יט). ואם יתקבץ הזכר עם הנקבה יגבר הזכר על הנקבה כאשר נאמר וינשק לבניו ולבנותיו ויברך אתהם (בראשית לב) ונאמר בנקבה בלבד ואסיר אתהן (יחזקאל יו נ), אבל אמרו תנה את נשי וילדי אשר עבדתי אותך בהן (בראשית ל כו) רצה הנשים לבדן כי העבודה לא היתה כי אם בהן לבדן.

וכאשר תצוה הנקבה האחת תוסיף יוד לנקבה על צווי הזכר ונהג השער כולו על זה ולא היה הפרש בצווי הנקבה הנלקח מן הפעל הקל בין מה שהצווי ממנו לזכר פעול בואו המשך ובין מה שהצווי פְּעַל זולת ואו וכלו הוא פְּעַל כי אם בעמידה והפסק הדברים כי אפשר שיהיה הצווי בו לנקבה ממה שהצווי ממנו לזכר פְּעֹל פעולי, אמרי לי אחי הוא (בראשית כ יג), שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך (תהלים מה יא), הסבי עיניך (ש"ה ו ד), עמדי נא (ישעיה מז יב), כי תצוה הזכר מזה תאמר אמור שמע הטה הסב ואתה מוסיף יוד בצווי הנקבה; ואם תצוה קבוץ הנקבות תוסיף נה על בנין צווי הזכר, אמרו שמענה נשים — ולמדנה בנתיכם (ירמיה ט יט), חגרנה שקים ספדנה (שם מט ג), לכנה שבנה — קראנה לי מרא (רות א), אל שאול בכינה (ש"ב א כד), ואפשר שיחסרו ההא כאשר נאמר שמען קולי (בראשית ד כג) הניעו העין מפני שכבר להקבץ שני נחים, ואמרו קראֶן לו (שמות ב כ) בא הצווי הזה על בנין צווי הנקבה האחת והיה משפטו להיות קְרָאו ברפיות האלף כאשר אמר קראנה לי מרא; ואמר צאינה וראינה (ש"ה ג יא) בהנעת האלף להצמד הדברים *), ואפשר שיהיה בנוי על לשון הצווי לנקבה האחת.

ודע כי תו המדבר בו הזכר מונעה לעולם בקמץ, נאמר ושמרת ועשית והלכת, ואמרת, ואם תדבר עם נקבה תניח התו כאשר נאמר אמרתְּ לה' (תהלים יו יב), ואמרת בלבבך (ישעיה מט כא), עד לא שמת אלה (שם מז ז), וזכרת את דרכיך ונכלמת (יחזקאל יו סא) זה הוא רוב דבריהם, ואפשר שיוסיפו על התו הזאת יוד וישתוה לשונו עם לשון המדבר נאמר דמיתי בת ציון (ירמיה ו ב) כי הוא דבור עם הנקבה ואלו היה בא על המנהג היה דמית בנח התו אבל הוסיפו יוד לנחץ לשון הנקבה ולבארו ודמה לדבר המדבר על עצמו דמיתי

---

*) כי מן הראוי צֶאנָה ברפיות האלף והניעה להשוות הטלה אל וראינה.

לקאת מדבר הייתי ככוס חרבות (תהלים קב ז), וכמהו עוד אמרו ואסיר אתהן כאשר ראיתי (יחזקאל יז ג) המשפט בו ראית בנה התו כי הוא דבור עם הנקבה ר"ל ירושלם ורוצה באמרו אתהן סדם ושמרון, רק הרבה פעמים כותבים היוד הזאת ואין בוטים בה[1], אבל כאשר יחברו הלשון הזה ר"ל לשון הדבור עם הנקבה עם כנוי הפעולים מקיימים היוד במבטא, נאמר לא במחתרת מצאתים (ירמיה ב לד), ונתתיהו לפניהם (יחזקאל טז יט), וישתוה גם כן זה הלשון עם לשון המדבר על עצמו כאשר אמר הרגתים באמרי פי (הושע ו ה), והשמותיהו לאות (יחזקאל יד ח), ואם היה הכנוי נפרד היה לא במחתרת מצאת אותם, ונתת אותם לפניהם בנח התיו מכל אחד מהם; ויש שיפילו מכמו זה היוד בקצת המקומות וישתוה לשונו עם לשון הזכר המדבר כאשר אמרו המדבר אליך והבאתו אלי (ש"ב יד י) והשתוה הלשון עם לשון הדבור עם הזכר ר"ל והבאתה אל תוך ביתך (דברים כא יב), ועוד משבעתך הזה אשר השבעתנו (יהושע ב יז) שככה השבעתנו (ש"ה ה ט), ועוד בחלון אשר הורדתנו (יהושע ב יח) ודמה ללשון הארמית די מלת מלכא הודעתנא (דניאל ב כג).

שער לט.

ממה שנהגו בו הנקבה מנהג הזכר.

מאשר נוהגים בנקבה האחת מנהג הזכר האחד ומביאים אותו מבואו, מפילים ממנו סימן הנקבה כאשר עשו בכי יהיה נער בתולה (דברים כב כג), והיה העלמה (בראשית כד מג), אשר הביא שפחתך (ש"א כה כז), ובא אלה לפני מזבחך (מ"א ח לא), פלגש כלב מעכה ילד שבר (דה"א ב מח לעיל 111), אשר השבעתנו (יהושע ב יז) בשלשה מקומות (ב ביהושע שם ואחד בש"ה ה ט), ויאמר עוד משבועתך הזה (שם) בלשון הזכר, ככל התורה — אל תסור ממנו (יהושע א ז) והם ששה במקרא נאמר בהם ממנו במקום ממנה זכרם המסורת[2], ותעשי הרעות ותוכל (ירמיה ג ה) המשפט ותוכלי, ותקריבי ימיך ותבוא עד שנותיך (יחזקאל כב ד) במקום ותבואי, והיתה צעקה — אשר כמהו לא נהיתה וכמהו לא תסף (שמות יא ו), והבאתה את המנחה אשר יעשה (ויקרא ב ח) בהביא הפעל בלשון זכר והוא למנחה. וממה שניהג המנהג הזה אמרו החצר הפנימי (יחזקאל מג ה) במקום הפנימית, אלא אם יאמר כי החצר הנה בלשון זכר כאשר הוא באמרם בחצר העליון (ירמיה לו י), אל בית הנשים שני (אסתר ב יד) ר"ל שנית, וכמהו מרה שני (נחמיה ג ל), ושם השני צלפחד (דה"א ז טו) רצה השנית כי הוא שם אשה בעבור אמרו ומכיר לקח אשה — ושם אחתו מעכה ושם השני צלפחד ותהינה לצלפחד בנות, ואמר אשה הנה במקום נשים, ואמרו לחפים הוא במקום מן חפים והם שתי משפחות ואמרו אחתו הוא במקום אשתו (לעיל 16; 180). וממה שחסר ממנו גם כן סמן הנקבה אצלי אמרו יצא לחפשי ישלחנו (שמות כא ב כו) השעור בשניהם לחפשית, ויתכן שתהיה היוד נוספת על לחפשי[3]) וכאשר הוסיפו היוד נדחק החולם ושב

---

1) והן מ"ג מלין כתיבין ולא קריין, מסורה ריש מלכים.

2) מסורה כפ' לו (ו ח) ובמסרת לשופטים יא נדפס בטעות ה' וצ"ל שש כמו שהגיה המ"ש.

3) והראוי לתופש ע"מ קודש וחודש והוא שם דבר ולטעם הראשון לחפשית הוא תואר הפעולה ולראב"ע כמו שנים מגרתים והאחד היה מספיק והוא תואר השם.

קמץ בעבור תוספת היוד. וכבר חסרו סמן הנקבה עוד מן אמרו כשגגה שיצא (קהלת י ה) ר"ל שיצאה וחסר ההא והעתקה תנועת האלף אל הצרי כאשר עשו במשרת את המלך (מ"א א טו) אשר עקרו משרתה, והוא המאמר בועשת את התבואה (ויקרא כה כא) והרצת את שבתתיה (שם כו לד), אלא שבמלות האלה ראיה על הנקבה בשנותם בנינם. וכבר הנהיגו קבוץ הנקבה מנהג קבוץ הזכר בכמו אמרם אנה המה מולכות (זכריה ה י), ויגרשום — וישק את צאנם (שמות ב יז), ויעש להם בתים (שם א כ), את מקנה אביכם (בראשית לא ט), בכזבכם לעמי (יחזקאל יג יט), ישפטו אותהם (יחזקאל כג מה); ויש שמקבצים הנקבה האחת אשר בה סמן הנקבה על לשון זכר כמו שנה ושנים, ומכה מן המכים אשר יכהו (מ"ב סוף ח), שער הפנה (מ"ב יד יג) שער הפנים (זכריה יד י), ושבע השבלים הבריאות (בראשית מא ז), מאלמים אלמים (שם לז ז) בקבוץ אלמה כאשר זכרנו בזולת המקום הזה (לעיל 125); ודומה לשער הזה מה שמביאין אותו העברים בלשון זכר במה שאין לו דעת מן הנקבה ובלבד מה שאין נקובתו אמיתית ר"ל מה שאין לו רחם. מזה אמרו השמש יצא (בראשית יט כג) ונאמר שמש זרחה (נחום ג יז), ונאמר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים (מ"א יט יא), ונאמר בתורה כי אש יצאה מחשבון (במדבר כא כט) ובירמיה כי אש יצא מחשבון (מח מה), ונאמר עוד תאכלהו אש לא נפח (איוב כב כ); ונאמר ארץ בלשון נקבה, והוא הגובר עליה, והארץ היתה תהו ובהו, ובלשון זכר ולא נשא אותם הארץ (בראשית יג ו), נעתם ארץ (ישעיה ט יט), ועוד שרץ ארצם צפרדעים (תהלים קה ל) כי הוא מן ההפוך כאשר זכרנוהו (לעיל 211) ועוד מארץ אחד (יחזקאל כא כד), ויתגעש ותרעש הארץ (ש"ב כב ח). — ועוד ומעלות שבעה עולותיו (יחזקאל מ כו והראוי ומעלות שבע כמו בפסוק כב).

שער מ·

ממה שנהגו בו הזכר מנהג הנקבה·

יש שנוהגים העברים הזכר מנהג הנקבה בקצת הלשונות, נאמר תמים אתה בדרכיך מיום הבראך (יחזקאל כח טו) כלשון הנקבה שוה, ועוד ועדתיו וחקיו אשר צוך (דברים ו יז), כשמעתו ענך (ישעיה ל יט), מה ענך ה' (ירמיה כג לז), והוא שכף הכנוי בדבר עם הזכר מונעת ךָ והיא בדבר עם הנקבה מעמדת בשבא ךְ ונהגו הזכר הנה מנהג הנקבה, וכמהו אצלי פזר עצמת חנך (תהלים נג ו) אלא שהיא מקצרת ואמתתו החונה עליך, וכמוה איחד בנוח הכף בדבר עם הזכר והוא בדבריהם רב ונודע משיצטרך אל ע"ה. ומן השער הזה עוד אמרו והנה באו — לקחי חטים (ש"ב ד ו) משפטו המה והומרה המם בנון, וכמהו דרך הנה פניהם (ירמיה נ ה) ר"ל המה ויש בו הסתר דבר והשעור דרך המה שמים פניהם, וכמהו עוד לא נסור אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל הנה (שופטים יט יב) ובמקום המה כלומר אנשי העיר וזה הפך אמרו בנקבה אנה המה מולכות (זכריה ה י) וכבר בארנו ענין אשר לא מבני ישראל הנה במה שזכרנו קודם לזה (187); ועוד הלהן תשברנה הלהן תעגנה (רות א יג), עשיתן תועבה (יחזקאל לג כו) כאשר קדם זכרו, ועוד בשדה אשר יקצרון והלכת אחריהן (רות ב ט), ויתכן שתהיה הנונין האלה תמורת המימין, ויתכן שהוא רוצה באמרו אחריהן מה שקדם מאמרו

וכה תדבקין עם נערתי ושהוא רוצה בו הקוצרים יותר חזק בענין, ואפשר שיהיה חבי כמעט רגע (ישעיה כו כ) מהשער הזה אלא שר׳ יהודה שם אותו שם, והוא גם כן בו טוב, אך אפילו אם הוא שם הוא במקום הצווי והמקור. וממה שנהגו המנהג הזה אמרם בקצת המקומות אַתְּ בדבר עם הזכר כמו אַתְּ כרוב (יחזקאל כח יד), וְאַתְּ תדבר אלינו (דברים ה כד[1]) ומן הדומה לזה אמרו והנותרת מן המנחה (ויקרא ב ג) משפטו והנותר, אך מפני שהיתה שארית המנחה מנחה, הנהג מנהגה בלשון מפני שהיא קצתה, וזה ממה שנוהגים הערב כמהו במקומות רבים; ומזה אמרם קטני עבה (מ״א יב י) וקטן לשון זכר וספר אותו בלשון הנקבה כי הוא כנוי לאצבעו הקטנה והאצבע לשון נקבה כאשר נאמר באצבעו הימנית (ויקרא יד כז), אצבע אלהים היא (שמות ח טו), אע״פ שהחפץ באצבע אלהים מכה ונגע.

שער מא·

ממה שנאמר בלשון אחד לזכר ולנקבה·

מזה אמרם גמל לזכר ולנקבה כאשר נאמר גמלים מניקות (בראשית לב יו) ואמרם חזיר לזכר ולנקבה וכן שפן וכן הארנבת וכן דג, ארבה, וכן תר וצפור אלא שאלה השנים לשון נקבה על כל פנים[2]) בין שרוצים בו הזכר בין שרוצים הנקבה כאשר נאמר כל צפור טהורה תאכלו (דברים יד יא), ושתי תורים (ויקרא יד כב). ומן השער הזה רמיזתם אל הזכר ואל הנקבה בלשון אחד הנער הלז (זכריה ב ח), הפלשתי הלז (ש״א יז כו), השונמית הלז (מ״ב ד כה); ויש שמבדילים בין שתי הרמיזות בקצת המקומות כאשר אמרו מי האיש הלזה (בראשית כד סה), בעל החלמת הלזה (שם לז יט), הארץ הלז (יחזקאל לו לה[3]).

וממה שדומה לשער הזה קראם שם לזכר ולנקבה בלשון אחד כאמרם לזכר צלפחד בן חפר (במדבר כו לג) מיכיהו בן ימלה (מ״א כב ט) ונאמר על הנקבה מיכיהו בת אוריאל (דה״ב יג ב), ותהינה לצלפחד בנות (דה״א ז טו); ונאמר בזכר אכיש בן מעכה (מ״א ב לט) ובנקבה מעכה אשת מכיר (דה״א ז יו) אבשלום בן מעכה (ש״ב ג ג); ועוד אמרם לזכר בני יצהר שלמית הראש (דה״א כג יח) ולנקבה שלמית בת דברי (ויקרא כד יא); ולזכר חנון בן נחש (ש״ב י ב) ושבי בן נחש (ש״ב יז כז) ולנקבה אביגל בת נחש אחות צרויה (ש״ב יז כה), וכמו זה קראם שם לנקבה אחינועם (ש״א יד נ) אביגל בת נחש ואביטל (ש״ב ג גד) וזה בדבריהם הרבה.

שער מב·

ממה שאמרוהו בלשון הנקבה בעבור הפעלה או תכונת הענין או האמרה או הערה·

ממה שאמרוהו בלשון נקבה בעבור הערה אמרם ותהי ישראל (ש״ב כד ט) ותערך ישראל ופלשתים (ש״א יז כא) ותהי ארם (ש״ב ח ו), וממה שאמרוהו

---

[1]) וכמסרת ג׳ אַתְּ לשון זכר, והשלישי הוא ואם ככה אַתְּ עשה לי (במדבר יא טו).
[2]) וכתיב בלשון זכר כצפור בודד על גג (תהלים קב ח). [3]) אכן בזו השתמשו גם לזכר גם לנקבה כמו עם זו יצרתי לי, תדרכו מן הדור זו, גם זו רעה חולה, ועדתי זו אלמדם.

בלשון נקבה בעבור הפעלה או תכונת הענין אמרו זאת אשר ללוים (במדבר ח כד), התחת זאת לא יומת שמעי (ש״ב יט כב), ולא שת לבו גם לזאת (שמות ז כג), כי עשית זאת (בראשית ג יד), בזאת ארע (שם מב לג), בזאת אכרות לכם (ש״א יא ב), בזאת יבא אהרן (ויקרא יו ג), יכרת ה׳ לאיש אשר יעשנה (מלאכי ב יב), ויחשבה לו צדקה (בראשית טו ו), ובה ארע (שם כד יד), כי לא היתה המלך להמית (ש״ב ג לז), כי מרה תהיה באחרונה (ש״ב ב כו), הלא היא כתובה על ספר הישר (יהושע י יג), ושמתיה חרפה (ש״א יא ב), כי תועבה היא למצרים (בראשית מג לב), וישם אתה יוסף לחק (שם מז כו), עלי היו כלנה (שם מב לו), למה זה אתם עברים את פי ה׳ והיא לא תצלח (במדבר יד מא), ותהי חק בישראל (שופטים יא לט) ר״ל הפעלה הזאת כלומר הליכות בנות ישראל מימים ימימה לתנות לבת יפתח; ותהי הכנם (שמות ח יד) כלומר תכונת הענין הזה ר״ל ענין הכנים כי המם הנה מורה על הענין כאשר הוא בריקם וחנם (לעיל 68), הנקלה בעיניכם (ש״א יח כג) כלומר הענין הזה. וממה שאמרוהו בלשון נקבה בעבור האמירה, ודבר ולא יקימנה (במדבר כג יט), על כן היתה למשל הגם שאול בנביאם (ש״א י יב) כלומר האמירה הזאת.

שער מג׃

הא כנוי הנקבה שאיננה במעמד׃

דע כי ההא אשר היא כנוי הנקבה אשר איננה במעמד הפעול בה או הסמוך אליה היא נראית לעולם ר״ל מפיק רק במקומות הרפתה על הורות כאמרו עונה בה (במדבר טו לא), בחטאה בשגגה (שם טו כח) כחפי משכמה (איוב לא כב), ועברתו שמרה נצח (עמוס א יא) חלאתה בה (יחזקאל כד ו), ורחמה הרת עולם (ירמיה כ יז), ותחמרה בחמר (שמות ב ג), צדה אורה (ש״א כ כ), כל אנחתה השבתי (ישעיה כא כ), מיום עזבה את הארץ (מ״ב ח ו). וכבר נהג בדבריהם רפיות ההא אשר היא כנוי הנקבה אשר איננה במעמד הפעול בה בזולת המין הזה ר״ל בהתחברה עם פעל הנקבה החולף, וזה שפעלה אשר היא חולף הנקבה כאשר יתחבר בכנוי הפעול הנקבה ההפך בו ההא לתו ותהיה ההא אשר היא כנוי הנקבה אשר איננה במעמד רפה שלא כמנהג, ואומרים צרה וחבלים אחזתה כיולדה (ירמיה מט כד) ברפיות ההא, לו חיה רעה אעביר בארץ ושכלתה (יחזקאל יד טו) וכעסתה צרתה (ש״א א) וידו חלקתה להם בקו (ישעיה לד יז) ככל אשר צותה חמותה (רות ג ו). (ראה הערה בסוף החבור).

שער מד׃

זה שער המספר׃

דע כי כאשר תשנה או תקבץ שם זכר אתה מוסיף שתי תוספות אחת מהן אות רפה והיא היוד והשנית מם או נון, תאמר גבר גברים וגברין אם תרצה בהמיר המם בנון, וקבר וקברים ומלך ומלכים ומלכין, למחות מלכין (משלי לא ג); ואם תשנה או תקבץ שם נקבה בין שיהיה בו סימן הנקבה בין שלא יהיה, אתה מוסיף עליו גם כן שתי תוספות אחת מהנה אות רפה והיא

הואו והאחרת תו, תאמר ארץ וארצות וחרב וחרבות ולשון ולשונות ושנה ושנות ימין עליון (תהלים עז יא) (בכ"י שני שנות דור ודור דברים לב ז), ואפשר שיקבצו בו קבוץ הזכר כאשר נאמר בקבוץ שנה אם עוד רבות בשנים (ויקרא כה נא), ובקבוץ מכה מן המכים אשר יכהו ארמים (מ"ב ח כט); והיה סימן המשנה והקבוץ אחד, כי כל משנה קבוץ, כי כאשר אתה שונה אתה מקבץ אחד אל אחר, כאשר אם אתה מקבץ מספר אל מספר.

ודע כי כאשר תזכור האחד ותאמר איש או גבר או קבר או חרב או זולת זה מן האחדים, כבר נקבץ לך באחד ההוא הודעת המספר והודעת המין, וכאשר תאמר שנים אנשים מרגלים (יהושע ב) או שלשה שרגים (בראשית מ י) או ארבעה חרשים (זכריה ב ג) או הדומה לזה, לא נקבץ לך בשנים ולא בשלשה ולא בארבעה ולא בזולתו מן המספר המין עם המספר*). ועל כן זכרת המספר ואחר כן הכרת המין אשר אתה רוצה להגיד, כי המספר הזה גזור מן המין אשר זכרת ותאמר שלשה אנשים, ארבעה חרשים (זכריה ב ג), והיתה ההקשה שתאמר אחד אנשים (כלומר אחד מן האנשים) כאשר תאמר שלשה אישים שלשה אנשים, אבל בעבור שהיה אפשר שיזכרו איש ויקבצו בו שני הדברים ר"ל הודעת המספר והמין, נאמר ויהי איש מהר אפרים (שופטים יז), איש היה בארץ עוץ (איוב א) מבלי שיזכרו עמו אחד, וכן אמרו אחד נפש מחמש המאות (במדבר לא כח) הוא תבנית קודם, ואין אמרו נפש התאר לאמרו אחד, כי העצמים לא יהיו תארים, כי התארים תכונות והתכונות מקרים וכאשר יקדם התאר יהיה המספר תמורתו וכאלו הוא עטף הבאור; וכאשר יקבצו אי אפשר שלא יזכרו המספר כי אין עליו ראיה. ואפשר שיקדימו המספר ויאמרו שלשה אנשים, ששה אנשים, עשרה אנשים, שתים מערכות (במדבר כד ו); [ואפשר שיאחרו] אותו ויאמרו אילים חמשה, עתודים חמשה, כבשים בני שנה חמשה (שם ז) ואין זכרון המספר הנה תאר כאשר היה באמרם איש אחד כבש אחד תאר, כי אי אפשר בלעדיו כי אין ראיה על הכמות הזאת כי אם בזכרו, אבל הוא הגדת המוחל בו ולא ישלם הדבר כי אם בו; ואין דברי זה מונע משיהיה בלשון הזה תאר ומתואר בזולת המקום הזה, ר"ל בכמו אמרו וישב דוד בצקלג ימים שנים (ש"ב א), כי שנים תאר לימים, וההפרש בינו ובין אלים חמשה כי זה הלשון היה ראוי שיוציאוהו בלשון יומים ועל כן היה שנים כדבר שאין צריך לו והיה באור לסמן המשנה, רק דברי במקום הזה בלבד ובכמהו, אבל אמרם שלשה אנשים או ארבעה חרשים או הדומה לזה מן המעט שבמספר (בכ"י שני מן המועט) הוא סמוך אל הספורות

*) אמר האפודי בפ' כ"ד: וראוי שתדע כי שמות המספרים כלם הם תארים וכן הונחו קצתם בדמיונים שהתבארו אמנם זה ראוי שיובן במספר החמרי והם כל המספרים שהונחו בכתוב לפי שכשילקחו על זה האופן יורו על המקרה ונושאו כי המספר הוא מקרה לספור אצל המתאמתים והוא התואר אצל המדקדקים וגם אצל המאמתים מצד הכח אשר לספור על הספירה אמנם כשילקח המספר המוחלט הנה הוא שם למקרה לא שם התאר וזה מוסכם בכל המספרים זולת האחד שחלקו עליו גדולי החכמים אם מה שיורה עליו מהאחדות הוא מקרה או הוא עין הנושא והרמב"ם ז"ל כתב במורה שהוא מקרה וכשיאמר עליו ית' נאמר שהוא אחד לא באחדות להרחיק המקרה מעצמו ית', ונראה בו שלילות הרבוי ממנו כמו שיאמר קדמון על שלילות החדוש, ויראה כי הראב"ע מהדעת הזה ולזה כתב בפרוש התורה ה' אחד, הטעם לבדו, להודיע שכאשר יאמר עליו ית' אחד לא יורה על המקרה ולזה אמר שהכונה בו לבדו שירצה שלילות הדמיון.

בענין לא בלשון, כאשר אמר ויהי כאיפה שעורים (רות ב יז) ולא נראתה הסמיכה בלשון אע״פ שהוא סמוך בענין. ויש שסומכים המספר הזה בלשון בהסמכו אל השמות הנראים, אמרו ארבעת ימים (שופטים סוף יא), עשרת כסף (שם יז י); וממה שמורה על כי אמרם שלשה אנשים והדומה להם סמוך, אמרם את עשרת השבטים (מ״א יא לה) כאשר אמרו את עשרה השבטים (שם יא לא) והם שניהם סמוכים, אלא שסמיכת האחד בלתי גמורה כי איננה בלשון; ואמרו עוד שבעה שקלים ועשרה הכסף (ירמיה לב ט) וזה סמוך בענין, מבלי ספק גם כן שלשה אנשים והדומה לו סמוך בענין. אבל כאשר הם סומכים אלה המספרים אל הכנויים אי אפשר שלא תראה הסמיכה בלשון בהיפוך ההא תו בהכרח, כמו שאמרו ויצאו שלשתם (במדבר יב ד), אל הימין לארבעתם (יחזקאל מ י), ויפלו שבעתם (ש״ב כא ט), ואם יטעון עלינו טוען למנוע הסמיכה מן המספר הזה במה שאמרו שתים מערכות (ויקרא כד ו) שנים עדים (דברים יז ו), שנים חרשים (שופטים יא לח), ולשנים האנשים (יהושע ו כב), פי שנים (דברים כ״א, י״ז) שנים כרובים זהב (שמות כה יח), נדחה אותו באמרו גם כן על פי שני עדים (דברים יט טו), שני אנשים (שמות ב יג), שני כרובים (שם לז ו), שני חדשים (שופטים יא לח) הסמיכה בהם נראית, ונאמר במה שנים עדים ומה שתים מערכות ומה שנים חדשים ומה שנים כרובים והדומה להם מה שאמרנוהו במה סיגים כסף ומה באילים השערים (לעיל 129) וזולתה שהיא דחוקה. וממשמושיהם וממנהיגיהם שירחקוה בסמיכה כאשר אתה רואה ושיחסרו אותה בזולת הסמיכה במקום הזה להקל כאשר חסרוה מן הרודד עמי תחתי (תהלים קמד ב) וזולתו כאשר קדם זכרו בזולת המקום הזה. ודע כי אע״פ שלשון המשנה והקבוץ ברוב דבריהם אחד לפי שכל משנה קבוץ כאשר אמרנו כבר, הם נוהגים בקצת דבריהם במשנה לשון הקבוץ, מורים בו כי הספור שנים מבלי שיזכרו המספר, ואפשר שיתקבץ להם במספר ההוא הורות על המספר ועל המין כאשר התקבץ להם זה באחד, וזה בכמו אמרם הואל קח ככרים (מ״ב ה כג), חמור חמרתים (שופטים טו יז), רחם רחמתים (שם ה ל), מאתים לחם (ש״א כה יח), שנתים ימים (בראשית מא א), וטמאה שבועים (ויקרא יב ה), לירכתים ימה (שמות כו כז), ממתנים ועד ירכים (שם כח מב), בין הערבים (שם יב ו), אלפים באמה (במדבר ז פה), איש הבינים (ש״א יז ד), והידים ידי עשו (בראשית כז כב), יום או יומים (שמות כא כא), אמתים וחצי (שם כה יז), פעמים (במדבר כ יא), הזרוע והלחיים (דברים יח ג), חומה גבהה דלתים ובריח (דברים ג ה), והראיה על כי דלתים הנה לשון משנה ואיננו קבוץ, שאחד חומה ובריח, והוא ספור על כל מדינה כאשר נאמר כי נסגר לבוא בעיר דלתים ובריח (ש״א כג ז), אלא אפשר שיעזבו השמוש במשנה הזה בקצת המקומות וישובו אל הקבוץ וזכרון שם המספר ואמרו ושתים דלתות לדלתות (יחזקאל מא כד). ימים שנים (ש״ב א) ובמשנה לשני ימים ולילה אחד (זבחים נה), ונאמר וישימו לה ידים (מ״ב יא יו), כלומר שתי מערכות, ועוד והידים ידי עשו (בראשית כז) ונאמר שתי ידות (שמות כו יז) וקבץ, ואלו היה אומר ידים לקרש היה נכון. ובדברי בעל ההלכות שני אלפים אמה (הלכות גדולות ה׳ עירובין) ותפשו עליו בזה אנשים מבעלי הדקדוק ואמרו אלו היה זה נכון לא אמר הכתוב אלפים באמה (במדבר ז פה) מבלתי שני אלפים, וכבר הראינוך הכתוב שאמר אך אם יום או יומים בלשון המשנה ואמר גם כן ימים שנים בלשון הקבוץ, ובמקרא עוד

דלתים ובריח וגם כן ושתי דלתות, וכאמתים (במדבר מ״א לא) וגם כן שתים אמות (יחזקאל מג יד), ומפני שתפסו עליו בזה הבאתי רוב הדברים האלה לעזור לבעל ההלכות. ובעבור שהיה המשנה קבוץ כאשר אמרתי לפנים, היה קל בעיני העברים לשמש בלשון המשנה בקצת המקומות בקבוץ כאשר נאמר שבעה עינים (זכריה ג ט), שש כנפים (ישעיה ו ב) לקחנו לנו קרנים (עמוס ו יג), ונעקש דרכים (משלי כח יח), בעצלתים ימך המקרה (קהלת י יח) ונסב חומה ומגדלים דלתים ובריחים (דהב״ה יד ו), ומים, ושמים וזולת אלה מן הקבוצים.

ודע כי בא ההא במספר הזכר בפחות מעשרה אע״פ שהיא אות הנקבה איננה על דרך בואה לנקבה בכמו הלכה היא (ירמיה ג ו), האמרה בלבבה (ישעיה מז ח), כי אם היה כך היה המספר לשון הנקבה נופל על הזכרים, וזה מה שלא יתכן, אך באה הנה כבאה בבלילה ההוא (בראשית לב כב) והדומה לו ממה שזכרנוהו כבר (לעיל 39) ובמכשפה לא תחיה (שמות כב יז) שרוצים בו הזכר והנקבה, אבל באה עליו ההא להגעה. ואם תפול המספר על הנקבה תפילהו בלא הא ותאמר שלש וארבע ועשר כאשר תאמר שמש וארץ, והיתה ההקשה לכתוב ההא במספר הנקבה ולהפילה ממספר הזכר, אך מפני שהביאוה במספר הזכר להגעה ולנחץ ראו להפילה ממספר הנקבה כדי שלא יתדמה בלשון אע״פ שכתבוה במקומות מעטים במספר הנקבה על העקר, וזה באמרם לשלשת אחיתיהם (איוב א ד), ושלשת נשי בניו (בראשית ז יג), ומעלות שבעה עולתיו (יחזקאל מ כו; לעיל 207). וכאשר תצא מהקשר הראשון (ר״ל מראש המספר עד עשרה) תחבר אליו שם ממה שהיה בעקר המספר עד שתשיתהו ותשימם שם אחד והוא אמרך במספר הזכר אחד עשר יום, שנים עשר יום, שלשה עשר, ארבעה עשר, עד תשעה עשר תכתוב ההא אשר הושמה סמן לזכר בתחלה וחסירה מן הסוף כדי שלא יתקבצו שני סמנין לנקבה בשם אחד אע״פ שאין ההא במספר הזכר לנקבה. ותאמר במספר הנקבה ויהי באחת עשרה שנה (יחזקאל לא), בשתי עשרה שנה (שם לב יז), שלש עשרה, עד תשע עשרה תסיר ההא מן ההתחלה כאשר היה בעקר המספר ותכתבנה בסוף על אמתת לשון הנקבה ואמרו אחת עשרה ושתי עשרה, וקבצת בין שתי לשונות לנקבה בעבור השתנות השני סמנין ר״ל שהאחד מהם תו והשני הא רפה. ודע כי העקר היה באחד עשר ושנים עשר עד תשעה עשר להיות אחד ועשרה, ושנים ועשרה ושלשה ועשרה, ותשעה ועשרה, ומפני שהיה עקר המספר להיות שם אחד מורה על כל שלשה וארבעה וחמשה הרכיבו שני השמות האלה וישימום שם אחד וחסרו ואו העטוף, ועל כן לא נכתבה הא שנית בשלשה עשר וזולתו כדי שלא יתקבצו שני סמנין דומים בשם אחד; ואפשר שימירו הנה עוד ההא בתו כאשר אמרו כחמשת עשר אלף — מכל מחנה בני קדם (שופטים ח י) ואין התו הזו לסמיכה כי אין טעם לסמיכה הנה, אבל היא כתו ושכרת ולא מיין וזולתה. וכאשר תשנה המעט שבקשרים ר״ל עשרה, תגזור לו משמו מה שיש בו ראיה כי יצאת ממנו אל כפלו, והראיה עליו מה שישיגהו מן התוספת ר״ל היוד והמם והוא אמרך עשרים, ושנותם תנועת העין ממנו הוא שלא כמנהג בשאר הקשרים והוא שהם גזרו שלשים משלשה וארבעים מארבעה וחמשים מחמשה וכן עד תשעים והיו בדין שיגזרו משנים שם במקום עשרים ולא עשו אבל שנו העשרה, וכאשר שנו בעשרים המנהג בשאר הקשרים, שנו תנועתו להיות ראיה על באו

שלא כמשפטו. ואם יאמר אומר ולמה לא גזרו משנים שם במקום עשרים? התשובה שאם היו רוצים זה היו צריכים לחסר סמן המשנה ממנו ולהשיבו לאחדות ולא בא לעולם מתאחד, והמנעם ממנו אם כן כמפני דחק. וכאשר תוסיף על העשרים אחד ומעלה או אחת עד הקשר השלישי ואשר אחריו מן הקשרים תאמר וביום עשרים וארבעה הוה (נחמיה ט א), בעשרים ואחד (חגי ב), בעשרים וארבעה לתשיעי (שם ב י), ביום עשרים וארבעה (זכריה א ו), בעשרים ושבע שנה (יחזקאל כט יז), בעשרים וחמש שנה (שם מ), כל מלכים שלשים ואחד (יהושע סוף יב) וכן עד סוף הקשרים; ואפשר שיפרידו קצת המספרים מקצתם כאשר אמרו ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים, ושלשים יום ושלשת ימים וששים יום וששת ימים (ויקרא יב), ואפשר שיעטפו הרב על המעט כאשר נאמר בשבעה ועשרים יום לחדש (בראשית ח יד), תשע ועשרים שנה (שם יא כד), שתים ושלשים שנה (שם יא כ). שבע ושלשים ומאת שנה (שמות ו יו), ואהרן בן שלש ושמנים (שם ז ו); ואפשר שיפרידו בין אלה המספרים גם כן כאשר נאמר שבע שנים וארבעים ומאת שנה (בראשית מז כח). ואם יאמר אומר למה לא בנו אחד ומה שאחריו מן המספרים עם עשרים ויושמו שם אחד כאשר עשו באחד עשר והדומה לו? נאמר כי נמנעו מזה בעבור סימן הקבוץ אשר באחד משני המספרים כדי שלא יהיה השם משתנה, אבל אחד עשר והדומה לו על אשר לא היה בו סימן לקבוץ לא היה זה רע בעיניהם ושמוהו כמו אביעזר ובית אל ובית לחם; ואם יטען עלינו טוען בשנים עשר, התשובה שלא יכלו לחסר סימן המשנה ממנו והיה שם השם אל האחדות, וזה מה שלא דברו בו, הקלו זה בו לבדו אבל אפשר שיחסרו אחת משתי התוספות אשר הם סימן המשנה והוא המם ואמרו שני עשר איש (יהושע ג יב), שתי עשרה אבנים (שם ד ח), ואין זה על דרך הסמיכה אך להקל כאשר הקלו זה במי המרים (במדבר ה כד), משכימי בבקר (ישעיה ה יא) וזולתם, והיתה הקלות הנה יותר צריכה בעבור ארך השם. ואם יאמר אומר ולמה לא עטפו עליו (ר״ל בשנים עשר) כאשר עטפו בשנים ועשרים? נאמר כי רצו להיות המנהג בכל מה שיש למטה מן הקשר הראשון והשני אחד. וכאשר הגיע אל הקשר אשר אחרי העשרים יהיה ענינו בכל אשר יקבץ עמו מן המספר בענין העשרים אלא שגזרתו משלשה מפני שהוא לשלש המעט שבקשרים *) וכן מה שאחריו עד תשעים; וכאשר תגיע אל הקשר אשר אחריהם יהיה לו שם חוץ לשמות האלה כי מעלתו מעלת שלשים מאשר לפניו וארבעים והדומה להם ותאמר מאה ולא תגזור לו שם מעשרה שלא ידמה לעשרים ואמרך מאה שנה והוא סמוך בענין אע״פ שאיננו סמוך בלשון, ואפשר שיסמכהו בלשון כאשר אמרו מאת שנה (בראשית כה ז); וכאשר תגיע אל הקשר השני אחרי המאה תאמר מאתים והיתה ההקשה במאתים שתי מאות וקצרוהו, וכאשר תגיע אל הקשר השלישי ומעלה תאמר שלש מאות וארבע מאות עד תשע מאות, וכאשר תעבור התשע מאות תגיע אל קשר יהיה לשונו משונה ותאמר אלף.

ודע כי מה שאחרי השנים אל העשרה מן הספורות לא יהיה על הרוב כי

---

*) ר״ל המעט שבקשרים הוא מספר העשרה והוא תבולת יהיה שלושים, ומפני שלוש זה יכנה שלושים מן שלשה.

אם קבוץ או לשון שהוא מיוחד לקבוץ כאשר אמרו שני אנשים עברים נצים (שמות ב), שלשה גביעים (שם לז יט) וארבעה אנשים (מ"ב א ג) חמשה אנשים, תשע שנים, שנים עשר שנים, ורחב עשרה אלפים (יחזקאל מח יג), חמשה בקר וארבע צאן (שמות סוף כא), ושתי צאן (ישעיה ז כא), שני רכב סוסים (מ"ב ז יד), כי רכב שם לאחד וליותר מאחד מן המרכבות כאשר עתיד להתבאר זה בשערו מספר השרשים, וממה שבא עליו רכב שם לקבוץ אמרו ועשרה רכב (מ"ב יג ז) הוא שם לקבוץ כמו חמשה בקר ושתי צאן, אלא שכבר אמרו שני העמר (שמות יו כב), שלשת הנפת (יהושע יז יא), ורחב עשרה אלף (יחזקאל מה יא) ועשרה הכסף (ירמיה לב ט), עשרת כסף (שופטים יז י), ארבע רבוא, שתי רבוא (נחמיה ז סו עב) בלשון מאוחד *) ויתכן לאסוף שני רכב סוסים (מ"ב ז יד) עוד על אלה, וכן ועשרה רכב (שם יג ז) על שלא יהיה שם לקבוץ רק לאחד, ויתבאר לך זה בשערו מספר השרשים. והחו באמרו הנפת תמורת הא, וקבוצו כל נפת דאר (מ"א ד יא). ומה שאחר העשרה עד העשרים ואחד, העשרים עד התשעים, יש שיהיה מאוחד על דרך ההכרה למין כאשר אמרו אחד עשר יום — בעשתי עשר חדש (דברים א ג), לשנים עשר שבט (שמות לט יד), שנים העשר איש (יהושע ד ד), ושתים עשרה מצבה (שמות כד ד), ובארבע עשרה שנה (בראשית יד), חמש עשרה אמה (שם ז כ), תשע עשרה שנה (שם יא כה) תשע וששים שנה (שם ה כו), עשרים קרש (שמות כו יח), שנת החמשים שנה (ויקרא כה י); ויש שיהיה מקובץ על אמתת המספר ואם יהיה להכרה כי הם מכירים בקבוץ כאשר אמרו הבשילו אשכלותיה ענבים (בראשית מ י) ואמרו ענבים הכרה, ואמרו ועשרת אלפים כרים חטים ושעורים עשרת אלפים (דה"ב כז ה) אמרו כרים הכרה למספר ואמרו חטים הכרה למין, ועקר ההכרה להכיר הקבוץ באחד כאשר זכרנו כבר [להכרה כמו אזור עור (מ"ב א ח), מלא חכמה וכליל יופי (יחזקאל כח יב; כ"כ בגליון הכ"י] וכמו שנאמר ארבעה טורי אבן (שמות לט י) והכיר הקבוץ ר"ל טורים באבן והוא אחד; ואמרו במה שהכר ממה שאחרי העשרה עד התשעים בקבוץ עשתי עשרה יריעות (שמות לו יד), שנים עשר אנשים, שתים עשרה אבנים (יהושע ד ב ג), עשרים קרשים (שמות לו כה). וכן יאוחד מה שאחרי המאה ויקובץ אמרו מאה שנה (בראשית יא י) מאת אדנים למאת הככר (שמות לח כז), מאה אלף (מ"ב ג ד); ומה שאחרי האלף גם כן מאוחד ומקובץ אמרו אלף גפן באלף כסף (ישעיה ז כג), עשרת אלפים איש (שופטים א ד), כי אלף שנים (תהלים צ ד), מאה אלף כרים ומאה אלף אילים (מ"ב ג ד) ודעתם בהשתמשם במאת אלף (במדבר ב ט) בסמיכה ומאה אלף בלא סמיכה הוא דעתם בהשתמשם בעשרת הכסף (שופטים יז י) בסמיכה ועשרה הכסף (ירמיה לב ט) בלי סמיכה.

ודע כי העקר באמרם עשתי עשרה הוא על שתי עשרה, כלומר המספר אשר קודם שתי עשרה והוא כנוי לאחת ר"ל שענין עשתי עשרה הוא ענין אחת עשרה וחסרו הלמד להקל ואמרו עשתי, ואמתתו להיות מספר לנקבה בלבד וכאשר חסרו הלמד ובנו שתי המלות מלה אחת שמוה במעלת מלה בלתי מורכבות כאלו היא מלה בפני עצמה כאשר עשו באמרם את ירובעל ואת בדן

*) מאוחד ל' יחיד ובשני כ"י כתוב בכל הפרק מאוחד.

(ש"א יב יא) אשר עקרו בן דן[1]) וחסרו הנון ובנו השתי מלות מלה אחת כאילו היא בפני עצמה; והביאו עשתי על הזכר (דה"א יב יג; כד יב) כאשר הביאוהו על הנקבה[2]). ואמרו במספר הנקבה עשתי עשרה יריעות (שמות כו ז) בכתיבת ההא באחרונה על המנהג במספר הנקבה, ואמרו במספר הזכר בעשתי עשר חדש (דברים א ג) בחסרון ההא על המנהג במספר הזכר ובטחו מן הספק במלה הזאת בעבור שכתבו ההא בסוף המספר לנקבה וחסרו ממנו לזכר.

שער מה׳

בהודעת המספר׳

כאשר תודיע מהאחד עד עשרה תסמוך המספר אל הספור ותבא ההודעה על הספור כאשר נאמר שני העומר לאחד (שמות יו כב), ועמדו שני האנשים (דברים יט יז), והמזלג שלש השנים (ש"א ב יג), וארבע הידות (בראשית מז כד) שבע השבלים, שבע הפרות (שם מא), שש השעורים (רות ג יח), לתשעת המטות (במדבר לד יג), את עשרת השבטים, ועוד עשרה השבטים (מ"א יא לא לה) כאשר היתה המלה קודם ההודעה, ואמרו עשרת כסף (שופטים יז י), עשרת הדברים (דברים ד יג) ועוד שבעה שקלים ועשרה כסף (ירמיה לב ט) סמוכים בענין לא בלשון כאשר בארנו קודם זה. ואם תודיע מהעשרה ועד העשרים משני המספרים אשר יושמו שם אחד תביא ההודעה במספר השני כאשר נאמר שנים העשר איש (יהושע ד ד), והוא בשנים העשר (מ"א יט יט) כי הרכבתו איננה גמורה, ואם תרצה תביאנה על המספר הראשון לדמותו אל מה שהרכבתו גמורה כאשר נאמר ובשנה האחת עשרה (מ"א סוף ו), ואם תרצה תביאנה על הספור ולא תביאנו על המספר כאשר נאמר ואת שתים עשרה האבנים (יהושע ד כ); וכאשר תגיע אל עשרים וזולתו מן הקשרים תביאנו על הספור כאשר אמרו עשרים הקרשים (שמות לו כד), את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה (שמות ט כה), שלשים הכסף (זכריה יא יג), ואם תרצה תביאנה על המספר ולא על הספור כאשר נאמר שנת החמשים שנה (ויקרא כה י). וכאשר תגיע אל מאה תביא ההודעה על הספור כאשר נאמר למאת הככר (שמות לח כז) ואם תכיר תביא ההודעה על ההכרה כאשר נאמר ויהי מאת ככר הכסף (שם), וכאשר תעטיף מספר על מספר ותרצה להודיע, תודיע המספר הראשון בלבד אם תרצה ותעטיף השני בלא הודעה כאשר נאמר יום האחד ועשרים (שמות יב יח), ואם תרצה תודיע כל המספרים כאשר נאמר ואת פדויי השלשה והשבעים והמאתים (במדבר ג מו), ואם תרצה תודיע הקצת מבלתי הקצת כאשר נאמר ואת האלף ושבע המאות והחמשה ושבעים (שמות לח כח), את החמשים ומאתים איש (במדבר סוף יו), ואפשר שלא יודע זולת המין המוכר בו בלבד כאמרו אלף ומאה הכסף — וישב את אלף ומאה הכסף (שופטים יז ג).

---

[1]) והוא שמשון שבא מדן (שופטים יג ב לעיל **151**). ומצינו עוד שם עצם בפני עצמו ובני חושם בדן (דה"א ז יב) בלתי מורכב מן בן דן.

[2]) והשיג על זה רד"ק ואמר כי לא נכונו דבריו כי מצאנו המלה במספר הזכרים והיה ראוי להיות בזכר עשתי עשר והראב"ע בצחות מ"ב משיג על ר"י גם במה שאמר על עשתי עשרה „כי אחד קודם לשנים וזה הפך הכתוב מבן עשרים שנה ומעלה"; וראה עוד במקנה אברם מסילה כ"ו.

שער מו·

שער אחר ממנו·

כבר אמרנו בשער הקודם לשער הזה כי העברים מביאים ההא במספר הזכר באשר למטה מעשרה ואומרים שלשה אנשים וארבעה ותשעה ועשרה אנשים וכי הם מפילים אותה ממספר הנקבה ואומרים שלש נשים, עשר נשים, שבע שנים, שבעה פרות והדומה לזה, כי נשים קבוץ נקבה והאחת ממנו שאיננו מלשונו אשה, וכן באחת משנים שנה, והאחת מפרות פרה, ואמרנו ג"כ בו כי הם משנים זה וכותבים ההא במספר הנקבה על הזרות מן המנהג אע"פ שהוא כעקר כאשר אמרו ושלשת נשי בניו (בראשית ז יג) והאחת אשה כאשר אמרנו, ואמרו ומעלות שבעה (יחזקאל מ כו) ועוד על אבן אחת שבעה עינים (זכריה ג ט), ואת הכבשה ישלם ארבעתים (ש"ב יב ו), ואומר הנה כי אמרו שבעה שופרות היובלים (יהושע ו ד), שבעה מזבחות (במדבר כג), ואת הכירות עשרה (מ"א ז מג) והדומה להם איננו על הדעת הזאת, וזה מפני שהיה אחד המזבחות מזבח והאחד משבועות שבוע והאחד משופרות שופר והאחד מכיורות כיור בלשון זכר כתבו ההא במספר הכל על הענין והניחו בלשון [זכר], וכבר עשו עוד כזה במספר קבוץ הנקבה האחת אשר יקבץ על לשון הזכר כאשר קדם מדברנו בו כי הם מפילים ההא ממספר הקבוץ ההוא מפני שהיתה האחת ממנו נקבה כאשר עשו באמרם שבע שנים (בראשית ה ז), כי בעבור שהיתה האחת משנים שנה בלשון נקבה הביאו מספר השנים על הענין והוא לשון הנקבה והניחו לשון שנים והוא לשון זכר, וכן עשו בשבע שבלים (שם מא כג) מפני שהיתה האחת (לשון נקבה) וכראש שבלת ימלו (איוב כד כד); אבל אמרם עשר ככרי כסף (מ"ב ה ח) הוא ראיה על שהם מביאים הככר בלשון נקבה.

נשלם ספר הרקמה
בעזרת הנותן עצמה
ויש בו ארבעים וששה שערים
וכלם על הסדר מסודרים.
(כ"כ בכ"י פארים).

נשלם החלק הראשון ממחברת הדקדוק הנקרא ספר הרקמה.
(כ"כ בכ"י אקספרד).

אלה שמות הטעמים: אשרי האיש, חזר. לא הלך, רתק. בעצת, רתק. כל חוסי נצח. מושיב, תקף. ישועתה, טרף. לדוד, פזר. לדוד, שפר. למנצח, נתק. ילדתיך, מתח. קומה, ניח. ואשמרה, כתם. לא עמד, אתנחה. אל חק, כתר. ותפשו, סלק. אשרי, גזר. למנצח, זבד. הנה זאת, פרק: (כך כתוב עוד בשני כ"י של הרקמה בסוף אחרי שיר החתימה, ומזה נשפוט שאין ר' יונה מחבר הדברים האלה הסתומים והחתומים, גם אין זה דרכו לכתוב לשון קשה כזו בלי לבארה יותר. והרוצה להעמיק בשמות הזרים האלה אשר הרבה מהן נחליטן משובשות בכתיבה יערוך למולן ההערה בס' תורת אמת דף 4).

באורים והשגות והוספות.

לשער א. אמר החכם האפדי נפ"ע של חבורו היקר מעשה אפד, כל שם שיונח לנושא מה נגזר משם מקרהו שלא יבא על דרך הפועלים או הפעולים אשר הם חלק מבניני הפעלים קראו המדקדקים בשם התואר, ואולי לשמות הפועלים והפעולים קראו ג"כ שם התואר, וכתב החכם ר' יונה (עמוד 2) „ומין שלישי מהשמות נקרא תואר מפני שמתארים בו כל אחד משני המינים הראשונים כאמרנו זהב טהור, ביום הרג רב" וג' ולא הטיב בבאור שם התואר מה שיורה על העצם ועל המקרה הנשוא והנושא עליו, כי הנה יהיה כל שמות הפועלים והפעולים שמות התואר כי כולם יורו על העצמים והמקרים הנשואם עליהם ואיך לא יהיו תוארים ג"כ לפי זה לב חורש, ולשון מדברת, ורש עושה, שמות הפועלים, ואדם עשוק ואזן שכון שמות הפעולים, ומה הבדל בין אלה והדומים להם ובין זהב טהור וכל מום רע שהביא במשלו, ואולי כן הם אללו וכמו שיבא, ואם מפני שלא באו על דרך הפועל והפעול קראם שמות התואר, הנה לא יהיה ההבדל לשם תואר בענין כלל זולת השם, וגם כי הוא כבר חשב לתת הסבה כשאמר מפני שמתארים בו כל אחד והיה אם כן כאלו באר הדבר בעצמו כי אנחנו בשנעלם ממנו מה הוא התואר יעלם ממנו גם כן מה הוא הדבר שמתארים בו אשר בעבורו יאמר שנקרא התואר. ומפני זה אומר כי התאר הוא השם המורה על הנושא ועל מה שינשא עליו יחד וזה כשיהיה הנשוא ההוא קנין לנושא או כח ימשך ממנו פעל או הפעלות על התמידות וביחוד יאמר תואר לשם המורה על הנושא ועל מה שינשא עליו מארבעה סוגי האיכות (הביאם הרב המורה ח"א פנ"ב). ואמנם אמרתי שיהיה הנשוא קנין לנושא או כח ימשך ממנו פועל או הפעלות על התמידות לתת ההבדל בין התואר ושם הפועל או הפעול, והמשל כי ההפרש אשר בין טוב וסלח ובין הסולח לכל עוניכי הוא כי סולח לא יקרא כי אם בעת פעל הסליחה וסלח יקרא מלד הכח אשר לו על הסליחה גם בעת היותו בלתי סולח בפעל וכן ההפרש בין וגונב איש ובין אם ימצא הגנב כי לא יקרא גונב רק בעת היותו גונב בפעל וגנב יקרא מלד הכח אשר לו על הפועל ההוא המגונה וגם בעת השינה יקרא גנב להיותו מוכן אל זה על התמידות בשיזדמן ועל דרך זה לכל התארים כאמרך נדיב כילי שוע נבל גבור לדיק אביר אדיר אמיץ וזולתם משמות התוארים אשר באו בכתוב לאלפים. וכבר היה ממנהג העברים להבדיל בין שמות התוארים ושמות הפועלים והפעולים בשמות להם מיוחדים לכל אחד מהמינים ובקלתם יבדילו ביניהם בשיוסיפו יוד על שמות התוארים כמו אבלילי ענירי אויבתי (מיכה ז ח) שוכני, ואני קורא ליוד הזאת יוד התואר אבל כל המדקדקים ישימום נוספות ואין הענין כן ומפני זה כתב הראב"ע על ורלון שוכני סנה כי לא יאמר שוכני על רגע אחד, הנה כבר הורה כי היוד בשוכני תורה על ההתמדה וכי שוכני הוא תואר או אולי אמר זה מלד כח הגזרה, וכזה אני חושב ביודין שבאו במגביהי ומשפילי ומקימי ומושיבי לפי שהם כולם תוארי הפעלות לבורא ית' יורה על השפע אלה הענינים מאתו ית' על ההתמדה, והאומר שאלה היודין והדומות להם נוספות לא הבינו הענין הזה וכבר קרה בלשון העברי לקלורה אללנו היום שלא ימלאו לכל התארים שמות מיוחדים ויעתמשו בה בשמות הפעלים או הפעולים וזה במקומות רבים בכתוב בשמות הפועלים, עוכר לסוחר, הולך את חכמים, רוכלת העמים, לעושה נפלאות, ומזה גם כן הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי, ובשמות הפעולים אדם עשוק, ברוך אתה בבאך, אורריך ארור וכאלה רבים, אמנם בשילקחו אלה השמות מלד שהם שמות פועלים או פעולים הנה מובנם נבדל ממה שיורו עליו בשיולקחו מלד שהם תוארים כמו שהודעתיך, ולזה כתב הראב"ע על ופרעה חולם היה חולם ועל ורבקה שומעת היתה שומעת להורות כי אלה השמות לא ילקחו כאן מלד שהם תוארים עד שיהיה נושא המאמר ופרעה חולם ונשואו והנה עומד אבל הוא שם הפועל ופרעה נושא במאמר וחולם נשואו וכן ורבקה שומעת ולא ילקחו מלד היותם תוארים אבל מלד שהם שמות פועלים ולזה קשר נהם מלת היה אשר היא בנח על שמות הפועלים כי אמרנו ראובן הולך שם הפועל הנה הרלון בו שהוא עתה הולך או היה או יהיה. ומפני שהבינו חכמי ישראל ז"ל ההבדל הזה בין שמות הפועלים והתוארים הנה במה שלא מלאו להם שמות נבדלים בכתוב הבדילו הם ביניהם בתוספת נון ויאמר גוזלן חומסן

כועסן אין הקופדן מלמד, לא הבדילו ביניהם כי אם בתוספת נון לבד וכן מצאתים כתוב ומנוקדים במשניות קדומות ועתיקות שהם אצלי, וזה בתארים אשר ישתמשו בשמות הפועלים אבל בשמות הפעולים אמרו מרחום רחמן וזה הרבה בלשון החכמים ז"ל ישימו הנון להורות על התוארים וכבר היה זה הענין קדום ממסדרי התפלות אמרו כי אתה סולחן לישראל מן העולם ומוחלן לשבטי ישורון, ועם שבשם התואר מסליחה הוא סלח בכתוב הנה להשוות בשמות ללאות הדבור אמרו סולחן כי ממחילה לא מצאו תאר והוצרכו לעשות מוחלן.

ודע שכבר יקרה בלשון עברי שהם יעשו לפעמים משמות התארים שמות העצם לגשמים שיתארו בהם וקראו המדקדקים לאלה התוארים תוארים גוברים ורצו שכבר יחזק כח השם התואר עד שישוב שם עצם (ראה ההערה לעמוד 64 ורד"ק במכלול עמוד קנט) ויהיה אם כן לפי מה שהונח השמות ארבעה שם דבר ויכלל שם העצם והמקרה ושם התאר ושם הפועל והפעול ושם הפעל ואפשר כי זה הוא הנראה מענין השמות אצל המדקדקים, אבל לפי שהיה שם הפועל והפעול מורה על זמן עבר או עתיד וגם שהוא בלתי מוגבל מבא השם אולי שמו אותו בכלל הפעל אשר הוא החלק השלשי מחלקי הלשון, אבל כבר ראיתי להחכם ר' יונה שעשה משמות הפועלים והפעולים מין אחר מהשמות וכתב על המין הזה (סוף עמוד הראשון):

,,והמין הזה מהשמות מורה על העצם ועל המקרה יחד בעוד התחברות העצם המקרה" ולפי זה לא יהיה אצלו הבדל בין שמות הפעולים והפועלים ושמות התאר ומן הפלא איך אמר אחרי כן ,,ומין שלישי מהשמות נקרא תואר" ולכן יראה כי הוא טעות נפל בנוסחא בספרים והראוי ,,והמין השלישי מן השמות והוא המין שזכר משמות הפועלים והפעולים וזה מחוייב שאם לא כן לא היה מין שלישי אבל רביעי, והנה לפי זה לא הבדיל ההבדל שזכרנוהו וקרא לשמות הפועלים והפעולים שמות התואר וקרא לאלה שמות מושמים בגזר לפי שהם נגזרים לעצמים מהמקרים הנשואים עליהם כאמרו קודר הלכתי הנגזר מקדרות, להוציא אל הורג כמו ועצומים כל הרוגיה הנגזר מהרג רב.

ואמר בסוף השער ,,כי שמות העצמים אינם נגזרים" וביאר כי כוונתו בשמות העצמים שאינם מדברים בלבד וג' והנה שבא גלעד והמצפה ואבן העזר וקברות התאוה והגלגל ואדם העיר (יהושע ג יו) ותפוח (שם יז ח).

עמוד 2. ,,אומר לשון הספר הוא לשון האם והלשון הנראה יותר" נ"ל כי זה הוספה מהמעתיק או היה כתוב בגליון הספר לבאר מלת אומר או חסר בזה דבר.

שם ,,ואם כן המקור אשר הוא עין המקרה הוא יותר קדמון" וג' הנה ר' יונה לא הבדיל בין המקור או שם הפועל ובין שם המקרה, והחכם האפדי שם מסך מבדיל ביניהם וז"ל בפ"י, שם המקרה כשיורש אל עצמותו לבד אין ראוי שיקרא שם הפועל ולא מקור ולא ילקחו ממנו תבונת החולף והעתיד ולבאור זה אומר כי עם שהמקרים הם ענינים לעצמים ולא ימצאו זולתם הנה השכל אשר מדרכו לפרק המורכבות ולהפשיט חלקיהם ולציירם כפי אמתתם יצייר המקרה וישכילהו בבחינת עצמותו לבד מופשט מנושאו עם היותו בלתי מופשט ממנו במציאות וכמו שיעשה בעצמים עצמם אשר ישכיל צורותיהם מופשטות עם היותם בלתי מופשטים במציאות ומפני זה יצייר במקרה שני ענינים כי ישכילהו בעצמותו מצד שהוא עצמות מה או ישכילהו מצד מציאותו בנושא רצוני קבלת העצם המקרה ההוא והתנועה והדריכה אליו ועוד בעצמו ענין ההתפעלות וההבדל ביניהם בבחינות כי בבחינת הפועל יקרא פעל ובבחינת המתפעל יקרא התפעלות, ויקרא פעל בלשון הענין הזה כשיובא באופן שיודע ממנו זמן מציאותו עובר היה או עתיד, וכשיובן ממנו הענין הזה רצוני קבלת העצם המקרה ההוא והתנועה והדריכה לבד זולת שיורה על זמן מוגבל עבר או עתיד יקרא אז שם הפעל או מקור עם שהוא בלתי מופשט מהזמן אבל שהוא בלתי ידוע מהשם; והמשל בזה כי הלובן והשחרות מקרים מונחים בעצמותם לא יצייר בהם קבלת העצם אותם, אמנם ההתלבן וההשתחר אשר הם שמות הפעלים או מקורות כבר יורו על קבלת העצם המקרים ההם בזולת הגבלת הזמן ומפני שהוא בלתי אפשר שתשיג קבלת העצם המקרה בזמן עבר או עתיד אשר נקרא הפעל בלשון אם לא אחר שתשיג ותצייר ענין קבלת העצם המקרה לבד לפי שבחינת הזמן בעבר או בעתיד

הוא ענין נוסף על ענין קבלת העלם המקרה הנה מפני זה נקרא מה שיורה על זה מקור או שם הפעל כי הם שרש והתחלה להבנת הפעל ומציאותו וכאלו הוא המקור והמעין אשר ממנו ישתלחו הפעלים עוברים או עתידים עם שמות הפועלים והפעולים. — ואולי לקצר השגת ההבדל ביניהם קרא ר׳ יונה וגם ר׳ יהודה שם המקרה שם הפעל בפעל אמר ושמר כמו שכתב וכן בכל מה שידמה להם כי רחוק הוא שנאמר שנעלם מהם ההבדל בין שם המקרה ושם הפעל עם שלמותם בחכמת הלשון. — וגם׳ השגה קרא ר׳ יונה המקורות הסבובים כי כמו שהתנועה הסבובית קודמת על שאר התנועות וסבה להן כן המקור קודם על הפעלים וסבה להם, או להיותו סובב בשמוש הלשון על היחיד והרבים ועל הנמצא ועל שאינו נמצא או להיותו על הפעלים פעמים יבא לפניהם בשמוש ופעמים אחריהם.

לשער ב. הנה ר׳ יונה וכל המדקדקים הסכימו על היות מוצאי הדבור חמשה ועל זה השיג האפדי וז״ל: בזה מקום הפלא איך שגו בזה כולם והכחישו המוחש ביאשם לחיך מוצא לאותיות כי אם היו המובן אצלם מהחיך השטח העליון מהפה הנה שגו בזה כי אין לחיך כפי המובן הזה תנועה כלל בדבור ומבוא ביחוד לאותיות מה, כי החיך כפי המובן בזה מחובר בלחי העליון אשר הוא בלתי מתנועע בכל חי תנועה חלקית אם לא בתנועת הראש; וכבר סיפר בפלא מן התמסאח (crocodile) שיניע לחיך העליון. ואחשוב שלזאת הסבה ראוי בומף להקרא אותיות השפה לא השפתים כי השפה העליונה בלתי מתנועע בקולות בומף וכבר קוראים כן והגיעו אל האמת במקרה עכ״ד. ודעתו כי באמת גיכק מאותיות הלשון כמו דטלנת אבל תנועת הלשון בגיכק היא תנועה קלה אל הגובה לצד השטח העליון מהפה ותנועת דטלנת היא אל הארך בלשון והגובה ותנועת הלשון בדטלנת נראית יותר מבגיכק. אכן האמת בכל זה כי הלשון היא עיקר כלי הדבור ולכן יקרא הדבור לשון ומי שאין לו לשון לא יכול לדבר ומי שאין לשונו מתפשטת או מודבק אף מקצת במלקוח יהיה כבד פה וערל שפתים; והחלוקות ההנה אשר המציאן בעל הספר יצירה בענין זה הטעם כמו שאמר הבלמשי במקנה אברם כי בכל האותיות הלשון תבטא גם בחבוט חלקיה או האויר אשר תדחה בתנועתה באברים הנזכרים ולכן מפני שהלשון תחבט בחיך במוצא אותיות גיכק נקראו אותיות החיך וכן בכולם לא שיתנועעו אלה האיברים כולם בעת הדבור מה שנמנע לחיך.

שם עמוד 6. „ויש שימצא שץ (בשלף קלף) ולא ימצא צש ויש שימצא הע ולא ימצא עה ויש שימצא טד ולא ימצא דט״ גם טד נמצא במס׳ מידות „ויציאה טדי מן הצפון״ (פ״א מ״ג ועוד שם, אכן לא מצאתי הע וצ״ל הע הנמצא בהעוה כלאו וזולתו) ובמחברת מנחם מנה חע וטד בין האותיות אשר לא נקבצים ולא נחברים יחד במלה, וכל דברים אלה נלקחים מפי׳ רס״ג לס״י פ״ד ה״ג וז״ל „כי אוסף המלות מן הכ״ב אותיות לא יהא שתופם וצרופם ברוב המלות אלא אות עם אות שאינו מחלקו ולא יתועדו שתי אותיות מחלק אחד אלא באקראי כיצד כי לא ימצא בלשון זס ולא זצ ולא גש ולא קכ ולא קג ולא כיוצא בזה יעודים במלה״.

לשער ו. עמוד 19 שורה כ״א נסגרו בטעות המלות „ומאשר נקבצו שתי מלות הטעם״ וגם לא יהיה להתחלה התכלה וג׳ ור״ל כי מקודם אמר מאשר נקבצו שתי מלות הטעם והיא להתחלה התכלה ואח״כ אמר ומאשר נקבצו וג׳ אף אם לא יהיה להתחלה וג׳.

סוף אות למד „ותהיה הלמד במקום אחר כך וכך נכטו אמרו אחרי הראתו אל הכהן לטהרתו (ויקרא יג ז) כלומר אחר טהרתו״

אמר האפדי אין הענין כן אבל הוא למד התכלית, וזה שהכתוב אמר אדם כי יהיה וג׳ והובא אל הכהן — וראהו הכהן וטמא אתו, ואם בהרת לבנה היא וג׳ ומהתנאים להסגיר אותו שבעה ושבעה והוא נראה לו פעמים אל הכהן ובשניה אם לא פשה הנגע הוא מטהר אותו וכמו שאמר הכתוב וטהרו הכהן מספחת היא כי המספחת שם לנגע טהור, והנה זאת הראיה השנית היתה לתכלית שיטהרנו ולזה אמר אחרי הראתו אל הכהן לטהרתו, ואם לאמר שהפשיון הזה יהיה אחר הטהרה אין צרך שכבר אמר וטהרו הכהן וג׳ וכבס בגדיו וטהר ובא אחר זה ואם פשה תפשה וג׳ אבל מפני שנראה פעמים אל הכהן שלא יובן אחרי הראתו מראיה ראשונה לזה אמר לטהרתו וירצה מהראיה

השנית שתכליתה היתה הטהרה וכמו שאמר וטהרו הכהן וגו׳ וכל זה אמנם אם יובן שהפשיון הזה אחר הטהרה כמו שהוא נראה שהוא דעת החכמים ז״ל, ויהיה לפי זה אמרו ונראה שנית אל הכהן מאמר מחויב. ואשר יראה לי כפי הפשט שהפשיון הזה לא יכוון בו הכתוב שיהיה אחר שטהרו הכהן ואמרו ונראה שנית אל הכהן אינו מאמר מחויב אבל הוא נקשר עם אמרו אחרי הראותו אל הכהן לטהרתו ונראה שנראה והיה זה שנראה שנית אל הכהן ובאור זה כי אחרי שהוסגר שנית אמר וראה הכהן את הנגע ביום השביעי שנית והראיה זו כבר אפשר שפשה הנגע ואפשר שלא פשה ונתן הדין הראשונה אם לא פשה והוא אמרו וטהרו הכהן, ואחר נתן הדין אם פשה בראיה זו ואמר כי אם פשה תפשה אחרי הראתו אל הכהן הראיה ראשונה שהיתה לטהרתו ואחר שנראה שנית אל הכהן והיא ראיה זו שכתב עליה וראה אתו הכהן ביום השביעי שנית הנה כשיהיה כן וראה הכהן והנה פשתה וגו׳ ואמנם קרא הראיה הראשונה אחר הסגר ראשון שהיא לטהרתו מפני שלא פשה בה הנגע והיא דרך לטהרה ואשר הביאני אל זה כי לפי הבאור הראשון היה ראוי שיאמר ונראה שלישית אל הכהן ולפי דרך הכתוב שקרא הראיה שאחר הסגר שנית ראיה זו שלישית היא ואולי קרא כל מה שהיה מענין הראשון עד הטהרה ענין אחד וחשב כל הראיות כולן אשר היו לראשונה לאחד כי הכל היה ענין אחד אשר תכליתו הטהרה והראיה הזאת היא שנית לכל מה שנעשה לראשונה.

„ותהיה בענין כמו על כמו ובניהו בן יהוידע והכרתי והפלתי (ש״ב ח יח) על הכרתי״ והחכם האפדי רצה לתפוש את ר״י ונתפש בפח השגגה והטעות וז״ל „אמר כי משמשה שהיא מקום על כמו ובניהו בן יהוידע והכרתי והפלתי ופסוק הוא במלכים (א א לח) והטעהו לפי שמצא בשמואל ובניהו בן יהוידע על הכרתי והפלתי (ב כא כג) ושניהם נכונים כי שם בשמואל יספר כי בניהו היה שר על הכרתי והפלתי ואדורם על המס וזולתם משרי דוד אבל במלכים יספר כי צדוק הכהן ונתן הנביא ובניהו וכן הכרתי והפלתי הרכיבו את שלמה ויהיה א״כ ואו והכרתי לעטוף״ ע״כ. והנה החכם המשיג שכח את הפסוק אשר ציינתי בשמואל ח יח וגם כתוב והכרתי והפלתי ואליו כיון ר״י והוא במקום על כמו שכתוב בדה״א יח יז ובש״ב כא כג ובניהו — על הכרתי והפלתי.

שם אות ו עמוד 21. „ויהיה ענינה ההיה כך וכך כמו הלא ארחץ בהם וטהרתי״ אמר האפדי ואין צורך אבל היא עוטפת והיה מאמרו על דרך התמה והיא כהויו והארץ תירשו, והנביאים הלעולם יחיו, ותרבית לקח וחי, והיא בכולם עוטפת והמובן מהכתובים ההם יודע מהמקום שהם בו ומאיכות הדבור אשר אי אפשר להעלותו על ספר ואין כח בויו להעמידנו על זה כי גם בזולת הויו אפשר שיובנו על האופן הזה כמו אם חכי לא יבין הוות, כושל יקימון מליך, הנה יסרת רבים.

שם „ותהיה בענין כמו עם כמו אמרו כי היה ארון האלהים ובני ישראל, לא אוכל און ועצרה, ויוסף היה במצרים״ וראוי שתדע כי אין זה שמוש מיוחד אבל זה לויו מכח העטיפה כי בכחה מלת עם, כי כשתאמר זה וזה כאלו תאמר זה עם זה שהעטיפה תחייב זה וכל ויו עוטפת שתבא על השמות תוכל להבין על זה הדרך כי שמעון ולוי כמו שמעון עם לוי.

„ותהיה בענין כמו הפא אל הערב״ וענינה קרוב מסבים עמו מזה השמוש הראב״ע והוא מה שאמר אותו תמיד בפרוש כפא רפה בלשון ישמעאל ר״ל הפא הבאה בתחלת המלים לפי שהפא לעולם רפויה אצל הערבים. ואמר ר״י „כי ענינה קרוב לאז״ ואין מן ההכרח בכל ההקשות אשר הביא על זה להוציא הווין האלה שזכר מכלל העטוף גם בקצתם אי אפשר שיובנו על דרך זה, וזה כי תיבת אז תורה בלשון העברי על העתה מהזמן העובר או העתיד או על חלק מוגבל מהזמן הלקוח מהם כמו אז אמרתי, אז אמר שלמה, ומן אז חדלנו, בעבר, או בעתיד אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל, ולמה שיורה על החלק המוגבל מהזמן ההוה יקשר ברוב עם העתידים אז ישיר, אז יבנה, כי העתיד כבר ילקח ממקום הזמן ההוה המונח כמו ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה וקרא לו וזולתם; הנה אם כן אמרו שור או כשב או עז כי יולד והיה שבעת ימים וגו׳ אי אפשר שיפורש כמו שאמר ר״י „אז יהיה עם אמו שבעת ימים״ כי אז ישוב לזמן הלידה וזה בלתי אפשר, כי בזמן הלידה לא יהיה שבעת

ימים תחת אמו, והיה יותר ראוי לפי דעתו שיהיה הויו מקום אחר; וכן אמרו כי יהיה לאיש בן סורר — ותפשו בו אין הרצון כמו שאמר „אז יתפשוהו" אבל הרצון בו שיתפשו בו כשירצו, והעטוף הזה הוא להכרח כי אם לא ירצו אביו ואמו לתפשו לא יענש בדין סורר ומורה, ויראה כי הוא חשב זה מלות עשה ועשה; וכן אמרו וכי ימוך אחיך — והחזקת בו, אין הרצון בו אז לבד אבל אז ובכל זמן אחר מוט ידו, וכן אמרו בצר לך ומצאוך — ושבת עד ה' אלהיך אין הרצון בו אז תשוב כי לא יקשור עם אמרו אחריו כי אל רחום ה' אלהיך וג' אבל הוא עטף למה שאמר כי תדרשנו וג' ולפי שבשר הבטיחם שימצאהו וכמו שאמר ומצאת כי תדרשנו ועטף לאמרו כי תדרשנו ושבת על ה' אלהיך כי אם ידרשוהו ולא ישובו לא ימצאוהו והכל נמשך עד אומרו ושמעת בקולו ויהיה אמרו כי אל רחום נתינת סבה למה שהבטיחם שימציאהו; וכן כשאר ההקשות אשר הביא אם תטיב העיון בהם תכיר שהם לעטף ויותר נטה הדעת להיותם מקום אחר לפי דרכו משיהיו מקום אז, וכשיוננו מקום אחר לא יצאו מהעטיפה כי בחלק היותר גדול מהווין העוטפות הבאות על הפעלים יצא בבא העטיפה ענין אחר והמשל כי באמרו ותצאנה ותדלנה ותמלאנה הרצון בו כי אחר שבאו דלו ואחר שדלו מלאו וכן ויבא ידו בחיקו ויוציאה אחר שהביאה הוציאה, וכן ויאכל וישת ויקם וילך ויבז אחר שאכל שתה וכן לכולם והענין הזה יובן מסדור הפעלים ואין הכרח לשים בו אחר שזה בבא העטיפה וסדור או בבא הסדור לבד. וכן במה שאמר המחבר כי שימוש הואו הוא במקום אם ולתנאי ותשובת התנאי בכל ההקשות האלה אמר האפדי שהואו היא לעטוף או להפוך.

שם עמוד 22 ותהיה כמו קודם כך כמו ותבואת הכרם ואני עתיד לבאר זה בס' השרשים" וז"ל שם „פן תקדש המלאה, פן יגיע עת הוצאת מעשר מה שנגמר מהזרע קודם תבואת הכרם וימנע זה בעבור שהוא נתלה בכרם שלא נגמרה תבואתו ולא נשלמה" וזה הפרוש הביא גם הפרחון שרש קדש בלשונו המגומגם. וכונתו כמו שפי' מנחם בן סרוק (105) „לפי שלא תבא תבואתם יחד בזמן אחד ובעוד שלא הבשילו אשכלותיה ענבים ימנע מלהניף חרמש בקמה ושלוחת מגל שלא תשחית הכרם ואם בא הקוצר לעזוב הקמה עד געת עת קיץ לבעבור יקומון שניהם גם זאת לא יהיה ביבוש קצרה תשברנה ונמצאו שניהם נשחתים ולא נכון להשחית עץ מאכל ולאכל עץ פרי, ומבלעדי אלה נמצא הכרם בלי בכורים ומבלי מעשר מעושר ונמצא הקמה בלי מלילות כרמל ובלי חלק כהן ולוי עד כי ראשית התבואה חוללה ברוע ענין". והחכם האפדי לא הבין כונת ר"י ולזה כתב על ר"י „והפלא ממנו לפרוש זה כי איך יאמר הכתוב לא תזרע כרמך כלאים ויתן הסבה פן תקדש המלאה הזרע קודם תבואת הכרם ואם הזרע הזרוע בכרם נגמר ונשלם קודם הענבים מי ימניעהו מהקצירה והדישה וזולת זה מפני איחור תבואת הכרם ואיך יעכב זה נתינת המעשר עד שיתן זה סבה למניעת הכלאים"? ובאמת הטיב מנחם בן סרוק — אשר פרושו על תקדש ממגזרת קודש נראה לאפדי והביא דבריו — באשר נתן הסבה למניעת קצירת הקמה „על כי הבצנים יסתרגו ויסב קני הקמה ונמצאו העמרים נסבכים ונאחזים בבצנים ונחנקים בזלזלים" ומליצת אמריו היא בדברי ר' יונה ואין מקום בזה להשגת האפדי, ובלי ספק לא היה המאמר הזה בכ"י המחברת אשר ביד האפדי, ובאמת לא נמצא בכל ההעתקות כמו שהעיר על זה המוציא לאור מחברת מנחם.

שם „ותהיה הויו בענין כמו אחר שהיה כך כאמרו וישא אהרן את ידו על העם ויברכם וירד מעשות החטאת וג' כמו שאמרו רז"ל באמרם ומה ראו לומר ברכת כהנים אחר הודאה — ולימרה מקמי עבודה מי כתב לעשות מעשות כתיב" וכן פי' הראב"ע וירד וכבר ירד וכן כוונת התלמוד דלמד דברכת כהנים אחר הודאה דכתיב וישא — ויברכם וירד מעשות החטאת העולה והשלמים ור"ל דהברכה היתה אחר שירד מעשות החטאת והשלמים, דלענין מה כתוב וירד וג' אלא להודיע דהברכה היתה אחר שירד וקא סלקא ואזיל אימא קודם עבודה דהברכה היתה קודם שהתחיל לעבוד ואח"כ ירד לעבוד עבודתו כפשט דקרא, ובאמת הויו בוירד לעטוף? והשיב דאי אפשר לומר כן דמי כתיב וירד לעשות דאז הוי משמע באמת דהברכה היתה קודם שירד דלענין מה כתוב מעשה דברכה קודם מעשה עבודה, אלא מעשות

כתיב, דמעשה עבודה היתה נגמרת כבר וקאמר וירד וכבר ירד להודיע דהברכה היתה לאחר שירד. וכת"כ במכילתא דמילואים דרש היתורא דוירד מעשות וג׳ באופן אחר דמשפכה מקרבנותיו ירד לו בשמחה. והחכם האפדי אשר זה דרכו לתת לכל אחת מאותיות הנוספות רק שמוש אחד מאן גם בזה לתת להויו השמוש כמו אחר שהיה כן ואמר כי במקום שהקריב אהרן קרבנותיו ונתרצה בעבודתו שם ברך את העם ואחר ברכתו ירד והויו לעטוף. אבל הברייתא דמגילה מסייע לר׳ יונה כמו שפרשתי וזאת השגת האפדי על זה מה שאמר „ואם היה המובן אבל רז"ל באמרו וירד אחר שירד איך הקשה ולימרה מקמי עבודה, אבל לפי שהברכה היתה קודם הירידה תשב המקשה שאין שם הכרע אם היתה קודם עבודה או אחריה ולזה הקשה ולימרה מקמי עבודה והישב מי כתיב לעשות מעשות כתיב נראה כי דעתו שאם היה כתוב שם לעשות שהיה זה מחוייב שתהיה הברכה קודמת לעבודה, ואם יהיה פרוש וירד אחר שירד כמו שהבינו ר׳ יונה הנה גם כשיהיה שם לעשות לא יחייב זה שתהיה הברכה קודמת לעבודה” וכל זה אינו נכון כי אם היה כתוב לעשות אין שום הכרח לפרש וירד לעשות וכבר ירד דהנה הכתוב היה אז מספר דרך עבודה איך שהיה זה אחר זה, ברכה ואח"כ עבודה, משא"כ במה דכתוב מעשות אז כל הספור דוירד מיותר דעבודה כבר היתה נגמרת קודם הברכה ומפני זה בהכרח לפרש דכתיב וירד להודיע דהברכה היתה לאחר שירד. וכן אמרו בירושלמי פ"ד דתענית „וישא אהרן — ויברכם וירד וג׳ המקרא הזה מסורס הוא והלא לא צריך לומר אלא וירד מעשות החטאת וג׳ ואח"כ וישא אהרן את ידיו” וקא דריש זה לנשיאת כפים במוסף ללמד שלא נשא כפיו אלא בשביל שהשלים קרבנותיו וירד מעשות החטאת והשלמים, ומכל זה נראה דגם הירושלמי ס"ל דהברכה היתה לאחר שירד כמו שפי׳ ר׳ יונה.

והנה על שימוש הויו כמקום או אמר האפדי „ולפי שהשמוש המיוחד לויו היא העטיפה כמו שהונח משמוש תיבת או בחילוף זה יקשה בעיני מאד לעשות מהויו העוטפת או המחלקת, על כן אני אומר שהיא עוטפת בכל אותן כתובים שזכר שהיא מקום או. והנה מקלל אביו ואמו העטוף לא ישוב לאביו שזכר עד שלא יענש עד קללו שניהם אבל שב העטוף למקלל והוא כאילו אמר ומקלל אביו ומקלל אמו והם שני דבורים לא דבור אחד והוא הקשור ועטיפת כוונת המאמר עם נשוא מתחלף לנשוא הראשון וזה לא יחייב חבורם יחד ואמרי נשוא ונושא הוא בהעדרה לפי שהמאמר הזה והדומים לו אינם מאמרים פוסקים, וכן וילך ויעבוד אלהים אחרים וישתחו להם ולשמש וג׳ אין הרצון או לשמש אבל העטף ושב לוישתחו וילך והם שני דבורים גם כן, וכן וגונב איש ומכרו ונמצא בידו אין הרצון בו או נמצא בידו אבל העטף ושב לגונב איש ומכרו וגונב איש ונמצא בידו, ואולי הויו הזאת עוטפת כפי המובן הכללי, כי ממשפטי המלוה הזאת שאינו חייב במכירתו לבד אם לא נשתמש בו הגונב וכן בא לפטור הרב שגנב תלמידו ולזה אמר ונמצא בידו פרט לזה שהוא מלוי בידו. ומפני שהבין בעל הטעמים הווין האלה עוטפות וחשב שלא תובן העטיפה עם התיבה הסמוכה להם ויגזור חבורם יחד לזה תקן זה בטעמים ושם תביר בתיבת אביו ובתיבת ומכרו להורות על ההפסק ושהעטף באלה מובן על הדרך שהתבאר וכן עשה במאמר ומקלל אביו ואמו, ואלו היתה הויו מקום או לא היה צריך לזה אם לא שיאמרו שעשה זה לבאר שהוא מקום או או לפי שמוש הזה מעט, וכן אמרו תנור וכירים יתץ אין הרצון בו או אבל תנור יתץ אם יאפה בו וכירים אם בשלו בהם ולא הושם ביניהם הבדל בטעם כי זה כבר יובן בזולתו להתחלף התשמיש בהם שזה לאפיה וזה לבשול. אמנם מה שאמר לאו ההר והביאו עלי זית ועלה עץ שמן וג׳ שהרצון בכל אלה הווין או הוא ענין מבואר הבטול (והנה מה שאמר „מבואר הבטול” כונתו לפי דרשת חז"ל בסוכה יא, אבל הדרש תדרש ופשטא דקרא כפי׳ ר׳ יונה כי הויו במקום או וכן פי׳ הראב"ע). ודע כי השגת ההבדל בין העטיפה הגוזרת חבור בנשוא והיותם יחד ובלתי גוזרת זה כבדה וכמעט שהיא נמנעת מן הכתוב ועל כרחנו אנו צריכין בזה לקבלה והצדוקים אין להם מנוס מזה כי מי יביאנו לדעת מלך הקירה כי אמרו ושור ואיל לשלמים ועגל וכבש בני שנה, סנפיר וקשקשת, שופטים ושוטרים תתן לך, שתהיה העטיפה בכל אלה הווין מחברת וגוזרת שיהיו יחד וכאמרו מקלל אביו ואמו ומכה אביו ואמו, ולא יבא עמוני ומואבי, אתנן זונה ומחיר כלב, לא תזבח שור ושה אשר יהיה בו מום שיהיה העטף בווין האלה לנושא המאמרים ובלתי גוזר החבור. והנך רואה כי שערי החקירה

בידיעת זה מלך הלשון נעולים בפניו ויחוייב שיודע זה מלך הקבלה האמתית, ואולי להעלם הענין הזה וקושי השגתו אמרו רז"ל אין לוקין על לאו שבכללות, כי אמרו ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו, אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל אי אפשר שיודע מלך הכתוב אם ירצה בו חבורם יחד אם לא, והוא מין אחד מן לאו שבכללות, ולפי שהיה זה ידוע בקבלה ואולי באחד מהי"ג מדות ואין עונשין מן הדין לכן אמרו אין לוקין על לאו שבכללות והנה אשאל לאומרים שהויו בומקלל אביו ואמו והדומות לה מקום או מה נשיב למי שיתעקש ויאמר שכונת הכתוב שהמקלל אביו או אמו יומת ר"ל האחד מהן לבד לא שניהם אם היו שנים שזה קלל אביו וזה קלל אמו, כי שעור הכתוב לפי דעת האומר שהויו מקום או מקלל אביו או מקלל אמו יומת ובעזור לעקשותם אמרו יומת לא יומתו" (ועל הפתי והעקש כזה אומר ונעקש דרכים יפול באחת).

ועל מה שאמר ר' יונה ותהיה דחוקה בתחלת המלה לבלתי ענין והביא מזה המין עבד אביך ואני מאז ועתה ואני עבדך, תת וקדש ולבא, ואחרים מלבד אלה, ומסכימים עמו בזה כל המפרשים והמבארים, אמר החכם האפדי ,,ימים רבים הייתי מהדעת הזה עם היות קשה עלי לומר שזה ללא ענין ושהנביאים והמדברים ברוח הקודש יתנו מקום הטעאה בהנחת ווין באלה כי בהיות השמוש המיוחד לויו העטיפה וזה בכתוב לאלפים הנה בביאת באלה הווין המעדת רגל, ולכן הפלגתי על זה החקירה ואחפש בנרות החרילות בספרי החכמים שכתבו במקרא ומצאתי מנחם בן סרוק שהיה גדול בספרד מן הקודמים, כתב בתשובותיו על דונש בן לברט כי אשר הווין כלם נוספות בתחלת המלים ללא ענין על דרך האמת ועם העיון הטוב אינן נוספות אבל לכולן טעם בענין. (ראה דבריו הנדפסים, במחברת מנחם עמוד **76**). — וכן אמר האפדי באות מם: ,,ודע כי מה שאמרו המדקדקים בתוספות האותיות יובן על שני פנים אם תוספות על אות הגזרה והשרש כמם מספר מפקד מרמה מזמה וזולתם ולא יבונו בתוספות הזאת שתהיה ללא ענין, כי מרמה בלא מם יהיה רמה ומזמה יהיה זמה ואין ספק שיתנה מובנם וכן בכל מה שידמה לזה מהאותיות הנוספות על האותיות השרשיות ולדקו במה שהביאו מזה, והפנים השניים מהתוספת הוא אשר יביאו בכתוב במקומות רבות אותיות נוספות ללא ענין ואין ראוי להשגיח במאמר זה וחלילה מתת ספרי האלהים אשר בא בם מהלקדק, וזה שתלאה כל פה לספרו, עומדים בהעברה ובתוספות אותיות בלתי מכוונות וללא ענין. וכבר באו מזה המדקדקים אל טעות והזיה בהבנת קצת מאמר ספרי הקדש, ונמשך לסברתו זאת הביא ר' יונה בכלל הממין הנוספות מם מטרם שום אבן ומם לא יהיה משם עוד עול ימים וג' (עמוד **26**) ובכולם טעה אם תבין מה שנאמר משמוש המם". ודעת האפדי על מם מאשר שמנה לחמו אשר היא נוספת לר"י, שהיא מם הקנין ור"ל ממה שהוא קנין לאשר והוא ארצו וגבולו הלחם היוצא ממנו שמנה, ומם לא אלתי מרועה אחריך היא במקום בעבור כמו שאגתי מנהמות לבי, בעבור נהמת לבי, ומם לא נכרית מהבהמה כמם מניקות פיהו להורות על החלק או החלקים מהכלל, ומם מאל אביך היא ממם הסבה להורות על סבה הפועלת כמו מה' יצא הדבר. וכן אמר האפדי על כפי הנוספות כי הן כולן לשמוש והבאתי דבריו לקמן.

אות מם עמוד **25**. ,,והיתה כסנה והכניסו נון הנפעל על סנה ראה" לקמן עמוד **95**.

עמוד **26**. ,,ויש שיסתירו אחריה בין — שמן ששון מחברך כלומר מבין חבריך, מנשים באהל, מבין נשים" אמר האפדי ואין צורך אבל ממין האלה תעמדנה מעמד יותר.

אות יוד עמוד **27**. כבר הבאתי למעלה (**240**) דעת האפדי על שמוש היוד בסוף המלות כמו מקימי המגביהי אשר שמושן להורות על התארים ואינם נוספות כדעת ר"י ושאר המדקדקים. ועל מה שאמר ר"י על לא אבה יבמי השיג עליו האפדי ואמר והנה שכח מאן ה' לתתי, והן הנה דברי הראב"ע אשר הבאתי בהערה, ומדברי ר"י בסוף שער יז עמוד **118** נראה כי המחבר לא שכח הפסוק הזה.

אות כף עמוד **29**. בשמוש הכף נטה האפד ברוב אפני תשמישה מן ר' יונה ועל הכף אשר אמר ר"י שהיא לקרוב כמו ויהי כמשיב ידו אמר האפדי שתעמד מלת זמן וכן כמשלש חדשים בזמן שלש חדשים או השתלש החדשים וכן הבינוהו חז"ל כאמרם רובו של ראשון ורובו של אחרון ואמצעי שלם, והכף בשלשת אלפי איש היא כף הדמיון לאפדי, לפי

שלא נמנו הנהרגים על דבר העגל אמר שהוא כדמיון שלשת אלפי איש, ועל כפי הנוספות בתחלת המלות לבלי טעם כמו ולאדם לא מצא עזר כנגדו והדומים לאלה אמר „ולפי שלא ידעו לכפין האלה ענין הוא וזולתו מהמדקדקים נשתבשו בכן לאמר שאין להם ענין והמכוון בכפין האלה יתבאר מהשמושים הקודמים לה כי אמרו עזר כנגדו הכף היא לדמיון וזה וכי כנגדו המובן ממנו לפניו כמו נגד ה' לפני ה' ואלו אמר עזר נגדו יראה שיהיה הסכון לפניו לבד אבל האשה תמיד לפניו ואחריו ראוי שתהיה לעזר ולהועיל לאיש בשמושו בהכנת מאכליו ומשתיו והצעת מטתו וזולת זה מצרכי תקון הבית כמו שכ' בפ' אשת חיל, לזה אמר שתהיה לו עזר כאלו היא נגדו ולפניו תמיד, והאדם מצא כבר בבעלי חיים עזר נגדו שכבר שמשו אותו קצתם בהיותו עליהם מלפניו, אבל בזולת זה לא ישיג מהם עזר ולזה לא נמצא בהם עזר כנגדו ר"ל שיעזרוהו תמיד כאילו הם לפניו. וכן כשגגה שיצא מלפני השליט, אמר יש רעה ראיתי והוא אומר כמתמיה האם יש רעה תחת השמש תדמה לשגגה שיצא מלפני השליט, וזה כי השליט והוא המלך אין ראוי שישגה בדבר ולזה צוה על קריאת ספר התורה תמיד והיתה עמו וג' וכבר אמרו בשגגה כזאת שגגת תלמוד עולה זדון ולזה הפליג בגנותה ברעתה. ואפשר שנאמר, והוא היותר נכון, שזה הפסוק נקשר בשל אחריו ואמר כי יש רעה באה תחת השמש וידמה שהיא שגגה יצאה מאת השליט והמנהיג זה העולם התחתון, והיא כי נתן הסכלות בתכלית המעלה והרוממת והעשירים ירדו ממעלתם וישבו בשפל, ואפשר שירצה בעשירים שלמי המדע והשכל מקביל לאמרו „נתן הסכל", ואמנם אמר שהיא תדמה לשגגה לפי שאינה שגגה על דרך האמת, כי אין בדבר ממה שיעשהו השליט ההוא מקרה ושגגה. וכף כדברים האלה (בראשית לט יז) לפי שלא ספרה לו דבריו בלא תוספות וחסרון אבל מכוון דבריו והעולים מהם ולזה אמרה כדברים האלה בכף הדמיון. וכבר הבינוה חז"ל בכף הדמיון אבל [לא] על דרך זו. וכף ותקראנה אתי כאלה, כי מאלו המקרים שקרו לו והדומים להם יתחייב המנעו מאכילת החטאת. וכף כאשר יצאו הרדפים היא כף הזמן, וכדוי לחמי אמר איוב שהדברים שמאנה לנגע נפשו בבריאותו דומים לנגעי בשרו עתה. וכף כמעט וגרים בה היא הדמיון לא יאמר שהיו מעט אבל דומים למעט."

אות תו עמוד 31. „תרגלתי לאפרים משפטו הרגלתי" ואמר האפדי: „לפי שלא נמצא זולתו לולי הסכמות המדקדקים הייתי אומר שהוא מרבע וגזרתו נעלמת למיעוט המלאה", וכן דונש (עמוד 96) אמר כי הוא מן הפעלים הרביעיים.

אות ב עמוד 32. אמר ר"י הבית במקום מן ובית באשרי כי אשרוני בנות מן המין הזה כלומר מרוב אשרי, ודעת האפדי כי הבית מקום בעבור. ואמר עוד ומשמוש הבית לדעת ר"י שהוא מקום ההודעה והביא מהם כשמחת בקציר, כי היום יקדש בכלי, ואין צורך לשמוש הזה כי בית בקציר היא בית הזמן והתו בכשמחת מקום ההא וכבר באו דומות לה; ובבית כי היום יקדש בכלי נשתבש כי הבית בית הכלי (ולבאור הענין האריך האפד ובאוריו הם דברי רש"י), ובית רבות בשנים היא בית הזמן ובית לראותכם בדרך בית המקום, ויהי בדבר הזה לחטאת בית ירבעם הבית במקום בעבור ושיעורו ויהי בדבר הזה חטאת לירבעם. ומשמושה לדעת ר"י שהיא במקום על, ואין צורך לשמוש הזה כי הבית הבהמה אשר אני רוכב בה הבית בית המקום או הכלי, ובית בנפש יכפר בעבור הנפש ובמוט בשנים בית הכלי, וכן שאר ההקשות אשר הביא ר"י על שמוש הבית לעזר היא לאפדי בית הכלי, ועל שמוש הבית להורות על הדבק אין להביא ראיה מן ותדבק נפשו בדינה, ורוח ה' דבר בי כי מה שיאמר על מה שאינו גשם הוא מושאל ולקוח בהעברה ואפשר כי שמושו אחד מהשמושים הקודמים על דרך ההשאלה, וכבר אמרו החוקרים על ויצב המלאך הדובר בי כי הבית כבית מקום מצד ההשאלה ולזה אמר הדובר בי, רוח ה' דבר בי, תחלת דבר ה' בהושע, ולא אמר הדובר לי ולא להושע כי הדבוק עם הנפרד להתאחדו עמו בעת הדבוק יהיה כאלו הוא מקום אליו. ועל בית בראשית אמר ר"י שהיא נוספת ללא ענין וכן הביא הראב"ע בשם חכמינו ואמר האפדי „הורה שהבין מעט במעשה בראשית" ודעתו כהרב במורה ח"ב פ"ל שהיא בית הכלי, וכן לדעתו שמוש הבית במחוקק במשענתם איננו כוין העוטפת רק בית הכלי או במקום עם.

ועל שמוש הבית שהיא לשבועה לדעת ר"י (עמוד 34) שגג הראב"ע על מה שחשב כי הוא אמר זאת מויו ושמי ה' ולא אמר זה כי אם על הבית באל שדי המושבעת עצמה

לושמי ה' כאלו אמר באל שדי ובשם ה' ר"ל נשבע לו באל שדי ובשם ה' כי לא נודע להם כ"כ האפדי (וכן הערותי בהערה ג' וראה לקמן עמוד (217) והוסיף ואמר: ובאמת נמצא במקרא השבועה נקשרת עם בית, בי נשבעתי, נשבע ה' בקדשו אבל בכולם יקדם לשון שבועה לא שתהיה הבית מורה על השבועה כמו שחשב ר"י.

עמוד 42. בהערה נ"ל ועוד כי רד"ק במכלול קכ"ג גם רא"כ בס' ההרכבה וגו'.

לשער ז עמוד 44. אמר ר"י „כי האלף המירוה מן היוד ומן הואו — כמו שב וקם" וג' ואמר האפדי „ובזה טעה כי האלף הזאת הבאה מכח תנועת הקמץ היא בכל הפעלים נחים ושלמים ולא נאמר בשלמים שהיא מקום ויו או יוד אבל האלף הזאת היא מטבע הפעלים לא שתהיה מקום אות אחרת וכבר באה הסבה בזה" והסבה הזה גלה לנו בפי"א וז"ל הפעל יכלול שלשה ענינים העצם והמקרה והזמן ומפני שהיה הפעל זה ענינו היה מחכמת בעל הלשון העברי בשרשי הפעלים כולם או רובם שלש אותיות להורות על השלש הנזכר והיו שתי תנועות עם נח אחד לקיום העצם והמקרה ולחולשת מציאת הזמן; ולנוכי כנח התנועה הרפה אשר תעשה האות השלישית השרשית בקלת הפעלים או נחותה בקלתם לא הנח אשר יניחוהו המדקדקים אחר האות הראשונה כי הנח ההוא לא בא גם להכרח הפעל אבל ליפות ולהדר הקריאה או אולי הנח ההוא להורות על החדוש (ר"ל החדוש העצם למקרה) אבל לפי שחדוש המקרה איננו ענין זולתיי למקרה בחלק הגדול מהפעלים, לא עשו ממנו רושם מוחש.

שם אות ויו עמוד 47. תמהתי גם בהערה על מה שכתב המחבר הואו הומרה מהא בנה בניתי ואמרתי כי ר"י חיוג כתב להפך ויכתב הא תמורת ואו ע"ש ובאמת נראה מדברי האפדי כי ההקש מן בנה בניתי מקומו באות ה' הקדם וז"ל פי"ד, ודבריו הם כסדר המחבר, „ובאה (ההא) תמורת היוד בקול מלאככה ותמורת הויו בעשה יעשה בנה בניתי". ועל הואו אשר הומרה מהא לא הביא האפדי דבר ובאמת נמצא ד' עפ"ה דכתיבין ואו ועוד אשר נראין במבטא כמו לא שלותי הביאו ר"י, שלו הייתי וכמוהם.

שם אות ז. „הזין הומרה מהדלית אשר היא תמורת תו התפעל כרחצו הזכו" כ"כ גם האפדי ור"ל שהוא כמו הדזכו במקום התזכו, והחביב (הביאו הבלמשי במקנה אברם) תפש עליו בזה כי אחרי שאף אחרי החלוף נשארה הזין נראה שהתו היתה נכח הדגש ולא באה תמורת הזין הנשארת.

שם אות ת עמוד 49. „והתו הומרה מאלף בכנוי לתלפיות כי הוא נגזר מפן תאלף ארמותיו" וג' וכ"פ ר' מנחם במחברת עמוד 33 והראב"ע בשפת יתר (ס"ז) לא דק בדברי המחבר וכתב בשמו „כי התו נוסף והיא חסר אלף" ור"ל כי מן הראוי לתאלפיות ונחסר האלף וכ"פ האפדי ואמר על דברי הר"י „וזה רחוק מאד ברחוק האלף מהתו כי לא יתדמו לא במוצא ולא בצורה ואין בזה הקל הקריאה ויותר טוב שנאמר לפי פרושו שיחסר אלף והראוי תאלפיות ויותר טוב מכל מה שאמרו חז"ל בו" (ברכות ל).

לשער ח עמוד 51. „וכבר שמו הפתח במקום הסגול — בעברות המדבר" נ"ל אל תָּלֶן הלילה בעברות המדבר וכספרנו בסגול וכן מצא האפדי בכל הספרים המדוייקים.

לשער יוד. אמר האפדי „וכבר קבצו המדקדקים אופני התחלפות שמות מכל השמוש ונתנו לכולם דמיון מפעל כמו שעשו בפעלים. אלא שהם חברו אל זה שמות העצמים הראשונים והביאו הדמיון מהם ולא אראהו נכון במכוון, לפי ששמות העצמים הראשונים אין ראוי שיונחו מכלל הלשון בחכמת הדקדוק כי אינם מהסכמת בעל הלשון אבל יונחו ברצון איש ואיש ומה לנו לחכמת הדקדוק למכנדבי (עזרא י א) שישא (מ"א ד ג) ולנחבי בן ופסי, ולאפרים ושיאון ואנחרת (יהושע יט יט) והרבה (שם טו ס) ואבץ וקשיון (שם יט כ) ואין ספק שהוא מותר ודבר שאין לו שער; וגם בשמות הנגזרים כראובן ושמעון וגלעד והמצפה וזולתם הדומים להם אין לנו עסק בהן כי לא ישמרו שרשי החכמה הזאת בכל מה. ודע כי הכללים האלה למדקדקים אינם הכרחיים וכבר אפשר שנניח הלמד ג"כ נוספת בשרשי השמות אחר שמצאנו ולאום מלאום ושנאוהו כל האומים, וכן מלתעות כפירים ושני כפירים נתעו, וכן לפיד ואש כפידו, וכן במה שהניחוהו מהתוספת הנזכרת לא נתנו אות מיוחד יודע ממנו התוספת הנזכרת בשמות ותשנו האותיות הנזכרות שרשיות בקלת שמות ואולי הן נוספות. וכבר ספקו בתרשיש

אם שרשו תרש או רשש להתעלם מהם הגזרה ואולי תכלת ותולעת תכור ותפת ששמו התוין שרשית הן נוספות ונקרא תכלת להיותו תכלית הצבעין וכמו שכתב הראב"ע ותולעת לחולשת מציאותו מן גזרת על כן דברי לאו ותכור להיותו משכן לאש ותפת מגזרת פתתני ה' ואפת להיותו מפתה ומושך לב האנשים אליו לגודל מעלתו ושלמות מציאותו לפנים, וכן האלפין באבן ארץ ואמש שהניחו שרשיות אולי הן נוספות ונקראת אבן להבנתה אל הבנין וכמו שאמר אבן מאסו הבונים, וארץ מגזרת רץ לקראת רץ כי אם שהיא לעולם עומדת (?) הנה היא משכן ומחר להווים הנפסדים אשר הם בתנועה ומרוצה מתמדת כי עפר הם ואל עפר ישובו, ואמש מגזרת וימש חשך ועליך להקיש מאלה על כל מה שיבא דומה להם בכתוב לספק על קצת מה שיניחו מזה כי טבעי הגזרות נעלמו מהם כנעלמם מאתנו היום בהרבה מהפעלים והשמות. ודע כי אופני התחלף השמות רב מאוד ולא הניחו אותם המדקדקים על כללים מוגבלים כמו שעשו מהפעלים ובמעט שזה בלתי אפשר אשר נתנו להם דמיונים מגזרת פעל כמו שעשו בפעלים וכתבו כל מה שמצאו בכתוב ממיני ההתחלפות וכאשר יביאו אותיות נוספות הניחו אותן כפי שהן והניחו בו האותיות השרשיות על דמיון פעל והמשל כשירצו לתת דמיון לאחרונית יאמרו ע"ד פעולנית ומרדות על מפעות וכן בכל הדומה לזה, וכל זה מותר ואין בו תועלת והם עשו זה להעמידנו על שרשי השמות בדרך זה אבל שזה אין להם בו אלא סברא בקצת מהם בלא ראיה כמו שהוכח ומי הודיעם ששרש תירש ירש לפי שידמה לתינוק ששמשו בו החכמים ולא יהיה שרשו תירש ע"ד קיטר שהוא לשון הכתוב? אמנם עם כל זה לא אניח דרכם זה."

לשער יד. אלה שמות שזה חלוקי הבנינים לר' יונה ולהמדקדקים הראשונים, פעל קל, נפעל, פִּעֵל, הפעיל [פועל], התפעל ועוד פעל שלא הוזכר פועלו (עמוד 92). וכתב ר"י בספר ההשגה (הביאו האפדי פי"א) כל פעל שלא נזכר שם פועלו ראשית אותיותיו לעולם מונע בשורק או בקמץ חטף או בחולם, הושכב את ערלים, שודד מואב, הכרת מנחה ונסך, שודדה נינוה, גורשו ממצרים, ויגואלו מן הכהונה, לא הזכיר המשכיב והשודד והמכרית והמגרש והמגאל בכל אלה עכ"ד. ודעתו כי השורק יורה על זה ביחוד והחולם והחטף להשתנותם אליו וכ"כ בשרש יתר אך פחז כמים אל תותר הוא פעל שלא הוזכר שם פועלו אע"פ שהוא בחולם ואינו בשורק כמו אך אל שאול תורד לפי שהחולם והשורק שוין בכמה מקומות. והניאום חלק מהששה כי הם הניחו הופעל שלא נזכר שם פועלו להפעיל [ופועל] שלא הוזכר פועלו [לפועל] והותפעל להתפעל וכן כל מה שיבא שלא הוזכר שם פועלו יחסוהו לפעל הראוי לו ולא עשו מהם מינים כלל להפעלים בפני עצמם כמו שעשו רד"ק והאחרונים אשר אמרו שהנפעל כולו פעול וכי הוא במדרגת שלא הוזכר פועלו לפעל קל ועל דרך זה סדרו [פועל] שלא הוזכר פועלו אחר פעל הדגש והופעל אחר הפעיל. ואמר האפדי פע"ו וכבר התבאר טעותו בהשגת אמתת הנפעל והמופת עליו במה שקדם — (וז"ל בפי"א אם שני הבנינים הנפעל והתפעל מורים על הפעולים איך אפשר שתבא הלואה לפעול על הפעלה ואם תהיה המובן בשני אלה הבנת הפעול עצמו אל קבלת המקרה מהפועל הנה הוא אם כן מזה הצד פועל לא פעול והוא מה שארצהו, אבל זה כולו שבוש והמכוון בבנינים אלה היות הפועל פועל בעצמו המקרה, והמשל בלווים אמרך בבנין נפעל השמר אל תפן אל און, התחשוב שיהיה השומר אותך בזה המאמר זולתך? לא, אבל המכון בו שמור עצמך וכן הזהר, הפרד נא, המלט שמה, הלחם בעמלק, האספי אל תערך ורבים כאלה כולם מבואר מעניננם שהם יורו על שהפועל פועל המקרה בעצמו, וכן הלווי להתפעל גם כן על דרך זה) ועם זה הוא בלתי אפשר שיהיה הנפעל פעול לפעל קל, ושלא הוזכר פעלו לפעל קל הוא בנין [פועל] כמו שהוא לפעל הדגש. וכבר כתב זה בביאור החכם ר' יונה בהשגה בשרש יער וזה לשונו: ודע כי מה שהוא בכמו זה הבנין לא יהיה ברוב המקומות כי אם מונע בתחלתו שורק בין מה שיהיה מן הקל בין מה שיהיה מן הכבד, אשר מן הקל כמו כי ארמון נטש המון עיר עזב, ולקח מהם קללה מן לקח הקל, וכן אחריך לא זונה מן זנה הקל ועוד אשר לא עבד בה מן עבד הקל, ושפו עצמותיו לא ראו מן ראה הקל ואם הכבד שהוא על משקל פועל המודגש בעינו יהיה שוה לזה הנלקח מן הקל, ואם בכלי נחשת בשלה שהוא מן בשל יבשל, יאשר בארץ מן ואשרו אתכם.

והנה רב שמוש בנין התפעל להמדקדקים הראשונים כפי מה שבאר החכם אפדי בפב"ג ,,הוא על המקרים אשר יפעלם בעל נפש בעצמו וזה במקריים הנפשיים על הרוב ובזולתם על המעט וגם כשיאמר על המקרים הנמצאים בזולת בעל נפש הם מחשביים ועומדים, על כל המשל ויתפוררו הררי עד, פור התפוררה מוט התמוטטה — ומה שייוחדו בו עם שמירתו תמיד עה שישתתף בו עם הנפעל והוא הוראתו על פעל הפועל בעצמו בהנחתו הראשונה — ואפשר ג"כ שלא ישמש הכתוב בו כי אם על מה שיורה עליו הנפעל סתם — וכבר אמרו המדקדקים שהוא יורה על פעל הפועל בזולת וקראוהו בשם מתעבר כמו והתנחלתם אותם, ויתפרקו כל העם, ויתנכלו אתו, והתאויתם לכם (עמוד 96), ובזה נטו מהאמת לפי שהוראת זה הבנין על פעל הפועל בעצמו הוא יותר מייחד אליו מאשר הוא בנין נפעל, וכבר השיג על זה ר"מ בר דויד (הבאתי דבריו לעיל 185) אמנם הביא הראשונים אל מה שאמרו מזה מה שמצאו בפסוקים הנזכרים מלות מורות על הפעולים והטעה אותם אתם ואתו והראב"ע נשתבש בזה ג"כ וכתב על והתנחלתם שהוא כמו והתאויתם וכתב על והתאויתם שהוא כמו והתנחלתם (ור"ל שהוא מתעבר ועל הרוב הוא בודד) והפעול הארץ, אמנם הרש"י ז"ל כתב בכולם בפירושיו, מה שיורה על נקיאותו ושלמותו בחכמת הדקדוק עם היותה בהשקפה אל שלמותו דבר קטן, אמר ויתנכלו אותו נתמלאו נכלים וערמומיות אותו כמו אתו עמו כלומר אליו, כבר הורה כי היות אחי יוסף הפועלים בעצמם והתיר הספק באתו כשאמר כי הכונה בו אליו ונתן הסבה כי כמו שבא בכתוב אתו שהוא כמו עמו כאמרו נמולו אתו וזולתו כן הוא באתו כי יהיה השמוש בו כמו אליו (וכ"פ ר' וואלף הד"ה בהבנת המקרא — וכל הפסוקים כאלה אשר בנין התפעל נראה בהם יוצא מדרך שמושו במתעבר בכולם פרש"י באופן מספיק לדרך שמושו) ועל לא תתאוה אשר מבואר מענינו שהוא התפעלות לבעל התשוקה לא לענין אשר עליו התאוה כתב רש"י ,,לא תתאוה לא תירוג אף הוא ל' חמדה כמו נחמד למראה דמרגג למחזי'' לא אמר זה ע"ד הבאור לאומרו לא תתאוה, כי הגזרה הזאת מבוארת בעצמה שתורה על החמדה ועדיה רבים בכתוב ואיך יבאר אותה במה שהוא יותר נעלם ואף כי מהלשון הארמי? אבל חשב הרב שאולי יחשב חושב כי פי' אונקלוס לזאת הגזרה הוא באופן חולק על מה שהושרש מבנין התפעל ושתרגם לא תירג הוא יוצא ומורה על התעברות הגזרה לזה אמר כי לא תירוג הוא מורה על החמדה ג"כ כמו לא תתאוה ולזה אמר אף הוא ל' חמדה וכאלו רצה שאמר שהוא ל' חמדה מבואר מענינו שהוא התפעלות לאומר ויהיה לא תתאוה כפי השרש המונח לבנין התפעל''.

עמוד 93. ,,ואת כל ונכחת וזולתו וכבר באַרנו זה בספר ההשגה'' (ראה לקמן עמוד 99) וגם אמר ,,ונכחת הבינה והזמינה כל מה שצוה עליהם להבין ולהזמין מן הנחות'' וכתב על זה האפדי בפי"א ולא אדע מה הביאו לזה להוציאו מטבע הענין ויותר טוב הוא שנאמר ונעשה.

96. ,,ויש שיבוא על הִתְפַּעלות כמו ומן התחברות'' ורד"ק בשרשיו כתב שהוא שם וכן בפי' המיוחס לרש"י.

126. ,,וכבר תפשו על המשורר באמרו עדי נעל רגלי ומכנסי שרדי'' המשורר הזה הוא דונש בן לברט והתופש הוא מתלמידי מנחם כנראה מתשובתם הביאם החכם דוקעס בספרו נחל קדומים עמוד 27. וז"ל ,,ומצאתי בדונש בשירו אשר שר טעות גדול בבנין הזה באמרו עדי נְעַל רגלי ומכנסי שרדי'' ויסר הנון מפתחותו ויתן תחתיו שבא וישקל המלים האלה אשר בא בתוכם אחה"ע במשקל עשן ורעהו ולא הפריד ביניהם ויהיו בעיניו שוים, כי לא הבין הנכוחה, ותושיה ממנו נדחה; ואם יאמר כי יתכן לאמר במשקל נְעַל גם זאת ההשחתה גדולה מהר אשנה, כי באמרו נְעַל במקום נַעַל לא תשקל המלה עד שומו הטעם תחת העין ואין הטעם כי אם תחת הנון והיא פתח, ולכן אומר כי טעה בזאת המלה'' עכ"ל. ומדברי המחבר פה נראה טענת דונש אשר היה מן ותהי סחר גוים מה שדחה ר' יונה, אכן עמד לימין דונש מטענות אחרות אשר הביא הוא להכשר דברי המשורר בדקדוק השיר.

129, להערה. וכן כתוב ה' אלהים צבאות בתהלים נט ו, פ ה וראה פי' היקר מן שד"ל לישעיה עמוד 27 ומ' השם לראב"ע.

עמוד 149. בהערה וכן המאמר אהל יוסף כתב (בראשית לו לג, שמות יט יב) כי כוונת הראב"ע על יצחק בן ישוש והשיג על זה החכם גייגר בעלי המזרח S. 348 1840.

151. „ואת בדן ר"ל שמשון" ראה ההערה לעמוד 238 וכן באמרו חז"ל בר"ה כה.

162. בכל הערותי על המסרת דויקרא ז ל"ו שצריכה תקון, ותקונה שיש להוציא ממנה השמרו לכם פן תשכחו ולהביא במקומו תאכל מצות אשר צויתיך דפסק לך (יצחק בעער).

163. „ויש שמחסרים פעמים רבות הכנויים" וג' ראה בס' הלכה לרז"ה מדה יא אשר אמר: כי בתלמוד בא שאין בחסרון כנוי הפועל כמו בב"ב: שאין לשון מתנה אלא לשון ירושה כמו שאינו וג' וכן בע"א שאין טעם כמון כמו שאינו וכן במקרא ואין נוגע בארץ (דניאל ח ה) שהוא כמו ואינו, אין רע (מלאכי א ח) שהוא כמו אינו רע וכמו החסרון הזה הרבה במקרא — (והביא מן ההקשות אשר כתב המחבר בזה).

186. להערה 4. וכן אמרו בריש קדושין דדרך בא בל"ז ובל"נ וראוי להעיר פה על דברי הרב ר' יהודה אריה ממודינא בספרו היקר בית יהודה אשר כתב בפרושו על דברי התלמוד שם וז"ל:

„יראו ויבושו המלעגים והמפלפלים בדברי התורה ומהבלים חכמת הדקדוק באמרם כי הלימוד בו איבוד זמן ודי לנו לקרוא ולכתוב ע"פ הבקיאות ולא מחכמה וכל זה לכסות מערומיהם שמנו אשר בחטאת יהודה כמעט נשתכח מאתנו ומלמדי תינוקות לא ידעוהו ולא יבינוהו לתלמידים ובכן יגדלו הנערים עד שיהיו מחכמי הדור הגדולים אשר לא ידעו מה הוא וכאשר יזדמן להם איזה דיוק בתורה או בדברי חז"ל יאמרו לא דק ולא קפיד וחכמים לא נזהרו בדבריהם כי לא כן הדבר ואמר שלמה אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם כביכול במחבר ספר בטרם ישלחנו לעין הפרסום יעבור עליו ויעיין ויבין ויחקור כל חלקיו לבל יהיה בו שום טעות קל באמרותיו כן ע"ד המשל כאילו עשה כן ה' ית' בכל מלה ומלה מתורתו קודם שאמר וגלה אותה לבני אדם, וע"כ אין לומר שיהיה בה דבר יוצא מן הסדר אם לא ברצון וללמד על הכלל כלו יוצא. ואיך לא יהיה כן ודקדוקי שאר הלשונות נותנים הסדר ללשון ודקדוק לה"ק הנה הוא נוכר מן הלשון. לכן טרחו פה להשמיענו מלת דרך כי היא נקבה ולמה לפעמים תבא בלשון זכר למען נלמוד על מלות אחרות והביא ראיה על היות תורה לשון נקבה מפסוק תורת ה' תמימה ומכמה וכמה פסוקים שבתורה המורים זה כי שם מאריך דהע"ה לתת גדרה ועצמיותיה. ובזה נראה שגם חז"ל מדייקים בלשונם מאד דלהכי תנא דידן אמר שלש דרכים ולא שלשה ואם מצינו כמה פעמים בדבריהם זכר ונקבה כמ"ש התוספות היכא דאיכא לשנוי משנינן ובקראי נמי יש דרשה וכו'. — ואל תטעה בכמה דרשות שעושים הם ז"ל בפסוקים אשר לא יכילם הדקדוק, כי כמוך ידעו דרכיו אך אסמכתות הם שסומכים לימוד נכון על לשון דחוק בכוונה מכוונת מאתם."

197. „וזה הספר המחבר הביאו אצלנו מר יעקב החוגג הציוני מבית המקדש" (ראה גם לעיל 8 הערה 2) בעת אשר הערבים לכדו את ירושלים מיד הנוצרים — בשנת 637 למספרם — ובנאו בית עבודתם בהר המוריה במקום האבן אשר שכב עליו יעקב לפי חלומותם ובדוים, הסבו את שם העיר ירושלים וקראו לה בית אל מקדש או בית אל קדש, ולכן גם העברים אשר כתבו חבוריהם בלשון ערבי השתמשו בשם הזה תחת שם ירושלים. כ"כ החכם ווילקען במלחמות הנוצרים ח"א עמוד 22 בשם גאליו.

208. לדברי האפדי בהערה שם „ויזכר משה לפני אהרן למעלתו זולת שלשה מקומות כמו שנאמר במסורה" וצ"ל זולת בארבעה מקומות כמ"ש במסורה ריש וארא הוא אהרן ומשה, ואלה תולדת אהרן ומשה (במדבר ג ז) ובני עמרם אהרן ומשה (דה"א ה כט) ושבירו (דה"א כג יג).

208. מן ההפוך אשר במבטא כמלאים עוד להקת הנביאים (ש"א יט כ) כמו קהלת הנביאים, פחז כמים כמו חפז, ויהי בחפזה לנוס (ש"ב ד ד), והמשנים (ש"א טו ט) כמו והשמנים. ודחון (דניאל ו יט) חדון.

לשער מג. במכלול ל', ב' כמק שם הרא"ב „וכן במסרת ט"ו [לל יח] מלין דלא מפקין הא ומטעין בהון ויש מהם שלא נזכרו פה גם נזכרו פה שלא נזכרו שם" — ובאמת מסרת היא קשה גם חסורה מחסרא כי אמרה בכלל י"ח ובפרט אינה מונה כי אם י"ז. אמנם

בכל זאת תמיהת הרא"ב נופלת וי"א מלין הן לא פחות ולא יותר לפי היסוד אשר נוסדה עליו מסרת ההיא, ואגלה היסוד: מסרת ההיא נשנית על מלין מיחדין, הן מלין אשר כמלא כנגדן מלין אחרות, דומות להן במקצת אך לא בכולו, כמו עונה היא מלה מיחדא כי כנגדה עונו, עונה, וכו׳, וכן עתה (יהושע יט יג) מיחדא כי כנגדה עתה (ישעי׳ יג, כג. ויחזקאל כב ג) עתו וכו׳. אבל גתה (יהושע יט יג) אף כי היא כולה כמו עתה איננה מיחדא, אחרי לא נמצא לה דומה עוד לא גתה ולא גתו וכו׳, וכן להעציבה (ירמיה מד יט) ארזה (צפניה ב יד) אינן מיחדין כי לא נמצא להעליבו ולא להעליב ולא ארזו ולא ארזי וכו׳ ואלה ודומותיהן נקראו ליתין בל׳ המסרת ואין להן ענין לכלל המיחדין. גם מלין כמו שערה אשר נמצא כנגדן אחת דומה להן במפיק ולא יותר גם הן אין להן מבוא במסורת זו אלא חוברו נמסרת די"א זוגין חד מפיק וחד לא מפיק. ועוד אותן אשר הן יותר מאחת בלא מפיק גם הן לא באו בה כמו עזבה שבאה ב׳ פעמים (מ"כ ח ו. וירמיה מט, יא) כתיבה ב׳ פעמים (ישעיה מג טז. ומשלי יב כח) וכן כהשמה והשמה. ואחרי הודעה זו יש לנו באמת י"א מלין מיחדין לא מפקין הא והמסרת נכונה רק שנסיר ותחמרה (שמות ב ג) הוסדה (ט יח) ששבוש הועתקו בתובה וליתין הן ולא מיחדין ונעלה במקומן נחטאה (במדבר טו כח) מבטחה (משלי כא כב) מקנה (איוב לא כב), והנה זה סדרן: נחטאה, עונה, עתה (יהושע יט יג), חלבה (שופטים א לא), לדה (ש"א ב כ), נבואה (מ"א יד יב), אנחתה (ישעיה יא כב), מוסדה (ל לב), ורמה (ירמיה כ יז), בה (יחזקאל יד ג), כאמה (עז מד), חלאתה קדמא דפסוק (כד ו), המונה (לט טו), למינה (מז י), הרשה (זכריה ד ז), משכמה (איוב לא כב), מקנה (שם) מבטחה (משלי כא כב). ואתה קורא משכיל תן דעתך על כלל זה שגליתי פה כי גדול הוא ומפתח לפתוח בו הבנת כמה מיני מסורות נראות זרות בהשקפה ראשונה כמו ההיא של כ"ה מלין מיחדין קמלין אשר נתקשו בה רבים ונתובס הרב לונזאנו בספרו א"ת (לבראשית לא נ) ועל ידי כלל הנאמר אין קושיה והכל על מקומו יבא בשלום. (החכם יצחק בעער.)

לעמוד 38. הנה העירותי בהערה לעמוד 163 כי ר׳ יונה לא לקח ליסוד דקדוקו דברי ר׳ נחמיה: כל תיבה שצריכה למד בתחילתה הטיל לה הא בסופו, ודעתו שההאין האלה נוספות, וראיתי בבאורי ר׳ תנחום הירושלמי על ס׳ חבקוק אשר כתב על הפסוק: שמן חלקו ומאכלו בריאה (א יו) „וההא בבריאה נוספת כמו שהיא נוספת בהאהלה, בנחלה מצרים״, והעיר על זה החכם מונק המוציאו לאור, שנראה מזה כי גם ר׳ תנחום הלך בזה בעקבת ר׳ יונה. — עוד מצאתי שם בהערות מונק כי גם הוא תרגם החרוז הערבי אשר כתב ר"י לעיל 31 כמו שכתבתי תרגומו בהערה שם.

W. Henry Green
Princeton N.J.

May 1857

WESTERMANN & Co.
NEW YORK
290 Broadway

6.28.'02

From the Library of
Professor William Henry Green
Bequeathed by him to
the Library of
Princeton Theological Seminary

PJJ
.M391

PJJ .M391
Sefer harikma : grammaire hebraique de
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00221 0443